

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI

KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ VE
KARA KÜBÜR ROMANI ÜZERİNE İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melike ÖZTÜRK AKDAĞ

Tez Danışmanı: Doç.Dr. İsmail DOĞAN

ORDU-2013

ÖN SÖZ

Tez konusu Doç. Dr. İsmail Doğan tarafından tevdi edilmiştir.

Karaçay-Malkar yazılı edebiyatının ilk romanı 1930 yılında Hasan Appa tarafından yazılan Kara Kübüdür. Karaçay (Kart-Curt)'da dünyaya gelen Hasan Appa iyi bir komünist olarak yetiştirilmiş ve bu sebepten ötürü Rus idarecileri tarafından Komünist Partisi içerisinde yer alması sağlanmıştır. Appa bu görüşe öyle sıkı sıkıya bağlıydı ki, milletin kurtuluşunun komünizm ile gerçekleşeceğine inanıyordu. Fakat bu rejimle huzurun gelmeyeceğini anlaması geç olmamıştı. Yanılgısı zamanla komünizm karşıtı düşüncelerini dile getirmesine sebep olmuş ve bu durum 1939 yılında öldürülmesiyle son bulmuştur.

1943-44 yılları arası Karaçay-Malkar halkı Alman ordularına yardım ettiği gerekçesiyle Ruslar tarafından vatan toprağından sürgüne gönderilmiş, sürgün sırasında pek çoğu hayatını kaybetmiştir. Sılaya dönme arzusuyla yıllarca yaşamış olan bu milletin kimi gittiği yere yerleşmiş, yeni hayatlar kurmuş kimi de 1957 yılında affedilerek anayurtlarına tekrar dönmüşlerdir. Fakat yaşadıkları onca kötü olaya rağmen kültür, tarih ve dillerine sıkı sıkıya sahip çıkmışlardır.

Roman dört bölüm olarak incelenmiştir, önce Karaçay-Malkar Türkleri hakkında bilgi verilmiş ve edebiyatları tanıtılmış daha sonra transkripsiyonlu metin dikkate alınarak morfolojik yönden incelenen kelimelere yer verilmiştir.

Tüm çalışmam boyunca her zaman bilgi ve deneyimleriyle yolumu açan değerli hocam Doç. Dr. İsmail DOĞAN' a içten teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen annem Ulviye ÖZTÜRK ve babam Baki ÖZTÜRK ile lisansüstü çalışmamda hiçbir fedakârlığı esirgemeyen eşim Erdal AKDAĞ' a burada teşekkür etmek benim için bir borçtur.

Ayrıca, Yrd. Doç. Dr. Salim Küçük, zaman ayırarak tezimi incelemiş, şekil ve bilgi yönünden yanlış ve eksiklerimi göstererek düzeltmemi sağlamıştır, kendisine teşekkür ederim.

Çalışmanın Türklük Bilimi ve Türk âlemine yararlı olması dileğiyle.

ÖZET

Sovyet Birliği döneminde maruz kaldıkları Ruslaştırma politikalarına rağmen kendi dili ve kültürünü muhafaza eden Karaçay-Malkar Türkleri'nin sürgün yıllarının yazılı edebiyat ürünü olan Appalanı Hasan'ın 'Kara Kübür' adlı romanını morfolojik yönden inceledik.

Romanın yazıldığı dönemin özellikleri ile yazarın o dönemde karşılaştığı sıkıntıları ortaya koymaya çalıştık. Rusya'nın o dönem Eğitim Bakanı olan Tolstoy, "Anavatanımızın sınırları dâhilinde yaşamakta olan bütün yabancı milletlerin eğitimi, onları kayıtsız şartsız Ruslaştırma ve Rus halkı ile kaynaştırma hedefini gütmelidir" demektedir. Bu politika kimi Türk Cumhuriyetlerinde başarılı olmuş, pek çok ulus kendi dili ve kültürünü kaybetmiştir. Ne var ki Ruslar tarafından Karaçay ve Balkar olarak adlandırılan Karaçay-Malkarlar Türkleri yaşadıkları bölgede konuşma ve yazı dilini muhafaza etmişlerdir. İncelediğimiz romanda Türkçe kelimelerin fazla olması ve Rus kökenli kelimelerin azlığı bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Tezimizde Karaçay-Malkarların kökeni, dili ve edebiyatları hakkında genel bilgiler vererek bu bilgiler ışığında "Kara Kübür" romanını incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Karaçay-Malkar Türkleri, Ruslaştırma politikaları, Appalanı Hasan, Kara Kübür

ABSTRACT

Russification policies in the Soviet Union, in spite of their exposure to the period of the Karachay-Balkar Turks had kept their language and culture of the written literature is the product of years of exile Appalanı Hasan ‘Black quiver’ studied the novel morphology.

The author of the novel features of the period have tried to show the problems faced at the time. Minister of Education of Russia, which at that time Tolstoy, “Motherland of all foreign nations who live within the boundaries of education, with the aim of combining them unconditionally by pursuit of Russification and the Russian people,” he said. This policy has been successful in some Turkish Republics, many nations have lost their language and culture. However, the Russians called by the Karachay and Balkar Karachay-Malkars, but they still spoken and written language on the Turks have maintained their area. Turkish and Russian origin in novel is more than words in this situation is an example of the lack of words.

Our thesis Karachay-Malkars origin, language and literature in the light of this information by giving general information about the “Black quiver”. We have tried to analyze the novel.

Keywords: Karachay-Malkar Turks, Russification policies, Appalanı Hasan, Blackquiver

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İİ
ABSTRACT	İİİ
İÇİNDEKİLER	İV
KISALTMALAR	Vİİ

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GİRİŞ	I
1.1.KARAÇAY- MALKAR TÜRKLERİ	I
1.2.KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİ'NİN SÜRGÜN ÖNCESİ VE SONRASI	III
1.3.KARAÇAY-MALKAR EDEBİYATI	VII
1.3.1.Yazılı Edebiyat	VII
1.3.2.Sözlü Edebiyat	IX

İKİNCİ BÖLÜM

2.1.APPALANI HASAN'IN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ	XI
---	-------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KELİME TÜRLERİ	XIV
3.1. İSİM CİNSİNDEN KELİMELER	XIV
3.1.1.İsimlerde Çokluk	XIV
3.1.2. İyelik Ekleri	XIV
3.1.3.Aitlik eki	XV
3.1.4. İsim Hal Ekleri	XV
3.2.ZAMİRLER	XVII

3.2.1.Şahıs Zamirleri	XVII
3.2.2.İşaret Zamirleri	XVIII
3.2.3.Dönüşlülük Zamirleri	XVIII
3.2.4.Soru Zamirleri	XVIII
3.3. SIFATLAR	XVIII
3.3.1.İşaret Sıfatları	XIX
3.3.2.Sayı Sıfatları	XIX
3.3.3. Nitelendirme Sıfatları	XX
3.3.4. Belirsizlik Sıfatları	XX
3.3.5.Soru Sıfatları	XX
3.4.ZARFLAR	XXI
3.4.1. Nitelik Zarfları	XXI
3.4.2. Zaman Zarfları	XXI
3.4.3.Azlık-Çokluk Zarfları	XXII
3.4.4.Yer-Yön Zarfları	XXII
3.4.5.Soru Zarfları	XXII
3.5. FİİLLER ve UNSURLARI	XXII
3.5.1. Bildirme Kipleri	XXIV
3.5.2. Tasarlama Kipleri	XXV
3.5.3.Yardımcı Fiiller	XXV
3.5.4.Sıfat Fiiller	XXVI
3.5.5.Zarf Fiiller	XXVII
3.6.EDATLAR	XXVII
3.6.1.Ünlem Edatları	XXVII
3.6.2.Cevap Edatları	XXVIII
3.6.3.Son Çekim Edatları	XXVIII

3.6.4.Cümle Başı Edatları	XXVIII
3.6.5.Karşılaştırma Edatları	XXVIII
3.6.6.Gösterme Edatları	XXVIII
3.6.7.Seslenme Edatları	XXIX

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.TAMLAMALAR	XXX
4.1. Sıfat Tamlamaları	XXX
4.2.İsim Tamlaması	XXX
SONUÇ	XXXI
BİBLİYOGRAFYA	XXXIII
TRANSKRİPSİYONLU METİN	1-293
TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIM	-1- /-278-

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
S.	: sayı
s.	: sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİ

Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi Elbruz (*Mingi Tav*) ve çevresindeki yüksek dağlık arazide yaşayan Karaçay-Malkarlılar, tarih boyunca Kafkasya’da hâkimiyet kuran Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi Proto-Türk ve eski Türk kavimleri ile çeşitli Kafkas halklarının etnik ve sosyo-kültürel bütünleşmesinden ortaya çıkmış bir Kafkasya halkıdır. Karaçay-Malkar birbirinden farklı etnik kökene, dile, kültüre ve tarihe sahip iki ayrı halk değil, aynı dil, kültür ve tarihi paylaşan bir Türk boyudur. Karaçay-Malkar adları bu boyun yaşadığı iki coğrafi bölgenin adıdır.¹

Karaçay-Malkar Türkleri tarih boyunca Kafkasya’da hâkimiyet kuran Bulgar, Hun-Sabir ve Kıpçak gibi eski Türk kavimlerinin binlerce yıl süren etnik bütünleşmesinden süzülerek ortaya çıkmış bir Türk halkıdır. Karaçay-Malkar Türklerinin etnik oluşumunun bugünkü yaşadıkları topraklarda ve 13. ve 15. yüzyıllarda tamamlandığı sanılmaktadır.²

Kendilerine Tavlu (Dağlı) adını veren Karaçay-Malkar, ayrıca kendi aralarında kendilerini yaşadıkları vadilerin adlarına göre Karaçaylılar, Bashanlılar, Holamlılar, Bızıngılılar ve Malkarlılar olarak çeşitli zümrelere ayırırlar.”*Balkar*” adı Bashan, Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar vadilerinde yaşayan dağlıları tek bir isim altında toplamak isteyen Sovyet yönetimi tarafından uydurulmuş suni bir etnik isim ve millet adıdır. Karaçay-Malkarlılar ayrıca kendileri için “*Alan*” adını kullanır ve birbirlerine “*Alan*” diye hitap ederler.³

Alanlar, Karaçayların atalarıdır. M.Ö. VII-VI yy’da Kuzey Kafkas’a İskitler gelmiş. M.Ö. III yy’dan M. S. yy’a kadarki dönem Sarmatlar dönemi diye adlandırılır. İskitlerin Amazon diye adlandırılan kadınlarla evlenmesi sonucunda Sarmatlar ortaya çıkmış diye efsaneler anlatılır. Sarmatlar, Aoren, Basil, Alan gibi

¹ Tavkul, Ufuk, **Karaçay-Malkar Destanları**, TDK, Ankara 2004, s.1

² Adiloğlu, Adilhan, Karaçay-Malkar Türklerinin Kökeni-2, **Karaçay-Malkar Başhöyük Yıllık Kültür, Düşünce ve Haber Dergisi**, S. 2, Ağustos 2004

³ Tavkul, Ufuk, **a.g.e.**, s.2

akraba aşiretlerden oluşmuş. Alanlar, Merkezi Kafkas'ı idare altına almışlar ve Karaçay-Malkar halkının oluşmasının en önemli temeli olmuş. Dolayısıyla şu anda da Karaçay-Malkarlar birbirine boşuna Alan diye hitap etmiyorlar. Yani Alan, eskiden de, günümüzde de Karaçay-Malkarların kendi kendini adlandırmalarıdır. Alanlar Kafkasya'ya yerleşince ilk zamanlar gelenek olarak yaşamında ve medeniyetinde göçebeliliğin tüm unsurlarını koruyorlardı. Yerleşik yaşam tarzına geçince onlar yerli geleneklerin etkisiyle hayvancılık ve çiftçiliği geliştirdiler. X-XI yy. devri feodal Albanya'nın gelişmiş devridir.⁴

XI yy'da aşağı Kafkas'a Kıpçaklar gelir, Albanya'ya yerleşmeye başlar. Tüm açıklamalardan görünüyor ki genetik olarak İskit-Sarmatlarla bağı olan Alanlar, Karaçay-Malkarların oluşmasında en önemli unsurdur. Yerli Kafkas unsurlarını oluşturanlar, Maykop devrinde kökleriyle kaybolan Koban kültürünün boylarıydı. Yukarıdaki açıklamalarda Karaçayların birçok etnik unsurların kaynaşmasından sonra ortaya çıktığını görüyoruz. Bir başka deyişle, Karaçaylar M.Ö. ilk 1000. yılda Kuzey Kafkas dağlarında ve dağ eteklerinde yerleşen, büyük gelişmeler yaşamış, Koban uygarlığının bir devamı olarak bilinen, Avrupa ırkından, antropolojik olarak açık yüzlü (beyaz), Kafkas tipli en eski köklü Kafkas halkıdır. (K. Urusov, 1998, İ.M. Şamanov ve yazarlar, 1993). Bir de Hun devrinde ortaya çıkan Bulgarlar da Karaçayların etnik ve kültürel oluşumunda büyük rol oynamıştır. X-XI yüzyılda Kuzey Kafkasya'da Kobanlar, Alanlar, Bulgar-Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar birleşir, Albanya ülkesini kurarlar. Karaçayların birbirine Alan diye hitab etmeleri de ondandır. Alan ülkesi dağılınca onların bir kısmı Moğollarla birlikte Merkezi ve Batı Kafkas'ın dağ boğazlarında Karaçay-Malkarların etnik tabakasının olduğu yere yerleşirler. Böylece "...Günümüzde Karaçay-Malkarların meşhur ataları alanlar olduğundan hiç şüphe yok" (V. Krvalevskaya)⁵

Tarihte 'Kara Bulgarlar' veya 'Koban Bulgarları' şeklinde geçen Kafkasya Bulgarlarını birçok bilim adamı Karaçay-Malkar Türklerinin etnik oluşumunda birinci derecede pay sahibi oldukları konusunda birleşmekte ve Karaçay-Malkar Türklerini doğrudan Kafkasya Bulgarlarının devamı olarak kabul etmektedirler. Sözelimi; V.F.Miller, Karaçay-Malkar Türklerini eskiden Koban ırmağı dolaylarında yaşamış eski Kafkasya Bulgarlarının devamı olarak saymaktadır.

⁴ Şidakova, Zuhra, Karaçaylıların Oluşmasında İskit-Sarmat-Alan Devri, **Karaçay Bülteni**, 3. S., Bişkek, 2012

⁵ Şidakova, Zuhra, Karaçaylıların Oluşmasında Hun-Hazar-Bulgar Devri, **Karaçay Bülteni**, 7. S., Bişkek, 2012

V.Minorsky ve J.Marqwart da aynı görüşte olup V.F Miller'in bu görüşünü desteklemektedirler. Meşhur tarihçi M.İ. Artamonov da Karaçay-Malkarları Bulgar Türklerinin devamı olarak kabul etmektedir. Ona göre tarihte 'Kara-Bulgar' adıyla bilinen ve Hazarların hâkimiyeti altına giren Batbayan önderliğindeki 'Koban Bulgarları' bugünkü Karaçay-Malkarların atalarıdır. M.F Kırzioğlu yazmış olduğu kitap ve makalelerin hepsinde Bulgar Türklerinin Karaçay-Malkarlıların ataları olduğunu söyler.⁶

1635-1653 yıllarında Kafkasya'da bulunan İtalyan misyoner A.Lamberti Karaçaylılar için şunları yazmaktadır:

"Kafkas'ın kuzey eteklerinde Karaçaylılar (Karaçiolı'ler) ya da Kara Çerkesler adı verilen halk yaşar. Onlara bu ad yaşadıkları dağlarda gök daima bulutlu ve karanlık olduğundan verilmiştir. Dilleri Türk dilidir, fakat hızlı konuştuklarında anlamak zordur. Beni hayrete düşüren şey, bu kadar garip dilleri konuşan çeşitli milletlerin ortasında Karaçaylılar Türk dilinin saflığını nasıl korumuşlardır? Kafkasların kuzeyinde eskiden Hun Türkleri yaşamışlardır. Karaçaylılar da Hunların bir dalıdır. Şimdiye kadar eski dillerini korumuşlardır. (Şamanlanı 1987:780)⁷

Kırımlılar gibi 1944'de Sibirya'ya (Kuzey Kazakistan'a) sürgün edilen Karaçay-Balkar Türklerinin bir kısmı 1950'li yıllardan sonra, büyük kayıplar vererek, asıl vatanları olan Kuzey Kafkasya'ya dönmüşlerdir. Aynı lehçeyi konuşan bu iki kabile, Sovyetler Birliği'nin idari yapısı içinde ayrı ülkelerdir: Karaçaylar, Stavropol Kraydaki Karaçay-Çerkes otonom oblastında (muhtar bölge), Balkarlar ise Rusya Federasyonu içindeki Kabardin-Balkar otonom cumhuriyetinde yaşamaktadırlar. Kafkasya'da Elbrus dağları batısında, Kuban nehri yakınlarında Uçkulan, Teberde, Zelençuk, civarında yerleşik Karaçaylarla, onların doğusunda Çerek, Çegem, Baksan, Malki ve Terek civarında oturan Balkarların bütün Rusya'ya yayılmış olanlarıyla beraber, toplam nüfusu 250.000 civarındadır. Karaçaylılar kendileri için bu adı kullanırken, Balkarlılar kendilerine *tavlı* demişlerdir.⁸

1.2.KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİ'NİN SÜRGÜN ÖNCESİ VE SONRASI

⁶ Adiloğlu, Adilhan, Karaçay-Malkar Türklerinin Kökeni-1, **Karaçay-Malkar Başhöyük Yıllık Kültür, Düşünce ve Haber Dergisi**, S. 1, Ağustos 2003

⁷ Tavkul, Ufuk, **a.g.e.**, s.4

⁸ Öner, Mustafa, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK, Ankara 1998, s.26

Rusların uzun dönemde Kuzey Kafkasya'yı ele geçirme siyaseti dâhilinde beklemedikleri uygun zaman 1735-1739 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında gelmiştir. Belgrat Antlaşması'nda Rusların ısrarıyla Koban ırmağının doğusunda kalan Kabardey toprakları tarafsız bölge olarak kabul edilmiştir. Böylece Ruslar nihayetinde hukukî olarak Kırım Hanlığı ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kabardey bölgesini ayırmak suretiyle planlarının ilk aşamasını başarılı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Bundan sonra Rus Çarı, Osmanlı Devleti de dâhil, üçüncü devletlerle yaptığı bütün yazışmalarında “Kabardeylerin, Çerkeslerin ve Dağıstan'ın Hükümdarı” unvanını da kullanmaya başlamıştır.⁹

1828 Hasavka Savaşı olarak da tarihe geçen isyan, Karaçay-Malkar tarihinde önemli bir mevki işgal eder. 17 Ekim 1828'de Rus General Emanuel komutasındaki güçler, bölgeyi iyi bilen Tengizbiy'in bilgileri doğrultusunda Karaçay'a üç ayrı koldan saldırır. 30 Ekim 1828'de Hasavka geçidine gelen Rus ordusu Karaçaylıların yanlış istihbaratı ve mevzilenmesi sonucunda üstün silah ve asker gücüyle Karaçay'ı teslim alırlar.¹⁰

1788'den itibaren Karaçayların resmi olarak Rusların idaresi altına girmiştir; ama kesin olarak 1828'deki Hasavka savaşından sonra Rusya ile birleştirilmiş ve Ruslarla anlaşma yaparak kendi ülkelerinin Rusların emri altına alınmasına kanuni olarak izin vermişlerdir. Hasavka savaşı 22 Ekim 1828'de olmuş ve General Emanuel şöyle demiştir: “Bizim ordumuz Doğu Kafkasya'daki Termopian'ı ele geçirdi. Ruslara karşı çıkan dağlı halkı ve Karaçayları Allah'ın yardımıyla ve ordumuzun cesaretiyle, benim yöneticiliğimle yok ettik”. Karaçaylar karşı çıkmaya bile sanki onlar isyan etmiş gibi onlara zorbalık yapılmış fakat köyleri yağmalanmamıştır. Orduların bulunduğu Kart Curt'ta Karaçaylar Rus askerleriyle iyi geçinmiştir. Karaçaylar her zaman bu anlaşmaya sadık kalmışlar ve savaş zamanında da anlaşmayı da bozmamışlardır. Karaçaylar Ruslara bağlı olunca büyük Rus yazarı Tolstoy şöyle demiştir: “ Karaçay halkı Elbruz dağlarının eteğinde yaşayan tarafsız bir halktır ve onlar vefalılığıyla, cesurluğuyla, güzelliğiyle ünlüdür”.¹¹

⁹ Adiloğlu, Adilhan, Karaçay-Malkarlıların Rus Hâkimiyetine Girişi, **Turkish Studies, Dede Korkut Dosyası**, s.150, Vol.3/1, Winter 2008

¹⁰ Doğan, İsmail, **Türkiye Karaçaylarının Dili**, Ordu, 2012., s.21

¹¹ Şidakova, Zuhra, **a.g.m.**, 2.s

1862 yılında Kuzey Kafkasya halklarını mutlaka göç ettirme kararı alan Rusya'nın bu devlet politikası bu göçü mecburi göç politikası kategorisine sokmuştur. Yani Kafkasyalılar Osmanlı ülkesine kendi iradeleriyle, durup dururken göç etmemiş, bilakis göçe zorlanmışlardır. Rus baskısından bunalan Karaçay-Malkarlılar aynı zamanda kendi sosyal yapılarından kaynaklanan bazı iç çatışmalardan muzdaripti. Ruslarla iş birliği yapan feodal bey takımı köylülerin elindeki toprakları ele geçirmişti. Topraksız kalan köylüler ve bu durumdan vicdanı rahatsız olan bazı bey aileleri göç etmeyi göze almışlardır. Ancak, Osmanlı Devleti ile aralarındaki manevi bağ bu göçü hızlandıran teşvik edici bir unsur olarak değerlendirilebilir.¹²

1917 Bolşevik ihtilali sonrasında Rus işgaline uğrayan Karaçay-Malkarlılar 1943 yılı sonlarına kadar Sovyetlere karşı bağımsızlık mücadelelerini sürdürdüler. Bu arada Kafkaslarda Sovyetlere karşı çıkarılan pek çok ayaklanmaya önderlik ettiler. Bu mücadeleler sırasında nüfuslarının büyük bir bölümünü kaybettiler. Nihayet İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle “vatan hainliği” ile suçlandılar.2 Kasım 1943 tarihinde Karaçaylılar, 8 Mart 1944 tarihinde de Malkarlılar yurtlarından çıkarılarak topyekûn bir sürgüne ve soykırıma maruz kaldılar. Bu sürgün sırasında toplam nüfuslarının yarısını kaybettiler. Orta Asya ve Sibiryadaki sürgün yerlerinde 14 yıl kalan Karaçay-Malkar halkı 1957 yılında itibarı iade edilerek Kafkasyadaki eski yurtlarına geri döndüler. Kafkasyaya geri dönen Karaçaylılar burada Kabardey, Besleney, Abaza ve Nogay halklarıyla birlikte Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi idaresi altına alındı. Malkarlılar ise Kabardey-Malkar Özerk Cumhuriyeti idaresi altına alındılar. Karaçay-Malkar halkı bugün Kafkasyada “*Karaçayevo-Çerkesya*” ve “*Kabardino-Balkarya*” adlarını taşıyan iki özerk cumhuriyette Rusya Federasyonu'na bağlı olarak yaşamaktadırlar.1989 yılı nüfus sayımına göre Karaçaylılar 156.140, Malkarlılar 88.771 kişidirler.¹³

“Yüce, muhteşem Kafkas'ta yaşayan gizemli Karaçay halkı budun bilim için hâlâ sırdır. Onlar kimdir? 17. yüzyıla kadar sanki hiç yaşamamışlar gibi onlar hakkında herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız. Karaçay adının anılmaması için

¹² Temizkan, Abdullah, Karaçay-Malkar Türklerinin Anadolu'ya İskanı:1905 Muhacirleri, **Uluslar arası Suçlar ve Tarih**, S. 3-4, Ankara, 2007, s.94-95.

¹³ Tavkul, Ufuk, **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, TDK, Ankara 200, s.3-4.

düşmanları asırlarca güç sarf etmiş. Fakat kökleri kıyılrsa bile Karaçaylar sonuna kadar mücadele etmiş, atalarının emanet ettiği kendi benliklerini korumuşlar, yaşatmışlar. Bana katılmayanlar olabilir, kimseyle tartışmaya da kalkmam fakat bana göre 1943 yılının 2 Kasım'ında gece başlatılan sürgün düpedüz Karaçay benliğini, kökünü yok etmek için yapılmıştır. Sadece Karaçayların değil başka halkların da sürgün edilmesi insanoğlunun tarihinde karanlıkta kalmamalıdır. İşin püf noktası da bundadır. 1940'larda sürülenlerin sayısı 3. 226. 240 kişiyi oluşturmuştur, bundan da fazla olabilir. Onların içinden 62 842'si Karaçaylar idi. Çoğunluğu yaşlılar, kadınlar ve çocuklar idi. Kırgızistan'a 26 432, Kazakistan'a 35 491, Tacikistan'a 1009 kişi sürgün edilmiştir. Aslında Kırgızistan'a sadece 22 849 kişi gelmiş, kalan 3683 kişi yolda ölmüştür.”¹⁴

“1956'da Karaçayların Kafkas'a geri dönmesine izin verilmiş. Ama gel gör ki devlet onların kendi evlerini tekrar kendilerine satmış. Bunlara rağmen onlar sabırlı davranıp, her şeye dayanmışlardır. Yavaş yavaş atlarını, koyunlarını geri aldılar. Bu gizemli halk Kazakistan'ın, Tacikistan'ın pamuk tarlalarında, Kırgızistan'ın pancar, tütün tarlalarında çalışmışlar. Savaş zamanında Kazaklarla, Özbeklerle, Kırgızlarla her şeylerini, acılarını, mutluluklarını paylaşmışlar. Savaştan sonra da zafer başarılarını birlikte kutlamışlar. Şu anda Kırgızistan'da 2000 civarında Karaçay halkı yaşamaktadır, diğer halklarla eşittir. Karaçaylar 2 Kasım 1943 tarihini hatırlamak istemiyorlar. Fakat onlar istemeden tarihini sürgün öncesi ve sonrası diye ikiye ayırıyorlar.”¹⁵

Sovyetler Birliği'nin 1990'lı yılların başlarında dağılmasıyla birlikte Karaçay-Malkarlılar Rusya Federasyonu içinde yerlerini aldılar. Toplumsal hayatı kökünden sarsan bu değişim Karaçay-Malkar halkının kültürel hayatında da büyük değişimlere yol açtı. Edebiyat ve edebiyatçılar bu değişimden en fazla etkilenen kesimin başında geldiler. Çünkü artık edebiyatçılar eski rejimin dayatmalarından, baskılarından, konu sınırlandırmalarından kurtulmuş, yüreklerindeki duyguları açıkça ifade etme özgürlüğüne kavuşmuşlardı. 1990'lı yıllarda Karaçay-Malkar yazar ve şairleri Karaçay-Malkar tarihi, dili, kültürü ve medeniyetinin eskiliği, zenginliği konularını işlerler. Türk dünyasının muhtelif yerleri ve Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Karaçay-Malkarlılar ile ilgili hatıralar, Sovyet rejiminin Karaçay-

¹⁴ Şidakova, Zühra, Karaçaylar Sürgün Öncesi ve Sonrası, **Karaçay Bülteni**, 4. Sayı, Bişkek, 2012

¹⁵ Şidakova, Zühra, **a.g.m.** 2.s

Malkar halkına çektiği eziyetler, sürgün yılları gibi konuların yanı sıra Abdullah Begiy ve Bilal Laypan gibi cesur sesler Karaçay-Malkar halkının bağımsızlığı konusunu da şiirlerinde açıkça dile getirmeye başladılar.¹⁶

1.3. KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİ'NİN EDEBİYATI

15.yüzyıla kadar hangi etnik adla anıldıkları tespit edilemeyen Karaçay-Malkar Türkleri; dil, din, gelenek, folklor ve tarih bakımından bir bütünlük göstermekte ve yaklaşık 15.yüzyıldan 1944'e kadar tek bir topluluk hâlinde Kuzey Kafkasya'da yaşamaktadırlar. Karaçay-Malkar Türkleri; kendilerini soy olarak bağlantılı oldukları Alanlardan dolayı Alan veya yaşadıkları dağlık bölge sebebiyle Tavlı (dağlı) olarak adlandırmakta ve dillerine de Tav Til (dağ dili) adını vermektedirler. Karaçay-Malkar Türklerinin dil ve kültür birliği, ortak bir etnik kimlikten gelmelerinden kaynaklanmaktadır.¹⁷

Tarihi olarak bir yazı dili olmayan Karaçay-Balkar Türklerinin dili hakkındaki ilk çalışmalar 20.asır başlarında İ.Klaprot, R.V.Erkert gibi Avrupalı Türkologlar tarafından yapılmıştır. Rusya'da Sısoyev, Miller, Karaulov ve Samoyloviç gibi âlimlerin çalışmalarının yanı sıra Karaçay-Balkar lehçesi için, en dikkat çekici çalışmalar asrımızın başlarında, meşhur Macar dergisi Keleti Szemle'de Wilhem Pröhle tarafından yayımlanmıştır.¹⁸

Yazılı edebiyata çok geç yıllarda geçen Karaçay-Malkar Edebiyatını Yazılı ve Sözlü edebiyat olarak iki bölümde incelemek mümkündür.

1.3.1.Yazılı Edebiyat

Karaçay-Malkar Türkleri 1924 yılına kadar Arap alfabesini kullanmaktaydılar. 1924 ila 1937 yılları arasında Latin alfabesini kullanmışlar, 1937 yılından sonra da Kiril alfabesine geçmişlerdir.1937 yılındaki Kiril sistemi 1961'de değiştirilmiştir. Ancak, Kafkasya'da Karaçay-Malkar Türklerinin bugün kullandığı alfabe sistemi 1937 yılındaki sistemdir.¹⁹

Arap alfabesine dayalı gerçek anlamda Karaçay-Malkar yazılı edebiyatı ancak 1920'li yılların ortalarında başlayabilmiştir.1922 yılında Batalpaşinski (

¹⁶ Tavkul, Ufuk, Modern Karaçay-Malkar Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi, *Kırım Dergisi*, 12 (48), 2004, 47-54.ss.

¹⁷ Özkan, Nevzat, *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007., s.187.

¹⁸ Öner, Mustafa, *a.g.e.*, s.27.

¹⁹ Doğan, İsmail, *a.g.e.*, s.34.

Bugünkü Çerkessk) şehrinde Rusça yayımlanmaya başlayan “ *Gorskaya Bednota* ”[*Yoksul Dağlılar*] gazetesinin bir sayfasında, Arap alfabesi ve Karaçay-Malkar Türkçesiyle şiirler, makaleler ve haberler yayımlanmaya başlamıştır. Bunu müteakip 19 Ekim 1924 yılında tamamı Karaçay-Malkar Türkçesi ve Arap alfabesiyle “ *Tawlu Casaw* ”[*Dağlı Hayatı*] adlı ilk Karaçay-Malkar gazetesinin yayım hayatına başlamasıyla gerçek anlamda Karaçay-Malkar yazılı edebiyatının doğuşu gerçekleşmiştir.1928 yılında “ *Tawlu Carlıla* ”[*Yoksul Dağlılar*] adını alacak olan bu gazetenin, Karaçay-Malkar yazılı edebiyatının teşekkülü ve gelişiminde çok büyük rolü vardır. Bunun dışında, Karaçay-Malkar Türkçesi ve Arap alfabesi 1924 yılında Moskova’da basılan Karaçaylı şair İssa Karaköt’ün “ *Cangı Şigirle* ”[*Yeni Şiirler*] adlı kitabı, modern Karaçay-Malkar şiirinin ilk eseri sayılmaktadır. Karaçaylı ressam ve şair İslam Kırımşavhal, 1908-1910 yıllarında ilk defa, Karaçay-Malkar Türkçesi için Latin alfabesi çalışmalarını başlatmış ise de, konuyla ilgili asıl ciddi ve ilmi çalışmaları Umar Aliy ile Magomet Eney yapmıştır. Umar Aliy’in 1924 yılında yayımlanan “ *Cangı Karaçay-Malkar Elible* ” [*Yeni Karaçay-Malkar Harfleri*] adlı kitabı Karaçay-Malkar Türkçesiyle ve Latin alfabesiyle yayımlanmış ilk kitaptır.²⁰

Karaçay-Malkar Türkleri yazılı kültürle oldukça geç bir dönemde 18. Yüzyılın sonunda tanışmışlardır. Karaçay-Malkar Türkçesi ile ilk kitap, 1916’da yayımlanmış olan İsmail Akbay’ın *Ana Tili* adlı kitabıdır. Karaçay-Malkar edebiyatında ilk roman ise Hasan Appa’nın 1930’da 3 cilt olarak kaleme aldığı *Kara Sandık*’tır.²¹

Karaçay-Malkar Türklerinde şiiri, daha doğrusu manzum eserlerinin çoğunu sözlü mahsuller oluşturur. Bununla birlikte elimizde yazılı manzum eser olarak bulunan ilk örnek ise dini mahiyettedir. Bu eseri Dr. Yılmaz Nevruz, “ Karaçayca Bir El Yazması Mecmua ve Yusuf Haçır’ın Dini Manzumeleri ” adı altında tanıtmıştır.²²

Karaçay-Malkar Türkleri, Kafkasya dışında da gittikleri bölgelerde Karaçay-Malkar Türkçesi ile eserler vermişlerdir. Orta Asya’da Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan’ın muhtelif bölgelerine sürülen Karaçay-Malkar Türkleri, özellikle

²⁰ Adiloğlu, Adilhan, Karaçay-Malkar Edebiyatı, **Karaçay-Balkarlar, Tarih, Toplum ve Kültür**, KaraM, Ankara 2003, s.150.

²¹ Özkan, Nevzat, **a.g.e.**, s.188-189.

²² Doğan, İsmail, “Karaçay-Malkar Şiiri ”,**Türk Dili Çağdaş Türk Lehçeleri Şiiri Özel Sayısı**, TDK, S.531,Ankara, Mart 1996, s.890

Kırgızistan'ın Bişkek şehrinde önemli eserler verirler. Bunların başında 1956'da neşredilen *Caşavbuznu Bayrağı* ile *Cola* isimli şiir kitapları gelir.²³

1938 yılında Rus [Kiril] harflerine dayalı Karaçay-Malkar Türkçesi alfabesinin kabul edilmesiyle birlikte Latin alfabesi matbuatına son verilmiştir. Aslında, Rus [Kiril] alfabesi 1938 yılından çok daha önce Karaçay-Malkar Türkleri tarafından bilinmekte ve kullanılmaktaydı.1827 yılında Malkar Türklerinin, 1828 yılında da Karaçay Türklerinin Rus Çarlığı hâkimiyetine girmesinden sonra Ruslar derhal Karaçay ve Malkar köylerinde Rusça eğitim veren okullar açmışlardı. Kart-curt köyündeki Rus okulunun öğretmeni Nikolay Kiriçenko, köyün ileri gelenlerinden Abdulkerim Hubiy'in yardımıyla 1897 yılında ilk “ *Rus-Karaçay Sözlüğü* ” nü hazırlamıştır. Karaçaylı aydınlar, Karaçay'daki Rus okullarında Rusça eğitimin yanı sıra ana dilde eğitim yapılması gerektiğini kavramışlar ve bu yönden birtakım çalışmalar yapmaya başlamışlardı. İlk olarak, Abdulkerim oğlu İmmolat Hubiy, Karaçay-Malkar Türkçesi için bir Rus [Kiril] alfabesi hazırlamış fakat Rusça eğitim veren okullarda ana dilde eğitime izin verilmeyince bu alfabenin bir kullanım alanı olmamış, dolayısıyla da bu dönemde Rus [Kiril] harflerine dayalı bir alfabeyle Karaçay-Malkar Türkçesinde herhangi bir eser yayımlanmamıştır.²⁴

1.3.2.Sözlü Edebiyat

Karaçay-Malkar Türkçesi, Halk Edebiyatı ve sözlü mahsuller açısından oldukça zengindir. Diğer Türk boylarındaki Halk edebiyatı türleriyle paralellik gösteren bu ürünlere Karaçay-Malkarlar arasında *nıgır*, *cır*, *nart*, *tavruh*, *comak*, *el bergem comak*, *algış* ve *kargış* olarak rastlamaktayız.²⁵

Uzun dönemler bir konuşma dili ve sözlü kültür dili olarak kullanılan Karaçay-Malkar Türkçesi, çok güçlü bir sözlü edebiyat geleneğine sahiptir. *Biynöger Destanı* ve Kafkas kavimlerinin tamamında ortak olan ve bugünkü Kuzey Kafkasya halklarının atası kabul edilen Nartlarla ilgili olan *Nart efsanesi*, Karaçay-Malkarların tarihine ışık tutan tarihi şarkılar, *bellav* veya *beşik cır* denilen ninniler, *comak* denilen bilmeceler, *nart söz* denilen atasözleri bu Türk topluluğunda görülen belli başlı sözlü edebiyat türleridir. Kökleri çok eskilere giden Karaçay-Malkar halk şiirinin adı hafızalarda kalan ilk önemli ismi Kara Musa'dır. Daha sonraki yüzyıllarda eser veren

²³ Doğan, İsmail, **a.g.m.**, s.895

²⁴ Adiloğlu,Adilhan, **a.g.m.**,s.152

²⁵ Doğan, İsmail, **a.g.e.**, s.40.

Kasbot Koçhar, Appa Canibek, İsmail Semen ve Kazım Meçi'nin adları da günümüze kadar gelmiştir.²⁶

²⁶ Özkan, Nevzat, **a.g.e.**, s.189.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. APPALANI HASAN'IN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ

(Kart-curt, 1904-1939)

Ali oğlu Hasan Appa 22 Temmuz 1904 tarihinde Kart-curt köyünde doğmuştur.1926 yılında Rostov Üniversitesinde Hukuk Fakültesi, 1931 yılında da aynı üniversitenin Endüstri Mühendisliği Fakültesini okumuştur. Hasan Appa 1930-36 yılları arasında Karaçay-Çerkes Ö.B Komünist Partisinin üst düzey kademelerinde çalışmış ve Karaçay-Çerkes Ö.B Başsavcısı olarak görev yapmış, 1936 yılında Karaçay-Çerkes Ö.B Komünist Partisi 2.Sekreteri, 1937 yılında da 1.Sekreteri olmuştur. Karaçay Devrim Komitesi Başkanı Ömer Ali'nin özel olarak ilgilenerek yetiştirdiği Hasan Appa aynen Ömer Ali gibi Karaçaylıların kurtuluşunun ancak Komünizm ile gerçekleşeceğine yüreктen inanan samimi bir komünistti. Fakat ilerleyen yıllarda, Rusların komünizm maskesi altında Karaçay Türklerine yaptığı zulmü bizzat yaşayıp görünce hayal kırıklığına uğramış ve Komünist hareket içerisinde olmaktan duyduğu pişmanlığı halkına karşı açıkça itiraf etmiştir.

Hasan Appa öğrencilik yıllarında edebiyata merak sarmış; Aleksander Serafimoviç, Mihail Şolohov, Maksim Gorki ve Anton Çehov'un bütün eserlerini okumuş; bilhassa M.Şolohov ile M.Gorki'nin eserlerinden çok etkilenmiştir. Çeşitli gazete ve dergilerde siyasi ve iktisadi konulu çok sayıda makalesi yayımlanan Hasan Appa'nın “ *Revolütsiya-Karaçay Emda Klass Küreş* “(*Devrim-Karaçay ve Sınıf Mücadelesi*) adlı ilk kitabı 1929 yılında yayımlanmıştır. Bu kitap adında da anlaşılacağı üzere, 1917 Bolşevik İhtilali ve sonrasında kurulan Sovyet düzenini anlatmak ve benimsetmek için yazılmış propaganda amaçlı bir kitaptır. Hasan Appa'nın yine 1930-1935 yılları arasında yayımlanan diğer kitapları da içerik ve amaç bakımından birincisi ile aynıdır.

Hasan Appa'nın yazılı Karaçay edebiyatındaki asıl önemi ve şöhreti 1935 yılında yayımlanan meşhur “ *Kara Kübür* “ (*Kara Sandık*) adlı üç ciltlik romanıyla teşekkül etmiştir. Bu romanın en büyük özelliği Karaçay-Malkar Türkçesiyle yazılmış ilk roman olmasıdır. Romanın ilk iki cildi ayrı ayrı 1935 ve 1936 yıllarında yayımlanmış, daha sonra bu ilk iki cilt tek bir cilt halinde birleştirilerek 1937 yılında tekrar yayımlanmıştır. Romanın en önemli ve son bölümü olan üçüncü cildi ise

Hasan Appa'nın tutuklanması ve sonra da öldürülmesi nedeniyle yayımlanmamıştır. Hasan Appa bu romanında; Karaçay Türklerinin 1890'lı yılların sonu ile 1905 Rus ihtilaline rastlayan bir dönemini anlatmaktadır. Romanda, Karaçay'daki Çarlık Rusyası idarecileri ile Karaçay beyleri, proleter bakış açısıyla sert bir şekilde eleştirilirken; türlü baskılar altında ezilen fakir halk tabakalarının kurtulacağı günler, yani Bolşevik ihtilali ve sonrasında kurulacak olan yeni Sovyet hayatı müjdelenmektedir. Hasan Appa ilerleyen yıllarda Sovyet rejiminin gerçek iç yüzünü ve çarpıklıklarını görüp hayal kırıklığına uğrayınca, bu durumu anlatmak üzere romanın üçüncü cildini kaleme almıştır. Fakat romanın üçüncü cildi (el yazması) yayımlanamadan, Hasan Appa tutuklanmış ve 1937 yılında NKVD görevlileri tarafından roman yakılarak imha edilmiştir. Hasan Appa'nın yakın çalışma arkadaşlarının rivayetlerine göre, romanın üçüncü cildinde Stalin ve Beriya gibi dönemin üst düzey liderleri eleştirilmekte ve "Cavla" (Düşmanlar) adında bir roman daha yazdığı, fakat bunun el yazmalarının da gizli bir polis tarafından el konularak imha edildiği yine aynı kişiler tarafından rivayet edilmektedir.

"Kara Kübür" (Kara Sandık) adlı romanın ilk iki cildi birleştirilerek bir kitap halinde 1958 ve 1986 yıllarında iki kez daha yayımlanmıştır. Fakat romanın 1958 yılı baskısında ki Çarlık Rusyası'nı eleştiren bölümler 1986 yılı baskısından çıkarılmıştır. Mesela romanın 1958 yılı baskısında yer alan, Çarlık Rusyası ordularının Karaçay topraklarını işgalini ve Karaçay Türklerinin Rus ordularına karşı direnişini anlatan meşhur "Hasavka" destanı ile Çarlık Rusyası'nın eleştirildiği bazı bölümler 1986 yılı baskısından tamamen çıkarılmıştır. Bunu müteakip, romanın ilk iki cildinin devamı yani üçüncü cildi niteliğinde Tahir Koban adlı bir başka Karaçaylı yazara "Tavlada Tavus" (Dağlarda Ses) adında ısmarlama bir roman yazdırılmıştır. Bu romanda ise özetle, 1917 Bolşevik ihtilalinin etkileri ve 1920'li yılların ilk yarısında Karaçay'da Sovyet rejiminin kurulması çalışmaları anlatılmaktadır.

Hasan Appa'nın eserleri: *Revolütsiya-Karaçay Emda Klass Küreş (Devrim-Karaçay ve Sınıf Mücadelesi)* - 1929, *Ara Sosyalist Mülk Siylıdı Emda Anna Tiyerge-Zaran Eterge Cararık Tüldü (Ortak Sosyalist Malvarlığı Değerlidir ve Ona Dokunmak-Zarar Vermek Sakıncalıdır)* -1933, *Bitim Cıyıvnu Emda Anı Saklavnu Üsünden* (*Mahsulün Toplanması ve Korunması Hakkında*)- 1934, *Kraçay-Tav*

*Sosialist Malçılıknı Ösdürüv Colunda (Karaçay-Dağlı Sosyalist Hayvancılığı Geliştirme Yolunda)-1935, Kara Kübür (Kara Sandık)-1935/1936/1937/1958/1986, Çerniv Sunduk(Kara Sandık)-1977.*²⁷

²⁷ ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-93921/h/appalanihasan.pdf

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KELİME TÜRLERİ

3.1. İSİM CİNSİNDEN KELİMELER

3.1.1.İsimlerde Çokluk: Türkiye Türkçesinde +lAr olarak karşımıza çıkan çokluk ekinin Karaçay-Malkar Türkçesinde genellikle –r ünsüzünün düşmesine bağlı olarak +lA şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Bılayğa cıylğa sabıyleden Kıyamıtını...(3/77)

Tav ellede salağ tartılğan...(4/ 116)

Tav suvla, miñ-miñ cıllanı...(4/101)

Öksüzle canından tañı burnu...(230/6768)

3.1.2. İyelik Ekleri: Karaçay-Malkar Türkçesindeki iyelik ekleri şunlardır:

	Teklilik	Çokluk
1.şahıs	+(I) m	+(I)bIz
2.şahıs	+(I) n	+(I)GIz
3.şahıs	+(s) I (n)	+lArI ²⁸

... tişleri bla cumduruqların birge...(273 /8021)

...birgesine Biynöger bla Semön kalıb..(230/6766)

Tuzubuz da coğdu, caşçıq...(283/8313)

... üyübüzde gırcınlık bolmağanlay...(78/2283)

... başımdan da çekek bla kıyğança..(81/2366)

...sizni elligiz Temurğa aytırğa küreşir.(120/3492)

...Biymurzanı sırtından kağıb..(19/561)

²⁸ Doğan, İsmail, a.g.e., s.81

3.1.3.Aitlik Eki:-ki/-qu/-qü/-qı/-gı/gi

Zıkkıl könçe**gi** enişge...(1/4)

..sen etrafta**ki** olan biteni..(8/53)

Oğar**gı** cel urub tubanı...(3/67)

3.1.4. İsim Hal Ekleri:

Yalın Hal: Durum eklerini almaz.

Ağ çartlağan nartühleni ağaç ayakdan...(2/32)

Tav suvla, miñ-miñ cıllanı taymay ...(4/101)

İlgi Hali (Genetive):Kelime -nı, -ni, -nu, -nü eklerini alır.

...dinn**i** türlü işlerin körgüzüb...(124/3607)

...suv**nu** ızın enişge çabdı.(41/1190)

Çısdırırğa biz aşığ**ıvnu** üsünde aña...(224/6586)

...Toğal**nı** anasını hotasına üç tüyümçek...(264/7749)

...bolganlıkğa Murtaz**nı** karnı..(68/1966)

Biz**ni** tilibizni bilgen...(211/6210)

Yükleme Hali (Accusative) :-nı, -ni, -nu,- nü şeklinde olan yükleme hali ekleri geldiği kelimenin ünlüsüne göre -ı, -i, -u, -ü şekliyle de kullanılır.

...ne zatla**nı** ese da kaçalıb cazadı.(281/8266)

...söz**nü** başğa canına burdurdu:(282/8207)

Bılayğa tuvar sürüv**nü** alıb kelsem..(282/8308)

...kalacük ızları çibin...(19/559)

...kömür kara közler**i**....(219/6453)

Yönelme Hali (Dative):Kelimeye –A, -GA, hA, nA şekillerinde eklenir.

Nögerle, ot**ha** bavurların berib...(283/8326)

... elde adam kalmağança, kim bayram namaz**ga**...(147/4291)

... çabhan közleri bla süd**ge** kelgenlege qaraydı.(189/5536)

Siz maña iynanmay esegiz...(193/5667)

...bolğan kolun all**ma** uzata tizdi(198/5810)

...ol Kıyamı**th**a az bek uşamaydı.(71/2063)

Bulunma Hali (Locative):Karaçay-Malkar Türkçesinde bulunma hali eki –da,- de,- ta, - te şeklindedir.

...oñlunu canında**da** bolmay...(199/5833)

Sıncır**da** şhuvur etilirge tağılğan çoyünnü...(23/675)

başında**da** butaqları urulğan canız(27 /799)

Ayrılma Hali (Ablative):Karaçay-Malkar Türkçesinde ayrılma hali eki -dan, - den, -nan, -nen, -nın, -nin şeklindedir.

...kalğanla da anı ızında**n**...(37/1075)

ayakları**ndan** buğovlanı zıñırdatıb keltirirge...(69/2009)

Muslimanda**n** gavur bolğanla...(159/ 2644)

..igi cılın**anında**..(46 /1327)

Eşitlik Hali (Eqvative):Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –ÇA eki kullanılır ayrıca –lay, -ley ekininde kullanıldığı görülür.

...avarğa tebregen sın taş**ça**...(160/2679)

Semönnu seyirsindire, er**lay**...(231/6787)

Caralı bolğan ekçini közleri**ça**...(231/6804)

...namazdan çık**ğanlay**, avaznı...(264/7761)

...adam**ça** söleşdi Murtaz.(183/5357)

....tohtağan suv**ça** közler...(220/6456)

Vasıta Hali (Instrumentalis):Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılan Vasıta Hali eki bla ve -la şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

...alğın erim **bla**...(183/5381)

...boynu **bla** ağaç tarthança...(204/5084)

...oñ ayığı **bla** cerni қаға...(265/7790)

...allay**la** amaltın bir pelağ boladı...(269/7903)

...ullu tatağ**la** edik.(206/6032)

3.1.4.Soru Eki: Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –mı, -mi,- mu, -mü şeklindedir.

...siz boynuğuznu uzatıb keldigiz**mi**?(207/6068)

-Ne ete turadıla қонақла, ігі тıңaydı**ла**?(18/526)

-Men Қасымма , Тоқал üyde**ми**?(59/1727)

3.2. ZAMİRLER

4.2.1.Şahıs Zamirleri:

	Teklik	Çokluk
1.şahıs	men	biz
2.şahıs	sen	siz
3.şahıs	ol/o/a	ala

Men sanga cıl bla üç aynı (207/6061)
demez.(207/6069)

bizge kelib kalırğa da ogay

Sen beri қайдан kelgen қанатlıса?(161/4707) **sizge** kim қатıladı, anı..(161/4712)

Ol öksüz caş da alanı fitnaları(37/1081) **Alanı** aslamısı taymay elde aylanğan..(7/187)

4.2.2.İşaret Zamirleri: Karaçay-Malkar Türkçesinde işaret zamiri **bu, ol/o, ala**'dır. **bu** yakındaki nesnelere; **ol/o, a, ala** şekilleri de uzaktaki nesnelere göstermek için kullanılır.²⁹

... **bu** aman caş...(52/1511)

-Aħmat bla Battalını **mında** bolmağanları...(233/6566)

Ol da eşilgen temir...(1150/ 4401)

...peç qalanñaña **ol** da tayandı.(151441)

...**ol** köb gardoşuñ uru...(48/1401)

...çabħan zamanda, men **anı** qalay urdum?(194/5699)

Alay **a** elge kündüzgü..(47/1356)

...meni **ala** üçün terlegen...(232/6835)

3.2.3.Dönüşlülük Zamirleri: Türkiye Türkçesinde **kendi** olarak karşımıza çıkan dönüşlülük zamiri Karaçay-Malkar Türkçesinde **kesi** olarak karşımıza çıkar.

...söleşmegenime **kesigiz** şağatlık etersiz.(196/5735)

...**kesi** allına külüb, nögerlerin...(73/2125)

...**kesim** bir bölek künden beri sağış etib..(79/2296)

Abdul-Kadır **kesin**, caraşdırıb ...(73/2129)

3.2.4.Soru Zamirleri: Karaçay-Malkar Türkçesinde **kim** ve **ne** olmak üzere iki soru zamiri vardır.³⁰

-Tavlan, **kimge** salam berdiñ, qarayma ...81/ 2353)

Ol bolmasa ,bizni **ne** çaşavubuz bolluq edi?(81/2355)

-Semön degeniñden sora anda **kimle** bolğandıla?(88/2572)

3.3. SIFATLAR

²⁹ Doğan, İsmail, a.g.e., s.88

³⁰ Tavkul, Ufuk, **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, TDK, Ankara 2000, s.55

3.3.1.İşaret Sıfatları: Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılan İşaret Sıfatları **bu** ve **ol'** dur.

Bu elde bolgan bir iş...(150/6276)

Bu sagatha deri başın költürüb...(170/6979)

Ol keçe, koşha kirib...(283/8333)

Ol közüv ketgenley...(28/3871)

Bir kelime doğrudan sıfat olabileceği gibi morfolojik olarak türetilmiş sıfatlar da olabilir. Morfolojik yapılanmayla yapılan sıfatlar isim ve fiillere gelen sıfat yapım ekleriyle oluşurlar.³¹

İsimden sıfat yapan ekler:+II, +sIz, +çI ekleriyle yapılır.

...karnına beş**li** uvaknı salsañ da...(60/170)

-Koyuğu, alanla, kereks**iz** söznü töngerete...(212/6217)

...karangı**ncı** colnu eki canı...(164/7654)

Fiilden sıfat yapan ekler: +gUn, +gAn, +hAn ekleriyle yapılır.

...ösdür**gün**çü bir adam işe çıkmazga...(118/2378)

...caş**agan** bir nasıbsızla bardıla...(233/4560)

...kuş uç**han** canına közün...(91/7645)

3.3.2.Sayı Sıfatları:

Asıl sayı sıfatları:

...egeb algan **on-tört** cıl bolgan...(258/7213)

...**üç-tört** sarı tügü bolgan...(5/89)

...**eki-üç** aynı Fayruz ...(151/8923)

...**üç** kozlagan tavuk...(5/1790)

Sıra sayı sıfatları: Sıra Sayı Sıfatları –nçı, -nçi, -nçü, - nçu ekleriyle yapılır.

...**ekinçi** seni coşarga koymazla.(36/1559)

³¹ Doğan, İsmail, a.g.e., s.89

...ekinçi kere paşot tartılğanında...(252/9723)

...üçünçüge katını kelib...(28/11293)

...üçüncü eki canında...(37/1066)

Topluluk sayı sıfatları: Topluluk Sayı Sıfatları –av, - ev, - avlan, - evlen ekleriyle yapılır.

...anı birevnü koluna atıb...(86/3080)

-Busağatdan beşevlen barıb, bıkığa...(256/7517)

Üleştirme sayı sıfatları:-ar, -er ekleriyle yapılır.

...iylerge birer-ekişer kayış...(30/860)

3.3.3. Nitelendirme Sıfatları: Varlıkların, kavramların özelliklerini anlatan sözcüklerdir.

Afendi, **kem-kök** abası bla...(9/1087)

...ceñil-ceñil burunun tarta tohtadı...(7/ 673)

Ullu cel kelimi allında...(201/5904)

...aşhı colga barıgız! – deb.(274/8045)

...bu tatlı **semiz** etni kaydan...(116/6213)

Sarı guguruk, kesin öhtem...(1/24)

...issi kün hanslı cerde...(241/9134)

...çegetli **miyik** cerde...(156/4578)

...temir kışaşça **kışan** kolların...(252/9213)

3.3.4. Belirsizlik Sıfatları: Varlıkları kesinlik bildirmeden, belli belirsiz biçimde niteleyen sözcüklerdir.

Allah **bütev** elge bir...(241/7076)

...tambla **başha** cerge keter...(153/6231)

...özge va ol Cantemirden kalğan...(263/7731)

...içigizde **bir** çaş, Kandaur...(139/5643)

Az, **köb** zaman ketgen...(76/2209)

...**başha** adam bla keçe...(236/ 6767)

...**bir** seyir zatnı körmey alabız...(266/7821)

3.3.5.Soru Sıfatları: Nesnelere soru yoluyla belirten sıfatlardır. Karaay-Malkar Türkesinde kullanılan soru sıfatları **kaysı, kalay, nek,nellay, neün, kanday'** dir.

Nek cılaysa, İbrahim...(3/70)

..**aysı** anamat bolasa? – deb sordum.(286/8426)

..saa **nellay** bir mal berlikdi?(86/2495)

3.4. ZARFLAR:

3.4.1.Nitelik Zarfları: Nek, ne için, kalay gibi sorulara cevap veren kelimelerdir.

...**alay** sizni seyirsindirira zat...(75/2176)

...kölüe **ne kele ese da**, ayt...(91/2641)

...ııb, ata **erlay** cer saldım.(286/8415)

...ömurde **billay** zat etmez edim...(287/8450)

Alay a anı anamat etdi deenie...(285/8386)

Ol sebebden aıvun kimden bolsa...(2/54)

Ol **allay** adam bolub alandı meni...(285/8391)

3.4.2. Zaman Zarfları: Kaan, kaanaderi, kaandan beri, ne zamanda sorularına cevap veren kelimelerdir.

...**tambla** başha cerge keter..(153/6421)

..**ertden** azı aay tura...(17/503)

Endi ol aman, silegeyli Biymurza...(19/568)

Be-altı **cılını** mından ala...(23/677)

Bügün, elde adam almağança...(147/4291)

Ertidenbla ertde turub kelgen...(236/6939)

...**künortadan** canlab, kölekken...(148/4330)

Künbatħan canında ullu a sabannı...(293/8608)

...**algı burun** ulağına kelgen... (4/105)

3.4.3.Azlık-Çokluk Zarfları: Nena, kallay sorularına cevap veren kelimelerdir.

Em artında Biynöger ıgıb...(49/1424)

...calbarğanlarına ararğa **bek** razı edim...(205/6026)

-**Entda** meni ala üçün terlegen cerim...(232/6835)

...üsünden elde **köb** türlü apar cürüydü.(181/5298)

...temirni arıvun köreme deb, **igi kesek**...(226/6640)

3.4.4.Yer-Yön Zarfları: Kayda, kalaydan, kayrı sorularına cevap veren kelimelerdir.

...baş **enişge** karagan...(206/6784)

...bügün **bılayda** tabıllık...(216/7456)

...**oñ** bilegi kıyırlarına...(219/7543)

amail **artha** kalıp...(224/7689)

Başımı **örge** költüralmayma...(206/6042)

.. **oğarı** canında bir ullu köllekeni esledi.(25/7498)

...anı **col** canında...(5/134)

3.4.5.Soru Zarfları:

...aygını olğa **nek** algandı? –dedi.(22/656)

Nedi alay degen, **kalay** algansa?(257/8975)

3.5. FİİLLER ve UNSURLARI:

Şahıs ekleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi İyelik ve Zamir kökenli olmak üzere iki tiptir.

1. Tip Şahıs Ekleri

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	-ma, -me	-bız, -biz
2. şahıs	-sa, -se	-sız, -siz
3. şahıs	-dı, -di	-la, -le, -dıla, -dile

....kılıkların kolay körmey**me**.(122/3574)

...aman etgença anıladı**dı**.(129/3762)

...bıdır, kayırılırgamı küreş**ese**!(130/3788)

Kimdi ol, ne adam**dı**?(133/3871)

...eter**biz**, >>- deb , igi sözleni...(133/3877)

..büsürev**süz** baguş kazargâ..(2/46)

...aragızğa şaytanla kirgend**ile**...(127/3711)

2. Tip Şahıs Ekleri

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	-m	-k
2. şahıs	-ñ	-gız, -giz
3. şahıs	-	-la, -le

Allaħnı unutup koyarı**kdıla**.(123/3585)

..ızıña kaytırğa tebres**eñ**...(123/3603)

Anılab kalı**gız**, tambladan...(123/3605)

Keligiz, ketey**ik**, - deb....(125/3653)

..kadalıb küreş**sele** da...(288/8466)

...tögerekge bir qarayı**m**...(132/3853)

...elde aylanın havleleni ...(7/187)

3.5.1. Bildirme Kipleri: Kipler içerisinde bildirme kiplerine dâhil olan zaman ekleri, beş esas zamanı ifade eden eklerdir. Karaçay-Malkar Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi geniş zaman, şimdiki zaman, bilinen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zamanı ifade ederler.³²

Geniş Zaman: Türkiye Türkçesinde olduğu gibi **-r, -ar, -er** ekleriyle kurulur. Olumsuzu da yine Türkiye Türkçesinde olduğu gibi **-maz** ekiyle yapılır.

açar ‘açar’ bol**maz** ‘olmaz’ bol**maz**bız ‘olmayız’ demez ‘demez’ kıçırđı ‘bağırđı’ tab**maz**sa ‘bulmazsa’ tanıtır ‘tanıtır’

Şimdiki Zaman: Türkiye Türkçesinde **-(I)yor** olan şimdiki zaman eki Karaçay-Malkar Türkçesinde **-a, -e, -y** şeklinde karşımıza çıkar. Olumsuzu **-may** eki ile yapılır.

bilmey**siz** ‘bilmiyorsunuz’, deyme ‘diyorum’ küreşedi ‘mücadele ediyor’, söyle**mey** ‘konuşmuyor’, süymey ‘sevmiyor’, tanı**may**ma Tanımıyorum’, tartama ‘çekiyorum’, taşıy**dı** ‘taşıyordu’ tözalmay**ma** ‘dayanamıyorum’

Gelecek Zaman: Türkiye Türkçesinde **-AcAk** şekliyle kullanılan gelecek zaman eki Karaçay-Malkar Türkçesinde **-İlk, -rİlk, -Arİlk** olarak kullanılır. Olumsuzluk eki ise **tül-tüyül**’dür.

ciber**lik**di ‘gönderecekti’, barlık **tüldü** ‘gitmeyecek değildi’, aytallık **tüldü** ‘söyleyecek değildi’, tutar**ık**đı ‘tutacaktı’, bollu**ık**ma ‘olacağım’, carar**ık** **tüldü** ‘faydalı değildi’, eter**ik**di ‘yapacaktı’, kelli**ik**di ‘gelecekti’

Öğrenilen Geçmiş Zaman: Türkiye Türkçesinde **-mİş** olan öğrenilen geçmiş zaman eki Karaçay-Malkar Türkçesinde **-gAn, -hAn, -nAn** olarak kullanılır. Olumsuzu **-mA** şeklinde kullanılır.

ay**th**anma ‘söylemişim’ kel**gen**biz ‘gelmişiz’, ket**gen**dile ‘gitmişlerdi’, tut**h**andı ‘tutmuştu’, tut**h**andıla ‘tutmuşlardı’ tüş**gen**se ‘düşmüşse’.

Bilinen Geçmiş Zaman Eki: Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Karaçay-Malkar Türkçesinde de bilinen geçmiş zaman eki **-dı, -di, -du, -dü**’dür.

cüzed**ile** ‘yüzdüler’, tebred**ı** ‘hareket etti’, tut**du** ‘tuttu’.

³² Doğan, İsmail, a.g.e., s.95

3.5.2. Tasarlama Kipleri: Şart, emir, gereklilik olarak Türkiye Türkçesinde ifade edilen kipler, Karaçay-Malkar Türkçesinde fonksiyon olarak aynıdır. Şekil olarak bazı değişiklikler olmasına rağmen benzerlik gösterir.³³

Şart Kipi:Karaçay-Malkar Türkçesinde şart kipi eki **-se, -sa** dır.

Aytasa ‘söylese’, aytsaŋ ‘söylesen’, cetse ‘yetse, ulaşısa’, desen ‘desen’, kerekse ‘gerekse’, tabmasaŋ ‘bulmasab’ tebresem ‘oynasam’.

Emir Kipi:

	Teklik	Çokluk
1.şahıs	-ayım, -eyim	-ayık, -eyik
2.şahıs	-	-ıgız,-ıgız, -uguz, -ügüz
3.şahıs	-sın, -sin, -sun, -sün	-sınla, -sinle, -sunla, -sünle ³⁴

ayt ‘söyle, konuş’, **bileyik** ‘bilelim’, **bileyim** ‘bileyim’, **eteyik** ‘yapalım’, **etigiz** ‘yapınız’, **tübeyik** ‘uğruyalım’, **ıllukçusuna**, **aslamısında**, **Tartayık**

Gereklilik Kipi: Türkiye Türkçesinde **-mAll** olarak kullanılan gereklilik eki Karaçay-Malkar Türkçesinde **kerek** yardımcı fiiliyle yapılır.

bildirirge **kerekbiz** ‘bildirmemiz gerekli’, bilirge **kereksiz** ‘bilmemiz gereksiz’, bolurğa **kerekdi** ‘olması gerekli’, eltirge **kerekdi** ‘iletme gereki’, iymezge **kerekdi** ‘göndermemek gerekli’, korçuturğa **kerekdi** ‘korkutmak gerekli’.

3.5.3.Yardımcı Fiiller: Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılan başlıca yardımcı fiiller şunlardır:

bol- Fiili: Eski Türkçede **bol-** fiili Türkiye Türkçesinde **ol-** şekliyle devam etmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinde de **bol-** veya **bos-** şekliyle karşımıza çıkar.

alay **bolsa** ‘öyle olsa’, çaşavlu **bol** ‘uzun ömürlü ol’, erkin **boldu** ‘güçlü oldu’, hazır **bol** ‘hazır ol’, kayğılı **bolğanın** ‘üzüntülü olanın’, kerek **bolsa** ‘gerek

³³ Doğan, İsmail, a.g.e., s.100

³⁴ Tavkul, Ufuk, **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, TDK, Ankara 2000, s.33

olsa', kurman **bolayım** 'kurban olayım', nalat **bolsun** 'nalet olsun', razı **bolmasa** 'razı olmas', sav **bol** 'sağ ol', uzak **bolmay** 'uzak olmuyor'.

et- Fiili: Karaçay-Malkar Türkçesinde isimlerle birlikte sık kullanılan bir yardımcı fiildir.

qabil **eter** 'kabul eder', kurmanlık **etib** 'kurbanlık edip', madar **eterge** 'öare etmeye', murat **etese** 'umut etse', razı **eter** 'razı eder', sabır **et** 'sabr et' zikir **etigiz** 'zıkr ediniz'.

sal- Fiili: İsimlerle birlikte kullanılan bir yardımcı fiildir.

canına **salıb** 'yanına salıp', koynuna **saldı** 'koynuna saldı', taşha **saldı** 'taşa saldı', túbüne **saldı** 'dibine saldı', üsüne **salğandı** 'istine salmıştı'.

3.5.4.Sıfat Fiiller: Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılan sıfat-fiil ekleri şunlardır:

-gan, -gen, -han, -hen, -nan, -nen: Türkiye Türkçesinde –An sıfat fiil eki şekil itibariyle –Gan ekiyle benzerlik gösteririr. Türkiye Türkçesinde –Gan 'ın fonksiyon olarak karşılığı –miş sıfat fiilidir.

ay**th**an söz 'söylenmiş, konuşulmuş söz', ay**th**anı alaydı 'böyle söylemişti', cath**an** adam 'yatan adam', eşit**gen** hıparlağa 'duyulan haberlere', keltir**gen** kümüş açhalanı 'getirdiği gümüş paraları', ö**sgen** adam 'yetmiş adam', tut**th**an işim 'yaptığım işim'.

-r, -ar, -er, -ur, -ür: Türkiye Türkçesinde geniş zaman eki olarak kullanılan ekler Karaçay-Malkar Türkçesinde sıfat fiil eki olarak kullanılır.

bir**er** kere, bir**er** siltav, çab**ır** kulakları, in**ir** kurumuna, in**ir** salkını, kaytar**ır** zat, keter a**kı**llı, tınçay**ır** zaman.

-lık, -lik, -arık, -erik, -rık, -rik: Karaçay-Malkar Türkçesine gelecek zaman ekleri sıfat fiil eki olarak kullanılır.

berillik haqımı, etillik işni, etmezlik zatını, qarangıraq adam, kıyınlıq cetgen, mılıkçı kuş, otluq taşın, ömürlük buzlağa, üzmezlik adamını, zaravathıq cetib, kıçırık etib

-maz, -mez: Karaçay-Malkar Türkçesinde geniş zaman eki olarak kullanılan bu ek sıfat fiil eki olarakta kullanılabilir.

bolmaz deb, cabılmaz degenley, kaytmaz colovçu, kıvanmaz Apanas.

3.5.5.Zarf Fiiller: Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılan zarf fiil ekleri şunlardır:

-a, -e, -y:

çırpa tükli, kıoya edi, tayana kelib, tuta sordu, kıytara turğanbız.

-may, -mey, -mayın, -meyin:

bilmey dıgalas, erimey kalğan.

-ganlı, -genli, -hanlı:

caratılğanlı

-b: uşab turasa

barıb tiledi, çığıb ketdi, erinib üredile, qarab çıqdı, kıaratıb maqıradıla, silkinib kıçırdı, tüyüb kıolları.

-ganlay, -genley, -hanlay :

karamağanlay, kışhanlay, tebregenley, tutuhanlay, tüşgenley.

-gıncı, -ginçi, -hıncı :

kiyginçi, tübeginçi.

3.6.EDATLAR

Karaçay-Malkar Türkçesi yazı dilinde kullanılan edatlar şunlardır:

3.6.1.Ünlem Edatları:

Ay, bir atılğan savutubuz...,

...bir cuq avuzlan, marca,

Ha- ha- ha, kara bu kart...

A-a-a! Men saña... ,

3.6.2.Cevap Edatları:

...**oğay** degenleri çokdu...

...adam alay köb **tüldü**.

Oğay, gitçe zamanımda oynagan...

4.6.3.Son Çekim Edatları:

..**özge** adam anı, kart alt .

...cıl **bla** üç aynı koy...

...ot **kibik** kıza edi, alay...

Kertimi aytasa?- **deb** sordu...

...**deri** başın költürüb...

4.6.4.Cümle Başı Edatları:

...**alay bolğanlıkğa** bir ayağı...

...**alay a** Mölehan...

artıksız da töbentin kelgen

...**anı için** ketgendi..

4.6.5.Karşılaştırma Edatları:

Ne üy oyulur, **ne** aralık sınar...

Ne zatıñ tüşgendi, **ne** izleyse...

4.6.6.Gösterme Edatları :

Ma, aferim, bek...

Ma bu tiyib kelgen kün...

4.6.7.Seslenme Edatları:

Ey Biynöger...

O **hahay!** Toqalrı üyü küydü...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TAMLAMALAR

4.1. Sıfat Tamlamaları: guguruk suratlı, semiz etleni, altın başlı, kıızıl guguruk, zikkil könçegi , sarı guguruk, aq çartlağan, cumuşaq cürekli, kart anam, ullu suvnu,

4.2. İsim Tamlamaları: Şabaydı kızını, Kıyamıtnı ulanından, İbragimlanı honşuları, Dalhatnı anasına, Abdul- Qadirni tuvrasındağı, Quran ayatlanı, künnü ortası, Orus patçaḡnı, dinni kulluqçusu.

SONUÇ

İncelediğimiz ve Türkiye Türkçesine aktardığımız roman Karaçay-Malkar Türkçesiyle sürgün yıllarında sürgünü bizzat yaşamış biri tarafından yazılmış ilk eser olması sebebiyle önemlidir. Hasan Appa'nın 1935 yılında yayımlanan ve yazarının tanınmasına vesile olan roman onun bizzat şahit olduğu Rus ihtilalinin anlatıldığı bir dönemi kapsamakta ve Sovyet Rusyasının hayalleri kurulmaktadır. Yazar Rus ihtilali sırasında hiçbir gayret sarf etmeyen ve Rus idaresini kabul eden Karaçay beylerini eleştirirken, fakir halk tabakasını da anlatmayı ihmal etmemiştir. Zamanla kurulan hayaller yıkılmış, Sovyet Rusya'nın komünizm adı altında işlediği zulümler gün yüzüne çıkmış ve bu kötü gelişmeler eserin 3. cildinin yazılmasına sebep olmuştur. Ancak, bu bölüm yayımlanmadan NKVD (Norodny Komissariat Vnutrennih Del) tarafından imha edilmiştir. Biz 3.bölümde yazılanları yazarın yakın arkadaşlarının verdiği doğruluğu kesin olmayan ancak dönemin şartlarına göre yazılabileceğini düşündüğümüz bilgilerden öğreniyoruz. Bu ciltte Stalin ve Beriya gibi liderler eleştirilmekte Sovyet dönemin çarpıklıkları dile getirilmektedir.

Sovyet döneminde yapılan dil planlaması çalışmaları, eğitim ve diğer kurumlarda Rusça'nın faal durumda olması Türk lehçeleri arasındaki ortak dil birliğini, Türk kimliğini, her milletin kullandığı ana dili tehlikeye atmıştır. Anadilin öğretilmesi için açılan göstermelik kurslar, Rus tebası içinde yaşayan bütün halklar eşittir, kardeştir gibi ideolojik sözler İlimsky, Lenin ve Stalin üçlemesinin iktidar dönemlerinde hep söylenen ancak Rusların 'tek dil, tek millet' anlayışıyla Türk ırkını asimile etmek isteyenlerinin açık olmayan kandırmacalarıdır. Stalin'in Rus Komünizmini Rusça'nın yayılmasına, büyük kitlelere hitap etmesine olanak sağlayan bir araç olarak görmesi, ana dilin imha edilmesini istemesi ve Türk ırkının Ruslaştırılması politikaları Appa'nın ömrünün önemli bir kısmını adadığı hatta siyasi olarak içinde bulunduğu Komünizmden uzaklaştırmıştır.

Özellikle sözlü edebiyatın köklü bir geçmişe sahip olduğu fakat yazılı edebiyata çok geç yıllarda adım atan bir edebiyatın ürünü olan eserde Rusça kelimelerin azlığı dikkat çekicidir. Eser açık ve anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır. Demek ki Türk dilini ve ırkını silmek adına yapılan politikalar köklü bir geçmişe sahip olan güzel Türkçemizi ve Türkçenin lehçelerini yaşanan farklılaşmalara rağmen başkalaştıramamıştır. Kullanılan ses, şekil, söz varlığı yine aynı

denilebilecek seviyededir. İncelediğimiz eserde bunu görmemiz mümkündür. Tarihi olaylara ve halk edebiyatı unsurlarına bolca yer verilmiş, Karaçay Türklerinin eski kültür ve adetleri gözler önüne serilmiştir.

Eserin dil incelemesinde bugünkü Karaçay-Malkar edebi dilini oluşturan zeminin daha çok Kıpçak Türkçesi özelliklerini taşıdığını görmekteyiz.

Eserde özellikle bazı Rusça kelimelerin yanında diğer Türk lehçelerinden de kelimelerin geçtiği görülmektedir. Bu yazarın yaşadığı ve yetiştiği dünyayı da göstermektedir.

Türk dünyasının küçük bir grubunu oluşturan lehçesiyle bile edebi bir roman yazabilecek kadar zengin bir anlatıma sahip kelime hazinesinin bulunduğu görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Adiloğlu, Adilhan, Karaçay-Malkarlıların Rus Hâkimiyetine Girişi, **Turkish Studies, Dede Korkut Dosyası**, s.150, Vol.3/1, Winter 2008
2. Adiloğlu, Adilhan, Karaçay-Malkar Edebiyatı, **Karaçay-Balkarlar, Tarih, Toplum ve Kùltür, KaraM**, Ankara 2003
3. Adiloğlu, Adilhan, Karaçay-Malkar Türklerinin Kökeni-1, **Karaçay-Malkar Başhöyük Yıllık Kùltür, Düşünce ve Haber Dergisi**, S. 1, Ağustos 2003
4. Doğan, İsmail, “Karaçay-Malkar Şiiri ”, **Türk Dili Çağdaş Türk Lehçeleri Şiiri Özel Sayısı** TDK, S.531, Ankara, Mart 1996
5. Doğan, İsmail, **Türkiye Karaçayları ve Dilleri**, Altınçekiç Ofset Matbaacılık, Ordu
6. ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-93921/h/appalanihasan.pdf
7. Öner, Mustafa, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK, Ankara 1998
8. Özkan, Nevzat, **Türk Dilinin Yurtları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007
9. Şidakova, Zuhra, Karaçaylıların Oluşmasında Hun-Hazar-Bulgar Devri, **Karaçay Bùlteni**, 7. S., Bişkek, 2012
10. Şidakova, Zuhra, Karaçaylar Rus İmparatorluğunun İçinde, **Karaçay Bùlteni**, 5. S., Bişkek, 2012
11. Şidakova, Zuhra, Karaçaylıların Oluşmasında İskit-Sarmat-Alan Devri, **Karaçay Bùlteni**, 3. S., Bişkek, 2012
12. Şidakova, Zühra, Karaçaylar Sürgün Öncesi ve Sonrası, **Karaçay Bùlteni**, 4. Sayı, Bişkek, 2012
13. Tavkul, Ufuk, **Karaçay-Malkar Destanları**, TDK, Ankara 2004
14. Tavkul, Ufuk, **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, TDK, Ankara 2000
15. Tavkul, Ufuk, Modern Karaçay-Malkar Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi, **Kırım Dergisi**, 12 (48), 2004
16. Temizkan, Abdullah, Karaçay-Malkar Türklerinin Anadolu’ya İskânı:1905 Muhacirleri, **Uluslar arası Suçlar ve Tarih**, S. 3-4, Ankara, 2007

METİN

BİRİNÇİ KESEĞİ

Birinçi başı

5 Zıkkıl könçegi enişge tüşe da, anı tarta, bir kolu bla burunçuğun ceşine sürte, İbragim dersden üyüne cortub kirdi. Kıyırları kóbuzça bögülgen, bir kanatı sınğan aptiyekni buku taphaçıqğa sala:

Atam kaçan kellikdi?- deb sordu anasına.

10 Aña cuvab eterge anasını zamanı çok edi, kimni ese da koy terilerin calğa alıb, iragaç bla iyley tura edi. Bir kesek zamandan, belin örge solutub, bir kolu bla da bilek ağaçta tayana, Molehan cuvab etdi:

-Taş aythan, guguruk kıçırğan kerti ese, bugün- bügeçe keledi deb turama. Bugün Şabaydı kıızı kelib taş salğan edi. <<Busağatdan atağız kelmese, ekinçi men taşta karamam>>, - deb ketgendi ol.

15 -Anam, sen atamı atın aytmay nek caşırasa, sen Temurka degenlikge, ne bolluqdu?

-Teli caş! Sen neni bilese, erkişibizni atın aytsam, tişlerim avruydula. Tur, sen caman, kesini kartguna etib gırıldan turma da, baş taphada ayak túbünde qurmaç bardı, anı al da aşı.

20 Atañ kelginçi, qurmaç, cırna bla keçinmesek, mürzevübüz tavusuladı, tirmenşe eltirigi qalmağandı.

25 Qabarıqni atın eşitgenley, İbragim sekirib turdu. Sora taphada kir ağaç ayakçıqda erlay qurmaçni alıb, qumda çartlağan nartühleden avuzun tolturub, amma-cukka ete kelib, biyağınlay anasını qatına çökdü. Caşçıqni qolunda nartüh bürtükleni esleb, ulla sarı guguruk, dağıda üç kozlağan tavuq anı ızından, caşçıqğa öşün uruş ete, ayakğa uzalırğa murat etib, İbragimni tögeregine basındıla. Sarı guguruk, kesin öhtem etib, tavuqladan aña barırğa küreşe edi. Alay bolğanlıqğa İbragim anı taba kolu bla silkgenley, öhtemligin unutub, artına kaçıb, << siz da barıqız alğa! >> - degença, tavuqlanı birem- birem burnu bla urub kıçırta edi.

30 Dersden aç bolub kelgen İbragim, qırmaçnı kesini avuzuna quyğan bolmasa, tavuqlağa berir aqıl etmedi.

35 Aq çartlağan nartühleni aqaç ayaqdan İbragimni avuzuna ceñil- ceñil barganın körüb, ne bolsa da köreyik degença, dağıda biyağı tavuqla, cerde bürtük izlegença etib, cerge uzala da bir- birine qaray, biyağınlay İbragimin aqaç ayağına cuvux kirdile. Alay bolğanı üçün ayaqnı içinde qalğan eki- üç bürtük İbragimni avuzuna tüşgenin esleb, kölleri qalğança, burunları bla qoltuq tüblerin qaşuy, bir canına canlab ketdile.

Bir kesek turğanlay, guguruk, İbragimge razı bolğanın bildirgença, eşik allında narat tomravğa minib, üyge aylanıb, üç kere kıçırdı.

40 Şabaydı kızını aythanı esine tüşüb, Mölehan kerti kölü bla qıvanıb, işin da qoyüb: << Hayır hıpar ayt! >> - deb, colğa qararğa eşikge çabdı. Alay bolğanlıqğa qolu bla közlerine ne qadar kölekke etib qaradı ese da, Temurqanı kelib körmedi. Guguruknu kıçırganından cüregine sebeplik tanıb, entda bir kere kıçırırımı edi deb, eşik artından aq ulaq qaçıqdan uvuçu, bla bir nartüh alıb, gugurukga teceyerek, tavuqlağa atdı.

45 Mölehan bosagada öre süyelib saqlağanlıqğa, nartühden toyğan guguruk, bir da kıçırır köllü bolmay, tavuq bölekni ızından tizib, büsürevsüz baguş qazarğa ketdi.

50 Mölehanı qıvanç etgeni soruğub, qarab üyde İbragimni körmegeninde, qaşçıq, dersin qoyub, oynarğa qaçıb ketgenin esledi. Bu zatıa cüregi razı bolmasa da , qalğan qalğan zamandaça, İbragimni izlerge barmadı. Alay bolsa da açıvlu bolğanın tanıta : <<Tohta, atan bir kelsin, men seni qabırğa cıydırırma, ansı sen endi kalak itça aylanıb tebreğense >> , - deb kesi allına söleşe, üyge taşaydı. Cumuşaq cürekli, qaşın bek süygen Mölehan başıa zamanda bu zatlanı aytırıq bolmaz edi, bugün a taşda da çığıb, tavuq da kıçırıb, Temurqanı kelmeğeni Mölehanıa açıv tiyib, mıdağ etgen edi. Ol sebebden açıvun kimden bolsa da alırğa kerek bola edi.

55 Temurqa, Kıyamıtha cıl calğa caraşıb ketgenli, cıl bla eki ay ozğan edi. Ol ketgenli, Mölehan anı calından, bir çelek ayran bla bir qağ qabırğa bolmasa, cuq körmegendi. Cıl bla eki aynı qaşın, kızın da, bay üyleden iş alıb, kimge camçı eterge, kimge urçuk iyirirge, kimge va teri iylerge küreşib, alay keçindirib turadı.

60 Ol zamannı içinde Môlehan, tabhançıgın İbragimge kabdırıb, kesi köb keçeni aç catıandı; caşçıgı aç bolub, közüne qarasa, cüregi taqır bolub, köb zamannı köz suvların tökgendi. Bu zatları snab, erini allına qaraganı bir da seyir tuldü.

Môlehan katı işley turğanlay, caşçıknı cılağan tavuşu, uzakda kozu maqırğan tavuş kelgença, kulağına keldi. Alay bolğanlıqğa, barıb qararğa, turğanlay, canur 65 tuban çeget duppurnu bashança, başın sağış basdı da, barırğa unutdu da koydu. Dağıda bir kesek zaman ketgenley, biyağınlay caşçıknı cılağan tavuş açık kelgenin eşitdi. Ogarğı cel urub tubannı çaçhança, sağışları çaçılıb, Môlehan, işin koyub, eşikge çabdı. Arbaznı artında cılağan tavuşları eşitib, kelib qaraganında, İbragim, arkav ağaçnı tışına çıkğan kıyırına kablalıb, cılay tura edi.

70 -Nek cılaysa, İbragim, ne bolğandı?- deb, anası koynuna aldı. Alay bolğanlıqğa anası ne kadar bek erkeletse, İbragim ol kadar bek cılay edi. Üyge kelib, cüregin kesek bashanında, İbragim hıparın aytdı:

Alay bolğandı: Üyden ketgenley, İbragim, sohta nögerlerine koşulub, oynarğa 75 barğandı aşık oynay tebrengelerinde, payğa salırğa İbragimni aşığı bolmağandı, tilegeninde, hılikke etib külüb koyğan bolmasa, kişi aşık berirge unamağandı. Aşık oynab boşağandan sora, sabiyle, cıyılıb, hunarğa minib, kimni köb malı bolğanından hıpar aytıb tebrengendile. Bılayğa cıyılğa sabiyleden Kıyamıtnı ulanından tuvgandan onlu bolmağandı. Ol sebebden alay aythandı: <<Endi har kim aytışayık da, kimni az malı bar ese, ol, köb malı bolğannı sırtına mindirib, 80 gardoş başhanı bir canına deri eltirge kerekdi >>.

Kimni köb malı bolğanı belgili bolğandan sora, köb malı bolğanla az malı neda malı bolmağan sabiyleni sırtlarına minğendile. Kıyamıtnı ulanından tuvgan : << İbragimni atası bizde caldadı, men anı sırtına minerikme >>, - deb tebrengendi. Alay bolğanlıqğa İbragim mindirirge unamağandı. Ol mindirirge unamağannında, 85 cılı da, boyu da ullu bolğanını sebebinden, İbragimni tübüne salıb, ayavsuz etib, aşkı tüyğendi. Ol anı alay tüye turğanlay, ozub bara, İbragimlani honşuları, ömürü caldan çıkmagan Kınamat körgendi. Çabıb cetğendi da İbragimni arnu aytıb üyge aşırğandı, tögeregine qarab, kişi körmegeninde , Kıyamıtnı ulanından tuvgannı hayda alğandı da aşkı kunduz iylevün bergendi.

90 Bu hıparğa tınladı da, M lehan, bir b lek zamannı ahsınib, caşçıknı başından cılağan bolmasa, İbragimge etilgen artıklıknı ızına kaytarır zat aytmadı.

-Tur, igi caş kibik, k legiņi teş, bir camayım, ansı üsünden t ş b  aladı.

-Anam, meni t ygeni  c n sen Dalhatnı anasına nek barıb uruşmaysa?

95 - oy, balam,  oy. Alağa kim  atıladı, anı anası cer calağan, el aldağan bir  atındı.<< Aman adam etegiņi tutsa, etegiņi kes da  a  >>, - deb söz bardı. Sen alanı sabiyleri bla oynay turma.

Anasını aythanına asırı razı bolmadı, alay bolsa da  anamat Dalhatnı t ygeni közüne körünüb, anasına cuvab etmey, ceņini cıltırđanı bla közlerin sürtüb, ceņil-ceņil burnun tarta tohtadı.

100

Ekinçi başı

Tav suvla, miņ-miņ cıllanı taymay kelgenleri a,  zen- özenden,  ulakla sayın aşığıb çabhança, abın- c r n etib, bir- biri  s ne  alana, cel sızđırđan tavuş ete, enişge  uy l b t ş b, sora ulla özende dağıda bir- birine  oşulub,  ar ketmegen suvu  tavladan i hımb, teņizge cetib  uyulurđa aşığış keledile.

105

Elni içine kirseņ, algı burun  ulađıņa kelgen tavuşla-  oban suvnu, anı kibik, cel urub, narat terekleni  ay alđan tavuşlarıdı. Ne  adar sa  tınlasaņ da, alanı tavuşların bir- birinden ayırıp tanıyallı  t lse.

Miyigirekden  arasaņ, toprak başlı üyleni oca ları, avuzları k kge açılıb, canı atılıb boşab, tütünleri çığa turđan asker toblağa uşaydıla.

110

Bayıra  adam  lgen bolur, muadzin, canın-  anın ayamay, minaranı altı teşiginden da başın çığarıb, bek k b zamannı sala  tartadı. Sala nı eşitgenley, colda ketib bargan bir  atın, caşçığın bek s ygenin bildire, tögeregine  arab, bir at nalnı oramdan alıb, avuzuna suğub sabiyine tişleri bla  abdırdı. Anı k r b, bir  avum  atın, ölümden sa lar  c n temir  abdırırđa  adalıb sabiylerin arbazla

115

sayın  ı ırıp izley edile.

Tav ellede sala  tartılđan neda ol adam, bu adam öldü deb eşitsele, algı burun bütev sanlarını  s  bla şıbla  ıra  bargança  altıraydıla. Ol k z v ketgenley, << ta ır duniya >> , << calđan duniya >>, << barıbız bollu  da alaydı >> deb,

120 tarıgıb başlaydıla, andan arı ol ölgenni etgen işlerin sanab tebreydile; qatlarında
cuvuqlarından adam bolmasa, söznü artı << kolay adam tül edi, alay kesi etgenin
aqratda körür >>, - deb boşaladı.

125 Qatınlanı bir kavumu, söznü artı boşalğınçı da, kimni tabanın qablağan çarığı
tüşe, kimni asırı aşığığandan çoğu çaçıla, hpar cetdirirge elge cayıladıla. Alay
bolğanlıqğa colda çoqların tüzete, gabaş çarıqların qablarğa küreşe neda, ceñil-
ceñil tüşerge qalsala, alanı qolğa ala aylanadıla. Qalay alay bolsa da elde kim
ölgenin bu tuqum tişirivlanı küçünden, quru bu elden sora da, qalğan honşu
ellede biledele. Anı üçün, hpar oq atılğança atıladı deb, söz bardı.

130 Tışından kelgen adam mında taş kübürge tüşgença boladı, özen ulla özen
bolmağanlay, tört canı ulla tavladıla. İçinde tuvub çaşaganla mından çığıb başqa
cerge barsala, qayrı ese da bir uzaq cerge ketdik, endi ızıbızğa, özenibizge, tüşge
edik deb, cürekleri qorkuvlu bolğanlay turadı. Bir kavum adamnı bu özenden
çıkmay qart bolğanları anı üçün bolur.

135 Közüv namaz boşalğan bolur, halk mejgitni arbazından çığıb keledi. Erkeç
qoylanı allında bargança, em allarında afendi, anı col canında alni starşınası
çayqalıb keledile. Afendi kem- kök abası bla, qolunda sarı mınçaqları, kesi da
közlerin tolosu bla açmay, enişge qarab keledi. Alay bolğanlıqğa közlerin ne keñ
açqandan ese da bek köredi: Qatı bla uzaq bolmay sabiyçikni qolundan tutub bir
sıydam tişiriv ozğanında, ızına burulub, muadzinni çağırğan siltav bla citi qaradı.
Afendi enişge qaraganlay , har zatnı igi körgeni andan belgili boladı. Starşına ne
140 zat ese da bir seyir hpar ayta bolur edi, ol aytıb söz arasında qolon silkgeni
sayın, afendi başın qaltırata edi.

145 Bu hparçı gımıhsaqal qartnı starşına neda bir ulla onovçu bolğanın sormaganlay
kim da tanırıqdı. Qap-qara buhar borkü, ulla altın bıçağı, altın qaması, anı kibik
allay belibavu, goroğu, altın hazırları, imbaşlarından cim- cim cıtıray pogonları,
150 köküreginde medalları, atlağanı sayın ala da, saqatnı mayatniğiça, çayqalıb
zıñırdan edile. Qaragan adamnı << bu arıq qart kişicik bu qadar haznanı qalay
költürüb cürüydü? >> - deb kellik edi kölüne. Tab adamlanı ol muratlarına cuvab
etgença, ulla bıçağın teşib, ızından kelgen qulluqçusuna berdi. Ol da, altın
bıçaqnı eki qolu bla tutğanlay, miyala savut tüşüb uvaladı degença, qorkub, it
150 iyegini ızından bargança, ızından tağılıb, müyüşden taşayıb ketdile.

Elde adamla, alan zamandaa bolmay, enige Pravlen taba kb, sarkdila. Mylede katınla kolların silkiib, bir-birine abar ayta edile; ala ayandan ozan adam ıyırın, uun anılgara bola edi: << kelgendi... >> , << Prustop >>, << kb ngerleri bla. .>>, << ıyamıt cuvab eterik bolur. ..>> , <<kaynaydı, el baası kii..>>

Ullu Pravlen arbaznı ii adamdan tı-tıklama tolu aralarında, stol anı snde buday tmek bla tuz. Mırtazaqla rge-enige ceil abadıla. Ullu bıaqları bla bir atlıla, kiige da tursunub burulmay, kartuzlarını tübünden erinib trt canlarına araydıla.

160 Bir zamanda eki mırtaza kelib, basınıb turan alkı eki carıb col aıb, ullu bıaqların ıgarıb, ekisi colnu eki canında rge syedile uzaymay, bir kesek turanlay. yden bke tnerib ıana, kartuzu bla bir mıyıklı semiz adam ıdı. Kkrei medaldan, krestden tolub, anı ızından da elni starınası Biymurza, tamada afendi Muammad-min, daıda, tayaa tayana, elni em bay, ıyamıt keldi.

170 El cıyılanda kb turmaanlay, Prustop ngerleri bla faytonuna minib, starına da birgesine ıyamıtlıa onaa ketdile ertde zamandan beri elde alet alaydı: Ullu onouu kelse, ol, ıyamıtlıa barmay baa adama barmaydı. El cıyılandan aılıb bara, adamla ar biri krgen, eitgen zatların bir birine ayta edile :<< alında kden kutulgan edik, entda kelgendi bir >>, << arına beli uvaknı salsa da, sıyınnıdı.. >>, << teyri, casanı snden bek atı sledi..>>, << adiretle bgee kelmesele, ydegilerin coyarıması >>, deydi, << oy-oy, anı kıbık bir kneksizden tuvanı krmegen bizmi, totamasa, biz anı..>> bu szn eitib, bir altın amalı, buar brkl ayılan zatha pazı bolmaanın kzlerin eri buru etgeni bla tanıtđı. Alay bolanlıa kesi canından sz oanı bolmadı.

180 Bir zamanda<< tar-tar >>deb ıyamıtını y tabadan ars tavu ıdı. Mında taya arara uva, ullu da bek sye edi, ol sebebden rs tavu ıan canına kb adam baradı, alanı iinde cz cıl bolan artla, sabıyleni kollarına kltrb, eteklerin cıya, atınla, kodan caı tgen, temir betli epkenleri bla, a, aptallı celkeleri clnen cala bardıla. Beli bavların tzetgenlerine, brklerin aıb sılanlarına kre, ala, bir ieksiz toya baradıla.

185 artla, toya kesleri azna koulmasala da, y baında oturub arasala, alın ca zamanların esge tururqe boladıla, andan sora dabir blek art, Birge cıyılıb ol tursala, ar kim krge eitgen zatın aytıb, crege andıradı, erikgeni ketedi. Ne dese da art adamla bir cerge cıyılıb laor eterge bek syedile.

190 Taya cala artlaa barmaydıla. Alanı aslamısı (taymay elde aylanan avleleni bir canına ıarsam) oda bir-eki cıl turub kelgendi, toyda arab ız saylarıı. ız saylarıdı degen zatnı ters anılaa kerek tld, ol calanı biri ız krb, anı sygenlikge, ız anı atasına, anasına igi krnmeqe, ca, ol ıznnı alannı oy, kesini celkesin alay krmey ese, anı alay krmey allıdı. Caavda ata, ona bla ca ıza bir kzden karamaydıla. Aslamısında ca ıraylını, arıv syeklini , alisi igi bolannı caratadı. Ana, ata alı burun << kuyruu, cal >> aydanlı, ıznnı ora keti kbmd, tınc adammdı deb, bu canından ula tıgedile.

195 alay-alay bolsa da cala toya, bal ıbinle gokka ona baınana, basınadıla. Bgn da toya ar kim kesin tzete baradı ol adamlanı kzlerine ne bek arasa da, ne saı etgenlerin kimni ne ayısı bolanın ouyayallı tlse

nc baı

200 ıyamıt Bay kii bolsa da, ye alay bek kırsız tld, alay bolanlıa abırada atara kyzle ber, tıyın tonla tapa uzunu kb sıyılı miyala savut-yn ne kereklisin da esletmeydile. ıyamıtın ertdeden beri alatindedi: onak yge, ol kesi an otov deydi, -onak kelgen kzvde bolmasa, bir cannı cıbermeydi; kirit salıb, aıın mına bava taıb crtdi. Ol alay taymay adam caamaandan bolur, onak yde caı kirgen adamnı burnuna mılı, mukut iyis uradı. Ol

205 sebebden yge kirgenley ouna, Apanas du brklgen a olcavluun burnundan canlatmaydı.

210 Orus konakla bir abıradan kzlerin almay araydıla. Kertisi da, ne codu anda: Trl trl ilenib altın bla casalıb eski tav kokla, pil syekge altın salımb kok, ot uyan myzle, br, tıyın tonla. Bir abırada da lavdan epkenle, altın tyme, kemar oa bla casalıb lavdan aptalla. Orund baında da bir tızgin bolub, caı, eski da bar, i kıyımle, alanı balarında, tgeregine darıy cavluciberilib, Nikolay patannı suratı. Tz stolnu allında-ydegisi bla Trk patannı suratı.

215 Qart Qıyamıt üyürüne köb mal, hareket cıyğandı. Neçik cıymaz, kuru starşına bolub on-on beş cılnı turğandı, doverna bolub elni qozusuz qoysuz etib toğuz-on cılnı turğandı. Anı üsüne anı qoy qoşlarında ömürü tüğendi, nellay bir carlı qaksız kıstalğandı. Bılay bolsun deb, kişi cuvab etalmağandı. Entda, qart bolğan ese da, kesine hayır tüşer işge sibirtgiça aylanadı.

220 Orus onovçula Qıyamıt üyde zamanda köllerine kelgen zatlanı, tartınıb, bir-birine aytolmay turdula. Qıyamıt eşikge çıqğanlay, bir cuqa, qıñır, tüksüz başı qar tavça ağara, gıda baltaça. Ullu burnunda köksül közlükleni örge-enişge tarta, Apanasaq cetmey ese da, andan gitçerek onovçu bolur edi, -ol söğüb başladı.

225 -Sen, fedar İvanoviç, kalay tözüb turasa, bu aziat iyisden meni qusarım keledi. Men bu eşekle bla bir iyıqdan köb turalmaz edim, bılanı baroşkaları bolmasa, özenlerine kirmez edim.

Nögeri <<baraşka>> degen söznü sağıññanlay, Apanas, közçüklerin cumub, cayakların ceñil-ceñil kımıldattı. Bir işeksiz, olsağatda anı burnuna bişgen et iyis urub, közüne bişgen qozunu eti aşlavda körünüb, avuz suvuv kelgeni anı üçün bolğandı.

230 -Kozu etni qobusta bla bişirib, tatran tuzluq cağıb aşasañ, allında da rümkaçıqñı tartsañ, qalay alamat boladı. Dağıda bılada ariyan deb bir zat bardı..

235 Ol aşarıqdan habar aythanı sayın. Apanasñı cayakları ceñil kımıldab, ayağı cer tutmay tebredi. Çabıb barıb terezeden da qaray edi, alay bolğanlıqğa qantñı iyisin eşitgen bolmasa, tepsi kelib körmegeninde, kolun silkib, qabırğada savutlağa qararğa buruldu.

Apanas, bılay kel deb, nögerin çaqırıb:

-Köremise, bu eşekle hristian patçañı suratın eski iç könçeklerini qatına tağıb, aziat patçañı stolnu qatına taqğanlıla -dedi.

240 Apanasñı nögeri, keñden oğuna burnunda közlüklerin tüzete kelib, Apanas aythannı körgeninde, koynuna ot tüşgença, dıgalas etib tebredi. Altın cüzüklü parmaqların közüv –közüv kısıb çıqırdata örge-enişge ceñil cürüb, alay aytdı:

-Keterge kerekdi bu üyden, hristian patçaḥ samarḳav bolḡan cerde men turallıḳ tülme, fedor İvanoviç, tur, bılaydan ḳorayıḳ , bu ḳart eşekin da aḳ ḳalaḡa col salırça eterge kerekdi.

245 Apanasnı boḡurdaḡı, kiyik tükden tolḡan atceri köpçekça, çıḳıb, külgenden gitçe ḥımıl kök közçükleri içine taşayıb, orun etgen zamanda ḳatınla ḳuv castıḳnı silkgença bıdırı ḳaltıray, kelliḡ nögerini sırtından ḳaḳdı.

-Sen ḥayvan adam köreme, men ḥaḳırda eteme. ḳart Ḳıyamıt kesini hristian patçaḥnı ḳıntı, ol oḡay eseng, eltib kıblaḡa da taḡandı, köremise, suratnı tögeregi
250 bla darıy cabıv cayḡandı, Türk patçaḥḥa va ol sıynı etmegendi. Sen ḳorḳma, men körgen Ḳıyamıt hristian patçaḥ için canın berlikdi.

-Fedor İvanoviç, alay ese, iç köñçekleni patçaḥnı katına nek taḡandıla?

-Da alada alet alaydı, köñçek, kölek ayırmay, tabḥanların ḳabırḡaḡa taḡadıla.

Bıla bu haparḡa bolub turḡnlay, eşik cartı açılıb, tütün-tütün ete, soḥnnı ḳıyırı
255 ḳaradı, anı eslegenley, ekisi da ḳolların uvub, üyde örge bla eniḡge ceñil cürüb tebredile.

Ḳarab-karaḡınçı Ḳıyamıtını cumuḡçuları ullu stolnu aḡarıḳdan, içerikden
260 tolturdula. Stolḡa tab oḳla süyelgença, arakı, çağır ḡıḡala tizildile. Alanı esleb, Apanasnı nögeri közünü ḳıyırı bla stolḡa ḳarab, ne ese da bir cırnı muruldab tebredi; ḥıçınla bla art saḡan kelgenley , Ḳıyamıt, anı bızından Biymurza mirtazaḳ nögerleri bla kirdile.

Apanas bla nögerini ḡıḡala bla ḳozu etge cüreklere alay tarḥan edi, kiḡi oltur deginçi, çögüb , ḳollarına kerekli savutnu, közlikni alıb ḥazırlandıla.

Patçaḥnı, anı ızından ḳonaḳlanı savuḳarına tamaḳdan dan bir-eki rümka
265 tigelegennide, ḳavumunu da tilleri açıldı.

Apanas, ernine burnuna da cav çağılıb, ḡorpa başı calaḡan kiḡtikça, tiḡi avrub köbgença, loḳumdan bir uvurtun tolturḡanlay aytdı:

-Men köb cerde aylamḡanma, alay bolsa da Ḳıyamıtını baraḡkasından igi ḥant bir
270 da körmegenme. Tartayıḳ baraḡkanı savluḡun , -deb, bir çillayaḳ rümkanı belinden buvdı.

Rümkalanı tübleri kökge aylanıb stolğa salınğanlarında, Qıyamıtı közü eşik artında turğan mirtazaqlanı birine cetdi. Ol kıynlı, içgiçi adam bolur, kişi esleb aña tigim da etmey kesi tilerge da uyalıb, olturğanları avuzlarına rümka barsa, çıdayalmay, keñke baytalça, tepçildeb turadı.

275 Anı alay körüb , Qıyamıt saqalına ısarıb çaqdı:

-Al, caş, ne zat eseñ da, ol Prostoyçuqdan qıy da trat , -deb, tigimde da börek cartını uzatdı.

-Ey, amandan tuvğan, tamada tigim etse, eki koluñ bla ala tur, -deb Biymurza Mirtazaqğa barmağın silkib candı.

280 Qıyamıt , qarañıraç adam bolsa da, elde em hıyyla, durquçu adamlanı em başlarını biridi. Ol ömüründe kesi ne hayır kelmezlik bir işge qatışmağandı, aramda tübese da, cuq üzmezlik adamını salam bergenine hazna cuvab etmeydi. Qızğançılığını da, anı kibik bir adamnı bolurğa qolundan kelmezça, alay bekkol adamdı. Eki-üç miñ qoydan mal haram bolsa, anı sürüvçü calçılarına aşatıb , halal ölgen malnı qoşdan 285 qarattırıb, bazarda satdırıb turadı. Gircınğa köb un qoraydı deb, qoşda ol bolğan keçe, bilamuq bolmasa, gircın etdirirge unamaydı. Cün berirge deb kesamat etib caraşdırğın calçılarına calların berir zamanda, cün coppulanı içinden mamuqların cırtıb, içlerine qoy çaqmaqlanı küyüb tolturub, alay berib turğandı.

290 Ertderək Qıyamıtta calda turğan calçıla bir avuzdan alay aytadıla: Kesini malları stavatğa sıyınmay turğanlay keçe başğa sürüvleden mal urlatıb , qabğın qazan etib turğandı.

Prustop kelgeninde, başına hayır alırg esine tüşdü.

295 Köbden beri uzaq bolmay aña honşu caşağan Qanamat deb bir calçı caşnı körüb bolmaydı. Anı erşi körgenini da mağanası alaydı: Qanamat, aña tübegen cerde kelib, kalğanlaça, eki qolu blaqlolun tutub, tınçlıq , esenlik sormaydı; bir colda Qıyamıtı kiçi caşı küz calından bir tımenni tıyğanında, aña senek bla çabıb, stavatdan bir qunacınnı sürüb ketgendi. Art közövde va Temurqanı caşı üçün ulanından tuvğanı tüygen etgendi. Bu zatla barısı Qıyamıtı köküregın, taş başhança, basıb turğandıla. Endi dert qaytarırğa tab közöv kelgeninde, anı 300 içhindırıb qayarğa süymedi. Kefli da bolğandı, alay bolsa da ol Prustopğa til etib, Qanamat tutulub, anı qoluna, ayağına temir buğav salınıb, cuvukları da kıçırık

ħaħay ete turġanlay, strajnikle bıçakların ıġarıb srlkleri közüne körünüb, cüregi kuvanıb,  kere sakalın sılab, tamaġın arıvlab, uzalıb Apanasnı bilegin ulla etib aytdı:

305 -Men saħa urman bolayım, sen meni baġalı onaġım. Atam ħarıb da Orus pataħħa kb zamannı tz işlegendi, men da lgn anı uruġu başhan cerge kurman-sadaġa bolġanlay keterikme, -deb, uaklar muratda Prustopnu nögeri taba buruldu, alay bolġanlıġġa anı asırı oġluġa sanamay, tabaġda cavorunħa uzaldı.

310 ıyamıt, tambla dert cetdirliğine kuvanıb, art adamnı tarħanıġı da igi cılıħhan bolur edi, sekirib obub, orunduġġa minib, suratlada pataħnı eki ayaġın uppa etib cılamısradı.

Apanas atında oturub turġan nögerini abırġasından trtd, alay bolġanlıġġa anı başı enişge salınıb, silegeyleri kele turġan bolmasa.ħazna söz angılar arıvu kalmay, burnu bla bir tavuşlanı ıġardı:<<mı... aġa...aġa...>>Apanas barmakların bgb abırġasından igi adamıa trtgeninden töben ernin rge cıyalmay, başın kltrd.

315 -araı sen, ıyamıt pataħnı alay süyedi, ol igi cüregi bolġan kişidi, munua pataħnı alay bek süygen kb oruslunu tabmazsa.

320 -Aziat, iyis etedi..Türk..soltan..baraşka ħoroř...kolson, kolson fisit ..-degen bolmasa, Apanasnı nögerini bařħa arıvu almadı.

ıyamıt, col aħanın tanıġanında, Biymurzanı da közü-başı bla aırıp, Apanasnı ulaġına cuvuk barıb, klne kelgen zatnı tgb tebredi:

325 -Bizni elde Çanamat deb bir tıġırıkısız ħařken bardı. Ol ne artnı, ne afendi sıyn krmeydi. Bir calda pataħħa amanla söleşgenin kesim ulaġım bla eşitgenme kesi da taşçıda işlegen bir bosyaklaġa taġılıb, ala bla çuş-muş cürütedi. Altın etegiħe başım onaġdı, anı mindan orat, ol minda bolub, başın tutħan tavluġa caşav cokkdu. Maħa iynanmaġanlıġ ete eseħ, ma Biymurzaġa sor, ol anı saħa cezin açar.

330 Mirtazala eşitmesinle deb, Biymurza, avuzunu tgeregini eki olu bla cabıb, Apanasnı ulaġına:

-Bizni körüb bolmaydı, qararğa tıyınşlı adamdı, -deb şıbirdadı.

335 Apanas, kiştik etni körüb mıyıkların çüyürgeça, cabağı betli mıyıkların çüyürüb, ne zat ese da Biymurzanı kulağına bir zatnı şıbirdadı. Ol aña Qıyamıtta caravlu zat aytabolur edi, Qıyamıt beri, cumuşçula taba, aylanıb, üç kere da tamağın arıvlab, saqalın sılay, zakuskağa tuzluq baş-ayaq keltirirge cumuş etgen caşha buyruq berdi.

340 << tarq-tarq >>degen hors tavuş, alımçını kıçırığını (<<oy! Mağmut , tutmağındı..) kulaqğa kelirge qalğanında , konaqla, turub, arı-beri ava, bişgen çügündürça, kızara toyğa çıqdıla.

Ullu arbaz adamdan toludu, arbazğa sıynmağan kavum üynü neda anı bir canında eski bovnu başına minib qaraydıla.

Arbaznı ortasında toy kızıv baradı. Qayla ürküb çalmanja kısılgança , kızla da kabırğağa kısılib turadıla

345 Cañızğa bargan zamanda tepsegen cerleri, koy atılğan üzgereça, tar bolğandı. Adam köb basınğan cerde kim da qarab tepsegenni ayak bükgenin körürge süyedi. Har kimge da tab bolub qararğa orun tabılmay, bir-birin türte da alğa atlay, tepser cer az bolub qalğandı.

350 Alımçı, bir ullu tayaqnı alıb, anı bla adamlanı ayakların sızıb küreşedi, alay bolğanlıqğa tayaq ayağın açıtıhan, amma cukka ete, bir canına canlaydı. Qalğanla bir kesek artha ıhtırıla, dağıla bir-birin ışıra, tögereknı biyağınlay tor etedile. Cañızğa barıv boşalıb, andan aşhakğa barıvğa köçgenlerinle, tepser cer erkin boldu.

355 Erikmey tav adam toyda köb turadı. Bu quru bir tartıv bla örge-enişge bargannı ne seyirliğı bardı deb, tışından qarab ketgen adamnı kölüne kellikdi, alay bolğanlıqğa başha oyun bolmağan cerde toy da igi körünedi.

Toynu tüz başından qarab, coppuçuk bolub, ocaq canında aslam katın olturadıla; çögeleb turadıla degen bolmasa, alağa olturadıla derge da cararıq tuldü. Adam tanımasın deb ete bolurda, betlerin cabıb, közleri bolmasa, cuqları körünmeydi.

360 Burunnu qartla aqaç qalanğanlarda olturadıla: Tepserge qatışmağanlıqqa, alanı kimi kelin saylarğa, kimi tüz qrab köz açarğa kelgendi. Tepsegenlege birer çurum tabadıla, ala barısı da bir avuzdan carathan az adam tepseydi.

Toyda, tepsemey, toymay hars urub turğan bir qavum bardı, alağa kişi hak bermeydi, alımçı künnü arasında kir sahançıkda hıçın sınğanlardan qabdırsa da, başha tabhan zatlari coqdu.

365 Alanı birin hazna tepseb körmezse , qaysı bolsa da, hars urğandan erigib, tebserge çıqa altın tüyme, lavdan çepken kızla burunların çüyürgen bolmasa, ala bla tepserge unamaydıla. Salam külte kibik, zıkkıları salına, kız çıkınçı , kızara ağara, toynu arasında turadı. Ne alaqtay çepkenli kızlanı biri çığıb, anı bla tepseb ketedi, neda tepserge kız ceñil çıqmasa, artı bla canlab, ahşınıb, kızarğan tobuqların caba, biyağı hars uruvğa caraşıb, çegüb qaladı.

370 Temir betli çepkenli, altın qamalı, buhar börklü caş çıqsa tebserge ne qobuzçu neda okabaş kızlanı br çıqadı. Ol tebseb tebergenley, anı başına tutub qağıt bla cerlenñen goroqlanı atadıla, << çarq -çarq >> deb harsçıla, örge qobub , harsnı kızıv keltiredile.

Alımçı da, çıçhannı marağan kiştikça, altın qamalıdan bir gıl üzerge hazır bolub turadı.

380 Ol tepseb boşab bir canına çıgarğa, kızını tıyıb, alımçı kıçıradı :<<o ha-hay, azamat, tutmağındı! >>altın qamalı, tögerekden da çıqmağanlay, castık kibik bir boçhadan patçaq qatınnı suratı bla bir ulla qaravuz qağıtnı alımçığa tutduradı.

Qaravuz qağıtnı başına tutğanlay, alımçı cavlay toynu tögeregine aylanadı:<<o ha-hay, camağat, bu ontümenlik qağıtnı Azamat berdi!>>

385 Ne köb berse da, altın qamalı alımçığa eki şay andan azsa, bir apas beredi. Qaravuz qağıt, toynu başına tögerek aylanğandan sora, biyağı bazıq açha ornuna kiredi.

<< Keledile, keledile >>,-deb, bir zamanda adamları biri birin türtüb tebredile, kerti, allarında arıberi ava, Apanas, Biymurza da anı altın bıçağın qoluna alıb , Qıyamıt qamış gulaç tayağın cerge qağa, kelib, toynu kıyırında cumuşaq şindiklege oldurtula.

390 anamat Biynögerin ulağına Şıbirdadı:

-Oy alan, igi sağan, Apanasa semiz bolub ada bir iki keser edi. Ayavsuz uru arın cavu bir cılđa bolluğ edi.

-aynaydı, cetgen ceriğde ania sıylanıb aylansağ, sen da bolur ediğ semiz. Ol meni bla cıyında cağız bir iyığnı alkı tutđa edi, anı arında ne alsa da körür ediğ.

395

-Ey, biynöger, ala bizge alkı tutduruğ dula ansı, kesleri olların suvuğ suvđa tiyirib aılları coğdu.

Kartığa terekni üsüne onub, aysı ıpığnı buvaydım deb marağana, Apanas da eki közün ayırmay ızlağa aray edi. Alımı Apanasnı tögereğine bir-eki aylanıb, tepseb barıb, ızladan, üssü alay olay da tül edi, alay bolsa da em arıv bir cağ ızığdı buvunundan tutub: << o bağalı, sıylı, onağıbız, Apanas, tutmağığdı cüyüşhan! >> -deb ıdıradı

400

ızığnı eslegenley, Apanas Biymurzanı ulağına ne zat ese da bir zatnı Şıbirdab, ol da bağın << ağı-ağı >> degen matalda silkti.

405

Törtünü bağı

-Turi igi cağ, İbragim, ot armalıb alđını, bir-eki cara sal, Badımat bağın cuvarđa otđa suv asarıkdı.

-Bağın cuvarığ ese, tursun da kesi salsın.

-Teli cağ, kiçi egeine alaymı etedi, ol tambla toyđa barlıkdı bügee bağın tarab catarđa kerekdi.

410

abarđa süymeydi, alay bolsa da obub, arbazdan uağı bla bir narat caranı cıyırıla –cıyırıla otcağağa uydu.

Mölehan, cağığnı cıyırılđanın esleb, cüregi ayđılı bolub sordu:

-Ne bolđandı, balam nek cıyırılısala?

415

Aytırđa süymen, İbragim bağ töbenine aradı. Ol cuğ aytmasa da, ot carığ bla Mölehan, caralada an barmağ ızlanı esleb, arağanında, cağığnı bir olu ara kültüm bolub, bir olunu ayazıda eki uzun, caradan an ığa tura edi.

Anası oluna arab başlağanlay, caşcıkını kzlerinde cılamula tgerek-tgerek
burulub tebredile. Badımat arnaşcıcının ne zamanda da bek sye edi, bu sağatda
420 olunda caraların krgeninde, cılab ,ıcıırık etib, eşikge ağdı. Anası İbragimin
kolların alay kim etgenin sormağanlay da bile edi. Alay bolsa da caşcık bla ne
zatdan başlab sleşirse bilmey:

-Kim etgendi seni bılay?-deb sordu.

İbragimin ouhan afendi Muammad-Amin bir eki-u kere da anasına :<<
425 caşıgız, aptiyekni tavusub , uramđa kugendi, sıy etib keltirirge kereksiz, alaysız
sabiyy fahmusuz boladı >> , -deb sezdire turđan edi.

Mlehan dıgalas ete edi, alay bolđanlıđa Muhammat-Aminne sahan hıın ,
halva, kozu eltirge olundan kelmey edi. Knden knne bol cal ete edi. Atası
kelib, cu keltirgenley, kesibiz aşamay turlu esek da, sıy etib, borubuzdan
430 utulur elik, deb tura edi. Alay bolđanlıđa Temuranı allına aray, Mlehanını
kzleri tat bolđan edile, ol a bir da kelib krnmey edi.

Mlehan, taş saldıra, kesi taş cayarđa da kreşe, bir da bolmay, taş aldarđa
alđanında, taşlanı eşikge uyb, erini allına aray, carlı canından toyđan edi.

Sıy keltirmegenleri aıv bolur, Muhammat –min İbragimge ertdeden beri tiş
435 biley edi. Bir kn, mejgit allında sabiyle, bal ibinle cızıldıağaa, ouy turđanlay,
afendi kelib, kim alay okuğanına arab tebredi. İbragimni atına cetgenley,
olunda sipi balaa bla oynay, bağanağa tayanıb aradı.

İbragim, ol atına kelgenley, artıqsız da ara tizginleni o canından sol canına
tiyek bla tiyib , adalıb ourđa kreşe edi.

440 -Men saňa << urannı beliniden rge tutub ouv >> deb nena ayhanma , -deb,
İbragimni ulağından tartıb, rge obardı.

-Tut beri oluğu balaağa , -deb, kerilib caşcıkını oluna urama deb, ol olun
artına aırıb, Muammad-min kesini tobuğun adamıa ızdırdı.

uturđan tuvara, kzleri ızarıb, asırđı aıvdan sekirib obub caşcıkını abadan
445 sabiylege tutdurub , olundan anın uyđunu balaa urub, a aptalına irik-
irik sabıy annı ağdı.

İbragim, bir kolundan qanı kele, bir kolu da ot kibik cana, cılağan da etalmay, müyüşge buruldu. Muğammat-Âmin Cuma namaz kıldırırğa mejgitge kirdi. Cuma namaznı ayağında, miğabda , koluna qurannı alıb, avaz berib başladı.<<
450 Ullu Allahnı qarıvu köb bolğanın andan bilirge kerekdi: Mussa fayğamber teñizden ötelmay qalğanında, ullu Allahnı qudreti bla teñizge tayağın atıb, ol zamanda teñiz eki carılıb, col bolub, fayğambor askeri bla ötüb ketgendi.

Qran << birevnü mülküne zaran etme, urlama >> ,-deb, alay üreledi. Birevnü malı köbdü deb, aña zarlıq eterge caramaydı, Allah berligin mañılayına cazğandı,
455 andan köb, az da tabarıñ çoqdu. carılıla, keslerini miskinliklerine tarıgıv etib, Allahğa assı boladıla.

Baynı Allah kesi bilib bay etedi, carılıla baylağa qulluq etgen zamanda hıyanatsız işlerge kerekdile. Birevnü mülküne hıyanat eteme deseñ, ol duniyada keçillik tülkü.

Muadzin, afendini qatı bla ozub, köküreginde aq qaptalda qan tamğalanı esleb:
460 << Afendi, abdezsiz namaz kıldırasa, köküregiñde qan tamğala ne zatladıla? >> - deb qulağına şıbirdadı.

-Qoy, sen bir qayğılı adamsa, bugün burnum qanağan edi da, andan qaçılğan bolur, -deb, tırnağı bla qırıb keterirge küreşdi, alay bolğanlıqğa, anı qan içgenligin hałqğa bildirirge turğança, ne qırsa da, qan tamğala, bekden bek cağıla barğan bolmasa, keterge unamadıla.

Beşinçi başı

Künbetde qoylanı ızından sızğıra baradı koydu.Qoyla bla bir eçki bolsa, eçkile haman düjürürge tartıb, qayağa-taşha minib, qalğan mallanı otlarğa qoymaydıla.
470 Eçkile haman alğa barıb, koyla da alanı ızlarından tohtamazğa küreşib, collu boladıla, bir-birin türte da bara, uzaq colğa barıb, koyçunu canından etedile. Eçkileni qoylağa qoşarıq tül edile, alay bolğanlıqğa köpürden, suvdan ötgen zamanda qoy sürüvde eçki bolmasa ,qoyla kesleri alçılıqetib barırğa unamaydıla. Ol sebebden har bir qoy sürüvde bir bölek alçılıqetgen eçki boladı.

Sürüvçü, uvaq ,sızğıra, asırını alğa çabhan malnı taş ata da ızına tıya, odal çapraqlı bir çuñurğa cetgeninde, kün, tavladan igi çığıb, malnı, adamnı da arqasın kızdırdı.

Tavlada ertdenjisi suvuğ bolub, ekinđi kün tiyib kızdırısa, malnı, adamnı da cuğusu kelib, cerge bavur berib ıalkırđa bek süyedile.

480 Bir boz ıozuğuğ, ıalđan malloğa, catmay, sürüvnü kıyırına bara da kırdık cırđan kibik ete, koyla taba burulub, catıb anasın teblerge kaldı. Anasını tögererinde sekire, aylana turdu da, dağıla emđuek izleb , ıarnından türtdü. Alay bolđanlıkđa ıart koy, toyub, künđe tığılab catđan edi da, balası ne kadar sekirib ıabırđasından türtdü da ıobarđa unamadı.

485 Boz kozuğuğ , anasından öpkelegenđa, sekire, tağ canına burulđanında, ıoyđu betin künđe berib ,huruldab cuğla edi. Ullu millığı ıuğ , ıoyla özenden tebregeley, bir cuğ tabarmı edim deb, tağ başına ıonub közlerin ıoyladan anırman tura edi.

490 Bir zamanda ıoyđu cel tavuğuha uyanđanında , ıoyla ürküb, uzayıb ketib bara tura edile. Cuğudan canı uyanđan adam, ne bolđanın bilmey, bir kesek zamannı sirelib turdu. Közlerin uva kelib, oğarı canında bir ullu köllekkeni esledi. Köllekke da bir cerde toğtab turmay, ketib edi, köllekke bulut kaydan ıığıdı? >> - deb kölüne kele, örge ıarağanında, bir mazallı sarı ıuğ ,ıozuğuğnu tırnakları bla költürüb, miyıkge ıığıb bara edi.

495 ıoyđu , kıdırık etib, tayağı bla silkerge küreğu, alay bolđanlıkđa ıuğ köz ıaramdan tağuaydı.

500 Ürkgenleri da toğtab, koyla carağuıb otlağan zamanda, boz ıozuğuğnu anası, balasın izleb mağırıb, tört canına ıaba edi. Arı bara edi da bir ıozunu iyisgen edi, beri kele edi da tögerekge mağırıb ıaray edi. Alay bolđanlıkđa ol alay izleb dığalas etib aylannan zamanda, millığı ıuğ ıaya teğuikde, boz ıozuğuğnu túbge salıb, ertden azık ağuay tura edi.

Altınđı başı

505 Apanas közlerini eki canında eki ullu sarı ıımili bla, cabağı betli miyıkları da eniğue –eniğue aylanıb, maymulnu töğuğa, töklü köküregın ıağuıy, orundan ıobmağanlay, kelib anı bosadıasın saklab turđan Biymurzanı esleb ıağırdı.

-Tünene ol mağua alımđuı tutmağ etgen kıznı mağua coluğdura esenđ, ızıma ıayđanlay, sağua bir medal iyemey ıoymam. Seni bılay ıadalıb ıulluğ etgeniğuı

kelib qarağanlay tanığanma. Ne madar eterik esen da, bu men aythan zat tolmay madan coqdu.

510 -Men anı qalay tolturayım, meni elde 6ltürürle , -deb da tebredi Biymurza, alay bolsa da medal köküreginde çayqallığı közüne körünüb:

-Sen aythannı toltururma, cüyüşhan !-deb Apanasnı allında çes berib , qazıq urğança, süyelib tohtadı.

515 -Ho! Men körgenley da seni igi starşına bolallığını bile edim, endi va ol zatqa artıq bek da iynandım. Sen bu zatnı demenili toltursan, men seni ullu qıvandırırma. Bar endi, işni qayğısında bol, -deb, arı-beri tönşüy, orundıqı çiqırdata, lavdan cuvurgannı üsüne tartıb, Biymurza çiqğanlay, kesi allına külüb tebredi.

520 Biymurza, onşuzlağa oğursuz adam bolsa da, bek kızbay adam edi.<< Apanasha bergen sözümü tolturama da, elde anı bilgenley, artıqsız da ol Qanamat qanı kellik tişlik etib aşarıqdı. Kesi da ol kıznı alama deb aylanadı; etmey, tolturmay koyarğa cararıq tuldü. Anı etmey qoysam, medal bergenni qoy, ornumdan kıstab ciberlikdi>>,-deb kesi allına sağış ete, beti-qutu da ketib, bara turğanlay, allına Qıyamıt çiqıb, sordu:

525 -Ne ete turadıla qonaqla, igi tınçaydılamı? Apanas maqa ne aytdı, meni qonaqbaylıgımı caratdı mı?

-Qaynay ediñ sen, ol seni caratqandan da ozadı, bugün ol meni başıma bek ullu qayğı salğandı. Toltursam, medal berirge aythandı, alay a qalay toltururğa bilmeyme.

530 Aqa zarlanıb , Qıyamıtnı beti türlendi. Biymurzanı, qartnı kölüne çabıb cıgılmağa edi deb, qorqarı keldi.

535 -Sen ne zamanda da, kesine degen bolmasa, adamğa sebebnı izlemeyse.Qonaqbay men bolub, sen medal alırğa va caramaz. Kesirgi ayğak etib aylanmay ,qartnı bir esgerseñ a, qulluq etgeni bizni sanasaq, patçaqha, senden ese, men köb qulluq etgenme, alay bolsa da ol etillik işni bir aytçı, eşteyim.

-Men da anı aytırğa tebregen edim.Ol, << kelbılay >>,-dedi da çaqırdı.Közüme qarab , bılay kesine kışhanında..

-Tohta -tohta! Seni kesine nek kısa edi, sen mi ediñ anı qonaqbayı? Bilsen , saña men köbigilik etgenme. Endi, andan ozmay ,qabıñda turur mu ediñ!

540 -Da, ay üyüne , Qıyamıt, seni bu ceñilligıñ tohtamaydı.Ėaparnı artına deri bir aytma qoy, ansı maña keç boladı.

-Sen kim bolğan ediñ, ol seni kesine kısarça? Sen igilikni bilgen adam bolsañ ,seni starşınağa salır üçün, men bir sürüv mal coyğanma. Anı unutub, sen bılanda, meni betime qarab ,<< meni kesine kısdı >> deb, anı mahtanıb aytmaz ediñ.<< Ma bu Qıyamıt bıllay adamdı, patçañña köb cılnı qulluq etdi, aña bir savğa kerek edi, cüyüşhan >> ,-desen, saña ne bolluq edi?

545 -Ėaparımı artına cetme qoy, andan sora kesıñ körürse ,-deb Biymurza, bir kesek kırkıdım bolmazlıgıñ añılab, başladı:

-Da, alay çaqırdı da : << Meni seni bla Qıyamıtdan bek işañan adamım coqdu. Ne eterik esegiz da, ol tünene alımçı tutñan kıznı maña bir coluqdurmay madarıgız coqdu. Siz anı toltursañız, men sizin ekigizni da köküreklerigizni medalladan cıltırırma >> ,-deb alay aytdı. Andan ol söznü eşitgenley ,Qıyamıtña tübeb, anı kuvandırayım deb kele turğanlayıma, Allağ bergença, kesıñ tübeb qaldıñma Ėaparım oldu.

555 Ne zañña ese da bek sağış ete bolur edi, Biymurza Ėaparımı artın ayñan zamanda ,Qıyamıtñı mañılalı bla qaş ortaları, kalacük sızlaça, sızılıb, kamiş gloçün cerge ceñil qağa edi.

560 Özenni tuban basıb turub, kün tiyib açılğança, mañılayından qalacük ızları, çibin avça, uvaqğa aylanıb, başın silkib, çırpa borkün celkesine atıb, mıyıklarına işara, Biymurzanı sırtından qağıb;

-Allağ aytsa, iş da tolturubuz, medal da alırbız, men entda işge cetgen zamanda qart süyeklerimi uvatırma, sen ,homuğ bolmay, tutñan işıñı qatı tut, kün orta namazda tübeşirbiz da rañat söleşirbiz ,-deb, Biymurzanı qolun tutub, ceñil atlay, üyüne aylanıb ketdi.

565 Qıyamıt üyüne cetginçi, ayağını túbünde çöb sınımay bardı.

Anı kölüne alay keldi : <<Allağ ,berirge tebrese eki qolu bla tolturub beredi. Endi ol aman, silegeyli Biymurza qoşulmay qalsa, medalnı da kesim alıb qallıq edim,

caşını da Apanas kesini kağında bir onavğa salırğa bolluk edi. Tünene, kete turub
<< ne kerekliñ bardı? >> -deb Apanaşha kesim sormağanım kalay aman boldu!
570 Alay sorsam, bir işeksiz, ol maña aytmay qoymaz edi.

Ariv, tutulmay qalsa da, bu işni bilse, ol haşken Qanamatnı cüregi carılıb
öllükdü. Bilmese va, bolur bolğandan sora ,qart orusludan qalğan kızını alsa,
bediş etdirte, men anı künün qarañı etdirirme.

Qalay alıb qarasañ da, maña tab boladı.<< Nasıblını rıñısı arba bla keledi
575 ,kıyınlını rıñısı allına kelse, burnundan qan keledi>> ,deb anın üçün ayta
bolurla. Meni rıñım arba bla keledi, zıkkıl qaptal qanamatnı uzaymay men burun
qanın keltirirme>> deb, başında amanlıq corala qaynab tebredile.

<< Caşha (Qıyamıt kesini caşını atın aytmaydı) ol kızını atasın busağatda, bolcalı
cetgen ese da, başına boş etme deb, bir demenili adamdan qatı aytdırırğa kerekdi.
580 Apanasnı qıvançına toynu etilgeni bek tab bolğandı, bügeçe qatınlağa toy etigiz
deb, etdirib, anı sıltavu bla Temurqanı kızını Balimatnı beri cıyıp, Apanasnı
qoluna tüşürürge kerekdi. Kişini da qoymay ,<< ma saña savğa >> deb, kesim
qolum bla eltirikme ,qart börü qozu quyruqnu bek süyüb aşaydı.Ha-Ha-Ha, az
bek qıvanmaz Apanas cuvugum. Medal meni kökregimde cıtırasa, men andan
585 da bek qıvannıqa, temir suvuğunçu cazarğa kerekdi. Endi ,Qıyamıt, ol turub
turma, hantıñ allıña kelgen zamanda burnuñdan qanıñ kelmesiñ >>, -deb kesi
kesine aqıl sözle ürete, tayağın qoltuqğa tıgıb, mınçaq tarta, ulla uyge kirib ketdi.

Yetinçi başı

Qanamat, carlı üyden çıgıb, atası anası ertde ölüb, kesi başına, gitçelikden, quru
590 calğa cürügenden sora, başha keçinmegi bolmay turğandı.

Elni içinde kiri bolğan üyleni alıb qarasañ, Qanamat calçılıq etmegen bir bay üy
bolmaz. Ol igi abadan bolğunçu, anı qarıvsuzğa, caqsızğa körüb, bayla, aña bir
kapek cal bermey quru qarın calçı etib tutğandıla.

İgi ayak üsüne mine kelgeninde, calğa deb birer hurttaq ala tebregeñ edi. Anı da
595 igi kızarımsa, bayla cuq berirge unamay turğandıla. Başın qoruvlab tebregeñin
körüb, calğa almay tebregeñdile. Alay bolğanlıqğa, işge kılışça demenili adam
bolğanın añılab, biri almasa da, biri calğa eltib turğandı. Bir bölek cılnı alğa
Qıyamıtta qoy cal çıgarıb boşğanında, anı kiçi caşı Qanamathha ceterik haqdan

600 bir tmenni bermey tıyğandı. Anı snden ğırmır bolub, Œanamat caşnı, ağaç senek bla urub, Œoy bavnu canına catdırıb ketgendi.

Œıyamıt bu zatnı ğapar eterge iyliğıb Œoymasa, Œanamat bügün Œobannı suvun iĒmez cerge coyulluk edi. Bayladan tayaĒ kltre, ğakı aşala, artıklık kre kb incilgendi da, Œanamat bay adamlğa, cerde cılanğa ŒarağanĒa, alay Œaraydı.

605 Ol, anasına uşğan bolur, bek Ēıraylı caşdı. sn amanlığı bolmasa, toy-oyun bolğan cerde andan bek kişide kzn toĒtamaydı. ŒımmaĒ -aĒ marılanı, Œalam tartılĒnĒa uzun ingiĒke Œara Œaşları, bir kesek mıdaĒıraĒ tumĒara közleri, sakalı, Œatı Œıllığı bolğanın bildire, bir kesek rge burularaĒ caşnı tklenĒen Œarga balaĒa, saĒalına, mıyıĒına Œara cumuşaĒ tk urub, allay caşdı.

610 sb kelgen caş tlden andan kçlme deb Œara kĒge kişide Ēıkmağandı. Bir-eki cerde tutuş bolğanında, caşlanı, Œoylanı ŒırğanĒa, Œırıb ketgendi.

Alay Œıynlıkda sgenley, ŒanamatĒa creĒi cumuşaĒ, ŒılıĒı arnu bir adam bolmaz derĒadı.

615 Bir oşsuzĒa Œıynlık bolsa da, canlab keterge amalı coĒdu.Œoşda turğan zamanda, anı Œolu cetmey, bir iş tolmaydı, anı Œıynını, cumuşu bla Ēayırılanmay kişide Œalmaydı, artıksız da oşsuz Œart , Œarıvsuz caş.

620 Œanamat, TemurĒalaĒa ŒabırĒa Ēonşu caşab, atası, anası bolmay, kire-ĒıĒa, MleĒan bla TemurĒanı, atasın, anasın sıylağanĒa, sıyların alay krb turadı. Ata da-Ēarıb, carlı kl carıĒ-degenley ,Œanamatnı keslerini eki sabiyelerini birinden başĒa krmeydile, artıksız da MleĒan, ynde bir madĒal ĒırdĒın etilse, Œanamatnı ĒaĒırıb, aña Œabdırmay tınĒlık tabmaydı.

Kn-keĒe, cıl oza, Badımat da, Œanamat da sb abadan bolĒlarında, bir-birine citi Œarab, bir-birin körmegen cerde erigib tebredile. Ala Ēar kim kesini üyünde bir-birini üsünden saĒış etgenley, kz Œısmay taş atdırıb ketedile.

625 Œanamat Badımatnı atasına, anasına cuĒ saĒınırĒa tartınĒan ete edi. Başına başĒa türlü aĒıl kelgenley, kesi kesinden uyalıb ŒulaĒları ot kibik Œıza edile. Alay bolğanlıkĒa, sleşmeyenley, bir-birin kemsiz, ala kibik cetgen caş adamlı Œalay sye esele, allay sygenlerin ekisi da biledile.

Mölehan, kızını bla çaşnı bir-birine termilgenlerin esleb, kesi kesine alay ayta edi:
<< Atabız kelgenley, alağa nekyah etib koyarğa kerekdi..Badimat anı koyüb ne
630 hanña, biyge da barlık tuldü >>.Alay a busağatda eri qatında bolub qalsa da , ol
zatnı bazıb aña aytallık tuldü.<< Eki qotur at da bir-birin qaşıydıla, kesim kibik
carlığa bersem igidi, caş igi caşdı, urusu-börüsü coqdu, kesi kıyını bla başın
tutarıqdı >>.Mölehan , cüregi bla bılay biçse da, kıızı bla çaşnı arasında bolğan
süymeklikni sezgenin alağa bir da esletmeydi.Қız degeniñ miyala tabaq kibikdi,
635 birev << ov >> dese, şav baladı da qaladı.Andan ese bılanı işlerin sozmay, ceñil
eterge kere kedi, deb bir-birde alay sağış etedi.Alay bolsa da , baş iyesi üyde
bolğanlay, turub kesi başına iş eterge bolalmaydı.

Temurqa caldan bolcalına kelmey, üydegisi incilligin bilib, Qanamat kolundan
kelgen zat bla kereklikerine boluşub turadı.

640 Mölehan bla Badimat birge qalğan zamanda, anası, kızın osmaqlab, alay aytadı:
-Allah birdi, Qanamat bolmasa, biz bıyıl el bedişligi bolluq edik. Sav qallıq,
kesini atasına, anasına qaragança, bizge alay qaraydı. Bizden qaytmasa da,
Allahdan qaytsın ,-deb közünü kıyırı bla kızına citi qaraydı. Alay bolğanlıqğa
balimat, anasını muratına işek bolub, tişlerin kısıb, bir-birde açıtıñçı kesi
645 butundan çimdese da, bir zat bla kesin türlendirib bildirmey turadı.

Qanamatnı arbazğa kirgenin körüb, balata cuğu qolları bla Mölehan Qanamatnı
allına barıb çakırdı:

-Kel üyge, avruvuñu alaydım, Badimat da, İbragim da üydedile.

650 -Ekicaşarnı suvğa eltib kele edim da, ne ete turasız deb kaytñanma. Temurqa da
qaldı da ketdi, munu Qıyamıtñı qoşuna tağıb qoymağan esele, bilmeyme.

-Alaydı, balam, ariv anı allına qaray soqur bolğanma. Arı terge öt da oltur,
Badimat da otovçuğunda, başın taraydı, busağatdan kellikdi.

Qanamat, İbragimni qoynuna ala:

Keçegide baş tarağan qayğını qolğa nek algandı? –dedi.

655 -Da, avruvuñu alayım, Qıyamıt degen biyibiz, Orus qonaqlarıma toy eteme,
kızcıqñı bir ciber deb iygendi da, eki keleşisin qaytarğanma, üçünçüge qatını

kelib tileb ketgendi. Qart başı bla ol kelgenden sora, cibermesek, bılayda ekinçi bizni çaşarğa kıyamıdı?

Bir kesekden Badimat, kesin tüzetib kelib, qatı kısıb Qanamatnı qolun tutdu.

660 Badimatnı keçegide toyğa barganın süymey, cüregi çançdı, alay bolğanlıqğa anı üsünden cuq aytırğa uyalıb, mıdağ bolub, baş enişge qarağanın kız esgerib, bir eki-üç kere ahsındı.

Mölehan, balata qolların cuva:

665 -Tur, İbragim, olturub turma da Badimatnı Qıyamıtlağa aşır, arı-beri canlamay, saklab turub, toy boşalğanlay, ızgızğa qaytıb keligiz. Kesin toyda cañız koyub, oynarğa ketsen, eşitmedim deme, -dedi.

670 Keç bolgannı sebebinden çaşçıqğa ışınmay, Qanamat turub kesi aşırırğa da tebredi, alay bolsa da, Mölehanı kölüne arı-beri kelmesin deb, Badimat İbragimni qolundan tutub çıqğanında, Qanamat ot cağada olturub, başın sağış basıb qaldı.

Mölehan söz nöger bolurğa küreşe edi, alay bolğanlıqğa Qanamatnı başın qara tuban basıb turğan bolmasa, bir söz qoşarğa da cüregi açıq bolmadı.

Sıncırda şhuvur etilirge tağılğan çoyünnü suvu az bolub, cılav tavuş eterge qaldı da, Qanamatnı cüregin andan da bek qayğılı etdi.

675 Beş-altı cılnı mindan alğa Qanamat Qıyamıtğa koy calğa kirgen künden beri anı körüb bolmağandı, anı atı ayılğan cerde, bezgek tutarını allı bla suvuq surat hança, bütev sanlarına suvuq urub, bezgekdeça qaltırab turgandı, Qanamat andan qorqub qaltıramağandı. Ehidna deb bir gitçe canıvar boladı, ol, adam qatına kele tebregeley, adam tözmez bir iyis çıgarıb, aman iyisi bla kişini qatına qoymaydı.

680 Tamam, aña qarağança, Qanamat Qıyamıtını kesin da, bütev anı üyürün da alay körgendi.

685 Alay bolub turğanlay, taza cüregi bla süygen kıızı turub, keçegide ol süymegen üyge ketgeninde, cüregi ulla kıynaldı. Cüregini kıynalğanın Mölehangı bildirmey, kışhaç bla otnu ışıra tururğa küreşedi, alay bolğanlıqğa olturğan cerinde tınçlığı sarı çığanağa olturub turğan adamnı tınçlıqça edi.

Bir da oturub çıdayalmağanında, Mölehanğa asıraqğa bergen qara qamasın alıb, anı da belibavuna kiydire, -aşkı keçeli bol, -deb, at küterge bargan sıltav bla üyden çıqıb ketdi.

690 Temurkanı arbazından arı ozğanlay, Aqmat, Battal, Toqal, Qasım, Biynöger – beşici da Qanamatnı süygen nögerleri allına çıkdıla. Qanamat, eslemegen kibik etib, ozub keterge murat etdi, alay bolğanlıqğa Biynöger, nögerlerinden beri munutaba burulub, colun kesib, allına çıqğanında, canlayalmadı.

-Oy alay, qayrı canlab barasa, cür bizni bla, toyğa qararğa baraydıq! –deb, Qanamatnı teqlik adet bla belinden tutdu.

695 Oğay, men barallıq tülme, otunda bek arığanma da, barıb bir tayanmasam, ayak üsünde turalmayma.

Qalğanla da qoşulub, Qasım aytdı:

-Teyri, ne ese da başqa kayğnı bolur ansı, men seni tanığanlı seni arıb körmegenme.

700 -Teyri, barıb tayanğandan sora bir qayğım da coqdu.

-Da ne eteyik, kelseñ, Allah bla razıbiz, arığan eseñ, bar da tayan, ertdenblağa sav çıqsan, tübeşirbiz, - deb, Qanamatdan ayırılıb ketdile.

Arı igi uzayğandan sora, Aqmat:

705 -Qanamatnı avazın qolay körmedim, avrumağa edi hayırsız, deb, nögerlerine qaradı.

Qıyamıtlanı arbazğa tuvra bolğalarında, Toqal aytdı:

-Qanamatnı üydegisi bolub da qarar adamı coqdu toydan qaçılğanlay, barıb körürge kerekli, kim bilirsın, bir cuq kereklisi bolsa va, biribiz anı bla bügeçe qalmay bolluq töldü.

710 Ol aythanğa kişini oğoy degeni bolmay, Qıyamıtlanı ullu üyge cetib, toy kızıv bara turğanlay, kirib, qoşulub basağadan oğuna qarsı ura tebedile...

-Cantemir kızı, beri kel,- deb Qıyamıt, qatının bir canına alıb, taşatın aytdı, - turma, ol silegeyli Biymurza kelib qalğınçı , qonaqlağa aşarık eltgen sıltav bla,

715 Badimatnı otovğa ciber, men anda bolluqma, - deb, bir canına canlab tebregeley, tüz allından Biymurza çıqdı.

Qıyamıt, allına sarıvbek çıksa da, Allah bir tartınnıq bolmaz edi, Biymurzağa tübeb andan artına turaklağança, alay bolsa da kışha tübegenden sora, canlab keterge qarıvu bolmay tohtadı.

720 -Straşcniklege bütev tartdırğanma da, ala kırılğandıla, mirtazaqladan da eşik üsünde birinden qalğanın üyelerine boşlağanma. Endi, Qıyamıt, uşata eseñ, başlar zaman bolğandı.

<< Tartılsın sen silegeylini eşigini, adamnı ızından, koyğa mant başı cabışhança, tağılıb aylana eseñ! >> -deb içinden duniyanı amanın kuya:

-Kele kel, hazır bolğan eseñ, -deb, ekisi da bir-biri ızından otovğa ketdile.

725 Cantemir kıızı, İbragimni egeçinden ayırılmağanın esleb:

-Bar üyügüzge, Badimatnı men kesim aşırırma,- deb, bir- eki colda loqum cartı berib, ariv aytıb da küreşdi. Alay bolğanlıqğa caşçıq loqumnu alğan zamanda << keteyim >> dey edi, ketgen a etmey edi. Bilegağaçnı artına caşımib turub, loqumnu boşlağanlay, dağıla çığıb, kelib süyele edi.

730 <<Bu buala tiyerik arı qoramaydı>>, -deb Cantemir kıızı kargay edi, alay bolğanlıqğa İbragimni, börü balaçıkça, qarab turğan bolmasa, bir da keter aqıllı coq edi.

735 Caşçıqnı üyelerine aşırılmay, ne madarın da tavusub tohtağanında, << tur, ömürün kışha bolluk! >> -dedi da, caşçıqnı, bir- eki erşi qaradı da, san etmegen kibik etdi da koydu. Cantemir kıızı, semiz begecença, eki canına avnay, başında da, tab kalanmağan kapnaça, kara çoğu bla, tülküça, uzun sarı at tişlerin ışarta, kıızlanı alları bla kelib, Badimatnı bileginden tartıb, çağırıp aytdı:

740 -Qızım, har kim, cumuş etgenle, birer sıltav bla çaçılğandıla da ketgendile. Kesimi har zathā qolum cetmeydi, kart bolganma, ayhay, algin zamanım bolga edi. Meni konaklağa bedişlik etme da alanı aşlarına –suvlarına qararğa manga bir boluş. Qalğan kıızla da bardıla, alay bolğanlıqğa seni kesi adamıma körüb çağırğanma. Men, basta tübüne ketmesin, qaray turayım, sen, igi balamça, ol ulla

üyde tepsini otovğa konaklağa elt da, kesibizni üylü adamıbizça, alanı kereklilerine da bir qara.

745 Badimat, anasından erkinlik bolmay, cumuşha qatıırğa tartındı, alay bolsa da , qart qatını htersiz etmeyim deb, bileklerin örge etib, hant tepsini otovğa költürüb ketdi. İbragim, anı esleb, maskeçikça, ızından çabı bardı.

Badimat otovda qaldı. İbragimni Qıyamıt:

750 -Bar, toyğa qara, sen ullulanı içine kirib ne etese, -deb otovdan türtüb çıqarıb, eşik üsünde turğan mirtazıknı qulağına:

-Beri adam ciberme. Adamıça igi saklasañ, men tambla seni qıvandırırma, - deb şıbirdab, eşikni qatı etdi.

755 Qanamat, üyüne kelib, elden çıgıb at kötürge atına cer salıb, bavdan çıqardı, alay bolğanlıqğa, bir zat eteginden tarthança. Cüreği Badimathı hoş bolmay, atnı cerin alıb üyge atıb, ceñil-ceñil atlab toyğa keldi. Caşırtın eşik üsünden qarab, kızlanı içinde Badimatnı körmedi. Cüreği asırı urğandan, kıçırıp kesimi bildireme deb korqub, artına turub, ızına qarağanında, İbragim, cılamısararı kelib, eteginden tartıp aylana edi.

760 Caşçıknı alay körgenley, cüreği, at çabarını allında, qaltırağança, alay kaltıradı. Alay bolsa da tişlerin açıtınçı kısıb, caşçıknı koynuna alıb, bir canına canlab sordu:

-Qaydadı Badimat, nek cılaysa?

-Badimat otovğa ketgendi, meni andan Qıyamıt qoymay kıstab iygendi, - deb İbragim cılamısaray hpar aytdı.

765 -Kim bardı otovda?

-Ullumıyık bazıq Oruslu Biymurza, dağıda Qıyamıt.

Caşçıq alay aytnlay, Qıyamıt degen qart it zorluq eterge tebreğenin anıladı.

Cüreği asırı kıynalıb sağış etgenden, caşçıknı qolundan içındırıp, tob deb cerge tulukça tüşürdü.

770 Qanamat, eki közü otovğa aralıb, eki atlağanlay, eşikge cetdi.

Bir zamanda kesin esgerib arağanında, bosağağa rge syelib, mrtazak eikge kogun kndelen salıb tura edi.

Mrtazak, adam kelgenin esleb:

-Beri kirirge madar coğdu, - deb, bir olu bla anamatnı kkreginden trtd.

775 anamat aa cuvab etgini, otovdan bir dğırdağan, boğurdak ırılđan tavula ulağına kelib, bir urđanlay, mrtazağnı y canına ırıb, urub eikni yn obarıb, iine kirdi.

780 Kirib tgeregine arağanlay, Badimatnı cavluğu imbalarına tb, aı tozurab, cılab eki kz tuluğ kibik kbb, myge kısılıb turđanın krd. Anı allında Biymurza bla yamıt syelib, birini kolunda ağır stağanı, birini uvuunda altın aaları bla, Apanas da orunduğ ulağına tayanıb tura edi.

anamat alay kirgenley, kii turđan cerinden ımıldamay, ne sz ayđnı bolmay, bir kesek turđanlay, kırırık etib Badimat kesin anamatnı sne atdı.

785 Badimatnı snden arı atıb, kamasına uzalđanın esgerdi, ondan sora ne zat bolđanın, Badimatnı olundan tutub eik avağa ıđđını, bir zat bilmegendi. Badimatnı kkregine atı ısıb:

-Men tavlağa konađđa barayım, - deb, anı da ylerine cetdirib , aramdan taayıb ketdi.

790

Segizini baı

Ertldenbla, kn tiygini, miyik tavlama birine minib karasağ, kn ıđđan canı alđı burun sarđala, anı ızından , ızđan temir kibik , ızarıb, bağır taznı cartısıa, km cartısı krnedi. Tben canıa arasağ ,eget cabđan cerle kzne asker tayanıb kelgena krnedile.

795

ulaqlada, ozenleden kelgen tav suvla, bglgen km ıbığa, ağaradıla. Ne aık knde da, miyikden arasağ, ozenlede, kk cn ađılđana, ars abđanlay turadı. Oğarı canında bir u, baında butaqları urulđan canız narat terekge minib, zamansız, ertden azığnı balağandı. Tırnaqların tbnde bir aralđıdan tarđannı sayın butağdan cıđılırđa cetib, bir canına ava tebregeley , anatların

800 aıb, dağıda, alđına, terekge tüz onadı.çuş burnu bla aşına uzalđanlay, cuğ tüşermi di deb murat etib, uvağ anatlıla, tögereginde butağlağa minib, anı ertden azığına cuvuklaşırđa küreşedile. Alay bolđanlıđđa , çuş başın ala taba burđanlay, ürülüb uçub, başđa cerge onadıla.

805 uşdan tgim tabmazlığların bilib, alay bolsa da ketib da alalmay, boyunların bir canına ciberib, anı buştuğlağına araydıla.

Bir da canlarga unamay, bir kargıa cürüydü, ol, terekge minerge bazmay, terekni tögereginde san etmey cerge uzalđan kibik etse da, közleri uşnu ayağını tübünde edile.

810 Aşāđanın oyub , çuş töben canında tapđa ayaıđđa citi- citi aradı. Közleri arı aylanıb turđanlay , Һantına da bir-eki uzalıb, şuvuldab cetib, künde cuđlarđa çıđđan bir mazallı talđır cılanı tırnağı bla boynundan basdı.

815 Boynuna çuş tırnağla kirib turđanlay, cılan uzalıb kesine artıklığ etgenni ayağın ururđa küreşedi, alay bolđanlıđđa anı boynundan başđan citi tırnađđa cibermedile. Küreşib boynun kımıldatalmağanında, çırmalıb uyruğun uvağ- uvağ sın da bar, sınıb beline cuvukđa deri cetib, cılamı ayırlıb arıvu almay toğtıadı.

uş, cılanda arıv almağanın tanıb, alay bolsa da tırnağnı boynundan cibermegenley, biyağı ornuna keldi.

820 Kelse, allayđa kelsin, aşarığına elni türlü türlü anatlı konağı basınıb, munu kelgenin da eslemegen kibik etib tura edile. Alağa açıvlanıb abadan tavuş etib, anatı bla silkgeninde, bir avumu cerge uyuldu, kalđan böleği da başı alđan cerge uçub canladıla.

ağırılmağan onağlanı adebsizliklerine seyirsinib, bir bölek zamanı ılında Һantnı aşayalmay turdu..

825 Temurđanı ertden sayın oyla bla miyik sırđa ıđđandan süygeni coğdu.Sırtnı başına ıkısa, ol tanığan cerle barısı ol ayazdaça körünedile.oyla da citi tav ırdığnı cırta, ol da tayağına taynıb, özenleden salkın ayaz ura, Һar bir ayđısı da ketib , közleri uzađđa aralıb, bir cerge arağandan başđa cerge amazđa küreşib, bir kesekni turadı..

830 Adamnı allay bir kesek zamanı boladı: Közleri bir cerge çıraq barıb, başından
kayğısı, sağışı da ketib, esirgen adamça bolub, karağan cerçiginden başha cerge
karayalmay, bir kesek zamanı turadı. Ol közünde adamğa cuq söleşgeniñi da
eşitmeydi. Bılay bir kesek tursam degen halın buzmazğa küreşedi.

835 Temurka, koyla bla miyik sırtıa çığıb, bugün ertden bla tamam bu halda sirele
edi. Al kününde üyge keterini üsünden Kıyamıtnı caş Qandavur bla söleşib,
cüregi bek kıynalıb edi: Ol, üyünü karıvsuz turğanın bilib, haqın alıb keterge
allanıb edi. Qandavur a, allında boşlarga söz berib turğanlay, bolcalı cetgen
unamay, Temurkanı qaşına salıb qoyğandı. Temurka aña söleşgen kününü
keçesinde , kara sağışla basıb, köz kısımağanlay çıqğandı.

840 Kün igi çığıb kızdırğanında, baş qağa kelib, Temurka, başın suvuq taşha salıb,
kalkırğa küreşgeni anı üçün bolur edi. Alay bolğanlıqğa, cuqusu ne bek bölünge
ese da, cuqlayalmaydı. Gitçeliginden, bugün adam ortası bolgunçu, belin
solutmay işleydi, alay bolğanlıqğa, carlıdan carlı bola bargan bolmasa, bir
zamanda da bir carıq künü bolmay, bugünge cetgendi. Bugün da, caşavnu
845 qarağıdan qarañısı çığıb kelgen bolmasa, bir carıq urğan ceri körünmeydi.

Caş, karıvlu cılları, batmaqğa bata, suvuqda qala, açlıqñı, calanqaçlıqñı költüre
ketdile, endi va kara saqalı aqarıb tebreğendi. Algınça, kıynılıqñı, sunçuvnu, artıq
söznü da költüralmaydı.<< Caş zamanımda, ov-şav ete, qalay boldu ese da
başımı tutarğa küreşdim, endi qartlıqımda qalay eterikme >>, - deb caşagan
850 duniyasıközüne körünüb, başın sağış küçledi.

Taşha tayanıb, sağış ete, aslam turğan bolur edi, koyları, çavuldan ötüb, sırtı
miyik duppuruna çığıb tura edile. Temurkanı bu duppurğa minib qarağandan
süygeni coqdu. Bılayda, buzla uzaq bolmağanını sebebinden, koyla da, issilemey,
igi turadıla.

855 Temurka, eski çırpa borkün tayağına çançıb, aña tayanıb, tört canına qarab turadı.
Bılayğa çıksa, incilib caşagan duniyasından başına boş bolub, kesini eski çürek
caraların unutub, ızına qaytmay ömürü bılay qallıqça körüb, igi kesek zamannı
sağışlanıb turadı. Alay turğanlay, belibavu boş bolub, qoynundan tuvar qayış
tüşüb, Temurkanı başından tatlı sağışların, bulutnu cel sürgença, sürüb çaçdı,

860 kerti turğan, çaşağan ħalına ħaytıb, uzalıb kayışni alıb, bileklerin örge etib, kızıv uvub başladı.

Ėandavur kesine altın at kerek etdirgendi da, anı ħayış keregine bir üçlü uvanıķnı soyüb, sürüvde boş turmağız deb, ħar bir sürüvçüğe iylerge birer-ekişer ħayış tutdurğandı.

865 İñir ħurumuna, Temurħanı eki etegi çaķmak bolub, çabırından baş barmağı ħarab, atlağanı sayın sırtında carak calamçığı ħaltıray, ħoyla bla stavathā keldi.

Ėoşnu allında, avuzunda çıgarkası bla, Ėandaur, bir ħolun sırtına salıb, ħamçısı bla oynay, örge-enişge bara tura edi.

Ėamit , ħoş artından çıgıb, Temurħanı kulağına şıbirdadı:

870 -Meni Ėandavur öltürlük bolur, bugün, taş tiyib, bir koy ölgendi da, keltirib ħoş artına salıb turama, ħalay eteyim, busağatda aytayımmı, oğese çaşırıb mı ħoyayım?

-Birevnü rıshısına fitna eterge caramaz, ħoşħa cıyılğanlay, bolğan boluşlusuçā ayt da ħoy, sen çaşırama deseñ da, keç-ertde bolsa da, anı cüz közü bardı, alanı biri 875 körüb aytsa, ekinçi seni çaşarğa ħoymazla.

-Oğay, men aldarğa izlemeyme, ħalay eterge bilmey, saña ħorħub sorama, bolmasa, ne madarım bardı, kesimi eki-üç koyçuğumu birin berirme. Allah üçün, Temurħa, maña uruşħanı bolsa, sen da bir avuz cetdir, men, Ėıyamıt da işlegenli , Ėandavurdan ħorħğanımça, bir canıvardan ħorħmayma. Ol maña açıvlanıb 880 ħarasa, sanlarım ħaltıraydıla.

-Ėorħma, ħomuħ , nek ħorħasa Allah bir, ne eterikdi ol saña, Allah kesi bergen canın kesi alğınçı, bir zat bolmaydı.

-Ėoşnu artında soylamağam ne zatdı?- deb, Ėandavur tiri-tiri atlay kele edi.

885 -Caş kimni sürüvündendi ölgün ?- deb Ėamitni ħabırğasından ħamçı bla ħını türdü.

Maħa cılandan cıyırılğança, cıyırılıb, artına –artına barıb, Temurħağa kısıla:

-Menikidi, bugün çavulda taş tiygendi, deb Ėamit mugur cuvab eterge küreşdi.

-Koyğa tiymey, taş saña tiyse va, arığan qazanlı, - deb, kerilib başına qamçı bla urdu.

890 -Ay üyüñe! Tuvarnı urğança, caşnı alay qalay urasa!- deb söz qoşdu Temurqa.

-Tohta, qart eşek sen da anı canında mı bolasa!- deb, çuruğunu burnu bla kabırğasına urub, qoylanı da ürküte, baquşqa cıkdı qartnı.

-Men sizni körürme, arığan itle, beri basınıb, siz meni malsız eterge tebregensiz,- deb tabhan amanın ayta, qoşqa kirib ketdi.

895 Ol keçe, qoşqa kirib anı betine qaramaz üçün, ekisi da, qalğan sürüvçülege aytıb, eski çamçılarnı çıqarıb, qabırğanlarına meşhut suv öte, bir-birinden uzak bolmay qoy sürüvnü qıyırında catdıla.

Bir kesek turğanlay Hamit kelib, cılamıray, Temurqanı qatında çökdü.

-Men bılada qoy calda turğanlı, tört cıltavusulub, ozğan ayda beş cılğa kirgendi.

900 Ol zamannı içinde itni-bitni qulluğun etib aylanğanlayıma da, men tayaq költürmey bir iyıq aradan ketmeydi; qaçıb ketermi edim, calımı da bılağa qoyub, ansı bılay bla keçinalmayma.

-Men körgenni qatında sen ne körgense? Men da turama, sen da tururğa küreş. Küç alada, biz alağa ne zat etallıqbız, artıqlıq etgenlerine Allağ kes qarab turadı, bir kün cetdirlik bolur.

905

-Bıladan ese, it da igi bolur, başqa bayğa calğa kirir mi edim?

-Koy, igi caş, qoy, toñuznu alası, qarası bolmaydı ala barısı birdile. Baylada bu igidi da, bu amandı deb ayırlıqıñ çoqdu. Men seni kibik caş zamanımda, birinde bir cıl turğanlayıma, bu igi bolur edi dey da, birin qoya da birine bara, çırtda alada igi körmeginimde, honşu betden bu igi bolurmu edi deb, em artda ma bu Qıyamıtha tuvar calğa kirdim. Calçılıq etgen ayımda oğuna, buzovlanı emizgense deb, Qıyamıt, qalğan calçılarnı tutdurub, kesi qatı ağaç külnü açıb, qolumu otha urub cırmılandırdı. Ma, igi caş, tut da kör, men andan beri çalq, tutalmayma,- deb, çepken ceñinden çıqarıb, dükküç kibik qolun Hamitge uzatdı.

910

-Menden özge adam anı, qart babasnı, curtuna da basmaz edi, alay bolğanlıqğa ne etgin, qalay caşağın , qayrı barğın? Üydegiñ , aç bolub, közüñe qarasa, közüñ

915

ķaranı etedi da, etmezlik zatını da etese.<< Sırtı kiçigen – biy eşigine >> degenley, kesine artıklık etgen ķanlı cavlarına boynuķu uzatasa da kelese. Ala da, seni ķarıvsuzluğun añılab, süygenleriķa, artıklık ete turadıla.

920 Temurķa ĥaparın aytıb boşarğa , Ĥamitni cılağanı da toĥtab, kesi da kıynlığın unutup, Temurķanı bek cazıķsınıb, aythanına ullu seyir bolub, tıñılab turub:

-Menden köb kıynlık kim körgen bolur deb tura edim. Alay bolğanlıķğa seni ĥaparını eşitgenley, kesimikin unuttum,- dedi.

925 -Seni da bolur kıynlığın , Kıyamıthā zavuķdan kelib turmağanı bileme, << Aç ķarını toķ bilmez, avruğannı sav bilmez >> deb, bizde söz bardı. Ne eteyim, bu duniyada kıynalsaķ da, afendile aythança, aĥaratıbiz i bolluķ bolur deb, kölümi basarğa küreşib turama.

930 -Temurķa! Bir-birde Allah ĥamlanır deb da ķorķama alay bolsa da kölüme bir zat keledi. Biz barıbiz da Allahnı ķulları esek, söz üçün, ekibiz, bit- ķurt kesib, bir bayğa ķulluķ etib aylanğanlayı, dağıla ol bizge tayaķ költüredi, kesi va suvuķ suvğa ķolun tiyirmey, igi aşab, igi kiyib, at belinde aylanadı. Bu bılay nek boladı, men igi ayıralmayma! Allah oņsuznu, carlını canında bolurğa kerek tülmüdü? Būğün Ĥandavur meni da, seni da urğanlay, Allah anı ķolların ķuruşdurub ķoysa va, ķolundan kelmeymi ķallık edi, bizge zor artıklık etdire nek turadı?

935 -İgi caş, Allahĥa assı bolmazğa kerekdi, bir << adam, körürün körmey, körüne kirmez >> deb söz bardı. Tur örge, arığanbiz būğünlü, taņña da köb kalmagandı.Ĥalkırğa küreşeyik.

Ĥamit, camçısın süyrey, Temurķadan ayrılğanında, öksüzle canında culduzla ceñil- ceñil köz kısa, köknü ol canı sargala tebregen edi.

940 Töben canında ķulaķdan << guv-guv >> deb taņ alasına uyanğan tülkü ķıçırdı.

945 Anasın acaşdırğan ķozu ķoylanı arasına kirirge küreşib maķıradı. Şapa, ertderek ķobub, ot etgen bolur edi, ķoş ocaķdan ciltinle ĥartılab ĥıgıb, uça barıb , ĥavada cuķlanadıla. Bir kesek turğanlay, ķoylanı soluğan tavuşlarına Temurķa örge ķobĥanında, inçigi ĥançarğa ķaldı. << Arabi, ĥapĥınımmı tutĥandı? >> -deb, otcagada ĥabırların, ıñımların teşib, ķarağanında, aşıgını töben canı azçık ķaralıb tura edi.

-Bılayı çavulğan cuvukdu da, bir cılanı stavatdı. Tünene sarı iynekni emçegin cılan urğandı. Seni cılan urmağa edi –dedi Hamit, Temurkanı ayağın esleb.

Bir kesek turğanlay, cılan urğanın bildirdi ayağın köbgeni.

950 -Mallağa qaramay, qoşha nek basınñansız?- deb, Qandavur, qoşha kirmegenley, arbazdan qıçırdı.

Ertdeden beri Qıyamıtlada calda turğan qart tavlan iyilib, başın qoşnu eşiğinden qaratıb, cuvab etdi:

955 -Temurkanı ayağın cılan urğandı da, aña bir madar etermi edik deb murukku bolduk.

-Ölse, basdırırla, ceñil oğuna qoşdan çığıb, mallağa qaragız,- deb açıvlanıb buyruk etdi.

-Barıgız, barıgız, canım meni için deb ayıb almağız.Hamit sen ayakqık

960 Bla qatıma ayran sal, anı cağarğa küreşe tururma. İgi caş kibik, meni sürüvümü da ala bar da, ulla kabırğağa tayandırıp, tuvralarından qaray tursañ , uzak ketmezle. Meni da ayağım bir-eki künden açılıq bolur, deb murat eteme. Kümüş bla tükürülse, bek igi bolluq edi, alay bolğanlıqğa tögerekde tüküre bilgen adam coqdu.

965 -Sen, qoylanı onovun etme da, üyüñe qara, sen mında sırtıñdan tüşüb, seni asırıp turluq adam coqdu, - dedi Qandavur, eşiğden kire.

-Da, ne eteyim, Allahdan saña qaytsın, men da it tül edim, itni kıstağança , kıstaysa , haqçığımı ber, keterme. Ölesem da, colda ölürme, nedim adarım!

-Sen mende qarnıñı asırıp turğanlıqğa, men ne haq berlikme? Bar, tünene ölgen qoynu millıgın eşiğine cükle da ket.

970 -Men saña cıl bla üç aynı qoy millıqga deb turmağanma. Beri eseñ, atañ bla kesamat etgenibizça, maña berillik haqımı ber da ketme qoy. Bermay eseñ, men da, duniyanı başında töre bar ese, mañılay kıyınımı izlerge küreşirikme.

-Ha- ha- ha, qara bu qart hayvanña!Bu da meni töre bla qorquturğa küreşedi.

975 -Kandaur! Töre, col bolmasa da, men, sizge uruna, kartboldum, endi, bilay cazıq bolub, atılıb qalğanımda, sen meni ,kanımı, içgença, hıqımı aşarğa küreşese. Mendemden qorqmay esen da, Allah çamlanır deb, qorqsan a, meni cılatıb tolu stavatıñdan nek çığarasa?

980 -Bar Allahha, ol hıqıña malla berir. Ne bay Allah bolsa da, seni kibiklege mal bere tebrese, eki cılını içinde quru stavatğa qarab tohtar. Bilayda köb üre turma da, men ızıma injirge qaytırıma, qoşdan qorab tur.

Bu sözle, artıqlıq Temurqağa alay bek açır tiygen edile da, ayağı tulıq kibik köbüb turğanlay, sekirib qobub, butun süyrey, kök eşegine eski cavurluqnu qablab, üyüne , kulaknı enişge aylanıb tebredi.

Qoş tuvrasından taşaya tebrengenley, ızına burulub:

985 -Ey sizge, kan içgen qanlıla, meni bir kölüm keñsin , -deb zıkkıl çepkenini ceñi bla közlerin sürte, eşegini ızından tayaqğa tayana ketdi.

Ayağı ot kibik kıza edi, alay bolğanlıqğa cüregi avruğan, sanı avruğanından ese avur bolub, ayağı avruğanın eselmey, ne zatğa ese da bir zatğa aşıkğança eşegin da sürüb, qatı kelirge küreşe edi.

990 Qara çibin açır carağa qonjança, başından ketmey eki zat incite edile. Biri- Qandavurnu açır zalımlıqı, ekinçisi – cıl bla üç aña deri qullanıb, carlı üyüne quru qolları bla barganına; sabiyleri, qatını keñden körüb allına çabarıqları közüne körünse, cüregi kıynalğandan carıq kün qarañı bola edi.

995 Bara-bara esine << bu tuqum incili çaşağandan ese, duniyağa tuvmay qalğa edim >> , - deb kele edi. Avruğan butu sarqa tebrengenin de, avruğanı tatıb, eşekden arğa qala başladı. Butu avruğandan- avrub, tohtay da butun soluta, suvuqnu başına sebebege köre da kulak suvlağa sala, kölüne ceterge cetib, qara terle bullu colğa çığıb, coldan bir canına canlab tohtadı.

1000 Temurkanı qatı bla, acirlege minib, kimi qoy tuvar sürüb, kimi arğış arbala bla elge oza edile.

Kök eşek, iyesi ızından kelmegenin körüb, tört canına aylanıb oqub, Temurkanı suv çağada esleb, cortub qatına kelib, eşek çığanağa turub tohtadı.

1005 << Menden cazık kim bolur? Hâr kim üyüne mal, argış eltgen zamanda, men kuru kolum bla, beçel bolub barama >> ,- de belge bargan ulla colğa qaraganlay, zikkil qaptalını kir köküregın cılamuqdan cibitdi.

Butu terek kibik köbüb, ulla bolub, cürürge qarıvu cetmey, tögeresine qarab, kişi körmegeninde, kökge qarab alay aytdı:

1010 -Allah kesin qarab turganlay, men carlını nek soyasa, maña bir onov et!-Avruğan ayagın çögeleb allına tuthanlay, bilgen duaların oqub, kün tavlaga kısılgıncı, namaz etib boşaganlay, << başımı tutarça, maña bir rıshı ber >> ,- deb dua etib köb tiledi.

Ayagın süyrey, col canı sarı çıganakdan çıgıb, ulla colnu örge eşegin sürüb tebredi.

1015 << Allah, meni duamı eşitib, carlı üydegimi kuvandırırğa colda boğça bla bir altın açha tabdırlık bolur >>, -deb allına qaraganlay, aşham bola elni kıyırına kirdi. Boğça tüşgen da tabmay, bir zamanda qaraganında, eşegi ketib tura edi.

Qılıksız hayvan, üyge köb qalmağanın körgeninde, iyesi da anı ceñil cetib kelmey, artha turaqlaganında, cortuvnu salıb, Temurkanı koyüb, üyge kaçıb ketdi.

1020 **Tokuzunçu başı**

Mölehan, tutulub bavğa atılıb turgan kız sabiyine cılay, eki közü tuluq kibik köbüb, art eşikni bosagasına olturub, Pravlen taba qarab turganlay:

-Anam, anam, Akburun kelib arbazda turadı! – deb çabıb keldi caşı.

1025 -Kesi kelmey, eşek nek kelgendi, men carlı, başıma kara kan cavgan bolur mu?- deb, eşekge da qarab, çabıb qapħak başına çıqğanında Temurkabir ayagından avur aşhab kele tura edi. Anı alay körgenley, çabıb barıb , qoltuğundan tutub:

-Ne bolğandı, men carlı, caşçıknı atası?- deb sordu. Alay bolğanlıqğa, Temurkanı söyleşir qarıvu bolmay, colda cıgılıb qalmay, arı üyüme cetib ölge edim, öllük esem da, degen murat bla arbazına canın atıb kele edi.

1030 << Avuzuñ qandan tolsa da , kanlıña bildirme >> degença, Temurka, colda cıgılıb turganlay, Kıyamıtladan adam körürün süymedi.

Tegeran canı küçden cetib üyge kirgenley, üsüne eski kiyiz atılğan bolcar salamğa avnadı.

Erine ne bolğanın bilmey, carlı katın dıgalas etib tegeregine aylana edi.

1035 İbragim da, atasına ne boluşluq eterge bilmey, cılağan da etalmay, cıları kelgeni bo ünçügün buvub, mıdağ bolub, eşik artından atasına qaray edi.

Eri bla katını bir –birine sorurğa qorqub, bir –biri közlerine qarayalmay, har kimge da bayam bolğan kıyınlıkların caşırırğa küreşib, bir kesek turdula.

Temurqa, qarab üyde kızın körmegeninçe, çerge qaraganlay:

1040 -Badimat kandadı?- deb sordu.

İrin, bişib, buzulurğa hazırlanıb turğança, eri alay sorganlay, Mölehan, Tezelmay kıçırık etib cılab, eşikge kaçdı. Anda da çıdayalmay, kelib, allından başlab erine haparnı aytdı.

1045 -Eşigim cabılğandı, otum kömülğendi. Kızcık için küreşeme degendi da, ol carlı Qanamat da tavğa kaçıb aylanadı. Bütün ertdenbla, biz qobhunuv, kelib, üynü da dardağan etib, kızcıknı tutub alıb ketgendile.

1050 Kızcıknı sıyırma deb küreşgeninde, carlı Qanamat urğandı da Apanasını da, Biymurza qanı kellikni da, aythnlarından, avur caralı etğendi. Kızcıknı qutharğandı, kesi va öksüz başın tas etib aylanadı. -Qatını cılab, betin soyüb allından artına deri hapar aythan zamanda, Temurqa, kesini avruğanı ketib, teli adamça, añarılıb qaldı.

Ay gavur qan içgenle, meni sizge kölüm keşmey, men körüme kirmeyim , - deb, butun költüre, sekirib qobdu.

-Caşçıknı atası, ne eteyik, Allah bergen kıyınlıknı költürmey amalımız coqdu.

1055 -Allahnı eşigi tersine açılardı, ne kıyınlıknı da biz carlılağa teceb turmay, arı Kıyamıtnı üyüne da bir kesegin aylandırsa!

-Ov! Men carlı, otmu aşğansa, alay durussuz sözleni ayta, Allah çamlanı!

-Atasını aman közüne uçurama, tohtasa, bir da ayamay ol maña etallıgın etib boşağandı, -deb, turub eşikge çığıb ketdi.

1060 İbragim, atasını ızından çabıb:

-Atam, atam, Qanamatnı turğan cerin men bileme,-deb atasına kısilıb şıbirdadı.

-Gugukça, kıçıra turma da, Aħmatnı, dağıda Biynögerni çağır da kel,- deb caşın aşırıb, kesi arbazda narat tomravlağa olturub, sağış etib turğanlay, Toqal, Qasım, Battal keldile da qaldıla.

1065 -Sav kel, ħarib, Temurqa!- deb qol tutub, üçüncü eki canında olturdula.

Qasım Temurkanı qulağına kısilıb aytdı:

-Bu qan içgen qara qurtlağa seni alay tüblerine salıb a qoyarıq tülbüz, alay kesin kelib, Qanamat qayda ese da, anı tabıb, bir betge qarar mı edik deb turabız ansı, canıbız savdan sansız etib qoyarıq tülbüz.

1070 Alay söleşe turğanlay, şıbırsız Aħmatbla Biynöger kelib, Temurqağa qol berib oldurtula.

-Keçegi söz keñine baradı, turuğuz, caşla, üyge barayıq, - deb, Temurqa, aşan, allarında , qalğanla da anı ızından üyge kirib, ħar kim quluna tüşgen zatnı tübüne tartıb, oħa qarab olturdula.

1075 -Ayağıña ne bolgandı?-deb algı burun Biynöger sordu.

-Ayağım ov, başım şav bolgandı, sizni barıǵıznı betigizge qarab, cetgen kıynılıǵımı aytıb, siz bir onov etermisiz deb çağırğanma. Köresiz , kızımı algın ħılikke etib, endi türmege salıb turadıla. Kesimi cıl bla üç aynı cegib, Qıyamıt ulu beçel etib kıstadı. Ol öksüz caş da alanı fitnaları amaltın tavlada kaçınçı bolub

1080 aylanadı. İşim , qayǵım, qol ayazdaça, açıqdı. Kesim kibik, siz da, carlı ħonşularım, siz boluşmaǵannı maña kışi boluşuruǵu coqdu, -deb caşlağa qarab tohtadı.

Biynöger, ot carıqğa tutub tayaǵını başın cona, qalğanlağa qaray aytdı:

1085 -Qalay bola ese da ceñil oğuna Qanamatnı turğan cerin tabıb, andan sora Badimatnı türmeden boşlar canından bolurğa kerekdi.

-Teyri, canım cav bolub, Badimatnı alanı qolunda qoysam, men başıma börk kıymey, bir eski kıatın ħotanı kısarma , -deb Qasım qoşuldu.

1090 -Bir işeksiz, Badimathā bu elde bolmağan adetni etdirgen Qıyamıtdı, biz anı çabıb başına boş etebiz deb küreşsek , Qıyamıt ekinçi bizge qobannı suvun içirmez, -deb toqal, söz qoşşanlay, arı deri tıñılab turğan Ahmat qobub:

-Seni ne zamanda da matuıdan canıñ çığadı.Qorqa eseñ, gardoş uruğa kir da başını cabdır, biz bılayda turğanlay, oñsuzubuznu tişletib aşatmazbız. Kesibizni qolubuzdan kelmese, bütev elni carlısın qobarırbız , -deb, alay qatı söleşgenine uyalarabıbolub, borkün mañılayına basa, eşik artına canladı.

1095 Mañorqa çıgakasın oıha ata, şindigin beri ot carıqğa tarta:

-Toqal oñuna-soluna da urdurur, -dedi Battal, - kesi bılayda turadı, kölüne cuq kelmesin, men qalğanlardan aqıllıma deb ayıhanım tuldü, men siz cibergen cerge, oıha qayağa kir desegiz da, barırma. Bu işni başlağınçı , Qanamatnı turğan cerin bilirge kerekdi...

1100 -Men bileme, qazılğan başı dorbundadı,-deb İbragim bilek ağaç artından kıçırdı.

-Ma, aferim, bek kerekli zatnı, caş bolsa da, İbragim biledi.Qalay bolsa da, Badimatnı Allah Qanamathā cazğan bolur, alay bolmasa, ala bu tuqum işlege da qallıq bolmazedile. Ahır, men ayıhan bolsa, Badimatnı beri keltirmey, türmeden başına boş etgenley, üsün, başın begitib , Qanamathā eltirge kerekdi.Qanamat tiri caşdı, anı ağaç başına mindirse da, tutarıqdı. Türmeden çıgarıb, elde qoyabız desek, Qıyamıtnı cüz közü bardı, qoymay tabar. Ol zamanda işbiz hılikkelik bolur,- deb Battal söznü tohtatdı.

1110 -Caşla, cav boluğuz meni qıynlıqğa atıb qoymağanıqızğa.Caş bolsa da, Battal caşavlu bolsun, men da ol ayıhan onovnu tab köreme,-deb, beti cıyırıla, Temurqa avruğun butun murcarga cıyib tohtadı.

Onunçu başı

1115 Qıynlıq , bilmey turğanlay, ocaqdan qurum tüşgença, üslerin başından beri, Molehan qalayğa qarasa da, temir savutlanı citi bilemgenlerin köredi. Alay bolğanlıqğa, başha qaygıla başın basıb, kim bilegenini túbün tabarğa küreşmedi. Orunda catıb turğan Temurqa turub bıçaqlanı, tişleni bilemezligin sormağanlay da bile edi.

Bir kün Môlehan taznı tögerge art eşikge çıķğanında, İbragim ara ter basıb, ertdeden tot kesib, atılıb alған amanı taşha biley turğanın kördü.

1120

-Ne etese, caşçık?- deb sorğanında, İbragim, bilegenin tohtatmay, burulub imbaşı bla arab:

-ıyamıt bla Muammad-Aminni arımların tartarıma, - deb cuvab etdi.

-Sen caşsa alın, allay zatlanı oy da, men iylenen terileni cummaqlağa eltib aythını, bar da atanı atında tur,-deb ızına burulub ketdi.

1125

İbragimni bütöv elni içinde Miammad-Âmin bla ıyamıtdan süymegeni codu. olundan kelse, tişi bla boyunlarından kısıb, anların içerikdi.

1130

Algına, dersge baradı, alay bolғанlıđa ders ouğandan ese, afendige alay dert cetdireyim deb, ullu sağısı oldu. Caş aılı bla sağıs etib, köb zat esine kelgendi, alay bolғанlıđa alanı taşa etalmazlığın bilib, caratmay oyub, ne zat tabar edim deb, bek sağıslı boldu. Dersden aytıb kele, eki sabıy-biriüy başında oca canında, biri da almana kısılıb,-bir-birine taş ata turğanların kördü. Olsağatdan oğuna abıb kelib, urannı üyge salıb, eki urcunun taşdan tolturub, afendi namazđa ozđan colnu canında, bir eski üynü ocağını canına buğub saqladı.

aramağanlay da, tamağın arıthanından İbragim Muammad-Aminni kelgenin billik edi.

1135

İgi köb taşnı oca canına alav etib turғанlay, bir zamanda kerti da tamağın arınlay, gula tayağını ıñırın imbaşına ilindirib, caşıl abası cel ete, kele edi.

İbragim, tögeresine arab, ayırıp alıb em ullu taşlardan birin ciberdi, avurura bolub taş enişgemi ceñdi da, İbragim tuthana başına tiymey, bilek oşuna tiyib, gulou dığırdab bir canına tüşdü.

1140

Ol esgerib tögeresine arağını, bir bölek taş başına, sırtına tiyib, alayđa arağa bilmey, afendi, ığana salınған unanı başı bla tüşüb, etegini da cartısın ığanada oyüb, baş enişge cıylanıb, muut bolub açıb ketdi.

Olsağatda uvanғанa, İbragim, atası sav bolub, egei türmeden ıa da, andan bek uvanallı bolmaz edi. Asırnı uvanғandan adam esleydi deb da ormay,

1145 afendini kaçhanına karnın tutub külüb, ocağ canına cıgılıb avnadı. Entda kerek bolurla deb, atılmay qalğan taşları ocağ canına qalav etib ketdi.

İbragim ekinçi kününde medirsege oğurğa kelgeninde, Muhammat-Amin qadalıb mejgit allında olturğan hacilege hıpar ayta edi.

1150 -Çıraq candırmay gözeñe kireme degenme da, eslemey gardoş uruğa cıgılıb, bolğanımı teşgenme,- deb, bir qolu bla közüne uzalıb, tayğan baylavnu tüzetdi.

Hacile, başların silkib, bir avuzdan anı alay açığına buşuv etgenlerin bildirdile.

1155 Alaya söleşe turğanlay, esletmegen kibik etib, uzak bolmay olturub ders oquy turğan İbragimge qaradı, alay bolğanlıqğa ol da, tiyekni oñdan solğa tartıb, dersge küreşgença etib turğan bolmasa, bir da kesin bildirmedi. Ol oğay, afendini kölüne cuğ kelmesin deb, oğurğa bile turğanlay, tiyek bla Qurannı bir serin turub kelib:

-Afendi, bılayın bir aytdır, kesim tecivüt bla oquyalmayma,- deb, qatına çökdü.

Muhammat-Amin ne bek sımarlab qarğanında da, İbragimni beti türlendi deb tanımay, körgüzgen cerin aytdırıb:

1160 -Bar, medirsege kir,- deb qatından qıstab ciberni.

Afendini cüregi << bu itlik İbragimden çıqğan bolur >> deb işekli bolsa da, ızından qarab, cunçumağança körgeninde , << cañıla bolurma mı >> deb, biraz kölüne işeklik kelgeni tohtadı: Alay bolsa da cüregi hoş bolmağanlay qaldı.

1165 Muhammat-Amin bla olturğan qartları biri, tayaqğa tayana, örge qobub, tavlını bugün körgença, tögeregine qarab turub, guloçu bla uzalıb sırtın qaşuy:

-Kökden tamçı tammağanlı, tolu bir ay boladı, qarayma da, tavlağa bulut qonub körmeyme, bılay bola ese, bir işeksiz, biçensiz qalıb ketebiz afendi, bir madar coqmu?- deb sordu.

1170 -Qaydan boladı cañur, elni cartısı namazğa cürümeydi, sadağanı, fitirni unuthandıla, cañur bergen oğay eseñ, Allah bu tar özenge bir qan cavdurmağanına da şukur eterge kerekdi. Meni kölüme alay kelib turadı: Bir kün bütev camağatnı ullusun, gitçesin da cıyıb, miyik duppulanı birine tayanıb, zikir

etib, kurmanlık etib, Allahdan tilesek, bizni tilegibizni eşitib, cañur ciberirge bolluğdu.

1175 -Da, afendi, saban ızçıklarımız küyüb kalğınçı, cavğa edi cañur, -deb bir kıñırbel kart söz koşdu.

Tavlada köb qar erigen bolur, koban qaralıb, taş, ağaç tabhanın keltirib, köpürnü ara becenine kalaydı. Kelib cañı ağaç urub tohtağanlay, arkavları çıkırdaydıla, alay bolsa da köpür kesin katdırırğa küreşedi. Oğartın suvda bir qaralğan keledi, endi ol ara becede tohtay ese, bir işeksiz, köpür keterikdi.

1180

Köpürden etalmay qarab, eki kulağında köpür bla suvnu küreşgenlerine seyirsinib, köb adam saklaydı, alay turğanlay, bir atlı kelib köpürge kiredi.

Suv tavuşnu ğorlağa küreşib, << kirme- kirme! >> deb eki canından da kıçıra turğanlay, atlı kirib ortasına cetgenley, ğar kimin közü atlığa qarab turğan zamanda, mazallı öğüz alğaç kelib orta becenni urdu. Köpür kaltırab tözerge da küreşdi, alay bolğanlıqğa suv, anı bla erişib küreşgença, taş, ağaç tabhanın da keltirib urub, qarab-karağınçı köpürnü ornundan kobarıb tebredi.

1185

Basımb qarab turğan ğalk , tillenib ahsınğança, ahsımb, suvnu ızın enişge çabdı.

Atlı köpürnü üsünde bara- barıb şorkağa cetgenley, köpür çaçılıb, eki kere atnı qaraldısı körünüb, közden taşaydı.

1190

Arada köpür bolmay, suvnu bir canında anası, bir canında da gılv kalıb, ekisi cağada örge-enişge barıb, başların örge tutub oğun edile.

Ğavuşna basınğan ğalk , suvda bargan ölükdün arthı suv şorkalağa cetgenley, ölüknü örge örge ata, suv boynunda kelgenleden uzayta tebredi.

1195

Ölgen atlını anası bolur edi, adam ortasından ozğan bir katın, çacı tozurab, cavluğun ayakları bla basa da örge cıya, bet duppuşlarından kan kele, közleri suvğa aralğanlay , kalğanladan ese alğa bara edi. Çaba barıb ölüknü tuvrasına cetse, kolların alğa uzatıb, suvğa kirirge çaba edi, alay bolğanlıqğa ızından kelgen ağ sağal kişi eteginden tutub, ciberme edi.

1200 Ölük, şorkalağa tüşüb, suvnu başında körünmey tohtadı. Anası ne kadar çabıb dıgalas etdi ese da, tamırla, ağaç kesekle bargan bolmasa, suvğa ketgen balasını ölügün körmedi.

Butların tüyüb, betin soyub cılağanlıqğa, suv şuvuldab turğan bolmasa, birevnü sabiyin kayrı suşğanın körgüzmedi.

1205 Ölükge qararğa kelgen halkdan biri:

-Suv anası sıbizğı tavuşsuz berlik tuldü, sıbizğıçını çağırırız,- deb kıcırıb, borkün da koluna alğanlay, anğa çıqdı.

1210 Muqqur aqsakal, soqur sıbizğıçı, sıbizğını tartıb, bir kızçık da eteginden tutub, halknı ızından tizib, suv cağanı örge-enişge bara edi, alay bolğanlıqğa suv caşırğan cerin aytırğa unamay edi. Bir zamanda <<Mındadı >>, <<Mındadı >>deb, ter basıb, könçek avu cibib butlarına tiye da, arına, İbragim cetdi. Sıbizğıçını kesin cağada koyub, İbragimin ızından çabıb kelsele, ayrımkanda ölüknü bir ayağın suv ura da kaltırata , qalğanı şındıqğa taşayıb tura edi.

1215 Caşını közünden körüb kart katın, közlerin ayrımkanna aralğanlay, İbragimni koynuna kısıb, cetgen tüklü başın cılamuqdan cıbitıb:

-Amma saña qurman bolsun, esli balaçıkğa , - deb, ayrımkanda catğan caşına cetalmay, ana süymekligin İbragimge bere edi.

1220 Cıcım bla belinden baylab ölüknü suvğa salğanlarında, qolumdan içhınıb ketedi deb küreşgença, qutarğan suv, narat çegetde cel urğança, erşi şuvuldab, demleşgença, şorkaları örge- örge çingata, cıcımını bir kıyırın tutğanlanı tartıb kollarından sıyırırğa küreşdi. Alay a, <<men eterimi etgenme, endi sizni bolsun >>degença, ölüknü cağasına taşladı.

1225 Endi va kim tüşedi qoluma degença, cay boqlanğan suv, taşlanı biri-birine urub, qurlay aylanğan tirmença, dıgırdağanın tohtatmay, allına tübeb calayalğanın qoratıb baradı.

Onbirinçi başı

Qanamat, qarater basıb elden ayırılıb, duppur başına çıqğanında, cüregi cav çaykalğan gıbitça ura edi. Bütev sonları, otda kızğança , kıızıb , qolu bla cüregin

1230 basıb, allın elge aylandırıb taşha oturub ay carığı bla üyleni kölekkelerine qarab tohtadı.

<< Tüş köremi turama, oğese kerti bola turğan zatmı? >> - deb, bazıq butundan açığınçı çimdedi.

1235 Soluğan da etib, keçe ayaz esin ornuna salğanında, cayağı bla qol ayazına tayanıb, aşhamdan beri bolğan zatnı aqılına keltirib qaradı. Har zat esine tüşüb, ol Qıyamıtlağa canı kirgen zamanda Badimatnı cılamıray, çaçı tozurab turğanı esine tüşüb, bezgek tutğança , qaltırab, tişlerin bir-birine urub, bir kesekni turdu.

1240 Qama bla ekevlenni sermep, biri orunduq tübüne kaçıb kirgeni esine tüşüb, << suvğa kirsen, çıqdan rıslama >> degença , << ahırda da , hılımlı işge qatışhandan arı, bir da qurusa da ulluqıbt Prustop bla Qıyamıt ölüb, kölüm kenje edi >> , - deb, alay kölüne keldi. Kesine kelgen kıynılıqnı esgerib, aña qayğılı bolmay, caralı ayüle çabhança, çabıb ol qan içgen itle Badimatğa neda anı üyüne bir zaran salmağa edile deb, cüregine ullu qorquv kirdi. Bu sağışlanı ete turğanlay, ne bolub tura esela da, barıb bir qarayım, ansı kiştik quyruğu bla ot salğança, meni bılay etib turğanım erkişini işi töldü deb, qapqakdan enişge tüşetebredi, alay 1245 bolğanlıqğa soquranıb, ızına qaytıb, anda, elde, qalğanlağa meni üçün deb bir tabsız zat bolmasın deb, biyağı suvuk taşha olturdu.

Başın enişge tutub, qollarına tayanıb, sağışha kirib turğanlay, İbragimge

qalayğa barlıqın aythanı , halal kesi kibik carlı nögerleri ızında qalğanları esine tüşüb, qışkı künde oğargı cel urğunça, cüregin cılıtdı.

1250 Bıslak cıkkırını tuzluq taş başhança , qayğı başın basıb, kölü sağışha ketib turğanlay, burnuna tütün iyis kelib, ertdenji ayaz qagıb suvuqsuratıb, başın örge költürüb qarağanında, töben canından kök sarğalıb, tañ atıb kele edi. Sekirib qobub, ullu bıçaqnı avuzundaça, kıynılıqğa turğanı esine tüşüb, keçe qaranı avun açıb, ayğak bolub qalmayım deb, qolların ceñlerine suğub, çegetni kıyırından 1255 kirdi.

Ahsımb, ızına elge aylanıb qarağanında, uzak culduzlaça, bir qavum üyde carıq cıltırab, elni töben kıyırında itle kızıv-kızıv ürdüle.

1260 Miyikge bir kesek örley da tohtay, Qanamat, ceget eteginden çıgıb , qazılğan başı tavlğa kirdi. Bılaydan karasañ, elle barısı qol ayazlaça körünedile. Suv uzak, töben qalıb, şuvuldağanı beri çıkmaydı. Ullu colda arba, adam barğanı terezeni miyalasında çibin çürügença körünedi. Tögerekde uvaq çırpıla bla tav şıldı bolmasa, ızırğa, enişge, tüşmey, abadan aqaç coqdu.

1265 Tört canına qarab, suvuqdan, cañurdan kısılır cer tabmay, eçki colçuqdu barıb qayanı ortasına kirib qarağında, oğarı canında dorbundan köb qanatlı cel ete uçdula. <<Eşta, qanatlıla bılayda dorbun ışan bolmay basunmağandıla, ne bola ese da başına tayanırğa kerekdi >>, - deb kölüne kelib, çarıkların teşib bir canına salıb, calan ayak örlerge küreşdi, alay bolğanlıqğa ayakaların taşla kesib, tayıb turğan bolmasa, bir da örleyalmadı. Izına tüşüb, qarab mışhal etib, bıqısız çığallıq bolmazma deb, kölüne alay kelib, töben canında aqaçğa enib, qaması bla uvaq-
1270 uvaq kerkib, bir naratnı avdurub, köb küreşib örge çığarıb, tübün begitdi.

Qanamat enişge tüşgenli qaythan bolurla, qaydan çıqğandı bu çakırılmağan qonaq degença , qanatlıla, qaya rannı cer- cerine çögüb, aña qarab tohtadıla.

1275 Uvaq- uvaq bıqını bir butağından bir butağına mine, atlağanı sayın bıqı da eki canına çayqalğanlay, başına çıgıb qarağanında, tüz qayanı ortasında bir- birinden ullu üç teşik. Ortada dorbunnu içine kirib köb aylanğanında, kölüne alay keldi: << Beri başına çıqğandan sora, askerni cıysañ da, sıyınnıq köreme >>.Alay bolğanlıqğa otun, suv çığarırğa bıqıdan sora colu bolmay, ol tabsızlığı belgili boldu. Dorbunnu içine kirib karasañ, elle körünñenden sora da, seni tışından adam körmegenley, tögerekde ne bolğanın sen qarab, körüb turasa.

1280 Dorbunnu dağıda Qanamathğa başha tablığı – andan sora da, bılayın kişi bilmegenidi. Ertdele de, birevnü eçkilerin küte tayanıb, bılayğa kelse, qayanı, miyikligine seyirsinñen bolmasa, bılayda dorbun bardı deb, büyünñe deri esine kelgeni bolmağandı. Qıyınlıq cetib, kelib, asırı bek qıynalmağanlay, bu hazır qalanı tabhanına quvanıb, endi munu içinde caşar madarın etib tebredi.

1285 Erlay ot çaqdırıb, qaya qıyınlarında bitgen salamnı gırmık etib candırıb, anı carığı bla dorbunğa teren kirib qarağanında, dorbunnu bir canını artı tavusulğan cerde suv tamçı ete turğanın kördü.

1290 Endi suv kaygılı da bolmay, biyağı bıķı bla ızına tüşüb, bir eki kere da kaytıb çımırta otunlanı belibavu bla kısıb, dorbunnu allına- allına ƙaladı. Kişi közü eslemesin deb, ƙayanı ƙıyırına kelib, tartıb bıķını başına çıǵarıb, dorbunnu taşasına salıb, çımırtalaǵa tayanıb olturdu. Anı, cüregi ƙıynalǵanı biri- birine ƙoşulub dev sanların ĥorlaǵan bolur edi, köb turmaǵanlay anda- mında ƙanatlılanı cırlaǵanlarına Ƙanamatnı ĥuruldaǵanı ƙoşuldu.

1295 Bir zamanda, keçeni avurluǵu ketib, tavdan urǵan suvuǵ ayaz uyatdı.Ƙayaǵa tiygen oñ canı suvuǵsurab, cıyırılıb catħanına bolur edi, tobuǵları da ƙuruşub, cuǵudan cañı ƙayħanına, ƙayda turǵanın unutub, közlerin uva, ƙobub, ƙaya erinñe kelib toħtıadı. Eslemey bir- eki atlaǵanlay, çılǵınlı töbüne ayran ğıbitça tüşüb buzulluǵ edi. Alay bolǵanlıǵa, karañıda türtüle kelib, ƙanatlılanı uýalarına kirib, ala tavuş etgenlerinde, ol zamanda ƙanatlılaǵa ĥonşu bolǵanın bilib, allına köb barmay anı bla toħtıadı.

1300 Artıksız da dorbundan açıǵa çıǵǵanında, ayaz urub, suvuǵ bolǵanın keterir üçün, ƙaya erinden dorbunnu içi taba canlab , ƙımıldasam bir kesek ƙızar edim deb, cañızǵa tepsedi. Alay a ol tepsegen zamanda kızǵanlıǵa, daǵıda biyaǵınlay suvuǵ bolub tebredi.

1305 Men ne ĥayvan adamma, ƙatımda ƙurmaç kibik çımırtala turǵanlay, tekeça, örge – enişge sekire turama deb, kesi kesine ayıb etib, erlay otluǵ taşın çakdırıb dorbunda şınƙart ot etib, ba vurun cılıtıb olturdu.

1310 Bu tınçlıksız ƙonaǵnı kelgeninde razı bolmaǵanların ƙıçırıkları bla bildire, otħa, tütünñe ürenmegen ullu, ğitçe da ƙanatlıla , ƙanatları bla cel tavuş ete, bir –bir dorbundan ƙoradıla. Bılanı biri Ƙanamatħa cuvuǵ mu uçdu, ƙanatı abadan bolubmu cetdi da, tur bılay kesin otħa çökda degença, borkün urub allına tüşürüb ketdi.

1315 Otnu ƙızıvu töǵülgenin de, sanları da cılınıb, ay, endi bu kızıv otħa ne semiz ƙabırǵa kerek edi deb, ƙabırǵanı çırıldab, cavu aǵa, otda ƙızǵanı esine tüşüb, avuz suvları keldi.

Ƙayǵı etmey, unuthan kibik etib ƙoysa da, eki sutkanı aşamay turǵanı kesin bildire tebredi, alay bolsa da ertdenblaǵa deri azıǵlı bolmazlıǵın bilib, ayakların otnu canı bla uzatıb, çımırtalaǵa tayanıb turǵanlay, dorbunnu ƙabırǵasında

1320 salamda bir ağarğanla kördü. Ne zatladıla deb seyirsinib, öрге qobub qarağanında, üç –tört uyada quş gakkıla .<< Sav boluğuz, munu maña qoyüb ketgen qonaqbayla >>, -deb kölüne kelib, gakkıladı sıyınğanı çaklı birin borküne qoyüb ot cağağa çögüb, gitçe zamanında anası etgença, atılıb sınmasıla deb, qar birine birer tükürüb, kömür cağıb, canı tüşgen küldä kömdü.

1325 Aşarğa tuz kerekli bolğanın da qulağına asırı almay, bek caratıb gakkıladı boşadı. Aş canından cel eltmezlay bolub, narat otdan igi cılınğanında, baş qağa kelib, kösevle da küye tebeb, kösev bolsala , qurmaç çartlağança çartlay, bir qolu bla otnu ışıra turğanlay, quş töşekge avnağança, ot allına avnab, cuğuğa kirdi.

1330 Ertidenbla, kün ayağına tiyib turğanlay, qobub, tögerekge qarağanında, dorbunnu allına, mollala bay ölükge basınğança, türlü – türlü qanatlıla basınıb, boyunları mugur bolub, dorbunğa çaqırırğa umut etdi. Alay bolğanlıqğa ala anı, tavuqları çaqırğança, qolun uzatıb çaqırğanından qorkub, ne ese da bir pelah eterge tebegendi deb köllerine kelib, guruşha bolğanların türlü –tүrlü qıçırıkla bla bildire, bölek- bölek uçub ketdile.

1335 Canı mekyamında aşın- suvun qalay caraşdırırğa bilmey, qaya qıyırına olturub turğanlay, basınıb bir süröv kiyik eçkile sekire- sekire dorbunnu tübü taba kele edile.

Canı soğulğan küyüzça, ala qayğısız citi tav kırdıknı otlağanlarına qarab, qımıldamay bir kesekni turdu.

1340 Kiyik et bek tatlı boladı deb eşite tursa da, tübeb aşaganı bolmağandı, alay bolsa da aqırtın qobub, qayadan qobhan bir ulla taşnı költürüb, qalınları bılayıdı degen cerge ciberdi.

Qanamat bıqısın alıb çıqınçı, eçkileni qalğanları qaçıb, biri, sırtından tüşüb , qaltıray tura edi.

1345 Erlay bıqını tübüne ornatıb, tüşüb qarağanında, bir caş eçkini beli sınıb, közleri aqarıb, can tarta tura edi.

Qamasın çıqarıb keserge tebegeninde, başın költürüb , << nek etdiñ bılay, ne hatamı körgen ediñ? >> degença, tüz Qanamatnı betine, ter çabhan miyalaça,

1350 muthuz közlerin açib qaradı. Qamasın çığarıb turğanlay bir kesek murukku bolsa da, eçkini boynun tartıb, imbaşına atğanlay, biyağı bıķı bla örleb dorburnğa çıķdı.

1355 Qanamat kaçğanlıķğa, Badimat elde ƙalğandı. Qıyamıt canı çıķğınçı , Qanamatnı tabmasa da, elde turğan Temurƙanı carlı üyüne artıqlıķ cetdirmey ƙoymazlıķın ańılay edi. Qalay bolsa da elge kirib, bir ğapar bilib, ańa köre eterge tuńsız bolub tebredi. Alay a elge kündüzgü kün barsa, kim bolsa da körüb, andan çıķğınçı, çıpçıķnı av bla tutğança, tutub , ƙanlı cavları tabalarıńların bilib, murukku etdi.

Bu sağatda çıpçıķ bolub, barıb elge ƙarab, ƙaytıb kelirge tabsa, Qanamat duniyanı rışısından süyerik edi. Anı muratın ańılab ƙozuęança, bir aķ boyün ƙanatlıķıķ , ƙaya citige ƙonub, bir kesek cırlağanlay, dağıla uçub barıb, ƙayanı bir müyüşüne ƙonub, biyağınlay Qanamatħa aylanıb cırladı.

1360 Çıpçıķnı ğalisine köb ƙarab turub, eki etegin canına ƙayırıb, kün ƙamatħandan közlerin saķlar üçün, börkün mańılayına tartıb, aķırtın- aķırtın bıķını butaķlarından atlay, túbüne tüşüb, tiri- tiri atlab, el taba aylanıb tebredi.

1365 Arlaędan ƙarasań, Temurƙanı üyü, beli çançhan ƙart ƙatınça, avub keterge bir canına mukkur bolğanlayturadı. Camala da turęandı, alay bolğanlıķğa toprakbaş üynü cer- ceri oyıla da tüşe, oğarı eki müyüşünden kündüz carıķ uradı. Keçe va eski, cav sürtülmegen arbaça cızıldan, aęaç orunduğa sırtıńdan tüşüb ƙarasań, biiř bölek culduznu sanaręa boladı.

1370 Qar, cańur cavęan keçe aęaç orunduğda catħan adam (anda taymay elde bolğan közünde Temurƙa catadı) cańur ƙurtlaça, řıntaħıları çığıb turğan eski içirgi cuvuręannı üsüne cabıb, üy başı teşikden ƙuyulğan cańur cibitmesin deb, namazlıķ etgen eski teke terini üsüne ƙablaydı da, alay catadı.

1375 Orunduęnu túbünde da gardoş uru bardı. Temurƙa, catarnı allı bla tuvar baş teriden etilgen eki çabırına carak salam salıb caraşdırıb, orunduğ allına salıb, alay catadı. Bütün ertdenbla ƙobħanında, ƙarab çabırların tabmay, köb tentireb, oynayma deb kiştik tüşürgen bolur, Temurƙa atlağanı sayın ařħaķ butundan cıyırıla, gardoş uruğa kirib, çabırların alay tabħandı.

Uruğa ƙalay tüşdü ese da, ekinçi, ızına, çıęaręa murat etib, köb dığalaslanıb küreşdi, alay bolğanlıķğa bir ayağı bla tırnaķlaręa küreşgeni bir da ğayır bermegeninde:

1380 -A atın, aydasa , ayırırsız, beri bir kel!- deb ıırıra kredi, alay a Mlean ertdenbla cummalaa suv alıra ketgenli aytmaandı.

aranı, muut iyis etgen uruda ııra- ııra erigib, olturub, canı savlay abıra kirgen adama, urunu bir canına tayanıb, alkıra kredi. Alay bolsa da kz alkıva bara balab, tbne bashan ayaı avrun tebrese, sekirib obadı. Daıda avruan ayaı sarıb, bıyaınlay ıırık etib, atının aıra turanlay, olunda bir tabaı bla, oltuuna uva bir bushulladan tymekleni ısıb, Mlean bosaqadan kirdi.

1385 -Caratılanlı meni ol ıyınımından toymaqan begecenle, meni aımı bermey, ızana esegiz, tolu mlkgzden uru ıa edigiz,- deb, kimden ese da crei ıyınalan bolur edi, yge kirgenden sora da tb taphada oyunlanı(?) zıırdata, Temura anı tavuun eitib ıırını, kesi kesine slee turdu.

1390 -aydan ıırasa, caıknı atası? – deb orun taba tebrengenley, daıla tz allından bir ıırıb, Temura ayda turanın bildirdi.

-Ov, men carlı, men arib, ne bolandı, beri nek tgense?- deb orundu tbne iyilib, uruda turan erine, aradı.

1395 -Sen sudebna tlse, menden soruv ala turma da, orundunı ara teber da oluu beri uzat. Meni arı ımaa oy. – deb , atınnı olundan tutanlay, bavurlana, urunu başına bolanı toprak cuu bolub ıdı.

-Nasıbı alay bolsun, ol kb gardou uru gerekli mey, ala edi, abırılarımı izleyme deb ketgenme da, alay kelmesen , lb, symegenleribizge bedilik bola edim, - deb, mılı uruda turanı tatıan bolur edi ıırdata aa orundua tayandı.

1400 -Men da, busaqatda cummaları celimavuzlaa barıb, iyirgen uruklarımı eltib keleme. Kim da bolsun baya ıanan adama nalat bolsun. Duniyanı saa aznasın - ocasın eterbiz deb, bildirtan alan cnlerin iyirtib, soura sota tutdurgana, maa eki uvu tarılı tyk uyub, eki gırttam kgergen cıkkır bıla berib oyandıla. Bizden arib kim bolur, ileyse da - ıyınıı tabmaysa, ilemeyse da – adan lb allısa , alay eterge billiin codu.

1410 -Ey, qatın, sen busağatda aytharı tarıgıvınları men körgenli eki cıyırma cıl boladı. Allay bir zaman bir adamnı ömürüdü, ol zamannı içinde meni cüregim bir baydan cılınmağandı. Alağa urunğan toñuznu qabırğasına quyruq cavsürtgen kibikdi. Durquçula, bu taş özenge kirib, elni carlısını üsüne minñenley turadıla. Başıbızın atar bir cer bolsa, mından keçe-kün demey qaçıb keterge kerekdi.

1415 -Ov, men carlı, caşçıqnı atası, alay neçik aytasa! Atamı, anamı qabır toprağın atıb, qayrı keterikme? Taş calab tursam da, curtumda tururğa süyeme. Sen, avruğanlı, kereklini – kereksizni da aytasa. Curtundan çıqğannı börü aşaydı, alay aytma.

1420 -Bir da ayama da atañı toprağın saqla da tur. Qıyamıtla, cummaqla sav bolsala, ala seni atañı canına bek ceñil salırda. Ala bizni kibik köbleni etlerin aşab, terilerin kiyib, em artında bitge kesdirib öltürgendile.

Mölehan, andan arı söznü terenine kirirge süymey, üy qulluğuna qarab tebredi.

Mölehanı burnunu canına da qazan qara cağılıb, kakçıq bulğay turğanlay, Temurqalanı honşuları Tavcan, eşikden başın qararıb, Temurqanı otcağada körgeninde, kirirge uyalıb, Mölehanı qaçırdı.

1425 Bir tabsız zamanımda keldiñ, Tavcan, kakçıq kömürseb qallıqdı, sen uyalır adam coqdu, men caşçıqnı atasına hant salgıncı, beri kir da oltura tur, -deb, barmağın qıñır etib, bişgenin körürge kakdan calab, çoyunnu sincırdan tüşürüb, ayak qaşık qayğılı bı-oldu.

1430 Çoyunçuk otdan tüşgenley, Temurqanı butları kızğan bolur edile, tübüne salğan eski eşek cavurluqnu artına tarta, Tavcan taba aylanıb sordu:

-Sen da, baş bitinley, tas bolub ketese , qaydasa, körünmeyse da? Eki qotur at bir-birin qaşıydıla, sen da bılay bizni kibik, qıyınlıq cetgen carlı honşulağa kire tursañ , ne bolluqdu! Men, bılay cunçuğanlı, eşikge çıqmayma, camağatda, elde ne hapar bardı?

1435 -Toba, meni ulla köllülüğüm da coqdu, kişibiz bla(alğın erini Cantemirni atın caşırıp aytharınlığıdı) gır- mır bolğanlı, tiyrege kölüm tartmay turğanma.

1440 -Eki carlı bir-birine boyun berib tururğa kerekdile, toğuz-on cılnı birge turub, sizni ayırılıb ketgenigizge ulla seyir bolğanma, alay a at başhannı cer bileği, kimni cüreginde ne bolğanın qaydan bilgin. Entda caraşırğa kereksiz. Ol senden, sen andan iğı tabıb çaşarığız coqdu. Alay bolsa da camağatda bizni başıbizğa bu Qıyamıt salğan qıyınlıqğa ne aytadıla?

1445 -Bayla qan kekirge edile? Ala, mıyıq túbünde külgen bolmasa, bizni kibik carlılağa tursunub da qaramaydıla. Sizni işigizni eşıtgen carlıla açıq aytırğa köl tabmaydıla, ansı içleri qara küyedi. Kerti ese aythanları, qatınla alay quşmuş etedile, Qıyamıtını canı sav bolub, Qanamat tutulmay, Badimatını türmeden iydirlik töldü deb, ol hıparla cürüydüle. Qıyamıtlağa cumuşha cürügen qatınla maña kesilikleri bla alay aytadıla: << Tışırıv sabiyni türmege urub tursaq , elde qayğı çığar deb, qayğılı da bolğandıla, alay bolsa da Badimatını tutsaq , Qanamatını tutsaq Qanamat qaçıb aylanırğa iyliğır da qaytır, degen murat bla turadıla >>

1455 Cañı onovçuda deydile, işibizge avuz sütge Pravlenñe barganımda kördüm, bir batıqburun ciyirgeniqli. Busağatħa deri Qanamat nek tutulmağandı deb, ayakların qağıb , Biymurzanı ornuna olturğan mirtazaqını cayağına bir aman- aman urdu. Qurusunla bizni erkişilerimiz , homuħdan öledile. Keslerin qayarı itden tuvğanga tündüre turğan bolmasa, anı tayağın ızına qaytaralmaydıla. Anı alay körüb, tözalmay , qatın öltürgenñe qan coqdu deydi , ol toñuzħamħotnu taşnı atıb başın carırğa tebedim, alay bolğanlıqğa , güttü üsüne qalaç deb, entda bu carlı elge bir qan cavmasın deb qoyğanma . Elni carlısından casaq cıyğan zamanda biçimsiz Murtaz, üy savutlanı tuta- tuta , qatınlanı qazansız etgenligine, 1460 manqaburun sarı cayaqların qızdırğanında , butları qaltırab turğan bolmasa, başın bir canına da tutalmadı.

Busağatħa deri seyir bolub tıñılab turğan Temurqa , qaşıkını alıb, kesin aşarğa caraşdıra aytdı:

1465 -Bizni zalimle, bizni teblerge cigit bolğanlıqğa, keslerinden zalimge túbesele, cuvaş bolub qaladıla. Sen sözün bolub kelgen bolursa, men bir avuzlanayım, maña qaramağız da siz işigizni etigiz, – deb, Temurqa suv qoşulğan ayran bla kakğa caraşdı.

Tavcan, uyalğandan şıntağı cavluğunu çoçaqları bla cubana, cerge qarğanlay aytdı:

- 1470 -Siz busağatda meni kayğılı da tulsüz, alay bolsa datoguz- on cılnı, bir üynü içindeça, bir-biribizge avrur –talav demegenley çaşadık .Sen aythanğa qarar edi deb murat ete edim, bizni kişige sen bir avuz cetdirsen edi. Haparlağa qarayma da, ol da haram talah salğanına soquranğança köreme, alay bolğanlıkğa kesi başlab cuq aythanı coqdu. Aşügüle cete esele, biz bılay çaçılıb üysüz-künsüz bolub
- 1475 aylanğanlı, tolu bir cıl boladı. Çaşavlu bol, biyağında kesin caraşırğa kereksiz deb aytdıñ, andan igisi aña da, maña da coqdu. Siz, erkişile , qatı köllü adamlasız. Men öle-qala esem da, anı qulağına kire bolmaz, ol arı-beri ozub, anı cağası kir bolub, neda cepkeninde camavu qobhanın körsem, cüregim kıynalğandan, tohtalıb camab iyeyim degença bolama. Alay bolğanlıkğa ol, meni taba qaramay ,
- 1480 kırım tavuqça, kesin köbdürüb, baş enişge qarab ozub tebrese, başımdan suvuq suv kıuyülğança bolama da qalama.

Tavcan hparın aythın zamanda, Mölehan, köb cıllanı eri bla tatlı çaşğanı esine tüşüb, başqa kıynlığı bolsa da, eri bla igi çaşğanına cüregi kıvanıb: << Entda bir kesek qarar mı ediñ? >>- deb cumuşaq qarab, Temurqanı tögeregine aylandı.

- 1485 -Da, egeçim , - deb, qolunu sırtı bla mıyıqların sürte, allında örge turub turğan Mölehanğa calanğan ağaç ayaqñı uzata, aytdı:

-Men caratılğanlı kişige keleçi bolmağanma. Alay bolsa da, meni avuz celim saña cararık ese, Cantemirge tübegenden ozmağanlay, bılay nek etib aylanasa deb, cağasından alıb aytırma.

- 1490 Mölehan, kıyırlarında guguruk suratları bla cancavluqğa ağaç ayaqğa tebleb kakdan salıb çırmab, kıyırına da emilgen kir şeker gırtçıqñı tıyüb hazırlab, Tavcandan tiledi:

-Ol qan içgenleni qoluna tüşgen carlı sabıy avuzuna suv salmağanlı, eki kün boladı. Men barsam, ekibiz da cılarğa bolabız da, ol cuq aşamaydı da qaladı.

- 1495 Meni mirtazaqla, süñünü közüme tutadıla da, kıstab ciberedile. Men körünmey, sen barsañ , bir cuq avuzlanırmıedi deb kölüme kele edi. Dağıda, ne deseñ da, men anasıma, arı- beri aytırığı bar ese da, menden uyaladı da aytmaydı. Cüregine

tüyülgen zatı bar ese, saña aytır edi, andan kıynlık körmegin, bu tüyümçekni aña bir elt, - deb, tavcanña guguruk suratlı cancavluq çırmalganni uzatdı.

1500 Ala eşik üsünde sözge bolub turğanlay, İbragim, üyge çabıb kirib, gözenne sılçıradı.

Ne zatnı ese da cerge tüşürgen bolur edi, gözende dıgar- dıgur etdirib bir kesek turğanlay, bolcar salamnı koltuğuna kıısıb gözenden çığıb, eşiklerin da kıaytarmay, anası bla tavcannı ortası bla sılçırab, arbazğa çığıb ketdi.

1505 Tavcannı aşırıb üyge kirgeninde, Mölehan:

-Badimat kıynlığa bu kara kün kelgenli, bu aman caşçık, beri körünüb tas bolub ketgen bolmasa, üyde tohtamaydı. Muhammat-Amin da men suvdan keke, allıma tübeb, el bla bir tarıkdı, caşığız hatalı caşdı, dersge cürügenin tohtatıandı, kesinden tamada bir cuq aythıanlay, kıayırılıb tohtağan bolmasa, beti cibimeydi.

1510 Caşnı koluğuzğa almasağız, coyulurğa tebegendi deb, artıksız da bek seni boynuña salğandı. Men aythıanlıkğa , kırkımaydı, sen uruşmasağ , bolluq tüldü, amanña ürenib, Kıuranın- kelamnı bilmey kıallıkdı, - deb, Temurkıağa kıaradı.

Temurkıa ayağını baylavun it- tili- çapraq bla canırta turğanlay, başın örge tutub aytdı:

1515 -Meni da gitçe zamanımda, men mezirteden balaqadan balağım kıızğanı sayın kıaçıb, atam kıarib da tüyüb ızıma kıaytarıb, calğa keltirgen buzovlu iynegin berib, Kıuran kııgartdı. Men, anı oquğanlıkğa, ayağıma çabır bav kıışından başlab adam artasından ozğunçu bir tıncılık körmey, ağaçnı nasıbsız tirmençe kıakğıç bolur degença, baylanı stavatlarında sırtım tiygen kıoba, başım tiygen oba bolub aylanğanma. Anı oquğanından ese, bir cerge caraşdırıb, öz- köb bolsa da cal kııgarırğa kıoyarğa kerekdi.

-Ov, men andan ese öleyim! Tartıb boynumu kessen da, oquvun boşatmay, eşikge kııgarlık tülme. Okub adam bolsa, ol da bir mejitge caraşır, bizni da, kesin da tutar, ansı calğa cürügen kıaynasa, biz da börker edik.

1525 -Bizni tuqumubuzda ömüründe afendi kııkmağandı. Bizni caşımız bolluğu da ötürükdü, andan ese, kereksiz zatlanı canşay turma da, bar, cummaq bay ese da, kesi alğın carlılık bla kelgen adamdı. Kııyamıtlarıça cılan bolluq bolmaz. Al

1530 közüvde köb hayır etmese da, caşlıqdan işge çınığır, mal halisin bilir, buzov tıyargı carasa, bizge ulla hayır bolmasa da, çaldışlağa kiyimlerin cırtıra aylanğandan ese, bolğan çoşda bir da bolmasa da qarnın asırar.

-Qoy- qoy, bir – eki da aytma, cummaqlağa uruna, men tünkemi tavuşhanma, gıbrı, halisiz adamlanı qollarına men sabiyimi iyallıq tülme, - deb Môlehan, çelekleni dıñırdata, suv alırga ketdi.

Onekinçi başı

1535 Qarañı bolub, köz baylanıb başlağandı. Qalğan zamandaça, elde kalak itle kereksiz, << saq boluğuz, keç bolğandı >> deb biri- birine hıpar bergença, tiyre-tiyrede üredile. Ot tamızırğa sernegi bolmağan üy bolur, bir tişiriv kösevnü qoluna tutıhanlay, temirçi aq kızğan temirni urub ciltinlerin quyğança, allından ayaz urğanı sayın ciltinle çaçıla da havada cuqlana, ayaz urub kesevnü canğan cerçikleri colnu carıta, tiyre colnu kesib müyüşge taşıydı.

1540 Taşkömür qazılğan teşikde fonarla cıtırğança, cer- cerge cıtıravuq qurtcuqla cıtırab taşıyadıla. Stavathı qaytmay keçirek qalğan iynekle, celinleri kızıb, ceñil-ceñil öküre, aşığıb keledile.

1545 Elni kıyırında , qazaq üynü allında, qatında adam bolmay, eşikde bir sabiy , qoynuna ot tüşgença, kıçırıb cılaydı.

Biynöger, ızına bla aylanıb qarab, toqalını körmey, alay aytdı:

-Ol aman, bizni bla çığıb , qaysı tıgırıqğa ese da kirib, bir işeksiz buğub qaldı. Bizni işibizden barıb adamğa cuq sağınsa, men anı gırmık eterme. Ol capısı bla adam bolamıdı ol, kündüz oramda bara turğanlay cuqlay turadı.

1550 Işım bavunu boşlanğanın tartıb, nögerlerini ızlarından cete, Añmat aytdı:

-Qoy , qoy toqalını adamğa sanab da söleşme, ol hada , hıyda da coqdu, kimin boza çayqamdısı bolsa, ol anıqıdı. Ol bügeçe qorqğandan eşikge çığar deb, men bir da umut etmeyme. Alay bolsa da, boşboyün adamdı da, qarnınaqarab, boza ayaqñı tutdurub, cavlarıbızdan aña sora bilgen adam bolsa, aytıb qoyargı da oğay demez.

1555

Ahmat tokalnı üsünden aythan zat nögerlerine cannan othā suv bürkgença köründü. Biynöger, coldan cayaqlab tohtab, Qasımnı imbaşından tutub aytdı:

1560 -Bügeçe biz aslam coluvnu bolluq bolurbuz. Butuñda carañdan sınçıklagança körünese (Qasımnı ayağına ceretde baltanı citisi cetgen edi).Qalğan caşla razı esele, sen qayt da ol aman toqalğa bütev bizni atıbiz bla nalat ber.Sora Qıyamıtlağa zatħa tıgılıb ketmesin, arnu anı üçün gözet eterik eseñ da, ertdenblağa deri qatıñdan arı- beri cibermey tur.

Qasım, kıynalsa da, nögerlerinden ayırılğanın asırı uşatmaydı, alay a qavumu da bir avuz bolub aythanlarında, alanı razı eter üçün, elge qaytdı.

1565 Köremisiz , << aman arba col sızar, aman kişi al buzar >> degença, tokalnı tiline gözet eter üçün, qallay nögeribiz işden canlarğa kerek boldu! Ne eteyik , qayda da boladı aman, elde birgebizge tağılğanına adamlığı bolur de tura edim, - dedi Biynöger , Qasım qaythandan sora bir kesek turub.

1570 -Qoy - koy, Biynöger, aman tokalnı atı şhuvur artında ayılsın , - deb, Ahmat, alğaraq çığıb, iyilib allına qarab , - İbragim aythan cerge çığarğa bılaydan col ışan tebrey bolur mu deb qarayma, colnu bilmey, keçegide acaşib terseymezge kerekbiz, - dedi.

İbragim, atı sağınilğanlay, eşekge tayaqını cetdirib allına quva, alğa ötdü.

1575 -Tüz ma bu ağaç tartılğan sızğanı örge barıb, qaya sekirtmege cetgenley, sol qolğa burulub, koy colnu örge tayansağ , ullu qayalanı üsüne barlıqbız .Qanamat maña aythan bla, ol tögerekde bolmay amalı çoqdu,- deb, alğa ötüb, colğa kesin salıb, eşegin guzabalatıb, tayanıb tebredi.

1580 -Caşasın , ħarib, bu caşçık .Bu caşçık .Bu bek oñlu adam bolmasa, burnumu cırdırırma. Köremisiz, sabiy başı bla qavumubuzdan da ol tiri cürüydü, - dedi Battal, tohtab soluvun ala.

Çeget kulaqğa kirgenden sora, adam eşitedi deb da tartınmay, Ahmat Battalın sırtından qağıb köldü.

-Burnuñu cırdırsañ , iylikmay, men seni bla toyğa barmam. Süygen kıızıñ da, saña qarasa, süygen oğay, keçe tüşümde köreme deb qorqar. Andan ese burun

1585 teşiklerin bla qalsan , burun kiringi tıyargı da ol igidi ,- degeninde, Biynöger da aña qoşulub küldü.

Kölu bla aythan zatına nögerlerini çam etib külgenleri cüregine avur tiyib, Battal bir kesekni söleşmey bardı. Cel urub bulutnu qulaqdan çıgarğança, kölu qalğanı ketib, söznü başha zatlağa burdu.

1590 -Alanla, ol carlı Badimat busağatda ne ete tura bolur? Biz bılay qaygısın etib aylanğanıbnı cüregi bile ese, qıvana bolur, - deb, nögerleri aña cuvab etginçi, atlab tebregenley, aña uzayıb barğan İbragim, ızına qayıtıb, için urğandan soluvun alalmay, qolun uzatıb körgüzdü:

1595 -Ma ol qayadan eki kere ot carıq çığıb cuqlandı. Bir işeksiz , Qanamat alaydadı,- deb hıparın aytır- aytmaz, nögerle barısı İbragim körgüzgen qaya taba tebredile.

Onüçünçü başı

1600 Qanamat, çaşğan cerini tögereginde ne bolğanına qarab, coluna, taşına, ağaçına şağrey bolub, elge tüşerge kesin caraşdıra, ot etib, çabırların tize turğanlay : << Keçegide ot carığı uzaqğa baradı, keñden körüb kelib, tutub koymasınla, ertdenblağa sav çığa esem, dorbunnu allına huna etmey qoymam >>, deb kölüne keldi.

1605 Adam qatından ayırılıb bir bölek künnü turğanına, erigib, adam bolmay, canıvar bolsa da, ullu qıvana edi. Ol çabırlarına bolub turğanlay, eki çıçhançık talay kere otcağa kelgenlerinde, menden sora da qaya dorbunda canı bolğanla bardıla deb qıvanıb, kesi allına ışardı. Başha zamanda bolsa, alanı öltürürge küreşirik edi. Busağatda va, çıçhançıkla ilgenib qaçadıla deb qorqub, çık eterge qolun qımıldatmay, bir kesekni turdu.

1610 Eki künden beri, artıqsız da bugün ertdenbladan beri, sağış etib tabhanı ol boldu: Ne tuqum bolsa da, keç bolğanlay, elge barıb, teñlerini qaysı bolsa da birin tabıb, tüz hıpar bilib, işni anga köre eterge deb, ol aqılda tohtadı.

Erlay otnu cuqlatıb, bıqını süyerge alıb, qaya kıyırına kelgenley , qayanı tübünde bir qaraldılanı qımılğanların körüb, tögeregimi aldıla deb kelüne kelib, ızına tohtadı. Şkogum bolsa, men sizge eterni bilir edim , qan içgen gıbıla, deb açıvdan tişlerin kısıb , qayanı quçaqladı. Kökge qarab, barmaqları açığınçi qolların kısıb,

1615 tartıb kökürek tüymelerin üzübü, oğ tiygen ayüça, ne zatdan qan alırğa bilmey,
dıgalas etdi. Otcağada üyüb, bir canına salınıb turğan eçki başğa abınıb, eçkini
öltürgeni esine tüşdü. Endi sizni men körürme, deb cüregi qıvandı. Bolluq birdi, ,
men sizge qanıma alay boş, erkin tökdürmem deb, avnay- avnay dorbundan çığıb,
1620 tögeregın çuçhub, qayadan qobhan taşını költürdü. Ahırda da kelgenleni erkeç
qavumuna tiyge edi deb, qayanı qıyırına barıb, qaraldılanı ortaları bılayıdı degen
cerge ışan etib qaradı. Alğan taşın atarğa kesini başını miyikligi çaklı bir
çıqarğanlay , << Qanamat , Qanamat! >> degen sabiy tavuş eşitdi.

Alınıb ete tura bolurma, ansı men İbragimni tavuşnu nek eştme deb, költürgen
taşın kaya qıyırına salıb, tıngıladı.

1625 Bir kesek turğanlay dağıda << Qanamat, men İbragimme. Biynöger zat da sanga
kelgenbiz, beri çık! >> - deb eşitgeninde, eki butuna da qara költüm salgınçı
çimdeb, İbragim kelgenin angıladı.

Barısı örleb çıqğandan sora, qavumu da Qanamatnı közüv- közüv qıcaqlab bir
bölek zamannı turdula, artıqsız da İbragim qoynuna kirgenley, boynundan
1630 qıcaqlab, otnu açıb carıq etib hıpar başlanınçı turdu.

Qanamat, nögerlerin körüb qıvanğanı soruqğanında, caralı adam susab bolub
suvğa termilgença, elden hıpar aytırıqlarına termildi.

Biynöger, anı izlegenin bilgença, başladı:

Sen, ol kız sabiyini namısın saqlar üçün, başını oħa salğan eseñ da, adamlıqı

1635 bolğan erkişi etgen işni etgense. Hıparınqı eşitib, tengle bir cerge cıyılğanıqda,
seni etgen işini sökgen adam bolmay, barıbız bir avuzdan igige tanığanbız, alay
bolsa da qıyınıñ alkın allıngdadı.

Biynöger alay ayħanlay , Qanamatnı cüregi işek bolub, beti aqarıb, nögerlerine,
ne aytadıla deb, citi- citi qaradı.

1640 -...Ne eteyik, saña cetgen qıyınılıq barıbızğa da cetgendi. Bu işde teñlerin seni
atıb qoyarıq tuldüle...

Qanamat, közleri tögerek – tögerek aylanıb, sordu:

-Tileb aytama, Biynöger, tözalmayma, ne zat bolğan ese da, ceñil ayt,- deb
Biynögerin közlerine citi qaradı.

1645 Biynöger sözünü tohtağan cerinden başlab tebredi:

-...Apanas bla Biymurza caralı bolğanlay, bütev onovçu, mirtazaq bolğan ayak
üsüne minib, bekişay cıkkırça, Qıyamıt da allarında, seni izleb, tintivül etib,
cetmegen cerleri qalmay aylanngandıla. Erttenbla blasında biyağı Qıyamıt,
Mirtazaqlanı alıb kelib, üyünü için suv bla cuvğança etib ketgendi. Andan

1650 Temurqalağa kirib...

Temurkanı atı sağınlğalay, Qanamat, issi külge olturğança, ceñil- ceñil
qımıldadı.

-...bolğanların başın túbüne aylandırğança etib, allarında Qıyamıt qaray kelib,
orunduqnu canında seni at ceriñi körgeninde, amanlıqçını siz basdırbiz turasız
deb, Mölehanı da tişiriv başı bla bir- eki kere guloçu bla türtüb, anda ol etmegen
artıqlıq qalmağandı.

1655

-Qızıbızını berebiz deb, siz anı caşırğan etesiz deb, Badimatnı Mirtazaqlağa
tutdurub, türmege alıb ketgendi.

Qıl qobuznu kılı bek tartılıb üzülürge hazır bolub turğança ,Qanamat, anı
eşitgenley, közleri çartlarğa cetib, sekirib qobub kıcırdı:

1660

-Tav suvla enişge barmay, örge barsala da, bu tar özenñe qan cavub toltursa da,
men bügeçe anı türmede qoymam , - deb, sekirib bıqımı alıb tebredi.

-Qanamat, ceñillik etme, biz da saña anı üçün kelgenbiz , - deb, Biynöger sermeb
eteginden tutub tıydı

1665

İtten tuvğan qart börü, etgen artıqlıgım azdı deb, endi quturğanında, tişirivlanı

türmege saldırıb tebreğendi, - deb qamasına cabışıb, dorbundan çığarğa tebredi.

Alay bolğanlıqğa üç teñi da, allına çırmav bolub, cibermedile.

Olturğan adam bolmay, barısı dorbunnu allında örge turğanlay, Biynöger colda
nögerleri bla biçim etib kelgen onovun aytdı:

- 1670 -Endi, kıızıb, teli Canıbek çegemge bargança etgenden hayır çokdu. Alay barganlay, << ma, elt >>, deb, berib iyerik tuldüle. Keçe- kün savutları bla qaraula saqlab turadıla. Aldan ese, har biribiz ne zat eteribizni bilib barırğa kerekbiz. Meni kölüme kelgeni,- aña qalğan caşlanı da oğay degenleri çokdu,- biz üçübüz, aqırtın kısıla barıb, tavuş etdirmey , qaravul bolğannı túbge basıb,
- 1675 savutların sıyırırğa kerekbiz. Sen a , Qanamat, temir tayaq , ne başha zat bolsa da, bir katı zatnı alıb, kiritni qobarıb, Badimatnı alıb, bizge qaramay , qaçarğa kerekse. Biz, kim bolğanıbizni bilmez üçün, söleşmey, başıbizğa başlıqlanı gılamlıla baylarğa kerekbiz. Bügeçe kelligibizni Badimatğa Cantemirni alğın katını tavgandan aytdırğanbiz, ol bizni saqlab turadı. Endi, keç etmey, ay çığıb qalğınçı,
- 1680 barırğa kerekbiz.
- Ay, bir atılğan savutubuz bolsa, ne igi bolluq edi!- deb Qanamat tögeregin qarmağanlay, İbragim, şıbirdata – şıbirdata bir salam gırmıknı qoltuğuna kısıb, ortasından beli kısılğan bir maşoknu alıb kirdi.
- Kişige cuq aytmağanlay , qalğanla da, caş adam ne zat eterge tebreğendi deb,
- 1685 qarab turğanlay:
- Qanamat, bu maşokda sohta aylana barıb afendige cıyğanımı saña alıb keltirgenme, kerek bolsa, içine qararsa ,- deb maşoknu dorbunnubir canına avnatdı. Dağıda kişi cuq aytmağanlay, teşib salam gırmıktan çığarıb, süñüsü canına kısılıb şoknu Qanamatğa uzatdı.
- 1690 Asırı qıvanğandan bütev barısı bir- birine cetdirmey caşçıknı költürüb, közlerin uppa etdile.
- Alğı burun caşçıknı cerge ciberib:
- Qayda tabğansa şoknu?- deb sordu Qanamat. İbragim, kerekli zamanda carağanın esleb:
- 1695 -Sen bosagada süyelgen Mırtazaqnı urub kırğanında, şogı bir canına çartlağan edi. Men da sermeb alğan edim,- deb işara- işara aytdı.
- Ne zat ese da bir ullu zat bolub, muratına cetgen adam qıvanğança, qıvanıb, Battal Qanamat taba aylandı.

1700 -Beri kele, men bu caşçık alama adam bolluğdu degenimde, bla meni hıllıkke etib küldüle. Meni tüz bolğanım bılayda bügeçe açık boldu, - deb anamata , << kertidi, Battal tüz aytadı >> der degena, aradı. Alay bolğanlıa, aa avuz bla cuvab eter ornuna, atına ısılıb turğan İbragimni költürüb oynuna aldı. Anı alay körgeninde, Battal , << cürügüz, alanla >> deb, eki olun can cüyeklerine salğanlay, Biynöger bla Amata, hıllıkke etgena, ıır aray, dorbundan ıdı.

1705 **Ontörtünü başı**

asım, ızına ayanın uşatmasa da, elge aytıb kirgenley, Toalını üyüne abdı. Arbaza kirgenley, başın bosaq üsüne salıb catıb tura edi bir mazallı it. Anı körib turaqlasa da, tayağı bolmağanı üçün, belibavun oluna alıb, it da anı esleb, başın költürmegenley hırıldab tebresa da, arbaznı arasına deri barıb, toalını atın aytıb, ıırdı.

1710 Erinek bolğanın bildire, kim bilsin artlıdan ete ese da (anı tişine ararqa asımın zamanı bolmadı) , aırtın başın költürüb, , örge obarqa da tursunmay, borun tölegena, ürürge küreşdi it.

1715 Bir kesek turğanlay tavuşa, toalını anası bolub edi, bir tişiriv başın eşikge aratıb:

-Kimse, ne izleyse?- deb sordu.

İtni arıvun da bilib, atın eşikden başın arathandan köl tabıb, cuvugurak bardı asım.

-Men asımma, toal üydemidi? Maa ol bek kerek bolub soramam, - dedi.

1720 asım atın aytıb kesin tanıthanında da cumuşamadı atın.

-Toal üyde codu , ayrı ketgenin da bilmeyme. Keegide, duniya mekyamına cıyılğan zamanda Toalını izleb aylanma da, üyünde tura bil. Sizge tağılğanlı , hıvle bolub aylanğan bolmasa, üyüne bir cara otun keltirmeydi, - deb, atın ızına aylanıb taşaydı.

1725 ara it da, iyesi asımın arbaza kelgenin süymegenin aılağana, örge obub, ürürge küreşdi.

Başha zaman bolsa, Qasım qatınja cuvab eterik bolur edi, busağatda va, Toqalını qayda tabama deb, aña sağış etgen bolmasa, qatını gırılğanın qulağına almay, belibavun kısa, arbazdan çığıb, oramnı örge aylandı.

- 1730 Toqal havle toyçu bolğanı sebebli, anı izley, kim qatın keltirgendi, kimin qatını caş tabhandı degen sağış bla amanlanı nığışına çıqdı. Alayda da Toqaldan hıpar bilmey, ol qart alması aldab iygen bolur, üyünde buğunub tura ese vadeb, ızına qaytıb kelgenley, allında ketib barğan eki adamnı qaraldıların kördü. Keçe qarangi edi da, açıq tanırça bolmadı. Alay bolsa da teyri carıq bla iyilib qaraganında, avnab atlağanın Toqalğa uşatıb, aqırın ızlarından qışha kirdi.

- 1735 Bir kesek barğanlay , tayaqnı taşlağa tiygen tavuşundan , tamaq arıtından Qıyamıt bolğanın esleb, igi ızlarından cuvuq kirib, şıbırsız atlarğa küreşib tıñıladı. Müyüşden burula tebrengenley, qulağına keldi: <<...sen bir carlısa, elin amanlıqçısına tağılmay , başını saqlarğa kerekse...>>, <<atam harib ölgeninde ,
- 1740 Qıyamıtını etek túbüne kısıla tur, ol saña...>>

Qasım, ızından ayak tavuşla kelgenni eşitib, allında barğanlağa iyilib tıñılab barganın tohtatıb , kolların sırtına çalışdırıb, san etmey barganča etdi.

- 1745 Kimle esele da, ekeven, çuruq tavuş ete, aña da qaramay, guzabalanıb ozdula. Sözlerini kıyırın eşitgenley, ayağına çığanak kirgença boldu. Qıyamıt, bir işeksiz, Toqalğa içirib, tahsa bilirge eltgenin añılab, dıgalas etib, tiri atlab cetib, ızlarından qışha kirdi. Alay bolğanlıqğa Qıyamıtları arbazğa cetgenley, ızlarına aylanıb qarab eslemesinle deb, ala üyge kirginçi, çaldış canına kıısıldı.

- 1750 İçgi içindegin aytdıradı deydile, boza çaykamdı urtlatıb, aman Toqalını bilgenin aytdırıb, başlağan işlerin terseytedi deb, cüregine ullu qorquvkirdi. << Men kireyim da barayım Qıyamıtlağa. Meni körse , qorqar da çok aytmaz >>, - deb kölüne keldi, alay bolsa da, keçegide ne zat aytıb barırğa bilmedi. Alay tüz << keçe aşhı bolsun >> deb kirib barsa, Qıyamıtını işek bolluğun añılab, ne eterge bilmey, sağış etib tohtadı. Köb zatha kölüne kelib, birinde da tohtayalmay, açılıb turğan eşikden qaradı.

- 1755 Qıyamıt, törge oturub, guloçu bla cerni sıza, Toqal da, anı qatında alaşa şindikge çögüb, qışhaç kızgınçı, bozanı içerge saqlab tura edi. Bir kesekden boza ayaqnı

başında, kaynağan çoyunnu başın açhanlay tütünü çıķança , kızgança, kızgan kışhaç kirgenley, şıbirdağan tavuş etib, bozanı tütünü çıķdı.

ıyamıt, tazgekni atında olturғанça, ciyirgenib, Toal taba ıırına arab aytdı:

1760 -Sen erkişi tlmse, anı kmgn nege re turasa, kzleriņi ıs da, tart da oy.

Tayağın otcağağ a ceņil ağıb, burnuna ceņil uzalıb, tamağın arivlağanından ıyamıtı ne zath a ese da aşıķanı belgili edi.

Toaldan ne zat ese da bir bek gerekli zatnı izleb, itge ariv aytıb aşı bergença, anı üçün çkdrgendi, ansı başı a zaman bolsa, ol Toalnı arbazına da oyarıķ tl edi.

1765

Bir kesek zaman ketib, boza sinğendi degenen sora, Toalğ a aylanıb, tülkü kibik ışara:

-Siz, caşı tl, bilmeysiz ansı, men seni atang aribge kb carağanma. Tişirivlağ a da, kesi caşıdı, anası artdı, alağ a igi aray tur deb, bir- eki colda aythanma. Alay bolғанlıķğ a sen kesin suvuķ adamsa da, canlab aylanған bolmasa, ayır bolur cerge ısıla bilmeysel. Bgnden arı uyalmay meni ym kesini ynç a kr,- deb itni başından sılağança etdi.

1770

asım, eşı ksnde süyelib, endi bir kesek tura ese, bozadan cılımb, aman Toal , ıyamıth a betsinğen kibik etib, başılanған işni tbn aytadı degen oyum klne kelib, orķub, Toalnı boşı avuzun ne bla tıyarğ a bilmey, , tgereğine aradı.

1775

Toalnı kzleri gılın uşnuķulaç a bolub, şıbirdarğ a murat etib, ıyamıtı nı ulaķ canına ısılğanlay , asım, tamağın ayamay:

-O ağay! Toalnı y kyd !- deb ıçırıb, artına açıb, myşge canlab tohtadı.

1780

Kb turmağanlay, carı brkn da oyub, calanbaşılay, Toal ığıb , asım nı atı bla cortub ozarğ a murat etdi, alay bolғанlıķğ a, tuvrasına ıķğanlay, sermeb cağasından tutub, asım, emilik uvanıķnı tartıb tşrgenç a, suv cağ ağ a syreb tüşürdü. Bir-biri betlerine arab bir kesek turğanlay, asım sordu:

-Manķuşı! Başı a amanlığın dan sora da, til etib ngerleriņi sathan ılığın bolur deyme?

1785

Ertdeñjide suvuk suvdan ötgen atnı butları altırağana, cuvab etalmay altıradı.

-Men saña sorama, ıybıdır, ayak bilyamuđđa kimni sata tura ediđ?

Toal, es cıyalmay, sıtı-mıtı bolub:

-Men...men..carlılığımdan sölöşe edim...Sizden cu aytmağan...

1790 -Carlılı sölöşirge ne igi adamnı taban ediğ!

Nartü tuluğnu toma bla urđana, Toalnı celkesine ağıb, cür deb allına sürgenley, elden tıına ığardı.

Onbeşinı baı

1795 anamat allarında, beisi da tizilib, aburun eekni da allarına uvub, elge tügenlerinde künbathan tavnı, ay tiyib , oban suv az bolub eñige tarayđana, carıtıb beline cetgen edi. Eek elge kirib, üyge ceterge cuvuk bolđanın esgergenley, ourđa burun teiklerin kerib tebredi. Alay bolđanlıđđa İbragim ımırta bla baına ağıb, cılı burnundan ıanında, amanlı eterge tebregeñin esgergena, our ayđısın koyüb ,uyruđun da bir- eki silkib, baın 1800 eñige tutanlay, colđa caradı.

-Alanla, ay tiyib keledi,- deb Biynöger silkinib anamatnı allına ıkdı. Elge cetgen zamanda, arı deri avumunu da allında kelgen anamat, kesi eslemegenley cüregi sağıa ketib, artha aldı. Biynögerñi aıkdırđan sözün eitgeninde ,atı culağan adamnı uyathana, baın silkib, tögereğine aradı. 1805 Sora guzaba bolub, nögerlerini allında Pravlen arbazđa kirib, İbragimni tohtatdı.

-Sen giteikse , endi seni bılayda eteriğ codu.,- deb kesine ısıb, baından siladı.Alay a İbragim , anı gitege sanab alay aythanı cüregine kü tiyib , bir canına öpkeleb ını burulub, abıb alđan nögerlerin cetib, alağa ouldu.

1810 Caıknı canına tiygenin esleb, cetib arnu aytıb aytarırđa murat etdi. Alay bolđanlıđđa anamatnı olu tiygen imbaın silkib, bir canına arab tohtadı bolmasa, aythanın ulağına alırđa unamadı.

Keñtin türmeni tögereğine arab, Biynöger nögerlerin atına cıyıb aytdı:

-Bılayda biz murat etgena tuldü, türmeni tört müyüünde tört casavan süyelib turadıla, Pravlende eki tereze anđanı ortasında carı ığadı. Culay bolmazla,

1815 meni kölümə kelgeni: Bu işni başlağınçı, biribiz ölgen cerde biribiz da ölüŕça, kim bilsin, biribiz bu ƙan içgen itleni ƙollarına tüşgen zamanda, avuzu ƙandan tolsa da, cuƙ aytmazça, tayaƙ tübünden tizilirge kerekbiz.

Bılay aytıb, uzun cabıŕmaq tayaƙnı İbragimni ƙoluna tutdurdu.

1820 Bılayğa ƙararğa aŕıƙğança, ay da ƙıgıb, carıgı elni kün bathan canında ƙabırğağa cedde.

Nögerleni, ƙaygı sözge kelgen adamlaçı, birini avuzundan söz ƙıƙğanı bolmağanlay, İbragim tayaƙnı köndelen tutub, ƙalğanla, ƙazla tizilgença, baş eniŕge iyilib tayaƙ tübünden ötdüle.

1825 Ceñil boluğuz deb aŕıƙdırğança, Ƙoban suv ŕuvuldab, bir-birde taŕlanı bir-birine urub, gözende atılğan ŕkokça tavuŕ etedi. Nögerle, caŕıƙnı arbazda ƙoyüb, eki ƙavum bolub, ƙaldıŕdan taŕaydıla. İbragim, kesi canız ƙalıb, << meni adamğa sanamay ƙoyüb baradıla >>, -deb kölüne kelib, ƙırım tavuƙça, kesin köbdürüb, bir kesek sirerdi. Alay bolsa da egeçi esine tüşgeninde, ƙolun silkib, Pravlenden ot carıƙ urğanı közüne körünüb, tavuŕ etmeyim deb, ayak burnu bla tiri-tiri atlab
1830 Pravlenni bosagasına cetdi.

Taŕ baŕıçlanı ortasına ceterge << ƙı-ƙı-ƙı >> degen tavuŕlanı eŕitib, ızına burulub ƙarağanında, arbaznı töben canında bir ƙaraldı ƙazlanı ƙuva aylana edi. Ƙazlanı tavuŕların eŕitib mi, oğese baŕŕa zathı ƙaygılı boldu ese da, Pravlenni içinden ŕindikle ƙımıldağan tavuŕla keldile. Sermeb eŕikni ƙadavun salıb, ƙabıb
1835 ƙazlağa barğanında, Battal tılpıvun ƙıƙaralmay ƙazlanı ƙuvub aylana edi.

-Boŕ ƙallıƙla, orunlarını ƙatı bla ozub barğanlayıma, allıma casavan ƙıgıb körgünçü, ƙaz orunğa ƙireme deb, eŕiklerin aƙhanlay, ürölüb tıŕına ƙıƙğandıla da, endi ızlarına cıyalmay aylanama.

1840 -Ƙazla ƙaygılı bolma da sen işni et, men alanı orunların tabdırırma ,- deb İbragim, burnu cerge cetginçi iyilib, aƙırtın tayağı bla uzala da bir canına ƙıƙğan ƙaznı beri tıya baŕladı. Alanı da aƙı ƙıçırıƙları tohtab, andan-mından biri bir tavuŕ ete, ƙoy sürüb gözenekge ƙirgença, orunlarına ƙirdile.

İbragim, ayak tavuŕdan ilgenib, bir canına ƙarağanında, tüz üsüne bir coppu ƙaraldıkele tura edi.Ƙumğa suv ƙuyğanlay taŕayıb ƙetgença, töppesinden, iyne

1845 çalçılğança, cızıldab tabanına deri cetdi, alay bolğanlıkğa kaçıb kutulalmazlığın bilib, kaz orunnu eşigine kısılıb tohtadı.

Nögerleri da, kele- kelib, İbragimça, kaz orunğa kısıldıla.

-Oy!- deb , koyununa ot tüşgença, Battal ,kabırğadan allına sekirib, nögerlerin seskeklendirib, ızına karağanında, İbragim karnından tutub küle tura edi.

1850 -Kıydan çıkdıñ , hayırsız, sen da bılaydamısa?- deb algı burun Biynöger sordu.

-Men kazlanı alların saklab turama. Meni bılayda turğanımda hata coqdu, alay a, siz bılay << cigit >> bolsağız Badimat bılayda köb zamannı turluqdu.

Battal, alay kereksiz ilgenenine uyalıb, başın arıvlarğa küreşdi:

-Bılay kelib kabırğağa tayanğanlay, oñ ayağımı tübü kımıldadı da, ne bolğanın...

1855 -Da, Battal, kelib kathan çabırbla bla ayağımı bassañ , oñ ayağın tübü kımıladağan oğay, eki ayağın da kımıdarla. Men, sizni kim bolğanığınzı bilmey, canlab, kabırğağa kısılıb turğanlay, Battal eslemey ayağımı basdı, koy, bir ilgenmesin deb, tözüb turdum. Alay bolğanlıkğa Battal, ayüça, bir cerden kımıldamazlığından tünülgenimde, aqırtın ayağımı içındırırma degenley, alınıb kete edi. Men...

Biynöger, Battalın cunçğanın esleb, söznü başğa canına burdura aytdı:

-Endi turmazğa kerekdi. Aynı carığı salınıb kabırladan ozğandı. Mından arı murukku etsek, ay çığıb, bir zat da etalmay qallıqbız.

1865 -Anı murukkusı coqdu, men alğın aythança, ekişer bolub, türmeni eki müyüşünden çığıb, allıbızğa túbegen casavaylanı tavuşsuz urub cığıb, türmeni eşigin çaçıb, Badimatnı başına alay boş eterikbiz ,- dedi Qanamat, nögerlerinden beri ayırılıb.

1870 -Qanamat! Sen aythannı barıbiz eşitgenbiz, alay a sen aythan bla iş bolmaydı. Biz cetib eki müyüşde casavaynı urğanlay, eşik üsün saklağan casavan, anı körüb, başğa zat etalmasa da, kıçırmay koyarık töldü. Ol sebebden ne zat bolsa da, eşik üsündegine bir tab madar eterge kerekdi, - deb Biynöger sırtın kabırğağa ışdı.

Aşığıb, işin ceñil bolmağanı açıv tiyib ete bolur edi, Qanamat, qolların artına salğanlay, eki butuna közüv tayana, tavkel söleşdi:

1875 -Kaz orunnu allına kelib, el bergen comakları ayta tursak , türmeni eşiklerin keñne açib, ma, keligiz da eltigiz deb, bizge kişi da berlik tülde. Andan ese, bolğan boluşlusuçä eterge kerekdi. Bolalmağan toydan çık deb, söz bardı, başına kırkğan meni ızımdan kelmesin, - deb, allına urub tebredi.

1880 Anı alay söleşgeni açıv tiyib , kalğanla da anı ızından, kelin kaçırırğa tiyerge barğança, coppu bolub tebrengenlerinde, İbragim , Kananatnı allına çabıb, belibavundan tuta aytdı:

-Meni kölüme bir zat keledi, caramasa , koyarsız. Anı bir eşitge barıgız. Siz törtügüz eki müyüşde casavayğa bolluksuz, men da eşik üstünde süyelgenni siz eşik açhan zamanda tavuş etdirmey tururğa boynuma alama. Maña Biynögerni kara çepkeninden sora başha zat kerek tülde.

1885 Kavumu da caşçıknı aythanına kulak tigib tohtadıla.

-Men çepkenimi bersem, ne eterikse?- deb sordu Biynöger.

1890 -Başha zat eterim çoqdu. Çaldış bla türmeni başına minib, eşik üstünde süyelgen casavaynı tuvrasına kelib, algın çepkenni atıb başına kablarıkma, sora kesim da üstüne sekirlikme. Andan sora da, sen çepkeniñi maña berseñ, butlarıña çırmala aylanmazsa, erkin cürürse.

Biynögerni çepkenini cağasından tutub:

-Men, bu caşçıq barıbıznı bağabız bardı deb, algın da aythanma, - dedi Battal.

Biynöger, İbragimni onovu tabmıdı deb, sağışha ketib turğanlay, Battal, üstünden çepkenin sıdırıb alıb, İbragimni koluna tutdurdu.

1895 Nögerleri túbünde qarab turğanlay, uzun çepkenni imbaşına atıb, kiştik kabırğağa tırnaqlab örlegença, İbragim üy çaldışha örleb başına çıqdı.

Caşçıknı tiriligin körüb, bir- birine söz aytmasala da, har kim kesi kesine ayıb ete, türmeni eki müyüşüne aylanıb, tiri atlab tebredile.

Onaltıncı başı

1900 Pravlende konaq üyde adam alay köb tülde, üynü tüz arasında tağılıb, köbgen sapın kömükça, bazıq lampa canadı. Aq geten cabıv cayılğan stol, , üynü arasında kuralıb, anı tögeresinde, çibinle balğa basınğança, bir bölek adam olturadı.

- 1905 Kulluk etgen bir caş tişirivçuk , aq közle tüşgen kök hotasına közüv- közüvde kolların sürte, tütün etdire, tabakları keltirib stolğa salıb, boşalğan-boşalğanın ızına kaytaradı. Ol aş üynü eşigin açhanı sayın, andan beri sohan küygen iyis urub, Murtaznı avuz suvların keltiredi.
- 1910 Asırı carık berib hayırları da coqdu, alay bolsa da tereze tübünde stolda tört cav çıraq canadıla. Ala cana kelib, közüne sohan çabhan adamça, erigen cavları, cılamuklaça, tögerek bolub tolsala, kuyulub çirahtannı tübüne tüşüb, çuçhur da suv tamçı buzlağança, buzlab tohtaydıla. Qoşula da buzlay, cav çiraqnı töben canı ahvül keltirib qalağan buzğa uşaş bolğandı.
- 1915 Stolnu bir canında, boynu köküregine deri açılıb, duppurda etilgen kapnaça, çaçı tüz töppesine taralıb, avuzunu eki kıyırında eki altın tişi cıtıray, bir qatın olturub, kümüş tiş bla tavuk baguşda bürtük izlegença, tabaqnı çuçhundu.
- 1915 Qaza ketib, gardoş bla et tuvralğandan bir et kesekni tişni burnuna çançıb, hamhotuna tutub iyisgeb aytdı:
- Daşağa, ne zat tuvrarık eseng da, etni qoy iyisin keter deb, nença kere aythanma! Alay bolğanlıqğa bir aythanıñı eterge unamaydı. Qaraçı, men bu etni qalay aşayalayım, Kostya! Avuzuma elte tebrengenley, qoy iyis uradı da tebreydi.
- 1920 İrinje qarağan adam cıyırılğança, eki ernin kıyırına ciberib, qatında olturğan qabbaşnı burnuna tişge çançılğan etni tutdu.
- Kesi qozu etni tilkem-tilkem cibere turğanlay, gebenbaş qatınnı kölüne ceteme deb, Kostya:
- Kerti da aman iyis ete köreme, seni bu iyisli tavlulada aşdan incilligini bilib, çemodanğa aşarık saldırğan edim. Aşarık eseñ, keltireyimmi?- deb, eki hımil közçügün candırıp qaradı.
- 1925 -Qoy , Qoy uzak cerge colovçu bolğanla maqanı, cılanrı da aşaydıla deb, kitablada cazardıla. Bu qaya teşikde köb turluq bolmazbız. Ne incillik esem da, seni cüregiñ kıynalmaz üçün, aşarğa küreşeyim.
- 1930 Söznü artı bolğunçu, qozu etni iyisinden ciyirgenñen gebenbaş, aşamazdan tana başnı qurutdu degenley, tabaqnı arıvlab bir canına türtdü.

Bir kesek turub saqlanğan çağır, kan kibik kızara, allına kelgeninde, eki olu bla başında kapnasına uzala:

1935 -Daa! Daa! Men , kıynalsam da, aşarma deb, Kostyağa söz bergenme. Entda maa ozu etden keltirib,- deb ıçırdı, sora, kapna alarğa azır bolğan alkııa, tini oluna alıb azırlanıb, tabaq kellik eikge arab totıadı.

1940 Apanas caralı bolğanında, bu stolnu canında, aci aba, başı aara olturğan adam tavlalı başların tblerine aylandırırma deb kelgendi. Ol, soldatları bla elge tsb, anamatnı maa tabdırıgız deb, elni carlısını bolğanın urutub turğanlı tolu iyik boladı. Tav oylanı etleri iyis etedi dese da, ar knne eki- u mal kesilmese, davurbaz aғанa, eki ayaın cerge urub, aytaanı almaydı. Tgeregine aylanğan adamlardan biri atında bolsa, ururğa anı amotnu izleb tebreydi. Eik artına syelib turğan Murtaz, Biymurza caralı bolğanlı, anı ornuna alıb, abbaını ayanı ceil tolmasa, anı altın czkl cumduruqlarından 1945 amotu kb kere ızgandı. Alay bolğanlıa, kesini amotu ızıb, elni osuzuna tbese, ol da aladan aytaradı.ullu etib tebrengenli, Murtaznı casaaa taz, azan tutub, sora alanı ızlarından iirde azanlanı iyeleri oltu bla neda tıbmaa oy taıb arbazına kirgenden sygeni codu.

1950 Anı un bolur, tiyrelege aylanıb, azanlanı, oyunlanı tutub, alanı da Mirtazaqlaa kltrtb sırtlarında zıırdata, alarında Pravlen taba aylansa, melte ırmalğan ullu bıaına bir olu bla tayanıb, burnunu tbnde cabaıa uaan eki stukkunu da orge ayırıra kreıb, asker tamada askerni allında barana baradı.

1955 atınla kb arandıla, alay bolğanlıa Murtaznı arnı, bekden bek sb baran bolmasa, bir da atın arını ulaına almaydı. Tkrk baş carmaz, nalat kz ıarmaz deb munu kibik adama ayta bolurla, ansı aman sz eıtgenden bu da bir cunuru bolur edi.

1960 Bir knn ıinde Murtaz bir blek trl sıfata kiredi: Bir sıfatı-kesinden tamada onovu, artıqsız da tbentin kelgen onovu, ayanım ceil bolmaydı deb, cumduru bla amotnu ızdırsa. İtni ura turğanlayıa, arlaa canlab, aytıb atına kelib, uyruun bulab iyessin erkeletgena, Murtaznı ulaqları ıp-ızıl ızarıb, amotu aıy turğanlay, kesin ıartıra kreıb, ges bere turadı. Ekini

- 1965 sifati ne tazir tutarğa çıksa, neda carlı adamğa söleşse keledi: Ol zamanda canında melte çırmalğan bıçağı, üsünde biçimlerine sahtıyan tigilgen temir betli çepkeni bolmasa, bu Murtazdı deb adam tanımaz. Çaldışda cağalaşhan kiştikça, mıyık matallı eki cabagı stukkusun örge çüyürüb, camçıdan ürkgen acırça, boynun kıñır etib, köküregin, ürülgen gıbitça, allına çıgarırğa küreşib, kazanğa taş atıb töneretgença, alay söleşedi. Arı- beri ozub, kün turuşda aña örge turmağan katınnı eslese, ızına kaytıb, anı keregin bermey qoymaydı.
- 1970 -Egeçim, cerge çüylenibmi qalğansa, arbazıñ bla onovçu ozğan zamanda, örge qobarğa bilmeymise?Hı, sen Aşıkulnu katını köreme,- deb, erlay qoltuğundan qağıtları çıgarıb oquydu: << Tuyaq açğağa tümen, casaqğa üç tümen, iynegigiz cerge kirgenine da...>> - deb tizib tebreydi.
- 1975 Murtaznı ozğanın eslemey, başına qan cavdurğan katın, içinden kesini essizligine uruşa, Murtaznı allına çığıb aytdı:
- Ov, avruvunu alayım, cüyüşhan, men qurvüm, seni ozğanıñı eslemegenme, caşçıqlanı atası bugün qoşdan kelgendi da, sizge barıb bir körüb keleyim deb, hazırlana tura edim.
- 1980 << Sizge barırğa hazırlana turam >> degen söznü eşitgenley, aña da << caşçıqlanı atası qoşdan kelgendi >> degen söz qoşulub, Murtaznı közüne, qozu bolmasa da, cav bışlaq körünüb, tögeregine qolların köküreklerinde çaldış etib basınğan katınlağa:
- Sizni adamğa qoşalmay, canımdan toydum,- deb, küyev tomrav cargan adamça, kir kızıl qolcavluq bla mañılayını terin sürte, eki Mirtazaq da ızından, bıçağı butuna tiye, ketedi.
- 1985 Qabbaş onovçunu katına kelib olturalmay, eşik artına qans sibirtginça süyelib turğan ma bu Murtazdı.
- 1990 Bir bölek çağır şışa boşalıb, türdü –türdü tabaqları kelgeni da tohtağanında , qabbaş qabırğa carılğança, közükleri taşayıb, olturğan şindigin çıkırdata, örge qobub, Murtaznı tüz allına barıb:

-Meni kim bolğanımı bilemise? Men sizni elden ullanı elleni da burub qoçhar müyüşça bükgenme, - deb, barmaqlarında altın cüzükle ciltiray, qolun qırır etib körgüzdü.

1995 -Baçha ginciça, bılayğa nege süyelib turasa! Qıyamıtıña boluşub , qaçıb aylanğan qaçınçı kimge iç sözün aythanın bilib, qayda qaşınğanın tabarğa kerekdi. Soldatları iyib tutdurub, eki qolun artına baylab, ayaklarından buğovları zıñırdatıb keltirge kerekdi. Apanasını caralı etdirib, alay qutulurğa murat etmegiz, qaçınçı qaş tambla bılayğa tabılmasa, men seni sırtından qaşıq aldırırma,- deb, duñ bla qağır qaşığan iyisli cumduruğun Murtaznı hamhotuna tiredi.

2000 -Sen maña tülküça ışarma, men seni kibik uzunqulaq eşekleni qılıqğa üretgenme, seni da üretirme. Busağatdan, ne hıpar bilgen ese da Qıyamıtını maña qaçırıp kel! Tambla men qaçınçını enişge eltmey amalım coqdu, bar endi!- deb orunğa olturub, qatını kıl qobuz soqğanğa qoşulub, hırğa tamaq bla cırlab tebedi.

2005 Bir kesek turğanlay, ullan bıçağını başına cabışanlay Murtaz beti saz topraq kibik bolub cetdi.

-Kim ese da eşikleni qadavun salgandı da ketgendi, tartıb aqalmayma, arbazda bir tavuşla qıgadıla, cüyüşhan, ne eteyim deb kelgenme, - deb, qolun qulağını allına salıb, qabbaşını allına süyelib tohtadı.

2010 Qabbaş, tüzmü eşiteme deb, Murtazğa qarab, qatınını qolundan cerge tüşgen kıl qobuzğa qarab, örge qobub, atlağanı sayın uvurtları qaltıray, eki cumduruğun allına tutğanlay, Murtaznı da allına quvub, soldatla catğan üyge bardı. Ayakların qağıb, kir qelek suv tögülgença, avuzuna kelgen aman söznü quyub:

2015 -Bizni tögeregibiz kirit bla berib turğanlay, siz bılayğa kirib, toñuzlaça, catıb turasız. Busağatdan qıgıb arbazğa qarab, türmede ne bolğanımı hıparın meña ayt! – deb soldatları arasında allına süyelgen bir oqa qalıvlu borklüge biyruq etdi, sora quruqlarında qurç toğanları zıñırdan, tiri- tiri atlab qonaq üyge kirib ketdi.

2020 Qoyla tuzaqğa basınğança, soldatla eşik üsüne basındıla. Eşikni aqalmay, terezden tüşüb kelib qarağanlarında, türmeni eki müyüşünde eki casaynı avuzlarına salam buştuqla tıgılıbtöñereb, türmeni eşigi da keñine aqılıb, içi quru, eşikni canında da bir casavaynı başına qara qepken qırmalıb turğanın kördüle.

Tuvarla kızıl kumaçha karağança, bir kesekni qarab turub, canlığa athança, kereksizge şkok atıb örge-enişge çabargä küreşdile. Alay bolğanlıqğa izlegenlerin tabmazlıkların bilib:

2025 << Men cuğu aramda bir tavuşla eşitgen edim, alay bolğanlıqğa san etmey koyğan edim >>, - deb bir- birine hpar ayta kaytdıla.

Qalğanlaça bolmay, Murtaz, kesi cañız kabbaşha körünürge qorqub, quyruğu sınjan itça, Qıyamıtha atılıb ketdi.

Oncetinçi başı

2030 Soldatla elde şkok ata aylanğan zamanda Qanamatnı nögerleri, teñlik borçnu bitdirib, Qanamat bla Badimatnı elni kıyıırına deri aşırıp, mekyamlarına cıyıldıla.

Keçeni ketgenin bildire, özenden suvuq ayaz ura, uzaqdan kelgen suv tavuşça, caş naratla çayqalıb tavuş etedile. Kimni ese da bir körünmegen qolu tavnu artından taznı uzathança, tavladan beri ayırılıb ay çıkğanında, Qanamat bla

2035 Badimat bir- biri qolun tutub, uvçula sürgen buv bla maral kiyikça, qışha-qışha solub elni başı ullu duppurğa çıqdıla.

Soluv algandan sora da, kıynlıq cetib koyüb barğan ellerine bir igi qarab qalırğa, bir- biri qatlarında sıypalak taşha olturdula.

2040 Adam ayağı tınğan zaman bolub, bir- birde cel urub, suv tavuş kelgen bolmasa, qabır keşeneça, tört canı tınç edi. Keçeden turğan üy bolur, çirik narat küygen iyisni ayaz keltiredi. Suvuqsurab qobargä tebregenley, aynı carığı, bulutha kirgença, mutuz bolub, elde şkokla atılıb, tazla zıñırdab, qabırğa teşikden urğan oğargı celça, itle ulub tebredile. Algı burun Badimat, anı ızı bla Qanamat ızlarına aylanıb kökge karağanlarında, aynı bir kıyıırı, küygença, qaralıb tura edi.

2045 Cüregi, cücek gurt tavuqnu túbünde kımılđança, urub, Badimat:

-Ov, men carlı, aynı celimavuz tutandı, qaraçı, aynı tögeregın saqlağan egerle cuqlağandıla da, birkıyıırım aşatıb koydula. Bizni da tazıbiz bolsa, bu miyik cerde qağıb, egerleni uyatırğa tab bolluq edi, - deb, kesini türmede olturğanı esine tüşüb, kerti da celimavuz tavusadı deb qorqub , Qanamatha kıyııldı.

2050 Qanamat közün aydan ayırmağanlay aytdı:

-Aynı tutğan kerti da celimavuz ese, ol Qıyamıtha az bek uşamaydı. Men busağatda aynı saklağan egerleni qatında bolsam, cuqlab ayğa celimavuznu cibergenleri üçün, alağa aşhı- aşhı çum tayaqnı cetdirmey qoymaz edim.

2055 Taz qağılğan tohtab, anda- mında bir it uluğan bolmasa, aynı bir kesegine deri, calın urğança, qararı bolub, cez taz qum bla sürtülgença, carıb başlab, arınça, açılıb, tolu carığı ornuna keldi.

Suvuqsurab, keterge tebreb, Qanamat:

2060 -Celimavuz aynı aşaydı degenleri kerti bolmaz, ansı qaralğanı ketgeninde, qorağanı bolmay, biyağınlay ornuna keldi da qaldı. Börü cetib qoynu aşasa, anda- mında carı kesekleri bolmasa, cuğu qalmaydı. Ne zat bola ese da ay bla bir türlü zat boladı,- deb, çepkenini bir etegi bla Badimatnı çırmarğa küreşib, olturğan taşlarından ayırıldı. Suvuq igi tatığan bolur edi, Badimat asırı qaltırağandan sözlerin böle aytdı:

2065 -Qaydam, biz ne bileyik, afendile oruzlamağa qarasala, celimavuz tutğandı deydile. Ne ese da kün, ay tutulsala, qararı bolub qaladı deb, men bir da bek qorqama.

Ekisi da bir- birine kısılıb, tavğa aylanıb, tebrengenlerinde, alanı aşıkğanların bilgença, kölekkeleri aladan algın, suv aşagan kulakçıkdan atlab çegetni kıyırına taşaydıla.

2070 **EKİNÇİ KESEĞİ**

Birinçi başı

2075 Tuvar köz kibik, türmeni terezesinden ciltinleri kiredile. Ala Abdul-Qadırnı allında küzğü sınğançıkğa kelib, qoyança oynaydı. Abdul-Qadır saqalın tüzetgen zamanda küzgüçüknü örge- enişge tutsa, batnarda tayanıb turğan nögerlerini közlerine kün tayaqla tiyib qamatadıla.

2080 Batnarnı allında beşevlen, tang atğandan beri olturub, başların költürmey, kart oynaydıla. Ne zamanda qarasay da, kir qolcavluqnu içinde köb cürügen şayla körünedile. Beşisi da bir- birine qoşbaş bolub, suvuq keçe otha çökgen adamlaçı, bir ulla haznanı bir- birinden çadırğança, bir qolları bla qartlanı tutub, birsi qolları bla cabarğa küreşib, har kim esletmey nögerini kartına qararğa dıgalas etedile.

Abdul- Qadiri tuvrasındağı, özüvü kindigine deri cırtılıb, saşalında üç- dört uzun sarı tögü bla, başından ese celkesine canaşa, otda bişgen gardoş hıçınça, kartuzu bla, kartla tartılıb tebresele, kaçır koyança, tögeresine qaraydı. Qartlarında qaramaşak tuz körmegeninde, kir qolcavluqda bağırlanı sermerge iyilgenin

2085 qatında olturğan cırıkerin esleb, sermeb boynundan buvub, tübüne saldı. Ala bir- birin basınıb tüyerge bolğanlay, Abdul-Qadır, saşal caraşdırğanın koyub, taş üy tübde zıñırdab, töñereb aylanğan bağır şaylanı cıydı.

Tüyüşgenle bir- biri hamhotnu buzub, kimni burnu qanay, kimni köz tübü kögerib, kir sarı çaçları mañılaylarına tögülüb, qarınları, tobuqları açıla, tizilib,

2090 şaylanı kim alğandı deb, bir- biri közlerine qaradıla. Alay a Abdul- Qadır bağır şaylanı can hırcununa cıyıp, kesin cuq da körmegença etib, küzgü sınngançık bla qadalıb saşalın tüzete edi.

Cırıkerin, ışarama deb, sarı qaraldım mugut tişlerin körgüzte, kögermegen sav közün, nögerlerine aylanıb, Abdul-Qadiri sırtın körgüzte , kısdı. Anı esleb,

2095 saşalında üç- dört sarı tögü bolğan, kısıla kelib, Abdul-Qadiri qabırğasından türtüb:

-Ey, basurmay, aqçanı ber! – deb, qorqmay anı qatına barğanına kesi kesine seyirsinib, Abdul- Qadır ızına aylanngınçı, ızına atlab tebredi.

Aşıqmay, türmede öslürgen qara saşalın sılay, arba toñunça, köküregin allına

2100 çıqarıb, sordu:

-Menden açha izlegen kimdi?

İñiçke, tablı mañılayın cıyırıp, camçıla kibik, enişge salınğan qaşların tüyüb, quturğan tuvarça, közlerin candırıp qarağanında, açha izlevnü unutub, beşisi da barıb biyağı batnarnı allına caraşıb, konña da türmeden çıqsala urlarıq açhaların

2105 salıb, tüyüşgen zamanda çaçılğan, kıyırları kemirilgen kartlanı cıyıp, biyağı oyünnu başladıla.

Abdul-Qadır, kesin caraşdırıb, eski iç kölegin, sarhça başına baylab, saşalın sılay, küzgüge köb qarab turub, eşek tamırdan toyüb oquğança, kesi allına külüb, nögerlerin ilgendirdi. Sarhın teşmegenley, közlerin süzültüb, kart oynaganı

2110 koyüb, seyir bolub, aña qarab turğanlanı allarına kelib sordu:

-Karaçığız, men şiyihha uşaymamı?

Qalğanla seyirsinib avuzların açıb, cırıkerin:

-Eki imbaşınğa kanatların bolsa, sapınlağa salınğan şiyih suratlağa bek uşaysa,-
deb külürge küreşib, cırık ernin kıyığına ciberdi.

2115 Kölek başından içhımb, caraşdırıb , kısılğan sarh buzulmasın deb, bir kolu bla
celkesine cabışhanlay, bir kolu bla da saşalın sılay:

-Tuthan işim terseye tebegendi, bir kere şiyih bolub körmesem, bolluq tüldü,-
deb gitçe zamanında oquğan Quran ayatları, başın eki canına közüv atıb, kıçırıb
oqub tebedi. Oquvnu kızıvuna kirib turğanlay, casavay, türme eşikni teşiginden
cañız közün qaradıb:

2120

-Mında tuvarça kıçırma, mejgitde turmaysa!-dedi. Aythanın igi belgili eter üçün,
teşikden süñünü kıyırın körgüzüb ketdi.

Köremisiz, alanla, meni kibik amanlık süyeklerine siñnen bir adam şiyih bolurğa
tebrese da, qoymaydıla, ha- ha-ha, - deb qarnın tutub külüb, batnargä avnadı.

2125

Abdul-Qadır amanlık etib, türmege tüşüb turğanlı, üç cıl tavuslub, törtünçü cılı
tolub, başına boş bolurğa bir ay carımı qalğandı. Aqıl- balıq bolub, cıyırma bla
onbeş cılğa kirginçi, har bir türlü amanlıknı etib körgendi. Hoşusunu buzovun
urlab kesgenden başlab, adam öltürgen amanlıqğa deri, ol etmegen qalmağandı.

Başına boş bolurnu allı bla köb sağış etib, urlağanı tabsız bolğanın tanığandı.

2130

Urlarğa kesinji kıynab, keçe- kün cuquñ bölünüb aylanırğa kerekdi. Malnı iyesini
qoluna tüşseñ , ayamay kunduz iylevünü beredi.

Tanımağan, senden hayır körmegen bir onovçunu qoluna tüşseñ , kesilir qoynu
gözenge athança, türmege tıgıb qyadı. Bu zatları barısın süzüb, urlağandan ese,
şiyih bolğan tınç bolğanın bilib, türmeden çığarını allı bla kesin şiyih betden
caraşdırğanı anı üçün bolğandı.

2135

Türmeden çıgıb şiyih bolub tebrese, qalay eterin, kesin qalay cürütürüne sağış
etib, eski kölekden çırmalğan sarhın başından teşerge unutub, şiyih bolub, caşil
abası bla, çimmağ-ağ dariyden sarhı bla, el tögeresine basınıb, altın açha qalay
quyulluğu közüne körünüb, ışarğanlay cuqlab qaldı.

2140 << Loğum tuznu kartları túbünden kesine tarthanı körgenme >> deb cırıkerinni kıçırgına uyanğanında, sahalında üç-tört sarı tügü bolğanni sırtı aylanıb olturub qolunda krest patçağı Abdul- Qadırga qarab tura edi.

Suratnı salınğanın caratıb, esine keldi: Köb qalmaq meni betim, sahalım mıña uşaydı, anı üsüne aq sarhım bla caşıl abam bolsa, bir da qorqmay qalayda da şiyih bolluqma deb, qıvanğandan eki qolun bir- birine işib kıçırdı.

2145 -Ey, siz aman, bitli gudula, kart oynaganni qoyuguz da, men sizden ayırılırga köb qalmağandı, hpar aytıgız,- deb qobub, ayağı bla urub, qollarından kartların cartlatdı.

Cırıkerin qayırilırga da bir tebredi, alay bolğanlıqğa Abdul-Qadırnı eki qaşını ortası duqur tüyüle tebreğenin esleb, işarama deb biyağı ernin kıyık etib, cavorunların ura, qalğanlardan alğın olturdu.

2150 Batnarda oltururğa orun tabılmay, allına taş üy túbüne olturğan, sahalında üç-tört uzun sarı tügü bolğanni ayağını burnu bla kölegi cırtılıb turğan qarnına türtüb:

-Sen başla!- deb buyruq etdi.

2155 Qalğanlardan boluşluq izlegença, nögerlerine mañılayı bla qarab, kişi anı canından söz qoşmağanında, celkesin qaşy, amalsızdan başladı:

-Meni amanlıqlarımda alay sizni seyirsindirirça zat coqdu. Alay bolsa da bu közünde türmege tüşgenimden aytayım:

2160 Hapçükle urlab, türmege tüşdüm da, azabımı cegib çıqğanlay, kesi kesime urlamazğa söz berib, elimde bir bay tükençiğe calğa caraşdım. Calğa kirgen zamanda sözübüz alay boldu: Men hapçük taşırğa, atlarına qararğa, ol da, ayına, qarnıma qaragandan sora, eki som berirge deb, anı tükenini içinde begim etdik. Ayım cetgenley, eki somnu da da qart anamı qoluna berib, aç, calanjaç bolsam da, tözerge küreşib turdum.

2165 Bir kün tükenne beş arba bla un maşokla keltirdile. Tükenni iyesi, artıq kapeğim qoraydı deb, maña boluşurğa başha adamnı tutmay, üsüme öre turub, << ceñil bol! >> - derge qalğanında, üç maşoknu da bir- biri üsüne salıb, költürüb başhıçdan çıgıb barganlay, etegimi cıltırğanına abınıb cıgıldım da iyegilerimi sindirdim. Maşokla üsümü basıb, qobalmay turğanlay, tükenni iyesi, ceñil

2170 obmaysa deb, uruğunu burnu bla amotuma urub, carım ay calımı da bermey
ıstadı.art anam apraqla sala, abıramı sav etgeninde, dağıda cala caraır
murat bla togeregime aradım. Alay a tukeni meni smden osal aparla cayan
edi da, ol togerekde kii cala alıra unamadı.obub ayak sme minenimde,
2175 tolu bir aynı i izleb aylanıb turdum. Erttenbla obub ketsem, ızıma aytıb,
adan le turan anamı koreme deb orub, yge aytmaanım bola edi, ayda
bolsa da aldı canında kee ala, bir blek knn aylanđım.

Bir inirde, meni ıstaan tukenini tukenine kb adam basınıb turanlay, ısıla -
ısıla bardım da, adamlanı iine atııb, kz baylab mamu ırmalan cegenleni
artına ısıldım da aldım.

2180 Adam eslemesin deb, tılvıvumu ıarmaza kreıb, satıva kelgen adamlı
aılıb tuken etilini turdum.

Tukenni iinde alayda ne zat bolanın bilgenimi sebebinden, uva- uva turtle
barıb, aa cıyılan kbrekni iinde aanı oynuma otardım. Endi ol kbden
beri kzm arab turan alvadan bir ayavsuz aab toyayım deb, taphadan tutub,
2185 arı atlayma degenley, taphanı ıyırđ ıınıb, bir avumu da maa tiye, miyala
savutla zıırdab cerge uyuldula. Cunub, alay eterge bilmey, syelib
turanlayıma, eik aılıb, olunda lampası bla, kkreginde bazı altın sincırı
cıltray, politseyskiy nogerleri bla tukeni sme kirdi da aldı.

Tukenni iyesini altın czkleri bla semiz cumduruu bgna kzme krnedi.
2190 Andan sora ne bolan esem da, bilmeyme. Az, kb zaman ketgen ese da, uyanıb
araanımda, bolanım an bolub, ma ol myude eikge ıan cıkkırnı canında
bavurlanıb tura edim,- deb aparım boab, boynun bir canına salıb, cıkkır turan
myuge kzlerin ıra iydi.

Abdul – adır, aparnı allından artına deri avuz aa, esney turub, baı kesini
2195 saıına ketib, aparnı tohtatanın eslemey, saalında - trt uzun sarı tg
bolanga aylanıb:

-Seni aparın da capına kre bolanın araanlay da tanan edim,- deb,
obara tebredi, alay bolanlıa cıraqerin, bu ım ara saallı ne tuum adam
bolanın kbden beri bilirge izleb, bgn tab tugeninde, eteginden tartıb,
2200 oymay tileb olturtdu.

Sen başına boş bolurğa köb qalmaqandı. Bir ay carımdan bizden ayırılıb

keterikse. Seni qallay adam bolğanını bilirge süye edik. Sen amanlık etgenleriñden

bizge bir hıpar aytsañ,- deb avuzuna qarab tohtadı.

2205 Ne zamanda da Abdul- Qadır amanlık etgeninden kişige hıpar aytırğa oç tül edi, alay bolsa da bir bölek cılnı birgesine çaşğan adamla tilegenlerinde, aytmay bolmadı. Ayağına çırganak kirgença, cıyırılıb, hıparın başladı:

2210 -Unutmagan esem, onbeş adamnı tonovun alğanma, üy tonğanımı sanın esime tüşürallik tülme. Amanlık ete turğanlay tutulub, bir bölek colda kırkılğanma, anı maña sormasağız da, mañılayımda tablarım aytib turadıla. Men bu şaharğa kelgenli altı cıl bola edi, har keçesine urlab, tonov alıb tura edim, alay bolğanlıqğa şaharnı tamadası bla igi çaşğanımı sebebinden, amanlık etgenimi körgen onovçu da, körmegen kibik etib qoyğan bolmasa, katılmay edi. Aythanıma, altı cılnı tabhanımı urlab, urlağanımı şahar tamadası bla eki teñ etib, 2215 süygen içgimi içib, aşımı aşab turdum. Bu igilikleni barısını üsüne şahar tamadanı katını mensiz çaşab bolmay edi. Ceñe, kesin duñ iyis etdirib meni taba tebrese, sarıvbek kelgença köre edim. Alay bolğanlıqğa, etin hateri bla şorpasın iç degenley, erini maña carağanı için tözüb turdum. Başqa cerge keterge da bılayıça cılı cer tabıllık tül edi.

2220 Hırcunum qalın bolğanlay, men tışına cayılmay bolmay edim, katın a, men eşikge çıqğanlay, uvğa aylannan itça, qalayğa baradı deb, ızımdan qarağanlay aylana edi. Alay bolğanlıqğa, ol taş maqaça cayrala turğunçu, men qoyan soğuncaq etib, ızımı acaşdırıb canlay turdum.

2225 Bir keçe, bir üyden kümüş, altın savutla urlab kelib, fatarımda kesim cüygen bir qaraqaşha başımı salıb tınçayıb turğanlay, eşikni ğirt deb açıb, şahar tamadanı katını üsübüzge kirib qaldı. Bir kesekni, közleri tögerek aylana, qarab turub, tüye quşhança, betibizge tükürüb, çığıb ketdi. Bu böçkeden bir zaran cetmege edi deb, cüregim qorqdu, alay bolğanlıqğa, ne üyü quruğandı, bir talay cılnı meni << qol kıyınımı >> körüb, cuq eterik bolmaz deb, qayğısızırak bolub cuqladım.

2230 Ertidenbla hamhotuma bir suvuq zat tiyib, uyanıb qarağanımda, bir cez tüymeli örge süyelib, göröñnu burnun hamhotuma tireb tura edi. Etivçümça, sekirib

qobub hamhotuna berib cigayim deb, qaraganimda, cez tuyemelile tortevelen bolub, ekisi tintivul ete, ekisi da qarakashni, kiyinirge da qoymay, ortaqa alib, tunene men savgaqa bergen altin buvunluqnu qolundan siddira tura edile.

2235 Kucde marda coqdu, meni ornumda kim da ne etalliq edi? Politseyskileni allarında başımı enişge tuthanlay, artımdan tobuq cete kelib, ma bu turmege kirdim. Ol kunden beri bir bolek cılnı sizni bla turama, ma alaydı iş, - deb hparım boşab, cırıkerinni sırtından qağıb qobdu.

2240 -Hparımı tuvra alamat cerin unutub barama, maqa sut etilgen zamanda, bir kart prokuror, toben cayağını salınğan tişleri tuşe da ızına cıya, qadalıb tukuruklerin qaçıb maqa dav aythan zamanda, şağar tamada bla qatını, em alda olturub, birbirine ne zatnı ese da şıbirday edile. Qatın, men urlab bergen altın közöldürevükni közüne tartıb, maqa- maqa qaray edi.

2245 Sermeb başına sarh etgen eski kelegin cerge urub, Abdul- Qadır, közlerin cana, qıçırdı:

-Alada uyat coqdu! Endi men da, kesimi şiyih etib, aqıllı uyatsız bolurqa tebregenme, - deb, cerge urğan kölegin örge alıb, ızına qaraganında, casavay, eşikni açıb, qolu bla eşikge cürügen cıkkırını körgüzüb, örge süyelib tura edi.

Ekinçi başı

2250 Köbden beri cañur bolmay, künbetle, üyleni başları zamansız sargalıb tebregendile. Kök, tav kölleqa, kögerib turğan bolmasa, köz cetgen cerde bir bulut körünmeydi. Eşik allında kunden qaçıb catma tübüne kirgen eşekni çibinle, üsüne basımb, dıgalas etdiredile. Tohtamay quyruğu cetgen cerden silkib qıstarqa küreşedi, alay bolğanlıqqa sırtından uçub kelib qarın tübüne qonub basınsala, 2255 çibinleni tohtamağanlarına seyirsinjenqa, başın silke amalsız bolsa, eki ayağı bla cerni közüv qağadı.

Bir bathan taz bla eski cuvulğan kir suvnu arbazqa tögüb, Molehan, sen ne zamanda da alaysa deb kesi kesi bla söleşe, ceñil oğuna ızına üyge kirdi.

2260 Otcağada Temurqa bir mırışkı ağaçnı, ayak eteme deb, için qaza, Tavlan da, anı oñ canında olturub, bıçağın qara bilevge biley, Temurqa, başın örge költürüb, Tavlanqa aylanıb aytdı:

2265 -Sen da, bizni kibik, bir carlısa, kesin da uzak adamımız tülse, sav ƣalgın, bizge bir tüz süt et. Bu ƣatın, üyübüzde gırcınlıƣ bolmaƣanlay, İbragim elde aylansın da ƣavle bolsun deydi, men a, sen anı afendi, ƣadı etallıƣı ƣoƣdu, kimge bolsa da bir adamƣa caraşdırayık da, malƣa barsın deb, alay aytama.

Eski cün ışımlanı ƣuruturƣa caya, Mölehan beti ƣızarıb aytdı:

2270 -Meni üyümde bir cangız balam ƣalgandı da, ölsem da, kesim küreşirikme, anı birevnü ƣoluna atıb, caşlay unuƣdurluƣ tülme, siz calƣa aylana, ömürüƣüz ketib baradı, andan kelgen ƣayırnı men körmegenme, oƣusa, ol da, ƣalganlaça, suvuƣƣa, açƣa ƣalmay, başın...

-Köbdü, eşitgenme, seni aƣılına ƣalganında, ƣız sabiyingi ƣaçhınƣı etib turasa,- deb Temurƣa kerti kölü bla ƣızara tebregeinde, Mölehan, ƣişi adam turƣanlay üyde davur etmeyik deb, kesin caraşdırırƣa küreşib tohtadı.

Temurƣa , ƣatını ƣorkuƣhanın tanıƣanında, Tavlanƣa aylanıb aytdı:

2275 -Ma sen da bizge nabışa kelgença kelgense, adam tabmasaƣ, bört aƣaç bla da keşeş deb, söz bardı. Anı aythanı, sen da cürügen, körge adamsa. Onov bla boluşursa, deb kölüme keledi, kesim bir bölek künden beri saƣış etib, tabhanım oldu: İbragimni tambladan ozdurmay seni ƣatış cummaƣlaƣa calƣa ciberib, kesim ƣartlıƣımda Taşƣıƣa caraşdırƣa murat eteme.ƣalay körese, kölüne kelgenni ayt, - deb Tavlandan onov izleb tohtadı.

2285 -İgilik aytayım, sanavu tohtaƣan men bir ƣart, sizden iginimi aytırıƣma, alay bolsa da, Mölehan, üynü tamadası aythan bolsa, igi bolur, caşnı elde tutub ƣavle etgenden ne fayda bardı?ƣalay alay bolsa da, mal ƣıyırında bolsa, başın keçindirir,- deb, közlerin sürterge cürütgen bir eski bushulƣuƣnu ƣaza ketib can ƣurcunundan ƣıƣarıb, kesi allına közünden burnunu sırtı bla töñereb kelgen cılamuƣnu sürtdü.-Elni ƣuturƣanına cılƣı gözet ete, boran küydürüb, eki közüm avruvlu bolƣandıla da, cılamuƣ ƣuyuladı da turadı,- deb, eski bushulnu caraşdırıb ƣırmab biyaƣı ƣurcununa saldı.

2290 -Da, Tavlan, caşƣıƣnı saƣa amanat eteme, turƣan ceriñde köz- ƣulaƣ bola tur, men bugün Taşƣıƣa barıb işge caraşırƣa tebregeime. Adam ortası bolƣunƣu, busurman baylada ƣullandım, endi caşƣanımdan köbmü caşarıƣma, gavurlanı bayların da

bir sınaım, - deb, ne aytırıkdı endi va deb, Mölehanğa kınır karay, eşek cavurluğunu süyrey, üyden çıkıdı.

Ol eşikge çıgıb, Tavlan bla Mölehan kesi qalğanında, tileb cılam sıray aytdı:

2295 -Ölgeniñ, qalğanıñ bla, seni qartlıgıñ bla tileyme, ol canız sabiyege kesini balanğa
qarağança qara. Caşçıknı atası erişgendi da, tohtamaydı, ansı cummaqlanı men
bilmeymemi! Alanı qollarına sabiyin bergen cılanı allına maqanı atğan kibikdi.
Ma, avruvunu alayım, kesi, Taşçıda işleme deb, Orus qoluna ketedi, bir sabiyim
qalğan edi da, anı da qolumdan dump etib baradı. Sağış et kesini, men, carlı qatın,
2300 qalay caşayım, qayrı obağa keteyim?- deb Tavlanı allın tıyıp cılarğa bolub
turğanlay, Temurqa, Tavlanı qatında qatınına sav tur dey keterge uyalıb, eşikni
tuvrasına kelib qıçırdı:

-Tavlan ertdenbla ertde qoşqa çıqarıqdı, alay ete turma da caşçıknı kereklisine
qara. Men da köb turmay kellikme,- deb, çımırta bla eşekni urub, arbazdan çıkıdı.

2305 Erttenbla ertde, tavuqla arbazğa canı cıyılğan zamanda, Tavlan kelgeninde,
Mölehan ot tamızıb kakçıq bulğan, İbragim, tügel kiyinib boşamay, sol çabırını
bavun kısa tura edi. Temurqalanı eşiklerinden iyilmey kirirge bolmay edi. Alay a
Tavlanı qavdan qoyla, cılkı gözetle iyiltib boşagan edile da, kelgeniçe üye
kirib,- <<Üyüzge igilik! >>- deb, kak çoyunğa da köz cetdire, olturdu.

2310 -Cigit ulan (qaysı caşqa da Tavlan alay aytdı), qart qobub kelgeninde da, sen
çabır bav kısa tura köreme. Ey zaman! Men, seni kibik zamanımda, << Baqatır
talağa >> eki kere tayanıb kelgenligime, arımay, dağıda üye ne cumuş bolsa, eni
ete edim,- deb, qart bolğanın bugün körgença, kürek kibik aq saqalından sıladı.

İbragim çabır tizgen qolların otcağanı qıyırına cuva:

2315 -Ayıb etme bu col keçge qalğanıma, cata turub çabırlarımı tizmey catğan edim
da, tañ atğanlı alağa küreşe mıçığanma. Qorkma, Tavlan, seni razı eter da bir kün
çıqar ese va, - deb, şindigin Tavlanı qatına tartıb, suv qoşulğan ayran bla kakğa
caraşdı.

2320 Ala aşagan zamanda Mölehan, etegi bla közlerin sürte, İbragimni kiyimlerin bir-
bir cayağına qısıb, maşok artmaqlağa cıya edi. Anası canız balasın qoynuna qısıb,

cılamuqdan başın cibitib dıgalas etgenin körgeninde, kağı alanına közü arasa da, Tavlan, turub tayağın alıb:

2325 -Sen, aynaysa, caş adam, arab-arağınçı meni ceterse, - deb, tayağın beline köndelen salıb, oş azı cüklenen eşekni tabanı bla türte, arbazdan ıgıb ketdi (ayvannı açıtıb urğandan süymegeni codu Tavlannı).

Künnü közü çegetden ıgarga, colovçula, eşekleni cüğün alıb, kök talada tohtadıla.ırdıkga olturub abır caırta turğanlay, Tavlannı közlerin amata, kün ibinleni ozğan tiydi. abır ıqlanı tizgenni da oymay küncığanna aylanıb salam berdi:

2330 -Assalam aleykum!

İbragim, Tavlan kimge salam bergenin tögereğine arab körmegeninde:

-Tavlan, kimge salam berdiñ, arayma da adam körmeyme ?- deb sordu.

2335 -Cigit caş, kün ığanna salam bereme. Bir avum aman adamға salam bergenden ese, küñje salam bergin köb da igidi. Ol bolmasa, bizni ne caşavubuz bollu edi? Künnü igiligin, küñaman cunçutub, cürüv bla almasañ, bilmezse.

Tavlan, abır tizgenin tohtatıb, caş nögerini seyirsinib tıñlağanın esleb, aparnı baqladı:

2340 -Ne cıl bolğanın bilmeyme, bir cay men seni atañ turğan ıyamıta oyçu edim. Büğün kibik esimdedi, keçe oylanı canında catıb, turğanlayıma, oyla aman ürkerge aldıla, camçı tübünden ıgıb arağanımda, kök alay küçlü caşnay edi, bir kesek turğanlay, Miñi Tavnu başından ayırılıb bir ara bulut tebredi, kesi tügel cetginçi, buğovdan ıçhınñan itça, allay bir cel obdu, oşda bolğannı apa-sapa etib, ne adar dıgalas etdim esem da, oylanı tıyalmay, başımdan da elek bla uyğanca cañur uya, bir özenje uyıldu.

2345 -Saña boluşlu eterge seni birgeñe adam comu edi?- deb sordu İbragim.

-Ne adam bollu edi! ıyamıt keltirib atıb ketgen edi da, senden gitçerek bir caşçık tura edi. Cel alay obanında, avuzundan sütü tögüle bir sabiy, ol maña ne ariv etallı edi?Ho, anı aythanımdı... Ser bolğanma da alğanma, alayda tohtağan edim?- deb sordu.

2350 << Cel atış cangur srb, oyla bla zene uyldk >> deb, alayda totaansa, -
deb İbrahim saış etib boluşdu.

-Kerti aytasa, caşavlu bol. Ezene uylanlay, tübü tşb alana, caur alay
uyld, oylanı tıyara madar bolmay, ala da bar, men da canlıdan or da
2355 tuvayla da bar, zen tavusulub, ta atara bir aık talaa ıdım. smde bir alı
almay cibigen edi. Ta alasına suvudan altırab, ot eterge madarım bolmay,
mama, cerge caılıb bir tuban keldi. Ne eterik edim, a da, suvu da bolan
edim. Birevnü mülkün atıb keterge ne madarın bar edi. Alay bla  knn talada
oylanı tgereine aylana turdım. Osuz bolub, ta alasına başımı tayaa salıb
alkıdım. Bir zamanda oy maıraana uyanıb araanımda, oylanı cartısı,
2360 cırtları tütünley, cayılıb, tuban da aılıb, kn tiyib tura edi. Köremise, cigit caş,
knn nellay bir ayırı bard, kn alay, tiymey, kn aman uzaysa, men ne eterik
edim?- deb, İbrahimden cuvab izlegena aradı. Ol a, sırtından tşb, brkn
klekke etib, kke arab tura edi.

Eşek, bir canına canlab, sırtından avur cg ketib, solub, uyruu bla üsünden
2365 ibinleni ıstay, aşıb citi tav kırdıknı otlay edi. Tavlan ertden azıa, coldan
soruub, eski camavlu apıdan ıyırı küygen nart gırcınnı ala turanlay,
İbrahim kke olun uzatdı.

-Tavlan! Ol mazallı uşnu köremise? Biz bılaya kelgenli, uza ketmey
tgereke aylanadı. Barıb aya başına onub, andan uub narat tereke onub,
2370 endi aşımay, camı kibik, anatların silkib tögerek aylana turadı. Men busaatda
anı kibik bolsam, duniyanı mülkünden syer edim, - dedi İbrahim.

-aydadı uş degeni , meni közüm cetmeydi,- deb olun maılayına klekke
etib aradı.

-Neik krmeysel, ma bılaya ara , - deb İbrahim olun sadırla taba tutub
2375 körgüzdü, alay bolsa da Tavlan oltu tübünden eski bıstırnı ıarıb közlerin
sürtüb araıncı , uş tavn başından avub taşaydı.

-Krmeysel, cigit caş, kzlerim azandıla. Abadan uş ese, ayda bolsa da mllık
bolub, anı stimlay bolur,- deb, kz srtgen eski bıstırnı oynuna saldı.

2380 -Kıynaydı kuş, karay ketse, bir millik tabib da aşar, seni bla meni millik tabarız
coğdu, ma, colda öz tutarğa igidi, meni tişlerimden hayır coğdu,- deb kıatın
nartüh gircını İbragimge uzatdı.

İbragim kuş uçın canına közün ciberib, gircın cartını taş üsüne salğının
eslegeninde, Tavlan razı bolmadı.

2385 -Cigit caş, kırudan kıyruk da igidi, entda igi kesek colovçu bollukbuz, kuş da
kesini kereklisine aylanadı, anı karab turma da, gircından kab, kesini cel
eltmezca, et, - deb, taşını üsünden gircını alıb İbragimge tutdurdu.

Tavlan gircın umurlanı sağalına ağızıb, tüşmey allında kalğın eki tişi bla gircını
kemire turğınlay, eşek otlağının kıoyüb, şıkırthı tıñılağın kıoyca, kıulağların allına
uzatıb, töben canında kıulağdan çıkğın colğa kıaradı.

2390 Köb turmağınlay toru acirni kıamçı tavuş etdirib, altın hazırları künde cıtırıy, oñ
kıolun can süyegine salıb, kıulağdan cummağını caşı çıkdı.

Atdan tüşgen oğay, salam da bermegenley, kıaşın- başın tüyüb sordu:

-Kıoşha barmay, bılayda sırtığızdan tüşüb nek turasız?!

2395 Borkün asırı aşıkğandan kıyalmay, tohtağın cerlerinde kıoyüb , kıırbel kıart,
sırtıha cañı tüşgen kıarça, başı ağara, atlını allına kelib:

-Ne eteyik , han balam! Tikden avur cüğü bla çıkğın eşekni bılayda bir kesek
soluturmu edik deb tohtağınbiz. Bir kesek avuzlana esek, busağatdan tebreybiz.
Tüş, sen da atını bir avuz kırin aldır,- deb özejisinden tutdu.

2400 Cummağ ulu, tursunub anı taba da kıaramay, acirni kıabırğasından ayağı bla
türtüb, atnı öşünü bla Tavlanın urdura, taşayıb ketdi.

İbragim, atlı uzayıb ketğinci, cumdurugun kıısıb, ızından kıarab turdu, sora,
cengil- cengil solun, kıartnı kıatına kelib:

-Ol saña alay nek etdi ?- deb sordu.

2405 Da ne bıleyim, cigit caş, kıynaydı ol, kıalay etse da ciligi cavdu,- deb eşekni
cüğün salıb, akırtın-akırtın, bir- birde eşekge tavuş ete, sırtından avdula.

Keç bolub köz baylana ekisi da çoşha cuvuk cetgenlerinde, bir bölek çırpa tükli it, bir- birin ozarga küreşe, özenni tavuşdan aldırıp cetdile.

-Ay gavur pariyle, ne etesiz ?- deb Tavlan kolun uzathanlay, itle, ürgenni koyüb, quyruqların arı- beri silkib, Tavlannı üsüne sekirirge küreşib, tansıqladıla.

2410 -Köremise bu itleni, bla kavumu da küçikle bolub, men asırab ösdürgenme. Anaları kart bolub, ser bolgan edi da, keçe stavatdan canlab, kesin börülege çaçdırıp koydu. Men bilanı körmegenli köb bolmaydı,- deb tögereğine basınğan itleni közüv başların sıladı.

2415 -Aman adamğa igilik etseñ, burnuñu kan eter, arık toklunu asırasañ, erniñi, buruñu may eter deb anı üçün aytadıla. Bütün maña cummay ulunu etgenin kördüñmü? Bu it küçükleni etgenlerin da körese. Anı aythanıñ, cigit caş, alay urunmağan adamla itden ese amandıla.Çorqma, itle meni katımla saña çabarık tuldüle, eşekni beri tıy,- deb, itle da erkeletib üsüne sekire, ekisi da çoşha taşayıb ketdile.

2420

* * *

Künorta bolub, kün kızdırgandan canlab, tav kırdıkdan toyüb, koyla erimey kalğan kürtleni tögeregi citi caşıl kırdıkda cer- cerde coppu- coppu bolub, kışha solub, künnü tayaqlarından başların caşırırğa küreşib catadıla.

2425 İssiden tözalmağan koy sekirib kobub, kuş castıqça, quyruğu kaltırıy, çabıb barıb kürtge minib, örge süyelib turub, dağıda ızına aylanıb, qaramdan avub ketginçi, türlü- türlü hans çıqğan cerge omaq soğulğan küyüz cayılğançadı.

Bavuruñdan catıb, tavdan ayaz urğan zamanda qarasañ, kürtnü tübünden içinğan kırdık, kız sabiyni başın cel taragança, çaykalıb caşnaydı.

2430 Kün igi bolluq bolur, Miñi Tavnu, başı açılıb, ömürlük buzlağa kün tayaqla tiyib, bilenñen kama cıtıragança, cıtırıyadı.

Miñi Tavnu ayağında tavlağa çığıb tıngılasañ, buğoyladan taymay kök köküregen tavuş keledi. Malla bla buğoylağa cuvuk kelseñ, asırı gürüldegenden , koyla, ürküb, otlarğa unamaydıla. Küz arasında Miñi Tavnu tögereğinde tavlada citi kırdıknı caşnab turğanı anı üçün bolur.

- 2435 İbragim , qoylanı caya ıgıb, duppurdan qarab, Tavlannı olturub turğanın körüb:
-Mal köb bolsun! – deb, qatına kelib çökdü.
-Sav bol, caşavlu bol, kel, cigit caş, cuvuk bol, meni << mallarım >> asırı köb bolub, sırtımı aşarğa qalğandıla da, qoyla catğanlarında, alıb bir kırayım deb, teşinib çökgenme,- deb, baş barmaqlarına tükürüb, cerge sürtüb, imbaşın qaşıy sordu:
- 2440 -Qalaydı qoyçuluğun, ne ete aylanasa? Cetgenley qoyçu bolub qalğan kıyındı, men da, seni kibik zamanımda alğın tayaq atıb ürküte, halilerine küçden tüzelgen edim.
İbragim, tayağı bla taşnı qobarıb, sarı qumurşalanı töbesi bla oynay aytdı:
- 2445 -Alqın meni tayaq atğanım da coqdu. Keñden seni qoylanı allarında barganını körüb, men da alay eterge küreşeme.
-Oy, siz caşla bütün hatalısız! Qumurşha töbeni qozğama cavdurasa.
Batıv cerde olturğanbız deb, qobub, ekisi da sırtlıqnı citisine keldile.
-Köremise, qoyçu bolurğa tebregen eseñ, ma Hamitça kütçü qoylanı ,- deb
- 2450 qabırğada qoylanı cayıb kelgen sürüvçünü körgüzdü.
-Tavuş etala eseñ, bir kör, beri çaqırsañ, qavra sıbızgı bla bir- eki soğar edi,- deb, Tavlan eski çepkenin cayıb olturdu. İbragim, Tavlannı çepkenini kıyırına oltururğa da namıs etib, alay bir canında taşha çöge sordu:
-Hamit sıbızgını alay igimi soğadı?
- 2455 -Kinge qalay ese da bilmeyme, ol, qatıma çögüb, kesine etgen küvleni qavra sıbızgı bla soğub tebrese, közlerimden quyülğan cılamuqla aq saqalımı cibitedile.
Hamit, bılanı esleb, İbragim kıçırğınçı da, keñden ışara kelib, salam berib, saqalın tayağına tireb , qatlarında örge süyeldi.
Alğı burun Tavlan << bir tartıv soq >>,- deb tiledi.Hamitni kölü igi bolur edi,
- 2460 mıdağ küvleni ornuna, tepsev tartıv soğub, kesi tepsedi.
-Hamit, bügeçe malmı qanathansız da, kölüñ igidi! – deb ışardı Tavlan, anı alay carıq bolğanın körgeninde.

2465 -Çandaur bolğan cerde mal çanatırırğın çokdu. Meni çuvançım ol tuldü, başhadı. Men Çıyamıtta turğanlı, beş cıl tavusulub, keter bolcalım cetgendi, bu bölek künden, calıma allık malları da satıb, çart anamı çuvandırırğa keterikme – deb közlerin töben canına araltıb, kişi tilemegenley, biyağı çavra sıbızğısın tartıb, kesi tepseb tebredi.

2470 Ne Tavlan, ne İbragim anılamağan bir sözleni da aytıb, kıçırıb tepseb erikgeninde, sıbızğısın cerge atıb, oynarğa süyüb, İbragimni tögerek aylandırıb: << Çarıvlumamı, coldaş? >>- deb sorub, köb çımıladağandan beti ağarıb, için tarta, Tavlannı çatına oldurtu.

-Sen bıllay bir çuvanırça , Çıyamıt ulu saña nellay bir mal berlikdi?- deb sordu Tavlan.

2475 -Miçi Tavnu tuban başhança , Çandaur çaşın- başın tüyüb, enişge çarab, söleşmey turğanlı üç kün boladı. Andan busağatda, ne çadar küreşseñ da, söz eşitallık tülse. Men çoy calğa çaraşhan zamanda etgen kesamatıbız bla tebresem, maña bir cıyırma kün, eki iynek ceterikdi.

2480 Tavlan Çamit söleşgen zamanda, anı çalığına, çarıvluluğuna, cumuk közlerine, çımmaç- aq tişlerine, betini cez betli terisinde, çanı tüklenen cücek kibik, cumuşağ çara tük urub kelgenine çarab, kesini çaş zamanı esine tüşüb, üç kere teben ahsındı.

<<Bu çarıvu , çuvançı tişına tögüle turğan Çamitni tav başına atıb çoyşañ da, başın tutarıkdı >>, - deb kölüne keldi.

2485 -Ağırda da bizni çoyüb keteriñi allında biyağı küvleriñden bir soçsañ, cigit çaş, seni İbragim da, men da esibizge tüşüre, sağına turur edik, - deb, İbragimge sıbızğısın keltirtib, çoluna berdi.

2490 Çamit sorub tebrengenley, Tavlannı beti, çibin av kibik, teren sızlardan tolub, başın enişge tutub tohtadı. Olsağatda çart Tavlan çaş bolub çabır bav kısa tebreğenden ullağınçı ne çıyınlıknı, ne tuçum mıdağlıknı költürgeni esine kelib, közlerinden, mınçağla kibik, cılamuğla çayağın cuvub, burnunu sırtı bla tönereb, aq saçalına çuyülub cibitdile.

Caş bolsa da, İbragim , Hamitni tarthan küvlerinden cüregin , qum başhança, mıdaqlıq basıb, anı Hamit eslemesin deb, canlab duppurnu bir canına avub, allında körünge tavlğa qarab tohtadı.

2495 İbragim, tayaqğa tayanıb, közleri çıraq bara turğanlay, kaya ortasından tütün ışan çıkğanın esleb, qabırğasından iyne çançılğança, ilgendi. Cañıla bolurmamı deb, başha tavlani da igi ışay etib qaraganında, tütün etgen Badimat bla Qanamat turğan dorbun bolğanına bir işegi bolmay iynanıb tohtadı.

2500 Hamitni sıbızgı soqğanın ayaz qulağına keltire, közleri tütün çıkğan kayağa aralıb, igi kesek zamannı turdu.

Bir zamanda Tavlan, kelib imbaşından tutub:

-Cigit caş, ne zatğa qaraysa?- deb sordu. Körgenin qartha bildirirge süymey, başın alır cuvab etdi:

-Boş, alay kesim. Tavlğa qarab turama.

2505 -Seni tavlğa qaraganıñı köreme, qoylarıñ uzayıb, ketib baradıla, alağa qaramasañ, Cummaq ulu sırtıñdan qayış alır,- deb, tayağın sırtına köndelen salıb, sırtını enişge aylanıb ketdi.

İbragim, tütün çıkğan kayağa qaraganı cüregine cara salıb, özenge tüşüb barğan qoyları ızından, tuvradan taşayğınçı, ızına kayağa qaraganlay ketdi.

2510 **Üçünçü başı**

Kökden bir tamçı aqmay, bolğannı sargaltıb, küdürüb baradı. Malı köble qaynaydıla, başha cerge ötüb ketsele da, cazğa çığarığa qollarından kellikdi. Qara kün tuvğan az malı bolğanladıla: Cer iyesinde, caznı burnu qaraganlı bolğançıkların berib, kesleri da cumuşuna çabıvçu bolub, arendge alğan cerçikleri

2515 küyüb, çalkı aylanmazça bolub baradı. Qurgaklıq tutğanlı, tar tiyrelege teli avruv kirib, kün sayın elde üç- dört ölüknü basdıradıla. Ölgen köb bolğanlı, mollala bla bayla bolmasa, tişi ışarğan adam çoqdu. Alağa elge cetgen qıynlıqetmeydi.

Afendi, eki- üç kere canazığa ötse, kümüşden hırcunun tolturub, qabırladan küçden qayıttadı. Baylağa va, carlıla qırılğanlıqğa, buvnu qulağına cel urğan çaklı bir körünmeydi.

2520

Elni carlısını başın kıyınlıq başından, oraza bolğanlıqğa, mejgitge hazna adam kelmeydi. Bayram iñirde ölgeni bolğanla, arthā asırağan bışlaqçıqların salıb, nartüh kışhırdan kabırğaları cıtıray ciberivçü hıçınların da iyney tohtağandıla.

2525 Alğaraq afendi, sahanı açmağanlay, guguruk suratlı kir cancavluqdan hıçınla kimden kelgenin bilib, erinlerin kımıdatıb, dua etgen kibik etib, << arı eltigiz >> deb mejgitni allın saqlağan camav kaptallılağa kolu bla körgüzüb koya edi. Endi, hıçın kelgen tohtağanlı, kişi sahan keltirmeymidi deb, mejgitni koridoruna kablalıb, tögeregine qarab, abdez alırğa da unutub, mejgitge tıgılıb ketedi.

2530 Kıyamıt, adam köb cıyılğan zamanda bolmasa, mejgitge alay hazna cürümeydi. Bügün iñirde anı namazğa kelgenin körüb, artıqsız da citi- citi karağanında, ne zat ese da bir bek kerekli zatnı aytırıkdı, deb keldi afendini kölüne. Namazın cartı- kırtu etdirib, Kıyamıt bla mihrabnı canına buruldu. Adam eşitmesin deb, tamağın ceğine arıta, Kıyamıt başladı:

2535 -Da, sav kallıq , bılay turğandan hayır coqdu: Catħan iynekni başına koħhan buzov... Degenley, biz bılay tıñılab turğanlay, bir kavum tıgırıksıznı aythanı bolsa, sakalım ağarğınçı küreşib cıyğan rıshımı kolumdan alıb keterikdile.

Bizni haşkenleni da kożgab aylanğan, Semen deydile, Taşçıda işley turğan bir Orusludu. Ol alanı ortalarına kirgenli, ömürden beri stavatımdan çıkmagan adamla burunların turğuzub tebreğendile.

2540 -Men alanı kablarına cıyarma, - deb Kıyamıt cumduruğun çaldış taba silkgenley , << miyav- miyav, gırr-rr >> deb eki kiştik cağalaşib, söleşe turğanlanı ilgendire, üy başına tayandıla.

Muħammad- Aminni bileğine kolum sala, Kıyamıt tohtağan cerinden başladı:

2545 -Bir kün, Temurka degen hıbırttonnu canbaş üyüne cıyılıb, Sömen da ortalarında, söleşe turğanların bizni tişiriv, ozub bara ala taba burulub, tıñılab eşitgendi.

Mihrabħa tayanıb, mınçaqların kızıv-kızıv tarta,kurmaç çıkırdağança çıkırdata. Afendi sordu:

-Semön degeniñden sora anda kimle bolğandıla?

2550 -Kim bolluq edi, içlerinde bir çırı bolğan çoqdu. Ma alayda seni hoşnuñ Biynöger, andan beri kelib Qasım, Battal, Aqmat, Temurkanı caşı, sen Quran oquta aylanğan, İbragim deydile, zamansız qart bolğan bir suv cılan, Temurqa kesi, Toqal deb da maña hoşnu bolğan bir çaqmaqton.

2555 Muhammat- Amin Qıyamıtha cuq aytmadı, alay bolsa da İbragimni atı sağınilğanlay, taşları tiygeni esine tüşdü. Endi, bir işeksiz, ol etgendi, deb kölüne kelib, tarta turğan mınçaqların buvununa atıb, balaqa urğanın esine tüşürüb, cumdururğun kısdı.

Keçegi söz kerı baradı deb, ayak bügüb, afendi kulağına kısıla şıbirdadı:

2560 -Bizni aman qatın bütev ne aythanların eşitalmağandı, alay bolsa da cıyılğan qavum ekibizden başlab, bütev elni içinde qarıvu bolğan adamları sögüb, aytmağanları qalmağandı.

Muhammat-Amin, kesini atı sağınilğanında, mınçaqları kızıv- kızıv tartıb sordu:

-Maña va ne aytırğa qollarından kellikdi? Men Allahnı üyün saqlağan bir adam!- deb, iyilib Qıyamıtı közlerine qararğa küreşdi.

2565 Qıyamıt, guloçun mihrabğa tayandırıp, afendini eki qolu bla bileklerinden tutub, kulağına şıbirday aytdı:

-Bayla carlıları terilerin alğan zamanda, sen da Quranıñ bla kelib aña boluşasa, deydile.

-Maña alay aytırğa qolundan kelgen kimdi?

-Semöndü!

2570 -Allay gyarla aytırkıdıla ansı, maña ol zatnı meni ızımdan namaz qılğan bir adamnı aytırğa madarı çoqdu,- deb, söznü uzakğa keterin tanıb, colda, arı- beri ozğan adam cuq eşitmesin deb qorqub , Qıyamıtı bileginden tuta, mihrabğa kirib, bir- birine alların aylandırıp olturdula.

2575 Afendini kırkıdırğanı Qıyamıtha açıv bolub, mihrabda adam eşitmeklikden qorquvsuz bolub:

-Muhammat-Amin! Ekibiz bir-biribizni bilmegen adamla tülbüz, sen maña cumada avaz aythança söleşme da, işni boluşlusun aqılab, saña, maña da kellik

zarannı ızına bir onov bla kaytarırğa kerekbiz. Ekibizden sora bılayda kişi coqdu. Sen, suv aylanmaça, közlerini süzüb aylanğanlıqğa, çaqmaq tonlula seni bilmeydile debmi turasa? Ala bilmey esele da, alağa üteririkle tabıladı. Ma, söz 2580 için, ol Semön degen Taşçıdan beri kelib, ne maña, ne saña barmay, kesine uşaş Temurkanı çirigen üyüne kirib, elni haşkenin tögeregine cıyıp, ol alağa ders berib turadı. Sen, boş sözleni koy da, meni hıparıma tıñıla. Siz, afendile, ırğajik eterge usta boluvçansız. Qalay eteribizge bir tab onov et,- deb, dağıda esine tüşgen 2585 zatlanı koşa başladı:

-Semön degen dağıda aythandı: << Sizni, carlılanı, kanlı cavlarığız bayla bla afendile, cer iyeleridile. Carlı kavum birigib, avruvdan, açdan kırıla turmay, ırılını buzub, cer iyelerinden cerleni sıyırıp, bayladan mallanı sıyırıp, işni kesi 2590 qoluguzğa alırğa kereksiz. Siz bılay tursağız, sizni cavlarığız semirib, kesigiz tıgırıqladan cıgalmay, ömürügüz boyünşhanı tübünde keterikdi. Biz, işçile, fabriklede, zavodlada birigib, bizni kıyınıbızni urlab semirgen mülk iyele bla küreşgença, siz da kesigizni baylarığız bla küreşirge kereksiz. Bu zatda biz, işçile, sizni allığızda barıb boluşuruqbuz >> ,- deb, ne aytırıklarına tıñılab tohtağanında, aman Tokaldan qalğança, biri da qalmay: << Kerti aytasa, 2595 küreşeyik, köbdü termilgenibiz! >>- deb, Semönnü bek ullanıyın.

Qıyamıt hıpar aythın zamanda, afendi oñ canında, Qıran qalavlağa qarab aytdı:

-Şaytan hıylalı boladı deb, Allahnı kelamlarında da bardı. Ol Semön degeniñ, bir işiksiz...

Qıyamıt, iynege olturğança, tınçlıksız bolub, arı-beri burunla, afendini avuzuna 2600 çabıb:

-Kelamladan hıpar avaz bergen zamanıña ayta turursa, busağatda ol kereksiz zatlanı koy da, işge cuvuk söyleş. Alay tül ese, men keteme ,- deb qobhan kibik etib tebredi.

Kerti da ketib qaladı deb kayğılı bolub, Qıyamıtın eteginden tutub, olturta aytdı:

-Ayıb etme, men afendilik etgenli, cıyırma cıl boladı. Ürenñen sözleriñden beri 2605 burulub, kesi adamıña kesiligiñ bla cengil söyleşib tebreyalmaysa. Biz, afendile, avaz aytırğa ürenib qalabız da, quru da avuzubuzğa el qaraydı deb turabız. Ol Semön degeniği cerni başından tas eterça, sen, onovçula bla söyleşib, madarın

2610 körürse. Sağış etib, meni kölüme kelgeni bılaydı: Toqalını qolğa alıb, kesibizge
cuvuq etib, işlerini túbün bilib tururğa kerekdi. Sen aythan hapardan, ol bizge
caravlu adamdı. Andan sora bizni elge avruv kirib, qurgaklıq kısıb, mejgitge
kelgenleri bir kesek tohtasa da, bizni – afendileni – köb cılnı qıyınımız zıraf
bolmağandı, entda tavlula dinne bek iynanadıla. Ol sebebden, alanı Semön
2615 kibikle cürütgen işden tıyar üçün, din canı bla bir qariv eterge kerekdi, sen qalay
körese?- deb Qıyamıtını imbaşından tutub sordu.

-Men ne zamanda da, sizni işge usta adamla bolğanıqızını bilib, aythan zatıqızını
keri urmağanma, kölüne ne kele ese da, ayt,- deb, şıqırthı tınılağan toñuzça,
tınılab tohtadı.

2620 -Köb aytırım çoqdu, bizge şiyih kelirge kerekdi. Allay bir boluşluq da bolub, biz
ekimiz qolğa alsaq, Semön degen ne alamat adam ese da, biz anı ızından
barganlanı tıyarbiz,-deb sekirib örge qobdu.

Kerti aythanıça, Qıyamıt tarğa tüşgen zamanında, afendileni hıyılağa usta
bolğanların ertdeden beri bilib, aladan boluşluq izlerge öç edi. Alay a bügeçe
Muhammat- Amin, şiyih kelirge kerekdi deb, ne zatı aytdı ese da, anı ceñil
2625 añılayalmay, bir kesek baş enişge qarab turdu.

-Añılayalmayma, şiyih qaydan tabılıqdı?- deb sordu.

2630 -Açha bolsa, şiyih tabılır, biyağı sen qara kübürünü bir açarıñ tülümüdü, bir iyıknı
içinde sen ömüründe körmegen şiyihni keltirme, men qaytırga sen mında har
zatını hazırlab tur,- deb, ekisi da bir-birinde qoşbaş bolğanlay mejgitden çığıb
kettile.

Törtünçü başı

2635 Künleden ese bugün mutıuzdu. Mamuqnu cuqa cayğança, aq bulutla köknü
cartısın cabhandıla. Künbathın canından qorğashın betli bulutla, etekleri tavlğa
tiyib, cel ete avadıla. Çibinle malğa, adamğa da, gıbı qadalğança , qadalğandıla.
İtle, çibinle basınğandan keslerin qoruyalmay, al ayakları bla celkelerin qaşyı,
qoş artında eşek cavurluqnu túbüne kirirge küreşedile. Stavatını oğarı canında
qaya işançıklada, qarşha çabhança, ulaqla sekirib, bir- birin müyüzçükleri bla
türtüb, dıbirdab örge- enişge çabadıla. Ayaz urğanlay, üydegi qoşladan
guguruknu tavuşnu bölüne- bölüne keledi.

2640 Kök koy teriden etilgen çırpa borkça, Miñi Tav kaşların tüyüb, kesin hını- hunu etib, başına cañur bulutları gıla- mıla çırmağandı.

2645 Qandaur bir bölek künden beri, kesini kereklisi bolmasa, hazna kişi bla söleşmeydi. Bir söz aytsa da, baltanı emen dükküçge urğan kibikdi. Bugün ertdenli artıksız da, kara toñuznu celkesiça, saqalı cetib, qışha mañılayı, qatñan gıbitça, cıyırılıb, gida baltağa uşaş burnu, koy sohta kibik, qalın töben ernine salınıb cetgendi. Bir canına qıñırına adamğa qarasa, tögeregi qızarğan , kara boyalıb oñnan çabır betli közleri çayırtın qabarğa tebregen samırını közlerine uşaydıla.

2650 Qaysı sürüvçünükü ese da, arqavdan bir cañı kara çepkenni alıb, anı bla çuruqların sürtüb, eki qolun can süyegine salıb, atına cer salğanlarına qarab turadı.

2655 Hamit, calçılıq bolcalın boşab elge tüşerigine qıvanıb , Qandaurdan canlab, qoş artına barıb, burnu bla cırlay, çabırların kiyedi. Ter ciñib cağası sarğala, sürüvnü ızından cürügen zamanda kesi cuvğan aq qaptalın kiyib, eki cılnı asıralğan, süzükden etilgen çepkenini hazır orunlarına çöptlevük tayaqçıklanı conub tizib, colğa çıqğınçı kiyerge közü kıymay, bıqığa taqğandı. Süygen qavra sızızgısın cıltırğan kölegini özüvüne çırmab, unutub ketmeyim deb, qoş allında ullu taşnı üsüne salğandı.

2660 Uzaqda anı saqlağan kart anasın körlüğü esine tüşüb, ulaqça oynab, qoşda Hamit erkeletmegen can çoqdu. Sürüvçüle bla birer kere qucaqlaşıb, alanı sürüvge aşırğandı, sürüvde birgesine aylanğan itleni közüvletib qoynuna kısıb, başların sılaydı. Aladan boşağanında, qoşha kirib, eski tonnu túbüne kirib cuqlab turğan , qabırğası üyügen qolan kiştikni qoynuna alıb erkeletdi.

2665 Hamitge sav qal derge kelgença, qoşnu eşiğinden qarab, bir şavraq ulaqçık maqırdı. Kiştikni tonnu túbüne, cuqlağan cerine salıb, şavraq ulaqçıkni tutub, közün, başın uppa ete, qalğan ulaqkla da tögeregine basınıb, üsüne sekirib turğanlay , Qandaur , kara qaması atcer qaşha tiyib dıqırdan, atña minib kıçırdı:

-Sen aman qazanlı, ulaqkanı calay turma da, tebrerik eseñ, tebre! – deb, atını avuznu bir qarış açdırıb, stavatdan çığıb ketdi.

2670 Hamit, erlay çepkenin kiyib, cayavlay stavatdan çıkğınçı , Qandaur uzayğan edi. Colnu bilmeymemi kesim, atlı cayavğa cöner tuldü deb, eki etegin canına qablab, duppurdan avub, çegetge kirdi.

Hamit ayak üsüne minnenli, çegetden süygeni çokdu.Çegetge kirgeninde, çıpçıkla bir butaqdan bir butaqğa sekirib cırlağanların eşitib, cejinden eski kölekge çırmalğan qavra sızğısın alıb, soğub tebredi.

2675 Çıpçıklağa qoşulub küvlerin soğğan zamanda, qayın butağını üsüne qonub , qımıldaqanı sayın sengkilçekdeqa silkine, qartcığa narat terekni quv butağına qonub turğan çıpçıklanı marlab turadı.

2680 Sızğığa tıñılab bir- birde burunçukları bla qanat tüblerin qaza turğanlay, oq atılğanqa, cel ete, cetib, qartcığa bir çıpçıkni sermeb qoratdı.

Hamit, eski narat dükküçge oturub, sızğısın soğa, közleri qırağ bara turğanlay, cel tavuşnu eşitib, örge qarağanında, çıpçıkla qonub cırlay turğan butaqda eki tük ayırılıb, havada qaltıray, ekisi da tobuğuna tüşdüle.

2685 Tükleni tüşgenlerini sebebi ne bolğanın bilmey, tükçükle bla bir – eki colda turğanlay , Qandaur, beti kögerib, quturğan bürünü közleriqa, közleri kızara, oğarı canından ilgendirib qıçırdı:

-Sen tuvardan tuvğan tuvar, kesin dükküçge çögüb, meni saqlatıbmı turluqsa, alay barsam, hamhotuñu buzarma, - deb qolunda qamçisi bla canıqlab, atını avuznu tarta toqtadı.

2690 Hamit, sızğısın cejine suğa, başın enişge tutub, kömük etib turğan atını ter cılıvu ura, qatı bla ozğanında, Qandaur qamçı bla urmay qalay qoydu deb Hamitni kölüne keldi.

2695 Ol qatı bla ozğanında , Hamitni boynuna da, kesini qara qamasına da qarab, ıřarğanña uşaş, ernin qıñır etib, Hamitni ızından qarağan zamanında başında qara tubanla qaynay edile.

Bara-Bara sekirtmeden ozub, tögereğine qarab, adam qımıldaqan körmegeninde, aqaçnı qalınına cetme qoyüb , Qandaur, aqırtın qamasın çıqarıb, közleri qızarıb çıqarğa cetib, beti kügerib, Hamitge berillik qoylanı enlerin buzarığı közüne körünüb, esine cuq da kelmey, qart anamı qaçan cetib boynun qama bla sermedi.

2700 Hamit, şıbrırsız artından kelgenin cüregi süymey, qolların költürüb ızına aylanırğa tebredi, alay bolğanlıqğa qara qama andan ese ceñil kımıldab eterin etdi...

Kün aman bolluğun bildire, Hamit bastırılğan tamırını dükküçüne minib, << qa- q- aq, qa - aq- qa - a- aq >> deb qunduz qıçırđı.

2705

* * *

İbragim, tobuqlarından cel urğannı eski çepkençigini etegi bla cabarğa küreşe, qoyla kün aman bolluğuna qorqub otlarğa cabışanlay, Tavlannı qatına keldi.

-Men kütgenli, qoylanı cerge bugününden igi caraşıb bilmeyme,- deb, tayağına tayanıb, boynun bir canına salıb, Tavlannı kerkgenine qaradı.

2710

Tavlan, tayaq kerkgenin qoyüb, başın költürüb, tögeresine qarab aytdı:

-Tavla cılaydıla, bir işeksiz, ullu kün aman bolluqdu, bugünlü beri tobuqlarım cızıldaydıla, - deb, ışımların tartıb caraşdırdı.

Bu igi cabışmaq tayaqñı bılay kerkib zeyanek etese?- deb sordu İbragim, Tavlannı tayağın qoluna alıb. Atası bergen kesini sürüvçü tayağın ariv tutğanına maqtana,

2715

Tavlannı qoluna berdi.

-Cigit caş, meni tayağım senden ese tamadadı. Kün sannı kerke turmasam, men, qara tanımağan adam, kimde qallay bir turğanımı bilmeyme. Calda turğan adamlarımı cılqı tamğaların başına salıb, anı túbüne turğan künlerimi kerkib barama. Tayaq kerkilib tavusulsa, anı asırayma da dağda başqa tayaqñı alama.

2720

Anı da ma bılay çançaqlağınçı cürüteme. Tayaqlanı alıb tebresem, kimde nellay bir turğanımı sanab qoluña tutdururma, - deb, qoylanı ızlarına bura tebredi.

-Keç bolub canur cetginçi, allıbızda qalın çegetden arı çığayıq, sen da qoylarını ızına ışıra tebre, - deb bu canına aylanğanlay, atın qara kömür etib, enişge qarağanlay, camçısı cel ete, Qandaur cortub ozub ketdi.

2725

-Ay nalat bolsun sizge, tuvar tuvarğa túbese da öküredi, salam bermegenley , qoy bavğa tüşüb qoylanı kesgen börüça, sırtndan avub baradı, - deb canına tiyib, bir kesekni muruldab aña uruşanlay turdu.

2730 oylanı uva- uva ııra barıb, egetge kirgeninde, tavu eitib, ıırta tınıladı. Alay bolanlıa aı zat eitmey, << ey artlı >> deb, kesi kesinden kl ııb, inirde oa keltirirge, tıbınaıın at cola cayıb, urak narat ımırtaıla cıyıb tebredi.

Bir zamanda, soluvun alalmay , oluna da an cuu bolan sınan avraını alanlay, İbragim abıb cetdi. Szlerin ble- ble, kzleri maılayına ıara cetib:

2735 -amitni sıbızısı sımb, an cuu bolub, colda tabıb keleme, - deb, bir ıyırına da ıpı tkle anılan sınan avranı Tavlana uzatdı.

Mukkur art, sınan avranı alıb, olları altıray, ımırtaların da oyub, İbragimni ızından tebredi.

2740 Sekirtmeden tub, ara egetge kirgenlerinde, kk, tob atılana, kkreb, bir- bir tamıla tamıb baladıla.

İbragim, Tavlandan aa abıb, avan narat tamırnı atında , << ma bılayda >> deb, ngeri cetgini, barmaı bla krgzub totadı.

2745 İbragim krgzgen cerde at ayak ızlanı, an tamılanı esleb, crei anıb, kırdık caı teplenngen ıznı barıb araanında, dkkcn tbnden bir ol arab tura edi. Dkkcneni arı- beri trtub araanında, butları altırab, artına turalab, beti aarıb, Tavlan, cııllıın bilib, olturdu. A aptalını kkrein an cuvub, bir kz cabılmay, betine topra sebilib, amit catıb tura edi.

2750 Kk atı- atı canab, tav suvuknu ol canında bitgen bir naratnı ıbla urub, butaların ezene uydu. Kkde bulutlada caur anı salab turana, ıbla uran tavu keter- ketmez, elekden uyana, caur uyub tebredi.

amitni lgn İbragim keltirgen balaslaa salıb, ekisi da rge syelib, kzleri elge baran cola aylananlay bir kesek turdula, sora Tavlan:

-Entda bir carlını, oynu kesgena, kesib barasa. Bu va saa ne ata etgen edi, an igen cılay?- deb, andaur ozan cola aradı.

2755 -Bgn betini adamla krgzalmay anı un bara bolur edin. Totaız siz, sizni artılılarıız baııza taya bolur kn tabılır. Bizni olubuzdan kelmey ese da,

2760 bu çaşnağan seni alay ciberib nek qoyadı- deb, qolları qaltıray, tavğa demleşgença, cañur bla cılamuq qatış cibigen saqalın cel taray, Miñi Tavğa buruldu. Alay bolğanlıqğa suvuq cel cañur qatış betine urğan bolmasa, ol umut etib qarağan cerden boluşluq kelib körünmey, başın enişge iyib tohtadı.

Tavlan sağışğa bolub, tavğa aylanıb, baş enişge qarab köb turluq bolur edi, alay a İbragim eteginden tartıb:

2765 -Hamit cibiydi, keq bolğunçu, qoşğa elteyik, - deb tartarğa hazır bolub, balasını bir qıyırına cabışdı. Tavlan bla İbragim balasını tartıb, qeget colnu enişge aylanğanlarında, tavdan kelgen cel urub terekleni iyiltib, cañur bekden bek quya edi...

Beşinçi başı

2770 Tavuqla biri- birine al bermey qıçıradıla. Tañ carıy tebregeley, culduzla bir- biri ızından cuqlanadıla. Keqe colda qalğan arba bolur, uzakda, sabiy cılağança, cızıldab ozdu. Andamında ertdenbla ertde eşikge çıqğanlanı tamaq arıthan tavuşları keledi.

2775 Muhammat- Amin , Qıyamıtını acirine minib, arbazdan çıqğanında, kün tiyib carıtıb, künbathān canı qabırğanı beline cetgen edi. Qapħaqdan tüşüb bargānlay, bir qatın, başına çıpçık qonğança, çohun turğuzub, quru qeleknı dıñırdata, colnu kesgeninde, afendi, ol colnu barırğa ırıslab, ızına burulub, başğa colnu ketdi.

2780 Ne zamanda da afendini adeti alaydı, colğa çıqğan zamanda, allına urcuq iyirgen, quru qelekle bla kelgen qatın tübese, aña da duniyanı aman sözün qıyub, ızına qaytıb ketedi. Būğün da qatın quru qelekle bla allına çıqğanında, uruşurğa bir – eki kere avuzun açdı, alay a tohtab anı bla uruşa tururğa zamanın ayab, burulub cuq aytmay, anı üçün ketgendi.

2785 Orazā bolğanlıqğa, afendi, bal bla basılğan loqumlanı uvaq- uvaq qaba barıb, ekinçi küñünde elden uzak bolmay bir qegetni ayağında atın kişenleb , qırdışğa tayandı. Bir zamanda uyanıb qarağanında, atı uzayıb, kün igi qızıb, colnu arasında bir aq sarħlı, caşil abalı adam oñ butundan avur aşħan kele tura edi. Kim bolğanın bilirge süyüb, atnı beri tıyğan siltav bla kelgenni colun kese, allına tübeb, igi ışan etib qarab sordu:

-aydan aşı coldan kelese, sen mubarek adam! Avur ashağanqa körünese, bılay tohta da soluy bar, men atnı beri aytarayım, ma ol alayda camı bla artmaqla menikiledile. Alay bar da oltur, men busağatdan keleyim, - deb atı taba ketdi.

2790 A bolđan bolur edi, afendi atnı ızından ulaıdan taşayđanlay, caşil abalı, tögereğine arab, adam körmegeninde, ashağanın da oy b, ceñil-ceñil atlab ap klege cetib, dağıda, aar oyanqa, tögereğine arab, artmaqlağa uzaldı.

Afendi atnı allına süre apadan beri ığını , caşil abalı, a sarhlı, bişgen tavunu cartısı bla bir bölek loumnu tigeletib, cel eltmez kibik boldu. Afendi 2795 tuvrağa ığanında, ernin- burnun ceñi bla sürtüb, eki ayağın tübüne salıb olturub, mına tartarđa caraşdı.

Afendi, caşil abalını atına olturub, başından ayağına deri arab sımarağanında, k l ne keldi:

<< Tum ara saalı, taymay canıb turđan ara közleri, ikige igi bolur, burnu 2800 ızarıb turadı, anı alay bolđanı artı da igidi, n r basıb turadı desem, bir adam söz taballı t ld . Mañılayı tabları bla ısığıradı, alay bolsa da başın ceñilirek c l n tursa, alay atalı t ld . ar bir zatı da, nasıbھا k re, caraşıv, azır şiyı allıma t beb alđandı. Butunu ashağanı şiyıھا asırı tab t ld , ansı tamam izlegenimi tabanma >> - deb iinden uvana sordu:

2805 -apar ayt, orazalıda cayavlay aydan kelese, kesıñ da avur ashağanqa körünese, ayıb etme, mubarek, atıñ da nedi?

Afendige, bir canından bir canına teşib  tgenqa, citi arab:

-Meni atım Abdul-adırdı. Gite zamanımda  y b z, << adırmı >> oyub, Abdul dey edile. Sabıyle, ozurđa eslerine tüşse, << adır >>, << adır >> 2810 deven edile. Men es bilib aya  s ne minenli, ullu Allahnı k c  bla (alay aythanlay, olların keñ cayıb,  rge- rge aradı) atıma Abdul-adır deydi. Ayağımı ashağanını tavrıu ulludu, bılayda anı ayta tururđa zaman codu. Gitelikden beri da, Allahnı ulluđun etgenden sora, başھا duniya işlege atışmay busađatھا deri turub, endi bılay, buzulđan c rekleni tüzete, Mekkağa, 2815 Medinağa tebregenme,- deb aparın boşab, közlerin s z b enişge arab, mına tartarđa adaldı.

<< Şiyih kavumnu, aldarğa tebresele, halileri birça köreme, men da, munuça, közlerimi süzültüb, mınçaqnı kızıv tartama,- deb esine kelib aña seyirsinib,- oraza tutub kıynala da bolmaz, bir avuzlansın. Andan sora başlarma söznü >>, - deb kölüne kelib, artmaqğa uzalıb, loqumlanı kırdışha tökdü afendi.

2820

Qarab kağıt çırmalganda sav tavuqnu ornunda cartı tavuqnu körüb, bek seyir boldu. Alay bolsa da bılay- alay deb cuq aytmay, tavuqnu qalğanın da çıqarıb , çaqırdı:

2825

-Sen, uzak colovcu adam, safar bolursa, berlaqğa oltur, bir kesek avuzlanayıq,- deb, loqumlanı allına ıırdı.

Caşil abalı, qolların silkib, kesin itden qoruvlağança etib:

-Ol kerahat zatnı maña aytırğa seni qolunıdan qalay keledi, men , cıldan bir aynı oğay, cılını aslamısın gūnaqlı muslmanla üçün suvab oraza tutub turama, - deb , balçıqdan atlağança, eteklerin cıya, aşarıqdan arlaqğa canlab tohtadı.

2830

-Da, aşamasıñ da, iş senikidi, alay men, colovcu adam aşasa, gūnaqlı töldü deb, köb afendiden eşitge turğanma,- deb tavuq cartını qoluna aldı.

2835

Tavuqnu butun kemire, caşil abalığa citi qarab, kölüne keldi: << Tavuqnu aslam cartısın tigeletsem, men da aşamazma, bılay aldan bilgeninge zatqa qaragam, şiyih bolurğa izleb tabmazça, allay adam köreme. Munu hayırın almay, qoldan iymezge kerekdi >>, - deb tatlı ııardı.

-Mubarek, qayda da sen din canından cürüy esen, seni kibik adam meni elime bek kerekdi, meni bla ızırğa qayırtır mı edin?- deb sordu.

Mınçaqları çıqırdatıb kızıv tartıb, caşil abalı başın eki canına silke aytdı:

2840

-Qayda da men adamları cüreklerin tüzetirge küreşeme, seni eliñe men gerekli zat bar ese, aytsañ, oğay deb artıma turmam.

-Da, alay ese, uşatsañ, bugün elge barayıq da alayda keçe qalıb tınçayayıq , ertdenbla qobarbız da keterbiz,- deb örge qobub tebregecinde, caşil abalını beti bir kesekge türlendi. Alay bolsa da, qayğılı bolğanın bildirmezge küreşib, afendini eteginden tuta, olturtdu.

2845 -Busağatda sen barırğa tebregen elden men bugün çıqğanma, ertdeden da meni adetim alaydı, ertdenbla çıqğan elime ekinçi ol kün qayıb kirmeyme. Sen körgüzgen elge bargandan ese, bılay arı barıb (qolu bla künbatğan canın körgüzdü), anda coldan bir canına cayaqlab el bardı. Anda tohtab, alay ketsek deb keledi meni kölüme, - deb, uzun qara qaslarını tübünden közlerin cıltıratıb
2850 qarağanında, afendi, ol aythanğa oğay deb aytalmay: << Sen aythan bolsun >> degen mağanada başın silkti.

Caşıl abalını oquvun, bilimin bilirge süyüb, arabça bir- eki söz sordu. Alay bolğanlıqğa Abdul-Şadırmı anasından tuvğanlı, gitçe zamanında Şuran oquırğa ürenñen bolmasa, arab tilden hıparı bolmağandı. Alay afendi anı bilimin bilirge
2855 osmaqlab sorğanın añılab, tavça cuvab etdi:

-Busağatda kereklibizge tav til cetişirikdi, uşatsañ , ekibiz da şağrey til bla söleşeyik deb, meni kölüme alay keledi,- deb qara saqalın sılay, közlerin ışarta, afendige qaradı.

Ol alay etgeninde, ne aytırğa bilmey, cunçub, allına baş enişge qarab: << Ullu
2860 qazanda bişgen et çiy qalmaz >> deb tavlula bilib aythan köreme. Menden ese, bu ginasvuraqdı, qayda ese da hıyılağa bir demenñili cerde ürenñendi. Kesi cunçur ornuna, meni cunçuturğa küreşdi, - deb kölüne kelib, qamçini burnu bla ölgen kaskanı arı- beri avnata aytdı:

-Tav til bizge söleşirge cetmeydi deb aythanıñ tuldü, men ertde zamanda sohta
2865 bola aylanğan edim da, bu ılmulu adam bla söleşib bir- eki arab söznü esime tüşüreyim deb aythanlığımdı.

Abdul-Şadır, hılikke etgenin añılab, celkesi aylıq turmaça kızarıb, cuvab etdi:

-Tüşünñde körmegen eseñ, men sanga ılmulu adamma deb aythan bolmazma da, sen maña túbegenli sağat ketmegendi, meni ne tuqum adam bolğanımı qalay
2870 bildiñ?- deb, allın burmağanlay, közünü kıyırı bla erşi qaradı.

Muhammat-Amin, söznü qozğab erşige keterge süymey, kesin tülküça ışarta:

-Kereksiz söznü söleşe turğanıñı qoyub, colubuz uzaqdı, aqırtın-aqırtın barsaq igidi,- deb, eteklerin qağa, örge qobdu. Zaman ne bolğanın bilirge canında

2875 sağatına uzalđanında, altın sağat bav sincırı çoluna tiymey, şoynuna ot tüşgen adamça, tögerek burulub, altın sincırını tabmay aytdı:

-Kertda degenŗe, sen a aman ozduŗ da, tavuŗ cartını aŗađandan ozub, endi kesimi tonab tebrense, busağatdan sincırını bere eseŗ, ber, bermey eseŗ, bılaydan arı atlatmay şablarma sen poŗ zatnı!- deb şamasını baŗından tuta, Abdul-Çadırnı allına barıb, cağasından tutub toŗtıadı.

2880 Abdul- Şadır cağası tutulurđa ürenŗen edi, alay bolđanlıŗđa baŗında aŗ sarŗı, üsünde caŗıl abası turđanlay, tuvra sermeb adam cağasından tutarıŗdı deb aŗılı coŗ edi. Alđınça, ne politseyskiy, neda prustop tutsa, alay bek aŗıv bolluŗ tül edi. Colda túbegen bir aman süzölmeköz sermeb cağasından tutŗanında, bek aŗıv bolub , şaptalını içi bla kısilđan kıŗır bıçaŗđa uzaldı, alay bolđanlıŗđa cağasından buvgannı ĥire kibik körüb, ornundan kımıldamağanlay, türmede arestantları türtüvçüsüŗa, aŗađan ayağı bla kindiginden türtgeninde, afendi, kıolları bla ĥavadan tutarđa uzala, çortlab ketib, eŗek aynağança, buķulata, arba colđa sırtından tüşdü.

2890 Abdul- Şadır, afendini colda tınçaymağa kıoyüb, atına minib keterge da tebredi, alay bolđanlıŗđa afendini eline adamları cüreklerin cumuŗaŗ eterge barlığı esine tüşüb, aŗađanın da unutub, cıđılđannı kıatına kelib, örge kıobarırđa kıolun uzatıb:

-Bu coldan sora tüz adamđa kereksiz zatları aytıb kıadala turma, - deb boluŗdu.

2895 İyilib kıolun uzatŗanlay, altın sincır Abdul-Çadırnı can ĥurcunundan sılcırab cerge tüşdü, alay bolđanlıŗđa afendi, kıan süyegin avrutub, kıobar kıayđılı bolđan bolmasa, altın sincırını buķulatıb colđa, uzak bolmay kıatına tüşgenin eslemedi.

Can süyeginden kıadala, aŗĥab artmaŗları kıatına kelib, Abdul-Şadırdı kıaramağanlay avur ingiçĥab:

2900 -Kesiŗi supu etib aylanđanlay, sen dürgen adam kıöreme. Seniŗa bolsam, abağa kirib aylanmay, kıayda bolsa da göceb bolub turluŗ edim. Meni bla tüyüşürge cetgeniŗde, aŗađan ayađıŗ da sav bolub kıaldı deyme, - deb anı taba kııŗırına kıaradı.

-Can avrusa, soğur közden çaş çığar, deydi. Boğurdağımdan buvub aylansañ, aşhaq ayak da menikidi, ol da qarıvundan kelgen bla meni qoruvlarğa küreşedi, - deb, eki qolun can süyeklerine salıb, hıllikke ete ışarıb aytdı.

2905 Can süyegini al açığıñı ketgeninde, afendi, çögelerge küreşib, Abdul-Çadırğa citi qarab aytdı:

-Sen bla men bir-biribizge boş tübemegenbiz, qallayla bolsa da bizni rışıbiz birge kellik bolur.Seni qolun bir kesek çibidi, alay bolsa da bir-biribizni ağıarta turmay, ne adamla bolğanıbnı açığı etib bildirirge kerekbiz. Seni qallay adam bolğanıñı men mañılayında tablarıñı körgenley da tanığanma, sağıt bavnu qoy, adamnı canın alırğa da oğay demezliğıñı bileme.Çalay alay bolsa da men keñge taşlar adam tülse, kılığıñ, üsün, sıfatında men izlegen adamsa,- deb, Abdul-Çadırnı ol söleşgen zamanda mañılayında tabları kızarıb, cayağıñı bir kesek terisi qaltırağanına közü cetib, citi qaradı.

2915 Allına qarab tıñılab turub, betine qonğan çibinni kıstağança, sağışlarından başın silke ayırılıb:

-Meni ne adam bolğanımda seni qulluğıñ çoqdu, saña menden ne zat kerek ese, ayt. Anı eşiteyim. Ekinçi saña ayırım, sen asırı köb zatnı bilirge süyese, bögünden arı, biz birge turluq esek, meni kim bolğanımdan soruv alğanıñı qoy.

2920 Alay bolmasa, ekimiz caraşmazbiz,-deb, ertde cuvulğan qolcavluq bla mañılayın sürtgen kibik ete, esletmey afendi taba qaradı.

Allına sürkele, qolların uzatıb, eki közü cana qıçırıb:

-Sen řiyıñ!Şiyıñ bolurğa kerekse!- dedi afendi.

2925 -Ha-ħa-ħa, andağılı meni da, kesiqi da soyüb turmay, anı aytsañ a! Endi men ekibizni tirmenibiz da bir canına aylanğanın añıladım. Kesiq bilgenden, menden soruv alğanıñı asırı süymeyme, alay bolsa da, ayıb etme, sen kesiq afendi bolurmusa?

-Alayma, nek sorduñ?

2930 -Uşab turasa. Başha adam bolsa, men řiyıñħa uşağanımı eslemey keter edi, sen a, ħarıb, tavuq tüşü tarı bürtük degenley, caravlu adamnı qarab körgenley

tanıdın. Endi cıgılğanıña da razı bol, bir qol da tutdur, anı bla bılaydan keteyik, - deb uzalıb afendini qolun açıtı kısıdı.

Muhammat-Amin butun süyreb alğanın esleb, << hını türtgen köre edim, entda açılmağandı >> , - deb kölüne kelib, anı aşğağanına çasırtın ışıara:

2935 -Sen menden ese qarıvsuz körünese, atğa sen min. Colda adam tübese, közge erşidi, meni bu çapım bla körgen , << şiyihni bu atlı qayı sürüb baradı >> deb kölüne kelirge bolluqdu, cürürge da, butlarıma çırmalıb, asırı tab tuldü, sen bılanı artmağıña sal,- dedi Abdul-Qadır.

2940 Teşinib, qaptalı bla qalıb, hırcunundan çıqarıb betine da bir qabnı qablab, töppesine oqala tigilgen bir boz börknü kiyib, afendini seyirsindire, cıyırma cıl bolğan çaş bolub, allında silkinib tebredi.

Muhammat-Aminni atı oñlu at bolsa da, aña kesin ozdurmağanlay, inir bola bargan ellerine kirdile.

2945 İynekle, celinleri tolub, buzovlarına aşığıb, başları silkine, el taba qaray da öküre, tiri-tiri atlab baradıla. Qarañı bola tebregeninde, qorqub, tiyrelede kalak itle erinib üredile. Keçge qalğan bir qatın, suv ağaçı çeleklere tiyib dıñırdata, aşığıb, eki etegi cel ete, suv alırğa çabıb ketdi. Qayda ese da baş- ayak üyügen iyis kelib, artıqsız da Muhammat-Aminni avuz suvların keltiredi. Keçge qalıb bugünçaq oynagan sabiyleni çaldış- çaldışda anaları üyge cıyadıla. Oraz turhanlağa aşırğa erkinlik bere, künbatğanda sürüvçü culduz carıq candı.

2950

-Men çıkğınçı, sen bılay tur,- deb Abdul-Qadır, oramda itle tögeregine basınıb bir eski çalmandan sekirib, dranbaş üyge taşaydı.

Bir kesek turğanlay, Abdul-Qadır ızına çığıb, atnı cürgeninden tuta aytdı:

2955 -Maña canı tübegen zamandaça, soruv alğanıñı qoysang, bılayda keçge qalırğa bolluqdu.

Atnı tögeregine basınğan itleni taşla bla qoruy, bir tar arbazğa cıydı.

-Sen bar da eşigi açılıb çıraç cana turğan otovğa kir, men busağatdan keleyim, - deb Muhammat-Aminni sırtından türte, üyge aşırıb, kesi qarañıda taşaydı. Canız ağaç orunçuk salınğan, qabırğalarına eski gazetle cabışdırılğan gitçe otovçuk

- 2960 terezege kısilib, araxı iyis ete, üsünde gırcın umurları bla, cabıvsuz kir stolçuk avub ketmesin deb orunduğa kısilib bir ayaksız şindik. Quturğan iynek kirse, müyüzüne ilinirge cux tabılık tuldü deb, bıllay üyge ayta bolurla. Tereze túbünde calın ocaqlı lampaçık , sınngan ocaqnı gazet cabışdırılğan kabırğasından cel urğanı sayın cuqlanırğa tebreb, dağıda calın etib muthuz canadı.
- 2965 Cınğan şindikge olturalmay, afendi kir orunğa tayanıb turğanlay, bir zamanda Abdul-Şadır, üç bişgen tavuqnu tabaqda tütınlete kelib, stolğa saldı. Tögeregine qarab, caravlu şindik körmegeninde, költürüb stolnu orunduq taba kısdı.
- Açdan kıırıldıñ, harib, avuz aç, - deb, Abdul-Şadır üynü arasında tohtadı.
- Bügünlü, tavuq cartımı aşığansa deb, közüme qaray, canımdan etgense. Üç sav tavuq bir cartını ornun tolturluq bolurla, manga qarama da oltur da aşı, - deb çığıb ketdi.
- 2970 Bir kesek zamandan, afendi tavuqlağa igi qarıv etib turğanlay, bir sabiyni da qoluna alğanlay, biyağı Abdul-Şadır savutlanı cıyarğa keldi. Sabiyni qolunda altın sağıt bavnu esleb, közü canıb qaradı, alay bolğanlıqğa anı amaltın colğa bir kereksiz cığılğanı esine tüşüb, cux aytmay qoydu.
- 2975 Sabiyge citi qaraganın esleb:
- Afendi altın sincırğa boş qaraydı, anıqından sora da allay sincırla köb etilgendile,- deb, bir qolu bla savutlanı költürüb, çığıb ketdi.
- Afendi ızından, kesi kesine: << Amanlıqçı bolsañ, munu kibik uyatsız bolurğa kerekdi. Köz körgenni kötlek cenger deb, sağıt bavnu köre turğanlay, dağıda maña fatavala caraşdıra turadı. Meni tonaganı amandı ansı, alay bolğanı bizni işibizge aman tül edi >> , - deb, közlerin kısıb sağış ete turğanlay, ayak tavuş etib üyge bir cırıkerin kirib, quturğan tuvarça, tögeregine qarab çıqdı.
- 2980 Can hırcununa qorqub, afendi cuqlamay tañ atdırırğa murat etdi, alay bolğanlıqğa ürenmegen adamnı atda cürügeni tatıb, kirpikleri , qorğaşın tağılğança, cabılırğa qalğanlarında, kesin tıyalmay, bir kesekden üyde hırudagan tavuş çıqdı.
- 2985 Öksüzle canı, suv qoşulğan sütça, kögere tebreğendi. Gugurukla, kıçıra -kıçıra erigib, tavuq sürüvleri bla arbazğa çığıb, tışına canlarğa tebreğen tavuqnu cetib

2990 abırasından burunları bla turtub, nogerlerine oadıla. Tavuqla ta ahana ozgalan urtlanı cayılıb obleyle.ayda ese da kn ıanım belgili ete, ızıl bulutla knıandan knbatan canına atlanandıla.

Muammat- Amin, caı tuvgan kuuk balaa, kzlerin aalmay, arı- beri avnayı arbaza ıanında, Abdul-adır rge syelib tben canına arab tura edi. Ayak 2995 tavua ızına arab, Muhammat- Aminni krgeninde:

-Ta aı bolsun! Afendi alay tınaydı?- deb, baa adama slegena, bir canına aray , atına keldi.

Ayazıra kreib kz ımillerin uva, arab arbazda atın krmegenine ayılı bolub sordu:

3000 -Arıan edim da, igi culaanma, kn tiyib keledi, arab atnı krmeyme, aydadı?

Afendi , olun gılca etib, kz amaana, maılayına tutub, tgeregine aradı.

-Kerek bolsa, at da tabılır, bir avuzlanayı da tebreyik, - deb Abdul-adır, nogerini capısızlıına arab, aa ıara, yge kirib, biyaı stolnu tereze tbnden 3005 orundua tartdı. Abdul-adır yge kirgenley, atnı krmegenine ayılı bolub, tiri atlab, epkeni butlarına ırmala, arbazda tgerekge aradı afendi, alay bolanlıa, comaqda ayanlarıa, udu, kyd, tabılmadı. Biyaı amalıı birevnı av bergen atın coymaa edi deb oruvlu bolub, etekleri sibirtgi ete, yge kirib sordu:

3010 -arab atnı krmeyme, meniki tld, baa adamnııdı , aydadı, nek krnmeydi?

Afendini cuusu ceil ayazıanına kle, Abdul-adır cuvab etdi:

-Men saa ayanma, at kerek bolsa, tabılır. Tgerekge abıb aylanma da, keterge kesı ayanlay, zaman bolandı, olturda bir cu avuzlan, marca.

3015 Abdul-adır, sabiy cılaan bir baa yge kirib bir kesek turanlay, soan iyis ete, bigen semiz etleni keltirib afendini allına salıb, urcunundan baına balavuz bla pata muur salınan araqı ıanı ıarıb stola saldı.

3020 -Men bılay ertden, inir sayın bu kök suvçuqdan avuzuma kıuya turmasam, cüregim avruydu da tebreydi. Çağır ħaramdı, ansı sen da mindan tarta bolursa,- deb, içinde ölgen çibini bolğan bir kir stakanğa kıuyub, afendini kıoluna tutdurdu.

Mavlutda bal suvnu alırğa ürenngen kıolları bla arağı stakanı belinden buvub, tartarını allında bir- eki avaz söz aytırğa esine tüşüb, tebreği:

3025 -Fayğambar da(suratın arağı stakanda körgença, citi kıarab, salavat saldı) çağırını üsünden bolmasa, kerti, sen aythança, arağını keñne taşlamağandı. Alay bolğanlıqğa biz, afendile, kıarañı adamları kıatında içerge tartınabız. Birin kıoyüb, birin aytayım, fayğambar kesini süygen nögerleri bla colovçu bolğanında...

Afendini uzakğa keterin tanıb:

3030 -Siz kıavum bir canşak bolasız, bileme aytırıñı, fayğambar nögerleri bla colovçu bolğanında, tohtağan cerinde Nikolay arağıdan tartħandı. Canşarğa başħa zaman tabılır, seni kıoluñdağından sora stakan coğdu, men da anı saqlab turama, tart da beri kıoluma cetmege kıoy,- deb, semiz iyegini kıoluna alıb ħazırlandı.

Stakanı túbün örge aylandırıp, afendi, arağıdan cibigen çal mıyıkları da sürtmey, semiz etni conub tebreği.

3035 İgi cel eltmezça bolub, ħamħotnu dariy kıolcavluğ bla sürtüb, uzun kekire, ħalal bolsun deb, orunduğdan kıobub:

-Tañ atmay bu tatlı semiz etni kıaydan tabħansa ?- deb sordu.

3040 -Beri kıonakğa tüşe tebreğenley da menden soruv alğanıñı tohtat deb tilegen edim, alay bolğanlıqğa ürenñen avruv seni kıoyarğa unamaydı. Ozsa, saña ozsun, aşığanıñ bılay töben cağada mıçħı cargan orus caşnı çoçħasını etidi. Sen bılay kelib tüşğenden arı, urlanğan mal bolsa da, saña bir tıyınşlı kıurmanlıq etmey iyalmağanma.

Ne aytırıkdı deb, kıuru şışanı da orunduğ túbüne ata kıaradı.

-Sav bol, ne zat ese da, igi caraşıv eti bolğan ħayvandı, - deb, tişlerin kıaza, atħa cüregi tınçlıklılı bolmay, arbazğa çıkdı.

3045 Közleri çars köre, at cıyılğan catmanı túbüne barıb kıarağanında, kesini atı coğ, anı ornuna, kıabırğaları aşığan eşek kibik, bir osal at tağılıb tura edi. Közlerim

çars körüb ete bolurma mı deb, közlerin uvub, igi qaraganında, biyağı at süyelib, özejisine Abdul-Çadır qadalıb tura edi.

3050 -Afendi adamğa orazada araqıdan toyüb tentirey aylanırğa ayıbdı, bu atğa min da ullanı colnu örge bar, men ızından ceterme, - deb, afendi cuvab etginçi, ızına üyge taşayıbketdi.

Altınçı başı

3055 Qatına cetginçi uzaktan oğuna qurç töşnü zingırdağan tavuşu keledi. Ertidenbladan beri tohtamay canur cavub açılğandı da, çeget bavurda calan qayalanı kün kızdırıp tütünletedi. Tikge çıgıb arığan ögüzça, taş uzatğan maşına soluvlab, qara tütünü qayağa qazan qara cağa, qarnına temir colçukda töjeregen arbaçıklada kelgen taşnı quyub , qarab-qarağınçı kümüşlü taşın bir canına kısdırıp, kereksiz taşın qotaradı. Töbege basınğan qumurşhalaça, maşınadan 3060 çıqğan taş qalavnu tögeresine basınıb, adamlar, qar taş kesekni qollarına alıb, arı-beri burub, qıyırına kümüş cabışhan körsele, bir canına ayırıp, ağaç qırınlağa saladıla. Cez bıçağı butlarına tiye, bir közlüklü namazda salam bergen afendiça, közüv-közüv imbaşlarını ciltırağanına qaray, çibin qoruğança, qolunda sipisin arı-beri silke, işlegen adamlarğa bir közünü qıyırı bla qaraganlay, örge-enişge 3065 baradı. Bir zıkkıl sarı şinli qart, enişge iyile beli avrub, bir kesekge solurğa çögelegeninde, cez bıçaqlı, esletmey qartnı artından kelib, tabanı bla urub, taş qalavğa qabladı.

-Bılayğa tınçayırgamı kelgense, sen qart it teri!- deb, qurcunundan qağıtnı çıqarıb, közlüklerin burnunu qıyırına cetdirib, ne zat ese da bir zatlanı cazdı.

3070 Qartnı burnu qanay, taş töbeden beri ayırılıb, cez bıçaqlını allına tobuqlanıb barıb tiledi:

-On başlı üydegim bardı, cazma, calımdan tıysağız, açdan qırılıqbız , - deb ayağına başın ururğa tebredi, alay bolğanlıqğa hını ete, artına turub, biyağı sipini silke, qalğan şilegenlege qaray ketdi.

3075 Ol arı canlağanlay, cerni tübünden taş keltirgen arbaçığın maşınağa qotarıb, bir kelbetli kökköz caş, sarı çaçı da ter bla mañılayına qatıb, taş töbege minib,

tögeregine qarab, cez bıçaqlını körmegeninde, burnu kanağan qartha qolu bla körgüzte aytdı:

3080

-Köremisiz, Taşçını iyesini itleri endi bizni, avuzları bla kıcırağandan da ozub, ayakları bla urub tebreğendile! Ayıb tülümüdü, sen eski işçise, ol it urğanında, anı bılaydan qoratdırır canından küreşmey, sen, baş urub, anı ayak tübüne catasa.

Sarı şinli kart qaltırab, qobarga küreşib, burnundan kelgen qanı bir qolu bla sürte, cılay-cılay:

3085

-Men ne eteyim, kart qatın avrub catıhanlı ay boladı, men aña aşatırğa cuq tabmayma, - deb közlerin sürte, ketib tebrede.

Bılayda işlegen cüz carım adamdan biz söz aythan bolmay, işni qoyüb, başların enişge tutub, har kim qalay eterine sağış etib tohtağanlay, maşınadan bir kart işçi beri ayırılıb, cav qolların bushulğa sürte aytdı:

3090

-Semön kerti aytadı, bugün ol itni qartha artıqlıq etgenin alay keçib qoysaq, tambla ol andan aman da eter. İşçile barıbiz işni qoyub, Taşçını iyesine barıb aytırğa kerekbiz, ol közlüklü itni bılaydan kıstab, calıbızni ösdürgünçü, bir adam işge çıkmazğa kerekdi... Men aythanğa razımısız?

3095

Qart alay aythanlay, bılayda bolğan işçile barı küreklerin, getmenlerin alıb, Taşçını miyala kökbaş üyü turğan cerge aylanıb tebrede. Semön, taş qalavdan tüşmegenley, kartuzun silkib tohtatıb aytdı:

3100

-Bir bölek adam alay bargandan hayır çokdu. Bütev işçi bolğannı qobarıb, iş etgen adam qoymay, kümüş qazılğan teşiklede adamlanı da çıqarıb, ne zat izlegenibizni bılay har kimge bildirib, alay barırğa kerekdi. Bılayda meni allımda söleşgen kart aythança, biz qarab turğanlay kart işçige artıqlıq etgen itni alay qoymay, Taşçını iyesini allına, teşikden taş çıqargan arbazğa sırtından salıb, alay eltirge kerekdi. Ekinçisi, biz ertdenbladan inirge deri işleybiz, alğan açhabız qarıbızğa cetmeydi, calıbızğa qoşulub, işlegen sağat sanıbiz az bolmay, bir adam işge çıkmazğa kerekdi. Bu men aythan zatlağa razı esegiz, maşına tohtasın,

3105

- deb tögeregine qarğanında, taş qalavnu qatı adamdan tıq-tıqlama bolub, bir qavumu: << Kerti aytasa, köbdü tözgenibiz >>, - deb qolların silke, bir bölek caşırak işçi da cez bıçaqlını teşikte tutub, ayakların qaltırata, költürüb kele edile.

Qarab anı körgenley, bir avuzdan kıçırğança: << Taş taşığan arbazğa sırtından salıgız! >> - deb kıçırıp, anı taba tebinib, qolların silkdile.

3110 Taş arıtınan maşına işçileni cıyargı, buğa ökürgença , kayalanı zangırdata kıçırık etib, qarılıb tohtadı. Suvnu şuvuldağanı, cıyılğan adamlanı davurları bolmasa, işlegen tavuş tohtadı.

Cez bıçaqlı taş taşığan arbazğa igi sıyınmay, sırtından tüşüb, közlüklerini bir miyalası da sımb, etekleri cerge süyrele, işçile da ızından, Taşçını iyesine tebredile...

3115 Töbentin qonaqğa kelgen inaralla bla tünene keçe türlü- türlü çağırlanı içe köb olturğanına bolur edi, bugün oneki sağıatda cumuşçu kız Veranı üsüne dariy çepkenin qablata qobhanında, başım avruydu deb kesin hını- hunu etib, cumuşçusuna buyürdu:

3120 -Adam kelgen bolsa, << men bugün üyde coqma! >>.Angıladıñ mı? – deb sordu, başqa üyde aq maskeni qansığan tavuşun eşitib, cumuşaq başmaqların qablay, guzaba etib, başqa üyge kirib ketdi.

Ertdeden beri busağıatda Taşçı turğan cer tavlulanıqı bolub, qansı ese da tav biyleni birine cuq calatıb alıb, Taşçını iyesi, kümüz, qorğaşın çığıartdırıb, enişge taşıatadı.

3125 Ol, bir- eki cıldan bir aynı, ay carımını turğan bolmasa, mında köb turmaydı.

Taşçıda beş- altı cılnı işlegen adamlı anı eki- üç cıldan bir- eki colda küçden köredile, anı da fayton bla arı- beri ozğan zamanda.

3130 Alay köb tutub Taşçığa bir kesek zamanğa kelse da, aq çırpa maskesini qayğısın etgen bolmasa, başqa zat qulağına asırı kirmeydi. Taşçıda işleni cürütgen tülkü qılığı bolğan bir adam bardı. Ol, anı ornuna ne gerekli onovnu da etib, bütev işleni cürütedi. Beri kelgen zamanında, orunda catıb qahava içe neda aq maskesin qoynuna alıb qozun turğanlay, iş cürütgen adam, borkün qoltuğuna qışhanlay, tört bögülüb, eşik artına süyelib, Taşçını işleri qalay barganından hıpar aytsa: << Kümüz az çığarasa, köb çığar >>, - deb bir- eki söznü aytıb, << boşsa >> degen mağanalı qolun silkedi, sora maskeni eki al ayakçığından tutub, köküreginde sekirte oynaydı. İşin cürütgen, Taşçını kesini, köbgen süt kibik, aq qolunu

silkinjenin körgenley, guduluğ eterge kelgen adamça, tavuş eteme deb qorqub, aqirtin ayaklarını burnu bla çığıb, eşikni qaytarıb ketedi.

3140 Vera, maskesi bla aña qarağan cumuşçu tişiriv cathan üyge kirib, aq maskeni ayağın eşik kıısıb, tırnağında kesek carasın körgeninde, qolların silkgeni sayın uvurtları gıbitlaça qaltıray, çımmaq- aq beti aylıq turmaça qızarıb, caşıl közleri orunlarından çığarğa tebregeñça cıtırab, avuzuna kelgen, aman söznü aytıb, maskege qarab turğan qızını bir qolu bla qaçından tutub, bir qolu bla da altın başlı guloç tayaq bla tüyüb tebredi.

3145 -Men seni Jorjikge (maskeni atıdı) igi qararsa deb tutama ansı, seni, iyekni baqğança, ne eteme?

Cün maşokça, ayakların cerge qağğan zamanda silkinib, tüyüb qolları avruğanında, seyirsinib orunduqğa minib turğan maskeni qoynuna alıb, silegeylerin qaça:

3150 -Busağatdan dohturnu alıb kel! – deb qıçırdı.

Eşikni tavuş etdirib urub, maskeni költürgenley kesi cathan cerge kirdi.

Suvağaç kibik , qıñır, qıuv dohtur, celek kirgen qoyunça, kiyiz borkün çuyge tağa, miyala yaşçik bla bir darmannı eşik artına süyeb, ıñarırğa küreşib at tişlerin körgüze, iyilib kirdi.

3155 -Köremise, dohtur, Jorjikni ayağın kısdırğandıla, aña qayğılı bolğandan qalayğa kirirge bilmey turama, - deb, stol tübünde çibinleni tutarğa küreşib oynay turğan maskeni qoynuna alıb, ayağın dohturnu közüne tutdu.

Maskeni ayağın dört canına burub qarab, bir cez tayaqını köküregine tiber tıñıladı dohtur.

3160 -Cüregi, öpkesi igi işleydi, ayağın da, tırnaqçığık qobhan bolmasa, başha hatası çoqdu, - dedi.

Bavlay sala turğanlay, Taşçını işlerin cürütgen, beti- qutu ketib, eşikni qıyırın açıb sordu:

-Bek ullu işni üsünden kirirge bolluqmudu?

3165 -Ne ulla işdi ogorjik avruğan etedi, men boş tülme, artda kelirse!- deb, ayağı baylanğan maskeni koynuna kışhanlay terezege barıb, eslemey kaya kıyırına cetib çıñılğa qarağan adamça, artına turaqlab, kiralmay, eşikni kıyırından qarab turğan kişiğe sordu:

-İşlemey, meni arbazıma nek basınñandıla? – deb sordu.

3170 Quyruğu sınğan itça, Taşçını işlerin cürütgen, mukkur bolğanlay üyge kirib, eşik artında tohtadı.

-İşçile ne ese da bunt etib-basınñandıla, işlegenlege qaravçunu da taş taşığan arbazğa salıb kelib, saña söleşmey keterik tülbüz, deb basınıb turadıla, - dedi.

3175 -Meni qayrı zıkkılla çağırğanña çığarğa zamanım çoqdu. Sen bilemise, meni Jorjikni qatından keterge madarım çoqdu. Izıña qayt da, işigizge barıqız de da, bılaydan arı qorat, keterge unamasala, strajnikleni tamadaları abçarnı maña çağır , - dedi, aq beti çibin av cabışhança cıyırılıb.

-Bügünden qayğılı kün körmegenme, Jorjik avruydu, arbazğa bu zıkkılla basınñandıla. Dohtur, cüregimi basar bir darman içir, - dedi, beri dohturğa aylanıb.

3180 Dohtur miyala kübürçegin qaza turğanlay, zıñırdab terezeni bir közü uvalıb, boyalğan polğa taş tüşdü. Anı körgenley, qorqub, Vera peç qalanğanını müyüşüne kısılıb tohtadı.

3185 Arbazğa basınğanla atñandıla deb kölüne kelib, açıv bolğandan butları qaltıray, maskeni da költürgenley, balkonña çığıb qarağanında, atlı strajnikle işçileni tögereklerin alıb, ala da ortada bir- biri üsüne tıq basınıb :<< Beri çıqsın, aytırız bardı! >> - deb davur ete tura edile.

Aq maskeni Taşçını iyesi qatınını qolunda körgenley, bir- eki caş işçi bir-birin türtüb küldüle.

3190 Semön, bir cassısırt işçini imbaşına minib, qıçırdı:

-Seni işge qarağan qulluqçuların bizge cetdirmegen qıyınlıq qalmağandı. Endi qartları tüyüb tebreğendile. Bizni senden izlegenibiz: Ma bu itni mindan qorat (eki starajnik eki canın saqlab cez bıçaqlığı barmağı bla körgüzdü), calıbiz

3195 arnıbzıga cetmeydi, seni a masken krge knn bizni em ulla cal alan iibiz krmeydi...

Maskeni atı ayılanlay, syek saklaan itlea, arab turan strajniklege Vera balkondan ıırdı:

Men bılanı gırıldaqanların eitirge syemeyme. Busaatdan bılaydan ıstaız! – deb, maskeni oynuna ııanlay, ızına yge taayıb ketdi.

3200 Atlanı avuzları aılıb, ami tavula ıa tebregenley... Iile, kimin kz tb kbb, kimin brku artlab baı anay, ar kim baın ısdırıra kreib, kb turmaanlay arbaz arıvlandı...

3205 Temura, eegin suvnu bir canına taa taıb, kprden Taıa tgeninde, artında, bir blek atlı gammoyları bla, abet semiz tiiriv, oynunda a maskesi bla, faytonnu arasına oturub, anı allında da, ulla bıalarına tayana, imbaaları cıltıraanla oturub, kengden du iyisleri kele, cortub Temuranı atı bla ozdula. Alaa arayma deb, abırımı burnu taa ilinib abına , aar oyana, tgeregine aray , alaya kirirge bilmey, oramnı arasında re syelib turanlay, atı bla bir kelbetli ii ozub tebredi.

3210 -Men ilerge kelgenme, kimge barıra kerekme, mında adam tanımayma,- deb, olu bla krgze sordu aa Temura.

Orus szleden ese kbsn olu bla krgze, araay til bla aytdı.

3215 Kelbetli ii Temura olu bla cerni azıb krgzgenden ayıran bolur edi, artnı ne cn kelgenin anıladı, cılı iara, olundan tutub, kontornu allına eltib, bılaya bar deb olu bla krgzb, biyaınlay iara-iara ketdi.

3220 Kontornu eigin aıb arı kirirge tebregenley, bir cez tymeli, allın alıb, ernin yrb, Temuranı ayakların krgze, yge ciberirge unamadı. Temura, kelbetli ii tbeb, iarıb, kesi adamıa aıranına batır bolub, n uru etib kirirge murat etdi, alay bolanlıa, cez tymeli eikden baın aratıb sızıranında, aa ua ekeven cetib, ımı-unu etib, abırlarını salamların ulla bıalarını ıyırnı bla trte, te degen maanada olları bla krgzdle.

Temura, yge oymaanlarını ayısı abırlada bolanın ayırıb:

3225 -Oy ara kün kelsin siz amanlanı üyügüzge, abırla bolmay, cır-cır curuqlarım bolsa, men sizge işlerge da kelmez edim, - deb, balık cuğu abırların teşib arbazda oyüb, calan ayak kontoręa kirdi. Cerni túbünde kümüş azaręa caraşıb, eşikge ığıb arağanında, abırları salęan cerinde coğ tura edile.

3230 Ne eterge bilmey, calan ayak alayęa barayım deb, üynü bir canına arağanında, cez tüymelileni ekisi arınların tutub ars ete, biri, abırları tayağa anıb, burnun da olu bla tuthanlay, alıb barıb cağada otlay turęan toņuzlanı allarına atdı. abırladan ilgenib, toņuzla bir canına aıanlarında, cez tüymelile üçüsü da olların bir-birine urub küldüle.

3235 Temura, abırların toņuzlanı allarından alay alıręa bilmey, calan ayak oramda örge süyelib turęanlay, oltuğunda ara ötmekigi bla biyağı kelbetli işi köpürden ötüb kele edi.

3235 atına cetib, Temuranı calan ayak örge turub nek turęanın anılayalmay, Temurağa da, cez tüymelilege da arab sordu:

-art calan ayak nek turadı?

Cez tüymelile, bir-birin türtüb külüb, toņuzla otlağan cağanı körgüzüb aytdıla:

-Aziatnı abırları iyis etgenden, toņuzla da ciyirgenib adıla.

3240 Aythan sözlerin bir alamat naırdağa körüb, ögeleb tobuqların urub küldüle.

3245 Temura kelbetli işi da alağa oşulub küledi deb turęanlay, bılay tut deb, ara ötmegin Temurağa berib, cez tüymelilege da aşın-başın tüyüb, ne zatla ese da Temura ayırmağan bir zatlanı ayta, baguşladan sekirib cağağa tüşüb, abırları alıb ığıb, Temurağa berdi. Ol abırların kiygini, üsüne örge süyelgenley turub, olundan tuta, birgesine alıb ketdi. Ala közden taşayęandan sora da, cez tüymelileni külgen tavuşları kele edi...

Kün carığdan ığıb, suvuğ ayaz ura, kümüş azılęan arağı teşikge kirgenlerinde, oyülluğ bolur deb, Temura artına turaqladı. Alay a birgesine baręan Semön , artnı neden ilgenjenin esleb:

3250 -Qorqma, oyulluq tuldü , - deb arqavlanı körgüze, abına-sürüne, kolundan tutqanlay, kümüş qazılğan cerge deri eltib, işley turğan işçile bla şağrey etdi. Qalay işlerigin körgüzüb, işge caraşdırdı.

Temurqa, cerni tübünde işlegen kesi kibik qartlanı da, caş adamlanı da körgeninde, oyulub basar degen qorquv ketib, işge caraşdı.

3255 Temurqa beri kelib işçilege tübeğinçi, qaysı da bolsun, Orus adamnı körüb bolmay edi. Beri kelib işleb tebrengenli, bir zatnı ayıralmay, köb sağış etedi: << İşçile, artıqsız da Semön, keslerini biriça körüb, anañ etmezlik cumuşaqlıqnı etedile, kontorda turğan cez tüymelile va, bılaça bolmay, itge qarağança qaraydıla. Bıla da, ala da Oruslula, dinleri, tilleri birdi. Bılay nek boladı? >> - deb, ayıralmay, köb dıgalas etib sağışlana edi.

3260 Semönnu birgesine prazdnik künlede işçile cıyılıb söleşgen cerlege bara, bir kesek tilge ürenneninde, bir kün ketib bara semönnu bileginden tutub tohtatıb, avuznu cetışdirmegenñe qolların qoşub sordu:

3265 -Siz, işçile, artıqsız da kesin, sora ol kontorda turğanla da Oruslulasız, alay bolğanlıqğa siz aladan başqa adamlasız. Ala turtsele, ursala, siz meni kesigizge kısasız. Ol alay nek boladı?

Semön , qartnı aythanına işarıb, teññe körüb, belinden tutub kesine kısa:

3270 -Oruslula bolğanlıqğa, biz, işçile, qol kıyınımız bla keçindirebiz başıbıznı, ala va bizni qanıbıznı içib, kıyınımızdan semirib turadıla. Seni elinñe Kıyamıt degen bay beri mal satarğa kelse, seni çabırlarınñı toñuzlanı allına atqanla anı tögeregine, ne aytadı deb, it kibik aylanadıla. Taşqını işin cürütgen, biz Oruslula bolğanlıqğa, bizge qararğa tursunmaydı. Kıyamıt kelse, anı qoltuğundan kirib üyüne eltedi, birgesine çağır içedi. Endi işçile kontorda turğanlardan başqa bolğanların añıladıñ mı? – deb işara, Temurqağa qaradı.

3275 Tıñılab turub, bir unutulğan zat esine tüşgença, beti carıb, költürüb aytdı:

-Qarangıbız, köb zatnı bilmey, qarangi bavğa kirgença turabız.

Semöndan, ketedi deb qorqğança , qatı tutqanlay, barlıq cerlerine ketib tebredile...

Cetinçi başı

3280 Kün kıısıb turub, bir- eki künnü cañur cavub ayazığanlı, üyleni başları kögergendi. Kimleden ese da afendige kelgen kozula analarından zamansız ayırılıb tansıq bolub, çalmandan başların qararıb maqıradıla. Köb bolmay bir kozu kesilgen cerge barıb, qanı iyisgeb, quyruqları qaltıray ızlarına qaçdıla. Dağıda bir-birin türte, çalmanğa kelib, arı-beri ozğan adamlğa qarab, bizni
3285 boşlağız degença, taralıb maqıradıla.

Eşek, sırtından otun cüğü dıgırdab arbazğa tüşgenley, sırtı tınçayğanına qıvanıb, qışır umut etib, üynü eşigine aylanıb oquydu.

Tiyrede bir eski üynü allında qart kişi, eteginde cuqlab turğan qolan kiştikni, eşik qatı etilgença çüçkürüb, ilgendirib uyatdı. Hımil, soqur közlerin açarğa küreşib,
3290 künge aylanıb zamannı bilirge murat etib qaraydı. Ulanından tuvğan caşçık, oynarğa esine tüşüb, aqırtın tayağın aldı. Qart, tayağın tabmay, tögeregin qarmaydı. Caşçık, qart tayağın izley tört canın sermegenin körüb, küllüğün tıyalmay, pırh-çırh ete, üy artına qaçdı.

Qıyamıt bla Abdul-Qadır Muhammat-Aminin üyünde, tereze cabıvlanı iyib, kozu etden toyüb, tişlerin arıta, sırtlı şindiklege tayanıb olturub turğanlay, tamağın arıta, alğı burun Qıyamıt başladı:

-Abdul-Qadır bizni elde cañı adamdı, Muhammat-Amin bilede, bizni elibiz aman kılıklı bolub tebregendi. Onov etgenbiz da, tot bolub turğan cürekleni din iş bla cañırtırğa kerekdi deb, alayda tohtağanbız. Endi sen bügeçe ne alamat şiyihliğini
3300 da körgüzürge kerekse. Bizni elibiz, qarajel bolsa da, igi şiyihni bek süyedi. Bizni kolubuzdan kelgen zat bla saña boluşurbuz, alay a sen bilgeniñi bir da qaldırma. Meni senden tilegim oldu. Sen bügeçe trafı namazda cigit bolsañ, Qaraçayda seni atıñ oq atılğanlay ayıllıqdı. Da meni ayırım oldu, - deb, Abdul-Qadırni közüne qarab tohtadı.

3305 Közleri kemirilgen kozu başğa cıraç barıb, Abdul-Qadır, aşıkmay, tişlerin arıta aytdı:

-Men sizni eligiz körmegença şiyih bolurma. Siz bilirge kereksiz, har bir işni etgen adamni qıyını tabılırğa kerekdi. Artıqsız da men sizni üçün şiyihliketerge tebregenden sora, maña ne uzatırığızni bilirge süyeme.

3310 Abdul-Şadır, bir canına polğa tüküre, avuzuna ħurcunundan çığarıb bir tuz gırtını atdı.

Muħammad-Amin közünü kıyırın Şıyamıtĥa cetdire aytdı:

-Ol zat üçün sen kıyğılı bolma, biz seni kuvandırırız.

3315 -Men kıru sözge iynanıvçu adam da tülme, alay bolsa da siz ekigiz ayĥan sözge iynanayım. Meni kıol kıyınımı köble aşab, kesleri tışında kıalıb, başımı oĥa köb colda salğandıla. Siz alay eterge murat etsegiz, men sizni elden kıaçıb keterça eterme. Endi maña cumuş eterge bir adam kerekdi, kim bola ese da allay bir adamnı tabıb, iñirge maña ciberigiz, - deb ornundan kıobdu.

3320 -Bizni aman caşdan ıřanñılı adam tabılık tıldü, sen kıalay körese?- dedi Şıyamıt, afendige kıaray.

-Allah-Allah, Kıandaurnu tabsak, andan sora bir adam da kerek tıldü. Endi zaman ozub baradı, tögeregibizge kıarab , ĥazır bolurğa kerekbiz , - deb, tapĥadan alıb sarĥın başına kıyib tebredi.

Abdul-Şadır, ala taba kıñır kıarab, ĥılıkke ete aytdı:

3325 -Sürtülgen tazça, erinlerigiz cav cuğudan cıltıray, elge çıksağız, şiyıĥ, ne kıatı küreşe da, siz din tutĥan adamlasız deb kışini iynandıralmaz. Köremisiz, men avuzuma açıvtaş gırtını atıb arı- beri aylandırganımda, avuzum üç künnü aşamay turğan adamça kıurğaksıb kıaldı. Siz bir da kıuruy ese da ĥamĥotlarığızını arı ışırılday, üynü bir müyüşüne buruldu.

3330 -Caşavlu bol akıl üretgeniñe ,- deb, ceñleri bla ĥamĥotların sürte, kığıb ketdile, essizliklerine cunçub...

Bayram keçe trafi namazda mejgitge köb adam basınıb, allında eki cav çırağı bla Muħammad-Amin miĥrabnı başıçına minib, allına buķu başĥan bir ullu kitabnı alıb, avaz aytdı:

3335 -Camağat osal bolğandı, allañnı colun tutmağandan, adamlanı cürekleri tot bolub, elni içinde başçılık etgen akıllı adamlanı ayĥanların etmeydile, anı üçün Allah çamlanıb, sabanlarıbızını, biçenlikleribizni kıurutub baradı. Elde birevnü mülküne suklanğanla köb bolub tebreğendile. Ma Allahnı kelamında alay aytdı:

3340 << Bir el afendileri, hacileri, Allah saylağan onlu adamları aythandan çığıb, kesleri süygenni etib, namazğa cürüme, oraza tutmay, Allahı unutub tebregenlerinde, Allah, alağa çamlanıb, elge ırhı bara qan, anı ızı bla gıbı cavdurğandı >>.

Al tizginde olturğan bir qart, kerti cağasından gıbı kirgença, uzalıb boynun qaşıb, cavorun qalaqların arı- beri ışdı.

3345 -Alaydı, mubarekde, Allahı colun tutmağannı bu duniyada işi qolaylı bolluq tıldü. Bılay qarab, elde bir qavum adam gyaurı? Bla şoq bolub, iş cürütüb tebregenin körüb, ala amaltın savlay elge Allah bir çamlanmasın deb, men orazanı allında talay künnü svab oraza tutub, orazadan beri da keçe sayın taq atıncı namaz kılıb, dua etib turama. Bu ketgen keçe namaz kılıb tayanqanlay

3350 körgen tüşlerime qaragam, meni tilegen duamı Allah eşitgen bolur, deb murat eteme. Bayrım keçe fayğambarnı canı aylanadı, bir salavat salayıq, - deb, muadzinqe cav çıraqlanı cuqlatdırıb, lampalanı enişge burub qararı etdirib, başın eki canına atıb salavat salıb tebredi.

3355 Qararı mejgitde cıyılğan halk başların eki canına atıb salavat sala turğanlay, mejgitni arasından bir caşıl canğan zat adamlanı başlarından salınıb, << Allah-Allah >> deb kıçırıb tebredi.

Qarab caşıl canğannı körgenley, namazğa kelgenleni bir qavumu qorqub, eşikge qaçar qayğılı bolub tebredi. Bir qavumu da zikir etgenin tohtatıb, seyirge qarab turğanlay, afendi kıçırdı:

3360 -Muhammat fayğambarnı qabırından şiyih kelgendi. Közlerigizni kıstıb salavat etigiz! – deb, biyağı zikirni kesi alçılıq etib başladı.

Adamla, kıçıra- kıçıra onşuz bolub tohtab, közlerin açıb qarağanlarında, lampala carıq cana, afendi da, issilegen atça, başın canına ata, qatında aq sarhı, caşıl abası bla bir adam, qara saqılın sılay, örge süyelib tura edi.

3365 -Köbdü silkinneñ, boyün cigiñi sıdırasa,- deb afendini qulağına şıbirday, canı kelgen caşıl abalı camağathı aylanıb aytdı, - deb mubarekle, bir dua eteyik! Ullu Allahı buyruğu bla (bılay aythıanlay, eki qolun örge cayıb, közlerin kökge araltdı) men bugün inirde Medinada aşham namaz kılıb, sizge izin berirge keleme. Bügeçe trafi namaznı ozdurmağız da etigiz, men bılaydan çıqğanlay,

3370 ızıma aytıb faygambarnı (başın rge tutub salavat sala) abırına ziyaratha barıb aytırıma, sizin araızda Allah sygen bir mubarek adam bardı, ol da meni cnerim bolludu.

Caıl abası cel ete, başıdan tşb, al safnı ıyırında kzlerin cumub, başın arı-beri silke turan andaurnu olundan tutub, beri afendi taba burulub, trafi ıldır deb mınaqların silke, andavurnu syregenley mejgitden ııb ketdi.

Em art safda Amat, Biyngerni abırasından trtb:

-Medinaa deri ıyını ızından cortarık ese, cayraq andavurnu talaı turludu, -deb, kllgn tıyalmay, epken cein avuzuna ısdı.

3380 Abdul-adır andavur bla mejgitden ıanlay, andavurnu amotuna cumduruun tutub aytdı:

<< Allahnı sygen >> tuvarı! Men saa nena colda aythan edim? Men <<

Allah >> deb eki kere aythanlay, cibni bolaanıı tohtatıb, meni rge tartıb ıar deb, seni ulaqlarınan tutub tın bir artnı bogn cigin ıarıra azdan alanma. Bu coldan sora bılay etgeni bolsa, seni birgeme << faygambarnı

3385 abırına >> eltgen oay, tabannı berib, ma bu apadan atarma,- deb, syrey barıb, mejgitni allında miyik unanı krgzd.

-Bar endi, ertdenbla, men apar bergini, yden eikge ıma, - deb, Muammat-Aminin y taba aylanıb ketdi.

3390 Kee igi ketib, adamla namazdan ıanlarında, bir blek art, ıyamıtnı tgeregine basınıb, kzv- kzv olun tutub aytdıla:

-Bizni balalarıbıza da seni balaa bergen Allah bersin, ne zamanda da rıı tohtaan bir adam edi , cavan klge cavadı deydi, teyri eii aılana, ıyı kelgenley, seni caını olundan tutub ziyaratha alıb ketdi.

3395 aysı da bilgenia slee, ıyamıtnı yne deri aırıb , ar kim y taba burulub ketdi.

Ahıma, Qasım, Biynöger, Battal, Toqalını üyünü allına cetib, çaçılıb keterge kölleri barmay, << şiyihni >> hıllikke etib başladıla.

3400 -Ol şiyih degenleri karasaqal.Qasımını qaşha alamasından cürük bolur ansı, fayğambarını qabırı uzaqda hparı bardı, bügeçe ertdenblağa deri, Qandaurnu da süyrey, arı barıb kelallıq bolmaz edi,- dedi Ahmat.

-Eki cılını men Qıyamıtılada çalkı tuñhan edim da, Qandaurnu şiyihğa uşagan cerin bir da körmegenme. Anı şiyih birgesine alıb ketgenin bir da ayıralmayma. Bizni Toqalını eltse da bir işge uşay edi, - deb külüb, Toqalını qabırğasından türtdü Biynöger, Qasımını imbaşına tayana.

3405 -Meni eltse, bir da seyir bolma. Men, sizinça, Allahımı, adamımı tanımay aylanmayma. Kesim teli esem da, men ulluna aythannı etib turama,- deb könçegin tarta, aladan bir canına ayırıldı Toqal, Biynögerni hıllikke etgeni canına tiyib.

Biynöger bügeçe Toqalını sözlü bolğanına seyirsindi:

3410 -Ayhay, sen a harib, Qıyamıtını ayak colun cuvarğa tabsañ, saña andan ullu igilik qayda! Eşikge çıksa, ızından qumğanın cürüte tur. Bügeçe caşı da şiyih bolğandı, saña da andan bir cuq ceter. Bar, eşikge çıgarğa seni saklab turadı,- deb Qıyamıtını üyün körgüzdü.

Qasım, busağathğa deri tıñılab turub, tözalmay Toqalını ızından kıçırdı:

3415 -Ol üyünge ot tüşgen keçe cağağa eltib, boyün cigiñe az qağıb qoyğanma, endi mindan köb ozsañ, mıyıklı anañ tanımazça eterme, andan ese, avuzuñu tıya bar, sen, Qıyamıtını it tegenesini qatında catñan egeti.

Toqal taba cumduruqların kısa tebredi, alay bolğanlıqğa nögerleri tutub cibermedile.Qalğanla har kim kölüne kelgenni aytıb boşaganında, Battal ortağa çığa aytdı:

3420 -Toqalını halisin bile turğanlay, birgebizge qoşabız da tebreybiz, ol a bizden eşitgenin, bazar betin almaşdırmay, çabıb betsinib Qıyamıtıña aytıb turadı.

-Kim tağadı anı birgesine? Qart qoyğa mant başı cabışhança, kişi anı çaqırmağanlay, qoşuladı da tebreydi. Atasını aman közüne uçurayım, ayamasın

3425 da tabhanın aytsın, alay a ekinçi qolqa tüşse, men anı betin ezerme,- deb, tişlerin çıkırdata, kesi allına cumduruqların qatı kısıb tohtadı Qasım.

-Şiyihni hapanı ertdenbla çığar, cürügüz, endi çaçıluyık,- deb şıbirdadı Biynöger, eki kuçağı bla nögerlerin coppu ete. - Üyü bolğan- üyüne, üyü bolmağan – başı tübüne, - deb gitçe zamanında aytıvçuların naqırda ete aytıb, qavumu da üyleri 3430 taba burulub ketdile.

Segizinçi başı

Çımırta otun cana kelib, ciltin çartlab Temurqanı avuna tüşüb ilgendirdi. Eri kelgenine qıvanıb, Mölehan, üy tübünde urçuqça aylanıb, savutlanı dıñırdatıb, qonaqlarına aşarık hazırlarğa küreşedi. Otha çoyün aşanlay, Temurqa keltirgen 3435 qara ötmekni cartısın sahanı tuvrab, kesek-kesegin ağaç tabaqğa salıb, hotası bla başın caba, tiyrede kesi kibik carlı honşularına ötmekden honşuluk eltedi.

Semön, Temurqa nögerini qarıvsuz çaşğanın közü bla körüb, kızıv-kızıvjilka tütünden tartıb, mıdağ bolub, başın enişge tutanlay, kışhaç bla külde suratla saladı.

3440 Temurqa, hoşkeldige kelgen honşularına burulub, haparnı cassı keltiredi:

-Men, ne köb cerde turğan esem da, ma bu qatımda olturğan Orus çaşdan igi adamğa tübemegenme. Ol maña Taşçıda atam, etmezlik cumuşaqlıqını etgendi. Qanı-dini bizden başha bolğanlıqğa, Qıyamıt kibik muslmanla anı çuruk oltanına qurmaybolsunla. Siz, Orus barısı birdi deb, alay umut etmegiz, men 3445 kontorda turğan bir qavumnu kördüm, bir başhası çoqdu, tamam. Qıyamıtını burnundan tüşgen kibik, har bir işleri, qılıqları şaşmay uşaydı. Ol qavumnu qatından ketib, işlegen adamlarğa qatışsañ, boynundan bir avur cükünü atıb tınçayğan kibik bolasa. Sözlari da, işleri da bir-birine tayançaq bolğanlay bir-birin tutub turadıla. Alğın men, kartuzlu adam körsem, gyavrnu alası, qarası çoqdu deb

3450 qaray edim, endi va, kesim barıb içlerinde turğanımda, ullu canılğanımı tanığanma. Alayda men bir kesek turğanma, ol kesek zamannı içinde ma bu çaş, başha adamlığından sora da, meni közümü açhanı çaklı çaşğan ömürübüzge bilsek, carlı qavum bılay aman künge cetib turmaz edik. İşçile biziña tuldüle. Bayla bizni biribizni üsüne minib turğanlıqğa , qalğanla , canlab ketgen

3455 bolmasa, nögerlerin birigib kıynlıqdan alırğa boluşmaydıla. İşçilede alay tuldü:

Birine zor cetgenley, barısı birigib çabadıla.Canımla, biz da alay bolurğa kerekbiz, -deb , Orus tilge ürennenin hoşularına bildire, beri burulub Semönğa ne ese da bir zatlanı aytdı.

3460 -Men, kart adam, körgenimi ondan birin da carmalayalmağanma, bu sizni bla bir-eki söleşirge süyedi, - deb kesin tilmaçğa hazırlab tohtadı.

Semön, til bilmegenine buşuv ete, başladı:

3465 -Kölüme kelgen zatlanı sizni tiligiz bla kesim cetdirib aytalmağanıma cüregim kıynaladı. Alay bolsa da sizni elligiz Temurğa aytırğa küreşir. Siz, tavlula, eki cüknü költüresiz: Biri kesigizni biylerigiz, baylarığız, ekinçisi Orus patçaahlık üsügüzge minib, sizni qarangılıqda taşnı tübüne kısdırıp turadıla. Men aytırık köb zatlanı siz busağatda ayırallık tülüz. Alay bolğanlıqğa siz anı köb turmay ayırırız. Biz carlı, işlegen halk, Oruslu, Qaraçaylı deb ayırmay, bir-biribizge qabırğabızni berirge kerekbiz.Qaraçaylıla barısı bir bolmağança, Oruslula da barısı bir tuldüle. Sizni baylarığız sizni cekgença, biznikle da bizni cegib, kün

3470 sayn qanıbızni içib turadıla. Orus, Qaraçay ayırmay, işçile, kıynalğanla birigib silkinsek, barıbızni da cavubuz baylanı, ala aythanda cürügen patçaahlıknı üsübüzden atıb, kesi qolubuz bla kesibizge carıq çavav işlerikbiz. Bılay qarasañ, anı siz menden igi bilesiz, sizde bir bölek adamda bolğan cer, mal, rıshı bütev elde coqdu. Ol barısı sizni qoluğuz bla, sizni kıyımız aşalıb cıyılğandı.

3475 İşçile, carlıla birigib, ömürden beri boynubuznu basıb solutmay turğan boyünşanı atayık, -deb, kızıb ketgenin esleb ışara, Temurğağa , - asırı köb aytdım, alay bolsa da köçür, men da boluşurma, - deb tohtadı.

<< Ecigi-stünü >> bla ayırmasala da, bılayğa cıyılğanla Semön aythan zatnı mağanasın añılab, Temurğa köçürürge tebregecinde, anı avuzuna çaba, Biynöger sordu:

3480

-Men añılağan bla, ol aythan zatlanı barısın bek tüz aytadı, alay bolsa da ol aythança, birevnü malın alğan gūnañ bolmaz mı? Bizde afendile avaz bere, taymay anı aythanlay turadıla.

3485 -Kereksiz zatnı sorgandan ne mağana bardı, seni diniñi, tiliñi bilmegen adam gūnañnı, suabnı qaydan bileledi? Andan ese ma bu prustoplanı, starşinalanı artların

eter madar bar ese, anı sorurğa kerekdi. Sor, marca, Temurğa ,- deb olturdu
Qasım.

Nögerleri sorgannı Temurğa avuzuna kolların da koşub Semönğa köçüre
turğanlay, Aħmat, kesi kesine söleşgença, ornundan kobmağanlay sözge koşuldu:

3490 -Bütev anı aythanına men kol salıb tohtayma, meni ayak col kazargä bir eli cerim
coħdu, Qıyamıtını cer caba malından sora da, elni sabanlarını cartısı anıħıdı.
Avuzubuznu açıb qarab turmay, cer, suv teñ bolğunçu küreşirge kerekdi.

-Oñ canıñı aylandır da bir bar, - dedi Toqal, ol alay aythanlay, tögeresine qaray.-
Saña Qıyamıt cerin berse, körmezmise! Caramağan sözleni aythandan ne sebeb
3495 bardı?

Battal Toqalğa kıyıǵına qaradı.

-Toqal ħarib, - dedi ol,- Qıyamıtını cerin sıyırgan oğay, caratıb alsa, eski carı
tonun da berlikdi. << Telige col boş, ayranğa suv koş >>- deb seni kibiklege
aytadıla. Bılayda gır-gır ete turma da bar, Qıyamıtını katını otun cardırırğa saħlab
3500 turadı, ceñil barmasañ, tepsi tübden kuru qalırsa, - deb kolu bla eşikni körgüztdü.

Tünene Qasım Toqalğa tiş kısıb qalğan edi da, anı üsünden söz kozgalğanında,
tözalmay:

<< Şiyih Qandaur >> deb eşitgenninde, Temurğa, Semön bla söleşgenin bölüb:

-Ol kan içgen cılan kaçan şiyih bolğandı?- deb sordu.

3505 -Qandaur ullu Allahħa carağan adam bolğandı, trafi namazda, izni berirge
Medinadan kelgenme deb, bir qara saħallı adam, namaz ete turğanlay, caşıl canıb,
başbız bla bir-eki da uçub, Qandaurnu fayğambarnı qabırına elteme deb,
kolundan tutħanlay mejgitden çıǵıb ketgendi, - dedi Biynöger ışara-ışara

Biynöger söleşe turğanlay, İbragim, boynunda geten artmaqçıkları bla aħırtın
3510 kirdi da artlarında olturub, tıñılab turdu. Sora Biynöger sözün boşağanlay, sekirib
qobub, koluna eki sınğan qavraçıkını cumub, közleri cana sözge koşuldu:

-Qandaur şiyih bolğan ese, cılan bolluq kimdi? Carlı ħamitni çegetde soyüb
ketib, mında şiyih bolamı aylanadı?- deb allından başlab qalay öltürüb ketgenin

aytdı: - Ma bu da Hamitni an cuğu sıbzığıdı, - deb sınjan avraıqlanı atasına
3515 uzatıb, cılağanın tıyalmay, bilek ağağını artına ağdı.

Cıyılęan adamla ota, suv uyęanęa bolub turlendile. Caşıknı cılab ağhanın
körüb, ayęılı bolub, Semön Temuręaęa << ne bolęandı? >>- deb sordu.

art Temuręa , andaaur kesine cetdirgen ıyınlıqla da esine tüşüb cılamuqları
töğüle, sınjan avraıqlada an tamęalanı körgüzüb, ne bolęanın aytaında,
3520 Semön, sekirib örge obub, baş enişge arab turęan adamlęa aylanıb söleşdi:

-Bayla, ürenęenlerięa, entda bir carlını cegib turub , oynu kesgenęa, kesdile. Anı
alay oyaręa amal coğdu. Baylanı bu zorluqların halk bilirge kerekdi. Birigib,
suv obub uręanęa, urub uvatıręa kerekdi...

Semön sözünü artına cetginęi, Molehan, guzaba kirib:

3525 -Duniya zikir etib, şiyihni allına barabız deb, gitçe, ullu da uyulub baradıla, -
deb hıpar berib, şıntaı cavluğun başına kısa, eşikge ığıb tebregenley, köz
saqlab turub, Toğal üyden canlab ketdi.

Temuręa nöğerleri bla arbazęa ığıb arağanında, Muğammad- Amin bla ıyamıt
allarında, adamla tul-tubanęa basınıb, << Allah, Allah >> deb zikir ayta,
3530 biçenlikle taba ketib bara edile.

Alınғанmı etgendi bizni elibiz, bılay nek etib aylanadıla, - deb kesi kesine
söleşe, Semönna aylanıb:

-Sen << şiyihh >> araręa süye eseņ, bu üsün bla barıręa cararık tuldü, caşlanı
birini kiyimin kiy. Biynöger, mına üsüne ablarık keltir, marca! – deb Semönnu
3535 olundan tuta, üyge kirdile.

Toğuzunçu başı

Otovda Abdul-adır bir canından olturub, atapa cabıv cayılęan stolęa ablanıb,
Muğammad- Amin da barmaqların sılay, közüv- közüv basıb ıırdatadı.ıyamıt,
avdan sağalın bir olu bla sılay, guloçuna tayana, tamağın arıta, Abdul-adıręa
3540 arab:

-Başlağanığa bir sözüm coğdu, alay endi din canından bir- eki caravlu zat
körgüzürge kerekse, - deb mıyıqlarına ışardı.

Şindikni dıķırdata ķobub, bir müyüşden bir müyüşge cürüy, allına ķarağanlay, Abdul-Ķadır cuvab etdi:

3545 -Siz maņa dinni betin ıġarmay ķoyadı deb asırı ķorķmaġız, alay a seni caşın, ol bir keçe trafi namazdaa, men aythan zatlanı << toltura >> tursa, kesigiz bilgenden, men ķanatsız şiyihma, kimni bolsa da belin avruturġa bolurma. Sen atasısa, caşınġa kesiligini bla bir sölüş, ansı ol bir kesek tiri bolmasa, men anı << Allah süygen adamladan >> ıġarlıkma.

3550 Mejgitde etivüsüa, közlerin süze, Muġammad-Amin sözge ķoşuldu.

-Kerti aytasa, ġar bir işde, artıksız da dinni colunda, tablık kerekdi. Caġıl adamlıġa bir iysil zatnı esletseñ, ekinçi alanı iynandırırġa bek kıyındı. Abdul-Ķadır kerti aytadı.Ķandaur bir kesek ġomuġ bolġandı, alay bolsa da caşdı, ürenir. Abdul-Ķadır! Sen da anañdan tuvğanlay şiyih bolub ķalmaġansa ,- deb eki nögerine közüv ķaray, kesin işartırġa küreşdi.

3555

Afendi sölüşgen zamanda, Abdul-Ķadır örge enişge bara, canıvarnı körgen uvua, terezege ķablanıb ķarab turdu, sora bir ķolu bla Muġammad-Aminni ķabırġasından türtüb aķırdı.

-Ol ozub bargan << mölek >> kimnikidi?- deb suv alırġa bargan bir uzun, aķbet, ķaraķaş kıznı körgüzdü.

3560

Abdul-Ķadırġa közlerin işarta, ne murat bla sorġanın bilib:

-Köb bolmay atası teli avruvdan ölgen öksüz kızdı. Şiyih cumuşaķ ķabınnı tanıġanına men şaġatlık eteme, - deb, erkeletib imbaşından ķaķdı.

Afendini naķırda etgenin caratmay, kıız közden taşayġanında, terezeden beri ayırıla, mañılayın cıyırıb:

3565

-Afendileden sora iġini tanıġan coķdu debmi turasa?- dedi.

Ķıyamıt, gulouna tayanıb, saġış etib turub, söznü başġa canına bururġa süyüb:

-Meni tögereġimde caşāan şġuvursuzlanı bu art közüvden beri kılıkların kolay körmeyme. Bılayġa adam aslam cıyılġan zamanda cerni, mülknü üsünden

3570

Ķuranda bolġan caravlu sözleden bir- eki söznü aytıb ķorķuturġa kerekdi, ansı ala, kış aç bürülea, kiri bolġan adamlıġa tişlerin aķdıra, abargā ġazır bolub

aylanadıla. Bir kün Toğalğa tübegen edim da, ol aythanğa tınılasam, kulaqlarım cızıldaydıla. Ala da keslerine bir Orus << şiyih >> tabhandıla, ol sizni horlamağa edi, - deb ekisine da közüvkaradı.

3575 -Men avaz aytırğa alay çemer tülme, dinni türlü işlerin körgüzüb, adamlanı cüreklerin cumuşağ eteme. Men kızdırğan zamanda, Muhammat- Amin, igi temirçiça, caraşdırıbtmirni cazarğa kerekdi. Afendi adam tülmüdü, söz tabarıkdı, ne tabhanın da aytsın!- dedi Abdul-Şadır. Dağıda koşdu:

3580 -Sizni tişirivlarığız biraz dinden arthā qalğan halkdıla, alağa bir kesek izni berilmese, Allahnı unutub qoyarıqdıla. Bügünden arı, qonaqbayla razı bola esele, sizge işlegenimi tohtatmay, ol canı bla da küreşirikme.

Erkinlik bergenlerin bildirib, bir- birine qaray, başların silkdile.aHar kimni aytırıq sözü tavusulub, keterge tebreb turğanlay, art eşikni açib, Şandaaur üyge kirdi. Boçhası tas bolğança, başın enişge tuthanlay, tögereğine qaray ,
3585 hırcunundan bir qağıt çırmalğanı çığarıb, Abdul-Şadırga aylanıb:

-Elde men kirmegen cer qalmay aylandım, bıladan sora tabmayma, - deb qağıt çırmalğanı uzatdı.

Abdul-Şadır, hamhotun turğuzub, nögerlerine aylana:

3590 -Ertdebladın beri aylanadı, mından sora kükürt başlı sernek tabmay keledi. Siz, meni da, kesigizni da betigiz çığarın süye esegiz, men izlegen kerekleni tabarğa kereksiz. Ne alamat << şiyih >> bolsam da, quru qolum bla cuğ etalmazma, - deb, bir bek unuñhan zatı esine tüşgença, beti carıb, Şandaurnu bileginden tutub aytdı:

3595 -Busağatda, sen malköz adam, açhanı ayamay bir abadan duğ şışanı al, ma bu sernekleni da hırcunuña sal, bugün ingirde adam ayağı tınjanlay, ol qaraqaş qızı bolğan qartnı qabırına barıb, em alğı burun duğ şışanı tavusulğunçu quy ekinçi, men bergen sernekleni başların qoluña sıdırıb, uzunuça, mejgitde meni üsüme caqğanıñça, qabırğa caq, unutub qoyma, ızınğa qaytırğa tebreseñ, qollarını topraq bla ışı,- deb, afendi bla Qıyamıñha aylanıb:

3600 -Añılab qalığız, tambladın başlab qaraqaş qızın atasını qabırnı nür canarıkdı. İynanmağanğa afendi, ertdende camağat bla duağa barsa, duğ iyis etgenin

candetden keledi deb anlatırğa billikdi. Anıladıǵız mı? Abdul-Ƙadır alay ne da bolsun degen boş şeyih bolmaǵanın köresiz!- deb, Ƙolların urub küldü. Seyirsinib avuzların açib turǵan nögerlerin Ƙoyub, caşil abasın Ƙablay eşikge çıǵa tebreb, eşik üsünden Ƙandaurǵa aylamb:

3605

-Avuzuǵa çibinle Ƙonadıla, arı cab, ƘabaƘça açib turma da! Sen tambla fayǵambarı Ƙabırına barıb kellikse, aƘ aba etdirib hazır bol,- deb eşikleni Ƙatı etib ketdi.

Ol ketib, ayak tavuşla, tohtaǵanında , Ƙıyamıt Muħammad-Aminge kısıla:

3610

-Bu ħaznanı Ƙayda tabħan ediñ? Kün sayın türlüden türlüşün çıǵara keledi, - deb seyirsindi.

-Mubarek! Men tabmaǵanı kim tabarıƘdı! İçingde Ƙalǵan söz bolsun, bir zatında ħata coƘdu, alay a, Ƙatıña cuvuk oltursa, ħurcunlarıña saƘ bol, - deb, küle- küle, bir- birine kısılǵanlay, üyden çıǵıb ketdile.

3615

Onunçu başı

Allarında şeyih , caşil abası cel ete, anı oñ canında Ƙıyamıt, suvuk bolmaǵanlay, börü tonun kiyib, guloçun bilegine ilindirib, mınçaƘ tarta, anı ızından ToƘal Ƙatapa küyüznü költürüb, sol canında afendi, cangı sarħı künde cıtıray, andan arlaƘda Biymurza, orundan canı Ƙobħanına beti aǵarıb, keledile. MırtazaƘlanı biri ızından Biymurzanı ıllu bıçaǵın költürgenley, aladan arħa Ƙalama deb ƘorƘub, teng barırǵa küreşib keledi.

3620

Şeyih allın başlab, Ƙalǵanla zikirni költürtedile. ToƘal, zikir ayħanımlı Ƙıyamıt körsün deb, küyüznü költürgenley tuvrasına barıb, Ƙanña Ƙıçırǵan tuvarça, avuznu kerib Ƙıçırıp zikir aytırǵa küreşedi.Ƙıyamıt, ToƘalnlı alǵa ozǵanın oñsunmay, közün , Ƙaşın tüyüb, ızına Ƙıstadı.

3625

Muadzin, ħalkǵa oraza açılǵanın bildire, << Bayram namazǵa cıyılıǵız! >> - deb, başın eki canına atıb, tamaǵın ayamay, salaħ tartadı.

Alǵa barganlanı ızlarından Ƙalǵan ħalk da basınıb, ıllu colnu biçenlikle taba baradıla. Sabiyle, şeyih kim bolǵanın bilirge süyüb, ullulanı ayaklarına çırmala, alǵa ozub ketib, ızlarına şeyih taba Ƙarab, artlarına Ƙuçadıla. Bir bölek Ƙatın, ƘapħaƘ başına basınıb, cavluƘları bla betlerin caba, şeyihħa citi- citi karaydıla.

3630

Namazğa barganla tuvradan ozğanlarında, üsüne oqala tigilgen tıyn tonlu qatın nögerlerine burulub aytdı:

3635 -İgi sağan, anıça bolub qalır edi, betine nür tögülgenley turadı! Ol Allah süygen adamnı elge kelgeni bizni bir nasibimiz bolur edi.

Özüvü cıltırğan bir alaqtay çepkenli qatın hamhotun bir canına burub aytdı:

-Ne zat ese da, men anı kızlağa citi qarağanın asırı süymeyme. Bir kün Fayruz ozub barganlay, anı anga qarağanına aşab qoyadı deb tura edim.

Tıyn tonlu qatın, anı alay aythanın uşatmay:

3640 -Ket-ket arı, nasibıñ alay bolsun, seni Fayruzuñ üçün öle bolur! Ol din tutğan, Allahğa cuvuk adamnı esine allay kir zatla kelmeydile. Ol meni üyümde turğanlı nellay bir boladı, tişirivğa qarayalmay, beti kızara turadı. Ma anı duası amaltın Qandaur şiyih bolub aylanadı. Bügün Qandaur fayğambarnı qabırına barıb kellikdi. Ol kelgenley, uzaymay fayğambarnı canı da camağatğa salamaşırğa kellikdi.

3645

Alaqtay çepkenli qatın, bir canındakesiça üsü aman nögerlerine köz kısa:

-Qaynaysa, seni erih afendidi. Siz bilmegenni kim billikdi. Qandaur da şiyih bolğan ese, kökge uçmazlıq adam çoqdu. Keligiz, keteyik, - deb, nögerleri bla ayırılıb ketdi...

3650

Biçeni eki kere çalimb, canı alısın urğan biçenlikde camağat oturub, afendini avazına tıñılaydı. Şiyih al safnı ortasında << Allah, Allah >> deb başın eki canına atadı. Hunanı tışında uça kirgen qazanlada qurmanlıqla bimedile. Namazğa olturğan cerden arlaqda, göbelekke qonqanqa, bay üyleden kelgen hıçınla başları aq cancavluqla bla cabılıb ağara catadıla.

3655

Biymurza, qarivun körgüzürge keltirgenqa, ullu bıçaqları bla mirtazaqlanı qatına cıyıp, bir kıyırda olturadı. Em artlarında, qolların arı- beri kıyır ete, Temurqa afendini aythanın Semönqa aytırğa küreşedi. Ayta kelib, qolu bla körgüzgeni hayır bolmay, aythanın Semön aqılamaşa, açıvdan uzalıb kırdıknı culqadı. Aqılaturğa süyüb, qalay eterge bilmey, bir canına qarağanında, Toqal qatından

3660

qobub, aqırtın adamlanı kıyırları bla Biymurza taba ketdi. Toqalnı stımlab aylanğanın süymedi, alay bolsa da qatında caşladan adam körmey, Semönnu

kesin koyüb keterge madarı bolmay, Toqalrı kayğısın körürge cuq etalmay koydu.

Afendi, kolların cayıb, başın örge tuta, közlerin enişge karatıb aytdı:

3665 -Ma bu içibizge Mekkadan, Medinadan kelgen şeyihni kuvatından bugün bizge salamlarığa fayğambarnı canı kellikdi. İçigizde ösge bir caş, Qandaur mubarek, şeyihdan aña izin cetib, nasıblı bolub, bugün şeyihni buyruğu bla fayğambarnı qabırına ziyarath ketib, busağatda keledi deb allına qarab turabız. Muval bolmay, qatı zikir etigiz, - deb, kelib Abdul-Qadırnı qatına çögeledi.

3670 Abdul-Qadır, kesin qaltıratıb, imbaşların silkindirib, qıçırıb zikir etib tebredi. Camağat eki canına közüv çayqalıb, zikirge qızıb turğanlay, töbeni artından bir aq kiygen adam, ızından da sabiyle tizilib, << Allah, Allah >> deb zikir ayta, cortub kelib Abdul-Qadırnı allına cıyıldı.

3675 Aq kiygen adam Qandaur bolğanın tanıb, camağat, seyirsinib, ol cıyılğan cerge basınıb tebredi, alay bolğanlıqğa Biymurza bla mirtazaqla tögerekke çabıb, har kimni alğın olturğan cerine cıydıla.

Şeyih , zikir etgenin tohtatmay, iyilib, cıyılıb turğan Qandaurnu qulağına şıbirdadı:

-Cün maşoqça, töngereb turma da, köbdü endi, örge qob da zikirge qoşul.

3680 Camağat tınç bolğanında, Abdul-Qadır, sekirib qobub, kolların caya, alğa çığıb, başın eki canına ata, << assalam aleykum >> deb üç kere havanı quçaqladı.

-Fayğambarnı canı ketginçi, başıqızın enişge tutub salavat salıqız, - deb, beri burulub, kesi eki qolun allına uzathanlay, at tutarğa çabhan han gözetçiça, töbege deri çabıb, ızına qaytıb biyağı ornuna olturub, qaltırab zikir etib başladı.

3685 Cıyılğan camağat << fayğambarnı canın >> körmey quru qalğanın uşatmadı, alay bolğanlıqğa cuq aytırğa madar tabmay, zikir etgen muval boldu.

Al safda olturğanlardan qalğanla zikirni tohtatıb, qurmanlıqla taba keter qayğılı bola tebregenlerinde, Biymurza, kısılı barıb, afendini qulağına şıbirdadı.

Tiri- tiri atlay alğa çığıb, afendi söyleşib başladı:

3690 -Biz Һarible sizni günahlarıgızni keterib, tot başhan cüreklerigizni açabız deb, namaz ete başıbızni teşib aylanğan zamanda, sizni bir Һavumuğuz, kesine musulman atab, Orus gyavrlanı bu sıylı künügüzde içigizge keltirib turadıla. İçigizde allay kyafırlık bolmasa, fayğambarnı canı sizge körünnük edi deb, şiyih bek ullu mıdaҺ bolub turadı. Ol artıgızğa kelib olturğan gyavrnu da, anı beri alıb

3695 kelgen musulmandan gyavr bolğanlanı da busağatdan tişlik-tişlik eterigizni men tutҺan kelam bla sizden tileyme, - deb, közleri cana, Һolun Һıngır etib, em art safda Semön bla TemurҺa olturğan cerge uzatdı.

Bütev cıyılğan Һalknı allı arı aylanğanlay, Biynöger, Һasımnı sırtına minib, Һalkğa aylanıb aytdı:

3700 -Men, bir sürüvçü caş, ne bileme, alay bolsa da Һalk kesi onov etsin.Tünene çegetde calçısın soyüb, bugün Һandaur Һalay şiyih bolğanın afendi bir aytsın.Anı şiyih etib aylanğanla da aҺa uşala bolurla, ansı bu bılay nek boladı, camağat?

Һalk Һatışıb sözüni eşitmey tebrengenlerinde, Һasımnı sırtından tüşüb, Semön taba aylanıb ketdi.

3705 Afendi, aҺa çığıb, tamağın carıb Һıçıra edi:

-Musulmanla, aragızğa şaytanla kirgendile, öltürügüz, ayağıgız bla teblegiz!

Alay bolğanlıkğa, camağat Һatışıb, indır başhan uvanıklaça, bir cerni tebleb arı-beri çaykala turğan bolmasa, bir adamnı ayҺanın aҺılamay edi.

3710 Semön, adamlanı türte col ayıra barıb, bir canına çığıb, taş Һalavnu üsüne minib, söleşirge murat etib:

-Coldaşla! Kesigizni aldatmağız...- deb başlağanlay, Һıyamıt, saҺalı Һaltıray, ToҺal taba burulub, Һolun Һıngır ete, Semönnu körgüzdü.

Semön sözge Һızıb tebrengenley, ToҺal , Һısıla barıb, Һunadan alğan ullu aҺ taş bla urdu.

3715 AҺ maҺılayından Һızara Һan Һuyulub, cıgılırğa Һaltıray tebrengenley, Biynöger, adamlanı türte kelib, sermeb Semönnu Һuçaklab bir canına, allına buruv bolğanlanı türte, Semönnu çığardı.

3720 Bir zamanda davur bir kesek tohtab, halkını bir kavumu da kurmanlık kazanla taba canlağanlarında, kiyimleri sagal-sagal bolub, mirtazaqla allarına kuvub Temurka, Biynöger, Semön, başlarından aqğan kan köleklerin cibite, pravlen taba aylandıla.

Onbirinçi başı

3725 Carıq kün tiyib turğanlay, kök bulutla tavnu artından çıqıb, bir- biri ızından tizilib, bir-birde etekleri künnü cabıb muthuz salqınlık sala, künbathanğa taşaydıla.

3730 Qış kelirge köb qalmağanın bildire, caylıqlanı başı tavla aqargandıla. Tav suv, cay boqlanğanından qutulub, bütev carlı tavlulanı qıyınlık körgenlerini cılamuqları bir ilipinqe cıyılıb aqğança, cay öhtemligi tohtab, bir-bir cerlede taşlağa tübeb qayırsa da, çoqraq kibik ariv süzülüb baradı. Teren cerlerinde köm-kök kögerse da, tübünde bolğan türlü-türlü taşları, kün tayağı tiygen sınğan miyalaça cıltırağan qumnu, adam cuvux kelib qarağanlay, qaralıb tört canına qaçhan qarasırt çabaqlanı caydaça çasırmay körgüzedi.

3735 Çegetni çırpı terek ösgen cerleri altınça sarqalqandıla, bir kavum tal terek ertde oğuna aşıqıb çapraqların tübüne tögüb, calanlab, narat terekleni qatından mıdaqlı bolub qaraydı. Calan bolub turğanlay da, cel urğanlay çapraqları ketgen inqiçke butaqları, barmaqları üzülgen

3740 Qollaça, silkinedile. Cerde qurqaksıb, qart qatını betiça cıyırılğan çapraqları üsü bla arı-beri şıbirdata cürüb, çertlevük terekleni tübüne aqğan çörtlevükleni çıçhanla qış azıqqa aşıqıb birem-birem uylarına taşıydıla.

3745 Bir aqboyün ayü, balaları üsüne sekire da bir canına töngerey, hılımlı maşokqa kirgen adamça, avnayı, tögeresine qarayı da tersine canlağan mamuraçını al ayağı bla ura da kesine cuvuxqa cıya, taqüzük terekni tübüne kelib, örge qaradı. Qrav tüşüb, kızıl mınçaqlaça, kızarıb, salınıb turğan taqüzüklege uzalıb cetalmazlıqın bilib, bir- eki tögerek aylanıb, törekni oğarı canına barıb, bir butağın tübüne basıb, üydegisi bla aşab tebredi. Kesi bezgek darman içgen adamça, cıyırılısa da, taqüzükleni doppu-doppu cibere edi. Balaları bögülgen butağını kızarganına bir igi zatdı deb basındıla, alay bolğanlıqqa bir qabhanlay, caratmay, hamhotların

çüyüre, bir canına canlab, analarını erinlerin kömük etdire aşaganına qarab, seyirsinib tohtadıla.

3750 İbragim, elni kıyırına çıgıb, çeget túbü tüzde kimni ese da bir ertde salınğan sınına tayanıb tohtadı. Qaçan ese da qardan, cañurdan saqlarğa deb ağaçdan etilgen buruvu çirib, suv aslam tohtağan cerleri kögerib, mamuq töşelib, çirib qobhan cerlerinden gitçe eşek cuvala çıqğandıla.

3755 İbragim, adamğa esletmey tavğa qalaytın tayanırğa bilmey, qaçıb sınını túbüne uyasına kirgen cubrandan ilgenib qarağanında, ol tayanıb turğan sınını sırt canına taş conulub etilgen qama, göroh suratla kördü. Aqılı başha canına ketib, sınnga tayanıb turğanın aman etgença ağıladı. Artına turub, sınğa citi qarab, kölüne bılay keldi: << Kim ese da, bu elni kıyırında basdırılğan, sınına salınğan suratlağa köre, az cigit adam tül edi >>.

3760 Közüne Apanasını uzun mıyıqlarıyla miyiqtaban cıtıravuq çuruqları körünüb, kesi eslemey turğanlay, cumduruqların qatı kısılıb, esi sağışha ketib, kesi qallay adam bolurğa kerek bolğanın suratladı: Qara merekebre qamış qalamını tiyirib, aq kağıtğa tarthança, qara qaşları keñ aq mağılayında kıyılıb, başha bargan kümüş qablı citi qaması, altın salınğan tapançası inçike belin bügüb, cañı tüklenñen quş

3765 balaça, tük cañı urğan betinde inçike erinleri qatı kısılıb. Avuzun bir qarış açıb, öşünü kömük etgen toru acirge minib kelgenley, Apanas, Qıyamıt bla Biymurza da anı ızından kele turğanlay, allarına çığadı. At bir cerde tepsey, alların alıb tohtaydı. Apanaşha atını öşünün cetdire soradı:

3770 -Boldu sen teribizni soyğanıñ , tab cerde tübeb qaldıqız da, endi borçumu qaysıgızdan alğa alama, sendenmi, oğese seni birgenge aylanğan bu qart itledenmi?- deb, künñe cıtırata, qamasın çığaradı. Sorğanına cuvab alğınçı, Qıyamıtını bogün cigin qama bla sermep, kümüşbaş guloçu bir canına çortlab, eki qolun, sermerge murat etgença, qıñır etib allına uzathanlay, başı köküregine avub, mırışkı narat terek avğança, cığıldı. Anı alay körüb, Apanas bla Biymurza,

3775 türsünleri aq toprak betli bolub, asırı qorqğandan közleri mañılaylarına çıgıb , qıçırık etib cılab tileydile:

-Tutulğanlanı da busağat cibereyik, maña tiyme, - deb közüv- közüv tobuqlanıb, cerde süyreledile.

İbragim, oraza açılğan kün atasını bolğanı cıltırıp, köküregin betinden aqğan kan
3780 cuvub barğanı esine tüşüb, qama bla urub, Biymurzanı öltüredi. Apanasni igi
rahat öltüreyim deb, beri aylanğanında, qara boyalğan göroğun Apanas oğarı
ayağına tarta tura edi.

-Oy, kan içgen bıdır, qayırlırgamı küreşese! – deb qama bla sermeb , qama tılını
kesgença, cumuşaq bara- barıb süyekge tirelgenley, göroğ atılıb, toru acirni
3785 öşününe tiyib çıqdı. İbragimni, ayağı atnı tübünde qalib, beri alırğa küreşe
turğanlay, oğarı canında qoy mañırağan tavuş kelib, çibinni qoruvlağança,
közüne körüne turğan zatları başın silkib qaçıb, qarağanında, oñ ayağın örge
költürüsilke tura edi.

Qoy sürüv buqudan tuban etdirib, eçkile sürüvden bir canına canlay da türtü
3790 tereklege uzala, sürüvçüleni ızlarından, cabışmaq tayağı boynunda, tügü
alınmağan at teriden etilgen çabırları ayaklarına qatıb, eçkileni colğa tıyarğa
çabhanlay, çabırları qatıhan kulakları bir- birine tiye çıkırdab kele edi.

Cüregi süygen sağışqa ketib turğanlay, qoyla zaran bolğanına açıvlanıb, sürüvünü
ızından tillerin çıqarıb erinib kelgen kök pariyleni ururğa deb taşqa uzalğanında,
3795 qol ayazlarında qanı kördü. İtleni ururğa tebregenin da unutub, alğan taşı kan
cuğu bolub cerge tüşüb, qollarına qarağanında, köbden beri kesilmegen tırnaqları
cumduruqların qatı qışhandan qol ayazlarına kirib carala etib tura edile.

Buğu kirgenden saqalı cer betli bolğan bir çaqmaq tonlu qart sürüvçü, İbragimni
sınnı canında sirelib turğanın körüb:

3800 -Nek qanağandıla, cigit, qollarıñ ? – deb sordu.

Ne aytırğa bilmey, baş enişge qarab, barmağı bla qolunu sırtında kan sızla ete:

-Tayaq eteme deb, qoluma bıçaqñı azçık çançhanma, - dedi.

Caşçıqñı qatında tayaq conulğan körmey, aythanına cüregi cuğoj bolub, caşçıqñı
qollarına qarab:

3805 -Ay talanğan, qartnı aldasañ, qartlıqğa cetmezse, bıçaq cara zat da tıldü, eki
qoluñ da qanaydıla. Beri tut, baylayım! – dedi qart.

Eski aptalından salınıb turған bıstırını cırtıb, tayağı bla azıb mılı toprağını ıǵarıb, İbragimni eki oluna da tükürük mılı etib, caǵıb bayladı. Dohturlu etib boşañalay, aşıǵıb abır salamları şıbırday, oylarını ızından abıb ketdi.

3810 Kesini atasına uşatıb, İbragim, sürüvü artını ızından arab turub, tavǵa aylandı. Colǵa tuvra abırǵada col etmeyim, adamla eslerle, deb kölüne kelib, uza canın soǵuna burulub ketdi...

3815 Tögerek aylanıb, ayanı başına kelib süyelgeninde, özen ayaz urub, narat otun küygen iyis keldi.arab dorbuna tüşer col körmey, İbragim ters canın kelgenine souraydı. Alay bolsa da calan ayak bolub, cabırların belibavuna taǵıb, otur ayalanı ırttılarına ayaǵını burnun ilindirib tüşüb tebredi. Bir kesek barǵanlay, oñ canından ını cel urub başından börkün tüşürdü.aya carılǵana ayaǵın begitib araǵanında, bir mazallı uş, sermerge murat etib, citi tırnaqların túbüne cıya, ıngır etib , başında arı-beri ua, tögerek aylana tura edi.arab anı 3820 körgenley, İbragimni butları, bezgegi tutan adama, altıradıla. Alay a tişlerin ısıb, kezlik bıaǵın oluna alǵanlay, bavuru bla az-az sürkele tüşüb, ayaǵı ayada bitgen zalııldıǵa ilinib bir canına araǵanında , ullu aya teşik , anı içi da tükden, salamdan tolub, uş balala iyis etgen bir oyan millıa basınıb tura edile.

3825 orǵanın unutup, seyirsinib, uş balalaǵa arab turǵanlay, cel ete sırtından bir zat urub dorbuna abladı. Beri burulub, olunda bıaǵı esine tüşüb araǵanında, uş arab -araǵını can süyegine minib ıırık ete, betine uzalıǵa tebreb tura edi.uş üsün bashandan örge obalmay, túbünden bıaǵı bolǵan olun ıǵarıb sermegeninde, uş tırnaqları bla bıstırıl obarıb, anat tavuş ete, ayadan ketdi. 3830 Öрге obub araǵanında, dorbun uş tükden tolub, tögeregine uş balala basınıb ıırıkdan aldırıb, abarǵa temiriley tura edile.

3835 Siz amanla va ne etesiz deb, alaǵa san etmegen köz bla aray , uş tırnaqla kirgen butundan aşay, biyaǵı ayadan bavurlanıb tüşüb, dorbunnu tüz tuvrasına kelib araǵanında, anamat bla Badimat ölgen uşnu tögeregine örge turub söleşe tura edile.

anamat , uşnu ayaǵı bla türte:

-Ne ese da bu oñlu zathā ullu zaravatlık cetgendi, ansı bu bılay bolluq tül edi. Munu boynun, bıçak bla sılğança, bılay keserge ne qanatlı bardı? Bu tögerekde allay qanatlı bolub bilmeyme, sen a qalay aytasa, kölüje ne keledi?- deb
3840 Badimatqa sorub qaradı.

İyilib quşqa uzalıb, qoluna da bir kesek qara curunnu alıb, Badimat:

-Bu tırnağına ilinjen çepken curunnu köremise, bir işeksiz, adam bla küreşib bolğandı. Ov, men carlı, bu camav men İbragimni çepkenine salğan camavğa uşaydı, - deb , qoluna eski çepken curunnu qışhanlay, dobunda örge bla enişge
3845 barıb, cılab tebredi.

Anı kölün basama deb, Qanamat:

-Qoy, koy, allay caravsuz zatları neçik aytasa! İbragimden sora cün çepken kiygen coqmudu! Qalay-alay bolsa da men tögerekge bir qarayım, - deb
3850 dorbundan çığıb, bıqını alırğa bir canına burulğanlay, qaya carılğanğa qısılib turğan İbragim tüz allından çıqdı da qaldı.

Qanamat, oqdan, otdan qorqmağan cigit adam bolsa da, bir kesekni cunçub turub, kerti sav İbragim bolğanın esgergenley, sermep qoynuna qısıb, qayanı taşasına buğunub qıçırdı:

-Busağatda İbragimni alıb kelsem, ne eter ediñ?

3855 Ol tavuşnu eşitgenley, Badimat, ullu qara közleri cana, cayaqlarına cılamuq ağıb kir sızçıqla etib, çabıb çığıb, dorbunnu bir canında Qanamatnı qoynunda İbragimni ayakları salına, küle turğanın körüb, kesin atıb qarnaşını boynuna cabışdı.

3860 Ekisi da bir-birine bermey, İbragimni quçaklağanlay, dorbunğa kirib tebredile.Qanamat, quşqa abınıb tohtab, İbragimge qarab sordu:

-Bu mazallı cabalaq quşnu senmi qırğansa?

Cuvab etmey, alay bolğanın begite, İbragim, allına qarab , quşnu körüb ışardı.

Bir kere tansıqların alğanlarında, ekisi da caşçıqnı ortağa alıb, elden hıpar izleb közüne qaradıla. İbragim türlü-türlü köb hıpar aytdı, artıqsız da elge şiyih kelgenin, alay a atasın tutğanların Badimatnı qatında caşırıp aytmadı. Söleşgen
3865

zamanda eslemey Semön deb içhindırğanında: << Kimdi ol, ne adamdı? >>- deb ekisi da közüv-közüv südebnäçe sorub tohtağanlarında, tiş arasına singir et kirgen adamça, amalsızdan tişlerin arıtırğa küreşib aytdı:

3870 -Atam çatış Taşçıdan Semön deb bir igi adam kelgendi.Çandaurnu, Apanasnı, ol kavum adamları körüb bolmaydı. Bir kün bizde carlı honşularıbızını cıyıp söleşgeninde: << Siz, carlı kavum, birigib cer iyeleni cerlerin, baylanı malların alırğa kereksiz, biz da, Taşçıda turğan işçile, sizge boluşluq eterbiz, >>- deb, igi sözleni aytıb söleşdi. Atam anı menden az süymeydi, ne aytadı deb avuzuna karağanlay turadı.

3875 Caşçık hpar aythan zamanda, Çanamatnı kaş ortaları tüyülüb, kahtan gıbit cıyırılğança, cıyırılıb:

-Ol igi adam tavlu bolmay, Oruslu bolğanı kalay aman boldu. Meni allay bir hali bilgen nögerim bolsa, kan içgen gibilağa körgüzür edim, - deb cumdurugun dorbunnu tışı karañığa silkiş canıvladı.

3880 İbragim Çanamatnı Semönğa alay aythanın uşatmadı.

-Atam Taşçıdan kelgeninde, alay aythandı: << Oruslula barısı bir tuldüle. Alada da Çıyamıtça kibikle Orus carlılanı tüyüb, kanların içib turadıla >>. Bir kün art eşikden karab turğanlay, Çıyamıtını ozub barğanın körüb, atam alay aytdı: << Ma bu barğan kibik Miñ Tavludan ese, Semönnu avuzundan çıķğan bir celi köb da igidi. Adam deseñ, budu, ansı Çıyamıtlanı bizni kibik carlılağa cılandan başhalıķları coķdu >>.

3885 Çanamat aythanıma kalay karaydı eke deb, közüne karağanında, mañılayında biyağı cıyırılğanları tura edile.

3890 Çanamatnı Semönğa alay karağanı cüregin kıynab, Çanamatnı kesine ençiyatırma deb koyğan hparını kıyırın aytdı:

-Semönnu kallay adam bolğanın sen bir körge ediñ, Apanaşha anı bir- ceri uşamaydı. Oza bayram kün, Biymurza atamı tutarğa tebergeninde, ol kün tav kıyımle kıyib, namazğa barıb, atamı qoruyma deb kesini kanın kıyurğan adamdan bağalıķim bolur?- deb Çanamatdan kölü kalıb, bir canına burulub tohtadı.

3895

İbragimni << atamı Biymurza tutarğa tebregeninde >> deb başlağan ħaparı Badimatnı cüregine buz gırtça tüşüb:

-Atam busağatda ħaydadı?- deb ħarnaşına ħısılib sordu:

3900 Kerti bolğan zatnı aytıb, egeçini cüregin kereksiz ħıynarğa süymey, canlatıb aytdı:

-Turadı üyde, bir zat bolğanı da coħdu.

Ķanamat, baş enişge otcağağa ħarab turub, kesi allına: Meni Orus til bilmegenim ħalay amandı deb, cuħlana turğan otnu uzalıb ışırdı.

3905 Ot narat butaħnı çayırına cetib carıħ canğanlay, İbragim, ħarab Ķanamatnı mañılayında cıyırılğanlanı körmegeninde, ħuvanıbaytdı:

3910 -Men busağatda cetişdirib aytalmayma, sen, anı ħarab körgenley, canıñdan üleş eterse. Atam Taşçığa işlerge ketgeninde, Orusça bir söz da bilmey edi. Andan ħaythında, Semön ne zat aythanın Biynögerge zatħa aytdı. Men da alay köb söz bilmeyme, alay bolsa da Semönnu aythanın añılab ħoyama. Bir kün ol: << Biz kesimiz ħıynalıb, ayak túbünde ösgen esek da , baylanı uvatıb, ma munu kibik (meni körgüzüb) ösüb kelgen sebiylege carıħ duniya işlerge kerekdi >>,- deb bir alamat zatlanı aytdı. Anam Orus tilden cuħ da bilmeydi, alay bolsa da anı aythanın añılab, gırcın ete turğanlay, alaydı deb başın silke edi.

Ķanamat, İbragimni bileginden tutub, örge ħobarıb, bir canına canlab aytdı:

3915 -Kimese da, ol adam meniça unuħğan adamladandı. Ķaydadı, anı beri keltirirge bir madar coħmudu?

Badimat eşiťmesin deb, İbragimni ħulağına şıbırdadı.

Ķanamat Semönña igi közden ħarağanına ħuvanıb, İbragim anı belibavuna ilinib aytdı:

3920 -Atam da, Biynöger da, Semönda tutulub turadıla, senden bir ħarıv çıgarıħ tül ese, coyulub ketedile. << Bar da Ķanamatħa ayt, elde caşla keslerin tıyalmay turadıla, bir ħarıv etsin >>, - deb iygendi anam.

-Ne bolğandı, nek tutulğandıla?- deb, açıv bolub ħaltırağandan tişleri çıķırdıy, İbragimni dorbundan çıgarıb sordu.

3925 İbragim, ölgen kuşğa ayağını burnu cete, köknü töben canında kalın çıķğan culduzlağa közleri aralıb, artından allına deri elde atası bla anı nögerlerini tutulğan hıparların aytıb ızına karağanında, Badimat kayaya cablanıb cılay tura edi.

Bıla, anı eslemegen kibik etib, katı bla ozğanlarında:

3930 -Menden atamı tutulğanın nek caşirasız? – deb Qanamatnı boynundan kısbı , kıçırık etib cıladı.

Cılağanı bla keterge hazırlanırga qoymay cunçutğanında, Qanamat, açıvılab:

-Eşek ulovuş , katın nögeriñ bolmasın degenley, beri çırmalıb turma da arı tur, - deb türterek etib üsünden ayırdı.

3935 Badimat, cılağanın tohtatıb, ot carıķda cılamuķ cuğu ulla közlerin cıtıratdı, sora başın örge tutub, qayırlıb:

-İgi caş, sen hılikke etgen katın seni nögeriñ bolub cunçutsa, ayıb et!- deb, tartıb qaya carılğandan kara qamanı alıb, beline tağıb, eteklerin canına qayırb, erlay bıķını qayadan uzatıb, túbüne tüşdü.

3940 Calan tavuslub, çegetge kire, Qanamat bla İbragim Badimatnı ızından cetgenlerinde, ayak túbünde sınğan çımırtalanı tavuşları bla: << Bir cañılğannı kim da keçedi deydi. Bu coldan sora allay söz aytıb canıñı kıynamam, tileyme, keç >>, - deb Qanamatnı şıbırdağanı bolmasa, bir cerde bir tavuş coķ edi.

3945 -Qart atam türmege atılıb, men seni bla bılayda köl qalğan sözleni ayta turluķ tülme. Barğan ceribizde adamlıęıñı körsem, bu söznü ol zamanda başlarbız, - deb, ızına burulmağanlay, ekisin da ızından tizib, el taba aylanıb ketdi.

Onekiñçi başı

Qışnı qarıvu ketib, kün carıb bir kesek turğanlay, salkın müyüşlede qalğan eski qar erib, şorqaçıkla bolub, arbazladan kirni cuva, ulla suvğa qoşuladıla.

3950 -Ullu suvnu erinlerine cabışğan buzla qorab boşañandıla. Üynü artında gardoş baçhada bitgen cañız alma terekden tüşmey başında qalğan çirigen almaçıkñı ertde kelgen bir çıpçık butaķğa qonub aşaydı. Bir müyüzsüz kök iynek, arbazğa çığıb kesin küñge kızdıra, keçe tuvar orunda cibigen tuyaqları tütünleydile.

3955 Ertderak tonun atnan bir calançepken caş, atın arbazğa çığarıb ,kadalıb sılab sürtedi. Asırı bek süye bolur, kırğıç bla kırıp, anı ızından salam buştuk bla sılaydı. Tuvrasından qarab, kesi allına ışarıb, atnı boynundan kuçaqlab, közlerin uppa etedi, dağıda bir cerinde kir kalğança körse, kadalıb alayın ışıydı.

3960 Suvğa bargan colnu ortasında eki katın tohtab, quru çelekleni költürenley, köbden beri uşakete bolurla, ne zatnı ese da kolları bla bir-birine körgüzüb, eki ayakların közüv-közüv solutadıla. Qara kiygen katın, ertdenbla aşığıb kışhan çoqu teşilib, çeleklerin cerge salıb, çoğun caraşdıra, nögerini kulak canına kısıla şıbirdadı:

-Fayruz içli bolub aylanğanın körgenmise? İçinde kalğan söz bolsun, bilgen adamla Abdul-Qadırdandı deydile.

3965 Eki al tişi tüşgen katın, nögeri alay aythanlay, söznü uzakğa keterin tanıb, çeleklerin colnu bir canına saldı. Tişsiz avuznu cabhan cavluğun saqal túbüne tartdı. Nögerine qarab, bir kesek zamannı ışarıb turub, eki ernin oymaqça coppu etib:

3970 -Ov, men cazıq, men quruyüm, anı eslemey turğanma! Unuthanmısa, şiyiş canı kelgeninde, katınlağa, bizni otovçuqda cıyıp, izni bere edi. Tiyrede katın, kız tabılğan cıyılıb, eşikni, terezeni katı begitib, Abdul-Qadır izni berib, biz da zikir etib boşab, eşikge çıksaq , Fayruznu çaçı tozurab çığırçan edi. Allay cerde ol tuqum kir zatla bolluqdula deb, kimni kölüne kellik edi, alay bolğanlıqğa kimni cüreginde ne zat bolğanın biz, qararı adamla, qaydan bileyik. Allıbızda turğan afendile, oñlula kalay körgüzsele, alay etebiz, - deb, bütev duniyanı kıyınılıqına canı avruğança, boynun bir canına salıb, nögerine qarab tohtadı.

3975 Qaraçepken katın, nögeri köb söleşgenin uşatmay turub, bütev hıparın aytalmay kalama deb qorqub, ol boşaganlay, issilegen atça, başın eki canına közüv silkib, hıpar aytıb başladı:

3980 -şiyiş Fayruznu atasını qabırına cürüb, qabırı nür canadı, zemzem iyis etedi deb hıpar çığarganlay oğuna, Fayruznu halisi tab bolmağanın eslegen edim. Sen neni aytasa, Muhammat-Aminni üyünden köçüb, eki-üç aynı Fayruzlada turğandı. Entda aladan canlarıq bolmaz edi, anı qarnı bolğanından ırıslab, elden qorqub,

3985 biyağı afendide tohtağandı. Fayruznu qarnaşları qoşda qalib bilmey turadıla, ansı, ala anı qaçından tartıb el allına qağarıb, qarnın tartarıqdıla.

Eki al tişi tüşgen qatın nögerlerinden eşiğen qaparnı elge cayarğa aşığıb, çeleklerine uzalğanında, Fayruz, bir qara tışlı tonnu kiyib, beti ağarıb, suvğa kele tura edi.

3990 Qarab anı körgenley, qapar ayta turğan , qaraçepken nögerini ayağından basıb, közü, qaşı bla kele turğan Fayruznu körgüzdü. Ekisi da söznü tohtatıb, kızğa citi qarab turub, ol arı ozğanlay, qaraçepken qatın aña eşiğdire aytdı:

-Qarnın turğuzub qağmasa, qağmenibuvaz bolğanın bilmeydile deb tura bolur deyme. Bıyıl sabanla sizni kibikle üçün qaran qalğandıla.

3995 Tükürüklerin qaça, köb söleşğenden avuzunu eki kıyırı kögere, Fayruznu ızından qarab, eki cumduruğun bir-birine urdu.

4000 Unutub, esine tüşgen qaparnı aytayım deb, bir canına qarağanında, eki al tişi tüşgen nögeri tiyregge qapar cayarğa aşığıb, suvğa bargannı da qoyub, çeleklerin dıñırdata, üyüne aylanıb ketib bara edi. Anı alay körgenley, menden alğa ol aytdı deb qorqub, qaraçepken qatın da, suvğa barganın qoyüb, nögerini ızından, gabaşlarım tüşedi deb qorqub, çirt-çirt ete ölüm qara cumuldu...

Qıyınlığı elge qapar bolğanın Fayruz colda tübegen qatınladan eşiğib, qalay suv alğanın bilmey, colda adam tübese da, maña qaraydı deb, tonunu kıyırı bla qarnın cabarğa küreşe, cılarığı tamağın buvğanlay, üyelerine kelib, qart anası çoyunlanı cuvarğa küreşe turğanlay, teşinib, ıñıçhan, orunğa kirdi.

4005 Qart qatın, çoyunlanı cuvğan qıl buştuğun bilek ağaçnı artına sala, orunduqnu allına kelib sordu:

-Ne bolğandı saña, qağınıñ tuthan bolurmu? Tonnu cabayım, - deb, Fayruz teşib athan tonnu ağaç orunduqnu qulağından alıb, üsüne cabdı. Ayakların kısdıra, tübge salğan kiyizçikni orunduq allına atıb, kesi da olturdu.

4010 Qara çepkenli qatın bla anı tişsiz nögeri, caz qurğak qavdannı kıyırından ot salğança, ekisi tiyreni eki canından kirib, Fayruznu üsünden elge qara qaparnı caydıla. Alanı tirilikleri bla, Fayruz suvdan kelib orunduqğa catıñçı, qaparnı çaldış-çaldışdan bir-birine uzatıb, elni cartısı bildi.

4015 Tavda çaşagan kız tişirivğa Fayruznu kıyınlığıça, bu tuşum kıyınlık bla bir tuşum bir kınduz capılı katınlanı avuzlarına tüşğenden ullanı nasıbsızlık çoşdu. Bu tuşum tişirivla, sabiyleri cılağanña, üyelerinde işleri kılğanña karamay, barısın atıb, avuzlarına hıpar tüşğenley, anı bütev elge cetdirmey tınçlık tabmaydıla.

4020 Alanı bılay küreşgen kıyınlarına kişi cuş bermeydi, alay bolğanlıkğa otcağa bla suv ızı bolmasa, cuş körmey turğan adamlı, bir açı hıpar eşitib, anı cayarğa tabsala, analarından canı tuvğança bolub kıladıla. Ne etsinle, harib , hıparcı katınla da cıldan, aydan bir degença hıparcı tillerin tatran tuzluğğa ururğa tabmasala, alanı çaşavlarında saşıravbolub da kılır edile. Alay bolsa da birevni, keslerini kişi egeçlerini, kıyınlığında köz candırmasala igi bolluğ edi- ne eterikse, ala kızıb barğan zamanda alların tıyama deb çabsaş , betişi soyüb keterikdile. Ol sebebden alanı bir zamanña deri cürütgen işlerinde koyüb, bizni ertdeden şağreyleribizge-Muhammat-Amin bla Abdul-Şadırga köçeyik. Açı hıpar çaşılğandan sora alanı ne ete turğanlarına kabırğa teşikden bir karayık.

4030 Kertisi bla karsaş, Fayruzdan ese, artıksız da kara çepkenli katın bla anı nögeri tişsiz katından ese da, elge cayılğan hıpar afendi bla anı << şiyih >> nögerin kıynarğa kerekdi. Kesigiz bilmegen zat tülkü: Fayruznu karnında sabiyini atası tişirivlanı tögeregi begigen otovğa cıyıp, alağa << izin berivçü >> Abdul-Şadırdı.

4035 Kesi da, unutmağan esegiz, türmeden çıkğanlay, afendi bla kelib, tav ellede Kıyamıtını << calçısı >> bolub turadı << şiyih >> .Şiyihlik kulluğun boşasa, hıpaña ne allıgın bilmeyme, alay bolsa da busağatda asırı kıynalıb turmaydı. Kete tebrese, biyağı Kıyamıt kara kübüni bir açarı tülküdü, anı kuru koymaz, mejgitni başından salınğanın caratıb, << unutmam seni kıyınıñı >> deb, sırtından sılağandı. Kıyamıt teli adam tülkü, başha zat için cuş berlik tül ese da, caşı Şandaur << ertden namazdan ketib, kün tiyerge fayğambarnı kabırına barıb kelgeni >> için da bir cuş uzatırık bolur- körübüz!

4040 Kıyamıt bla nögerleri orta çotların tüzete tururla, busağatda bizni kıynağan Fayruzdu. Sizni razılığınız bla anı kavgısına köçeyik...

* * *

4045 Kün tiygen zamanda cılı bolub, anda-mında ƙalƙan ƙarlanı eritse da, iñir bolƙanlay, erib, collaƙa, arbazlaƙa balçık suv ƙabırçaƙlanıb, colda cürüsen, artıksız da ƙaƙhan çabırbla bla, ƙıƙırdaƙan tavuşuñ bir tiyreden bir tiyrece baradı.

4050 Namazdan keçigib ƙıƙƙan ƙartla, bir-birine culduzlanı körgüzüb, kün ƙayƙandan sora, mal ne zamanda toyarıƙın sanaydıla. Kesleri ƙartlıƙdan üyde turƙanlıƙƙa, eki-üç tuvarı tav ƙışlıƙlada cazƙa ƙalay ƙıƙarın ƙırtıda esden ketermeydile. Namazlıƙda dua tilesele, em alƙa; << Tuvarçıƙla cazƙa çarpımay ƙıƙƙa edile >> deb, anı tileydile. Artıksız da bıyıl ƙurƙaƙ cıl bolub, az malı bolƙanla tolu biçen cıymaƙandıla. Kün aman bolamıdı deb, keçe sayın eki-üç kere turub ƙarab, kökde bulut körsele, ƙayƙıdan başƙa madar tabmay, ƙatınların ƙobarıb, << mal, baş ne ete turadı >> deb anı bilirge taş saldıradıla. Ƙarıvu bolƙanlaƙa ƙurƙaƙ cıl ƙulaƙƙa kirmeydi. Ƙaysı stanse bolsa da birinde atamanƙa calatıb, stanse cerni alıb, 4055 malların ƙayƙısız etgendile.

Zekat ƙaƙ ƙabırƙalaƙa , tuzluƙ çeleklege elde iş tabmay dıƙalas ete aylanƙan birer carlını cazƙa deri calƙa tutub, bayla kesleri körpe tonlaƙa kirib, börklerin tik kiyib aylanadıla. Afendile va, cangıet taƙılƙan gözenñe tüşgen ƙıştıƙleça, bir zatƙa da ƙayƙı etmey, melħumƙa batıb turadıla.

4060 Muħammad-Amin , Ƙıyamıt, Abdul-Ƙadır afendilada olturub turƙanlay, aşarık etgen üyden soħan iyis urub, cavnu tabada küyüb çartlaƙan tavuşnu keledi. Et ƙıçını iyisin anılab , ƙara ƙıştık aşıƙıb, maƙırıb, üyde arı-beri cürüydü. Aşarık etile turƙan cerge barıb, savutlanı iyisgeb tebregenley, Afendini ƙatını urub ƙıstasa, keç, ertde bolsa da ƙıçını kelir cerin bilib, maƙırıb otovƙa kirib, 4065 biyaƙınlay tögereƙge aylana turub, sekirib stolƙa minedi. Anda da afendi kimlege ese da cazıb üç bükleb turƙan dualanı iyisgeb, kereksiz ertde aşıƙƙanın bilgença, orunƙa barıb, ƙuv castıƙlaƙa avnab ģuruldaydı.

Muħammad-Amin mıyıklarını ernine salınƙan tüklerin gımılı ƙırƙƙanlı, işarƙanı bla cılaƙanın adam tanımazça, baş ernin ƙıyık ete, Ƙıyamıtƙa köz ƙısa aytdı:

4070 -Sen da, men da Allaħ çamlanƙandan keri ƙalayık .İzin bergen ƙızlarıñ buvaz bola tebregendile. Şiyihni alaƙa onovu ƙalay bolƙanın eşitirge süye edim, - deb, şindikni ƙıƙırdata artına tayanıb, Abdul-Ƙadırga ƙarab tohtadı.

Kalın camçı çaçakla kibik salınan kaşlarını tübünden közleri cıtırday, Abdul-
Kadır, kemiş kalam bla oynay:

4075 -Meni bir tişirivğa zararım bolmağanı kesinge tuvradı. Sen, afendi adam, bilirge
kerekse, zikir ayılğan cerde, izin berilgen cerde, artıksız da üy karanı bolsa,
mökleni kökden tüşüb kelgen adetleri bardı. Aladan hıyanat cetmegen ese, men
bu zatda soğandan, sarsmağdan tazama...

4080 Busağathı deri kesi sağışına ketib tıñılab turğan Qıyamıt, ışarğan kibik ete, sözge
koşuldu:

4085 -Teyri, Muhammat-Amin, sen Abdul-Qadını sözge ceñerse deb
tanımayma. Andan ese, buvaz bolğan kızını iyisi çıqğınçı, kayğısın körsegiz
igidi. Abdul-Qadır bugün mında izin beredi, tambla başha cerge keter. Sen bla
men kallıkbız. Bılay bir kesek zat köb küreşib süyegen kalabızını oyüb koyarğa
bolluğdu. Bu dualarıñdan hayır çoqmudu?- deb, stolda eski sarı tışlı kitabını üsüne
büklenib, kalanıb turğan dualanı koluna aldı.

Afendi, Abdul-Qadını hılikkesine açıvurağ bolub, alay bolsa da bildirmezge
küreşib:

4090 -Mölekle etgendile deb, sen meni ceñeriñ çoğdu. Andan ese, Qıyamıt aythıñlay,
zamanında kayğısın körürge kerekdi. Elde men eşitgen hıparlağa tıñılasam,
mökleni sağınan adam çoğdu, alay şiyihni atı va har müyüşde ayıladı. Ne
etergedi muratıñ?- deb << şiyihni >> közüne qaradı.

Abdul-Qadır afendini hılikke etdi:

4095 -Mölek hıparını da algı burun afendile çığargandıla. Sen aña nek çarlağanını men
bir da bilalmayma. Unutmağan esem, men gitçe zamanda, seni kibik bir afendi,
meni elimde avaz berse, unuñanma, kaysı ese da bir << tıyınşlı >> kätinnı mölek
mejgitde << sırtın sılab >> buvaz etib, ekinçi andan bir fayğambar tuvgandı deb
eşitgenme. Qayda ese da birde kätinnı sırtın sılağan mölek, bu tav havağa kelib
silayalmaymıdı?- deb sordu.

4100 Çarlab Abdul-Qadını tıyalmazlığın añılab, afendi söznü cumuşatır canından
başladı:

4105 -Kerti sen aythan katın << mölekden sabiy tabhandı >>, alay bolğanlıqğa aña erişib Fayruz sabiy tabhanın körsele, biz üçübüzge mında caşarğa tar bolluqdu. Andan ese, bir avuzdan onov etib, madarın körürge kerekbiz. Elde cürügen hparla meni cuqlarğa qoymaydıla, - deb, boluşluq izley, Qıyamıtğa qaradı.

Kümüşbaş guloçun üy tübüne qağa, tamağın arıta, anı bla iş kayğılı bolğanın tanıtı:

4110 -Mölek, şiyıñ sılağan ese da, caşırtın buğağa tursa, turu qozlar, deb söz bardı, zamanı cetgenley, Fayruz, artıqsız da anasına uşağan ese (ol, eri bla bir bölek zamannı turğanlay, ceti caş bla bir kız tabhandı), eki tabmasa da, birni tabarına işek coqdu. İşge men sizden usta tülme, alay bolsa da için keterir madar eterge kerekdi – dedi Qıyamıt.

Muhammat-Amin, şindigin Qıyamıt taba tartıb, aythanıñ üynü kabırğaları eşitirle deb qorqğança, qulağına kısılıb:

4115 -Oğay, oğay, iş ol madarlardan ozğandı, başıbizda ay tavusula, Fayruznu qarnına segizinçi ayı cetedi. Men bugün katınlardan tüz hpar bilgenme, andan hayır coqdu, sabiy duniyanı körgünçü, başha madar kerekdi, - deb, celkesin kereksiz qaşy, Abdul-Qadırğa qaradı.

4120 Abdul-Qadır, emen çörtlevükden toyğan toñuzça, baş enişge qarab turub, kiştik çıçhannı marağança, şıqırtısız nögerlerini katına kısılıb şıbirdadı:

4125 -Sizni eligizde << fayğambarnı anası >> kabırı nür canğan atasını canına ketmese, bolluq töldü. Dua cazğan suvnu içirgença, ma bu aq-sargıldım unnu Fayruzğa içirge kerekdi, - deb, bir zugul miyalanı hırcunundan Muhammat-Aminge uzatdı, - qolunga cetdirme, un bolğanlıqğa, bek açi qabadı. Bir colda, bılay undan bir kesekni atıb, bir adamğa içirgenimde, men üyüme kaythınçı, ol ayakların uzathan edi.

Muhammat-Amin, Abdul-Qadır bergen miyala savutnu can hırcununa sala, örge qobub, aş üyge kıçırdı:

4130 -Men cassı namazğa deriçi avruğannı köre barlıqma, hantıñ hazır bolğan ese, keltir, - deb, nögerlerin da stolğa çaqıra, aşha hazırlanıb olturdu.

Onüçünçü başı

Otcağata külge kirib, tört ayağın tübüne cıyıp, kart kiştik uyana da murulday cuqlaydı. İnjirde tamızılğan otu kösevleri, otu arasına cetgen kıyırları canıb boşab cuqlanjanların bildire, çıkırdaydıla. Çırahtanda narat çırağdan qobhan eki-
4135 üç coñurçha, ocağdan cel urğanı sayın cuqlanırga tebreb, dağıda balavuzların tögüb canadıla. Fayruznu kart anası, orunduk allına çögüb, baş kağadı. Kızını iñçhağanı cuqu arasında qulağına kelib, başın költürüb, uzalıb içirgi cuvurgannı açıb, Fayruznu ağarıb turğan betine qaraydı. Uyatmayım deb qorqub, aqırtın dağıda cuvurgannı cabadı. Fayruz suvdan kelib catıhandan beri orundan
4140 qobmağandı.

Sanları sav bolğanlıqğa, zamansızlay caş başına kıyınlıq tüşgenine cüregi carılıb, avuzu qurğaksıb, bütev sanları otta kızgança, kızıb catadı. İncilib, sanları muval bolub, közleri cuquğa kısılıb tebregenley, kara saqallı Abdul-Çadır közüne körünüb, ilgenib uyanadı. Dağıda, özenni cañur tuban başhança, sıysız, uçuz
4145 bolub arbazğa çıgarğa qarıvu bolmay, kıyınlığı, türme caşavu başın basıb turğanlay, cücek anasını tübünde kımılğança, qarnında sabiy kımılğanlay , qabırğasından iyne çançılğança, ilgenib, kölek allın közlerinden quyülğan cılamuqla cibitib, qobub orundukda olturadı.

Ne qadar küreşe da, tişsiz qatın bla anı nögeri kara çepkenli qatın közünden ketmeydile. Ekisi da ışara, küle, çaldışlada hıpar aythıanları közüne körünüb ,
4150 qaçarğa küreşedi, alay bolğanlıqğa tişsiz qatın, qolların uzatıb, sürüb kelgen bolmasa, tohtamaydı.

Aladan qaçama deb olturub turğanlay, qollarına tayanıb aqaç orunduknu qulağına başın urğunçu bardı. Canından toyub, bir canına qarağanında, kart anası
4155 orundukğa başı tirelib, qalkıb tura edi.

Aqırtın , kara çacı tobuqlarına cete, orundukdan qobub, calan ayaklay, tavuşsuz eşikni açıb, arbazğa çıqdı. Ay carıq keçe bir çaldışdan da tişsiz qatın bla nögeri allına çıqğança közüne körünüb: << Oy anam! >> - deb kıçırık etib, kara tıslı tonunu eteklerin cel süze, ızına qaray, cağağa qaçdı.

Köb cıllanı barıb turğanıça, eski köpürnü tübü bla ullu suv, taşlağa tübey da ızına qayırla, şuvuldab bara edi. Köpürnü qulağı köleкке etgen aylanmada, arı-beri avnay, anı suratı çayqala edi. Cüregi qatı urğandan, tılpıvun alalmay, Fayruz,

köpürnü ortasında tohtab, tonun üsünden atıb, suvğa qarğanlay, tişsiz katınnı ışarğanı suvdan közüne körünüb, kıçırık etib, ızına qaray, üyge kaçdı.
4165 Suvuqsurağanı bla cüregi qorqğanı bir-birine qoşulub, bezgegi tutğan adamça, qaltırab, üyge kirgeninde, biyağı çırahtanda çıraqla canıb, anı ayak tavuşuna kiştik uyanıb, közlerin açmağanlay hırudab, külnü eleb başladı.

Cüregim çartlab ketedi degença bolub, qolu bla cüreginden kısıb : << Ne eteyim, alanı körmez cer qayda tabayım?- deb, qabırqada qart atasından qalğan eski ulla
4170 qara bıçaqğa közleri aralıb turğanlay, eşik dıqırdağan tavuş kelib, qart anasın uyatdı.

-Kel, avruvuñu alayım, kel, afendi?- deb anasını söleşgen tavuşnu qulağına kelib, qabırqadan közlerin ayırıb qarğanında, afendi, mınçaq tarta, orunduqnu allında, ay carıq keçe sıntaşnı kölekkesiça, süyelib tura edi.

-Avruğanıñı eşitgen edim da, cassı namazdan çıqğanlay, üyge burulub, içerge dua
4175 cazıb keltirgenme. Bir işeksiz, caş adam, saña cin zararını cetgendi, ma, bir dua suv iç, tambla da bir kelirme,- deb, Fayruznu qart anasını qolundan stakannı beli bla suv alıb, allın qararığa burub, zugul miyalanı içinden unnu quydu. Qolunda stakannı arı-beri silkib:

-Ma, harib, saña Allahnı kalamından cazılğan dualanı suvları carasın, - deb,
4180 stakannı Fayruzğa uzatdı.

Qart kiştik, tış adam kelgenine qayğılı bolub maqırıp, üynü túbünde arı-beri bara edi. Çırahtanda bir çıraqlı küyüb boşab, qara kömürleri otcağa tavuş etib tüşdüle. Oğarı cel kelib, it uluğança, ocaqda uluy edi.

Fayruznu erşi cıyırılğanın körüb, afendi:
4185

-Dua suvğa alay cıyırılğan Allahğa erşi körümedi. Kesini qatdır, ol seni ertdenblağa cinlerini çacı , - deb orunduqnu qatından keterge tebreb ayırılıb, üy túbünde stakannı anasına uzata, qulağına şıbirdadı:

-Qızınga men bek qorqama, qara cinni zararını ulla cetgendi, alay bolsa da Allahğa
4190 amanat bolsun,- deb, kölekkeça, taşayıb ketdi.

Ol ketib bir kesek turğanlay, Fayruz, eki canına başın atıb: << Anam,

Öleme! >>-deb dıgalas etib, başı castıkğa caraşmay tebredi.

Suvuq cılamuq tamçıla qart anasını közlerinden Fayruznu betine ağa, üsüne qablanıb, cılağanın kızına bildirmezge küreşdi:

4195 -Ölmezse, balam, ölmezse! Ölüm saña qarabımı turadı!- dedi.

Alay bolğanlıkğa başın arı-beri ata turub, Fayruznu beti aq kağıt kibik aqarıb, avuzunu eki müyüşe kömükden tolub, qımıldar qarıvu qalmay, az tıpvıvı çığa tohtadı.

Oğargı qatı cel kelib, ocaqda, it uluğança, uluy edi.

4200 Qart anasını qulağına it uluğan tavuş kelib, eşikge qarab kıçırdı: << Hır, nalat, meni arbazıma kelib uluma da, üyün qurusun, üyüne bar! >> - deb, qolu bla silki bızına qayırtığa tebregeley, dağıda it uluğan tavuş kelib, arbazğa çığıb qarağanında, üy allında bitgen canız alma terekni oğargı cel qatı urub, baş bulcuqların cerge cetdirgença iyilte tura edi.

4205 Terekçik bu qatı celde sınmağa edi, deb kölüne kele, üyge kirgeninde , << anam >> degen tavuş qulağına kelib, kızına iyilib tıvıladı, Fayruznu erinleri bir kesek qımıldab, tıpvıvı çıqmay tohtadı.

4210 Cel qatıdan qatı ulub, çırahtanda cana turğan çıraqçıklanı cuqlatdı. Qart anası üsüne qablanıb, cılamuqları bla cabağı cuvurgannı cibitib turğanlay, tañ atğanın bildirib, ocaqğa kün carıq tiyib, tıvrını carıtdı.

Ontörtünçü başı

4215 Cel tohtab, cılı kün tiygendi. Keşeneni içinde bitgen it burun terekni üsüne qonub, gergecız, sengkilçekça silkinib, uçalğan da etalmay, cırlab tohtasa, uzalıb burnu bla köküregın qaşıydı. Qışnı ketgenine şağatlıq ete, qalın qavdannı tübünden canqozla qaraydıla.

Muhammat-Amin, Fayruznu mejgiden alınğan eski qatapa köyüzge çırmalğan ölügünü başına olturub, arbazlay << yasınını >> sozub oquydu. Fayruznu qarnaşlarını ekisi, başdan-aq kara kiyinib, saqalları da cetib, közleri kızarıb köbüb, başların enişge tutub, qabır qazılğanğa qaraydıla.

4220 abır , aralıb, avuzun aıb, Fayruznu cutara hazır bolandı. Fayruznu arnaları, malıklarını cartısın satıb devrge aara keltirgen kmş aalanı balıa tyb, afendini oluna berdile. Kirir ceri bolmay mejgitde aaan aa art Mustafa , umanlanı keltirib, azılan abırnı tben canına salıb, lkn baına gb, tirmen aıa, dıırdab, baın eki canına atıb, kzlerin

4225 balı tylgenen ayırmay, meltege ırmalan kir amayılıa arab << yasın >> oura kreedi.

Abdul- adır, aıl abasın kiyib, ımmak a sarı bla, acileni ortasında oturub, mınak tarta, imbaların altırata, bir-birde << Allah >> deb tavu etib, eki canına silkinedi.

4230 Canazını allı bla Fayruznu arnalarını biri, olcavlua tyb kelib Abdul- adıraqa kmş somlanı uzatıb: << Bu carlı sabiyni duadan unutma, iyi! >>- deb, eski epkenini oynundan bir tymekni ıara, Muammat-Amin taba buruldu.

4235 Mii Tav , arara ciyirgenib baın baylaana, ara bulutha baın ırmadı. Gergecız, cırlaanın totatıb, it burun terekni silkindire, uub ketdi.abıra aııb uylan toprak bla tala tub, kede tob atılana, abır aalanı dngrdetdile.

4240 Abdul- adır, kmş somladan urcunu cee, abır aalanı keltirgen eekni srb, asım bla İbragimni atı bla ozub tebrengenley, asım, ceil atlay atına cuvuk barıb:

-Sen itden tuvan itni carlılaa ıyınlı salanı totarı tld, men seni totatayım!- deb getmen bla kerilgenley, Abdul-adır, etekleri cel ete, aıb ıyamıt bla Muammat-Aminni ortasına kirdi.

Birini kitab boaldı

4245

Ekini Kitab

Birini baı

4250 Huna, çalman içlerinde terekle, bişe tebregen kögetleni költüralmay, başların enişge tutıldıla. Kızarıb bişgen almala keñden qarğanlay da avuz suvlarını keltiredile.

4255 Terek tüpleri başçalada, hunca canlarına kısılib, tavuqla, bölek-bölek bolub, künge tıñılab catadıla. Bir- birde cel qağıb, bişgen köget tavuş etib cerge tüşse, ilgenib örge qobub, qanatların qağıb buku etdire, tögerekge qaraydıla. İçlerinden kızıl guguruk, öhtem atlay alğa çığıb, san etmegença, cerde qurtha-qamjakğa qaraydı. Sora, qorquvlu zat bolmağanın bildire, bir-eki da kıçırıp, kızıl qatapa saqalın silkindire, nögerlerine kelib qoşuladı.

4260 Bügün, elde adam qalmağança, kim bayram namazğa, kim şiyihğa qararğa deb, elni kıyırında gaid namaz kılınuvçu cerge ketgendile. Bir qavum baralmay qalğan qatınla, sanavu tavusulğan kartla, qapħakbaşında çögüb, elni sözün elek bla cüzedile.

4265 Bu elde bolğan bir iş neda qağı em alğın qapħak başınacetmey, başqa cerge barıb bolmaydı. Haparçılını qaıysısı da bolsun, canı hapar eşitgen, alğı burun qapħak başına çabıb aytmasa ne olturub, ne turub çıdayalmaydı. Bılayğa cetse va, ullu suvdan ayırılğan uvaq suvlaça, hapar cayılıb, qarab-qarağınçı elni bir canından bir canına ötedi. Qapħak başı allay cer bolğanını sebebinden, hapar izlegen başqa cerge barıb neda adamğa sorub kesin kıynamaydı.

4270 Üyünden çığıb qapħak başına kelgenley, elde kim ölgenin, kim qatın keltirenin, qaıysı bay soğumğa qallay bir mal kesgenin, Likolanı tükeninde çepkesimni bağası suv açhadan nellay bir bolğanın, elge nellay bir casaq kelgenin bilese.

4270 -Örüzmekni kıızı Şahiy toyda sol ayağın içine alıb tepsey edi.

4275 -Şiyih kelbetli adam köre edim, betinden nürü tögülüb turadı... - Dağıda ne bileyim, bir iyıknı içinde bılayda olturub, ayılınğan sözleni cazıb tursañ, Qalageriyini tirmenin aylandırğan suv da merekeb bolsa, cetermi-cetmezmi, alaydı. Alay bla ol kıyını başıma almay, alaydan canlarğa kölüme keledi. Siz da, oquğanda, eşta, oğay derik bolmazsız. Alay bolsa da qapħak başını üsünden, (art közüvde bir-eki süymegen adam << amanlanı nığışı >> deb atarğa da küreşgendile, alay bolğanlıqğa meni aña asırı razılığım coğdu) men aytmay

qoyub ketgen bir zat bardı: Künnü ne zamanında kelseñ da, köb bolsun, az bolsun, bılaydan ħaci-ħoca, qart-qurt qurumaydı.

4280 Elde adam qağım bolğanın tanıb, soqur Gıttan, kızçığını qolundan tutħanlay, taşlağa abına da, carıqñı aña qarañılığında künnü tersligi bolğança, abınñanı sayın küñge qaray, kelib qapħaq başñı bir qıyırına qögüb, sora bir qatınñı başın tobuğuna salıb, qaçın qazıb, tırnaqların dıqırdatıb tebredi.

4285 Şiyıññı bayramına igi tañ ħazırlana bolurla, Qıyamıtñı üyünden baş- ayak üyütülgen, cav küygen iyis kelib, Gıttan da bir alada başħa qarağanın toħtatıb, cav iyisge burnun tutadı.

Alay a << bal, bal >> degen bla avuzğa tatıv kelmez degen kibik, Gıttan da, iyisgegen bla aşığanñı başħa bolğanın bilib, erinlerin qımıldatıb, tükürüğün cutub, betin tobuqlarında catħan başħa burub, qaç qazıvnu bardıradı.

4290 Künnü ortası bolğan qağda, çuvaq kökde kün tiyersiz kızdıra, üy aralarında cürüb, issiden tıpvıvsuz bolub, ulla suvğa tuvrağa çıqsan, salqın ayaz urub, muval bolğan sanlarıñı, uvalğan arbanı cible bla baylağança, begitedi. Bılay issi kün allıña tübegen ħar zat cüregiñi avrutadı. Atlab barganlay, taşħa abınsan, kim bolsa da qaçan ese da taşñı colğa töngetgen adamñı içiñden atasın, anasın toydurası.

4295 Kün künortadan canlab, kölekkeñ keşiñden uzun bolub başlağandı. Cavarğa tebregeñça, temir betli bilezik bulutla Mıñi Tavğa qonub, canı bilenñen qamaça, künde cıtırğan başına çırmalıb tebreğendile. ħavada çibinle qayğılı qanña kirib, arı-beri betiñe tiye uçadıla.

4300 Cel urub ħapçük qalavnu qaçħança, qapħaq başında olturğanla, << keledile >> deb tavuş çıqğanlay, kimi cavluğun süyrey, kimini gabaşları tüşe da, alanı qablay, qapħaqñı tübü ulla colğa ürülüb tüşdüle.

4305 Qarab -qarağınçı colnu eki canı adamdan toldu. Qaydan çıqdıla ese da, tıyın tonlarını eteklerin artlarına qayırıb, issi küñge qaramay, cıtıravuq rezin galoşları bla, kiri bolğan üyleni qatınları, bir-birini qulağına şıbirday, colnu eki canına tarak tişleça süyeldile. Körmey qalabız degeñça, atñı ħamħotunda zınthısı boşalğan ħizença, saqalları silkine, burunñu qartla, keslerini orunlarından

adamları türte, alğa ötdüle. Sabiyle, bıdırları açıla, borsuk teşikden qaragança, analarını kir hotalarını tübünden qarab tohtadıla.

4310 Em allarında Murtaznı kelgenin körüb, cıyılğan halk, koyla çalmanda ürkgença, çaykalıb, har kim qararğa tab orun izleb, pravlenni tögereginde hunanı üsüne, qarğala millıkğa qonğança, minib basındıla. Murtaz alğın zamanda Biymurzanı ızından anı altın bıçağın cürütgenden ozmay edi, bugün a, eki etegin canına kayırıp, bıçağı sahtiyan ışımalarına tiye, bir alamat iş etgença omaqlanıb, tutulğanları allarında keledi. Yapon qazavatda alğan canız medalına közlerin kıyığına cibere da qaray, pravlenni tögeregine etilgen hunanı eşigine cetgeninde, adamları taba qararğa da tursunmay, eki qolun sahtiyan camavlu biçimlerine salıb tohtadı. Cıyılğan camağatnı arasından qaysı ese da eşitdire-eşitdire: << Murtaznı kümüş bıçağı eşekge kuvuşğan caraşğança caraşadı >>, - deb içündıra, pırh-çırh ete, bir canına canladı.

Quturğan tuvarnı közleriça, közleri kızarıb, Murtaz tögeregine qaradı, alay bolğanlıqğa kim aythanın bir kişini betinden da tanıyalmadı.

Allarında Temurqa oñ ayağın süyrey, anı ızından Semön bla Biynöger, betlerinde qan cuğuğa buqu çabıb, qaralıb, cürekleri sağışha ketgença, başların enişge tutub cetdile. Cıyılğan adamları qatı bla ozub tebregeley, Mölehan, tişirıvları aralarından ayırılıb, kıçırık etib cılab Temurqa taba çabdı. Murtaz, kartçığaça, cetib, Mölehanı köküregine hını türtüb, ullu colğa cıqdı. Semön, anı eslegenley, tögeregi köbüb qaralğan közü mıdıhça cana, alğa çığıb, cıyılğan camağatğa citi qaradı, alay bolğanlıqğa, Mölehanı költürüb coldan bir canına alğan bolmasa, avuzundan söz çıqğan neda Murtazğa qol költürgen kişi tabılmadı.

Murtaz, Semönnu camağat taba qaraganın esleb, kısıla kelib, strajnikleni birini şkogun alıb, anı artı bla betine urub cıqdı, ol ızına qobhunçu, strajnikle basınıb tutulğanları türte-soğa, pravlen allında türmege cıydıla.

Busağatğa deri şum tutub turğan camağat andan-mından söz qoşa tebrede.

4335 Altın hazırları bla, bir canında aq sablı görohu salına, qara buhar borkün qoluna qağıb celpegeyine kiye, birevlen:

-Tuz aşagan suv içedi, cür, Zulqarnay, keteyik!- deb, kesine uşş birni birgesine tağıb, colnu örge aylandı.

4340 Bir sepkilbet atın, cayağında da burnunu cartısı teñil ullu gummosu bla, olların trt canına ibin oruđana silkib, aparını keltire edi:

-Barısından da ters ol Orusludu deydile, anı kellik! Temura da artlığında, Taşıda işleme deb, Orus oluna bardı da, bilgen adamla alay aytadıla, Oruslula tonuz et aşatıb, tonuz şorpada cuvundurđandıla. Andan beri Temura alanı dinlerine kirib alđandı. Dinin sağhan aman adamları artları bolđa edi, ala
4345 bolmasala, bügün Mekkadan, Medinadan kelgen şiyihni körlük edik.

Kb bolmay otundan kelgen bolur, imbaşlarına narat abula ilinib, eski epkenini azır orunları batıb, aparı atını atı bla oza, birev:

-Şiyihlanı kelgenlerinde ata coğ edi, atınlanı aranı üyge cıyđanların aman etedile ansı, - dedi.

4350 Sepkilbet atın, aparın toğtatıb, kb sleşgenden kgerib, şimir ağhan erinlerin ol ayazı bla sılay, colda tübegen kalak ita, ayırdı:

-Duniyanı boğlab aylanđanla seni kibik aşkenledile, - deb, ol epkenli uzayđanında, gh tygena, eki olun bir-birine urub, tögeregine basınđan atınlağa cuvuk ısılıb, başlağan aparına kızdı.

4355 Mleğannı etekleri buu bolub, onşu atınla oltuğundan kirib ozđanların krb, cıyılıb turđan alknı aslamısı, başların enişge tutub, cüreklerin başhan aıvnu ırpa brklerini tbnde caşıra aıldıla.

Türmeni allında Biynöger, kerekli adamın izleb arağana, tögeregine arab murukku bolđanında, eslemey turđanlay beline strajnikni bazıkbaş yle urulđan uruğu şatik tiyib, Temurağa şnn cetdire, türmeni bosadıasına cıdı.
4360 Temura, Biynögerni şn cetgenley, tbnden kesilgen art narat tereka, bilegi pe oylđanđa cete cığıldı. aılıb ketib barđan adamları tavuşların cuqlata, türmeni eşiği atı cabılıb, kirit etilgen temir tavuş keldi.

Semn, Temurağa obarđa boluşub, tögeregine arağanında, kördü: Tört-beş
4365 adam sıyinnığ türme y, pe alanđannı cartısı oylub enişge tşb, otda küygen kızıl kirpile cer-cerge atılıb, miyalası bolmağan bir cañız terezesi. Ol da eşilgen temir tayaqla bla begitilib.aysı ese da türmege tüşgen adam küreşgen bolur, temir tayaqları bir-bir cerlerinde eski egev ızları bla.

4370 Bu terezeden karasañ, köknü bir kesegi, şkol hunanı cartısı, dağıda bir terezesi bla şkolnu müyüşü körümedile.

Mayda çıķğan kamjakkı mıyıklarıça, mıyıkları bolğan batıķburun kağıtçıını türmede adam bolmağan zamanda kazları, tavuķları cıyıla, türmeni polun tazgekden tolturgandıla. Taymay süyelib turmasañ, polğa cathanlay, iyisden çıdayallıķ tülse, andan sora da üsünü ĥalek eterikse.

4375 Semön kirgenley da tınçayır cer bolmağanın esledi. Alay bolğanlıķğa ezilgenden çıdayalmay, nögerleri tayanñandan, peç қalanñanña ol da tayandı. Bir kesek turğanlay Semön, anı ızı bla Biynöger, iyisden çıdayalmay, қobub, terezeni temirlerine қablandıla. Temurқа, kiştik күn amanña қulğanñanña, қırmalıb, başın költürmey catadı. Bir-birde << o-o-ĥ >> deb tavuş etedi, andan sora baş

4380 költürmey neda nögerleri bla söleşmey catadı.

Türmeni saķlağan casavay, berdanni imbaşına atıb, ülle bla tartñan maĥorkasını tütün iyisin urdura, örge bla enişge cürüydü. Bir-birde toĥtab terezege köz cetdirib, üllesin қoluna alıb, avuzunu müyüşü bla sarı tükürüb, dağıda biyağı ülteni avuzuna қançıb, türmeni terezesini allın tebleydi.

4385 Ullu suvnu tavuşu bir-birde küçlürek, arpa suvurganña, bir-birde aқırın taymay қulaқğa keledi.

Şorbat çıpçıķla şkolnu ĥunasını қıғанalarına қonub, bir қıғанadan sekire kelib, tavuş etib, ürülüb қavumu da birça cerge tüşedile. Cerde ne zatlanı ese da қöbleb, dağıda ürülüb biyağı қıғанağa minedile. Şorbat çıpçıķla biyağınlay қıғанadan

4390 cerge uçarğa tebregenley, tal terekni başında marab turub, қartçığa, taş atılğanña, atılıb cetib, çıpçıķlanı içine kirdi. Қıғанadan cerge uçarğa tebregenlerin қoyüb, çıpçıķla birden uçub şkolnu başı bla avdula. Ala keter-ketmez, cerge tüşüb, қöblegen cerlerinde ĥavada arı-beri burula, üç-tört cer betli tükçükle tüşdüle.

Semön, mañılayına suvuқ ter қағıb, urulğan közünü avruğanı cüregine cete,

4395 қartçığa eltgen şorbat çıpçıķnı cerge tüşgen tükçüklerin casavay basıb ozğanında, kölü sağışña ketib, << da alaydı >> deb kesi kesi bla söleşe, butları қaltırağandan arı-beri ava kelib, oyulğan peç қalanñanña tayanırğa күreşe olturdu.

Biynögerni közleri arbaznı terezeden körünñen cartısına қıraq barıb turub, Semönnu kesi kesine söleşgenine seyirsine, bir canına burulub қarağanında,

4400 Temurka algn cathan halisinden türlenmey cata, Semön da, betin aq saz basıb, kabırğağa tayanıb tura edi.

-Nek ağargandı betiñ?- deb katına kısıla, avuzuna qolların da qoşa sordu.

4405 -Ağarmay ne eterikdi, ertdenbla kün tiygenden beri tüyülgenden ozmaybız. Qalay ese da uçhara tiygendi ansı, Toqal cibergen taş tüz tiyse, başımı çaçarıq bolur edi...

Biynöger ayılğan zatları aslamısın ańılamağanın esleb, incitgen ceri qalay bolğanın körgüzte, köbgen cayağına, cıyırıla, qolun saldı.

4410 Biynöger gitçe zamanında, cıgılıb başına doğura çığarsa, köbgenin çökdürürge anası ne temir neda suvuq taş salıvçan edi. Ol esine tüşüb, atılıb turğan kirpiçleni birin alıb, etegine sürte, cayağına salayım deb, kirpiçni kesini cayağına tuta keltirib, Semönnu betini köbgen canına saldı. Suvuq kirpiçni cayağına salınıb turğanı canına sebep bolub, kirpiçni tutub turğan Biynögerni belibavuna orta barmağın ilindire, közleri aylana kelib Temurkanı çabır bavunu kısılğanında tohtab, kölüne billay sağış keldi: << Asırı tab başlamağanma. İşçile zavodnu

4415 arbazına cıyılğan zamanda üy başından aqğan suv şorkağa salınğan böçkeni üsüne minib söleşgença, patçaahlıq da, keslerini bayları da birigib, cüz cıllanı din bla soqur etib turğan halknı içine kelib, igi tögeregiñe qaramay, şeyiñni allın saqlab turğanlağa söleşeme desej, başıñı teşgen oğay, andan aman da eterle. Çartlab çıgıb bir bölek söznü aythanlığıña, artıq da aslamısı seni tiliñi ayırmağan

4420 halkğa, hayırı tejizge taş atıandan köb bolluq tuldü. Qumurşha qışha hazırlanğança, qadalıb küreşib, carlıları, cersizleni közlerin açarğa kerekdi. Qalay alay boldu ese da, bu tavuq orundan arı qorar madar eterge kerekdi >>, - deb kesi allına söleşgenin tohtatıb, cayağından kirpiçni alıb, Biynögerni közüne qarab, razı bolğanın körgüzte ışardı.

4425 Anı tilni az bilgen, bir bölek colda Temurkanı üyünde bolmasa, başha sağreyligi bolmağanı üçün alay kıynalıb, cüregi avruğanın körüb, Semönnu kölüne keldi:

<< Bu curtlada kıyınıñ tas bolluq tuldü, imbaşları cıltırağanla, börü tonlula, caşıl abalıla boyınlarına minib, unuğub turğan halkğa tüz colnu körgüztüb, ne eterge kerek bolğanın angılatıñ, sırtlarına qonub turğanları atarıqdıla >>.

4430 Ol zatla alay aqılına kelib, kesi halat etgen zatla da igi körünüb sağışlandı.

<< Qayğırmaz, cuqlab turğan halk bugün bolğan işni körüb, bir kesek uyanır ese va >>, - deb kesi kesini kölün basdı. Başını avruğanı tarqayıb, sekirib qobub, qabırğağa tayanıb turğan Biynögerni imbaşına qolun salıb, eşikni körgüzte:

-Bılaydan qorarğa kerekdi,- dedi.

4435 Biynöger, anı aythanın aşılağanlay, qaçarğa tebregen kiyikça, sanların tüzetib, közleri canıb, tögeregine qaradı. Busağatğa deri kıyıdamay çırmalıb catıb turğan Temurka, ıñıçhab, bir canından bir canına buruldu. Biynöger, tereze temirleni qarıvların sımarlab, alağa citi qarab, Semönnu qulağına kısılıb, Orus tilden tabhan sözlerine kesini tilinden da qoşub, qolları bla havada ne zatları ese da 4440 körgüzte aytdı:

-Qarañı bolğanlay, terezeni temirlerin qobarıb, türmeni saqlağan casavaynı öltürüb, anı savutları qolğa tüşgenley, barıb prustopnu, starşınanı, ensiz Murtaznı, Qıyamıtını qavşatıb keterge kerekdi,- deb, aythanımnı aşıladımı, arabi, deb, Semönnu közüne citi qaradı. Biynöger, imbaşların körgüztüb, bir közün kısıb, 4445 qabırğanı marağanlay da aşıladı Semön nögerlerini cüreginde qallay qazan kaynağanın.

Söleşgenibizni türmeni tışında adam eşitmesin deb, Semön, Biynögerni türmeni art müyüşüne tartıb, ne madar bla da aşılatılğanına köre aytdı:

-Türmeden qaçayık degenni tüz aytasa, prustopnu zatnı öltüreyik degeniñi 4450 cañılasa. Bir prustopnu öltürseñ, dağıda anı ornuna başhanı ciberirle. Aman hans kibik, ala ne qadar kerek bolsa da tabıllıqdıla. Alanı öltürgenley, sen qaçarsa da keterse, elge ullu kıynlık salırda. Andan ese, bayla da, afendile da, prustopla da bir terekni butaqları bolğanın kesin kibik carlılağa, cersizlege aşılatırğa kerekdi. İncilib turğan halk, eter zatnı bilib, ürülüb qobsa, ol zamanda bu ariv tav 4455 havanı kir etib, sizni qanığızın içib turğanları, avur cükünü atıhança, üsügüzden atarsız!- deb, andan arı terençe kirirge aşılamazça körüb, tav tilni bilmegenine buşuv ete tohtadı.

Çabıb kızıb kelgen atnı avuznu kışa tartıb tohtatıhança, Biynöger tohtadı, alay bolğanlıqğa, Semönnu aythanına cüregi hoş bolmay, peç qalanğan çalman 4460 bolğança, aña uzala, cuvab eterge küreşdi:

-Busağathā deri homuḥ bolub turğanbız ansı, men quru kesim çalmandan bir demenili qazıq alıb sermey tebresem, alanı, itleni kırğança, dırın etib çığarma, - deb asırı kızgandan bilgen Orus sözlerinden qoşarğa da unutup:

4465 -İçibizde turğanlanı qavşathanlay, bir-eki demenili caşnı alıb barıb, << Aman niñitnı >> oysam, bizge, prustop kelgen oğay, bir çıpçık da ötmez, - dedi tavça.

Bir tab col tabhanma deb qıvanıb turub, busağathā qaçarğa tebregeñça, terezege barıb, eki qolu bla temirleden tartıb kördü.

-Qalaydı, qobarallıqmısa?- deb sordu Semön, qatına kelib ışara.

4470 Ol sorğanña cuvab etmey, türmeden çığar canına aqılı ceñil işleb, kesi kesine köl ete:

-Teyri, kışhanlay qoçqar cilikleni sındırğan caş temirçi Hañeldi etgen temirleni qobarıb amaltın tavuq orunña kirib turmaz, - deb, temirleni injir bolğanlay qobarlıǵına işeksiz bolub, casavaynı tereze taba kelgenin esleb, artına turdu.

4475 Busağathā deri başın költürüb qaramay turğan Temurqa, bir-eki teren ıñıçhab, çınaçığına tayana kelib, olturub, Biynöger taba qarab:

4480 -Avuzuña bal tamğa edi, sen bek tatlı sözlenni aythanıñ qadar. Alay bolğanlıqğa andağılı beri seni söleşgeniñe tıñılab sağış eteme da, ala bizge cararça tanımayma. Men, nasıbsız qart, neni bile bolurma, qaynaysa, seni qanıñı kızğan zamanıdı. Alay bolsa da bılay caşab kelgen duniyama qarasam, sen murat etgen zatladan sebep çığar deb bir da bilmeyme, - dedi.

Semön da, Biynöger da, Temurqa köb tıñılab turub, ne zat aytırğa tebreğendi deb, ekisi eki canına çögeledile.

Temurqa, avruğan butun kesine tartıb soluturğa küreşe, tohtağan cerinden başladı:

4485 -Atam ħarib aythān ħapardan, Orus onovçula tav içine kirginçi da, ħalknı bir qavumu başın örge tutalmay, belin tüzetalmay caşağandı. Tavlanı Orus patçañ alğanlı, arı deri költürüb turğan cügübüzge cañı cük qoşulğandı. Catħan ceri mamuq bolsun, atam ħarib ömürü caşağan duniyasından tarıǵa ketdi. Ol alay ayta edi, nasıbsız: << Qulla başlarına boş bolğandıla >> degen sözden ne ħayır bardı,

4490 men biyimden ketib başha tütün çığarganlığıma, anı ıulluğun ete, başımı ıaşırga boşamayma.Biy bılay et degen zatnı etmeyme degenleyinje, ol zamanda ıarab-ıarağınçı carık kününü ıaraı keçe eter.Aladan men ne körgenme, alanı artları bolğa edi.Bir colda, ıunağa küreşe turğanlayıma, ıanşavbiyin atası İslamğa ıaıırdıla.

4495 Biyiıe barmay ne madarıııbar edi, işimi atdım da kelib arbazda süyeldim.ıış suvuıda men da, üyge kirirge madarım bolmay, gız-gız ete turğanlay, bir zamanda biy İslam börü tonun ıablab ııııdı. Meni taba da ıaramay: << Bar, ıoşha tayan da ayran keltir!>>- deb, ızından da cumuşıularını biri ıumğannı költürüb, ıahtanağa ketdi. Tükürüğü cerge tüşmegem biyge oğay derge ne
4500 madarım bar edi, işimi ıoydum da, kök eşegimi sürüb, biy İslamnı ıoşuna ııııdı.

Suvuıdan, aıdan, ıaltıray, ıış ıillede ekindige eşek bla ayran alıb arbazğa kirgenimde, ıaravaşlarını biri üy allında camıını ıaımaıların arıvlay tura edi. Meni körgenley, üyge taşaydı da ketdi. Men büyükğan ıollarım bla gıbtlanı teşe
4505 turğanlay, eşikden gitçe noı (İslamnı ıatını, biyçe), beri ıarab: << o-o-v! Men eşekde kelgen ayrannı ıııeyme >>, - deb, ıusarğa tartışhanıa, betin cıyıra, üyge taşaydı, alay etib eşekni cügün tüşürtmey ıoysala, üydegimi avuzuna bir aı suv ıuyar edim degen aııllı bolub, cibleni teşerge bla teşmezge bilmey turğanlayıma, börü tonnu celpegey ıablab, İslam ııııdı.

4510 Seni cavuıa allay biy ıutursun, taşnı, ağacıı ıaıdırıb, keltirgen ayrannı it tegerenege ıuydurdu. İtle basınıb, bir-birine ıayırlııb ııe turğanlay, İslam, guloı tayağı bla ıabırğamdan türtüb:

-Cat da tegeneden ıı, seni da aladan ne başhanı bardı, - deb üsüme turub tohtağanında, başım andan amanıa ıalmasın deb, catıb, tegeneni bir ııyıırından
4515 men da ayrannı calay turğanlay, ıaravuz gacı, toymazına ıorıub, ıulağımdan sermedi da, men taşha uzalğınçı, sol ıulağıımı cartısı gacini tamağından tigeledi. İslam, süyelib ıarab turub, cumuşıusuna ıııırdı:

-ıamuk, itle talaşdıla, tış itni arı ıısta! – deb, kesi üyüne kirib ketdi.
ıamuk meni ııstağınçı, bir ıulağıımı biyni itine ıabdırıb, eski tonumu ıan cuva, eşegimi sürüb tıgırığıma kirdim >>, - deb ıapar aytıvıan edi.
4520

Atam Һarib ölüb ketginçi, it ҺabҺan Һulağını cıyrık tabın körgüzte, künde, keçede költürgen zorluҺlarına carıla, küye ketdi. Anı ayҺanım, sen ayҺan prustopla kelginçi da carlı Һara Һalkını keçesi da keçe, künü da keçe bolub turҺandı. Tavlalı Orus patçaҺ alҺanlı va, ol da alaҺa Һoşulub, üsübüzge minngendi da, endi tıpvubuz çıҺmaydı.

4525 -Ey, igi caş, - deb Biynögerge artıҺ citi Һarab ,- sen << Aman niҺitni >> oyarbiz deyse. Andan ne Һayır bardı? Sen anı oyüb bir canıҺa canlarҺa, Biymurzala, Һıyamıtla anı Һarab-Һarağınçi dağıda saҺa, maҺa işletib, eki arba bir-birine çüylüğün cetdirmey ozarça etdirirle.

4530 AlҺın, Orus patçaҺını askerleri tavҺa kirginçi, urunҺan Һara Һalkını öҺtem adamlarında aҺan zamanda şoknu eki tütünün bir etib turҺanla bolmağandıla? Һayalanı oyüb, tar collanı saklab, bu tavlalı için kiritli kübür etib turҺanlay da, Һuru anı bla zorluҺnu allın tıyalmağandıla, sen ayҺanlanı barısından da ne kelsin...

4535 TemurҺa, ne zaҺa ese da kölü sağışҺa ketib, kesek turub, başın enişge tutҺanlay, bir ejivnü başlab, anı caratmay, dağıda birni murulday kelib, cıyrılıb, avruҺan ayağın uzatırҺa küreşe, başın eki canına silkib, aҺırtın cırlab tebredi...

TemurҺa, cırın boşab, bir kesekni tıylab gurub, üsüne çağılҺan tavuҺ, Һaz tazgeknı arıvlay, közünü Һıyırı bla nögerlerine Һaray, başladı:

4540 -... Һıyamıt da, Biymurza da, prustop da birge bolub, Һanıbızını emib boşab, süyekleribizge cetib baradıla. Ol da köllerine cetmey, ma tavuҺ orunҺa cıyıp turadıla.

4545 Sen ayҺandan Һayır coҺdu, alanı, it canlılanı, artların eterge küç kerekdi. Sen cürügen eseҺ, körgen bolursa, Biynöger, çağım çegetli miyik cerde, Һaranı keçede, çekek bla Һuyғанça, cılı caҺur Һuya, caҺur asırı bek Һuyğandan narat terekle şuvulday, kök caҺnay da kundüzgü künça carıta kelib, caz kürt oyülғанça, gürüldeb, tübünden ҺarasaҺ, börkүн түşgen eski narat terekni şıbla urҺanlay, bir Һara kösev etedi, meni түşümde, tünümde izlegenim da- ma bizni bu künlege ҺaldırғанлаҺa alanı ҺavşatırҺa bılay küçdü.

4550 Tolu ayırmasa da, Temurkanı betini türleengeninden ne zatnı üsünden söleşgenin bilib, Semön sözge koşulurğa avuzun açdı, alay bolğanlıqğa kirit dıkırdab açılıb tebregecinde, Temurkanı kıatından kıobub, oyülğan peç kıalanınnı kıatına süyeldi.

* * *

4555 Tutulğanlağa kıararğa basınıan halknı aslamısı çaçılıb, pravlen allı arbazda andamında bir bölek adam kıoşbaş bolub, kıörgen zatların süygenleriça çemerleydile. Tutmaklanı canı keltirgen zamanda ciger söleşgenleriça söleşalmasala da, bir erikmegen, talmağan tayağı bla cerde at tamğa suratla sala ketib, esine bir canı zat tüşürüb aytsa, anı üsünde dağıda kıapar canıradı.

4560 Kıoşbaş kıavumlanı biri, ayak üsünde tura erigib, kıaparnı cukılatıb kıoymay, birbirin ışıra, tal terekleni tübüne çökdüle. Saķalı cetgen bir kıoşķaş caş, eskirek çepkenini sögülgen cerlerinden şıntaķıları kıarab, tayançakķa belibav ornuna kıışķan eski cib kııyırķa sol kıolun suğub, pravlenden bir canına cayaķlağanına ullu köllü bolub, nögerlerine sordu:

4565 -Men elden ertden kıurumu bla ketsem, << Eliya urķanıa >> inirge, iynek savarķa kıüçden ceteme, Mekka, Medina degenleni andan da uzak kıaparı bardı. Kıandaur, arı ertdenbla ketib, kıalay kıaytdı?

4570 Kıartıraķ nögeri, cabışmak tayaķnı kııyırı bla tal terekni tamırlarını birini tübünde kıumurşa uyanı kıozğay, kıalģanla tıñılağanlarında, soruvnu cuvabsız kıoyarķa bolmay, erine-erine aytdı:

4575 -Biz, kıaranı adamla, ne bileyik, << şiyışdan >> izin alģandı, deydile. Kıalay bolsa da ol aķa bir zat cutdurģan bolur ansı, men ne caş, ne tiri zamanımda da ol colnu cartısına da baralmaģanma...

4575 Ol söznü artına cetģinçi, olturub turģanlanı biri, sekirib kıobub, kıolun tereze taba uzata, silkinib kııçırdı:

4575 -M-a-a, alıb baradıla!

4575 Olturģanla, kıüz çalkıda kıını tamada << turuğuz >> degenley kıobķanča, kıobub kıaraģanlarında, kertisi bla da tutulģanlanı kıaranı üyden casavayla pravlen taba alıb bara edile...

4580 Aslam adam Qıyamıt bla Muhammat-Aminni tögeregine basınıb, haparnı terenden tutıandıla.Qıyamıt, çabargı ürennen it stavatnı tögeregine aylanıb iyisgegença, işni artına deri qaramay keterge kölü barmadı.Kim ne aytadı deb, pravlenni tögeregin stımlaydı.Bılayda da Muhammat-Aminni kesine boluşqa tartıb, ekisi da tögereklerine cıyılğanlağa mıdıh atıb, endi kimni qalay canjanına karaydıla.

4585 Alanı tögereklerine basınğan qavum tükürüklerin tögüb, Qıyamıt bılayda turğanlay, ketib qalırğa tartınıb, erigib, qulaqlarına deri kerib, bir-birine cuqdurub, avuzların açadıla.Qalğanla tohtağanlarında da, bir da tınmağan aşhaq Mustafadı, devür alğan bla, Muhammat-Aminni tepsisinden tüşgenni çöblegen bla çaşab, afendini uvaq cumuşların toltururğa alay ürenneni. Afendi söz aytmasa da, ne zat eterigin qolun költürgenley bilei.

4590 Afendi kiri bolğan adamnı cuvsa, ölük qabırğa ceter-cetmez, Musatafa, cabıvğa çırmab anı cuvumçusun alıb, güh ura, afendilağa tıgıladı. Ölüknü basdırırğa tebregen zamanda, afendi ölüknü üsünden ölü cabıvun sıdırıb bir canına qararğa, Mustafa, tigimge çabhan itça, dariy qumaçnı afendini qolundan sıcıratıb, qabırğasın duqur ete, qoynuna tıgadı.

4595 Anı alay küreşgenin afendi da unutmaydı, devürde kümüş somlanı çaça kelib, Mustafağa cetse:

-Bu mubarek faqır adamdı, yasın oquy turur!- deb ölgenni adamlarına sorğan atlı etib, Mustafanı qol ayazına qalğanlardan artıq bir-eki som tüşüredi. Anı bla qalmaydı, elde kiri bolğan adam ölse, Mustafa, anı qayğı sözü tınınçı, ayağını túbünde çöb sınımay, ölük çıqğan uy bla afendini üyünü arasında col salğanlay turadı. Afendilağa kebinni macal lavdandan, iyirilgen paydan neda caravlu cuvumçu keltirse, ol kün afendini qatını Mustafanı qalğan-bulğandan toydurub, tavusulmağan cumuşlarını birine saladı.

4605 Bügünlü cayaq cabmay tutulğanlağa aman tabhanın quyadı, ala pravlenne ozub tebregenley, tamırdan toyğan qart eşekça, sekirib, Muhammat –Amin bla Qıyamıtın köz tuvralarında küreşib, kimden ese da afendige tüşgen eski qutune qaptalnı biçimleri quyruq başına tüşüb, aşhaq ayağından sav ayağına sekire da güh ura, tutulğanla taba canıvlab qıçıradı:

4610 -Muslimandan gavur bolğanla, siz ölgenlikge, sizin canazıgızğa barmam. Ol sarını va tişlik-tişlik etib koyarğa kerekdi!- deb temirçileydi, alay bolğanlıqğa, kızbay it stavatda ürgença, Muhammat-Aminni qatından uzak ketalmaydı. Tutulğanla pravlenge taşayğanlarında da, Mustafa tohtayalmaydı. Şeriatnı, zakonnu da çaqırıp, üç tutulğan adamğa ol izlemegen azab çokdu. Alay
4615 bolğanlıqğa anı aythanı busağatda kişini kulağına kirmeydi: Tutulğanla pravlenge taşayğanlay, har kimni esi arı ketgendi.

Tışından kirgen adamğa pravlenden bir tuqum bir erşi iyis uradı. İyisni küçlü añılağan adam eski kağıt iyis bla tütün iyis bir-birine koşulğandı derikdi. Alay bolğanlıqğa ol da tüz bolluq tuldü. Tavlada pravlenle quralğanlı alanı içinde
4620 tögülgen cılamuq, starşına carlılanı üslerine sekirib, ayak kaqğan zamanda aladan şağatlıqla, stol tübü bla alınğan ulhu, starşinalanı, prustoplanı kıçırıklarından içleri ketgen buvaz qatınlanı incilgenleri bu pravlen atı bolğan törtmüyüş, kökbaş üyge süyümsüzlük mühur salıb koyğandıla.

Povestkası bolub urunğan halkan beri çaqırılğan adamla bu üyden, aman
4625 avruvdan canlağança, canlab, başların tazirge qaldırıp, keçe bla қоша қаçıb ketedile.

Temurkanı caratılğanlı pravlenge kelgenden süymezi çok edi, çaşaqan duniyasında bılayğa nença kirgenin sanasa, sanın tabarıqdı. Bütün sürülüb Biynöger bla Semönnu arasında bılayğa kirgeninde, açıq bolmağan bir zatdan
4630 qorqğanı bla cılandan ciyirgennença ciyirgenneni bir-birine қоşulub alay kirdi.

Terezeni qatında kıyırlarına oqa çalıvla tigilgen çepkeni bla, imbaşlarında canı oqa pagonları cıltıray, kümüşçü qumuqlu etgen boyalğan muştugundan tütün çığara, eki-but-arasında kışhan kümüş bıçağını başına tağılğan kümüş halıdan etilgen tuhtuyla bla oynay, prustop, stolnu kıyırına tayanıb, gurt tavuq
4635 cayılğança, cayılıb olturadı. Pümkağa cenil-cenil qaray bolur, uçu örge aylanğan batık burnu, canı bişib kabuğu sıdırılğan çügündürça, kızaradı. Hıbil uvurtlarına uvaq qan tamırçıqla çibin avça cayılğandıla. Köz çuñurlarından eki bin avça cayılğandıla. Köz çuñurlarından eki caşil miyalaçık cıltıraydıla. Tav tişirivlanı qol çemerlikleri tanıla, qara dariy qaptalını cağası kısıb, burnundan alğa çığarğa
4640 küreşgença, cav qonqası castıqça allına turğandı. Prustopnu sol canında, caz kiştikni miyıqlarıça, miyıqları turub, tügel küyüb boşamağan papiros tübü tüb

ernine cabışıb, ulağını canında alamı bla, prustopnu aythanın toltururđa azırlanıb, ağıtçı olturadı. Prustopnu tuvrasında myşde, eki olu bla bıağına tayanıb, Biymurza okgendi. Eşikden kirgenley, brkn ulağına ısıb, iyilerek, 4645 Murtaz, avarđa tebregen sın taşa, rge syeligendi. Atağı ur da ltr dese da, prustopnu aythanın eterge azırlanđandan sora busağatda anı başa sağışı coğdu.

Tutulđanlanı allarında kirib, Semn, prustopnu eslegeninde, cağı kesilgen malnı cigine trtgena, silkinib artına turağladı, alay bolđanlıđđa cunuğanın prustopa esletmez n, kesin cgenqe cıyıb toğtadı. Prustop, Semna citi arab, 4650 cunuturđa murat etdi, alay bolđanlıđđa Semnn kzleri arağı kee bolub, prustopa cuğ tanıtırđa unamadıla. Citi arab turub amatalmağanında, prustop arağanın ağıtını ulağ canında alamđa krd:

-Tuğumuğ, atığ nedi?- deb sordu.

Semn erkin, cunumay, avazın da trlendirmey cuvab etdi:

4655 -Astaşenko Semn!

-Diniğ nedi?

Semn, alay cuvab eterge avuzuna tab sz tŝmey, bir kesek turub aytdı:

-Tuvđan zamanımda klisağa eltib cuvundurđanma deb, atam alay ayta edi.

ılikke cuvab etgeni, prustopnu abırđasından miz anılđana, aıv tiyib, 4660 Semn taba citi arab sordu:

-Musliman bolđan aparığ bardı, alaymıdı?

-Oğay, allay muratım coğdu.

Kıŝtik ığannı tutarđa marağana, şindikni tbne tartıb, igi olturub, osmağlab sordu:

4665 -Alay tl ese, muslimanlanı din tutđanlarına burnuğu urub nek aylanasa?

Bılayda Gravnu atkazın basarđa madarı bolmay, oğay desem da, ngerlerimi kllerine ne kelir deb anı sağışın etib, tzn aytdı:

-Kb bolmay calsın ltrgen bir baynı caşı, ŝıyıđ bolub, Mekka bla Medinağa ziyaratha barıb,  sağatha Muğammad fayđambarnı canın da birgesine alıb elge

4670 kirgendi deb, allın saqlab turğanlağa, kertidi, << cañılasız, allay zat bolmaydı >>-
deb aythanma!...

Ernin kıyığına iyib, hılikke eterge küreşe, prustop sordu:

-Sen beri qaydan kelgen qanatlısa?

4675 Alay sorğanı Semönğa açıv bolub, açı cuvab eterge tebredi, alay bolsa da işge
zaran bolmayım deb, kesin tıya aytdı:

-Men Taşçıda işleme.

4680 Soruv başlanğanlay, qagıtçı, kulak canından qalamın tüşürüb, cezni bıçaq bla
qırğança, tavuş etdirib cazıb tebredi. Prustop, qagıtları içinde qaza ketib, bir
suratnı qoluna alıb, ıñıçhab örge qobub, caşıl miyala közüklerin candırıp, suratnı
Semönnu közüne tuta sordu:

-Bu adam kim bolğanın tanıymısa?

4685 Qarağanlay, türmede olturğanı, işçileni qurab zavod iyesi bla küreşgeni, bu soruv
ala turğan prustop em alğı burun tutğanı, türmede nögerleri boluşluq etib qaçğanı
esine tüşüb, busağatğa deri qara keçe bolub turğan közleri bir kesek zamandan
biyağı qarañı cabıvnu cabdıla. Citi qarab turğan prustop, bir kesekge Semönnu
közlerinde ciltırağan ciltinleni esleb, surat bla közlerine türte sordu:

-Patçaqlıqnı cavu Semön Danilni caşı Astaşenko, türmeden qaçğan sen tülmeşe,
ayt?!- deb, teşib bir canından bir canına öterge tebregeñça, citi qarab tohtadı.

4690 Semön suratnı körgeñley da avğa tüşgenin bildi, alay bolsa da entda ızımı tersine
salırmı edim deb murat etib:

-Sen aythan adam men tülme!-dedi.

Köbden beri izleb aylanğan adam tıñ oğuna qolğa tüşüb qalğanına qıvanıb:

-Qaysı qanatlını cırın carata eseñ, endi anı cırla!- deb, qarnı qaltıray, qabaq eşik
açılğança, külüb tükürüklerin qaça, şindikge biyağınlay cayıldı.

4695 Prustop alay silegenlerin qaçıb külgen zamanda Biynögerni ernine tükürük
qaçıldı.

4700 Biynöger, erinine silegey tamçı çartlağanlay, arқandan ilgenñen atça, örge sekirib, polğa ceñil tükürüb, eski çepkenini kıyırlı bla ernin sıdırıb sürtgenin prustop esleb, kesin kırım tavuqça köbdürüb, olturğan cerinden örge қoba kelib cekirdi:

-Bu tuvar nege tüküredi, busağat tükürügün etegi bla arivlatdır!- deb Biymurza taba қarab, bir қolu bla bıçağına tayana tohtadı.

4705 Prustopnu aythanın Biymurza buyruқ ete Biynögerge aythanında, Biynögerni beti kögerib, avuzundan söz çıғaralmay bir kesek turub, tamağı қurgaqsiğandan cötküre-cötküre, Biymurzağa közlerini bir kıyırlı bla ciyirgenib қaray:

-Alanı egetleri sense, sen arivla, andan sora bu sarı toñuzğa: << Adamlağa tükürügünü çaça turma >>, - deb alay ayt, - dedi.

Temurқа, Biynögerni kesin erkin cürütgenine қуvanıb, kesi allına ıсарıb, cavorunların қımıldatdı.

4710 Biymurza, Biynöger aythан << cılı >> sözleni prustopğa aytırğa tartınıb, avarğa hazırlanğan sın taşқа turğan Murtazğa köz қısdı.

4715 Prustopğa ne bla kesin ariv körgüzürge bilmey dıғalas etib turğan Murtaz köz қısilğanını esledi. Anı nege қısilğanın tügel añılab da boşamay, caşırtın қabhan kalak itça, қısıla kelib, sermep Biynögerni başından börkün alıb, erlay polnu sürtüb, börknü ızına Biynögerni başına uzatdı. Olsağatlay, қарına taş tiygença, taban tiyib, ҳavağa uzalıрға күреşe, cün maşokça, çırmalıb prustopnu ayaklarını түbüне түşdü.

4720 İnciltgenleri, һılıkke, samarқav etgenleri Biynögerni sanlarına cingib turğanlay, bolcar salamnı othа atһança, Murtaz börkün alğanlay, canıb, közleri çartlab çıғarğa cetdi. Cüregi tirmen қақğışça қалtıray, Biynöger, Murtaznı çöргеgeñley, tögeregeñe қarab, қолuna şindik түşgeñley, prustopğa ciberdi. Buruv bla stolnu arasında қalıb, canlar ceri bolmay, üynü қıçırıkдан aldırıb, prustop başın eñişge tutarға күреşди, alay bolғанlıқға şindikni ayağı cetib sıлағанında, қoba tebregeñ Murtaznı üsüne tuz maşokça avnadı.

4725 ıırıka aban casavayla cetib Biynögerni tutub, olların artına baylaanlarında, caıl miyala közükleri cana, beti araldım ızıl bolub, prustop, tögeregine aray, obub Biynögerni közlerine citi arab, allına süyeldi.

Biynögerni cüregini ozalanı kökürenin köruka cürütedi. Prustop allına süyelgeninde, beti a topraa aarıb, ayırlıan cılanı urub baın ezerge talpıana, prustopnu tılı betine urura olları kiidi, alay bolanlıa ne küredi ese da, olların ııladan ihındıralmadı.

Prustopnu betine ırık-ırık tamıla ııb, ala tolub bir-birine oulanları sayın betini uzunua sız etib aa, Biynögerni olları bla küregeni totaanlay, avuzuna cumduruu bla ceil-ceil urub, ne zat bla termilteyim degen saıda artına turalab totadı.

4735 Biynöger, caralı üyüa, kesin atıb casavaylanı ollarından ihınalmaanında, bolan küün salıb allına tebinib, an atı prustopnu betine tükürdü. Atha ami urana, an atı tükürük prustopnu betine tavu etib tiygeninde, sürteme deb betine anı caıb, ne eterge bilmey, medalları zıırdab, tögerek burulub, Murtaza:

4740 -Nek arab turasa, itden tuvan!- deb uruunu burnu bla artından türtdü. Ol, Biynögerni allına barıa orub, casavaylanı tögereklerine aylanıncı, Biymurza, ullu bıaın ıarıb, anı alaı bla kerilib urdu. Tutub turan casavayla da atından canlab, Biynöger, olları bla avaa tayanıra küreib altıray kelib, túbünden kesilgen subay tal tereka, avuzundan, burnundan anı keke, pola cııldı.

4745 Semön da, art Temura da tutara uzalıb murat bla allarına silkindile, alay bolanlıa casavayla, temir ıa bla ıana, ısıb, cibermedile. Biynögerni anı keke turanlay, költürüb, türte-soa olturtdula.

4750 orandanda beti ketib, cazanın totathan aıtı, cezni ırana, tavu etdirib tutulanlanı coyar canından aıtlanı tolturub tebredi.

Mınaqları buvununda silkine, ara abasını etekleri cel ete, ay carı keeni kölekkesia, Muammad-Amin eikden kirib, tutulanla taba eri aray barıb, iyilib eki olu bla tülkülenib prustopnu altıranı ketmegen olun tutdu. A

4755 hazırıla kibik, prustopğa çal mıyıklarını túbünden tişlerin ışarta, Biymurzağa cuvuk olturub, börü caralı etgen koyuna qarağança, tutmaqla taba qaradı:

-Bizni kelamıbiz bla, bu cahanimni ciltinlerini başları kesilib tüşerge kerekdi, sıyılı Orus patçaını onovçusu bılayğa ne eterge murat etedi?- deb tutulğanlanı tayağı bla körgüztdü.

4760 Alay söleşgeni prustopnu cüregine caraşıv tiyib, cumuşaq cuvab etdi:

-Dinni kulluqçusu qayğılı bolmasın, alanı, dağıda ala kibikleni men...- deb, cüreksinğenden sözü tamağına beklenib, cumduruğı bla tişleri birden qısılib, kök miyala közlerini kızıl çabhan kıyırların erşi halka tutmaqla taba qaradı.

Afendi, mınçaqların buvunundan qoluna alıb çıkırdata:

4765 -Sen bağıalı onovçubuzğa meni elni igileri, aşlıları cibergendile. Aythanımqça, bılağa şeriat süd etilse, üçüsün da öltürürge kerek edi. Alanı orunları cahanimde hazır bolub boşandı. İşleri seni qoluğa tüşğenden arı, biz bılanı endi qayıtıb qoban suvdan içmezqa eteriñi tileybiz.

4770 Temurqa müyüşge qısılib, körgen, költürgen zatından cüregi avrub, avuzu qurğaksıb, qulaqları cuvulday, afendini prustop bla alay kuka salamaşhanın körgeninde, aythan zatların tolu ayırmada, açıvdan tamağı buvulğanqa bolub, aythanımı eşitmey qalmasınla deb qorqub, basdırıqlanjan adamqa, hırılday kıçırıp aytdı:

4775 -Qalay ullu hayvan edim men, cıyırma cılnı adam türsünde bu cılanı ızından namaz kılıb, anı gırılğanına iynanıb turğan...!

Afendi, Temurqa taba kıyığına qarab:

-Bıla qaçmasınla, bu qart itden başlab şamanlanı buğovnu saldır, - deb prustopnu qulağına şıbırdadı.

Prustop qolun költürgenley, Murtaz tutulğanlanı buğovlarğa başqa üyge çığıardı.

4780 Afendi Biymurzağa tavqa bir-eki söz aytıb, közlerin etivçüsüqa cumuqqöz etib, uvaq, tatlı ışara kelib, prustopğa:

-Bizni qaygılarımızdan el bla bir qıynaldıñ, endi tınçayır zaman bolğandı. Uşatsañ, bizge qonaq bol! Qıyamıt da, men da tileybiz, - deb ışarğan erinlerin qulağına deri cetdirdi.

4785 Muħammat-Amin, Qıyamıt, Biymurza, prustopnu ortağa alıb, aladan taymay cürügen kölekkeleri Murtaz da ızlarından tağılıb, arbazğa çıqğanlarında, tutulğanla, buğovları zıñırdab, tögereklerin casavayla alıb, türmege ozdula...

Bügün bu tar özende bolğan zatlağa ölmez şağatlıq eterik kün, tavnu eki taraq tişini arası bla ızına qaray da ciltinlerin töge, taşaydı. Anı uzaq colunda aşıra bargança, aq köksül bulutla, bir-biri üsüne qalana, aşığıb künbathañña aylandıla. Ğansnı, kögetni, naratnı çuvaq issi kün cıyğan türlü-türlü iyislerin ingir salqını başıña çabdıra, ızına qaytaradı. Collada qozğalğan buqu ızına caraşhandı.

4790 Köget terekle, bir-birde ayaz urub eşitir-eşitmez bir şuvuldasala da, raħatlanıb çapraqlarına çırmalğandıla. Künçiqğan canı tavlada, kün bekden bek taşayğanı kadar, sarı boyav költürülğenden költürüle barıb, Miñi Tavnu töppesinde kızarıb taşaydı. Özenlege keçe qara cabıvnu caydı. Bir-biri ızından topraqbaş üyleden köz kısa, ot carıqla çığadıla.

Ekinçi başı

4800 Culduzla, bir-birizından canıb çığıb, köknü aybat küyüz cayğança tolturdula. Sürüvçü culduz, qalğanlağa köz kısa, batarga allın aylandırıb, narat çeketni başından qaradı.

Zamansız zamanda, avur çaşavuna tariqğança, bavdan eşek sozub oqudu.

4805 Nığışda oturub keçe qalğan kartla, cılnı, künnü qalay bolluğun sanay erigib, colda allarına türtülgen taşlanı tayaqları bla dıqırdata, arbazlarına çaçıladıla. Üyge kirginçi culduzlağa bir-eki köz cetdire, eşikde qalğan eşek cavurluqnu, bathan eski taznı, sucuq qol cetmesin degen qorquvda, cıyıb, eşikleni cızılıdata, üylerine cıyılıdıla.

4810 Qıyamıt, bir-biri başında eki qatlı ulla kökbaş üyü bolğanlıqğa, atasından qalğan ulla topraqbaş üyge kün sayın bir-eki urunmasa, tınçlıq tabmaydı. Qonaq üyde Prustopnu tınçaytıb, eşikge qarab, ulla üynü ocağından tütün qatış ciltinle çığıb ħavada cuqlanğanların eslegeninde, ot saladı deb qorquvlu bolub, içinden qatınına zamansız ot etgenine uruşa, topraqbaş üyge kirdi.

4815 Çırahtanda, calını üy ocağ bla çığa, başsız fategen lampa canadı. Kıyırları kuvuşlağa tirelib, eki narat carğa tütünleydile. Cantemir kıızı, törde cabağı castıkğa olturub, colovçu eşekni kulağıça, başı silkine, ot artında da Toğal bla anası, allarında içi boşalğan kancal tabağ bla, bir-birine al bermey hıparğa kıızğandıla. İnjirli beri Toğal, anası da aña boluşub, Semönnu taş bla urğan hıparın beş-altı kere aylandırıp aythandıla. Alay bolğanlıkğa hıparını boşaganlay, Cantemir kıızı gözenne barırğa tebremegença körsele, dağıda bir bölek ayılğan hıparğa sarsmaq-soğan koşub canırtıp, casab keltiredile. Toğal, hıparını boşab:

-Tur, anam, keteyik, - deb anasına qaraydı, alay bolğanlıkğa, çalmıyık, kıızıköz katın, Cantemir kıızı ornundan költürülmegença körse, kaydan bolsa da Kıyamıtlağa caraşır bir hıparını başından çığarıb, kurğaksığan avuzuna kolların da koşub aytadı.

4825 Kıyamıt kirgeninde, kavumu da sekirib örge kobub, törnü berdile. Kıyamıt Toğalğa << atañ cuvuk cete >> edi degenli, alğınçı da bolmay, kerti Kıyamıtını caşı bolub kalğança, ol bolğan cerde kanişça süyelib tohtağan bolmasa, olturmaydı.

4830 Toğalını anası, celkesin kaza ketib, ne zat tutğan ese da anı otha atıp çıkırdatıp, biyağı ornuna çökdü.

Bir kesek turgandan sora, kalğanla ol turganlay söz başlamazlıkların bilib, Kıyamıt, sağalın silay da koluna tüşgen tükleni otha ata, Toğal taba qarab, cumuşağ aytadı:

4835 -Sen cigit bolğansa, ol it gyavrnu alay urğanında, başım kökge cetgen çaklı bir kuvanğanma.

Cantemir kıızına qarab, kesin ışartırğa küreşib aytadı:

-Köremise, bizni siydigimiz cetgen aman bolmaz deb, men saña aythan edim da !Kalğanla barısı Toğalça bolğa edile.

4840 Caşın Kıyamıt mahtağanında, celkesi bla otnu arasında kolun cürütgenin tohtatıp, avuzunu eki müyüşün kol ayazı bla sürte aytadı:

-Atası harib, kesin aythanlay, öle tebregeninde, afendi cazğan osiyatında da: << Seni eteginden uzak ketmegiz >> deb aythan edi. Sen bizni kalabızsa, saña

caragan zatni bavurubuz bla da eterikbiz. Caşçıq keçede, künde da seni atını avuzundan tüşürmeydi.

4845 Artına qarab, caşını üy arasında sirelib turğanın uşatmay, Qıyamıtını köz tuvrasında turluğun süydü.

-Qarançha bolub turma da berlaqğa kel, kesibizni adamıbizğa aytırıbiz, söleşiribiz bardı, keçegi söz kerı baradı.

4850 Biyağı Semönnu taş bla urğan hapanı başlanadı da endi Qıyamıtını katında anı çemerleme deb, avnay kelib, olturmay, anasını artından süyeldi, alay bolğanlıqğa anası, közüv cetdirmey, aqırtın başladı:

-Avruvuñu alayım, bu aman caş bu işge katışhanlı, tiyremde maña kişi ot suvab bermeydi. Bizden adam körünñenley, kiçivden, qoturdan canlağanca canlaydıla. Men sezgen sezgen ese, alay köreme: Barısın etib aylanğan Temurkanı katını Molehandı. Kesin bilmeymise, ol obur tişiriv honşularına kirib cılağan kibik etse, kertda deydile da bizden köredile. Temurqa üyürü bla tuz aşagan ese, suv içedi, meni neda canız balamı anda ne tersligibiz bardı? Altın etegiñe başıbiz qonaqdı, öksüz balama bir hıyanat cetmesin, bizni qalay atlarıbızni bir üret.

4855 Çalmıyık katın sözge kızıb turğanlay, arbazda eşikge aylanıb kart it uludu.

4860 İt Qıyamıtını iti bolğanın unutup, tabsız iççındırdı:

-Üyün tartılsın, üyüñe ulu!

Cantemir kıızı kesin eriş-buruş etgeninde, canılğanın esleb, arıvlarğa küreşdi.

4865 -Temurkanı atı şhuvur artında aytılsın, ol sağınılğan cerde tolu qazan qurur, - deb anı taba kürege küreşdi. Alay a sözge itni uluğanı qoşulğanında, Qıyamıt bla katını kefleri buzuldu.

Qıyamıt, kertda üyüm tartılıb qaladı degença, baş enişge qarab, sağışlı bolub turub, başın költüre:

4870 -Kelinim, baş iyeñi osiyatni tolturğanıgızni caşın da, sen da igi etesiz. Toqal aman, igi bolsa da, ol meni bir bilegimdi, anı kesib atarğa amalım çoqdu. İgi bolsa, kesine, maña da, meni kibik cuvuklarına da igi. Men Toqalını kesimi balalarımı birinden ayırmayma,- dedi.

Alay aythanında, Qandavurnu kiçi qarnaşı bolğança, eşek ayılnı başından qarın salındırıp, Toqal qıvanğandan cavorunların bilek aqaçqa ışdı.

4875 -Hayırım bolmasa, caratılğanlı meni Temurqa canına bir mişhal çaklı zaranım tiymegendi. Qartlığında üyüne sarı gyavrlanı cıyıp, Qurannı, kitabnı teberge tebregeninde, men da din borçumu etib bir-eki söz qoşhanma. Camağat şiyihni allına qararğa cıyılğan zamanda men tıymasam, anı halk tişlik-tişlik etib da keterik edi. Alay bolğanlıqğa bizni tavlu adamğa igilik etsen da, amanğa eltedi.

4880 -Kelinim, gerekli kününde meni üyümü eşigi taymay saña açılıbdı. Kesni üyüğe kirgença kir, bir da sorub kirligiñ çokdu.

Castıknı kıyırında cuqlağan kiştik eşitir deb qorqğança, eki qolu bla avuzunu tögeregine buruv etib, aqırtın söleşe, qoşdu dağıda:

4885 -Başın tutğan adamnı süymegeni köb boladı, tiyreñe, honşuña aytırırğa gerekse. Temurqa elbizni sarı gyavrlağa satarğa tebregenley, Kıyamıt bilgendi da, anı mejgitde aythanlay, qaysı ese da Temurqanı adamlarından Oruşa bildirgendi. Endi Temurqa bla nögerlerin ustalıqğa tutub turadıla. Kelinim, Allah köredi bu zatnı kerti bolğanın! Ol Mölehan degen qatın, kerti sen aythança, alay kiştik quyruğu bla ot salağança etib aylana ese, siz, meni et cuvuklarım, nege qarab turasız, tögerekge urçukça aylanıp alanı cezlerin açarğa kereksiz.

4890 Toqal burnunu için ceñil-ceñil qaza tebregenin esleb:

-Tur, Cantemir kıızı, gözeniñe bir kir, bılanı gerekli zatlarına qaray tur, saña kişi et cuvugun bermez. Bir-biribizge temir bağana bolayıq, - deb, çıkırdab ciltinleri üzüle tebregen carqalanı bir-birine ışdı.

4895 Cantemir kıızı, cün hızen költürülgença, orunduq bileginden tuta, dıqırdatıp qobub, tabanına qablağan çarıqların süyrey, başsız lampanı calın etdire, gözene taşaydı.

4900 Tot bolğan bışlaq gırtnı savlay berirge közü kıymay, eki sındırıp, abadan cartısın bir ızına cıkkırğa salıp, bir beri alıp, em artında abadannı berirge közü kıymay, ızına salıp, cıkkırnı başın cabdı. Bermey qoyarğa bolalmay, bergenine içi qara küye, bir zamanda Cantemir kıızı tabaqçıklağa birer kesek zat salıp çıkğanında, Toqal bla anası keterge üy tübünde süyelib tura edile.

Ala gözenni için köredile deb k rkub, lampalanı cuqlatıb çıgarıb, otnu mut uz carıgı bolmasa  ıraq canmağan karañı üyde g zenden  ıgarganların çalmıyık  atınğa uzatıb, t y m ekle etdirdi.

4905 Calan, miyik duppurnu özenden  ıkkın tuban başhança,  ıyamıtın başın sağış basıb turğanlay, aqılına ne zat ese da kelib:

-Temurkanı  y ne k z-kulaq boluğuz, - deb, tubanğa kirgença, biyağı sağışına kirdi.

Az- k b bolsa da, Cantemir kızını g zeninden cuq  ıkkandan süymegeni coqdu.

4910 Toqalını anasına bergen kesegi tamağına taş bolub beklenib, eri taba  aramay, otcağağa   geley:

-Elni a dan ölgenin  y me tahtandırıb, bolğanımı suv cuvğanlay etese. Toqal a saña  aydan cuvuk bolub  ıkkı? Anı cuvukluğu maña kerek t ld , - dedi.

4915 Toqal bla anası ızlarına  aytıb kelirle da deb k rk gan a,  obub, avnay barıb, dıkkırdatıb eşikni  ılıcın saldı.

-Ceñil ayak kir basar deydi, Cantemir kıızı, ceñil bolma, Toqalını busağatda cuvukluğu kerekli boladı. Eşek çala işleb  uyruđu bla oyğança eterge kerek t ld . Alağa sen bir k z vde bir tigim ete turğanlıkğa, biz anı  c n carlı bolluq tülbüz. Elni arığanı busağatda maña  c g b turadıla, alanı işlerin, sözlerin bilirge
4920 Toqaldan macal, kündüz  ıraq etib izleseñ da, tabarık t lse. Ol aman Oruslu s leşeme deb tebregeninde, men başımı silkgenley, Toqal urub cıgıb  oydu. Seni cuvuklarıñda da Toqalğa uşagan adam bar ese, ariv bla  olğa cıyarg  kerekdi, - dedi  ıyamıt.

4925 Otnu ciltini  z l b, carıtırğa başsız lampa ık bla erişgença, ocaqdan bir bölek culduz  aradı.Cantemir kıızı erini aythanı mağanalı bolğanına  ulaq tikse da, Toqalını anası kibik bir bölek  atın basınıb, alanı barısına g zenni a ıllıgın erşi t ş a k r b basdırıqlanğan a, k rkub, erine cuvab eterge da bolmay, iynek mañılayından çibinni  oruğan a, kesi allına başın silkdi. ar kim kesi sağışına bolub, ocaqni ayaz urub şuvuldağan tavuşu bla çırmalıb catħan kiştikni
4930  uruldağanı bolmasa,  y şıkkırsız bolub turğanlay, << oyt >> degen avaz keldi.

Keçe arasında kelgen kim boldu deb, eşikni açarğa da tavkel bolalmay, eri da, katını da kulaq tigib turğanlay, biyağı tavuş keldi. Qıyamıt, andan arı tözalmay aşığıb, teren galoşların ayağına tartıb, cunçuğandan kılıçni ceñil açalmay, bir kesek murukku bolub çıqdı. Qarañıda allında süyelgen kim bolğanın tanıyalmay:

4935 -Ne adamsa, bu zamanda ne kerekdi?- deb sorub, teyri carığı bla iyilib qararğa küreşdi, alay bolğanlıqğa çırpa börknü túbündegi kim bolğanın tanıyalmadı.

Çırpa börknü iyese, üyge kirirge allına tebine, kölü qalğanın bildire aytdı:

4940 -Konaq süymegen konaqbayça, eşik allınsa soruv ala turma da, üyge kireyik, anda tanırsa, - deb, Qıyamıtını üsü bla öşün uruş etib, kimni avazıdı bu deb ol sağış etginçi, üyge tıgıldı. Kesi da, çörçek konaqını ızından üyüne kirgenden sora başha zat qalmağanına iyanıb, bu kimni avazı boluvčan edi deb, ol sağışda ızından üyüne kirdi.

4945 Başsız lampaçıkni carığı bla kelgen konaqını tanıyalmazlıqın añılab, konaq kelse candırırçu ulla lampalarını birin alıb, sındırma deb qorqğandan kolları qaltıray, candırıb örge bura qarğanında, allında bir çırpabörk sadaqaçı süyelib tura edi.

Erkinliksiz sılcırab kirgeni açıv bolub, kıcıray sordu.

-Ne adamsa, ne atañı körü bardı mında?

Sadaqaçı, aşıqmay, artmaqların cerge salıb, börkün da celkesine türte aytdı:

4950 -Közden ketgen kölden ketedi deb, sen adamni ceñil unuta köreme. Caşını << şiyih >> etib, üç sağathı Mekkağa, Medinağa cetdirib, bu tar özenne fayğambarnı canın aşırta keltirgenimde da, sen meni tanıyalmaysa. Qızla << entda et allay akkağa cün tartma >> deb seni kibiklege ayta bulurla.

Qıyamıtını asırı seyirsinğenden bosağa túbünde süyelmege koyüb, otcağağa kelib, erinden da bek seyirsinib turğan Cantemir kızını qolun tutub aytdı.

4955 -Qıyamıt unutturğa oç boluvçaydı. Ol tanımay ese da, Abdul-Qadır << şiyihni >> sen tanıy bolursa, - deb, túbüne castıqni eki qat bükleb salıb, törge ötüb olturdu.

Lampa carığı bla Qıyamıt, sadaqaçını mañılayında tabın esleb, cuqlab turub kün carıqğa çıqğan adamça, közlerin uva kelib, börü türsünün tülkü ışarıvğa aylandırıp sordu:

4960 -Abdul-Şadır << Şiyihni >> bu capıda k rl kme deb turmay edim. Bılay nek abzıraĝansa, kayrı aşı colĝa tebreĝense?- deb << Şiyih >> ornuna olturĝanına c reĝi hoş bolmadı, alay bolĝanlıĝa anı,  ahtananı koĝĝaĝan a, koĝĝaĝa süymey, tübüne alaşa Şindikni tarta, tuvrasında olturdu. << Şiyih >>, otcaĝada baş kaĝa turĝan Cantemir kızına karab:

4965 -Meni capımda sen seyirsinnik zat coĝdu, alay a, kertidi,  s m biraz aman bolĝandı, - dedi.

Cantemir kızını başı tobuĝlarına t Őĝeninde, erkinirek aytdı:

4970 -İzni bere, bılay sizni hoŐularıĝız tav elleĝe cayılĝan edim da, allında ĝar zatım caraşıb tebreĝenley, bir kavum ozĝun tişirivla buvaz bola baŐlaĝanlay, bıla Allahnı  amlandırmasında deb, koĝakbayımda macal kiyimlerimi alırĝa unutup, eski cuvuklarıma bir barayım deb, tavidan ava keleme.

Şıyamıt, barmaĝların taraĝan matallı saĝalına batdırıb, << Şiyih >> taba karamaĝanlay aytdı:

4975 -Allahnı  amlanĝanından canlab beri kelĝeniŐi asırı tab etmegense. Bizde etĝenleriŐe Allah  amlanıĝa unuŐan da bolur, alay a Şasım, Aĝmat deb mında bir Őıuvursuzla bardıla, ala seni unutmaĝandıla. Mında bolĝanıŐı bilsele, iyegi s yekleriŐi sanarĝa oĝay demezle. Ekibizni cuvuĝubuz Muĝammad-Amin bir aynı ĝar Cuma namazda << Şiyih camaĝaŐıa çamlanıb ketĝendi, elĝe bir avruv kirmeĝe edi >> deb saĝına da dua etdire turĝandı. Endi bir kesek unutulula tebreĝenley, bu men k rĝen capıŐ bla camaĝaŐıa k r nn ĝ n  uŐatmayma, endi mında sen ızın a karar zat da kalmaĝan edi, bu curtladan koza derikme, k b kalĝan koĝak k p ek kaldıradı deydi, - deb sözüne tavusulĝanın bildire,  rĝe koĝdu.

4980 Abdul-Şadır, t ppei bla Şıyamıtıa k z kısımaĝanlay kıŐırına karab turub, balta bla kesĝen a, ĝar bir s zn  baŐĝartıb aytdı:

4985 -Seni caŐıŐı Mekkaĝa, Medinaĝa cayav cibergenligime, kesim, cayav c r ĝenden ese, at belinde barsam süyeme. Ekinçisi, ĝurcunum cuĝarĝandı, men afendiden kaytırĝa, altın izleb da k reŐme, kaĝıt a ıa bolsa da kayĝırmaz, miş som bla bir atnı cerin salıb ĝazırlab tur! Afendine cuvum uladan bir cuĝ kalĝan bolur, men aÇa t beb keleyim, - deb, oŐıa k m lĝen gakkı atılĝan a, sekirib ĝını koĝub tebreği.

4990

Ꞑıyamıtını beti aꞑ kağıt kibik ağarıb, túb erni enişge salınıb, kirpiklerin ceñil-
ceñil kağa, kaltırağan çolu bla ketib tebregen << şiyihni >> ceñinden tutdu.

4995 -Otmu aŝađansa sen, men keçe arasında mıñ som kaydan tabarıkma! – deb külbet
aça kağıtla kara kübürden << şiyihni >> zıkkıl kaptalını ĥurcununa kirgença,
közüne alay körünüb, çolun başını allına silke:

-Ket, ket, çığıb ket! – deb kıçırıp, sıłır koyça, üynü túbünde tögerek buruldu.

-Men, bügeçe seni kızđançlıđıñ amaltın ketalmay kalsam, elni kalın cıyılđan
cerine barıp, Kıandaurnu << şiyih >> bolđanından bir-eki ĥapar aytırma, - deb,
çıkırdatıp eşikni açıp çıkdı.

5000 Kıyamıt, << şiyihni >> aytıp çıđđan sözleri cürek carasına tuz sebgenley açıtı,
tögerek aylanđanın toğtatıp, közleri ot carıkđa arala, sın taşça, öрге süyeldi.

Abdul-Ķadırnı avuzundan açđa izlegen tavuş çıđđanında, uyanıp, kayđılı bolub,
dığalas etib turđan Cantemir kıızı, erini beti ketib öрге süyelib kıarıŝhanına
korkarak bolub, kıatına kelib, ne aytırđa bilmey carmaladı:

5005 -İği, aman cürüydü, keçe arasında ol kıanı kellikge eşikni açmazđa kerek ediñ, -
deb baş enişge kıarab, eki çolun kıayrı salırđa bilmey, ĥotasını túbüne caşırıp, erini
sol canında öрге süyeldi.

Üçünçü başı

5010 Badimatnı sağtiyanı çarıkları tüşe da, alanı kıyerge kıynalıb uzala, allarında,
Kanamat bla İbragim da anı ızından, üs kıyimlerin mıllıkını canlı talağança etib,
çegetden çıkdıla. Elge aylanđan colđa minñenlerinde, Öksüzleden kıarañını carıb
tañnı burnu kıaradı. Küznü allında kıarañı keçelege cıltıravuğ kıamjağla cıltırab
taŝayđança, aşığıb culduzlu bir-biri ızından cuğlandıla. Köknü kıan-kızıl
künçıkđan bölmesinden, kıurum çabđan ağ bulutlanı artından künnü allına ozub,
5015 aŝalđan orağça, aykıaradı.

Colovçula el başı duppurđa minib enişge kıarağanlarında, özen tuban elden etegin
ayırıp, kıulağlanı öрге tayandı. Elde toprakbaş üyle, ŝorbatlađa tizilgen kıarıłaç
uyalaça, kıabırđalađa cabışıp baş kıağadıla. Bir-bir üyleni ullavuz ocağlarından
çıđđan kıaraldım-kök tütün, tögerekge narat küygen iyisni caya, ızına kıaytırđa

5020 turaklaşança, ocaqları tögereklerine bir-eki çırmalıb, havaya çaçıladi.Keçeni kalay aşırğanlarından bir-birine hpar bergença, el itle tiyre-tiyreden üredile.

Badimat eki ayğın, kara cerde boyün ağaçnı süyregença, süyrey, bir-birde, suv aşğan cargamladan atlasa, hathususundan tuta, duppurda sabiyle sıypalak oynavçu taşha olturğanında, el kol ayazın daça körünüb, ayaz urğan közüvde tarı

5025 suvurğança, ullu suvnu tavuşu keledi.Çanamat Badimat bla dorbunda kölkaldı bolğandan beri, colovçulukda betden betge söleşirge madarı bolmay, katına kelirge tartınıb, arlağda bir kolun İbragimni imbaşına salıb, eki közün elge araltıb tohtadı. Badimatnı kereksizge bu kıyın, uzak colğa kıynalğanında, dağda osal söz aytıb, dorbunda anı canına tiygenine, iyne çançılğança, cüregi avruydu. Alay bolğanlıkğa Badimat kesi söleşib başlağınçı, başlab söz kozğarga iyliğıb, tohtadı.

5030 İbragim, küyevünü mıdağ sirelgenini kayğısı ne bolğanın anılab, Çanamatnı avur kolun imbaşından tüşürüb, katınan çabır kulakları bir-birine tiye da dıkırday, kısıla kelib egeçini artından süyeldi. Badimatnı közleri elge aralğanın esleb, süyelib biraz turdu. Alay bolğanlıkğa uzak colovçu bolğanına, tobuqları kesleri allarına iyilib kelib, İbragim kuv castıkğa olturğança, sıypalak taşha egeçini katına çögeledi.

Badimat, közlerinden mınçaqlaça cılamukla töñerey, katına İbragimni çökgenin esleb, kıynalıb örge kobub, avur atlay, el taba tebredi.

5040 Egeçini kesin köbdürgeni açıv bolub, sekire-sekire allına ötüb, adamla ırıslağan suvdan içerge tebreb bavurlandı. Anı esleb, Badimat, avazı kaltıray, kıçırıldı:

-İçme, başında şaytanla cuvunadıla!

Ol aytmasa da, ustalıkğa bavurlanğan İbragim, sekirib kobub, çabıb kelib egeçini allına süyelib aytdı:

5045 -Atanı atasını, anañı anasını canları bla tileyme, elge barma! – deb, mıdağ közleri eki midıh bolub egeçine qaradıla.

Badimatnı eki kaşını ortasına sızla tüşüb, erinleri kaltırab tebreğeninde, İbragimni başı köküregine salınıb, ne zat aytırğa bilmey, avuzuna kelgenni katışdırdı:

-Kesim aythan deb turğan bolmasa, Qanamatnı da, meni da erkişige sanamaysa, -
deb, kerti bir cılı kelgen adamça, eki qolun cansüyeklerine ornaltıb, egeçine
5050 qıyırına qaradı.

Qıyın cerni uzaq colovçu bolğanı, artıqsız da duppurdan qarab üyün körüb cüregi
qıynalğanı caş sanlarına zaravatlıq cetdirgendi. Közleri elge bargan colğa qatıb
turğanlay, beti ağara kelib, İbragim uzalıb tutğunçu, tomurulğan busaq terekça,
cıgıldı.

5055 İbragim << oy >> deb çabhanlay, kölü sağışha ketib narat çımırtağa tayanıb
turğan Qanamat, şıbla atılğança, kölüne çabıb turğan Badimatnı qatına cetdi.

Guduçu birevnü çalmanına kirirge tebrege zamanda tögeresine qarağança, tört
canın közleri bla qarmab, küçlü qolları bla sermeb qoynuna alıb, çegetden
tıñlıqlı cer esine kelmey, çeget taba qaradı. Köküregine qısıb turğanlay, canı
5060 tuvğan qağanax emçek izleb anasın türtgença, Badimatnı cüregi urub, bu bağalı
adamğa bir hıyanat cetmege edi degen qorquvda, burulub el taba qarab, cügün
költürgenley, muqut bolub çegetge aylandı.

Süyen adamı bla kölkaldı bolub turub, endi anı quçağına qışhanında, anı saqlar,
qorquvsuz eter qayğıda, qorqğanı bla quvanğanı bir-birine qoşulğandan, arığanın
5065 unutdu. Caş narat terekleni iyneleri betine çançıla, qurğaq çımirtalağa abına, qara
ter basıb, çeget talağa cetdi. Badimatnı cerge salırğa közü qıymay, bir kesek
süyelib turub, sarğala tebrege cumuşaq kırdışha saldı. Közleri Badimathğa qatıb
turub, bir canına burulğanında, İbragim, teren soluy, örge süyelib tura edi.

Qanamat, caşçıqdan uyalıb, cerge qaradı. Bir kesek turğanlay, çeget hava urğanını
5070 sebebinden, Badimatnı aqsıl betine, tüy bürtük sebgença, ter urub, qızarıb tebredi.
Seyirsinib qarağan ulla qara közleri, temirçi körükça, ceñil-ceñil költürülgen
köküregi ayazığanın belgili etdile.

Badimat endi qorquvsuz cerde edi. Busağathğa deri qayın atasın qutharırğa elge
barmay turğanına bir amanlıq etgença uyala edi. Badimatnı közüne qararğa küseb
5075 turğanlay, qarayalmay, aqırtın burulub tebredi. Izına qarayalmay, Qanamat
talaçıknı tavusub çegetni qıyırına kirgeninde, Badimat başın költürüb ızından
kıçırdı:

-Atamı koyüb, beri kaytma!

5080 Ol alay aytıb kıçırmasa da, Qanamat çegetni kıyırına ceter-cetmez, esi kayın atasın ceñil kutharır kaygıda bolub, eki etegin canına suğub, baralğan qarıvu bla colğa kesin saldı. Qatı barganına töppesinden kaççı künnü kızdırğanı koşulub, suvğa tüşgença, cibib, kiyimleri üsüne cabışdıla. Başından kıyulub betin qalacük ızça sızğan terin, tohtamağanlay, çepkenini kıyırı bla sürte, Miñi Tavğa tuvra özenñe tüşdü. Aqbaş tavnu salqın ayazından ceñil-ceñil solub, başın kayğı 5085 küçlegenden colğa tüşgen taşlağa abına, elge burulğan colğa aylandı. Badimat aythın sözle kulağından ketmegenley, ne ölürme, neda Temurkanı Biymurzanı tırnaqlarından beri içındırırma, degen sağış başın başanlay, açıtıb kesin ilkiç buruvğa urğunçu bardı.

5090 Kün açık cerde ayavsuz kızdıradı. Kulağdan tüşgen suv, cütten toyğan ulaq tekeça, taşdan taşğa sekire, ulla suvğa erişgença, şuvuldarğa küreşe, tögereğinde bitgen çaşıl kırdıkğa suvuk tamçılarnı çaça, özenñe tüşüb, ulla suvğa koşulurğa aşığıb, baş enişge corğalaydı.

Qol ayaz kibik, gitçe, orulğan sabanlada kaskala bir-birine al bermey sızğıradıla.

5095 Qanamat, ayakların çabırları kıısıb, eki ayağın buruvnu canı bla bargan ilipin suvğa salıb, taşğa olturdu. Bılaydan qarasañ a, elni carlıları sabanğa hayırlandırğan cerni bütev körese. Atadan balağa deri, qolların taşdan ayırmay çavulları kazıb, taşın arıtıb, urunğanlardan bir kavumlanı üy tübüça birer saban ızı bardı. Taş bla kazavat etib alğan qol ayazlanı da tögereklerine huna etebiz deb, cerni cartısın hayırsız tutadıla. Qanamat, buruvnu içinde Cantemir arpaçığına 5100 aşığıb ındır başanına qarab turub, işden ayırılğanına işlerge termilib, teren ahsındı.

Cantemir, cazdan kaçça deri küreşib, taş tübünde bitdirgen arpaçığın eki çaş uvanıkçık bla kök eşekni ayak tübüne atdı. Bir-birde mañılayın eski teri börk bla sürte da börkün beline suğa, ağaç senekni boynundan tüşürmegenley, ındırını 5105 tögeregine aylanadı. Bara-bara da senek avuz bla salamnı қаға cırlaydı:

Kürekege menikidi,

Senekdegi senikidi,

Eriyt, eriyt, erirey...

5110 Ol cırğa bolğanlay, kulaqların ciberib tohtarğa turaqlağan eşekni senek bla sırtın silab, salam buştuknu alıb, bürüklerin uvadı. Biyağı senegin boynuna salıb, buğovğa salınğan adam küvün cırılağança, tavuşu çığa başladı:

Ƙulaklarıñ taymaz otovuñ,

Çuñur stavatla coqlavuñ,

Eriyt, eriyt, erirey...

5115 Cırnı ayta kelib, uzalıb tuyak çuñurlada arpa bürükçükleni kol ayazına cıyıb, eşekni ayağına nalat bere, tavuş-tüyüş ete ketib, hayvanlanı tiri süredi. Bir bölek senek ız eşekni savrusuna tüşğenden sora, eşek, amalsızdan kuyruğun bulğay, cortarğa küreşe, Cantemir cumuşab cırlaydı:

Meni bek süygen canımsız,

5120 Haydallasam, barırsız...

Cantemir cırnı artına tügel cetginçi, eşek, senekden kayğısız bolub, corthanın kışha tohtatıb, kuyruğun bulğay, erinerek salamğa uzaladı. Alay bolğanlıkğa, kabırğaları senekni butaqlarını citiligi bla şağrey bolub, ındır ağaçha tağılğan cib cızılday, tobuqlarına deri salamğa taşıyıp cürügenine asırı razı bolmasa da, uvanıklığa alçılık etib, tögerek aylanadı.

5125

Elge cuvuk kirib, uzak bolmay katında da ertdeden beri tatlı çaşğan adamı uruna turğanın körüb, köbden beri abreklikde işge tansık bolğanı, begenesi ozğan bozaça, başına çabıb, Cantemirni ındır başhanından közün ayırmay, çabırkısb kızğan ayakların ilipin suvğa salıb, bir bölek zamannı turdu. Közleri kök eşekni erinib atlağanına cıraq barıb turğanlay, Badimatnı kölüne çabhanından ayazığan zamanda açılğan ullanı kara közleri uzakdan tebreb cuvukdan cuvuk karay keledile. Cılamuqları ağa karağança körünüb, kulağına << atamı koyüb kaytma! >> degen tavuşu kelib, cüregi ceñil-ceñil urub, küz soqur çibin kabhança, sekirib örge kobdu.

5130

5135 Buruv canında kereksiz köb oturub künün keç etgenine buşuv, ete, bir qoluna tayana, etekleri bla cel etdire, buruvnu bir canından bir canına tüşdü. Salamda türt-mürt ete turğan Cantemirni artından qışha kirib ilgendire, qıçıraraq aytdı:

-İş kolay bolsun!

5140 Cantemir, senegine tayana, örge qobub, qatında Qanamatnı körgenine seyirsine, artına turakladı. Carı borkü bla közlerin uva, kerti Qanamat bolğanın tanıdı. Atlamay tohtağan eşekge senekni cetdirir ornuna, qıñır qarab, senegin indırnı qıyırına çançıb, betin cılı ışarıv basıb:

-Sav bol, sav kel, Qanamat! Atam harib qabırdan qobub kelgen çaklı bir kördüm, - deb, qatıhan çabır bav qışhança, kün sayın bir-biri üsüne hıppille qoşulub qatı bolğan qolları bla Qanamatnı qolun qatı qısıb, eski ögüz arbasını qatına çakırdı.

5145

Tıcın bolub turğan, teşilib cer-ceri gummosça qısılgan gıbitdan carılıb toz bla tigilgen kara ağaç ayakğa suvu asırı ceñnenden köksül çaykamdını quyüb, ayaknı tögeregın qol ayazı bla sürte, << tut! >>- deb Qanamatıa uzatdı.

5150

Kün kızdırğan zamanda indırda ceñil aylanğanları üçün içlerin kızıv urğan uvanıklanı da, kök eşekni da qabırğaların senek coqlağandan tınçayırğa koydu Cantemir.Qonağın arba çarhını qatına olturtub, kesi da bir-eki colda seskeklenib elge bargan colğa qarab, carı borkün eki bükleb töppesine cabışdırıb olturdu.

-Ne hıpar sen aylanğan, cürügen cerleden?- deb sordu.

5155

-Ne hıparım bolsun, keçe börü, kündüz it bolub aylanama.Qıyamıt, hariyelerin cayıb, adam ayağı ceterik cerge qabıhan salıb, men da, pariylege tübegenim bolsa, qayırla, qabıhan salınğan cerden canla boza aylanama.

-Camağat, tiyre, men sorluq adamlı ne ete turadıla?- deb sordu Qanamat, cüregın avruthan sözden canlay.

5160

-Da, ne eteyik, arı abınsaq, beri sürüne turabız. Ol Qıyamıt degen celimavuz oñsuzlağa tişlerin qadağandı da, Temurkanı, harib, qartlığında...- Sözüni artın boşamay, baş enişge qarab, cerden tayaq sınğanı alıb, sırtın qaşırğa uzaldı.

Qanamatnı beti türleñnenin esleb, sözüne qaytdı:

5165 -Tuvğan kününde mañılayına cazılğan zathā tübey bolur, qartlıǵında Orus qoluna tüşgenine buşuv etgenbiz, alay bolsa da, men cararıq cer bolsa, bavuruñ bla bar deseñ da, oǵay derik tümle.

Cantemirni carıq cürek bla söleşgenine qarab, ne zathā kelgenin aytırǵa tebredi, alay a algın avuzuna kele tebregeñ sözleni cutub, aña citi qarab aytdı:

5170 -Sav bol cumuşaq söleşgeniñe.Sen kerekli cerde bir baǵana bolluǵıña men iyanıbma. İşinñen tıyǵanıma ayıb etme, bir-eki içgi sözümü aytırǵa maña Qasımni bir túbetsen, ullu aşılıq etese. Men da anı igilik bla cetdireyim !- deb, közlerin Cantemirni betinden elge tüşgen colǵa köçürdü.Qanamat aythan zatni toltururǵa çurum çıqǵanına qıvanıb:

5175 -Qasımni çaqırǵan ne lazimdi, başha zat kerekli ese da, qayaǵa tayanñança, iyanıb ayt!- deb, eşekni arpa salamdān aşıǵanına tözalmay turub,(196)ındırdan çıǵarıb, arbanı çarhına qışha taǵıb, olturdu.

-Sav bol, sen maña teñlik eteriñe iyanama, alay a busaǵatda başha kereklim coǵdu,- deb, közü Cantemirni çerkesim könçegini tobuǵuna şıntaı bla tabsız salınñan camavǵa ilinib, kölüne keldi: << Cantemir kesi çemerlegen bolur ansı, Tavcan bolsa, harib, anı camavlu deb adam tanımazça eter edi >>.

5180 Busaǵatda Qanamatni kölüne kelgeni bilgença, tobuǵun çepkenini qıyırı bla caba, cüregin qıynab, tögülür adam tabmay turub, Qanamathā túbegeninde, tözalmadı.

5185 -Qasabçıǵa mal qayǵı, carlı eçkige can qayǵı degenley, başını qayǵı basıb turǵanlay, kesini carlılıǵın aytdı, deb kölüñe kemlesin. Ol aman qatından ayırılǵanlay, bolǵançıǵım suvǵa qıyılǵança bolub, üyüm artına ketdi. Men, Allah eki qolu bla urǵan adam, qızıb haram talañ salama dedim da, oyulǵan işni endi qalay süyerge bilmeyme. Sen menden caş bolsañ da, sıyıñ ullu bolsun, aylanñan, cürügen adamsa. Biz bılay qayǵısız ızıbızǵa caraşıb qalırça, bir madar bilmeymise?- deb, qayadan cıǵılırǵa tebregeñ qoluna algın tüşgen çırpıdan tuthança, ol söznü erlay aytıb, Qanamatni közüne qaradı.

5190 Qanamat, anı taza incilib sorǵanın añılab, alay bolsa da ne zathā üreñib boluşluq eterge bilmey, avuzuna kelgeni aytdı:

5195 -Har tıbrını bir cılavu bardı degenley, uvaq ğır-mır bolmağan üydegimi boladı?!Saynı teren etib bir-biriñden suvsumay, ertde eterigizni keç etmey, eski stavatħa cıyılsağız igi edi.

Қанаматnı aythanı Cantemir izlegen zatħa tuvra cuvab bolmağanında:

-Bir kere ħaram talah bla ayırılsañ, ekinçi қалаy қоşулurға боллуқdu?- deb sordu.

Қанамат bu işde, ne күреşse da, болушлуқ etalmazlıғın аңılay edi.

5200 -Afendige sorurға kerekdi, қарnı bursa, аña bir fatava tabar, - deb, mıçıғанına қайғılı болub, қолuna түşgen қайn чıbıқnı uvata, Cantemirni başı bla elge түşgen colға eki көзün аралtdı.

Cantemir, kesini eski cürek carasın қозғаб mıçıғанnı esleb, sekirib қоbdu.

-Қасım seni қалайға kelse tabarıқdı?- deb sordu.

5205 -Oғarı sın таşnı қатı түртüleге kelsin, - deb, senekni қолuna alıb, ındırda sirelib күвшене турған uvanıқлаға ешекni қоşub, abrek чıқғанnı termilib турған işge kirişdi. Senek bla salamnı költüre da қаға, үч kere ındırnı төгeregine аylanıb başın költүргенінде, Cantemir, кеңден көрүне, көзден таşaydı.

Törtünçü başı

5210 Tavcannı üynü içi sürtülüb taza bolsa da, tışından қарасаñ, чırпа бөрknü celpegey kiygenча, avarға ħazır болub turadı. Taymay eki қолun Tavcan topraқdan ayırmay sürtgeni bla üyge uşab turadı ansı, eski çabırnı чıқларн чаçılғанча, чаçıllıқ edi. Üynü tışı, içi қалаy ese da, Murtaz üy başından casaқ cıya kelse, түтүн чıқғанnı көрüb, Tavcannı üyüne kirirge da unutmaydı. Bu üynü içinde ne қарıv болғанında Murtaznı işi çokdu. Aylana kelib kirse, ачılған ayaz

5215 қuru cabılmaz degenley, шıbırdatıb қағитаçhalanı бүкlemese da, ayakларın қаға ketse, Tavlanı birevge urчуқ iyirib алған som carımı cavлуқnu қıyırında түyümçekден cıtırab чıғıb, Murtaznı ħurcununa таşayadı. Ачھا tabılmasa da, ol kirgen üyünden қuru чıға үренmegendi. Taz, çoyün bolsa da, ızından аylanған samırlanı birine köлтүртüb чıғadı.

5220 Ol күn çoyünnu iyесini шħuvur қaynatırға başھا cuғu болmay қалғанı Murtaznı cuғuturnu қулағına cel urған чақlı da қayğırtmaydı. Anıқı atı << zakon >>

bolgan, carlılağa cılandan erşi körünge bir kımçıge tayanıb, anı küçü bla kesine künde, keçede gıl tüşürgenden ozmaydı. Tüzüvün zakon degen ne zat bolğanın Biymurzadan anı ozub bilmeydi, bilirge da gerekli bolmaydı. Kimge kalay körüne
5225 ese da, zakon anı kereklisine taymay caraydı. Murtaz << zakon ne zatdı >> deb sorğanğa << Biymurzanı buyruğu >> deb burmay aytırıkdı. Bek kórütürge kerek bolsa, << prustop buyürgandı >> deb, alay aytırıkdı.

Qazan tutsa da, adamnı tüyüb, koyunu atıhança, bavğa atsa da, ulhu alsa da (anı almağan künde bezgegi tutub catadı)- barısında zakonu sağınmay bolmaydı.
5230 Közlerin candırıp, ayakların kağanına << zakon >> koşulsa, aythanın etdirirge tab boladı. Casak töle deb ol boynundan buvğan adam, << zakon >> degenley, közüne kartuz, anı túbünde eki semiz uvurtnu ortasında, ekicaşar gılvnu kuyruğuça, eki mıyık, imbaşlarında da cıtırğan cınla körünüb, bir ayak tiregeni bolsa da, << defterge >> tüşmeyim deb, cılan emgen mağaça, muval bolub
5235 qaladı.<< Zakonu >> allay qarıvun aqılab, Murtaz gerekli cerde anı boluşluğa çakırırğa ürengeydi. Bir-birde << zakonu >> sağınğanı ayak kağandan köb etse da, bir kavum adam qaramay aqırçaq uvatadı. Ol zamanda << zakon >> sözden işge köçedi.

Aqırçaq uvathan, cağasın da Murtaznı birgesinde aylanğan samırlanı birine
5240 cırtırıp, ögelegen koy üzgerge atılğança, << qarayı üyge >> atıladı. Ol bir bölek künnü qarayı üyde konak bolub çıqınçı, Murtaz anı üyünde << artıq >> kazanın, çoyunun pravlenge taşıtıradı.

Murtaznı bu << dürgen >> kılıkları için bolur, andan bir kere avuzu küygen neda avuzu küygeni honşusu, keşden qarab kelgenin körgenley, üy savutlağa bir
5245 hıyanat cetmesin deb, eşiklege kirit salıb, << kayğı sözge töben elge ketedile >>.

Unutmağan esem, allında haparnı Tavcannı üsünden başlağan edim. Alay bolğanlığa Aman Hıhıtta arba ozsa, artıksız da ögüzleni başların argışha canı barğan adam tutsa, kayağa, taşha çüylüğü tiymey hazna ozmaydı. Allayın, men da Murtaznı cigine turtmey ozalmayma. Ol << çalıqnı >> siz maña keçersiz deb
5250 muratlıma, keçmesegiz da, ol erkinlik sizdedi.

Siz da, men da tuvğan elden hapar aytıb, Murtaz zaman-zamandan körüne turmasa, aythın haparımız tolu bolluq tuldü. Kalay alay bola ese da, oğulanla,

5255 uzak sozduñ deb bir çamlanıb, kitabını asırı uzak sildemesinle degen qorquvda, Tavcanını kayğılarına köçeme. Bilib kalıgız, mında da Murtaz qoşulmay bolmaydı.

Murtaznı tükli burnunu túbünde, cabağı stukkula kibik, mıyıkları bla, sahtıyan tigilgen biçimleri kıyruğuna tüşerge sımırlab, maña anı örge-enişge tartıb aylanğan alay tatlı da körünmeydi, alay bolsa da başlağandan sora artına cetdirirge kerekdi.

5260 Tavcanña Cantemir haram talah salğanını üsünden elde köb türlü hıpar cürüydü. Alaybolsa da alanı ortalarında cürügen kayğığa bir kesek şağrey bolğanımı sebebinden, sırtımı oña kızdırsala da, ayırım: Elde cürügen osal hıpar ol eki adamnı üsünde bolmağandı. Cantemir << bir kesek avuzu açdı, kesi da karatondı >> deb içgi sözün teñlerine ayta, tarığa turuvçan edim. Ayırılğanlarını, 5265 artıksız da haram talah bla, baş çurumu oldu deb men qol salama.

Qalay-alay bolğan esele da, ala ayırılıb turğanlı bir bölek zaman boladı. Ala ayırılğandan beri, içigizde qalğan söz bolsun, bir kesek zaman ketgenley, taşkömürleri suvub, bir-birine tansıqlay közden qaray tebreğendile. Ötürükden hayır çoqdu, keleyik, barayıq deb bir-birine cuq aytıb eşitmegenme, bir-birine 5270 ışırlırğa küreşgen adamlanı halileri alay a belgisizmidi?

Cantemir otunğa tebreğenley, Tavcan << eslemey >> anı allına urçuğu bla çıqdı, ol da, ozub barganlay, << eslemey >> celkesin qaşığan sıltav bla, aña kıyırına qaraydı. Tavcan, Cantemir için qatı ağaç otda küyse da, başlab aytallıq tuldü, Cantemir a haram talahını üsü bla qalay atlarğa bilmeydi ansı, söznü, kıyırdan- 5275 buçhağdan başlarğa oğayı çoqdu. Alkın qatı ağaç otda küygen da, haram talahını üsü bla sekirgen da bolmay turadı.

Ertde, keç bolda da, Cantemir bir kaytırıq bolur degen muratda, Tavcan, Kıyamıtlanı cünlerin işleb bir öksüz qozunu alıb, qaray ketib, kıyruğun küçden-butdan költürüb cürügen ulla mal etgendi. Töppesinde aq tüklerin kıl boyav bla 5280 boyab, boynuna da qonuravcuq tağıb, taymay birgesine cürütedi. Tavcanını asıralğan irki busağatda maraz bolub, bir kesek azğan da etgendi, alğaraq kıyruğun cürütalmay, çarhçıqla tağılıb cürügendi.

Tavcanrı muratı Cantemir bla caraşhan kecesinde cesinde irkni kırırğadı, alay bolğanlıqğa Murtaznı irkge közü ertdeden ilinpendi.

5285 Tavcan üy başında irkni küte, qolunda da urçuğı bla ocaq canına çögüb turğanlay, Murtaznı arbazğa kirdi. Eşikde qarınlı kiritni körüb, qayırtığa tebregeley, Tavcan namıs etib örge turğanın körüb, qıvanqandan cabağı stukkuların bir-eki sılab, barmağın qarmaq etib bulğadı. Tavcan, bir canından bu süymegen adamı kelgenine, ekinçi da andan çaqırır alğanına asırı qorqğandan
5290 cüregi señkildeb, ceñil-ceñil urub, alğasab, şıntağı cavluğunu bir müyüşü bla avuzun caba, üy başından arbazğa tigeleb keldi.

Yapon qazavatda berilgen, tüklerin kübürde köb catıandan küye kesgen, töppesine oqa tigilgen borkün qulaq canına cabışdırıb, qoynuna uzalıb bir qayıtnı çıqarıb, közlerin qayıtdan ayırmaq, bölüb-bölüb aytdı Murtaznı:

5295 -Töbentin saña eki tümen casaq kelgendi, anı bermey bolluq tülse. Seni cazıqsınıb, bir-eki kere da töbentin kelgen qayıtları qayırtı turğanbız, endi kelgen qayıtnı başıma qorqmay qayıtarallıq tülme, uzal kübürçegeñe!- deb, emen qazıq urulğança, arbazğa süyeldi.

5300 Köb bolmaq casaq tölegenini açıvu burnundan ketmey turğanlay, caratılğanlıbir kere canına tüşmegen açhanı aythanında, qorqğanı bla açılğanı bir-birine qoşulub, qaltıray:

-Kün sayın ne casaqdı ol, sen kelirge erinmegenlikge, berib tururğa, men bir carlı tışırır, basdırılğan açham coqdu. Eki tükenni beti qallay bolğanın tuvğanlı da körmegenme, - dedi.

5305 İyesini qatında irkni tögerək aylanıb quyruq uqusunu qaltırağanına avuz suvları keke, qatın qorlay ese, cavorunnu conalmaq qalama deb qorqub, qarıvsuz közüvüne saqlağan sözün alğa çıqarıb:

5310 -Egeçim, sen maña cekirme, onovçu bla alay temir bet alıb söleşirge polno pravañ coqdu. Alay a zakonğa sıynımayma deseñ, biz, patçaqını stolunda olturğanla, işiçe çaqırıp qararbiz, - deb, çıqarıb qarağan qayıtnı begimli bolğanın tanıtı, melte çırmalğanı içine salıb, sırtın mukkur ete, can qurcununa suqdu.

<< Zakon >>, << çağırılıv >> degen sözle sağınılğanlay, baltası taşha tiygença bolub, dıgalasdan tögeregine qaradı.

5315 -Allay bir açhanı men kaydan tabayım, - deb, közlerinden kuyulub tebregen cılamuqlanı sürterge şıntaını cavluğunu kıyırı bla betine uzaldı Tavcan.

Çabakını avğa tüşgenin esgerib, akbaş kamasını başı bla oynay, bir ullu hater eterge tebregen adamça söleşdi Murtaz.

5320 -Cılağandan hayır çokdu, egeçim, tişiriv başıv bla sen kıynalmaz için, casağını berirme, menden kelgen adamğa, tıbınaçığın da boynuna salıb, bu asırağan malçığını bizge ciber!- deb, bazarda satıb allık malına karağança, irkni savrusuna uzalama deb, katından ürkütdü. İrk, söznü başlanğanı anı üsünden bolğanın bilib seskeklennença, Murtazdan canlab, avnay-avnay kelib, Tavcanını etegini tübüne başın caşırdı.

5325 Atab saklağan malını kolundan keterge tebregenine ırıslab, ol ketgenley Cantemirge bir pelağ bolluqça, kıçırık etib cılab, irkni boynundan kuçaqlay, Murtaznı arbazda sın bolmağa koyub, uyge taşaydı.

5330 Murtaz, uvaq kemlikleri bolsa da, kesini bağasın bilmegen onovçuladan tülkü. Alay bolğanlıkğa bağılğan irkni baş cartısı, cavorunu degença, bu tuqum sıylı süyeklerine nafsısı tartıb, katın söznü kesamatğa cetişdirginçi uyge taşayğanın uşatmay, bara-barıv eşikden qarab:

-Men, elni onovu kolunda bolğan adam, sen ayazığınçı saklarık tülme. Menden kelgen adamğa, kütü bolsa da, çartlamasın, boynuna tıbınaçığın tağıb berib ciber, - deb, ullu bıçağı, carçaça, butuna tiye, kayda ne bar, ne çok deb burnun havaya tuta, tiyreden taşaydı.

5335 Murtaz kesi koy kütmegeçlikge, bavu maldan kuru bolmaydı. Bilayğa mal keltirib köb adam keledi, kimi << kesi >> keltiredi, kimine keltirtedi.Köb turmağanlay Murtaznı cer başlı bavuna Tavcanını irki da kirdi.Anı için ol casaq tölerikmidi, oğese tölerik tülküdü, biz, meltege çırmalğan kağıtnı içinde ne zat cazılğanın bilmegenibizça, anı da bilmeybiz.Açık aytıb koyayık:Murtaz birev

5340 için açha töley ürenmegendi. << Zakon >> bla Murtaz qallayla etsele da bir-birin apçıtmay caraşa barır edile, alay a Tavcanını avuz kabını bla bağılıb, alğın erim bla caraşsam deb atab turğan malını << zakonğa >> coyulğanına buşuv

etdik. uru buşuvdan ne kelsin, biz buşuv ete turған zamanda, Murtaz cavorunға singib tura bolur.

- 5345 rknı orağanın ekinçi künge deri Tavcanrı tiyresi, honşusu, biz da alanı içinde bolub, bilalmağanbız. Murtaz kemirib boşasa da, Tavcan, beti- utu ketib, eşik allında kesi canız olturub turğanın körmesek, bilalmay turlubolur edik. Bu carlı tişirivnu busağatda başında ne aygıla aynay bolurla? Kimni kölünde ne bolğanın biz aydan bileyik? Alay bolğanlıға sabıynı ösdürgença asırab turған malı ketgenli, uru taş saldırıb turған bolmasa, tişiriv iş etgenin da oyğandı, ne aşab caşay ese da, ocağından tütün ımaydı. Tavcan kesi sağışına bolub turғанlay, köz baylab üyge kirgen ıırivçu, ayda turğanın unuthança, avuzun carıb ıırğanına ilgenib arağanında, allında Cantemir örge süyelib, temirçini körügüzça, köküregi ceñil-ceñil köbe da çöge, közleri mıdıhlaça cana tura edi.
- 5350 Tavcan, Cantemirge bılay tüber umutu bolmay, sekirib obub, cunçuğandan celkesine deri ızarıb, baş enişge aradı.
- 5355

Cantemirni avuzu urğaksıb, tamağı buvulub, bir kesek zamanға deri cuqlanған süymekligi, urğaq narat otunça, canıb, tıpvırsuzluğun horlay, avuzuna kelgeni içhindirdi:

- 5360 -asımrı körmeymise?
- Cunçuğandan bir kesek içhinıb, örge turub, kereksiz zatrı sorğanına açıv tiyerek bolub:
- Men anı kütübmü aylanama!- dedi.

- 5365 abırğasın ışıb caraşırға murat etib kelgenley, oyған atını dürgen cuvab etgeni, miz çançılğança, cüregine çançıldı. Alay bolğanlıға ertdegi hayvan ala işley kelib uyruğu bla oyğança, çala kelib, çalkısı taşha tiygenley, dürüden ımay, Tavcanrı cuvabın, şıbjini cuthança, kesin atdıra cutub, avazın naırdaға bura:

- 5370 -Entda uvuñ tügel ketib boşamağan köreme, - deb, ayın abu ırmalğan amasına kereksiz cabışıb, duppurda bitib, oğargı celden bögülgen canız terekça, allına böçengi bola, töppesi bla aradı Cantemir.

5375 Ayırılıb turub canı tübegenley, kaynağan suvğa buz gırtı atıhança cuvab etgenine soquranıb, asırağan koyü kolundan qorağanına ırıslab, Tavcan, qolları artıq bolub, qayrı suğarğa bilmegença, kızarıb, cerge qarab, kesleri allarına qaltırağan qolları bla şıntaı cavlugunu çaçaqlarına qadaldı.

5380 Oq tiygen qaşha eçkini uvçunu allında cıgılıb can tarıhan zamanda cavorun başı qaltırağança, Tavcanı imbaşları qaltıray, közlerinden, miyala mınçaqlaça, cılamuqla tögüldüle. Anı kıynalğanını çurumu neden bolğanın kesine caravlu ayırıb, eski cürek caraları açılıb, uyanğan qablan canıvarını marab, aña çabarğa hazırlanğança, sanları qaltırab, cılay turğan Tavcanı sermep boynuna atıb üyge qaçarça boldı. Alay a mağanasın az bilgen şeriat degen söznü, birev kıçırğança, eşitib, kızğan tabanı suv quyub suvuthança, suvuqsuradı Cantemir.

5385 Emilik uvanıknı burnuna çomaça bla urub tohtatıhança, tohtab, şeriatnı üsü bla atlayalmay, cüreginde kaynağan zatla şeriat atlı bir qayağa gakkı tiygença tiyib, ne eterge bilmey, carı borkün mañılayına türte, kulak canın qaşy:

-Ne zamanğa deri turluqbuz bılay avuzluq çaynay?- deb, sorğanına caravlu cuvab izley, Tavcanı başı bla eski üynü çaldışına qaradı.

Şıntaı cavlugunu çaçaqların sediretib, canıdan eşerge tebrengença, ala bla küreşirge bolub, başın költürmey aytdı:

5390 -Ne zamanğa deri turlugubuznu men qaydan bileyim? Çabıb haram talah salğan sense, anı bilgença, qalğanın da sen bilirge kerekse.

-İş maña cetib tohtağan ese, afendige barırğa kerekdi.

5395 -Allından başlab da afendige col salıb aylanğan sense, sen barırğa kerekse, kimge barlığını maña nesin sorasa. << Kesi amallı- baltalı >> degenley, eteriñi etib, maña nege aytasa?

-İş maña cetib tohtağan ese...- deb kesi allına şıbirday, hotasını kıyırı bla közlerin sürte, ol sözge bolğanın marab üyge kirib, tırhıkda çoyunlanı dıqırdata aylanğan tavuqlağa narat carqanı sildedı.

Qoyğan qatını bla söleşe turğanın adam körür degen qorquvda tögeresine qarab:

5400 -Sen kesini sohandan, sarsmağdan ariv eterge küreşgenligiñe, tüzün aytsaq, sabda, baltada da bardı. Seni, meni ceñilligibiz da bolğan bolur, qarın qarınğa da huruldaydı, bir-biribizden köl qaldırıvnu qoyub, carlı üyübüzge caraşayık, - deb tügü bargan canına sıladı Cantemir.

5405 Cantemir haram talah salıb qoyğanlı Tavcan cüregine tüyülgen zatları açısı bla teşerge tebedi, alay bolğanlıqğa anı çerkesim könçegini tobuğunda şıntağı bla salınğan caraşıvsuz camavnu esleb, bu da menden qolay caşay bolmaz, deb kölüne kelib, cumuşadı.

5410 -Biz başıbizğa bir nasıbsız kün iş etgen bolur edik, saña atağan zatımı ot küydüredi, suv eltedi. Carlı üyübüzge cıyılmaq deb qurmanlıqğa saqlağan, bağılğan irkimi << ensiz >>, celimavuzça, algandı da ketgendi. Anı aşığan tamağına eşek gummos çıqğa edi... - deb avuz qabının qabdırıb saqlağan malın, töppesi kıl boyav bla boyalıb, busağatda, Cantemir bla söleşgen zamanda, qatında bolmağanı esine tüşüb, cavluğunu kıyırı bla közlerin caba, tavuşsuz cıladı.

5415 << Ensiz >> deb kimge ayılğanın sormağanlay da bile edi. Qayın qabuq çırmalğan kamasından qatı kışanlay, Murtaznı izleb qarağança, tögeregine qarab, köl basarğa küreşib:

-Atası, anası da bir qağanax tülümüdü, ölmese, bir mal tabarbiz, - deb, Tavcanı cılavun tıyar muratlı cavluq qatış közlerin uva turğan qoluna uzaldı.

5420 -A-a-a! Em artında eski stavatnı coqlağanıñı igi etese. At aylansa- qazıqğa, deydi, ne küreşen da, sen Tavcan kibik adam tabmaz ediñ, - deb Qasım, çaldışdan çığıb, üslerine qaradı.

5425 Türtü butaqğa uzalğanlay barmağına çığanax çançılıb kıçırğança, Tavcan taba uzalğan qolun kesine tartıb, cunuçub, ne eterge bilmey qaldı Cantemir. Qanamatnı amanatı esine tüşüb, kışa burulub, Qasım taba atladı. Qızarıb, baş enişge qaray turub, ne eterge bilmey, üyge qaçğan Tavcanğa:

-Bügün afendige barmay qalmam, - deb bosaqadan kıçıra, uvaq-uvaq atlay kelgen Qasımın allına süyeldi.

5430 -İndir başhan hapanı eşitgen edim da, sabiyle kelib, << Cantemir Tavcan bla sölşe turadı >> deb bir-birine hapan aythanların eşitib, caraşhan esele, kolun bir tutayım deb kele edim.

Cantemirni cunçuğanın esleb, dağıda koşdu:

-Üyüngü çaçıb aylanğandan ne hayır bardı? Ertde eteriñi keç etdiñ ese da, bir kol ber, - deb, baş enişge karağan Cantemirni sermib kolun kısdı.

5435 -Asırı caraşib da boşamağanbız.Қallayla ese da adamla kızdırıb, tentrey ketgenbiz.Һaram talağ salama deb terseygenimi endi afendi bir tüzetmey ese, ullu çırmalabız, - dedi Cantemir, cunçuğanından açılıb.

-Siz kesigiz bir aqılğa cıyılсағız, afendi nesine қayғıradı, қol ayazına bir-eki somnu silcıratsaң, cañıdan nekyah eter da қoyar. Caraşa kirigiz, қurmanlıқға biz da bir kelirbiz.

5440 Қurmanlıқ сағımlағanlay, Tavcanı baғılған irki қoraғanı esine түşüb:

-<< Ensiz >> sav bolsa, casaқ bla malsız oğay, cansız eterikdi. Tişirivnu atab turğan irkin biyağı Murtaz қorathandı da ketgendi. Baş күn bla boş күn bir casaқ cıyadıla. Cıyаnların tübsüz kölge қuymay esele, ne etedile? Bu tar özenni bılayға қoyüb, başıbızni alıb қaçmay esek, boynubuznu öрге költüralmay, қırılıb қalabız.

Cantemirni қatına қıсылıb:

-Ala түlmүdüle Қanamatnı һaciret etib, carlı Temurқanı үyün çaçıb aylanғанla. Ol adamla asıralған irkni alғandıla deb bir da seyirsinme.

5450 Қanamatnı atı ayılғанlay, amanatı esine түşüb, Қasımnı çaldıш қıyırına tarta, қulaғına шıbirdadı:

-Bu caravsuz қayғıға bolub, aytalmay turama. Бүгүн, ішimi қoyüb, seni izley түшgenme, men izleginçi, kesin түbeb қaldıñ.

Üy başında adam bolub eşitmesin deb, çaldıшdan berlaқға turub, arı қaray, Қasımnı boynundan tutub kesine tarta, қulaғına шıbirdadı:

5455 -Қanamat kelib meni antavçuғumu қatında қalғandı. Bar da Қasımға түbe, menden tinçlıқ esenlik hapan ayt, andan sora, köz baylanғанlay, << sın taşnı >>

5460 katkı türtüleğe kelsin, alayda saqlarıqma deb, bek katkı aythandı. Bu hayırsız katınnı kayğısına bolub, kelgenley saña çabmağanıma bek uyalama. Alay bolsa da men tolturluq cumuş bar ese, ayt, marca, tındırayım, - deb, Qasımnı boynun içündirib, közüne qaradı.

Qanamatnı atı sağınlğanlay, Qasımnı köz kabaqları kerilib, bir bölek zamandan beri hıparın eşitmey, qorquvlu bolub turub, elni kıyırında turğanın eşitgeninde, çabıb barıb körürge esine tüşdü. Alay bolğanlıqğa Qanamat başlağan işge zaran bolurma deb qorqub, kesin basıb, eşitgenine ışanmay, aylandırıb sordu:

5465 -Kerti türtüledemi bolluqdu?

-Anda bolluqma deb, aythanı alaydı. – Qanamatnı nek kelgenin anılay tebreb, kölüne keldi:<< Bir işeksiz, tutulğanlanı eşitib, endi alanı boşlarğa tüşgendi. Elden tas bolğança, İbragim da körünmeydi. Allah bir ullanı kayğısı bolmasa, meni kesi kelib nek izleydi? Barıb pravlenide bir taħsa bileyim >> deb sağış ete, Cantemirni imbaşıdan qolun ızına alıb, ayağına-başına qararğa üyleri taba burula:

5470

-Sav bol, sen borçundan qutulduñ, - dedi, Cantemirge citi qarab.

-Men gerekli zat bar ese, ayt, bavurum bla et deseñ da, eterikme, - dedi Cantemir, Qanamatnı amanatın aythınlay, Qasımnı sağış başhanın esleb.

5475

-Carlı kölü carıq degenley, teñleriñe gerek bolsa, canıñı ayamazlıqıñı bileme. Alay bolsa da busağatda seni kıynar zat da coqdu, - deb üyüne buruldu.

Qanamatħa boluşluğı az tiygenine buşuv ete, qoyğan katınnına tübegenli cüregi qozğalgandı. İşin Qanamatħa qoyub kelgeni başından çığıb, Tavcannı üyüne ceñil cıyar kayğıda, afendini üyünde tabmay, avuz südde olturğan hıparın eşitib, tiri-tiri atlab, pravlenñe aylandı.

5480

Cantemir pravlenñe cetginçi başına ne sağışla qalanğanların bılayda toħtab aytmasam da, kesini başına allay kayğı cetgen erkişi ayra billikdi...

Sernek tobnu ornatħança süyelgen, avuz cüd olturğan üynü adam köb cürügenden bosaqasını ortası teren aşalgandı. Qartlıq cetgenin bildire, arbazğa açılğan canız eşiginde, canı sıılğan bışlaqdaça, qurt teşgen uvaq teşikle qaraladıla. Ülle tütün iyis, eski kağıt iyis bla südüleni caldan kekirgen iyisleri bir-birine qoşulub,

5485

5490 tışından kirgen adamnı burnuna urub, kölün bulğaydı.Eşik artında boza çelekni katında kabırğalarına boza kışşır cabışıb bellav krujka catadı.Stolğa cayılğan cabıvnu boza bla türlü-türlü merekeb tamğadan cabılıb, kaçan ese da bolğan caşıl beti kuru kıyırlarında kalğandı.Terezege çınaçığı cete, kalkıy kele da, başı köküregine avnasa, südü Qalageriy közlerin açmağanlay, başın biyağınlay imbaşlarına ornaltırğa küreşedi.Alay bolğanlıqğa begenesi ozğan boza ceñib, tubandan çığarğa koymaydı.

5495 Qalageriyini oñ canında, guloçuna tayanıb, südü Qırımgeriy oturadı. Terek túbünde çibin qoruvlağan eşekça, bir-birde guloçun polğa kağa da Qalageriyini uyata, közlerini canında eki ullu sarı hımil cıyılıb, av çabhan közleri bla südge kelgenlege qaraydı. Stolnu eşik taba canında, üynü başın calın etmey koymazğa ant etgença, silegeyleri saşalına ağa, südü Şahımgeriy kalıyannı tartadı.

5500 Stolnu bir kıyırın kesi alıb, avuz südnü kağıtçısı Tohtar, arıq eçkini camızıça, cuğa burnundan carıq ura, közlüklerin burnunu ortasına tüşürüb, baş költürmey cazadı.

5505 Muhammat-Amin, kara çibinle hatersiz çögüb qaralğan patçañ suratnı túbüne oturub, Qurannı ant etdirirge ortasın açıb, çıkırdatıb mınçaq tartıb, gurt tavuq cañurdan qorqub cüceklerine qanatların cibergença, köz kabaqların enişge ciberib qaraydı.

Tohtar, cazğanın tohtatıb, közlüklerini başı bla tögeregine bir-eki qaradı. Afendini sol canında olurgan Toğuzaknı esleb, ışarırga küreşib, tütün küydürgen sarı-qaraldım, sanavu tavusulğan atnı tişleriça tişlerin açıb:

5510 -Cazğanımda cañılıçlıq bolmasın, işni qalay bolğanın allından bir aytsañ, - deb tiledi.

5515 Biy Qaşavbiyni egeti, anı ornuna südde dav aytırğa kelib, kesini bağası ullu bolmasa da, Qaşavbiyni sırtı bla südde kelib çökgendi. Biyni enikley, başın qazça költürüb, tögeregine qaray, aram-qaram etmey, afendini katına olurgandı. Biyni eskisi bolğanın bildire, temir betli çepkenini ilgikleri qarnın költüralmey, bir bölek kenini ilgikleri qarnın költüralmey, bir bölek cerinde üzülgendile.Qalğanları va, Toğuzaknı gıbitın açıb qoyarğa tartınğança, qadalıb tutarğa küreşedile. Alay bolsa da qarıvlarına asırı bazğança körünmeydile.

Tohtar ışarıb, anı taba arab soranlay, biya, aşımay aırtın obub, sol olu bla kmş artlı amasından tutdu.ıyırılarında ayran atan ızları bla, ttn kydrb sargalthan mıyıkların sılay, sdleqe allın burub, sdqe kelgen ellileqe barmaqı bla krgzde başladı:

-Bıla Allah, adam da uyaltmaqan bir adamladıla. Caz bolub kırdık burnu araandan başlab aa deri bıla amaltın sırtımda terim kebmeydi. Allah ayıb etmesin alay aythanıma, ol ayaz kibik berer bienlikleri an balanı (biy anşavbiyqe aytadı alay) cerlerini ortasına tşgendile da, oruvula bir canına kesi caravlarına taşayanlay, cerden ıana, marab turub ııb, an balanı bienliklerine kelgen suvdan keslerine bledile. Bienliklege suv salan oruvula va sourmodula! İlipinni tarayanın esleb arasala, bılanı bienlikleri bolan cerge suv blnb tura. Bıla itle kibik basına da suv salan oruvunu oruta, ol da maa tarıa da kele, ariv carlı canımdan toydurdula. Bir blek colda an balaa aytırma deb da orutub tıydım, alay bolanlıa bu adamlı ne zattedan uyallıdıla, bılaa nalat bolsun!

aparaa ızıb ketib, boynun bir canına eşikden kirgenley basınıb turan ellile taba burub, tye uşana, tkrb, zlgen cerinden aparnı başlab tebredi:

-Bir kn an balanı oarı zenqe aşırıb, ızıma arbaza aythanlay, bienlikleni oruvu, talaı turub, soluvun alalmay abdı da cetdi. Kerek bolsa, ol, men bılayda aythannı, Allahnı allında aytırıa, aytır:

Afendi, başın kltrb, urannı caba:

-Seni ılaf sleşmegenie men şaatma, ayt, sen aythan sz işni aı etedi, - deb stolnu canında kgen art sdleqe aradı.

şaımgeriy, llesin baş barmaqını tırnaına aıb, daıda avuzundan lleni tşrrge kz ıymay, avuzunu ıyırında llesi altıray muruldadı:

-Sen, an balanı atında sgen adam, calan sleşirik tlse, ayt arama da, - deb, aythanına begim izley, rımgeriyqe aradı.

rımgeriy, sd yn eki blgen buruvnu eşiginden kzlerin ayırılmay, şaımgeriyeni aythanına ol salanın bildire, igi tavuş etdirib gulou bla polnu adı.alageriy uyanıb başın kltrd.ızaran kzleri bla tgeregine arab, a-

5550 a-aķ deb uzun kekirdi. Aytılġan zatdan cuķ anılamasa da, ġonşusu tayaġı bla boşunaġa anı alay uyatırça ullan tavuş etmezligine ertdeden beri birge kulluķ ete ürenib, başıñ költürgeni bla:

-Alaydı, alay, - deb biyaġı terezege tayanıb, baş kaġa kelib, ġuruldab kalkıldı.

5555 Südüleden köl tabġanında, Toġuzak, buruvnu tışında basınġan ellilege ġıllıkke köz bla karay,- Ğoruvçunu alay körgenimde, ne zat ese da bir pelaġ boldu deb, ġorķub sordum. Kesin tıyalmay cılab, teşinib, üsünde ma bu itle urub salġan kürek caralanı körgüztü.

Anı eşitgenley, ellile, bal çibinle av kiyib tanımaġan adam içlerine bal alırġa kirgendeça, busaġatġa deri kımıldamay turġanla, bir-birin türtüb, kayġılı bolub, ġavġaġa kirdile. Ala alay ġatışġanlay, ortalarından bir morçepken, alaşa, ġara şinli adam çartlab çıġıb, közleri cana, tüyüşürge çabġança, oġ ġolun silke aytdı:

5560 -Biz tülbüz, it sense! Ğanşavbiyni it tegenesinde semirib, ġol ayaz kibik birer biçenlikçigibizni, suvbaşın kesgen emegença, ġaran ġoyüb, endi bılayda calġan şaġatlık berib, kesin etgen zatlanı bizge kürege murat etme, biz seni...

5565 Andan arı ne zat aytırık ese da, Ğırımgeriyni tayaġı polġa ceñil-ceñil ġaġılırġa ġalıb, söznü artına ceterge ġoymadı.Ğozġalġan ellileni toġtamazlıkların tanıb, afendi, ġobub, oġ ġolun ellile taba uzatıb aytdı:

-Meni allımda turġan kelamda: << Allaġu taġala sabırlıķnı süyedi >>, - deb alay cazılıb turadı.Ğarnaşlarım, kesigizni şaytanġa ġorlatmaġız. Sizni allay kayġıġa salġan şaytandı. Ol, sizni içigizge kirib, igi adamlarımızġa üsdürüb, kesi, naġalat, eşikden ġarab, külüb, ġuvana turadı.

5570 Afendi alay ayġanlay, ellile, burulub eşik taba ġarab, cuķ körmegenlerinde, ġaraġanlarına soķurana, bir-birine kısılıb coppu boldula.

-Bılayda olturġan südüle ġar bir işni, aytılġan zatnı elek bla süzgença süzedile. Şaytan ġozġaġan cüreklege sabırlık salıġız, - deb anı ayġanın begite, kiyiz börk kebça, başların silke turġan südülege kölü bla işarıb olturdu.

5575 Ğalageriy uyanıb boşab, ġonşusu Ğırımgeriyni uzun kekirib tılpıvu bla saġalın kımıldata, ġulaġına:

-Çırçappa Zabıthān bozasına kurum koşhan bolur edi, ertdenbla koşun bir içgenem da, bılay kölüm bulğanñanlay turadı, - deb, aythanı kerti bolğanın bildire, aylandırıp nögerini hamhotuna caldan iyis etdire, uzun kekirdi.

5580 Davur tohtağanında, Tohtar, cazarğa uvlanıb, Toğuzaqğa tatlı ıšara sordu:

-Andan arı qalay boldu?

Toğuzaq, basınıb citi qarab turğan ellilege ħını qarab, alğaraqda tohtağan cerinden sözün başladı:

5585 -Ol adamnı ħatası, kıyımnı bolmağan cerde alay tüyüb, carala salıb cibergenlerin körgenimde, anı qorumay qoyarğa Allaħdan qorqđum. Çabıb kelgenimde, ma bu qara şılabçık (biyağında çartlab çığıb söz koşhan ellini barmağı bla körgüztdü), beri basınıb turğan, ant-kral tıymağan ħaşkenleni tögeresine cıyıp, boynuna kürekni salıb, köküregın turğuzub, kesin qaltaqçık etib, ħan balanı biçenliklerine bargan suvnu keslerine burub tura edi. Capılarından söz añılamazça tanıb, töre allına çağırğanımda, kürekleri bla temirçileb üsüme basındıla. Başımı alıb küçden qutulđum.

5590 Qara şınli şılab kişi, ayak bögüb burulub, Toğuzaqnı aldağanına ne aytadıla deb, nögerlerine qarab, ızına südülege aylandı. Asırı kızğandan, buruvnu başı bla tüşerge murat etib sekirgença, örge-örge çıñab, oñ qolu bla Toğuzaqğa canıvlay, tılpıvu tıyıla:

-Ant et, Quran bla ant et, ol seni calğan söleşgeniñ üçün çapçaq kibik köbdürüb!
- deb, nögerlerinden boluşluq izleb qarağanında, barısı bir avuzdan kıçırdıla:

-Ant etsin, qalay köbgenine bir qarayıq, - deb, bir-birin tebley, südüle bla alanı ortasında süyelgen buruvğa basındıla.

5600 Südüle, Toğuzaq söleşgen zamanda anı aythanın begite, başların artına-allına silkgenni tohtatıb, ellilege ħını köz cetdire, ne eterge bilmey, armav bolub, birden afendige qaradıla.

Ant etdirmey, qoyarğa ellileni allında daracam tüşer degen qorquvda afendi, örge qobub, Quranı qoluna alıb, ellilege aylana aytdı:

- 5605 -Kesigizni bir din arnaşığız sölleşgen zamanda, kölüzge bu tuğum kir zatları kelgenine bek ulla buşuv eteme, alay bolsa da, sizni şaytan teriltgenin açık eter için, Allahu tağalanı kelamın bu Toğuzaknı oluna bereme, - deb çubar tışlı urannı uzatdı. Toğuzaknı ant sözleri bla urannı uppa etgen tavuşu, andan sora alageriyni muşuldağanı bolmasa, süd üynü içi tavuşsuz boldu.
- 5610 Adeti bla Toğuzak ant etib, urannı afendige uzatıb, bütev üynü içi tavuşsuz bolub bir kesek turđanlay, ellileni artlarından tavuş ıķdı:
- Alanla! Bu köberik ese, nek köbmeydi?
- alđan ellileça, seyirsinib, asım ızına arağanında, Cantemirni közleri Tođuzakđa atıb, adamları artlarında örge süyelib tura edi.
- 5615 Anı arab körgenley, asımın cüregi iyne türtgença çançdı, alay bolđanlıđđa başđa ne zat eterge bilmey, eslemey turđanlay Cantemir ığıb ketmesin deb, eşikni üsün aldı.
- Aldab calđan ant etgeni için köberik bolur deb turub, Toğuzaknı bir da köber capısı bolmay, afendini tuvrasına olturđanında, ellileni bir avumu ayđılı bolub,
- 5620 ıçırıb tebredile:
- uran bla ant etmegendi, kitab bla etgendi, ansı köbmeynek alđandı, afendi urannı bersin!
- İynamsızlığ, suv kuldanı túbün urlab cayılđança, camağatnı içinde cayılıb tebrerinden orkub, afendi, sekirib obub, kesin mıdağ kibik etib aytdı:
- 5625 -Ay cazığ adamlar, men sizni tüz colđa saldırırđa Allahđan tiley, mağılayımı teşmesem, birer ağaç canıvar bolub çegetge kirir edigiz. Siz mağa iynanmay esegiz, Allahđa da iynanmaysız, sizni kibik Allahđa iynanmağan milletleğe Allah çamlanıb, an, anı kibik gıbı cavdurđanı bolmağanmıdı? Sizni amaltın bu tar özenđe bir pelağ tüşedi deb, orkđandan közüme cuğu kirmeydi. Sizni içigizde
- 5630 menden oğub uran ıķđanla bardılar, ma iynanmağanla kelsinle da arasınla.uran bolđanı bla uran bolmağanın ol zamanda körürle, - deb, olturub betin olları bla cabdı.

5635 Afendini sözlere ellilene, cannan ota suv kıygan kibik cuqlathanlarında, südü Kırmgeriy, guloçun polğa kağıb söz bergenin bildire, kara şinli alaşa elli taba barmagın uzatdı.

Afendini sözlereinden cunçuğanı tolu ketib da boşamay, tartınarak alğa çığıb, başladı:

5640 -Carlı esek da, bizni da Allah carathandı, bu Toğuzak kıyın adam bolğanını sebebinden, birer kesek cerçigibiz cıl sayın qaran qaladı. Da ketedi. Anı sebebli bu tar özenni içinde biz alay cazıq bolabız, üyübüznü tutğan birer eşegibizni allına atarğa cuq tabmaybız. Caznı caz uzunı, Qanşavbiyni gedleş sabanları, biçenlikleri suğarılıb caşnağınçı, tözüb, qarab turduq. Caynı ortasında qol ayaz kibik birer cerçigibiz qaran qalıb keterge tebregeinde, kimge da teş suvdan köbge köb cetse da, bizni azıbizğa da bir cuq ceterik bolur deb, barıb bir kesek 5645 suv cibergenley, şugut cılan hunadan çıqğanca, Toğuzak bir cambızda çıqdı da...

Qırmgeriy tayağın polğa küçlü kağıb kıçırdı:

5650 -Ne pohlanı söleşese sen bılayda, patçahnı stolunda! Cılan, keseleke haparnı koy da, ne zat ese da izlegenış, anı ayt, - deb, süd nögerlerine qaradı. Ala da, anı ayğanın begimley, birden başların silkenlerinde, söleşirge erkinlik bergenin bildire, kara şinli alaşa elli taba qolun uzatdı.

Toğuzak söleşgen zamanda südüle aña başların silkenib, bu söleşgen zamanda hını qarağanları, söleşe kelgen zamanda tığanları, cüregine buz salğanca, suvuqsuratdı. Alay bolğanlıqğa köbden beri cıyıb, költürüb turğan kıyınlığın tökmey, qoyarğa bolmay başladı:

5655 -Ayğanımca, alay çıqdı da, kıçıırık-ğahay etib, aram-qaram etmey, kürek bla ma bu saqat adamnı urdu, - deb qatında örge süyelib turğan adam ortası bolğan çırpı borklünü körgüzdü.

Toğuzak, kesin ısharğan kibik etib:

5660 -Eki cıyırma adam bolub maña çabğan zamanda, men anı qalay urdum? Ol ötürükdü, bir qarağız, - deb, kesin tülküca ıshartırğa küreşe, eki közün südülege citi araltdı.

Çırpa börknü iyesi, südüle Toğuzaknı aythanına biyağınlay razı bolub başların silkgenlerine qarab turub, buruvnu eşigini üsünde süyelgen elli nögerin bir canına türte, öşünü bla urub eşikni çüyün qobarıb kirib, südüleni allarına süyelib:

5665 -Ta-ta-rı-ğı-ğı-vğa tı-tı-ñı-la-ğız, ba-ba-şı-şı-ğızını To-t-o-ğu-z-zaq-n-nı a-a-aythā-
ha-nı-nına si-si-sil-ki-kib tu-tu-tur-ma-mağız da, - deb, tilkavlūğuna da cüregi
qobhanı qoşulub, sözünü artına beti kögerginçi küreşib küçden cetdi. Başından
çırpa berkün polğa buku etdire bırğab, iyilib töppesinde carası canı bitgen aqsıl
kızıl uzun tabın körgüztüb, börküne ilinñen kağıt cırtılğan kesekleni butuna kağıb
5670 arivlay, ızına çıqdı.

Tohtarnı zamansızburun suvu kele, cazalmay, qalamı kağıthā tireldi. Burnunda közlükle mekyam tabmay, bir-eki colda da burnunu sırtında ayaqorunsuz bolub, merekeb orunnu qatına catdıla.

5675 Qalageriy, tayağın kaqğanın tohtatıb, qarmay ketib hırcunundan qoçqar carını
çığarıb içine uzaldı, alay bolğanlıqğa carını içinde tütün tabmay, uzalıb kıyırı
çaynalğan uzun qara duğum sabı bla Şahımgeriyini üllesin kesini avuzuna
köçürüb, << pa-pa-pa >> deb tavuş etdire, ceñil-ceñil tartdı. Afendi, başın enişge
tutub, qaçda kök ağaçnı çapraqları ağıb tavuş etgença, uvaq-uvaq Qurannı
kağıtların şıbirdatıb avdururğa caraşdı. Qalageriy, közlerin uva, Tohtarnı qalamı,
5680 eşek buzğa tirelgença, tirelgenin uşatmay, uzun kekirirge da unutmay, barmağın
guloç matallı qıñır etib:

-Kerti başını sıdırğan Toğuzaq bolğanın şağat körgenmidi?- deb sordu, ellige qarab.

5685 Başı teşilgenni avuzundan söz çıkğınçı, buruvnu canına basınğan ellile, bir
avuzdan qıçırğança, qıçırdıla:

-Barıbiz şağatbız! Qurannı cuvub iç desegiz da, tüz, burmay körgenibizni aytırıqbız!- deb, kişi anthā çakırmağanlay, Quran taba basınıb, tebredile, alay bolğanlıqğa afendi qolun költürüb tıydı.

5690 Toğuzaq, südüleni cunçuğanların esleb, barmağında atı salınğan cüzüğü bla
oynağanın qoyüb, beti mor bolub, olturğan şindigin dıqırdatıb avdura, örge qobub aytdı:

- 5695 -Bıla eki cıyırma adam bolub, bir-birin arıvlarğa tilleşib kelgendile. Amanlıqçıla bir-birine şağat bolurğa tabsala, andan sora alağa ne kerekdi? Ullu Allağ kesi bolmasa, bıla etgen artıqlıknı körgen, bılanı tayaqların költürgen eki adam bardı, alanı biri menme, tuvğanlı calğan söleşmegenime kesigiz şağatlık etersiz. Ekinçisi, bıla tüyüb cibergen caşdı. Anı han bala malğa cibergendi, bugün bılayğa tabıllık tülkü. Kerek bolsa, çağırırğa bolluğdu. Meni ant bla aythanımlı toludu deb tanımasağız, han balağa aytırma, ol kesi onovun eter, - deb kórükta, mıyıkların sılab, olturdu.
- 5700 -Kıyırma kereksiz zatğa da biz cüyüşhanı çağırıp kıynarğa amalımız coğdu, ol kelmese da, patçañnı stolunda bolğança işge qarabız, - deb Kıymgeriy tayağın polğa kağıb, tögeresine karağanında, Şahımgeriy, Kalageriy, afendi, razı bolğanların bildire, başların silkdile. Tohtarnı kalamı, tirelgen cerinden ıçınıb, cazıb tebredi.
- 5705 -Ertlenli canşaysa, aytırıñ boşalmadı mı?- deb sordu Kıymgeriy, nögerlerinden razılık tabıb, alaşarak kara şinli ellige aylana.
- Boluşluk izlegença, burulub elli nögerlerine qarab, ala, bir-birin türte, alğa tebinenlerinde, öhtemligine batırılık koşulub, başladı:
- 5710 -Bılayda Toğuzakñı kamçisi büklenib tiymegen hazna adam kalğan bolmaz. Ol açıtıhanlanı biri allıgızğa çığıb tabın körgüztü. Endi siz köürge kerek bolsa, içbizde anı kibik sanı açığan adamla bardıla, - deb, ayak bögüb, nögerlerini başı bla karay, kıçırdı:
- Aslan, beri çık! Toğuzak sındırğan bileğini körgüz.
- Anı eşitgenley, Toğuzak, südülege citi qarab, şindigin hımı dıñırdata, bir canına burulub, cayağına tayandı.
- 5715 Kıymgeriy, sürteme deb humilin burnunu canına cağa, ellilege erşi qarab:
- Bu dohtur üy tülkü, bılayda avuz süd olturadı, - deb, kıçırdı. - Başğa izlegen zatıgızñı aytıgız, alay bolmasa, söz berlik tülme, - deb, aythın sözüne qarıv koş, guloçun polğa turuşdurdu.
- 5720 Tilkav elli, ellileni atı bla dav aythın alaşa kara şinlini turaklağança köürb, közlerin candırıp, avuzun suvdan kumğa canı çıkğan çabaqça aç, söleşirge

hazırlanıb, nögerlerin canlata, alğa çıqdı. Alay bolğanlıqğa Qırımgeriy, anı muratın esleb, tayağın polğa urub, sekirib örge turub:

5725

-İş bizge açık bolğandı, süd keşeşe ketedi, - deb, atavul çoçarça, eki canına ava, südüleni allında keşeş üyge cöbeledi.

İşini üsünden söleşirge termile, Cantemir, afendini ızından aralıb, keşeş üyden çıqğınçı kesini kayğısından söleşirge madar bolmazça körgeninde, carı borkün mañılayına tüşüre, celkesin kaşy, artına turdu. Südüle keşeş üyge kirgenley, süd üyde davur ullu bolub, ellile, bir-birin işıra, arbazğa tögülüb tebredile.

5730

Tavlay, Qasımni eşik üsünde nek süyelgeninden hapanı bolmay:

-Cigit caş, koy sanamay eseñ, eşik üsünde oba kazığı bolub turma da, bu cahanimden arı bir çıqmağa koy!- dedi.

5735

Közleri Cantemirden ayrılmay, aña esi ketib, kerti eşikge çıqarğa ellige çırmav bolğanın esleb, bir canına turğanlay, şındıknı allın açıb içündirgança, eşikni üsüne basınjanla, arbazğa qotarıldıla.

5740

<< Arabi, Qanamatnı turğan cerinden til eterge kelgen bolurmu, oğese başqa kayğısı bolurmu? Alay bolsa da beri südge kelib sirelirge, işin koyüb, ne kayğısı bolur? Bir işeksiz, taħsa berirge kelgendi. Tiyib turğan carıq kün bla ant eteme, seni ızından da ayrılmam, sen barıb oqatöppelege Qanamatdan sözüñü artın çıqarğınçı, men içegilerin bla cerni sibirtdirirme >> , - deb, bu kayğıla, ırhı carnı aşagança, cüregin kemire turğanlay, mıdaħ başın enişge tutub, Cantemir ozub tebredi. Anı körgenley, Qasım, malnı cigine turtgença, ilgenib, allına süyeldi. Cantemir kesi kayğısında allında Qasımni eslemey, kelib öşünün urub, Qasım taba essiz qaray, arbazğa çıqdı.

5745

<< Bu aman Cantemir, sılhır koyça, tögerek burula nek aylanadı? Bir işeksiz, Qanamatnı taħsasın bereyimni, oğese bermeyim koyayım deb sağışlı bolub, qalay eterge bilmey dıgalas ete aylana bolur... Kesi kibik bir carlı çeget börü bolub aylanğanlay, anı taħsasın bergen adam, tab tüşse, kimni da qanın içivden canlamaz. Ma meni körgenimi esleb, adamlğa katışıb , koyan soğuncaq etib, ızın acaşdırırğa küreşgenligidi. Senden az hıyla bilgenni sen ölüğün kör, qayrı barlığını men seni bek usta bileme >>, - deb Qasım, sağış ete, bir-eki atlamdan

5750

ellile basınñanı kıyırına çığıb, pravlenñe barğan oram tuvra bolurça, suv aqğan bırıǵa tayana, müyüşge süyeldi.

5755 Ellile, arbazğa tögülüb, bir söleşgen adamnı tögeregine kutam-kutam boldula. Alanı atı bla südde söleşgen qara şinli alaşa kişi, avuzun açhanı sayın tişleri aqbaş hazırlaça ağara, avuz südnü ne keserin bilmey dıgalas etib, el ustaznı-Taşaldarnı- katına süyelib, munu taba burulğunçu, bir-eki colda ceñine tiyib bururğa kölüne keldi. Alay bolsa da iynek savub aşığışdan cuvulmay qalğan kir qolları bla qara şarla ceñine tiyerge bazmay turub, Taşaldar kesi munu taba burulğanında:

5760

-Sen, qara tanığan adam, bile bolursa, bizni işibizni süd qalay keser deb murat etese?- deb sordu.

5765

Beri, sorğanña qararğa da tursunmay, cıyı añılağan kiyikça, hamhotun kökge tutub, cay çibinde issilegen alaşaça, başın arı-beri silke, quyruǵu cıyırılğan qara şarla gabrayını ceñinden qaysı elliden ese da cabışhan bappañanı baş kılçıǵın arıvlay, ellileni başları bla qarar:

-Südge, colğa kelib aylanmay, Qanşavbiy cüyüşhanı kesine barıb söleşgenigiz igi bolluq edi,- dedi.

5770

Ustaznı tögeregine basınñan ellileni ortasından, qaya carılğança, tilqav elli çığıb, iş bla duqur-muqur bolğan qolun allına uzata tizdi:

S-s-sen, o-o-okı-ğ-ğan a-ad-am, a-lay a-a-ay-tır-ğ-ğa a-a-ayıb tü-tü-tül-m-

müdü! C-c-cıl-lan du-du-duǵu-ğ-u-manı sü-sü-süy-m-mey edi, o-o-ol da a-a-a-anı

te-te-teşi-gini a-aa-allında bite e-e-edi d-d-eg-gen-ley, s-s-sen a-a-anı ü-ü-ür-

et-tm-mey...

5775

Elni davçuları, tilqav söznü uzakğa sozarın sezib, ustaznı tepçildeb tögeregine qarar tebregeninden, berib ketmesin deb qorqub, bilegi bla nögerini qarnına türte:

-Sabır et, İsmail! Bir söz añılamağa qoy, - deb, tıñılağanın bildire, ustaznı avuzuna qaradı.

- 5780 Beline mans baylanıb, ayü çaç biçen kirgen qara kiyiz börknü allın qayıra, adam ortası bolğan elli bir canına burulub sözge qoşuldu.
- Teyri, bizden adam söleşgen zamanda Qalageriy uzun-uzun kekirgenin caratmağanma. Ol bizni asırı cıtırıq bolmaz, andan ese, cıyın bolub aylanmay, har kim carılığına çaçılsa igidi, - deb kesi allına söleşe, tögerekden çığıb, tüklü, 5785 qatıhan çabırlarından baş barmakları qaray, süd üynü töben canına taşıydı.
- Saqal-mıyık canı urğan qara şinli, ullan qaraköz çaş, oñ bilegi kıyırlarına har tigilgen cancavluqğa tağılıb, tögerekni carıb ustazni tuvrasına çıqalmazlıqın bilgeninde, süd üyge kirgen taş başıçha minib kıçırdı.
- Südü da bolsun, colu, zakonu da bolsun, oñlu oñsuznu aşığanlıqğa, << alay 5790 etme >> degen coqdu.Qanşavbiyni egeti haqımı üsünde urub bilegimi uvatıb, tögere kelgenimde, tüzün ne bolğandı deb da sormay, keñeş üyge taşıyıp ketedile. Endi Taşaldarnı tögeregine basınğandan ne hayır bardı, ol, oñlunu canında bolmay, bizni canımızda bolluq tuldü. Cürügüz, keteyik. Süd etilirge kerek bolsa, çalmanda sınğan qazıqdan igi bizge kişi süd eterik tuldü.
- 5795 Ustaz bla söleşgenin qoyüb, ellileni davçusu, nögeri Aslan pravlen allında bir pelaş etmesin deb qorqub artıqsız da Biymurza bla Toğuzaqı birge körgeninde, qatına kelib, aythanın onovçula eşitiriklerin cüyüb, kıçıraraq aytdı:
- Aslan, ceñil bolma! Sanıñ uvalıb kıynalğanıñı kim da biledi. İşibizge qarağan adamları avazları çıkğınçı, asırı ceñil bolasa, bir sabır et, - deb, sav qolunu 5800 ceñinden tutıñlay taş başıçdan tüşürüb, qulağına ne ese da bir zatnı şıbirdab, nögerlerine qoşdu.
- Ustaz, Aslanı aythanın caratmay, cırık-quyruq qara şarla gabrasında tüymeleri mutıuz bolğan cerlerin qol cavluğı bla işib cıtırata, pravlen allında Biymurza bla Toğuzaqğa köz cetdire, ellileni alçısına, alaşa qara şinli kişige aylanıb:
- 5805 -Maña sorğanığızda, kölüme kelgenni aytdım, - dedi.—Entda aytama:Südge— colğa cürüy aylanğandan ese, Qanşavbiy cüyüşhannı kesine barıb aytsağız, ol cumuşaq adam, siz aythın zatnı qabil eter edi.Anı üsü bla işigizni südge bergenden sora, kıçırıkni qoyüb, südnü aytırığın saqlarğa kereksiz.Südüle tüz adamladıla, ala işni bir canına avdururla, ol zamanda, süd kesgen barmaqdan qan 5810 çıqmaz deydi, siz da zakon, süd biçgen zatda tohtarğa kereksiz, - deb, canırtıb bir

zat sorurla degen qorkuvda, ortadan cıgıb tebredi. Alay bolganlıqğa busağatğa deri tayağına tayanıb, baş enişge qarab, tıñılab turğan Tavlan, Taşaldarnı aradan cıgarğa qoymay, allına turub:

5815 -Cıgit caş, ayıb etme aythanıma, - dedi, - sen beşikde zamanda men seni atañ haribde calçı edim. Seni atañ, qoluna bek adam bolsa da, el bağası bir edi. Atañ harib starşına bolğan cıllarında seni da elni açhasına oqutub adam etgendi.

Taşaldarnı beti türlenib, tepçildeb kelib, Tavlannı avuzuna çaba:

-Qart, asırı uzaqdan tutıansa, sen kim eseñ da, men tanığan adam tülse, ne zat aytırıq eseñ da, ayt da boşal!—dedi.

5820 Basınğanlanıbirini avuzundan cel çıqmay, tıñ bolub, Tavlan cuvab etdi:

-Meni tanımazğa da bolursa, sen kursavay ösgeñ bir caş, - dedi.—Anda hata coqdu. Men hırşını uzaqdan salsam da, bav orunğa cetdirmey qoyarık tülme. Ma men, caşdan başlab, sanavum tavusulğan bir qart boldum. Ol zamannı içinde ne bu südü üyde, ne ma bu Pravlende tüzlük bolub bir zat körmegenme. Kimni cağı
5825 bolsa, kimni hırcunu qalın bolsa, südü da, onovçu da anı canına avadı. Menden ne tabarıkdı onovçu, eski tonumu ciyirgenmey stavatında qarınça eterik da töldü. Kiri bolğan adamdan bir gıl tüşedi. Cıgit caş! Aytdırmay qoymay eseñ, calçıların soyğanla, keslerin şiyih kibik etib, fitna qarab aylanğanla, hırcunları qalın bolğanını sebebinden, mıyık túbünde külüb aylanadıla. Birer carlı va
5830 buğovğa, kiritge salınıb turadı. Sen, kara tanığan adam, bılay nek bolğanın bizge añılat, - deb, kerkilgen tayağına bir qolu bla tayana, bir qolu bla da cırpa borkün alıb, bükleb mañılayın sürtdü.

Taşaldar, közlerin Biymurzadan ayırmay, tepçilden turub, kesin küldürürge küreşdi:

5835 -Ser bolğansa, akka, - dedi ol, - ölü göbelek-keça, cer-cerge kesini urub aylanmay, nıgışha caraşsañ igidi, - deb, naqırda siltav bla Tavlannı zikkıl çepkenini ceñin silke, tögerekden cıgıb, cıtıravuç çuruqların cır-cır etdire, barıb Biymurza bla Toğuzakğa qoşıldı.

5840 Ellileni davçusu, Taşaldar kesin ellileni ortasına koşarğa küreşgenine, bir tüz col
üretirmi edi degen muratı tolmağanında, , anı bla söznü başlağanına soğurana,
kolu bla Taşaldarnı körgüzte aytdı:

5845 -İt telisi suvdan börek izlegença, bu gaz-gazğa onov sora kelgen, bizden teli
bolurmu? Ne eteyik, bir abınğan mıñ sürünedi, bizni kibik caqsızlanı ayakları
taya tebrese, özenje tüşünçü, ayak orun tabmay baradıla. Qalay-alay bola ese da
südnü kesgenin da bir köreyik. Haka aşalğan da biz, tüyülgen da biz. Ne üyü
kuruğandı, anı köre turğanlay, süd bizge bir çüyre zat eterik bolmaz. Nasıbha,
elni rais afendisi südnü üsünde bolğandı, - deb tögereğine onov sorgança qaradı.

Bilegi baylanğan caş artıdan, kişiğe da aylanmay aytdı:

5850 -Quran bla ant etib Toğuzak köbmey qalğanlay oğuna, afendini da Toğuzaknı
bazmanına minnenin bilgenme. Ol aña adamıça ant etdirse, köbmey ne madarı
bar edi, afendi, qallayla ese da içinden dua oqub, bir hıy-mıy iş etgendi. Biz,
qarañı adamlı, alanı qaydan bileyik, oñlula siye da, kebdire da biledile. Biz a,
ındır başhan uvanıqlaça, tögereklerine aylana turabız. Meni...

5855 Ol söznü artına cetginçi, nögerlerinden ayırılıb Biymurza, altın bla boyalğan ullanı
bıçağı butuna tiye, südnü üyüne bara, söleşgen caş taba közün qıñır cetdirdi:

-Quru aylanğan tirmença, caş, dığırdab turğandan sora, başha işiñ bolur
demeyme, - deb barmağı bla canıvlab, keñeş üyge taşaydı.

Tavlan, belin igi da tüzetalmay, kerkilgen tayağın cerge hını urub, Biymurzanı
ızından açı qaradı:

5860 -Sizni zorluğuguznu körüb, taşla, tavla cılay bolurla, sizge meni bir kölüm
keñmey körüme kirmeyim, - deb tayağın süyrey, çabır salamları bir-birine tiye da
şıbırday, türmeden közün burmağanlay, Pravlen arbazdan çığıb ketdi.

5865 Tavlan aytıb ketgen söz kızıp canğan otħa cav kuyğança etib, cıyılğanla, ullanı cel
kelirni allında şavşalğança, şum boldula. Südnü üyünü eşigine cuvuk turğan bir
qavum ürülüb kirdile. Anı körüb, qalğanla da basınıb kirib, bir kesekni içine
arbaznı boş etdile. Adamlanı ızından Cantemirni üyge tıgılğanın körüb, Qasım,
müyüşde betcanın qoyub, kelib biyağı eşik üsüne süyeldi.

Üyge basınğan ayak tavuş tohtağanında, südü Qırımgeriy, künbetni ekicillik kavdanıça saqalın sılay:

5870 -Bılayğa cıyılğan südüle, afendi da üsübüzde bolub, - dedi, - işni, elek bla süzgença, süzüb, bılay kesgenbiz: ilipin Qaşavbiy cüyüşhannı cerini üsü bla barganını sebebinden, Toğuzaknı sizge suv bermegenin biz qabil etebiz.

Avuzundan ol söz çıqınçı şum bolub turğan ellile, anı eşitgenley, bal çibinle cızılğança, cızıldab, Qalageriyni avuzundan sözün aldıla. Ellileni alçısı alaşa
5875 qara şinli kişi, burnuna çirçik-çirçik ter çıqınçı alğa öterge küreşib, qolları bla nögerlerin türtüb col ayırğanın tohtatmay, ellileni aralarında ayak büge, mañılayında qan tamırları cıımça körünjünçü kıçırdı:

-Suvnu, cerni üsü bla eltmey, köknümü eltirikbiz? Oğargı özen, qoban bizni ceribiz bla baradı deb, ulla suvnu allın tıymay iği da turadı. Alay qalay boladı?
5880 Sizni...

Sözünü artına cetginçi, Biymurza, qolun imbaşına salıb, közüne, uv cılança, citi qarağanında, cüregin suvuk suvça, suvuksuratıb, celkesin kereksiz qaşy, başın enişge tutdu. Cunçuğanı bir kesek açılğanında:

-Biymurza! Bılay nek etiledi bizge?- deb sordu.

5885 Sol qolu bla altın boyalğan bıçağını başından qadalğanlay, tilini uçu bla içhindirdi:

-Zakonnu etgenine, qarın boqğa kıçırğan tuvarça, kıçırmay, tıñlarğa kerekdi, - deb, üynü bir müyüşünde bir da tohtamay davur etgenlege buruldu.

Ellileni davçusu, bir da kölü qanalmay, kısınkıqga kirib, öşünü bla col ayıra
5890 barıb, südülege tuvrağa çıqğanında, afendige aylanıb:

-Bu tüzlükümüdü?- deb sordu.

Cañurdan sora colda tohtağan balçık suvça, afendi, közlerin süzültüb, at-tahtiat oquğan zamandaça, barmağın költürüb, stolda Qurannı körgüzte aytdı:

-Cerni, suvnu, havanı Allah kesi üleşgendi, ol etgen zatnı türlendirirge meni
5895 qolumdan kellik tuldü, - deb, güh költürülüb içinğança, qolu Qurannı canına tüşdü.

Afendini avazın bir eşiteyik deb tıñlab turğan ellile bir-bir süd üyden çıǵıb tebredile. Adamları artı çıǵar-çıkmaz, Toǵuzaq, beti tavuq şorpaça cıtıray, kısıla kelib, Qırımgeriyni kulaǵına şıbirdadı:

5900 -Bügünlü beri el bla bir kıynaldıǵız. İşni boşasaǵız, meni bla tepsige oltururǵa bir kelsinle degendi han bala. Nögerleriñi al da kelmey qalma, boza asırı qaynaǵandan cıkkırını uvatıb ketedi, - deb, qalğan südülege da qarab, külüрге küreşe, üyden çıqdı.

5905 Bozanı hıparın eşitgenley, Qalageriy, Qırımgeriy, Şahımgeriy, atavul qoçharlaça, bir-biri ızından tizilib, em artlarında, burun suvu cıtıray, qağıtnı kıyırını da qoltuǵundan qaray, Tohtar—qavumu da tiri-tiri atlaǵandan colda uvaq taşları çartlata, Qanşavbiyni arbazına taşaydıla.

5910 Ellile südden qaçılğanlay, cüreklerin qayǵı kemire, ne eterge tabmay, bir qavumu, qorǵaşın quyulğança, başların enişge tutub, bir qavumu da açıqların esnegen bla tumalarǵa küreşe, ışırla, bir-bir, kutam-kutam Pravlen arbazdan çıǵıb, kesleri allarına hunanı canına coppu boldula. Hunanı içinde Taşaldar bla davçunu keñeş etgenlerin körüb, Aslan, avruǵan bilegin nögeri eslemey türtgeninden cıyırıla, hunarǵa qablanıb kıçırdı.

5915 -Beri kel, Şamail, ol genezirge seleşgeniñden bizge hayır coqdu, - deb, bulut basıb turğan betlege işarǵan cılv urdura, avruǵan qolun qoruvlay, hunadan ayırılıb nögerlerini ortasına kirirge qolu üçün tartınıb, kıyırǵa çıqdı.

5920 Şamail artha qalıb Taşaldar bla söleşgenine nögerlerini cürekleri kıynalıbmı kıçırdı Aslan, degen qorkuvda cunçuǵandan başın örge költüralmay, kelib nögerlerine qoşuldu. İsmail, hılikke etib işarǵanın mıyıǵını túbünde qaşıra, Şamail taba burulub sordu:

O-o-ol ga-ga-gaz s-s-ss-a-ña ne-e aq-aq-aqıl ü-ü-üre-t-tdi?

Qalğanla, bir-biri bla söleşgenlerin tohtatıb, ne aytırıqdı deb, Şamailǵa qaradıla. Başın költürüb qaramasa da, nögerlerini arǵa qararǵanların esleb, cunçuǵandan betin ter cuva, başın költüralmay başladı:

5925 -Men Taşaldar bla söleşgenñe sizni kölügüzge cuq kelmesin, qara tanıǵan adam ne deseñ da bir tüz colǵa üretirmi edi, deb tohtaǵan edim.

-Tepçilden turma da ne aythanın beri silde, - deb Aslan, qolun qoruvlay, kesin alğa urdu.

5930

-Şamailni allıbizğa salğan esek, avuzuna çabmay, aytmağa koy, - deb coppu ortasından başım suğa birevlen kıçırđı.

-Alaydı, alaydı! – deb bir bölek tamaq aña qoşulğanında, Şamailni kölü bir kesek bılıb, söznü başladı:

-Men da sizni birigiz kibik birme, ışanmağanlığıız bar ese, bir canına turayım...

5935

-Anda çaş bir söz aytadı deb, sabiyça, kesini öpkelete turma da, aytırñ bar ese, ayt da boşa. Bılayğa basınıb tururğa bizni zamanıbiz çokdu, - deb, beline mans baylağan elli, allı büklenen kiyiz borkün qoluna alıb, ayü çaç çançılğanlanı arıta, kesi allına söleşe, coppudan çığıb, bir canına buruldu.

5940

-Meni öpkelegenim, zatım da çokdu, alay a...Aythanıma, biyağında Taşaldarğa söleşgen zamanımda, ol alay aytdı: Süd, col deb küreşgenigizni aman etgensiz, alay bolsa da entda barıb Qanşavbiyni kesine calbarırğa kereksiz. Ol, sizni kıynalğanığıznı körse, bir adillik eter deb, bılay üretgendi. Qalay etilirge kerek ese da, köbnü aqılı da köb, siz aythança eteyik, - deb, qara cerde Şhaytıdan boynu bla ağaç tarthança, betinden teri quyulub, erinleri qurgaksıb tohtadı. Aslanı beti ketib, qolu avruğanına da qaramay, coppunu içine carıb kirib, kıçırđı:

5945

-İt telisi suvdan börek umut ete edi degenley, << kesimi haqım için egetiñ urğandı da bilegimi sındırğandı, anı için saña, han bala, calbara kelgenme >> deb men barlıq tülme. Barırğa süygen kesi barsın. Qanşavbiyge baş urluq bolub, andan tarığa, südge-colğa kire aylanırğa kerek tül edi. Süd da, allıbizda turğan onovçula da, afendi da, Qanşavbiyge can basıb, işni ol süygença kesgenden sora, biz başıbnı suğarıq ceer qalmağandı. Andan ese, köbden köb ölür, azdan az ölür, biz alay qanıbnı tökdürüb qoymazbız, - deb asırı kızgandan avruğan qolun cancavluğdan çıgarıb silkib, közleri erşi ciltıray, beti kögerib, soluvun ceñil-ceñil ala tohtadı.

5950

5955

Anı aythanın eşitgenley, har kim birden söleşib, biri aythanı biri aqılamay, davur bolub, bir bölek zamannı turdula. Davur bir kesek şoş bolğanında, betinde ter cuvğan ızları qurub, kir tamğala tüşürüb, Şamail aythanın siñdirirge küreşdi:

-Biz tariĝan esek, Ŗanşavbiyden tariĝmaĝanbız. Artıĝlık cetdirgen Toĝuzaqdı. Tariĝanıbız andandı. Aslan aythança, birer qazıq alıb tebresek, onovçula tıyüşüĝüz deb qoymazla. Alıb barırla da Temurqa nögerleri bla olturĝan gözenñe atarla. Bılayĝa cıyılĝanlarda üy bla bir üydegisi bolmaĝan ĝazna adam coĝdu. Biz coyulub ketsek, alanı kim tutar? Ŗaynaydı Aslan, bir calan caş, qalay etse da, ızından cılar oñsuz adamı coĝdu. Kereksiz boş qayĝılanı başıbızĝa tartıb aylanñandanese, barıb Ŗanşavbiyge söleşsek, cumuşaĝlıĝ eter deb, men bek ışanama. Barlıq adam meni ızından tebre, kün keç bolĝunçu, barırĝa kerekdi, - deb coppunu bir canına çıĝdı.

Aslan, açıvdan çabar atça qaltıray, avruĝan qolun sil kib qıçırdı:

-Adamlıĝı, ötü, erkişiligi bolĝan beri burul!- deb, colnu buķu etdire, çartlab colnu bir canından bir canına çıĝıb, cıyı añılab duppurĝa çıĝan kiyikça, nögerlerine qarab toĝtıadı.

Ellile, coppu bolĝanlay, colnu eki canında eki teñlerine qarab, qalayĝa ayırılırĝa bilmey, Şamail taba çayqalıb, daĝıda beri qarab közleri cana, köküregi ĝürbeci körükçaköbe turĝan Aslanı körsele, beri çayqala, alay ete bir bölek zamannı, suvda kömük çayqalĝança, çayqala turdula. Em artında coppu, eki carılıb, colnu eki canına ayırıldı. Aslamısı Şamailni canına ayırılıb, anı ızından, bu canına qararĝa uyalıb, başların enişge tutñanlay ketdile. Aslan, bölek mögerin ızından tizib, qan çıĝıñıçı eki ernin qatı qışñanlay, tuvradan taşaydı.

Men kesim qarab turub, ellileni bir tilli bolmay alay eki carılĝanlarına bek ulla buşuv bolub, cüregim avrudu. Aslanı canından bir-eki qıçırırĝa küreşdim, alay bolĝanlıĝĝa meni qıçırırĝımı eşitgen bolmadı. Tamaqları menden abadanlanı qatında meni tavuşumu eşitilmegeni ulla seyir tıldü. Bılayda Şamail ĝomuĝ da, ters da boldu. Allından oĝuna anı, qayın çıbıqça, arı-beri mairişñanın süymegen edim, alay bolĝanlıĝĝa, cararıĝdı deb, bir qavum adam alĝa tutñanlarında, söz qoşñanı cararıĝ tül edi da, anı üçün tükürüĝümü cutub qoyĝan edim.

İşni artı qalay bolĝanın men közüm bla körmegenme. Barıb ĝan bala Ŗanşavbiyge calbarĝanlarına qararĝa bek razı edim, ol da alaĝa ne aytırıĝ ese da. Alay bolĝanlıĝĝa meni Şamailni ızından nek barganı bilmey, << ötsüz >>, << adamlıksız >> deb, bir canıma tiyer söz eşitirme deb qorķub, Aslanı ızından

ketdim. Şamailnı ızından bir ullan taş atıb koyğan bolmasa, burulub da
karamadım. Ertdenbla kobub Şamailladan hıpar bilginçi, keçe köz kısalmay tañ
5990 atdırdım. Kobub elge çıkğanımda, em alğı burun allıma Harşım tübedi. Ol bla
men ullan tatahla edik. Bir-biribizge avruv bolsun demegenley bir elni içinde
ösüb, çalkı tutğan caşla bolğan edik. Tünene menden ayırılıb Şamail bla ketgeni
üçün, ıñarıb, kayrı barasa degenine da cuvab etmey, cuğuturça, kıñırma qarab,
ozub tebredim. Alay bolğanlıkğa, hıpar bilirge termilgenimi horlayalmay, ızıma
5995 burulub, seyirsinğenden avuzun açıb maña qarab turğan Harşımın imbaşından
kağıb:

-Eslemey barama, kaydan kelese?- deb subaylık etib sordum.

-Cetgen kız cerli eşekni tanıamaz deb, kızlağa aytadıla. Allıña türtülgeni da
tanımağanıñ ullan seyirdi. Kayrı barama barıb, busağatda otun carıb boşab, saña
6000 atılıb keleme. Tünene bizni bolğanıbızni adam ne körmesin, neda eşitmesin,
iylikğandan başımı örge költüralmayma. Sen cıgıram bolmasañ, aytırık da tül
edim. Alay bolsa da saña aytmasam, avur cük başhança bolub turluğma, - deb,
belibavuma kolun suğub, celkesin kaşadı.

Hıparnı cassısın keltirirge tebreğenin esleb, kölkaldı bolğanımı unutub, boşab,
6005 alğınça, boynuna kolunu suv ağaç etib uzatıb, nığışha keltirdim. Nasıbha köre,
nığışda bir sañırav haciden sora adam bolmay, eki kulağımı da ciberib Harşımın
hıparına tıñladım. Başha cetişimsizlikleri bolsa da, meni bu nöğerimi
caratılğanlı ötürüğü bolmağandı. Ol kalay aythın ese, men bılayda anı cazama.
Men cetdirmey koymasam, bir da ötürük söz koşulğandı deb aqılım
6010 coğdu. Harşım hıpar aythın zamanda cazıb alırğa kerek edi. Alay bolğanlıkğa
men ol zamanda kara tanımay edim. Ol sebebden bütevley esime, unutmay
turğanıma ıñarıb başlayma. Harşım, sañırav hacı eşitmesin deb, kulağım taba
kısılıb, hacige da bılayğa kelib cökgeni üçün bir-eki colda hını qarab : << Hacı,
künorta bolğandı >>, - deb, hacı anı eşitib koramağanında, cüregi rahat bolub
6015 tebretdi:

-Seni Aslanın ızından burulğanıñı eslemey, Şamail taba burulub ketdim da,
ekinçi ızıma kaytırğa uyalıb, koşulub kapħakğa deri çıkdım. Sizni taba qararğa
iylikğanlay, başımı enişge tutub, Kaşavbiyni kabak eşigine tirelginçi bardım.
Sizden ayırılğandan arı cetginçi Şamail Aslanña atayıpsını başhanlay bardı. Ol, eti

6020 açığan adam, kızılıb, başın da, elni da bir pelahğa koymağa edi. Bir alada qalay bolluqdu deb söz çıqğan neda bir ahsınğan tavuş bolmasa, Şamailnı ızından barganla colnu uzunı sözge qatışmay bardıla. Sora qabaq allına sirelib, igi kesek zamannı turduq.Çankalanı qılıqların bilmeymise, artıqsız da Qaşavbiyden erkinliksiz carlı adam arbazğa kirse, egetlerine ayıb qıstatıb ciberedile. Bir

6025 zamanda, biz da eşik üsüne basınıb turğanlay, Toğuzaq Qıyamıtını da, Biymurzanı da alıb qatıbız bla ozdu.

Alanı gitçe eşik bla aşırıb, bizge burulub:

-İhı, tohtamay edigiz da, biyağı siz boynuğuznu uzatıb keldigizmi?- dedi.- Eşek tayaq da költürür, cük da keltirir deb sizni kibiklege aytadıla. Erikginçi turuğuz

6030 bılay, - deb gitçe eşikni qatı urub ketdi. Bir qavum nögeribizni açıvdan boyun tamırları turdula. Alay bolğanlıqğa, stavatında batır bolğan itça, Toğuzaqnı bizge cekirgenine kişi cuvab etmedi. << Anı bla gır-mır bolub, işge zaran salmayıq deb qoyğanma >>, dey edi artda Şamail .Qalay-alay boldu ese da, huppegiden toyğan itça, bizge ürüb, taşayıb ketdi. Men uzalıb bir demenili taşnı qoluma cumdum.

6035 Alay, caşlıq etib, qalğanlağa meni amaltın bir ot canmasın deb qoydum ansı.Ol taş bla urğanlay, gakkı başın qaçarıqedim.Biz da, saqlay erigib, adam coqlamağanında, har kim erigib , avuzun aça tebreğeninde, nögerleribizni biri:

-Bılay tursaq, bizge kişi kellik tuldü. Andan ese, keleşige ölüm coqdu, Şamail barsın da bılay-bılay, camağat han balğa söyleşirge saqlab turadı desin da aytsın,

6040 - dedi.

Ol adam (kim bolğanın esleyalmadım, qabaq taba qarğan bolmasa, başqa canına qaramay edim) alay aqıl söz aythınlay, ol aythın sözge razı bolub, bir bölek tamaq da qoşuldu. Adamnı aslamısı Şamailğa qarab tohtağanında, beti-qutu da ketdi, alay bolsa da qoluna tüşgen çibik kesekçikni uvata, aqırtın gitçe eşikden

6045 arbazğa kirdi.

Ne boldu deb, biz da qayğılı bolub turğanlay, bir zamanda Şamail, beti aqarıb, için urub cetib, şıbirday aytdı:

-Qaşavbiy kesi caravuna çıqğandı, Toğuzaq ayak colnu allında qumğanı bla saqlab turadı, ol beri çıqarğa, biz arbazda süyelirge kerekbiz, meni ızımdan bir-

6050 bir kirigiz, - deb allıbızda tebredi.

Biz da üynü allında süyelib turğanlay, Qanşavbiy ayak coldan çığıb, Toğuzak da kumğanı költürüb ızından, imbaşları cıltıray, bizge közünü kıyırın cetdire, üye taşaydı. Eşigibiz kurudu, bizni bla söleşirge süymey ketdi deb salpılanıb turğanlay, ortabızdan birev kıçırdı:

6055 -Oy alanla! Qalageriyi başın köreme, arı terezege qaraçığız, Ma!Ma!Bir mazallı goppanı tutub turadı, - deb, qurğaksığan erinlerin calay, Azret terezege barmağın uzatıb tura edi.Meni sartın, qalğanla da menden bittir bolğan bolur edile, Qalageriyi eslegenleyime, Qanşavbiyini arbazına boş kelgenibizni tanıb, mıdağ boldum.Şamail biz Qanşavbiyden tarıqmağanbız, Toğuzakdan tarıqğanbız

6060 degenlikge, sağış et kesin, Toğuzak kimni cerin, suvun qoruydu.Cer, suv Qanşavbiyinkidi.Toğuzak anı bir egetidi.Tab andan tarıqğan esek da, ol aña razı bolmağandı.Qalageriy a südde ayılğan zatları aythan ese, seni cavuñ bizley bolsun.Bir qavumbuz kelgenibizge soquranıb, berib keterge da bolalmay, arsar bolub turğanlay, bir zamanda, imbaşları pagonlardan cıltıray, köküreginde da bir

6065 cıltıravuq tögerekleri bla, qolunda qamçisi bla, Toğuzak da ızından, samır maskeça tağılıb , Qanşavbiy bosagadan beri çığıb, koridornu bağanasına tayana tohtadı.Ötürükden ne hayır, qolunda qamçisin körgenley, uruğamı tebredi deb, aqırtın adamları artlarına silcırardım.

6070 Sen aña bir da külme, cay cılandan qorqğan qış arqandan ürkedeydi. Bir cıl buzovçulukda qalay ese da men qoşqa çımırta cıyarğa ketdim. Buzovla emdile da, ol zamanda mal iyesini çası qamçı bla meni sırtımı bir şağrey etgendi da, andan beri qamçini ekinçi qat sınağğa, madarın tabıb, unarıq tülme.

6075 Bir kesek matuñluq etgenimi Qanşavbiy bizni taba kelmey, koridorla tohtağanlay bilib, adamları artlarından biyağı ornuma keldim. Seni teñligiñe ısanıb aytama, artıqsız da bılay çığıb kişige aytma, olseñ da, seni bla çirib qalsın. Kelib alay sın taşça süyelib, oñ qolu bla qamçisin allına tutub:

-Nek aylanasız, ne izleysiz?- deb sordu.

Bu eki-üç söz çıqğanlay, calan köküregime qar cummağrı qışhança suvutdu.

6080 Şamailçık, alaşalığından da ozub, tobuqlarına deri cerge taşayğança, şılabçık bolub, boynu imbaşlarına taşayıb, allına bir eki-üç kere atlarğa küreşib, töben erni qaltıray aytdı:

6085 -Altın etegiñe başıbızni urabız, ħan bala, ne ete eseñ da, cazıksın bizni.Biz da seni arbazıñdan çıķķan adamlabız.Bu Toĝuzak bizni çaşarĝa koymay, kol ayaz kibik birer cerçigibiz cıl sayın ħaran ħaladı.Suv başın kesgen emegença, kırdıknı burnu ħaraĝandan çapraķ aķĝınçı, bizge bir mılı cibermeydi.Bılay etme deseñ, uradı da sanıbızni sıñdıradı.Ne bu, ne biz ħoramay, bu elde bizge çaşav ħalmaĝandı.Ħan bala, bugün südge da andan keçivsüz bolub bargan edik.Bir cerde da tüzlük tabmay, endi saña calbara kelgenbiz.Biz- ħoy, sen - kıptı.Süygeniñi et.Alaymıdı, camaĝat?- deb Şamail , beti ħaĝıt kibik aĝarıb, bizge burulĝanında, biz da bir tamaĝdan:

6090 -Alaydı, alaydı, cüyüşhan!- deb kıçırırĝa küreşdik. Şamail söleşib boşaĝınçı, ızına aşıĝa bolur edi, tavĝa aylanıb bir-eki kere da esneb, biyaĝı ħamçisin allına tutub, aña söleşgença aytdı:

6095 -Arbası bolĝan kesini arbası bla, bolmaĝanña da Toĝuzak arba tabar, tirlikni bavlarıma taşıĝız, işni üsünden andan sora söleşirbiz, - deb ħamçisin artında sirelib turĝan Toĝuzakĝa uzatdı.

6100 Anı eşitgenley, boyun suldalarıbız kerkilgença, başlarıbız kökürekleribizge salındı. Bir kesek turĝanlay arabızda, kıızĝan çoyunda çartlaĝan ħurmaşça, beline mans baylanĝan bir kişi (atın bilmeyme, ħaydan ese da kıyır tiyredendi) çartlab çıĝıb :

6105 -Alay ħalay boladı, tayaķ tiygen da biz, cerçikleribiz ħuru ħalĝan da, ceñilgen da biz, - dedi, kiyiz borkün silke.- Boynumu tört cerinden kesdirseñ da, barallıķ tülme. Mandalakla kibik uvaķ üydegimi taş tübüne ħuyub kelgenme. Çıçhan da, kışdan ħorķub, cılı ħoldan başına madar etedi, bılayda saña biçen taşy, üydegimi kırallıķ tülme. Men, Allah ħarĝaĝan adam, bu zathā ħaydan ħatışdım ese da, caratılĝanlı povestka ħoluma tiymegen edi. Keteme, asmaĝa assañ da, ħallıķ tülme,- deb barmaĝı bla boĝurdaĝın körgüzte, corĝalab ħabaķ eşik taba canladı.

Şamail, kesin ħarıvsuz ıřartırĝa küreşib, ħatħan ĝıbitça, betin cıyıra, ne ese da aytırĝa başlaĝanın esleb, Ħanşavbiy, ħolun bizni taba silkib, üyge taşaydı.

6110 Arthā ħalĝanña Toĝuzaknı tayaĝı cete, arbazdan çıķķanıķda, boza siñnen ħart südüleni cırlaĝan avazları ħulaĝıbızĝa keldi. Arbazdan çıĝar-çıķmaz, birbiribizge tik söz aytıb tebredik, artıksız da bek ħar kim Şamailĝa ilindi. Aslanı

6115 ızından ketmegenibizge barıbiz buşuv etdik, alay bolğanlıqğa, ozğan caşurnu camçı alıb sürgenlikge, kaydan cetgin. Sırtı kiçigen biyni bosağasına bar, deb billay bir zatnı sinab aythan bolurla.

-Şamail, tört malçı gırcınnı aşab küz çalkıda tamadalıq etgenlikge, billay işge caramazlığı belgili boldu, - dedi nögerleribizden biri.

6120 -Koy-koy, Şamailnı allıbizğa salğanlay da işni artı bilay bolluğun bilgen edim, kesin kaltakçık etgeni üçün, işge tirelse, cünne tüşgen tavukça, katışıp qaladı. Bugün Qaşavbiyni allına çıqğanında, başı imbaşına taşayıb ketedi deb tura edim. Billaycerde avuzunda qılıçı bolğan adam kerekdi, - dedi dağıda biri.

6125 -Qarayma da, Şamailnı artık sögvnü da bilmeyme, anı ızından barganla aña uşaş qavumlabız. Tışında kesibizni cigitçikle etgenlikge, bugün közüne cetgen zamanda, kavumubuznu da, Qaşavbiyni kaz boynun körgenley, ötübüz avubuzğa tögülüb qaldı. Kereksiz sözle bla bir-biribizni cüregin avruta turmay, tambla Qaşavbiyni biçenin qalay taşır onovun eterge kerekdi,- dedi ızıbızdan kelgen bir nögeribiz.

Anı eşitgenley, bugünlü beri avuzundan söz çıqarmay turğan seni qabırğa honşuñ İdris hını cuvab atdı:

6130 -Alay söleşgen avuzuñucılan ursun derik edim, alay a cazıqsınama ansı. Ne biçen taşığan hapardı ol? Anı üçün deb uvanıgımı örge qobarmam. Kerek ese, biçeni hucu qalsın, taşıta bilir. İşimi atıb bilayda biçen taşıy turluğum coqdu.

Sen taşımayma degenligiñe, qoymaz ansı, alay barıbiz da aytır edik, - deb dağıda birevlen söz qoşdu.

6135 İdrisge kerti ötgen bolur edi, qulaq artına deri kızarıb:

6140 -Tar özende bizge caşav tavusulğan ese, Qanamat elni tögereginde aylanğan hapar bardı, aña qoşuldum da ketdim, - dedi.- Bu tuqum artıqlıknı künde, keçede költürüb, tirmen qağışça tüyüle turğandan ese, börü bolub ketgen da igidi. Anı atlasañ, biy hamhotuña uradı, beri atlasañ, bayla cegib ciligiñi suv etedile. Alay etilmesin, qoruvlağız deb, onovçunu allına barsañ, dağıda sen ters bolasa. Bu tuqum caşavdan ese, caşamağan köb da igidi. Ömürlükge bizmi caşarıqbız, bir kün tuvğanbiz, bir kün öllüküz.Qorqsañ, qorqmasañ da, bolluğu birdi, - deb

İdris sözge kızıp turğanlay, Qalageriy, Şahımgeriy, Qırımgeriy, alanı ızından da Tohtar, bir-biri ızından kekire, suvsar millıkça, betleri kızarıb, ayakları arı-beri çala ozdula.

6145

-Südülege Qanşavbiyni caldanı igi sıññen köreme, ayakları tıbil basadı, - dedi içibizden birevlen eşitdire-eşitdire.

-Caldandan igi kerilib qalğanları igidi, Toğuzaq entda bir bölek bilek uvatsa, süd eterge kerek bolluqdu, - deb qoşdu dağıda birevlen.

6150

Qalageriy murukku etib beri burulğanında, birevlen igi qıçırıp:

-Qalageriy, harib, bugün da bir << igi >> süd etgense, colda qalkıp qalmağa ediñ, aşırırmı edik?- dedi.

Qalageriy, ne ese da bir zatlanı murulday, ızından kelgen Tohtarğa cabıññanlay, ullu colğa kesin saldı.

6155

İdris, citi qarab turub, südüle ayak çala müyüşden taşayğanlarında, nögerlerine burulub:

-Siz qalay süysegiz alay qarağız, , - dedi, - meni kölüme kelgen bılaydı: Temurqa bla türmede olturğan Orus caş biz bir adamdan eşitmegen caravlu, kerti sözlenni aythandı. Ol, elge kirgenley oruna, alay aythandı: << Biylerigizni, baylarıgızni, zalimlerigizni uruğuz da qara kösev etigiz, ol zamanda kesigiz rahat caşarsız >>.

6160

Anı ol sözünekünde, keçede da tüşünüb barama. Ol qalayese da bir ullu oquğan adam bolub, tav tübünde caşagan bir nasıbsızla bardıla deb eşitib, bizge boluşurğa kelgenley, bizni zalimleribiz urdula da türmege atdıla da qoydula. Qayda cürüse da, caşavu uzaq bolsun, anı bir sözün eşitgen ömürüne

6165

unutmaz kibik, alay söleşe edi. Adam deseñ, alaydı ansı, bizdegi bir qavum çartgurtlanı ne adamlıqları bardı! Töbentin imbaşları cıltırab bir bazıqqarın kelse, cubran teşikge kirgença, qorqub, birer cerge kısiladıla da qaladıla.

-Teyri, ol a ötgür adam köre edim. Kesin körmegenme, haparı bek igi çığadı, - dedi aña qoşula dağıda birevlen.

6170

-Dini başqa bolsa da, sadağa bolayım allay adamğa. Bizni tilibizni bilgen allay bir adamıbiz bolğa edi. Şamail da, harib, qaysı genezirne aytsa, aña avuzun aç

aylanadı. Alay ete keledi da, dof deb sırtından tüşüb qaladı, - dedi dağıda birevlen.

6175 Qaşavbiyni arbazından çıqanlay, tik sözleden kölü qalıb, köbüb turub, bılayda da atı sağımlğanında, tözalmay, qatıan tuluqdan aşıq tögölgença, tebredi Şamail:

6180 -Qoyuğu, alanla, kereksiz söznü töngerete turğandan bir erikmeymisiz? Sizni ortağızdan meni kibik birigiz eterikni men da etdim. Südge dedigiz da, südge bardım, elni allında onovçulağa, afendige, barısından da ozub Qaşavbiyni kesine bardım. Ala barısı bizni ters köre esele, men ne qıçırık eteyim. Üy bla bir üydegimi atıb, haciret çığıb qalay aylanayım?

İdris Şamailğa qıñırına qarab aytdı:

6185 -Börü atarnı borkünden belgilidi, haciret çığıb aylanğanla saña uşamaydıla. Üydegiñe da, tıbirda gıcınğa da qorqa esen, ölü göbelekkeça, kesinji alğa urub, elni çayqab aylanmay, ornuñda tursañ a!

-Men gerekli tül esem, ornumda tohtay bilirme, - dedi Şamail, canına tiygenin közlerini cıltrağanı belgili ete.

6190 -Ömüründe da andan igi iş eterik tülse. Endi bılayda turğandan hayır çokdu, har biribizni carlılıq boynubuzdan basıb turadı, üyübüzge çaçılaiq. Meni ahır sözüm oldu. Çankağa biçen keltirirge kim barır, anı anasından içgen sütü haramdı, - deb İdris, üyüne bargan colğa burulub, ızına qaramay taşayıb ketdi. Anı ızından bir-bir, eki-eki qalğanla da çaçıldıla. Em arthı Şamail, salpılanıb, kesi kesine murulday ketdi.

6195 Sizden ayırılıb Qaşavbiyge barganıbnı artı ma bılay bolğandı. Bütün ertdenbla qobub qapıaq başından qarağanımda, Şamail bolmasa, Qaşavbiy cüyüşhanğa biçen taşığan adam körmedim. Eşta, qalğanlanı ayak tiregenlikleri bolur, - deb, Harşım, hıparın boşab, uvanıqçıqların elden qoradır qayğıda aşığış qobub ketdi.

6200 Qatımda olturğan kart hacı, süñü tayağın cerge çançıb, kölekkesi tayaq bla teñ bolğanında, bir-eki kere da silkinib ayak üsüne tüşüb, belin tüzetalmay, ıñıçhay-ıñıçhay, ertde eterin keç etib, üyü taba qoradı.

Beşinçi başı

6205 Cantemir süd etilgençe qarasa da, başına sağış tuban çabıb, esi kesini kayğısı bla Qanamatnı amanatı, cıkkırğa temir kırşov salğança, kabırğaların kısdırıb, dıgalas etdirgenley turdu. Bir-eki colda da süd üde Qasımnı körgenine, bir amanlık etgença, ulla cunçudu. Arı kaytıb, Qanamathā amanatın tolturğan hparımı aytmaganıma Qasımnı kölüne ne kele bolur deb, südnü sorğanlarına, südülege da, afendige da içinden ulla ataypısnı berdi.

6210 Esine alay keldi: << Andağılı beri bu kün kibik carıq, açık işni arı-beri tönerete turmay, arı bir canına kesib nek qoymaydıla. Nesi bardı munu, allay bir sozarça? Men alay esime alıb da tıñılamayma, alay bolsa da bir-bir qulağım tutğan sözleden anılayma: Qanşavbiyni egeti, oñsuzğa körüb, bir bölek carlını keslerini haqları için başların teşib, kolların sındırıb, artıklık etib aylanadı. Südde men oltursam, alay süd eterik edim: Toğuzaknı el cıyılğan kün arbazğa çıgarıb bir-eki demengili caşnı koluna berib, ol qalğanlağa salğan saqatlıknı aña saldırlık edim. Köremise anı, nalatnı, suvnu başın alıb, dağıda adamlanı sanların uvata turğanın? Qanşavbiyni tepsi túbünde semirgendi da, kesinden zalimge tübeb butaqları bir urulmasa, quturub keterikdi. Qırımgeriy tilin çaynay turğunçu, keç bolub qaladı. Qanamat meni bılay keçge qalğanıma kayğılı bolub tura bolur. Qalay eteyim, qoyubmu keteyim, oğese saqlağandan arı, süd boşalğınçı, turayım mı?- deb, citi egev çiy temirni aşagança, cüregin kayğı aşab, süyelgen cerinden başha carı atlamaganlay tepçildededi.

6225 İş uzakğa sozula tebregecinde, keterge da bir tebredi, alay bolğanlıqğa Pravlenni hunasına cetib, bugün Tavcanğa tübeb köbden beri ayrılıb turub söleşgeni esine tüşüb, afendi arı canıdan nekañ etib qoysa cazdan beri qolun ayırmay bitdirgen arpaçıkñı da eşekge cükleb kellik edim, Tavcan mıdañ bolub turğanı bla bir kuvanır edi deb, ol zatla közüne suratlanırğa qalıb, ketib tebregecinde soquranıb, başın sağışdan örge tutalmay, ızına kaytıb, biyağı süd üde adamlanı ortalarında süyeldi.

6230 Adamlanı artlarına ayak orun tabmay, celkesin kereksiz qaşy, cavorunların kabırğağa ıшыy kelib, çıdayalmay madarsız bolğanında, eşik üsünde süyelgen Qasımğa oşun uruş ete, çıgıb cağağa bardı. Qathan cabırların suvğa uzatıb, cağada suv cayılğan kölçükge basınğan maqalanı ilgendire, sıydam qara taşha çökdü.

6235 Közleri tolğunlanıb kelgen suv şorkalağa çıraq bara turub, taşha konğan suv
çipçıkda tohtadı. Çipçıkni taşdan taşha sekirib, suvğa kömülüb çıgıb, dağıda uçub
ayırımkanğa ötüb, sora kaytıb kelib biyağı taşha konub senkilçek oynaganına,
bügün körgença, cüregi ullu süyüb qaradı. Anı körgeninde, kölüne alay keldi: <<
Menden ese bu köb da ağıllıdı, kerekli bolsa, suvğa kiredi, uçarğa esine tüşse,
kişige sormay-ormay, allı aylanğan cerge uçadı. Adamları arasında bolğança,
6240 hılal, haram talah degen zatla bolmazla bılada. Cetgen cerde kurt, kamjak çöbley,
qarınları tok, kaygıları çok, havada uçub aylanadıla. Busağatda men da, Tavcan
da suv çipçıkla bolub qalsaq, afendini, hocanı kaygısın da izlemey, uçub kayrı
bolsa da bir miyik duppurğa çıgıb keterik edik. Qoyğan da men, allık da men,
kişige da sormay, barıb caraşıb qalsam, ne bolluq bolur? Maña iriyat bergenden
6245 ozub, ne eterik bolurla? Tavcannı eşekge zathı mindirib, qazan qara çağıb
sındırlıqdıla ansı... Anı tişiriv başı bla ol kıyınlıqda körgenden ese, ömürüm
tişiriv tüymesin teşmey da tursun... Ölse da, men ol zathı cetdirmem,
süzülmeköz Muhammet-Amin beri çığa ese, şeriathı uşaşlı caraşdırıb, carlı
üyüme cıyılayım. Başın teli bolsa, ayaklarıña küç cetedi. Tavcannı qaraton
6250 bolğanı mendenmidi, anı kesindenmidi, ol belgili tuldü. Tab kaygı mende bolurğa
da bolur. Ol qaraton ese da, sabiyi bolğan igidi, bolmasa da, men ölse,
tohanalarım, cılkı tuvar qoşlarım hucumu qallıq edile? Çabıb, haram talah
salğanımı bek aman ceñillik etdim. Kertidi, Tavcannı avuzu bir kesek şibijige
tartadı. Alay bolğanlıqğa bir cartılığı bolmağan kimdi? Qız zamanında bir bölek
6255 cılnı süyüb turub, alay ağandan sora, cetişimsiz zatların da költürüb caşarğa
kerek edim...>>.

6260 Sağış ayazıb, oğarı canına qaraganında, Qasım, munu taba közünü kıyırı bla
qaray, ozub bara edi. Anı körgenley, qoynuna ot tüşgença, sekirib qobub, suv
kirgen çabırları çıkırday, süd üy taba mıllığın atdı. Ol Pravlenden ozğunçu,
Muhammet-Amin, sarı, bazıq bürüklü mınçaqların buvununa ciberib, pil süyek
başlı guloçun, ırğaknı ilindirgença, imbaşına ilindirib, arbazdan çıgıb bara edi.
Örü sürem ötgenden allına süyelib bir canına qarab turğan Qasımın öşünü bla
urub cıgarğa cetdirib, bir-eki sekirgenley, afendini qatna cetib, içi urğanın
tıyalmay, zıtçı-mıtçı bola:

- 6265 -Afendi, seni bla bir-eki sözüm bar edi, uşatsañ, bılay buruv canında, adam bolmağan cerde, aytırık edim, - deb qolu bla qaņa buruvnu körgüzdü. Ekisi da buruvğa kısılğanlarında, Cantemir, tırnağı bla qaņanı qararğa küreşe, cunçuğandan burnuna, tüy bürtükleça, ter çirçikle çığıb, başın enişge tutıñalay, sıyırthıçdan barmaq taşnı içındırğança:
- 6270 -Qoyğan üydegim bla caraşırğa süyeme!- dedi.
- E-e-e, ol haram talah salğan qatınıñ blamı?- deb afendi, nartüñden toyğan qart ögüzça, ıñıçhab, başın bir canına tutub, Cantemirni közlerin köralmay, oñ cayağına qaradı.
- Cantemir, cunçuğandan açıla, başın költürüb cuvab etdi:
- 6275 -Alaydı.
- Afendi, issi kün balçıkğa cathan qabança, bir kesekni tıñılab turub, buvunundan mınçaqları qoluna alıb, çıkırdatıb kızır tarta, Cantemirni başı bla arbazğa közlerin süzültüb:
- Saña cañı nekañ eterni allı bla bir başqa erkişi bla keçe kaldırırğa kerekdi,- dedi.
- 6280 Esin qayrı ese da ciberib, tıñılab turğan Cantemir süyelib turğan cerinde öрге sekirdi, adam qorqarça, beti türlendi, eki közü kızarıb, canıb:
- Ne deyse?- deb sordu.
- Cantemir bezgekdeça qaltıray turğanlay, afendi aşıqmay, raħat mınçaqların tarta:
- Haram talah salınğan tişiriv, başqa adam bla keçe qalmay, aylanıb, qoyğan erine barsa, zinağa tergeledi, - dedi.
- 6285 Cantemirni közleri orunlarından çığıb keterge tebregença canıb, beti, artıqsız da burnunu uçu, saz topraq betli boldu. Kesi allına eki qolu qatı cumulub, adamğa sekirirge tebregen caralı qaplança, allına böçeñi bolub, tamağı buvuldu.
- Allay kir zat nege kerek boladı?- deb sordu. Afendi, keterge tebeb, biyağı tayağın imbaşına ilindirib, colğa qaray, cuvab etdi.
- 6290 -Şeriat alay buyuradı, - dedi.

Örge süyelgenley, közleri Pravlen arbazda қошаş болған адамлаға аралыб, отда күйген мидиһча, санлары қızıб, uyub, қурушуб қалғанча, қолун, аyaғын қимлдатамай тоһтады Cantemir. Bir kesek zamannı allında süyelgen afendi 6295 қалtırар келиб, көзүлдүрүкнү артın allına tutub қарағанча, узақға ketib, beti gitçe көрүнүб, дағıda қалtırар да ekili bola, allına келиб, başı түбүне aylanıb tebredi. Bir kesekge көзүnden таşayıб, дағıda aylanıb citi күн tayaқға қараған замандача, көк, caşıl, қızıl kesekle bolub қалtırар tebredi. Cantemir, көлү aman etgenin esleb, avur caralı болған canıvar қобарға күреşгенча, bir talay silkinib, 6300 қурушуб турған cerinden ayırıldı. Көзlerin uvarға күреşe қарағанında, afendi, қара abası cel ete, қарамдан таşayıб bara edi. İçınıб ketedi degen қорқувда, қарab-қарағынчы çabıб cetib, allın alıб, cüregi çөгүç bla tüyгенча ura турғанlay, tılpıvun cartı-қurtu ala:

-Alaysız madar coқmudu?- deb sordu.

6305 -Қарнашım, men saña bir kere ayтһanma, nenча kere sorsaң da, aytırım oldu!

-Bir kitab açарға bolluқ түlmүdü?

-Allay zatһa kitab açılmaydı.

-Üyünde ol қadar қаланған kitabda aña cararıқ bir söz neçik coқdu?

-Kitablarımда ne болғanın men kesim bileme, allay zat coқdu.

6310 -Can avrusa, soқur көzden caş çıғar, deydile, maña bir can avrut, meni termilgenimden ne һayır bardı?

-Şeriat ayтһan zatһa termilirge kerek түldü, anı қуvanıб toltururға kerekdi.

-Şeriat meni kibik bir carlını kösev eterge cazılған bolmaz, kel, afendi, bir қарıv et, unutmam!

6315 -Ne қарıv eterikme men, şeriat buyurған zatlanı buzарға meni қарıvum coқdu.

-Ekibizden sora kişi coқdu, afendi, eterge süyseң, sen etmezlik zat coқdu.

-Alay bolsa da?

-Da ne bileyim: Бүгүн Тоғузак Қуран bla calған ant etgen заманда da, içінден dua oқub, көberik cerinde көbdürmey қaldırdıң, şiyıһdan buvaz болған қıznı dua

6320 içirib, alındırıp öltürdün. Dağda bolurla sen şeriat bla caraşdıra bilgen zatla, alanı barısın men kaydan sanayım? Meni halımda ol kerek da tuldü. Barısın koy da, meni carlı üyüme cıyılırça bir et, - deb Cantemir, ahırda da bolluğu birdi deb, afendini közüne citi qaradı.

Afendi, imbaşına ilinib turğan tayağın qoluna alıb, tüb erni qaltıray, tayağını burnu bla colğa tüşgen taşnı tüye:

6325 -Men oquğan kelim bla men ant eteme, sen adam türsünne kirib aylanğan şaytan bolğanıña, ket qatımdan, kafır!- deb, etekleri colnu buqu etdire, üyü taba aylanıb, aşığış tebredi.

Cantemir, afendiden süt çıkmazlığın añılab, ızından kıçırdı:

6330 -Maña etese alay ansı, Qıyamıt neda Biymurza barmağı bla körgüzgenley, alağa cıyırma şeriat da tabar ediñ.

Uzaq colnu ortasında atdan cıgılıb, atı qaçıb madarsız bolub tögeregine qarağan adamça, ne eterge bilmey kölüne keldi: << Afendi sayaq adamdı. Tavcan bla kesi cürürge umut ete bolur ansı, ol qadar qara tüşgen kitablada maña caravlu bir zat tabarğa anı qolundan kelmeymidi? İçi süyse, qarab-qarağınçı Allah, fayğambar bılay aythandı deb, kitablağa qaray ketib, tabıb qoyadı. Fayruznu öltürürge tebregeinde, buvaz bolğanı halkğa bayam boladı deb qorqub, bir kesekge dua içirib, öltürüb qoydu. Kerekli bolub izlegeninde, kerekli duanı tabıb qoydu da!

6335 Bılayda bir zatnı añılayalmayma: Kerti, afendide bolğan kitablada cazılıb tura bolurmu? Fayruz Abdul-Qadırdan taşa cürüb buvaz bolsa, anı adam körmez üçün, ullu mejgıtıni afendisi dua suvnu içirsin da alındırıp öltürsün deb, kitabda alay cazılğan ese, sora ol kitablanı kücü bla etilmezlik amanlıq coqdu. Alay bolğanı üçün cazılırğa da bolur, bu qadar hıy-mıynı afendiler allay bir zatdan tabıb ete bolurla ansı, ala bir künne etgen amanlıqnı meni kibik bir adam etse, zindanña atıb öltürür edile. Alağa va amanlıq, qumğa suv sinjença, singedi da ketedi >>.

6340 Cantemirni başı bla ol sağışla ozub, afendi Tavcan turğan tiyrece burulğança körüb, tiri-tiri tebredi. Közüne türlü-türlü açı zatla körünneni sayın, qızıvdan qızıv atlab, em artında uyatnı, hayatnı da taşlab, Tavcannı üyüne çabıb kirib, üynü dört qabırğasın sımarlab qaray:

6350

-Nemeni koyama deseñ, öltürürme, boynunu tartarma, - deb, beti alınğan adamça, Tavcan örge qobhunçu, çartlab çığıb, indır taba aylandı.

6355 Cantemir, beti türleme çabıb kirib, qarab-qarağınçı qaraldısı körünmey tas bolğanına, artıqsız da << neme >> ne zat bolğanın ayırmay, Tavcan, cüregine qorquv kirib, dıgalas etdi, cün tarağın quvuşha salıb, çabıb oramnı ayağına deri ızından qaradı. Alay bolğanlıqğa uzaqdan köralmay, ullu qayğıda ızına qaytdı. Ne bolğandı Cantemirge deb, sabiyge-balıqğa sorurğa kölüne keldi. Alay bolğanlıqğa uzun tilleden qorqub, qayğısın üsüne kiygen alaqtay çepkenini içinde teren caşırıb, gurt tavuqnu túbünde cücekça, cüregi tıpırday, eşiklerin qatı etib, üyde, 6360 ocaqdan urğan carıq bolmasa, carıq qalmay, cün tarağın alıb, gabaşları narat külge cete, otcağağa caraşdı.

Cantemir, tavlını tutğan cañur tubança, mıdaqlanıb, mañılayınteren sızla tartıb, köz túbleri, bağır tarğan ayran qasmaqça, kögere, cayaqları içine taşayıb, teri bürkün qoluna cummaq etib, duppurğa çıqğanında, Qanamat, indırçığın basıb, 6365 çıqğan arpanı eki tuluqğa quyub hazırlab, salamçığın da ullu taşnı üsüne qalab, uvanıklanı qatında tayanıb tura edi.

Cantemir, tuluqlanı süyelib, har zatı caraşıb turğanın körgeninde: << Qanamat ne zamanda da işge tacal kibik bir adam edi, ol bürüleni qoluna tüşmege edi!- deb, 6370 culduz uçança, esine kelib taşayıb, dağıda başına qalanıb başhan qayğıları qurşovladıla. Tögeregine qaray, kısıla kelib, taşha başın salıb tayanıb turğan Qanamatnı qatına, túbünden kesilgen terekça, ıñıçhab avnab, Qanamatnı imbaşından tutdu.

-Kereksiz qayğılağa boldum da, amanatnı zamanında tolturalmadım. Sen ayğan zatlanı Qasımğa ayğanma, endi rahat bol. Ceñil qaytmadı deb, canıña tiymesin, 6375 men saña etgen cumuşdan ese, sen maña köb hayır etdiñ. Qarab-qarağınçı sen, işlerge ürenñen caş, arpaçıqnı tuluqğa cıydıñ, sen bolmasañ, türt-mürt ete turluq edim, - deb, sekirib qobub, ilipin suvdan ağaç ayak bla üç kere tolturub içdi.

-Ne canña tiygen hıpar aytasa sen? Bügünlü beri oñ deb işledim.

-Da, bizniça kara adamğa işlegenden sora ne bardı, türt-mürt ete tursaq, ne 6380 kıynlıqnı da unutturğa küreşebiz, - deb Cantemir biyağı ilipinden eki ayak suvnu qoratdı.

-Teyri, kayda ese da sıylanıansa, suvğa küçlü qadalasa!

-Bügün meni sıylanıanı izleriñ coqdu...

6385 Cantemir, afendige tübegen hıparın Qanamatıa tögüb, cüregın bir söñdürürge murat etdi, alay bolğanlıqğa, sağış etib, başı qayğılıq bolub aylanıan bir adamğa men da kesi qayğıımı qoşmayım deb, Qanamat sorğan zatları başıa canına burdurub qoydu.

6390 Kün tavlını başına sarğalıb cabışandı. Köksül-qaravuz bulutla, künne tuvra canları, ot tüşgen üynü çaldışıça, kızara, bir-birin quva, künbatıanına aylanıb baradıla. Tavdan urğan ayazğa inir suvuqluq qoşulub, açığı cağalıanı tüymelerine qadaltadı. Öhtem kelgen qol suvları tavuşuna çeket çayqalğan qoşulub, özen şuvuldağan tavuşdan tolgandı.

6395 Cantemirni eşegi üyge aşığıb, tuluqları qısdırırğa qoymay tepçildedı. Avuzu bla cib kıyırmı tutıanlay, bir-birde aña kıçıra, uvax tepçildey, eşek buruvğa tirelib tohtağanında, art ayılın qatı tarta, gecebsinib aytdı:

-Nasıbıñ alay bolsun, alay kelgenleyiñe, üy biyçeñ gardoş qabuqları, arpa kışkırmı alıb, allıña qarab tura bolur, eşikge atılğan eski çabır salam üçün asırı aşıkmasañ da bolluq edi. Bar endi, canıñı alma da, - deb artından tabannı cetdire, allın hınanı oyulğanına burub kıstadı.

6400 Cantemir kellik colunu tarlığında, boyunşanı boynuna alıb, belibavuna tağılğan ağaç ayağı can süyegine tiye, uvanıqları sürüb colğa çıqıanında, Qanamatnı qaraldısı teyri carığı bla körünüb taşaydı.

6405 -Barğan coluñ mamuqdan töşelsin, - deb eşegin cete, arığan uvanıqları cib kıyırmı bla ura da qamçı tavuş etdire quvaladı Cantemir. Arığandan ayakları çalıb atlay, colğa caraşanında, issi kün hınslı cerde soqur çibin qadalğança, qayğı-sağış başına qadaldı. Cantemir, cürek caraların açmazğa süyüb, sağışlıdan başın silkib ayırılırğa murat etdi, alay bolsa da saqalın boyunşığa urub açıtıanında, başı qayğıdan qurşovlanıb boşağan edi.

6410 Çabıhan atnı avuzun tartıb tıyalmay, taşdan, ağaçdan da sekir deb, calına qadalıb, kesi allına boşlab qoyğança, Cantemir da, sağışları qıyulğanın tohtatır madarı bolmay, qolu avruğunçu boyunşadan qadalıb, sağışnı-qayğını, kulakğa özen

6415 tuban kıuyulğança, kıuyulmağa kıoydu. Alğı burun kıarañını carıb ot carık çıķğança, Tavcannı, maralnı kızıleriça, kızıler kıara kızıleri mıdađlanñandıla. Kıamış kıalam sıızğança, kıaşları keñ tartılıb, beti dariyça, túrlenñendi. Aķ bilezikni bileğine çırmab iyire turğanı kızıüne kızırıldı. Üy allı tırkıka çızıgıb urçuk iyire turğanlay, toğtağan suvça, kızıleri sızüle, Muđammad-Amin, mınçaķ tarta kelib, kün aşı bere, Tavcannı allına sıyelib, bılay aythança kıulağına keldi:

6420 -Seni alğın erinğ, dininden çığıb, şeriat aythannı etmey, seni cazık etib turadı. Anı kıarasın kıyib turma da, başıña şeriat iş et. Sarhın baylab turğanña kitabda bek ullu azab çığadı, kelçi üyge, men anı saña kızıgızıyım, - deb Tavcannı kıuçaklay, üyge taşaydı!

-Sen anı izlegeninı men bile edim, babas!- deb, eşik allında narat carkanı alıb uçñanlay, abınıb cızııldı...

6425 Cantemir bir zamanda es cızıyb kıarağanında, çomaçala çırmalğan coppudan kıatı kıısıb, üy baççalağa barğan ilipinñe cızılıb tura edi. Tobuğun demenili sıdırğanına da kıaramay, cızıregi ceñil-ceñil urub, kızırınñen erşi zatlağa kıayğılı bolub, uvanıklanı kıatı kıualab, millıgın atıb elge kirdi.

6430 Arbazda, sılhır adamça, bir-eki tızıerek burulub, ģamđotun eşikge tireb sıyelib turğan eşekni cızıgün alır kıayğılı bolmay, tiri-tiri atlab barıb, Tavcannı üyünü tızıeregine aylanıb, arbazda cuķ kızırmey, afendini üyüne tızırtğılledi.

6435 Afendini arbazını ortasında Kııyamıt bla afendini kıoşbaş bolub turğanların kızırıb, bir kesek cızıregi basılıb, üyü taba buruldu. Tiyrede tar oramlada cayılıb, ızlarından ģavle itle çaba aylanñan uvanıklanı çalmanña urub, kıarab boyunşasın kızırmey, bıyağı eşekni bosaña üsüne << çıraķ tutmağa >> kıoyub, kızındüz ındır başñan cerine aylanđı. Kıara ter basıb kelib, durkıuda ayak basar bir cerin kıoymay kıarmab, bir işeksiz, boyunşaha suvuk kıol cetdi deb kızılüne keke, içinden ģataçılanı ataların, anaların esine tızışürdü. Kıaytıb arbazına kelib, boyunşaha izlegenı bla başña kıayğılı bolğanın kesi da tızızetalmadı. Arbazda bıyağı kıoyan soğunçaķ etib, Tavcannı eşiginden ot carık çıķğanın kızırıb, kıısıla barıb kıaradı.

6440 Üynü içinde adam Tavuşla kıulağına kelib, üy tızıbünde kızılekkele kızırgeninde, kıulaķları şuvuldab, kızıleri alas-bulas kızırdüle. Bızıtev sanların bezgek kıaltırav tutub, eşikge cuvukđan cuvuk bardı. Üy tızıbünde kızılekkele ceñil kıımıldarğa

6445 alanlarında, kz aranı etib, yge atıldı. Boyuna, eik baına tiyib, tıırdab
arbaza tud. Cantemir, kesin tıyalmay, yge tıgılıb, bosaqa tbnde armav
bolub, bir kesek sirelib turub, aırtın adam eitir-eitmez:

-Bılay mında boyuna krmegenmisiz?- deb sordu.

Tavcan bla olturan atınlanı biri, kllgn kden tıya, avuzun cavlu bla caba,
alanla atı rge obub:

6450 -Kel, cuvuk bol, boyuna da tabılır, - deb, Tavcanı abırasından ınası bla
trte, betine citi aradı. Zamansız, kesin tıyalmay, eikden tabsız tugenine
cunudu. Allına syelgen tıırıvla ot carıda kzne ekili krne, cuvuk bol
degenlerine da tz cuvab etalmadı. Adam ayırmaz zatlanı murulday, artı bla
ıgıb, bosaqa allında cathan boyunasın syrey, abırılı bashana, sanları muval
boldula. Tavcanı ayısına da ayı oub, anı nrgerlerine va tılerin bilerge
6455 ayraq berib, eki canına arıvsuz avnay, y taba buruldu.

6460 yesini kelliginden tnlb cathan eekni dgn ture, tulukların y tbne
tneretdi Cantemir.aranı yde trtle barıb, ertdenbladan kmlb alan
mıdılıdan otuk tamızdı. A bolsa da, taphada alan bir canı kygen narth
gırcın cartıa da arayalmay, iirgileri bla atasından alan eski aa orundua
avnadı.

6465 Kzlerin ısıb, unutuluva ketib turanlay, toprak oyulan tavua kz aıb
aranında, aravda bir aaz arı-beri bara tura edi. Aaznı zata etib aylananı
aıv bolsa da, tiyerge ırıslab, bir kesek arab turanlay, kirpikleri oraın
taılana avurlanıb, kzleri cabıldıla. Cuu arasında Tavcanı eii tıırdab
aılıb, andan Mıammad-Amin ıara ıana kzne krnb, ilgenib uyandı.
Castını iirgilerin armay ketib amasın oluna ala, ıırday turan otnu cıkisi
zle, yden ıgıb, eiine adav saldı. Aırın ısıla kelib, ablanıb Tavcanı
yne tııladı.ulaına ıırt kelmey, tavusuz, ayak bkgenley arbazda arı-beri
yne tuvra bir eski yn baına mindi. Oca canın betcan etib, amasın oluna
6470 ıanlay, eski epkenine ırmalıa kreib geledi. Ocadan ıan ttn
atı gırcın kygen iyis burnuna kiredi. Catmay kee alan ydeini slegen
tavuları tunakı muruldab ıadı. Eki ıtik, orbatda caalaa kelib, bir-birine
ayırılıb, cılaan matallı uzun ıırık etedile. Kke ala kiyiz cayılana,

6475 culduzla otarılıb ığandıla. Bir-birde culduz, ızından uzun a tamğa oyub, silcırab barıb köknü carıta taayadı. Oramlada adam ayağı tınıb, taymay suvnu uvuldağanı, uzak tiyrelede tına bilmegen itni urgeni bolmasa, el ıırtısız bolğandı. Kündüz işden, ayğıdan ıınıb, elni aslamı tınayırğa carağandı. Cantemir, sanları arığandan oyulub barganlay, eriatnı esenliginden, közlerin Tavecannı eiginden ayırmay, oca canına ısdırılıb, mugur bolub araydı.

6480

Altını baı

6485 Köz baylanıb, ulla suvnu künbet canında tiyrele bolğanın bildire, itle, tavuları tunakı ığa, üredile. Birevlen kündüz kesib türtü túblerinde ağaqıdan caırıp oyğan boyun ağaların, keegi ara cabıv aanlay, ııhab ara cerni tartadı.apaknı túbünde, bir-birde ögüzlegö ıırğan tavuları kele, colovula ozadıla. Buruv ıinde alısınğa ızıp kege alğan iynek, otlağanın tohtatıb, tögeregine aray, baı silkine, ceñil-ceñil atlab sekirib una buruvdan tüşüb, öküre, elge aylandı.

6490 asım, tutmaq üynü tögeregine osmaqlab arab boşab, kege aldım deb tıısız bolub, << sın tanı >> atına kelib turaqladı. Tögeregine arab bir kesek turğanlay, anamatnı körmey, << Cantemir tasa berib, tutdurubmu oydu? >> - deb kölüne kelib, cüregi andı. Sın tanı tögeregine aylanıb, alayğa barırğa, alay eterge bilmey, armav bolub turğanlay, bir zamanda türtüleni ıinden bir araldı köründü. Bir işeksiz, Cantemir Pravlenqe túb berib, anamat da tutulub, 6495 endi meni tutarğa marab turğan adamdı deb, artına canlarğa murat etdi. Alay bolğanlığa oruv kölüne kelgenine kesi kesinden iyılığıb, tiri-tiri atlab barıb, araldını tügel atına cetginı:

-Alay, bılay mında kök iynek köürmedi?- deb sordu.

6500 -Birevnü buruv ıinde alısımın da calab, öküre-öküre elge buruldu, - deb, cuvukkelib asım bolğanın aı tanığasında, teñilik adet bla sırtından ağa, - busağatda kök iynekni türtüleğe kirib turmağanın bilese, antsızlıındı ansı, - dedi anamat, asımını tavuundan tanıb, kesin bildire.

anamatnı sav-salamat turğanına uvanıb, Cantemirge boş işek bolğanın tanıb, köbden beri körmegenine tansı bolub, sermep uaqlab, olun ısdı.

6505 -Çıntı men keçge alanıma, seni << sın taşnı >> atında tabmay, aygılı bolub tura edim. Cantemir saa keç apar bergen bolur ansı, alay ayaqsız caş bolmavan edi, - deb kesine kısa, aık cerden canlata, turtu tübüne tartdı.

anamat nögerini atına, epkenin tübüne coppu ete, ögüb aytdı:

6510 -Cantemirde ata co edi, men kesim tersme, kısıla kelib, << sın taşnı >> tuvrasına ögüb, seni salab turanlay, alnlada meni bla oy calda turan bir teim caşirtin kündüz, kesgen ilkişiklerin elge taşy turanın esleb, ol bir ilkişin költürüb elge ketgenley, men da adalıb alanların ayak oruna taşyanma. Endi ızına aytıb, col üsünde ilkişlerin körüb, ürküb ketmege edi deb, taşyanıma souranıb turama.

6515 -Seni ocalıgını aladı, tab ol nasıbsız, orub, kesini ilkişlerinden canlara da bolur.

Bir kesek zamannı tıılab turub, anamat, teren asınıb, başladı:

6520 -İlkişleni iyesi aynaydı, rısısı allına kelgen zamanda burnu anarı bolmaz. Ürküb bir-eki tögeregine arab, kesi kesgen ilkişle bla şarey bolsa, oradıra küreşir. Bizge kelgendi onur cıl. Endi bügee, tutmalanı başlarına boş etmey, ızıma aytıv almaandı. Ne eterik esek da alanı bügee anda koyub madar codu. Artıqsız da bek ol avruan artnı alayda turanı arnımı atı-atı burdurub turadı.alay eteyik, kölüe alay keledi, bir sildei, - deb olun asımın imbaşından ala, ınaıgına tayandı.

6525 -Amat bla Battalnı mında bolmaanları aman boldu, - dedi asım.- Alay bolsa da, ayt desek, bılayda ekibiz etmezlik zat codu. İir ala türmeni allında bir casavaydan sora adam co edi. Bir da boynumadı, ne tulpar ese da, anı tavuşnu ıgartsam. Kiritni obarıra kerek bolsa deb, bir temir omaa da alanma. Türmeden ıgırıra ormayma, andan ıgargandan sora, tutmala ayrı barlıdıla? Elde alıra madar codu. Murtaz, ayda cıyı bardı deb, iyisgeb aylannıdı.alay-alay bolsa da, seni taba orara kerekdile.

6530 asım totaanında, anamat, sekirib obub, nögerin da obara, ulaına şıbırdadı:

6535 -Zamanı keç etgenden hayır çoqdu, bara barayıq, iş kesin tanıtır, - deb allına atlab, ızına turakladı. İyilib allına bir kesek qarab turub:

-Cuvuğum, ürkgen zat da etmey, ilkiçlerine mısagat ete turadı, ma canlab tebegendi, bir işeksiz, kesimikile tuldüle deb, ilkiçlerin kesi qoyğan cerge baradı. Beri artıña tur, tab ol, << köb bolsun >> deb, bizge kelib qalırğa da oğay demez.

6540 İlkiçleni iyesi alları bla ozub kulaqğa taşayğanında, bir kesek tınılab turub:

-Temurqa Möleğanı qoyub elden canlarğa unamaz deb, bek qorquvdama, - dedi Qasım.

-Elden qoratur madar bolmasa, nedi amalımız, qayrı bolsa da Pravlen işek bolmaz bir cerge kısdırırız, - dedi Qanamat, eteklerin silke.

6545 -Qısdırırğa biz aşığıvnu üsünde aña başha cer izley aylannıq tülüz. Türmeden ese, bizni bav igi bolur, başha cerge çadırır madar bolmasa, arı cıyarız. Bav bir cayaqladı, bir madarla etginçi, amalı bardı, bavda turur. Qeçeden keçege Möleğan kelib köre tururğa da bolluqdu. Egeşçigime aytsam, kartnı ol aşarık- içerik kerekli eterik tuldü, - dedi Qasım, köb çayqalmay.

6550 Qasım sözge kızıb turğanlay, Qanamat, qabırğasından turtüb, qolu bla körgüzte:

-Biyığı qaytıb kelib ilkiçlege turğandı, ma költürdü! Eştä, ilkiçleri bla şagrey bolub boşğanlığı bolur, - dedi.

6555 İlkiçleni iyesi, tögeresine qarab, ayağı bla ilkiçleni közüv-közüv turtüb körüb, iyilib birin boynuna költürgenley, eştdire, kesi allına << toba-toba >> deb seyirsine, elge aylannan baş colda qaraldısı taşaydı.

6560 Adam ayağı tınğandı degen zamanda ekisi da, tıtır bla sürtülgen hunanı canına kısıla, türmeni tuvrasına kelgenlerinde, ustaznı arbazğa aylannan terezesi açılıb, lampa carıq tereze túbünde tögülüb, şkol üynü içinde Taşaldar örge-enişge bara, tohtay da qağıtlanı arı-beri avdura tura edi. Şkol üynü beri canında Pravlenni terezeleri qatı etilib, türmeni müyüşünü qararısına taşayıb, avuzunda da tsıgarkası cıtırıy, casavay, gözetçiça, aqırtın örge-enişge atlay tura edi.

6565 Qanamat, sabiyliğinden beri şağrey bolğan, buku bla mal tazgek qatışhan oramlağa kirgeninde, cırtılğan kir kölekçiginden qarnı beri açılıb, sabiy nögerleri bla buğunçaq oynanğan çaldışla esine tüşdüle. Alağa tansık bolub kesin ışıb, çirikleden qurt aşan unnu ağıza, şınaklab qolları bla tutub köre, cüregi taqır bolub, başın huna taşha saldı.

-Başımın avrudu, nek tayanansa?- deb sordu Qasım, sırtın kuçaklay.

6570 -Oğay, gitçe zamanımda oynanğan cerlerim esime tüşüb, oynay keçge qalsam, anam harib izley kelib, ma bu müyüşde tabıb, barmay ayak tiresem, qağa-soğa qolumdan tutanlay üyüzge eltivçen edi. Sağış etsen, köbmü boladı andan beri, endi men tuvğan elimden erek bolub aylanama.

Qaytmaz colovçu bolğan bek süygen adamından ayrıılğança, uzun atlab barıb, eski üynü çaldışın kuçaklab, çirikden bir kesek çirik unnu alıb, qaptalını cıltırğanına tüyümçek etdi.

6575 Qasım, Qanamatnı halisine seyirsinib qarab turub, nögerin başhan qalın sağışnı çaçar muratda naqırda ete:

-Qanamat, çirikleni nege cıyğanlığındı?- deb sordu.

6580 -Kim bilsin, endi qayıb elimi körememi, körmeymemi, bek tansık bolub, bılay alıb qarasam, ol da cüregimi basarğa cararıqdı, - deb, belibavundan içünan eteklerin ızına cıyıb, huna canına qısılib, casavaynı, cürügenine köb qarab turdu. Qasımın eteginden tartıb qatına keltire, qulağına şıbirdadı:

6585 -Ma, köremise casavaynı qalay cürügenin, arı qabaq eşikni qatına barıb beri aylanğan zamanda, qana buruvğa qısılib kelib, türmeni terezisini tübüne cetgenley, murukku bolub, dağıda ızına aylandı. Endi ol sırtı bizge burulub, arı ızına aylanğan zamanda, huna bla şkol arbazğa tüşüb, eşitdirmegenley, qana buruvğa minib, casavay körmezça, üynü taşasında bavurlanıb tururğa kerekdi.

6590 -Üç tutmaqnı saqlarğa da canız casavay salıb qoyğanların bir da cüregim hoş körmeydi; ne qalğan casavaylanı biz körmey turabız neda bir başha hıyla etgendile. Qalay-alay bola ese da, biribiz kerek bolğan zamanda biribizge boluşluketerça, bılayda tögeresine qarab tururğa kerekdi, - deb hunaga minib tebrengenley:

-Çağa buruvğa minnen ne eterikdi? – deb sordu Çasım, eteginden tarta.

6595 -Casavay çatına kısılıb cuvuk kelgenley, üsüne sekirib, tavuşsuz túbge basarğa kerekdi, andan sora iş kesin tanıtır. Sen bılay köz-çulağ bola tur, men çağa buruvğa kablanayım.

-Nedi alay degen, sen bılayda tur, men barayım, tuvra seni çağlı bir çarivum bolmasa da, arbazda cürügenni çavşatırıkma, köremise temir çomaçanı, - deb, ışımindan çığarıb, bazıç temirni Çanamatnı çoluna uzatdı.Çanamat, basıb temirni çarivun köreme deb, igi kesek búbüb, nögerine çaytara:

6600 -Abadanladan bolsa, çol eter edik ansı, bılayğa süyelgenni ne çatası bardı? Bar süyel degenlerinde, atnı çalmanğa kısğa tağgança, sirelib turadı. Bir kerekli zamanğa deri çomaçanı alğan ceriçe sal, - deb, çunanı çıyırı taba kısıla-kısıla tebredi.

6605 -Meni cibermeseñ, razı bolluğ tülme, sen bılay çal, - deb, çunağa minib tebredi Çasım.

Çanamat, sabiyini çaldıçdan alğan kibik, beri ağırtın alıb, cerge sala:

-Adam aythannı et da bılayda tur, búbgeçe iş ekibizge da tabıllıçdı, - deb, sekirib çunağa bavurlanıb, bilev cılança, sılcırab çunanı ol canına tüşdü.

6610 Çasım, razı bolmay, salpılandı, alay bolsa da tögeresine çaray kelib, Çanamat körgüztgen betcanğa olturub, arbazğa çarab tohtadı. Casavay türmeni çatında murukku bolub arı burulğanında, tunakı körüne, bir çaraldı çağa buruvnu üsüne çondu.

* * *

6615 Biynöger, sürkele kelib, Semönnu çatına kısılıb, asırı kızgandan Orus tilden bilgen sözlerinden bu cararıçdı degenin birge cıyıb, Orus tilni, çaraçay tilni da çatıçdıra:

-Skatina bavğa cıyılğança, bılayda tururğa nenada. Buğovuçu çırmık bla çırmab, çayda uçodi, - deb, uzalıb Semönnu ayaklarına salınğan buğovdan zıyırdıta çolu bla tutdu.

- 6620 Semön, suratı Prustopnu qoluna tüşüb tanılğanına seskecli bolub turub, qaçmay bolmağanın tanıb, qalay qaçarğa da bilalmay, türmeden çıgar qağıda edi. Biynögerni aythanın aqılab, buğovları zıyırday, örge qobub, terezeni temirlerine qablanıb, arbazğa qaradı. Biynöger, Semön buğovları üzelliginden tünülüb, qararıda qarmay kelib, Temurqanı türtüb:
- 6625 -Keçeni avurluğu ketgendi, bılay turğandan hayır coqdu, bügeçe bılaydan qoramasaq, soruv alıb boşağandıla, elden qararıqdıla. Elni içinde bu künnü keltire turğan adamlar, qollarına demenili cıysalar, canımız savlay tişlik etib aşarıqdıla, - dedi.
- 6630 -Eşik allında casavay saqlab turğanlar, mazallı buğovnu költürüb qalay qaçar aqılıq bardı? Tab eşik üsünde adam bolmasa da, kiritlenib turğan üyden qalay çıgarğa umut etese?- deb sordu Temurqa, ıñıçub, başın költüre, oturub turğanlar.
- 6635 -Bılaydan çıqқан alay kıyın töldü. Peç oyulğandan bir bölek kirpiçni qaratsaq, bir-biribizni költürüb üynü başına çıgarğa bolluqdu. Arı bir çıqқandan sora, casavaynı túbge basıb, açığıların alğan alay kıyın töldü. Bizni kıynarıq Semönnu buğovlarıdıla, cürügen zamanda ala zıyırdamazqa eterge kerekdi. Ekibizni çabırlarımızda bolğan salamdan gırmık etib çırmasaq, bir tavuş çıgarıq töldü.
- 6640 Temurqa söz qoşhunçu, erlay eki çabırında bolğan salamnı, dağıda Temurqanı çabırlarında bolğan bolcar salamnı bir cerge cıyıp, arı-beri titib, kıyırın Temurqağa burdurub, gırmık hazır bolğanında, Semönnu ayaklarına salınğan buğovğa gırmıknı tıq çırmaq, uçun begitdi. Semön arı-beri cürügen zamanda buğovnu zıyırdamağanına biynöger qıvanıb, erlay tiri-tiri peç oyulğannı kirpiçlerin alıb, Semönqa uzatıb, bir kesekden bir bölek culduz türmege qaradı.
- 6645 Casavay türmeni qatından arı ozğan közüvnü saqlab turub, Temurqa bla Semönnu imbaşlarına eki ayağın salıb, biynöger, başın ocaqğa suğub, bir belek colda silkindi, alay bolğanlıqğa çıqalmazlıqın tanıb, ızına tüşdü. Ne eterge bilmey, canı tutulub buruvğa salınğan ayü buruvnu tögeregin iyisgeb aylanğanqa, Biynöger tutmaq üynü içinde arı-beri buruldu. Barıb terezeden qarab, beri burulub, üsünde kölegine deri belinden oğarı kıyimlerin teşib polğa atıb,
- 6650 avuzundan söz çıqmağanlar, eki nögerin peç qalanğannı túbüne tartdı. Qaya ranqa

minnen ekiça, sekirib imbaşlarına minib, biyağınlay ocağğa başın suğdu.Eki kere silkinib çığalmağanında, üçüncü kere, örge küçlü tebinğenden eki nögerin da dıgıb, bir avur ıñçığan tavuş da eştilinib, Biynöger ocağdan çıgıb taşıydı.

* * *

6655 Qasım közlerin arbaz bla türmege katdırıb, qarab turğanlay, bir zamanda türmeni ocağından bir qaraldı çıgıb, iyilib, cerge tüşerge aylanıb kele edi. Közlerim köb qarab turğanıma alas-bulas köre bolurla deb, açıtıncı közlerin uvub, qaraganında, türmeni başındağı, az kancal tavuş etdire, türmeni artına tüşdü. Bir işeksiz, bılayda bir hıyla bardı, deb kölüne kelib, adam üy başından tüşgen cerge, 6660 kiştikça, kısıla barıb, üynü başından tüşgen qaraldı türmeni canına kısılıb turğanlay, artından cetib, boynundan buvub, tübüne salırğa murat etdi. Alay bolğanlıkğa, çabaknı tutğança, qolları calan, mılı zatğa tiyib sılcırab, ekisini da betleri bir-birine aylanıb buvuşdula.

6665 Ekisi da hırıldab bir-birin tübge salırğa küreşe turğanlay, Biynöger, Qasımni temir kışaşça kışhan qollarından sıbdırılıb, içinden çalıb, tübüne saldı. Eki aslan bir-birine tübeb buvuşhança, bir-biri boynuna kadalıb cerde küreşe turğanlay, Qasım, bir qolun içındırıb, bir qolu bla kesini boynundan qoruvlay, kezlik bıçağın kınından çığardı. Biynögerni qarnı taba aylandırğanlay, dıkırdab türme eşikni kadavu açıldı. Biynöger, Qasımni üsünden ayırılıb, eşikge çabıb, bosagada 6670 bir cumuşaq zatğa abına, kirdi.Qanamat, bosaga tübünde cathan casavaynı hırcununda paşot izlerge mıçıb, ızına türmege kirib, paşot tartıb carıtıb qaraganında, Temurqa müyüşge süyelib tura edi. Tüz allında- cayağına qan katıb bir Orus adam, közleri cana, çaçını cartısı mañılayına qan katış katıb, qolunda kirpiçi bla ururğa kerilib. Oñ canında-belinden oğargı canı kımıja , qap-qaralıb 6675 köküregine, qarnına qara tamğala çançaklanıb, eki cumdurugun kışhanlay örge süyelib Anı bu canında, kiyimleri sagallanıb, avuzunu qanağanı calan saqalın cuvub, köküregine ağıb, qolunda kezlik bıçağı cıltıray, allına böçenji bolub tura edi.

6680 -Qaydan çıkdıñ, Qanamat?- deb, paşotnu cuqlata, sermep qoynuna kısdı biynöger.

Ekinçi kere paşot tartılğanında, Qasım, Biynögerge iyilib citi qarab:

-Teyri, alan, ekibiz türmeni artında ğır-mır bolurğa tebregen köre edim, - deb, bıçağın kınına suvğa kelib, erlay kiyine turğan Biynögerni cunçuta, , boynundan kuçaqladı.

6685 -Mından arı << ğır-mır >> bolmaz üçün, türmeni içindegile kavumu da bizni adamladıla, bu Orus adam men tanığan adam tuldü, alay başına zaravatlık cetib bizni adamla bla turğan bizge uzak adam bolmaz deb kölüme keledi, - dedi Qanamat, Biynöger bla Qasımni ortasında canılıçlık bolğanın esgerib, eşikni kaytara.

6690 Paşotnu candırıp, közleri Temurqa bla tübegeninde, kızarıb, başın enişge tuta, nögerlerinde Qasımğa aylanıb:

-Bosağa tübünde catğanı beri kiyirigiz!- dedi.

Casavay, avuzundan çepken kıyır qarab, közleri baylanıb polğa soylanğanında, Qanamat, sıyırğan şogun eşik artından alıb koluna kısıb, catğan casavayni katına çögüb, demenili aytdı:

6695

-Saña cuq sorulğan zamanda til tutmasañ, ekinçi maña tübesen, eşitmedim deme.Saña keçegide bir hıyanat cetmesin, eşikleni kaytara keterikme, ertdenblağa deri qobmay, tınçay, - deb , tartıb eşikni kadavun salıb, Semönga murukku ete, allarında Pravlen arbazdan çıgıb, ulla coldan canlay, suv cağanı örge aylanıb tebrede.

6700

Temurkanı üyünü tuvrasından oza başlağanlay, Qanamat, artına turaqlab, tögeregine basınğan nögerlerine aylanıb:

-Bılaydan arı avruğan kartni sozğandan hayır çokdu, uşata ese, ol Qasım bla qalsın.Ne madar etse da, ol anı Pravlen itleni koluna tüşürmez, qalğan caşla bla men tayana barayım.Raħat közüvde bir madar eterbiz ansı, bu çeklede köb tururğa cararık tuldü.Erttenbla kelib türmeni körgenley, Qıyamıt bla Biymurza eger itlerin dört canına cayarıqdıla.Qasım da kartni bir bek cerge caraşdırğanlay, közge türtülme, mal qoş bolğan cerge canlarğa kerekdi, - deb baş enişge qarab toħtadı.

6705

6710

Temurqa, avruğan butuna cantaya, alğa çıgıb, avazı qaltıray aytdı:

6715 -Bu taş özen tarlığında da bittir maña tar bolğandı.Çart qatınğa ne kıçırık eteyim ansı, bu itleni qolundan içimib qorağandan igisi çok edi. Alay bolsa da siz çaşsız, sizni coluğuz bolsun, ölmese, igilik bla tübeyik! Başığızni saqlağız, artıqsız da bek meni bu Orus nögerime maña qarağança qarağız, tili dini başqa bolsa da, men ölüb ketsem da, anı igiligin unuturuq tümle. Siz qarañsız, duniyanı bilmeysez, ol körge, bilgen, tüzlükge cürüen adamdı. Ol üretgen zatdan çıqmağız. Anı ızından barsağız, abınmazsız. Barığız igi colğa!- deb qolları qaltıray, cılamıray kelib, Semönnu qatı kuçakladı, anı ızından Biynögerini, em artda Qanamatni kuçaklab, cılarığı tamağına tüyülüb:

6720 -Ol nasıbsız tişiriv sabiyini saqla, - deb başın enişge tutub, bir canına buruldu. Biynöger, Qasımni kuçaklab, qulağına aytdı:

-Azdan qaldım ansı, qarnımı tartıb qoya ediñ. Qanamat paşot tartıñçı, sense deb, ceti cuqlab, esimde çok edi. Savluğumu, salamatlığımı qartlağa aytırsa. Anam biyağı sıtib tebrer, qorqma deb köl ete tur, - deb bir-birin uppa ete ayırıldı.

6725 Qanamatni nögerlerinden ekevlen ayırılıb, birgesine Biynöger bla Semön qalıb, suv cağanı ızın örge aylanğanlarında, tiyrelede tavuqla kıçıra tebredile. Culduzla bir-bir cuqlanıb başlab, Öksüzle canından tañı burnu körege tebredi.

6730 Ullu coldan arba cızılğan, eşekge hını etgen tavuqla kele tebredile. Cağa tiyreden gırcın küygen iyisni oğarğı ertden ayaz qaçınçılını burunlarına kiyirib aç bolğanların bildire, avuz suvların keltiredi. Semön, ayaklarına qadavlanğan buğovnu arasından çabır bav bla tağıb, cerge süyrelmezça qoluna alğanlay, kişen salınğan atça, uvaq-uvaq atlarğa küreşe baradı. Alay bolğanlıqğa, bugov inçiklerin aşarğa qalıb, baralmay tohtağanında, eki nögeri eki canından kirib, arıñıñı költürüb bir kesekni eltdile.

6735 Colğa çıqğanlarında, adam işekli bolmasın deb, eki nögeri eki canından kirib arığanlarında, anı teñil aqırtın barıqğa küreşdile. Alay bolsa da buğovnu inçinki kışhan toğayları aşab, çiy etib açıtınlarında, Semön, ne küreşdi ese da, ceñil-ceñil tohtamay baralmadı.

6740 Qanamat, erlay kölek ezivün cırtıb, Semönnu qatına olturub, qanağan inçiklerin qatı bayladı. Andan sora inçiklerini açığıñı bir kesek serivün bolub, nögerleri da boluşa, tavlanı başı sarganlırğa, aç, susab bolub, qara ter başanlay Qanamat

caşagan dorbunnu túbüne çıkdıla. Alayda қayadan қobһan қara cassı taşһa olturdula.Қanamat қayaға қısılib üç kere sızғırғанında, mıçımay қayanı erninden, maralça, Badimat қарады. Тúbünde erin esleb, қaya carılғанға таşayıb ketib, бıқını ıғarıб, enişge uzatdı. Semön buғovlanғанı sebeбли, бıқıға örleyalmazça көргенінде, Қanamat бıқıға, Semönnu seyirsindire, erlay ilinib ıғıб, cibni қıyırın túbüne atıб, tartıб Semönnu başına ıғardı. Em artında Biynöger ıғıб бошағанında, бıқını alıб asıralған cerine, қaya тешикге салıб, нөгерlerin акıра, dorbunnu іçine kirdi. Caңı kirgenley, таşкөмүр қазılған тешикча, іçi қараңı bolub turub, қақһınçılanı көзleri қараңıға үrenib, dorbun carıғанında, Badimat һапçүклені қатında өрге сүйelib , Қanamatһa citi қараб, түгел ciltin үзүлмеген oтһa İbragim ayaқların uzatıб, cuқlab tura edi.

Badimat, beti dariyça түрлене, caңı kelgen қонақладан Biynögerni қолun tutub, Semönnu gabırayı bla kartuzu болғанına қıңır қараб, dorbundan ıқdı. Badimat atasın көрмей қayғılı болғанın esleb, Қanamat ızından ıғıб қарағанında, Badimat, қaya қıyırına olturub, cılay tura edi. Ayaқ tavuşһa beri burulub, Қanamatnı көрүб, mınçaқлача, көзlerinden cılamuқla қuyuldula:

-Men seni beri gavurlanı таşı deb cibermegen edim, түрмеге түşgen atamı бошларға deb cibergen edim, - deb қатıдан қатı cılab tebredi.Қayanı ernine cuvуқ барғанın сүймей, Қanamat көлтүрүб beri ala aytdı:

-Қartnı бошлаганma, bir onovға deri Қasımlada қoyub kelgenme. Bıla da anı нөгерлерidile, kesinji bılay һılıмılı etme da қонақлаға қара.

Caralı болған екçini көзleriча, mıdaһlıқ basıб, cılamuқ cibitgen ullu қара көзleri, carıқ canған mıdıһça cıltıray:

6765 -Kertimi aytasa?- deb sordu Badimat.

-Kerti aytmay, қақан көргense aldaғанımı?

-Alay ese, beri ala kelseң a!

-Ammanı қoyub kelirge unamadı.

-Ne ese da иги iynanalmayma!...

6770 -Ma bu tiyib kelgen күn bla ant eteme, alaydı!

Ant etgeninden sora tolu iynanıb, caz tiygen künça, ışara:

-Endi alay ese, maña aythan caravsuz sözleriñi keçeme, - deb, Qanamatha kılıç kibik kıyılğan, iñiçke qara qaşları költürölüb, közleri kesleri allına ışara qaradı.

Badimatnı caraşıb boşağanın tanıb, sermeb qoynuna kıısıb, betine qarab.

6775 -Ol Orus caşnı qolun nek tutmadıñ?

Qanamatnı küçlü qollarından kesin boşlay, açıvlanğanın bildire, qıñır qaradı:

-Cılan duğumanı süymey edi, ol da anı teşigini allında bite edi degenley, meni gavurladan süymegenim coqdu, sen da bara-barıb, Bolhar bardı da ne ese da bir tabdı degenley, anı beri alıb kelese. Artıqsız da atam tutulğandan beri, alanı qanların içsem da, qanarıq tülme.

6780

-Süyseñ, süymesey da, qonaqğa qonaqça qararğa kerekdi, tavda qonaq almağan adet coqdu, sen ol adetni menden az bilmeyse.

-Men anı kıstamayma, qonaq ese, comaqlıq bola oltursun, anı haram qolun tutallıq tülme!

6785

Cavluq Badimatnı cüregine Apanasdan beri bek sıñnenin tanıb, Qanamat arthı saqlab turğan sözlerin aytdı:

-Qart bizden ayırıla tebreğeninde, sen süymegen Oruslunu boynundan qıcaqlab, munu meni kibik körügüz, deb amanat etgendi. Seni atañ bla türmede olturub, anı üçün başın cardırıp aylanğan adamğa, gavur, musliman bolsa da, iğı bolurğa kerekdi.

6790

Badimat, başın enişge tutub, bir kesek cumuşayaraq bolub sordu:

-Aladan süymeziñ coq edi, sen a nek bolğansa alay?

-Entda meni ala üçün terlegen cerim coqdu, alay a ol qartıbnı cılamuqları töğüle aythan sözlerin sıysız eterge bolalmayma. Ala da barısı birça bolmazla, ayıra bilirge kerekdi. İğı adamnı, iğı körürge tıyınşlıdı.

6795

Badimatnı cüregi bir kesek soruqğanın közlerini raħat qarağanı belgili etib:

-Siz aç bolğan bolursuz, - deb, etekleri cel ete, dorbunğa taşaydı.

-Atanı tilegin unutma, - deb ızından kıçırıp, baltanı beline suğa, cib kıyırın alıb, bıķı bla tüşüb, çımırtağa cayıldı.

6800 Kün, tavnu kölekkesinden içhınıb, miyik cerde tüşgen kıravnu eritib tütünletedi. Kaya keselekkeçikle, kün kızdırğanı orunlarından çıgıb, örge-enişge kırt, kıamjak izley cortadıla. Özende bargan ullu suvnu tavuşı bir-birde ayaz kıatış, aşıķ suvurğan tavuşı keledi. Mıllıkçı kıuşla, dorbun bolğan kıayanı başında tögerek burulub, cuķ izlegença, rahat uçadıla.

6805 Kıanamat, avur cükünü költürüb, dorbunı çıķıģında, İbragim, temir buģovnu kıoluna alıb, uvaķ tışlerin aģartıb ışara tura edi.

-Kıaydan tabħansa bu caman zatnı?- deb sordu Kıanamat.

-Nedi alay degen, kıalay alģansa?

-Ol cuķlaģan zamanda üsüne eski tonnu cabdım da kıobardım da aldım.

6810 -Semön kesi kıaydadı?

-Hırudab cuķlaydı.

Buģovģa çırmalģan eski çabır salam gırmıķlanı üzölüb dorbun allına atılıb turģanların körüb, çaşıķnı kıoltuķlarından költürüb, eki közün uppa etdi.

6815 -Aferim igi çaşıģa, - deb cerge sala, - bu, zamanına cetse, tiri, cigit adam bolmay kıalmaz, - deb kölüne kele, dorbunı kıirdi. Dorbunda Semönnu ayakları buģovdan boş bolub, otcaģaģa köndelen tüşüb, üsüne ton cabılıb cuķlay, anı beri canında olturģanıça artına avnab Biynöger cuķlay. Badimat da, gırcın etib boşab, aģaç ayakģa kıolların cuva tura edi.

6820 Otnu ullu çağıb, Kıanamat türtüb Biynögerni, anı ızından Semönnu uyatdı. Semön, kıoba kelib, ayaklarında buģovnu körmey, nögerlerine közöv kıarab, oı canında ışara turģan İbragimni esleb, kıuvanıb kııçırdı:

-O! O! Sen da mında tura köreme, kel bılay, kıatıma! – deb kıatına çağırıp, kıolun tutub, kesine kıısdı.

6825 Buģovnu kıalay alınģanından kışı kesi başlab ģapar aytmaģanında, Kıanamatģa aylanıb:

-Ayaklarım bla költürüb çıqğan temir buğov qayı tas boldu?- deb sordu.

-Men körmegenme, - deb, igi ańılatır üçün, başın silkti.

Buğov aşab baylanğan inçiklerine qaray, nögerlerine da közüv-közüv qarab seyirsine turğanlay, İbragim buğovnu zıñırdata alıb kirdi.

6830 Biynöger, keçigerek seyirsinib, kızarğan közlerin uva:

-Toba-toba, kim aldı olsağathā anı?- deb sordu.

İbragim, qañışça, örge süyelib:

-Ma men alğanma! – deb barmağı bla köküregin türtdü.

6835 Busağathā deri buğovnu kim alğanın bilmey, Qanamat alğan bolurmu deb armav bolub turğan Semön, sekirib qobub, İbragimni qatı qıçaqlab, bir bölek colda başın uppa etdi.

6840 Buğovnu egelgen cerlerin arı-beri avdurub qarab, seyirsinğenden başın silke, qarab ħurcununda taza qāğıtları bla bir kitabçıqñı çığarıb, Orusça cazdı. Anı tav tilge köçürgenimde, bılay çığadı: << Bu buğovnu egeb alğan 14 cıl bolğan tavlu carlı caşçıqdı, anı atı İbragimdi. Pravlende bu sincırğa << Şaman buğov >> atay edile, ol söznü mağanasın asırı bilmeyme. Buğovnu költürüb türmeden qaçhanlanı biri Semön Danilni caşı Astaşenko >>.

Bu qāğıtçıqñı buğovnu bir çığına begitib, dorbunnu içinde qaya carılğanña salıb asıradı.

6845 << Şamanlanı buğov >> ne zatdı deb caş tölüden körürge süygen neda bu cazılğan zathā iynanmağanlıq etgen adam dorbunña barıb bılay kirgenley, oñ canında qaya carılğanı qarmaşa, patçaqlıq qara, muñuz duniyada tavlu carlılanı iyneni közünden çığarıb turğan buğovnu, art közüvde birev tabıb balta avuzluqğa alıb ketmegen ese, tabmay madarı çoqdu.

6850 Dorbunda tabılğan zatdan aşab, qaçhınçıla cel eltmezça bolğanlarında, caraların cuvub baylar qayğı etib tebregenlerin esleb, Badimat, qarmay ketib qumaç ħurcundan tutulmağan sapınnı, ganıva tıgilgen eki cañı cancavluqñu çığarıb, Biynögerge uzatdı.

6855 Semön başına ceñil-ceñil uzalğanın esleb, Qanamat, külde cılına turğan kumğanı alıb, barmağına kuyub kördü. Başın cuvdururğa Semönnu dorbunnu tışına çağırıp, cılı suv bla qan qathan başın cuvdurub, çalkı burundan etilgen cülgüç bla başında carasını tögeregin cülüb tazaladı. İbragim tabıb keltirgen cav hınsını çaprağın carağa töşeb, cancavluqnu bir cartısı bla bayladı. Andan boşab, naqırda ete, Biynögerge qarab:

6860 -Beliñden oğarı canıñı bügeçe alay kirsizça körmegenme, teşin da kirin arı keter, - dedi.

6865 Biynöger, teşinirge süymey, artına tartdı, alay bolğanlıqğa Semön da söz qoşhanında, dorbunnu allına çığıb, cıyırıla-cıyırıla teşinjeninde, belinden oğarı canı qazan qaradan qaralıb, cer-cerine qan sızla qatıb, eki bilek qoşunu eti sızırılıb, kölegin teşgenley, kölek qatış qatıb turğan caraları başları açılıb, qanab tebredile. Anı körgenley, nögerleri seyirsinib:

-Bılay qayda qobarğansa bilekleriñi, bu qazan qara va qaydan çıqğandı?- deb sordula birden.

Haqarnı uzaq sozarğa süymey:

6870 -Türmeni ocağından çıqğan zamanda sızırğan bolurma, - deb sırtına suv kuydururğa enişge iyildi. Qanamat suv kuyub, Semön bileklerin örge qayırıp, sapın bla cuvub, Biynögerni sırtından qazan qara ketgenley, ullan bıçaqñı cassısı tiygen cerleri qara mor tamğala bolub köründüle. Anı körgenley Biynögerni sırtın cuva turğan qolu kesi allına cumduruq bolub, tişleri jığırday:

6875 -Mıllıqçı qarğala !- deb açıvlandı Semön.

-Sırtındağı qara kültümle qalay tüşgendile?- deb sordu Qanamat, tamğanı qalay tüşgenin bilmey.

-Biymurzanı << savğasıdı >>.

6880 Qanamatnı beti türlenib, suv kuyğanın tohtatıb, allın Mıñı Tavğa burub, aqırtın cuqa erinlerin qımıldata:

-Seni miyikligiñ bla, başıña qonğan tubanla bla, üsünü qurşalağan ömürlük buzla bla, çıpçık ötmez buğoylarıñ bla, öksüzleni cılamuqları, qartlanı saqalları bla ant

eteme, bu zorluqlanı men qaytarmay qoymam!- deb, qatına süyelib turğan İbragimge qumqanı uzatıb, avur atlay, dorbunqa taşaydı.

6885 **Yetinçi başı**

Miyik hunanı üsünde kök terezeleri ulla colğa aylanğan kökbaş üynü allında, buv başla tizilgen koridorğa çığıb, cuqudan, içgiden köbgen közlerin uva, bir-birde avuzun açıb hırs tişlerin körgüzte, Biymurza qaptal ilgiklerin ete esleydi. Başına çıqarğa bazmay, taş başınçı tübünde bir bölek tişiriv qavumnu da qoltuqlarına ganıva tigilgen cancavluklağa çırmalğanla qısılıb turadıla. Tişirivlanı betleri, cılarğa başlağan adamça, türlenib, qaqrımaymıdı deb, közleri koridorğa araladı. Alay bolğanlıqğa alanı coqlağan adam körmey, qar kim kesini birer türlü qayğısın tüyümçek etib köküreginde saqlaydı. << Kesi >> Pravlenqe berib ketginçi, üyünde söleşsek, cumuşar edi deb, tişirivla kün başlarğa tiygenden beri başınçı tübün saqlaydıla. Tarıqıvların bir-birine aytıb boşab, qaysı biri da cüregin incitgen zatqa aqsınadı.

6890

Ertdebla ertde turub kelgen, uvaq sabiyleri bolğan anala, emçekleri kızıb, türsünleri türlenjinçi, sabiylerine qayğılı bola, amalsızdan alların cer bavğa aylandırıp, emçeklerin cerge savadıla.

6900

Betlerin, çibin avça, sizla tartğan qart qatınla, saqlay-saqlay erigib, cerge çögeleb, başların citi tobuqlarına salıb, eçki çırım etedile. Bir-birde Biymurzanı üyünden cav küygen iyis kelib, qurğaksığan erinlerin calatdırıp, avuz suvların cutdurtadı.

6905

Biymurza, aşıkmay, cağa tüymelerine qadalğanlay, otovğa kirib, çepkenin kiydirirge hazır etib turğan Murtaz taba da qaramay, bek arığan adamça, çıkırdata, sırtlı sarı şindikge cayılıb oltura kıçırdı:

-Cavbedek kıızı! Beri kel da bu tüyme kibikleni arı bir et, andağılı beri küreşeme, etilirge unamaydıla.

Cavbedek kıızı, cansüyek duppuşları, kiyik tük keblenjen köpçekça, eki canına çığıb, atlağanı sayın uvurtları qaltıray, kelib Biymurzanı dağasına cabışdı.

6910

Murtaz, alıb hazır eterge Biymurza qaysı bıçağın tağarın bilalmay, qabırğada qatapa küyüzge tizilgen savutlağa, qoy üzgerge qarğança, avuzun açıb añarıldı.

6915 Biymurza, kiyinib boşab, ulla küzgünü allında bir-eki tögerek burulub, hantdan tolub tütünley turğan stolğa caraşib, allına toklu başni cartısın tarthānlay, beti aǵarıb, soluvun alalmay, casavaylanı biri için tarta bosāǵadan kirdi. Polǵa cayılǵan küyüznü üsü bla arlaǵğa barırǵa tartınıb, cumuşaq cerge, qazıq urǵanča, süyelib aytdı:

6920 -Tutmaǵla qaçǵandıla da ketgendile... Türmeni kiriti bolǵanına, busaǵatħa deri kişi qarab coqlamaǵandı, keçe saǵlaǵan casavaynı avuşdurama deb barganımnda, türmeni allında kişi coq, qayrı ketgendi bu ħayırsız deb, terezeden qarāǵanımnda, tutmaǵla qorab, casavay da içinde töñereb tura. Ne bolǵandı mıña deb, atın aytıb kıçırǵanımnda, arı-beri avnaǵan bolmasa, söleşirge unamadı...

6925 Biymurza, cayaq etni bıçaǵnı burnuna qañıb, költürüb avuzuna ciberirge ħazır bolub turǵanlay, bu ħaparnı eşitib, beti-ķutu ketdi. Bıçaq ķolundan kesi allına içħınıb, tavuş ete, qancal tabaǵğa tiyib, sanları uyuǵan adamča, kımıldayalmay, boynu buvulǵan tuvarča, közleri çıǵarǵa cete, tıpvıvı tıyıla, cekirdi:

6930 -Prustopħa betimi qalay körgüzeme, kesmegenley soyub qoyduǵuz da! – deb sekirib qobub, Murtaz bla qaltırab bosāǵada süyelgen casavayǵa közöv qarab turub, tişlerin kısa barıb, kerilib casavaynı, ħamħotuna urub, ulla bıçaǵı eşikge tiyib tavuş etdire, qaıbıv koridorǵa çıǵıb, tamaǵın boşlab kıçırdı:

6930 -Atımdı... ceri bla beri cetdirigiz!

6935 Murtaz Biymurzanı ızından çıǵǵanlay, casavay, avuzundan kelgen qannı etegi bla sürtüb, stolda süyelgen kök şışadan bir << bismilla >> etmey ketalmay, tögeregine qarab, kişi körmegeninde, kök suvdan conulǵan stakannı tolturub tamaǵından aşırıb, Biymurza ħazırlaǵan cayaq et qaıbınıv qabdı. Çal ura tebregen mıyıqların sılay, Biymurzaǵa, art eşik bla çıǵıb, avuzu açısa da, başına araqı tuban qaıbıv, toqmaq tayaǵın süyre ketdi.

6940 Biymurza, açıvdan beti kögerib, başıçdan tüşgenley, saǵlab turǵan tişirivla birbirine söz cetdirmey tögeregine basınırǵa murat etdile. Alay bolǵanlıǵğa ulla bıçaǵnıv kıyırıv bla türtüb, ayaklarına eski şıntaħı cavluǵun atıb, ayaǵın uppa eterge uzalǵan qart qatınıv urub ayaǵıv bla buruv canına çulǵab, cügen uruş ete turǵan qaratoru atına minib, savutları zıvırday, atın törtgölletib Pravlenñe bargan oramǵa taşaydı. ħuna canına cıǵılǵan qart qatınıv kıltuǵuna kısilǵan oyuvlu

6945 nartüh gircını, tönjereb barıb bav allında tohtar-tohtamaz, qarab-karağınçı arbaz saklağan itlege aş boldu. Hotasına abına, örge kobargâ küreşe, kolları kaltıray, hunaga tayanırğa küreşedi. Cıyırtmaq kart hıbil betin cılamuq cuva, ayağına qablağan eski gabaşları tüşe da hunçuta, kart katın, qabak eşikden çıgıb, başı kaltıray, ketdi.

6950 Qalğan tişirıvla, arbazda süyelib turub, tavkel etib başıçdan çıgıb, har kim bilgeniça, Cavbedek kızına tarıgıvun tögüb, qoltuqların boşatdıla. Endi tileklerin Biymurza qabil eter degen murat bla, keñden kelgen erkişini körsele, avuzlarına cavluqların tarta, tar tiyrelege çaçıldıla.

6955 Cayavlay Murtaz, Biymurzadan asırı arthâ qalmay, Pravlen arbazğa kirgeninde, türmeni allına bir bölek adam basınğan edile. Casavayla alanı arı kıstay, qağıtçı qalamın qulağını canında ornaltıb, qoltuğuna bir defter kitabnı kısıb, türmeni artında qan aqğan ızlanı çöb bla qaza tura edi

Cılı kelse da, Biymurza atdan, caş adamça, özeñini zıñırdata sekirib tüşüb, cügenni atnı tutarğa çabhan casavaylanı birine atdı. Şarq-şurq ete barıb, hamhotun terezege tireb, burnuna bal çibin urğança, ızına turakladı. Artında kölekkeça turğan Murtazğa qaşın-başın tüyüb kıçırdı:

6960 -Eteriñi etgenden sora, tuvarça sirelib turma da, busağat eşikni açdır!- deb, eki qolun can süyeklerine tiredi. Gitçe barmağından kümüş sablı qamçisi salına, arlaqdan Qıyamıtın kelgenin esleb, allına barıb söleşgeni tış adamnı qulağına çalınmazça colnu bir canına çaqırdı.

-Eşigibiz quruğandı.

6965 Qıyamıtın mıyıqları örge tebinib, kızıl av çabhan közleri kerildile.

-Endi va ne qan cavğandı?

-Ol amanlıqçı tışında aylanıb, bizge caşav çokdu.

-Ne bolğandı?

Bütev kobub, taş-ağaç qoymay qazıb, qayda ese da uyasın tabarğa kerekdi.

6970 -Anı va kerti aytasa, ertde eteriñi keç etese, alay bolsa da busağatda ne bolğandı?

-Bolğanni sorluğuş çoğdu, endi Prustop kele ese, eşigim quruydu, qaydadı, qobhanmıdı?

-Menden kiyine qalğandı. Ne bolğan ese da, beri içındır!

-Tutmaqla qaçhandıla...

6975 -A-a-a! Men saña << cügenin qatı tut, cığıldırsa >> deb azmı aythan edim! Men aythanna tüşündüş.

Qamçini burnu bla uvaq taşlanı arı-beri qobarırğa küreşe, başın enişge tutub, Biymurza kesin arıvlarğa küreşdi:

6980 -Men qolumdan kelgenni ayab qoymağanma. Bek zalim amanlıqçılanı qoz qabuğuna cıyğan buğovnu saldım, demenjili türmege cıyıp, qatı casavay süyedim. Andan sora kim da ne eterik edi?!

-Barısın etgen eseñ, bila qalay Qanamatdı, tutmaqlanı içındırıp, eşikni saqlağan casavaynı avuzuna buştıq tıgıb türmege atıb, kirit salıb ketgendi.

6985 Ol üzügü bla qurumay, bizge tınçlıq çoğdu. Endi bılay etib turğandan fayda çıqarıq töldü. Keç etmey, ızından qıvub tutarğa kerekdi.

-Busağatda türmeni aça turadıla. Anda töjereb turğan casavay sav ese, andan bir hıpar bilgenley, adam tabılğannı tört canına cayarıqma.

6990 -Alay et, marja, alay et. Catıan ögüznü başına turğan buzov kir eter degenley, süymegenleri bizni küldürme, - deb Qıyamıt, borkün közlerine basıb, coluna tebredi.

Biymurza, zıtçı-mıtçı bolub, Qıyamıtın allına turub colun kese, tülkülene aytdı:

-Bıyağı sen bir boluşmasañ bolmaydı, Qıyamıt!

Alay aythanın uşatmay, Qıyamıt, borkün közlerine teren basıb, sorgan betden qaradı.

6995 -Prustopıa sen bir avuz celiñi cetdirmeseñ, tutmaqlanı qaçıb turğanlarına kelib qalsa, üsüme quturluğdu.

<< Gıl tüşer cerge, ölü göbelekkeça, kesini atıan bolmasa, men bir sa esiñe kelmeyme, tarbuvunña tıgılsañ, boynuñu bıçaqğa uzatasa da tohtaysa >>, - deb kölüne kele, Qıyamıt mıyık túbünden ışara sordu:

7000 -Siz eterni etib, men oñ canımı aylandırıp barıp ne aytırıkma?

-El bağası Qıyamıtıña meni üretirim coqdu, tuvğanlı da sen bilmegenni kişi üretmegendi. Alay bolsa da, << bılay-bılay, Biymurza qolundan kelgenni qaldırmağandı, ol Qanamat degen amanlıkçı çabıp, keçe qoratıp ketgendi. Entda starşına, tabılğan adamnı ayak üsüne salıp, çabıp aylanadı >>, - deseñ, seni sözüñe qararıqdı.

7005

<< Medalnı kıyırı körünñeninde, meni oğay, atañı, anañı unutub, milligini atıp çabhan ediñ, endi va, men kerek bolğanımda, tülkülenese >>, - deb kölüne kele, avuzundan ese, tavuşun burnu bla aslam çıgarıp:

-Hayır, hayır, körürbüz, - deb, baş töbenine qarağanlay, burulub ketdi.

7010

Qıyamıtıñı cuvabın asırı caratmay, << qara qaban kesine avmazlık cerge burnun ururğa adeti tuldü >>, - deb kölüne kelib, Qanamatnı etib ketgeninde içi küyedi.Barıp açılğan türmege kirib qarağanında , casavay çögeleb, avuzundan Murtaz bıstırlanı alırğa küreşe tura edi.Biymurza, çuruğunu burnu bla qabırğasından türtüb:

7015

-Seni bılay capısız kim etib ketgendi?- deb sordu.

Casavay. qobama deb, bir- eki kere da sürkelib qabırğadan tuta, örge tururğa küreşib, quturğan tuvarça, qaltırab tört canına qaray, eşitir-eşitmez, sıgıb çıgarğança:

-Bilmeyme, - dedi.

7020

Tavuşuna serivünlük salırğa küreşib, Biymurza aqırtın sordu:

-Qalay bilmeyse kim kelgenin, tutmaqlanı qalay qaçhanların körmegenmise?

Cıları tıgılıb, oyulurğa hazır bolub turğan casavay, kıçırık etib cılab aytdı:

-Qaydan bileyim, men eslemey turğanlay, birevlen üsüme sekirdi da şkogumu cıyırdı, közlerimi baylab, ma bu buştıqnu da avuzuma tıgıb, beri atıp ketdi,- deb,

7025 uzalıb polda silegey çağılıb atılıb turğan çepken buştuğnu alıb, Biymurzağa tutdu.

-Hayır, körmediñ, tavuşlarından, sözlerinden kim bolğanların tanıdınımı?

Cuvab berir ornuna, kızargan közlerin sürte, oğay degen mağanada başın silkti.

7030 Biymurza bilgeniça ariv aytırğa küreşgeninde da, izlegenin tabdırmağanında, ayagın polğa kağıb:

-Tambla buğov salınıb, suv bargan canına enişge aylanıb tebreseñ, ol zamanda aytırsa, arı-deri mında oltur! – deb, eşikni qatı tartıb, pravlenñe aylanıb ketdi.

7035 Tutmaqlanı kaçanları tiyreden tiyrece, oramdan oramğa, bir çaldışdan bir caldışha cetib, kesek zamannı içinde bütev elge hıpar boldu. Elde Qanamatnı qolu cetgeni belgili bolub, elni aslamısı aña türlü-türlü mahtavla salıb tebredile.

7040 Uzağırağ kıyır tiyrelede asırı çemerleb hıpar aythanla: << Kündüzgü kün adamlğa körünmey kelib, türmeni eşigin da açmağanlay, tereze bla çığarıb ketgendi >>, - deb, har kim eşitgenin casandırıp, bek seyirsindirirça, tübegenine aytıb tebredile. Quru hıpar bla tıñılı bolub qalmağan kavum, keslerini közleri bla türmege karar üçün, kutam-kutam bolub Pravlen arbazğa basındıla. Pravlenni tögeregine etilgen hunanı müyüşünde bir bölek adamnı içinde Aslan kızıb böleşdi.

7045 -Adam deseñ, Qanamatnı, ansı biz da aylanabız börk kiyib. Kıyamıt üyünde cıyıb, közü qarab süyüb turğan kızına Apanasdan betlik ayak alama deb, artıqlıq etdirirge murat etgeninde, şuvuldab kirib, börü eşekleni kırğança, sagallab erib ketdi. Ekinçi aylanıb karasaq, ol kız tişirivnu hatası, kıyını bolmağanlay,

7050 Qanamatnı tutabız degen muratda, türmege atıhanlarına , çabıb qollarından alıb, çegetge taşıyıp ketdi. Adam deseñ, ma alay bolurğa kerekdi. Bügeçe da çabıb tutmaqlanı qoratıb ketgendi. Bıllay adam üçün, meni sartın, canımdan ülüş eterge da razıma. Canım çıkğa edi da, busağatda anı qalayda bolğanın bilge edim, - deb, aythanın begitgença, qatında turğan nögerini bukusun çığara, qol ayazı bla sırtından kaqdı.

Tıñılab turub, tögeregine basınğanlanı bir bölegi da aytdıla:

7055 -Bir kesek közüñ canmasa, mında bir kavum kuturğan cavkonkalabaşını eziretib keterikdile, alay bir bölek tiri caş çıksa, başıbızını qoruvlar edile, ansı boynubuzdan başhan avurluqnu költüralmaybız.

-Qanamat kibik, bizni içibizde bir bölek ötü bolğan adam bolsa, Qanşavbiyni, bizge etgeni üçün, içegilerin cerge quyub keter edi, - deb Aslanı közüne qaradı Harşım, Qanşavbiyge bargan tilekçilege koşulğanına kesi kesinden iyliğıb.

7060 -Seni ötüñ avuñamı tüşgendi, kesigizni Toğuzakğa tüydürüb, süd işigizni quruthanında, baş ura Qanşavbiyge nek bara edigiz? Tulpar ese da, ol bir adamdı, siz bir-eki cıyrma da körüne edigiz. Sizni adamğa da körmey qamçisine söleşe turğan zamanda salıb kırsağız, ol zamanda bek cuvaş bolur edi, - dedi artıdan birevlen.

7065 Harşımını horata cerine qatılğanında, başın enişge tutub, adamlanı ortasına taşaydı. Közleri humil ete, saqalı ekili kırılğan bir qart kişi, cabışmaq tayağına tayana, sözge koşuldu:

7070 -Qanamat qayın atasın qutharğanı üçün alay büsürev etmeyme. Orusludu deydile, ne adam ese da, ol alanı birgelerine tutulğan aythandı deb, men bir sözle eşitgenme da, allay caravlu sözlendi, toba-toba, men, ölür tüğü çıkğan bir qart, atam, anam qabırdan qobsala da, aytalmazla degença, meni cüregime alay cağılgandıla. Allay tüzlükge aylanğan adamnı qutharğanına Qanamat caşavlu bolsun!

7075 -Qaziy! Orus –orman coqdu, qayda da igi igidi,- dedi Aslan, türme taba közleri çırax barıb turğanlay.

-Alaydı, canım, alaydı. Bizde bir kavum maycürek igi adamnı cerge cutdurgunçu tınçlıq tabmaydı, - deb, Qaziy, cabışmaq tayaqnı beline köndelen salıb, künorta bolğanına qaray, qabaq eşikden çığıb, eki canına avnay ketdi.

7080 Biymurza Pravlende olturub, mirtazaqlağa elni cıydırırğa buyruq bere turğanlay, örtenñe çabhan adamça, Toğuzak, talağı turub kelib, silegeylerin çaça aytdı:

-Prustop han balada olturub turadı, caralı ayüça, can-canın aşaydı. Beri çaqır deb, meni cibergendi. Ceñilirekkel, - deb, Biymurza ne zat ese da sorurğa avuzun

açhanlay, kün bulutha kirgenley adamnı kölekkesi taşaygança, Toğuzak taşayıb ketdi. Batis kolcavluk bla qaşha mañılayın sılab, Murtazga kıñır qaray:

7085 -Men kıaytırga, elde kindigi bla siygen adam kıymay cıyıp tur, - deb, başı köküregine avnab, asmağga barğan adamça, çığıb ketdi.

7090 Tüz mejgitge tuvrada, kızıl boyalğan ulla kabak eşiği bla, köget terekleni içinde başı ağara, ulla aq kancalbaş üy. Eki adam bir-biri üsüne minse da cetalmazça, oramğa aylanğan canında ulla hunu. Keñ arbaznı tuvra ortasında, Qanşavbiyni atasınıatasına deri atları cazılıb, bir canında arabça, bir kabırğasında Orus til bla, kamanı, görohnu, hazırlanı suratlarından sora da cılkılarına saldırgan tamğa suratı bla, miyik at ilkiç. Andan bir bölek atlamda, bir canına cayaqlab, hunadan etilib, başı toprak bla cabılğan at orun. Cay salkın havada oltururğa, köget terekleni arasında tögerək işlenib, başı kök boyalğan kancal bla cabılğan salkınlık.

7095 Qanşavbiyni konaq üyünde bir terezesi ulla alma terekge açılğandı. Konaq üynü allında sençadan başlab bütev üynü tübünde katapa küyüz töşelğendi. Kabırğağa urulğan, altın suv bla casalğan buv başnı müyüzlerinde burundan kalğan kamalağa deri tağılmağan savut çoqdu. Eşikden kirgenley, oñ canında imbaşları pagonladan cıtırab türlü-türlü kıyımle tağılğandıla.

7100 Tereze tübüne tayanaraq, oqa bla casalğan borkün celpegeyirek kıyıp, prustopğa qarab, qaşların kere, Qanşavbiyni katını Safiyat, gitçe noh, butaqları kırılğan narat ilkişça, örge süyelğendi.

7105 Konaq üynü ortasında aq geten cayılğan stolda türlü-türlü içgi şışala, birini beli bazık, birini beli inişçe, töben canı bazık, bir kavumu da koşun matallı, cartısını içi boşalıb, bir bölegini da paşot basılğanlarına kol tiymegenley süyelğendile. Qanşavbiyni karavaşlarını biri, allında ganıva tigilgen aq hotası bla, közüv-közüv aşarık tabaqları taşıydı. Qanşavbiy, prustop, Kıyamıt şışalağa asıv etib, közleri, künje karağan gılın kuşnu közleriça bolsa da, carıklık çoqdu.

7110 Prustop, kök betli içgiden rümkasına kıyub, ceñil-ceñil tamağın cuvduadı. Hıllikke etgença, bişgen koy başnı üsüne kırdıkla atılğandıla. Aña prustop uzala kelib, çançhı bla et alır ornuna, kümüz çançhını artı bla stolnu kağıb, carılırğa tebregen kabnı tutħança, başından kadalıb, muruldaydı.

7115 Gitçe noh, prustopnu alay körüb, bir bölek omaq söz aytıb, anı bla rümkasın turuşdurub, içerge küreşedi. Alay bolğanlıqğa prustop, bir kesek cazıla kelib, dağıda biyağı haci kabha qadaladı.

7120 -Bir-eki baguş iyis etgen tuvar türmeden kaçhandı deb, billay bir mıdağ bolma. Bügünden ozdurmay, men alanı uyaları bla kamçı tübünden çığarırma. Seni savluğunu tartama! – dedi Qaşavbiy, uzun boynun stolnu bir canından kazça uzatıb, altın kamasına qadala. Çilleni ayağıça miyik rümkasın prustopnu rümkası bla tutuşdurub, rümkanı tabanın örge aylandırdı.

Stol tögeregindeğine cavda bişgen et hıçınlağa öşün salıb turğanlay, köz tüblerine kök küren tartılıb, beti ağırıb, Biymurza qorqa-qorqa bosağadan tüşdü.

7125 Prustop, anı körgenley, avuzuna tıqqan hıçın cartını tügel cuthunçu, sekirib qobub, Biymurzanı allın alıb, cumduruğun hamhotu taba silkib, söleşirge avuzu tolganı zaran bola, burnu bla bir bölek türlü tavuşnu çığardı. Hıçın cartını aslamısı tamaqdan enneninde, silegen katış hıçın kesekleni Biymurzanı betine çaça, kart it çabhança, başladı:

7130 -Seni, uzunkulak eşekni, starşınağa nek salğanma? Qaydadıla... Qaydadıla tutmaqla?! – deb Biymurza taba tebinib, cumduruqların burnunu tübüne cuvuklaşdırdı. Davur cassı kelligin ağılab, gitçe noh, dariy çepkenini eteklerin, iynek ötenesin süyregença, ızından süyrey, issilegen baytalça, başın arı-beri silke, oqa tigilgen başmaqları bla katapa küyüz cayılğan polnu tunakı dıkırdata, üyden çığıb ketdi.

7135 -Anı asırı tersligi bardı deb tanımayma. Amanlıqçıla tavda bolub, elni çaşavuna tınçlık çoqdu. Qalay-alay bolğan ese da, bugün biz alanı tutmay, ızımızğa kaytırğa amal çoqdu. Ança sayın alanı atların aytıb söleşgenibizge da iylikğan eteme. Busağat elni qobarıb, taşağaç qoymay cayılırğa kerekdi, - dedi Qaşavbiy, Biymurzanı arivlay.

Qaşavbiyden köl tabhanında Biymurza, bir kesek esi ornuna cıyılarak boldu.

7140 -Buğovğa, sincırğa deri men alağa salmağan qalmağandı. Endi qoluma bir tüşsele, men alanı, canları hırt deb çıqınçı, sıgarem, - deb, tab kerti qoluna tüşüb kışhança, qolun cumub, gijıldata, tişlerin kısdı ol.

Örge- enişge bara turğan prustop Biymurzağa qıñırına qaradı.

7145 -Sen, starşınadan ese, arbaz sibirivçü bolurğa tıyınşlı adam ediñ. Qalay eteyim, atamanña bılay köbden beri izleb turğan, patçaqlıknı cavun tutğanma deb, kağıt cibergenme, endi ne aytıb betimi körgüzeyim, - deb, çıpçıknı tutğan adam, qol ayazın açıb qarayma deb, uçdurub, boş qol ayazına qaragança, cumdurugun açıb qarab, qolun silkib, qızıv-qızıv atlab tebredi.

7150 -Elni cıyğanmısa?- deb sordu, stolnu tögeregine colovçu bolub erikgeninde, Biymurzağa erşi qarab.

Közleri stolda şışalağa çırağ barıb turğan Biymurza sir qatdı.

-Cıyılıb saqlab turadıla, - deb cuvab etdi ol. Busağatğa deri tıñılab turğan Qıyamıt, cavorun qalaqnı arıvlab, carıqğa tutub qaray, prustopğa aylanıb sözge koşuldu:

7155 -Algınça tuldü, el osal bolğandı. Ol Semön degen qanı kellik elge kirgenli, elni başın túbüne aylandırğandı. Andan bir sözleni eşitgendile da, alğın zamanda aythanıñı cerge tüşürmegen adamla, endi cuq aythanlayıña, cuvablaşıb tebreydile. Bizni nasıbizğğa, sen üsübüzdesse, elni igi qatı qamçilemesen, bir qavum şhuvursuz başların költürüb, şorbatladan çığıb tebreğendile. Altın eteginñe başım

7160 qonaqdı, cüyüşhan, igi qatıl!

-Sıgıb qanların çığarığğa kerekdi, - dedi Qaşavbiy, eki cansüyegine qolların salıb, tişlerin kısa.

Biymurza da, prustop qatına cuvuklaşhanında, uradı deb qorkub, artına tura, kesin tıyalmadı:

7165 -Uvadıñ eterge kerekdi, - deb, çabırlıq iylegença, qolun burdu.

Medalları, krestleri, ulla bıçaqları zıñırday, arbazğa tögülüb, prustop em allarında, em artlarında da Biymurza, tizilib pravlenñe tüşgenlerinde, el cıyılıb, kutam-kutam bolub tura edile.

7170 Pravleni arbazında stol canında olturub, işi bolmay, burnun qaza turğan kağıtçını qatına kelib, prustop, nögerleri da tögeregine basınıb, kesin qırım

tavukça köbdürüb turub, adamla cıyılıb boşağanlay, avuzundan içgi iyis ura, elge aylanıb gürüldedi:

7175 -Kuş uyalarığızni çaçarma, sizni...- tavuşun abadan költürüb qarılıb, avuzundan söz çıkmaganında, tarq deb cumduruğun stolğa urub, burnun kazğanın tohtatıb, kağıthā qablanıb turğan kağıtçını ilgendire, cötgüre kelib açılğanında, qolu bla çegetni körgüzte aytdı:

7180 -Çeget börüleça, amanlıq etib, kaçıb bara da tavda çaşına, alay çaşarğa murat etesiz. Sizni men türmede ciritirme. Kaçıb aylanğan amanlıqçıları kırıp, har üyge beş soldat salıb turluqma. Siz ol zamanda aqıllı bolursuz ansı...- deb, sözünü artına cetginçi, asırı bek kıçırğandan qarılıb, çeget taba cumuruğun silke, artılğan çügündürça, kızarıb, cöteli tutub, olturdu.

Prustopnu artında süyelib turğan afendini Qıyamıt kulağına şıbırdağanında, Muhammat-Amin, közlerin süze, alğa çığıb, tülkülenib başladı:

7185 -Quran ayatda, onovçularıbizni aythanların meni aythanımi etgença etigiz deb, cazılıb turadı. Bir-eki adam, dinni kaydan ese da kelgen bir gavurğa satıb, tebleb aylanadıla. Har bir muslimannı borçu alanı tabhan cerde tutub, qolların, ayakların baylab, zakonnu qoluna berirgedi. Qarnaşla, bir-eki amanlıqçı için, Allahnı çamlandırmayık, bugün ulla, gitçe da qalmay, taşha, ağaçha cayılıb, amanlıqçıları tutub keltirib, betlerine qazan qara çağıb, onovçuları qollarına berirge kerekdi. Quranda bolğan zatnı aytıb qoyayım, bugün ol amanlıqçılağa

7190 kılıç urub ölgen musliman, çaşğan duniyasında ne köb günah etgen ese da, seit bolluqdu, - deb, mınçaq tartıb kökge qaray, artına turub, hacileni arasına olturdu.

Cıyılğan adamla, başların enişge tutub, muratların cün çepkenleni, carı tonları tübünde çaşırıp, töpeleri bla stol taba qarab turğanlay, Toqal, cavorunların ura kelib, kaçır qoyança, tögereğine ceñil-ceñil qaray, uzak bolmay Qıyamıtını körgenine köl basıb aytdı:

7195

7200 -Camağat, Allah igilik aytdırsın, men bir sürüvçü çaş, ne bileme, teyri, dinim için, busağatda, << Toqal, kesinji öltürt >>, - desegiz da, oğayım coqdu. İgileribiz, aşılarıbiz aythança, ürülüb barıb, zakonña, colğa cetdire aylanmay, amanlıqçıları tişlik-tişlik etib qoyarğa kerekdi.

-Ayhay, sen kırğanla ulla qabır bolub, buruv etilib turadı! Artıqsız da Qıyamıtı bilamuğundan toyğan eseñ, qaçınçılardan tuzğa bulğarık da qoymazsa, - deb qıçırdı Aslan adamları ortalarından.

7205 Qıyamıt sekirib qobub, ayak bugün tört canına qaradı, alay bolğanlıqğa kim qıçırganın esleyalmadı.

7210 -Kimdi ol bılayda it qushanqa qushan? Erkişi eseñ, beri çıq, nek qaşınasa! – deb da küreşdi, tayağın köndelen tutğanlay, közleri cana. Alay bolğanlıqğa, çegetde tereklege sorganqa, bir adam avuzundan söz çığarıb cuvab etmegeninde, kesi allına murulday barıb, olturğan cerinde bir qartnı ayağın basıb sınsıtı, elden közlerin ayırmağanlay, qaña şindikge olturdu. Qayğılı bolub, şindikge tohtayalmay, quturğan tuvarqa, tögeregine qaray turğan prustopqa Biymurza ayılğan zatları şıbırdab köçüredi. Qanşavbiy, içegi cörmeqa sozula, qartları arasından çığıb, aşıkmay, uvaq-uvaq atlay, stolnu qatına kelib, altın qamasına cabışğanlay, künde köküregi, imbaşları cıltıray başladı:

7215 -Bılay tıñlağandan hayır çoqdu. Sizni amaltın onovçulağa betibizni körgüzalmazqa bolğanbız. Busağatdan atı bolğan atlı, atı bolmağan cayav, Biymurzanı ızından tizilib barıb, ol qaçıb aylanğan itleni tabıb kelmey, amalız çoqdu. Sizni bılay tıñlab turğanıız elge bir pelağ cavdurluqdu. Söleşirge erinñenqa körünesiz, tebrerge erinñen bolsa, ol zamanda körürbüz... Bir sağatdan, savutuğuznu –sabağızrı tağıb, bılayğa cıyılığız !- deb, közüv-közüv imbaşlarını cıltırağanlarına qaray, başqa söleşirik adam bolurmu deb, aña turaqladı. Kişi söleşirge avuzun açmağanında, erinlerin, tazgekden ciyirgenñenqa çüyüre, ornuna olturdu.

7225 Ellileni art canları sedirey tebregeñley, elni qıyının, palnomoçqa cürüy, qarnına urub turğan Gımıh-ğaci, qarnı allına çığıb, aqbaş hazırlarından eki qolu bla qadalıb, quyruğu atavul qoçharqa silkine, örge qobub, sarhın celkesine türte, başladı söznü:

7230 -Basılır elni qulağı sañırav degeñley, bılay etib nek turasız, sav qallıqla! İçigizden amanlıqçıla çığıb, cırlab qutulurğamı murat etesiz? Dinin, tıñlığın saqlarğa süygen busağatda eki etegin canına suğub tebrerge kerekdi. Ne qara pelağdı bu bizge? Bir-eki quturğan amanlıq etalğanların etib, endi çegetge çığıb, haciret

bolub aylanadıla.Bügünden ozdurmay tutub qoluna berlikbiz deb, kelgen onovçuğa aytırğa kerekbiz.Alaymıdı, camağat? – deb qolun silkib, << alaydı >> deb qıçırılıq bolurla degen muratda qaradı. Alay a Toqal, Mustafa degenqa bir-eki tamaq bolmasa, qalğanla, avuzları tolu suv urtlağanqa, tıñılab qoydula.

7235

Söleşib, ızından << alaymıdı >> degen zamanında, << alaydı >> deb qıçırılıqni eşitirge ürennen Gımıñ-haci, Toqal bla Mustafanı tamaqlarına tuvarılıb qalğanında, susab bolğan adam çıçhan tüşgen ayran cıkkırğa qaraganqa, elge qarab, túb erni salınıb, ızına buruldu.

7240

Stolnu tögeresine basınğan qavum, alağa da Qanşavbiy bla Qıyamıt qoşulub, qoşbaş bolub quş-muş ete turğanlay, elni ortasından bir çalsaqal , eski qara qaptallı bir adam, burnuna qışha-qışha uzala, alğa çığıb, cunçub, tili tutula kelib aytdı:

7245

-Siz << kiyiz qamçı, cerge kir >>, - degenlikge, biz haciretleni qaydan tabayıq?Turğan cerlerin bilmeybiz, biz barıb çapallada aylanıb kelgenlikge, andan ne hayır bardı? Ne va biz barganlıqqa, ala bizge keslerin tutduramıdıla? Bılaydadıla degen cerigizge, nedi amalımız, ov-şav ete barırbız, alay a...

Ol söznü artına cetginçi, ellileni ortalarından qaysı ese da biri qıçırdı:

7250

-Qayda bolğanların Qıyamıtını << şiyih >> caşı tabar, kün kızargı Medinağa << barıb kelgendi >>, kimni qıynav da coqdu, anı iyerge kerekdi, - deb, arı-beri çayqalıb davur bola tebregen elni içine taşaydı.

7255

Qıyamıt, sarı çığanaga olturğanqa, sekirib qobub, tayağın silkib oşun uruş etdi, alay bolğanlıqqa kim qıçırğanın tanıyalmay, Qanşavbiy bla keñşe turğan prustopnu qatına kelib, el taba tayaq bla türtüb tarıqdı. Stol tögeresindegile, ne eterge bilmey, armav bolub, keñşege kızıb turub, qaraganlarında, elni ullu aslamı çaçılıb, bir bölek buhar börklü qavumu, altın bla boyalğan qamalarına cabışıb, coppuqub bolub tura edile. Elni çaçılıb qalğanına prustop Biymurzağa uruşa, qavumu da prustop bla Qanşavbiyni ızından, em artlarından defterni költürüb qağıtçı, pravlenñe kigenlerinde, Murtaz, ızçı itça, talağı turub, cortub kelib, prustopnu allında sir qatıb, oñ qolu bla çers berdi.

7260

-Tabhanma ızların! Cağanı örge ketib turadıla, busağatda tebregenley, üslerine kelib qallıqbız, - dedi.

Prustop, caşil miyala mınçağa kün tayağ tiygença, hımil közçükleri cıtırab, ışarama deb avuzun kıyık etib, Murtaznı imbaşından kaçdı.

7265 -Molodets!Kulluğnu bilese, ala ıolğa tüşsele, men seni köküregiği cıtıratmay kıoymam, - deb Murtaznı ıullu kıuvançha sala, Biymurza taba aylanıb buyurdu:

-Busağatdan strajnikleni, dağıda savutlu adam tabhanığı alıb barıb, abrekleni ne savdan, ne şavdan beri cıy! – Kıanşavbiy, terekge cün maşoknu tağgança, kıoltuğundan kirgenley, pravlenden kettile.

7270 Altın kıamalıla, buhar börklüle, kuyov nögerge tebregeñça, kümüş kerek bla casalđan atlağa minib, kereksiz carıa tavuş etdire da atlanı ura, atlanı avuzların birer kıarış açdırıb, pravlen arbazda örge-enişge baradıla.Kııyamıt bla Muđhammat-Amin, seskeklenib tepsey turđan atlağa cuvuk barıb, atlılanı túbünden kıarab ışaradıla.

7275 -Cılanıa túbep, tutama deseñ, urđan etedi, túbegenley, başların-başların ezigiz, - deb tişlerin kııkırdıta, guloc tayağı bla basıb cerni çungur ete, bir canına buruldu Muđhammat-Amin. El cıyılđandan beri Kııyamıt salpılanıb turub, aydek atlılanı körgenine abrekle tutulđança kıuvanıb, eslegen köz bla kıarab, bir-eki atlığa boşlanığan ayların tartdırıb, tayağın silke, cuvuk turđan atlanı ürküdü.

7280 -Cigit boluğuz, men sizni kibik zamanımda, taşnı kııssam, suv çığara edim.Kıayarı haşkenni boynubuzđa mindirmegiz, aşhı colđa barığız!-deb, Kııyamıt afendi bla sölere turđan Biymurzağa burula tebregeñley, atlı bölekni allında, kıızıl boyalđan aşık kibik, toru acirge minnen altın kıamalı caş, buhar börkün celpegeyine kıyib, tarthanı siñnenin bildire, atda arı-beri ava, allına tebindi.

7285 -Körkmağız, igileribiz aythanıa, otha kir desele da, atlağa kıamçini basıb, kirib keterikbiz. Ol tavda aylanığan aman çabırılılanı busağat muştuğul etib keleyik, - deb, toru acirni avuzun kıışha tartıb, avuz kömüklerin çadıra, at cerde campaya, nögerine aylandı caş.

-Alaymıdı, alanla?- deb sordu dağıda.

7290 Kiri bolđanlanı caşları, kıızarıb, kıulağ ot alđanların belgili ete, kııkırdıla:

-Biz alanı ayıl túbüne tağıb kelirbiz, beri kıolđa bir cetmege kıoyuğuz!...

Bir-birine özenileri ilinib zıñırdıy, bir kavumları çepken eteklerin belibavlarına kayırıp, kulağ otları asırı bek ceñnenle atcerni qaşına cablana da ızına süyeledile, Biymurza allarında, ullanı colnu buku etdire, bürtük izley colğa cayılğan tavuqları 7295 ilgizdik etib, hna başlarından uçura, törtgülle colnu örge aylandıla.

Qıyamıt, taşayğncı atlıları ızlarından qarab turub, saqalın silay:

-Köremise, carı tonlulanı biri burulub qaramay, qaçılıb ketdile. Ne deseñ da kesi adamıñ başhadı: kerekli kün aşılanı, igileni qaşları qañışqa süyelib tohtadıla, - dedi Qıyamıt, afendige aylanıb.

7300 Afendini başı sağışqa ketib turub, Qıyamıt aythanın art sözlerin añılab, başın silke, cuvab etdi:

-Alaydı, kesim deseñ, eki erniñ bir-birine cetedi.

7305 Ekisi da keslerini sağışlarına bolub, uvaqdıla. Acaşhan itça, Murtaz, eki kolun tobuqlarına tayandıra, colnu örge bla enişge barıb, iyne izlegenqa, colnu qalın bukusun tayaq bla qañçaqlaydı. Biymurzanı atda tepçildegenin körüb, çamlanadı degen qorquv kölüne kelib, başın költürüb, cıyırık kısık mañılayından terin sığadı.

-Çabır salam uvalğan ızını pravlen arbazdan bılayğa deri keltirgenme, endi bılayda tabmayma, bir işeksiz, bılayğa deri kelgendile, - dedi ol.

7310 Murtaz Biymurzağa ız tabhan hparın alğı burun aytmay, prustopqa çabıb aythanı üçün, cüregine tüyümçek bolub turub, kele kelib colnu ortasında tirelib tohtağanında, qaşların tüyüb, kolun tohun etib, cansüyegine tiredi Biymurza.

-Ullu colda bolcar salam körgenme deb, anı üçünmü aylanğansa duniyanı kırıp ?Quruğun sen, sen tayanğan qaya avğan etedi, - dedi tilini uçu bla.

7315 -Abrekle qaçhan zamanda, buğov zıñırdıydı deb qorqub, bir işeksiz, buğovğa salam gırmık baylab çıqğandıla. Salam umurla türmeni içinde polda da qağandıla. Sora andan çıqğanlay, taymay bılayğa deri salam uvalıb kelgendi,- deb, ızını tas eteme da prustop avuzlanğan medaldan quru qalama degen qorquvda , başın enişge tuthanlay, colnu örge ketib, sın taşını tuvrasına cetgenley, 7320 kol bulğadı.

Biymurza allarında, atlıla cortub kelgenlerinde, Murtaz, bir bölek çöbnü qol ayazına cıyıp, qıvanqandan közleri cana, túb erni qaltıray, Biymurzağa salam umurlanı berdi.

7325 Salamnı ızı bılayda başlanadı, bir işeksiz, biyağında men ızını tabmağan cerde qoyan soğunçaq etgendile, ayak ızları bu qulaqını örge kirgendi, - deb qolu bla tavğa çıqğan ullanı car qulaqını körgüzdü. Andan qaythan zamanda Biymurza, Murtazdan taşa cerde ızçılıq ustalığın prustopqa körgüztürge deb, Murtaz bergen salamnı umurun qolcavluğunu qıyırına tüydü.

-Endi, ızını tas etmey, allıbızda bar, - deb qamçını burnu bla qulaq taba körgüzdü.

7330 Tikge çığıb tebregenley, atla qara duv canıb, at cerle artına keterge qalğanlarında, allarında uzayıb barğan Murtaznı ızından cayav tizildile. Çegetden ayırılıb calanqa çıqğanlarında, tav kirişni başın qara bulut qurşalab, suvuq, hını cel urub tebredi.

7335 Cel qızıvdan qızıv urub suvuqsurata, bir-birde betlerine cañur tamçıla tiyedile. Biymurza, arıb, taş canına olturub, örge qarağanında, Murtaz ullanı qara qayanı túbünde qarala, qol bulğan tura edi.

Nögerlerine savutlarıqızını cerleb hazır boluğuz degen buyruqnu berib, atlanı ırhı avuzda qoydula. Talaqları turub, qavumu da terleb çıqğanlarında, Murtaz, tütün çıqğanını körgüzte, Biymurzağa iyilib şıbirdadı:

7340 -Bilmey turğanlay, tuvra üslerine kelib qalğanbız, Uyaları bılaydadı. Endi ala bizden içhınsala, boynumu tört cerinden kesdirirme,- deb, boynundan bir atılğan berdanni alıb, baş barmaq kibik, bazıq qorğashın oq bla aqırtın cerledi. Biymurza, qayanı túbüne qısılıb, tört canına sımarlab qaradı.

7345 -Abrekleni turğan cerleri uzaq körünedi. Ne zamanda da madar tabarğa zalim boluvçansa, endi işni qalay başlarğa kerekdi?- deb sordu, Murtaznı kölün caza.

Abrekleni tutub kelib prustopnu allında mahtanıb, medal köküreginde cıltırarığı Murtaznı közüne körünüb, qıvanqandan ayağını túbünde çöb sınmay, cabağı stukku matallı mıyıkların sılarğa küreşib, közü bla qayanı miyikligin ölçeleb, ayağın taşqa saldı.

7350 -Erlay bir-eki tiri caşnı ciberib, çegetden bıķı etdirib keltirib, bir avumubuz bıķı bla rlegen zamanda, alanla betcanda saqlab, dorbundan başın beri aratanı ışana salıb atara kerekdile. Alay bla aslam adam rlese, basınırla da tutarla, - deb onov etdi Murtaz.

7355 Biymurza, tınlab turub, birge ullu etgenli etmegen zatın etib, Murtaznı sırtından adı.

-Bıllay esebli adam bu tar zende tuvara cazıķ edi, - deb ışardı. Sora nogerlerine aylanıb:

-Caşladan trteven erlay barıgız da bir bıķı etigiz da keligiz, - deb taşa olturdu.

* * *

7360 Dorbundaıla taban zatlarından avuzlanıra kreşib, boşaanlarında, anamat, bir blek patronnu hazır orunlarına sua, casavaydan sıyrıan berdannı oarın ıarıb geten bla srte, kişige da aramay szge oşuldu:

-Eli-ceri bolmaan cerde Trkge aıb ne tabarısa, ne bolsa da bu tav ıyırıldan keterge kerektld.

7365 Biynoger, aytnına iinden souransa da, kesin cedirtirge symey, ayakların ota uzatıb, abırların caraşdıra sordu:

-Tav ıyırlarında tgerek aylana, ne zaman deri turura murat etese?

Temir saba bla berdannı iin ışıy, başın kltrmey, cuvab etdi anamat:

-Ne y oyulur, ne aralıķ sınar, aydan bolsa da bizni arbaza da bir kn tiyer.

7370 Bizni elde caşaandan ese, eget canıvarlaa oşulub aylanan da igidi. Nogeribiz da bu etekleden orarıbıznı asırı uşatmaana krnedi.

ıırday kelib otnu ciltini zlgena, anamat bla Biynogerni ortasında caırıb başlanan sz totab, ekisi da işlerine ızdıla.

7375 Dorbunnu allıraına, carıa ıgıb, İbragim araay szleni aytıb, alanı Semn bir-eki kere da aytarıb aytıb, kitabıa cazadı. Dorbunnu iinde eski tulua deri atların cazdırıb, İbragim, baş barmaın bgb, barmalarını atların cazdıradı.

7380 Badimat, eski kiyimleni alıb, dorbun allına çıgıb, el taba qaray da ahsına, cıltırğan kiyimleni camavla bla biteydi. Dorbunnu kabırğasına coppuçuk bolğanlay, tige kelib, gitçe kızçık zamanında oynay aylanğanı, ulla bola tebregeninde, üsüne teñ bolmağan havh kiyimleni kiyib, uyalğandan cayaqları ot kibik kıza, toyğa cañı çıkganı közüne körünedi. Andan ozub, bu artıklık cetib kaçıb aylanğanı cuğu arada bastırıklanıb turğnça körünedi. Başın költürüb dorbunnu körgenley, tüş bolmay, kerti zat bolğanı, dorbunnu suvuk taşına bavurlanğança, cüregin suvuksuratadı.

7385 Biynögerni çepkenini sögülgenlerin, cıltırğanların tigib, bir canına saldı. Dariy kibik sıydam kızıl erninde şıntaıdan üzülgen kesek qarala, el taba közleri aralıb turub, caş köküregi bla teren ahsındı. Oñ canına qarab, Semönnu gabrayın körgenley, Apanas esine tüşüb, ciyirgenib, eteklerin tübüne cıya, berlağğa turdu. Sora kölüne bılay keldi: << Menden özge adam, kaçınçılıqda konak etib turmay, 7390 kıptı bla qarın tartar edi. Kesime artıklık eterge çabıb, atamı tutmağğa salıb, ol gavurlanı mençe etmegen ne terslikleri kalğandı? Atam... atam, harib, dağıda mıña << igi boluguz >> deb aytdıradı. Ayıralmay, tubanña kirgença katışhanma. Meni atam bla Oruslu nek tutulğandı? Atañ bılay aythandı deb Qanamat aldağan bolurmu? Oğay, anı aldarğa ne colu bardı! Meni üçün deb, kaçınçı bolub 7395 aylanğan adam meni alay aldayallık tuldü.

Bu İbragim da mıña, kesini bir etine-cenine tağılğança, tağılğandı. Közüm körgenley, atama bir igi sormay koymam >>, - deb bir kesek cüregin basdı. Semönnu gabrayın camamay koyarğa, Qanamat konakğa osal qaraysa deb cüregi avrumasın degeni esine kelib tartına, başın költürüb gabrayğa uzala tebregenley, 7400 tüz allında, közleri kızara, muşuldab, Murtaz bıkığa ilinib, dorbunña çıgıb kele edi. Közüme körüne bolurmu deb, közlerin açıtınçı uvub qaraganında, Murtaz, örlegenin tohtatıb, kesin ışartırğa küreşgenden, erşı beti türlenib, kolun bulğab, şıbırdab çağıra tura edi.

7405 -Ov, men carlı, çıgıb keledi, - deb az tavuş etib, tilin çıkarıb, üsüne çabıb kelgen uv cılandan sanları kıyılğança, kıyılıb, kulakları, suv kirgença, duvulday, bir kesekni kımıldayalmay turdu Badimat. Murtaznı ceñil örleb kelgenin körüb, bütev qariv bolğanın cıyıb, çögelegenley artına tura kelib, dorbunña kirib:

-Murtaz örleb keledi!- deb kıçırdı.

7410 Qanamat, sürtüb cıya turĝan berdanın qoluna kısb, dorbunnu allına ıĝıb bavurlanĝanında, Murtaz, bıqıdan ıınıb, ayaĝın taş taphırĝa salıb, toĝtab tura edi. Stavatha kirgen bra, tögeregine qarab stımlab, taş canında sne qarab turĝan şkoknu suvuqqara avuzun körmey, boynundan berdanın ala, aqırtın atlay, iyile berlaqqa ıqıdı. Anı kelgenine qarab turĝan Qanamat, qulaq zlgena, dorbunnu tavuşdan aldırıb, aı kıçırdı:

7415 -Ne zatıĝ tüşgendi, ne izleyse mında, sabır et!

7420 İlgenib rge sekirib, başında brk artına ortlay, tavuş kelgen canına beti saz toprak bolub qaraĝanında, berdanni burnu sne burulub tura edi. Anı eslegenley, beti erşi türlenib, kışha kirgen rtenden qahana, artına turaqay, bavurundan catıb, közleri berdanni qara hamhotuna aralĝanlay, ayaqları bla bıqını izleb tebredi.

7425 Qanamat, Biynögerni sırtında qara ırĝım tamĝa közüne körünüb, aıĝını tişlerin kısb, sarĝala turĝan maıılayĝa tutub, sampalını ııındırdı. Dorbunnu allında atılĝanına, qaya bolĝan birden tilleşib grldegena, aı tavuş etib, sarı maıılayını ortasına kıızıl tamĝa tşb taşaydı. Dorbunnu tb qayaĝa kısb, şkok tavuşha seskeklenib turĝanlay, ardaqdan cn maşoq atılĝana, Murtaz, betin qan cuva, allına tüşgeninde, Biymurza, ilgenib, artına turaqladı. Avuzu kıyıĝına ketib, burnunu sne teren sızlardan çibin av cabışıb, betcanĝa qarab, qamçisin silke, dorbunnu atarĝa buyruq etdi.

7430 Qurma artlaĝana, qatışıb cıyırma şkok atılıb, qayalanı grldegen tavuşdan aldırđ. Ekinçi şkoknu Semn alıb, Qanamatnı qatına catıb, Biynöger, rge turub, abar ata, atarĝa savut tabmay, qaltıray turĝanlay, betcandan cızıldab kelgen qorĝaşın çibinleni biri bilegin qabdı. Savutsuz bolub ızına cuvab qaytaralmaĝanı aıv tiyib, caralı aya, tögeregın sermeb, Qanamat ata turĝan şkoknu alırĝa uzaldı. Alay bolĝanlıĝa Qanamat beri burulub erşi qaraĝanında, şkoknu kızĝan sıbızĝısın ciberib, artına toĝtadı.

7435 Qanamat, atarĝa kızıb, uzalıb ĝazır orunlarında patron tabmay qaraĝanında, Semn, patronları boşalıb, bir canına turub, Biynöger da artın beri burub, baylanĝan bileginden kızarıb qan ıĝıb, eki qolu bla celkesinden tutub, başın taşha qablab tura edi. Tört canın qazıb, atarĝa patron tabmay, rge qobmaĝanlay,

7440 şokğa qalağanlay, ne eterge bilmey, başın şoknu qoçharına saldı. Dorbundan atılğan tohtağanlay, betcandan dorbunnu teşigine qorğaşın cañurnu kızıvdan kızıv quyub tebredile. Qanamat, bal çibinleni ortasında cathança, tögeresinde oq cızıladağan tavuşha tıñılab turub, başın költürüb qıçırdı:

-Patron!

7445 Badimat, Qanamatnı qaptalını hırcunların qarmay ketib sınar bir patron tabıb, oqala quyulub dorbunnu qabırğasına, atħa qamçı urğança, tavuş etib tiyib dağıla turğanlarına qaramay, başın enişge da iyiltmey, toħda tepserge çıqğança kelib, patronnu Qanamatħa uzatdı.

7450 Ullu savğanı alğança alıb, bir kesekni, patronnu körmegen adamça, tögerək aylandırıp, deb qorqğança, aqırtın şoknu açılıb turğan avuzuna salıb, bavurlandı.

Dorbunnu qurşalağanla, anda-mında bir-eki atħan bolmasa, bütev atħanların tohtatdıla. Alağa qarşı katı cel tohtab, qara bulut tavnu başından salınıb, çelek bla quyğança, qaçħı suvuq cañurnu quyadı. Dorbunda şok atılğan tohtağanında, borsuq teşikden qarağança, Biymurza, başın qaya túbünden uzatıb, dört canına sımarlab qaradı. Közlerin oğarı canında camçını túbünde Murtaznı ölüğünden canlatırğa küreşe, aqırtın qaya túbünden çığıb, dört qat iyilib, nögerlerine betcanğa kelib, taş canına qısıldı.

7460 -Endi ala oqları, otları tavusulub turadıla, bir bölek qaş bıķı bla tayanıb, köküreklerine berdannı tireb, alıb tüşerge kerekdi. Siz başına örleginçi dorbundan başın qarathān bolsa, biz bılaydan atıb, siz barıǵız da başına örleginçi, ħata etdirmez biz. Tiri qaşlanı men busaǵatda tanıyım, kesi razılıǵı bla barırǵa süygen kimdi?- deb sordu Biymurza.

7465 Strajniklege qoşulub kelgen omaq qaşlanı, Murtaz bıķıdan tönerengenley da qulaq otları, qol bla sıdırğança, ketib, anı üsüne suvuq cavum da, suvğa urub alğança, cibitib, Biymurzanı aythānın eşitgenley, taş canına bekden bek qısıla bargān bolmasa, başın költürgen adam tabılmadı. Tebregen zamanda, << tavda aylanğan aman çabırılılanı busaǵat muştuqul etib keleyik >>, - deb Qıyamıtnı allında mahtanğan , toru acirni iyesi altınqama, qaya túbünde qara camçını cayılğanın esleb, Biymurzanı közüne türtülmeyim degen qorquvda, cibigen buħar borkün

7470 közlerine basıb, allına süyelgen taşnı tübünde adam çaşnırça teşigi bolmağanına buşuv ete, cummağ bolub kısıldı.

Biymurza, qarab turub, nögerlerinden başın költürgen körmey, adam ańılamazça, burnu bla bir tuğum bir avaz çığara, strajniklege buyurdu:

-Busağatdan beşevlen barıb, bıqığa minib, beri baylab tüşürügüz!

7475 Cathan cerlerinden qobub, strajnikle, tögerekge qarab, barmazğa süygenlerin bildire, cavorunların urub tohtadıla. Alay bolğnlıqğa Biymurza, tavuğ dordanın turğuzub, başlarından enişge tik qarağanında, cuvab eterge qorqub, dorbunğa tuvra cerde bavurları bla cerni sibire ketdile.

7480 Biymurza betcan canında qalğanlağa, qırım tavuğça, kesin köbdürüb, qaya tübüne kısıldı.

-Dorbundan başın qarathannı igi marlab atıgız!- deb buyurdu alaydan.

7485 Biymurza qaya tübüne taşağanlay, betcan taşlanı tübüne kısılğanla, kirpi qorquv ketgenden sora çığana qabından başın qarathança, başların çığarıb, tört canına qarab, dorbunğa közleri cetgenley, biyağı taşlanı artına, keslerin cıyalğanlarına köre, coppu bolub kısıldıla.

7490 Qanamat, dorbunnu allında catıb qarab turub, betcandan bıqı taba ayırılğanlada üsü cıltırağan körmey, Biymurza beri kelmey qayda qalğandı deb, anı sağışın ete turğanlay, tüz allından, caz kiştikni mıyıqlarıça turub, borkünü töppesine oqala bir tigilgen bir adam, şkogun allına tutub, başın qayadan qaradı. Öşünü beri çıqğanlay, Qanamat marlab sampalını içhindirdi. Suvğa kömülgença, ızına qıçırık etib taşaydı ol da. Dorbundan şkok atılğanlay, betcandan birden atıb tebredile.

Qanamat, üsün qağa artına turub, keñ qol ayazı bla mañılayın sürte, tögeregine basınğan nögerlerine raħat sordu:

-Patronları artı boldu, mindan arı qalay eteyik?

7495 -Keç bolğunçu dorbunğa cibermey küreşib, - dedi Biynöger, qanı ketgenine beti sarğalıb, sav qolu bla cumdurugun silke, - köz baylanğanlay, betcan etib ağan cerlerine artlarından kelib, çabıb bir böleginden savut sıyırırğa kerekdi. Cıyın

canlı eşek sürüvünü kırğança etib, patron alanların alıb bılaydan canlara kerekdi.

7500 Semön, ayanlarına tınlab, maanasın cartı-urtu ayıra, taa oturub, maılayına tayanıb turub, araaya bilgen sözlerinden da oub, bir-birde olu bla körgüzte aytdı:

-Birgebizde tiırır bardı. Ala bizden köbdüle, savutları da erkindi, boluluk keltirirge elge da cibergen bolurla.aranı bolanlay, bildirmey bılaydan, ızıbızını acadıra, orara kerekbiz. Aladan bir bölekni öltürüb, kesibizni ırdırandan ayır codu. Cigitlikge da sanalmaydı ol.

7505 anamat, maılayı bla arab, tınlab turub, Biynöger bla Badimata közün cetdire aytdı:

-Tüz aytdı, ke bolura köb almaandı, keterge azırlayı.Bolmasa, aranıda ala salan bıı bla tüerge da küreirbiz. Arı deri men alanı bir cubatayım, - deb, eski ara epkenni tayaa anıb, başına da kesini borkün ablab, kesi ayanı betcana taa abırasına ısılib, kiyindirgen tayaını başın dorbundan aratdı.

7515 ızır atanların totatıb, bir-bir ata turanla, dorbundan arana araanlay, birden uydula, alay bolanlı anamat, arananı ızına alıb, nögerlerine burulub, ıara aytdı:

-Ala turan cerden, kok bla atıb uran oay ese, bu mazallı arananı barmak ta bla atıb da urayım. Aman üzük eki közlerin ısıb ata bolurla. Biynöger! Beri bir-eki ta keltir, bılaya begiteyim da, erikgini ata-ata tururla, men alaa arana tutub tursam, başları bek köber, - deb, arananı dorbunnu allına süyeb, artına turub, o bir-bir kelib epkene tiygenlerine araydı.

7520 -epkenimi zeya etdirdi deb, İbragim gurua eterik bolur...

Busaata deri İbragimni bolmaanın ızırda colamay turub, arab atında körmegeninde, ayılı boldu.

-İbragim aydadı?- deb sordu Badimata.

7525 -Bilmeyme.

-Bügünlü biz dorbunnu allında turğanbız, anı keter ceri çokdu, qayı tas bolğandı?

7530 Nögerle bir-birine qarab, busağatğa deri coqlamay turğanlarına har kim içinden kesi kesine ayıb ete, başların enişge tutub, sağışlı boldula. Badimatnı közlerinden cılamuqla töñerey, qalayğa qararğa bilmey, dıgalasha kirib turğanlay, tirmençiça, üsü buqudan ağırıb, İbragim dorbunnu qararısından çıqdı. Anı körgenley, barısını betleri carıb, Semön, çabıb kelib, kesine kısdı.

-Qayda ediñ?

7535 Barmağına cağılğan qannı arıvlay, çabırından çıqğan baş barmağı bla suvuğan külnü qaza, cuvab etdi İbragim:

7540 -Tögeregibizni alğanlay, qarab turub, meni hayırım tiyerça körmegenimde, bılayda çıdayalmazlıq bolsaq, qalay qaçarıqbız deb, dorbunnu artına deri qararğa süyüb, qararıda türtüle-türtüle barğanımda, arı igi uzak barıb, dorbunnu artı süremde carıq körüb, barıb qaradım. Qaya carılğan teşikden carıq ura tura edi. Küreşe ketib teşikden çığıb qaraganımda, arasında suv barğan ulla özen. Qalayı bolur deb, sımarmab küreşdim, alay bolğanlıqğa cañur tuban tavlını basıb qararı etgen edi da, qalayı bolğanın ayıralmadım... Teşikden sizni çığalmazça körüb, taşla bla tüyüb qobarıb, keñ eterge küreşgenme. Bılayda iş qarıvsuz ese, çığallıq bolursuz, - deb, dorbun allında çepkenin esleb:

7545 -Cibise, men çepkenni qalay kiyerikme, nek taqğansız? – deb sordu.

-Tögeregibizni saqlağan itle erikmesinle deb salğanbız, - dedi Qanamat. - Hazırlanığız, men bir qozub keteyim, - deb, barıb qararıçanı kımıldatğanlay, biyağınlay qorğaşın cañurnu quydula. Qanamat igi qozğab, tışındağıla atarğa kızğanlarında, İbragimni razı eterge küreşdi:

7550 -Eski çepkenni bılayda qoyayıq, kelib dorbunda cuq tabmay, bizge ayıb etmesinle, uzaymay men saña bir caravlu çepkenne borçlu bolama.

7555 -Anamı qol kıyını bılayda qalğanına canım kıynaladı. Alay bolsa da, kerek ese, qalsın, - deb keterge hazır bolğan nögerlerini allarında tebredi İbragim, celkesin qaşıy. Qararıda türtüle, bir-birde Semön paşot candıra, anı carığı bla dorbunnu artı süremge çıqğanlarında, teşikden kündüzgü carıq ağıra tura edi. Kerti,

İbragim aythança, bir-biri qolundan tartıb barısı asırı kıynalmay tışına çıqğanlarında, caurnu qatı cavğanı tohtab, özende qulaqladan köksül qara tubanla ayırılıb, eteklerin çeget başlağa tiyire, tavğa tayanıb tebredile. Taza havadan köküreklerin tolturub tartıb, çıqğan teşiklerin qatı begite, Qanamat allarında, Biynöger em artlarında tayaqğa tayana, keñ cerde, Semön qoltuğundan kire, qaçıb kısılğan uyalarından qaçılıb, bargan collarında ne zathā tüberikleri, qayda konuş tabarıqları qarañı bolub, çavullu özenqe aylandıla.

Segizinçi başı

7565 Eski topraqbaş üyleden calan kölek, qarabıdır sabiyle çartlab çıqıb, üy allı tırkıklağa basınıb, keçeden qalğan qatı nartüh gırcını uvatıb kemire, burunlarından quyulğanı buvunlarına sürte, aşık oynaydıla. Keñ strajnikni kelgenin biri eslegenley, buv sürüv uvçu itni körgenley, ürülüb qaçança, oyunnu qoyub, keç esleb arthā qalğan cılay, qalğanla qaçıb ilgizdik bolub, üyelerine taşayadıla.

7570 Ullu suv, cel urğanqa köre, bir-birde ullu, bir-birde azırağ tavuşnu kele, özenleden, qulaqladan ezilgenleni tökgen cılamuqların cıyıb, aşıqıb qorab bargança, çokraq kibik, cay taşılğandan arivlanadı. Tübünde caşırğan haznasın körgüzte, allına tübegen ullu taşlağa qayırla, incilib, eki türlü boyunşā költürgen, aqdan, carlılıqdan, avruidan kırılıb bargan halknı cılavun etedi.

7575 Ullu colnu örge atlanğandı aq saqallı qart kişi. Cıtırğan, kirden melte bolğan ezivün cabıb, canı arıtılğan cabışmaq tayaqnı beline köndelen salıb atlaydı. Sırtı buhar börklülēni, altın qamalılāni, börü tonlulanı, imbaşları cılgırab caşil kiyim kiygenleni költürālmay, mukkur bolğandı. Bu curtda köbleçe, qaçılğan çabırlarından barmaqları qarab, atlağanı sayın sırtına qışhan bolcar salamçıqı şıbirdab, silkinedi. Eki kir camavlu maşok cüklenñen kök eşegini ızından baradı burunñu qart, başı qaltıray. Közleri cılamuq töge, kızarıb, boynu othā tüşgen gıbitça cıyırılğandı. Kök eşek huna canında kırdıkga burulub murukku etse, savrusuna öşünü bla türtedi.

7585 Muadzin, minaranı teşiginden başın qararıb, eki qolu bla qulaqlarına cabışhanlay, başın eki canına silke, bütev qarıvun tamağına cıyıb salağ tartadı. Aña erişgença, eşikge kıstalırga unutulub qalğan eşek, bavidan kesin bildire, sozub oquydu.

7590 Salah tartılğanı eşitgenley, ullan, gitçe da tar arbazlağa kuyulub, bir-birinden hıpar biledele. Tavcan, gırcın kolları bla başından içünñan cavluğun başın un cuğu etib tarta, çaldışda coppu bolub bir-birine hıpar ayta turğan tişirivlağa koşuldu.

-Bir köb salah tartıldı, kim ölgendi? – deb sordu.

7595 Çalğan tişirivla tıñılab başların silke, Toqalını anası, avuzunu müyüşleri köb söleşğenden köksül şimir boldula. Cıllık kiyik kabannı azavuça, kıñır sarı tişi avuzun cabadı, carılğan erinlerini ortasından qarab. Hıpar ayta turğın üzüb, canı kelib koşulğan Tavcanña da bildirirge aşığıb, hıparnı allından başladı:

-Ol kanı kellik Çanamat elge bir kıynlık cavduradı. Turğan cerin bilib, tutarğa barganlay, dorbundan atıb Murtaz haribni öltürüb ketgendi.

7600 Toqalını anası, kurgaksıb carılğan erinlerin calab suv mılı etib, hıparnı cassısına kirginçi, Tavcannı beti kızarıb, asırı kuvanñandan cılamukları kele, kesin tıyalmay, cumduruğun kol ayazına urub, tögereğine hulgu çaça, cüregi bla aytdı:

7605 -Oh!Oh! Carılıb turğan kölüm keñdi! Muratıma cetdim! Tileğim kabil boldu! Çurman, sadağa bolayım anı öltürgen kollağa! Elni etin aşab, şorpasın içib boşarma deb tura edi da, eşta, kesinden zalimge tübedimi? İhı! Onşuzlağa etgeniñ cetdimi, ensiz! – deb, başından içünib cerge süyrelgen cavluğun cıya, Temurkanı üyüne taşıydı.

Toqalını anası, seyirsinib, avuzun açıb, allından açılıb turğan sarı azavun bütevley körgüzte, Tavcannı ızından erşi qaradı.

7610 -Kesin erinden çıkğan atlı etib, taşa cürüb turğan uyalmaz, sen kamarık zat coğdu. Ma, canım, elni bıllayla küçlegendile da, igilege, aşıhılağa tıñılamay, tayak başların turğuzub, tabñan amanlıkların etib aylanadıla. Köremisiz, kesi kibiklege barıb tığıldı. Tohta, uyalmağan, men seni Kıyamıtha aytıb ceziñi açarma, - deb ertde taşıyğan Tavcannı ızından canıvladı.

Sözge koşulmay başların silkib tıñılağan katinlanı biri, cuqlana tebregen otnu ışırib candırğança, hıparnı kozğar canından söz koşdu:

7615 -Ov! Men carlı, haram talah salınıb turğanlay, Cantemir bla kalay cürüydü? Bu tiyreni bereketi suv cuvğança ketgeni anı için bolur.

7620 Tokalrı anası közün Temurkanı üyünden almağanlay, tişirivnu söz қоşhanı-oyulurğa tebregen carrı tayaқ bla urub oyғанча болду. Mazallı қара қоһunu canı bla bitle colovçu bola, eki қолu bla uzalıb көнçegin cansüyeklerine tarta, қıқırдаb başladı:

7625 -Cantemir saraşda üyünden қıғıb turғанın kerti adamladan eşitgenme. Tüz aytasa, bizde bereket tohtamağanı allay uyalmazla üçündü. Tiyreni қurutub turғанı үçün, қаңқıknı қıptı bla іçin carıb қoyарға kerekdi,- degenley, Қıyamıt üyüne таşayғанın esledi.Һaparını қалınına тамışıb turған қатınla, başларın silke turғанlay, alanı örge süyeb, gabaşları ғırt-mırt ete, carılған tabanları қарала, көнçegin tarta, Қıyamıtлаға таşaydı.

7630 -Қurusun bu amantiş, ölür түгү қıқғанında da, tohtamaydı. Cerni түbü bla cürüy болur, ansı bu қadar һaparını da қaydan bileди, - dedi söznü artına cetib қamaған қатınlanı biri.Қapһaқ başında adam cıyılғанını aslam көрüb, нөгерлерin аşıра, cavlukларın һamһotларına tarta, аşıғıb қıшһan bellikleri іçına, etekleri һabur-çuburnu қozғay, ketdile.

7635 Қıyamıt, Murtaznı ölgenin eşitib, ayağı cer tutmay, üy түбünde örge-enişge baradı. Muһammad-Amin, sırtlı şindikde olturub, allına қrab, közü бағır tazға süзүлgenди. Tokalrı anası, bosағadan camavlu аşlık һızенча түşüb, төгeregine қарab, kesin tatlı іşartama deb azavun қıғara, Қıyamıt taba қарadı.

-Avruvuñ alayım...- deb, afendi turғанlay aytalmay, cunçub tutulғанında, erkin aytdırırға Қıyamıt başın silkiб buyruқ berди. Cavluғunu tışından төппesin қаşıy, urlarғ kirgen adamça, төгeregine қарay şıbirdadı қатın:

7640 -Murtaznı, һarib, ölgenin ayta turғанlayıma, ol Cantemirden қалған uyalmaz Tavcan қатıma kelib, << oh >> deb қуванıb, tiyre қарab turғанlay, eki etegimi başıma қablab, üsüme cekirib baradı.

Ақırtın söleşse da, bosаға üsünden bir cayaқlab söleşеди. Caşırtın қabһan it ızımdan keledi deb қорқub қараған adamça, ceñil burulub artına қарab, Қıyamıtһа иги cuvuk қısıldı. Barmağı bla üynü bir қабırғasın көргүzte:

7645 -Ol uyalmaz busағatda, bir іşeksiz, һapar aytırға Temurқalaға тıғılıb turadı, - dedi.

-Seni cavuğu da et cuvugı bolmağa edi, köremise, ħarib, munu çabıb kelgenin. Ne deseñ da süt-kan cetgen adam cuvugına kaydan cel urğanın bileği, - deb, mıyıklarına cel etdirib aħsına, afendini ħatına cuvuk olturdu Ķıyamıt.

7650 Toħalını anası, kerti et cuvuguma kirgenme degen muratda, ulla köllü bolub, afendi taba ħaradı.

-Ne eteyik, kesibiz aman bolsağ da, cuvuklarıbız elni tuturuğu birer adamdıla. Ullu caş (art közüvden beri Ķıyamıtını atın caşıradı) ol öksüzünü ħatına ħışhandan beri, başıbız kökge cetgença, üyürübüz bla ħuvanıb turabız. Ullu caş kibik bağanabız bolub, bizge ne ħata bardı, namazlıkda da ol caşasın deb tilek tilegenley turama.

7655 -Ķıyamıt kibik cuvugı bolğan adamını bir ħalası bolğan kibikdi, - dedi afendi, közlerin eşik artında süyelgen bağır tazdan ayırmay.

Afendini sözge ħatışhanı bla ħayırlanırga umut etib, Toħalını anası, kesi carlılığın da unutmay, söz ħoşdu:

7660 -Afendi, avruvuğu alayım, birevnü kir suvun çaçħan zamanda, meni da unutma. Men da öksüzle saħlab turğan bir carlı tişirıvma. Bir-birde, aşzekat bere kelgen zamanda, meni üsüm bla ozub ketedile.

Ķıyamıt, eşikden başın ħaratıb , ħol bulğab ħatının çaħıra, beri buruldu.

7665 -Bıladıan tıynışlı bir adam coħdu. Kerti aytadı, afendi, bılağa igi ħaray tur.

Ķatını avnay-avnay üyge kirgeninde, bosaga túbünde ħulağna şıbırdadı. Ornuna ıñıçħab olturub, Toħalını anasın sıy etib aşıırırğa küreşe, ħoymay ħatına olturtub, aħırtın şıbırdadı:

7670 -Seni kesi adamıda körüb aytama, men aythın zatını avuzuğu carıb bir adamğa aytma.

-Oğay, avruvuğu alayım, aytsan sözün içimde çiririkdi, - deb tıñılarga cayağın ħoluna tayandırdı Toħalını anası.

7675 -Sen adamğa aytmazlığını bileme, alay bolsa da cuvuk, teñ boladı, kesine körüb, aytırğa cararık töldü. Aytılğan cerge- igilik. Ma, allıbızda namaz ħıldırıb turğan afendibiz: << Bir pelah cavduradıla ol dinlerin satıb, ħaçıb aylanğanla. Alanı tutar

7680 madar bolmay ese, kitabda çıķanğa köre, elibizge Allah çamlanadı >>, - deb kelib, sen üyge kirimi allında onov ete tura edik.Endi qadalıb elni kıyınılıqdan qutħarırğa tebreğenbiz.Seni maña cuvukluęuñ bar ese, Temurqanı üyünde ne zat söleşgenlerini túbün, qaçħanla qayda turğanların, alağa kim boluşluq etgenin, dağıda Temurqa kesi qayda caşınğanın bugün inirge maña ħaparın tabdırırğa kerekse.Erkişile kibik bolmay, tişirivlağa sabiyden-balıqdan bilirge tınç boladı.Dinibiz üçün küreşgen zamanda cuvuklarımız boluşluq eterge kerekdile.Alaymıdı, afendi? – deb, Muħammat-Amiñe qaradı.

-Alaydı, ol ħar bir muslimannı borçudu.

7685 Alğaraqda burulub qararğa tursunmağan adamla qatlarına olturub söleşgenlerine quvanıb, araqı çabħança, başın tuban küçleb, Toqalrı anası avuzuna kelgenni carmalab başladı:

7690 -Kim da kimdi, özge va ol Cantemirden qalğan uyalmaz, künü, keçesi Temurqanı eski tıǵırıǵından beri çıķmay, quş-muş etgenley turadı. Bugün, men Murtazrı ölgenin aytır-aytmaz, betime qarab, << oħ, igi boldu, tilegimi körgenme >>, - deb, quvanñandan ayaǵını túbünde çöb sınmay, Temurqalağa taşayıb ketdi.Qasımları aman üyür tuldüle, alay bolsa da Qasımnı egeşçigi ertdendeyinirde Möleħannı eteginden ketmeydi. Ol Tavcan qañıqkıni tiyre bütöv avuzğa alıb turadı. Anı amaltın bereketibiz qurub baradı.

7695 Afendi, art sözlerin eşitgenley, qaşların költüre, túb ernin qısıb, esine ne zatrı ese da tüşürdü.

-Kerti Cantemir blamı cürüydü?- deb sordu.

<< İt temir aşaydı >> desele da iynanır kibik adamladan eşitgenim alaydı.

7700 -Qart qayınırı qatında uyalıb aytmaydı ansı, kelin kesi körgen bolur deb turama, alaymıdı? Uyalma da ayt!- dedi Qıyamıt, kesin ışarta, tülkü qılıqğa kire.

Olturğan cerinden arı-beri tepçildeb, afendi bla Qıyamıtı citi qarağanların költüralmadı qatın.

-Alaydı, avruvuñu alayım, alaydı, - deb içħındırdı.

7705 Gözenni eşiginden, tuvar bürəkça, beti cıyırık-cıyırık bolub kızarıb çıgıb, Qıyamıtı kätını Toqalı anasını hotasına üç tüyümçek etdirib aşırđı. Ceñine ilinñen un kesekni qancal ayakğa qağıb, erine qıñır qaradı.

-Bılanı beri tahtandırıp, üyümü suv bla cuvdurduñ, - deb cılança sızgıra, gammeşça, eki canına ava, üyden çıqđı.

7710 -Haram talah salınıb turğanlay, qoyğan eri bla taşa cürügenñe şeriat qalay qaraydı?- deb osmaqlab sordu Qıyamıt, kätını taba qolun silkib, afendige citi qaray.

-Bek erşi qaraydı.

-Erşi qarğanını ızından eterik zatın ceñil oğuna etdirirge kerekdi.

7715 -Anı üçün bir da qorqma. Elni ortasına bayramcaknı ciberib, haparnı igi cayğandan sora...

Qıyamıt, saqalın eki carıb sılay, qaşlarını canı bla qaradı.

7720 -Biyığı sen, namazdan çıqğanlay, avaznı hırşılای kelib aytsañ, başlarğa bolluqdu... Temirni kızğanı bla cazarğa kerekdi. Erttenbladan beri Qaşavbiyden bir-eki adam çağıra kelgendile, men arı bir barayım. Namazda tüberbiz, - deb eki qolu bla silkib havanı cara, artına böçeñi bolub, müyüşden taşaydı.

* * *

7725 Ayak tavuş etib, qartla mejgitden çığadıla. Ala tamaqların arıta, guloç tayaqlarına saqalların tire, mal, qoş haparnı başlab, bir qavumu da keçiğib qarıqların kiye, mejgit allında qana şindikge tizildile.

7730 Mejgitni qabırğasına qısılıb işlenñen mezirtede Qurannı zamandan sağalğan, buqu qonğan qağıtların tavuş etdire avdurub, türlü-türlü maqam çağarıb okuydula. Mağanasın bilmegenley, avuzları ürenñen bla bardıradıla sohtala. Üynü ortasında temir çüyge belibavundan tağılıb, beti kögerib, bir camavlu çepkesimkönçek sabiyçik qımılğanı sayın arı-beri çayqaladı.

Qonjur tışlı cuqa kitabnı oquğan abadan sohta, kätında qurmaç çartlağança tavuşun çığara, ceñil oğuna caşçıknı qabırğasından türtüb ilgendirdi.

-Quranni kindiginde örge tutub oqu. << Tilburğuça >> kirgeninde , afendige sıy keltirmegense.Muhammat-Amin körse, seni da çüye ilindirir, - deb anı alay aythanı bla eşikni açılğanı teñ boldu.Afendi bosagadan tüşgeninde, oquy turğan caşçıknı beti-ķutu ketib, Quranni tobuķlarından örge költürüb, ħamħotuna tiredi.Ķaçıb teşigine buħunub ħaraħan cubrança, oħuħanın toħtatmaħanlay, ħara közleri cıltıray, afendini ħolunda ħızıl sipige araldı.Ol da, aşıķmay, aķırtın atlay, üynü ortasına deri kelib toħtadı.Örge ħaray, ħızıl sipi bla taħılıb turğan camçıknı ħarnından türtüb, çüyden alıb, üy túbüne bırgadı.Eki ħolun sırtına çalışdırıb, sipini arı-beri silkib oynay, afendi kirgenley, ħıbı ħadalħança, dersge ħaraħan soħtalanı ders oħuħanlarına köz cetdire, üy túbünde burnundan ħanı kele turğan sabiyege közünü ħıyırı bla ħarab, ızına aylanıb ketdi.

Mejgitni allında baħanaħa cib bla taħılıb, tüyüle-tüyüle savrusundan tügü arıtılħan ħara eşek bir-birde mejgit allında kün turuşda olturħan ħacilege bılayħa nek taħħanlarına seyirsinħença ħaraydı. Kişi munu ħayħılı bolħança körmey, ħulaħların silkedi. Ańısız ħarab turub, oħ ayaħı bla cerni ħaħa, buruv canında ħurub cıyırıla tebreħen it-til-çapraķla bla cubanadı. Mejgitni tögereħi da, aħa tuvra üyleni başları da adamdan tıķ-tıķlama bolub, tişirivla betlerine cavluķ tartıb ħaraydıla. Sabiyle, oynay kelib analarını eteklerinden tarta, aķburun eşekge ne eterge tebreħendile deb, eşek mejgit allında taħılıb, adamla basınħanına ħayħılı bolub soradıla. Anaları, közlerin eşek taħılħan cerden ayırmay, allına kirgen adam bolsa da, körmey ħalabız deħen ħorķuvda aħa ħayıırıla, eteklerine ilinħen sabiyleni üslerinden ayıradıla. << Ziyna etgen ħatınħa keltirgendile >>, - deb, közleri ullu coldan çıħħan bölek tişirivħa bitib, izlegenlerin körmesele, avuzlarından cavluķlanı bir canına tarta, uyalmaznı ħaçan keltirlikdile deb, birbirine ħoşbaş bolub soradıla.

Ķaysı kiri bolħan üyde ese da tepsi túbge içħinħanın bildire, beline tartılħan ayılnı başından teħenesi salına, Toķal ħapħaķdan çabıb çıħdı. Ķapna tarħan üçlü uvanıķça, için ura, allına buruv bolħan adamlanı ħını türte kelib, afendini allına süyeldi.

-Andaħılı beri küreşebiz, ol betsiz tişiriv eşigin begitgendi da, açıb kiralmaybız, - deb, avuzun cabarħa unutub, mejgit allında koridornu baħanasına tayandı.

7765 Muhammat-Amin, közleri bla Kıyamıtını közlerine tübey, beri burulub mejgit allında eşekni da hunağa kısıb, basınğan halk eşitirça, abadan avaz bla, Toğalğa kıñır qaray, aytdı:

7770 -Kindigi musulmanğa kesilgen adam şeriat buyurğan zatnı ızına kıaramay toltururğa kerekdi, din kıarnaş! Barğan işiñi bişirmey kelgense. Busağatdan kıaytıb, eşiklerin para-çara etib, nögerleriñ da, sen da beri keltirigiz, - deb, tögereginde olturğan hıci-hocalağa aylandı.

Toğal, bağanadan ayırılıb, basınğanlanı araların carıb çığıb, kıphıaknı enişge aylanğanında, anı kıayrı barğanın sezgen bir bölek calanbıdır sabiy kıçıırıkdan alıb bir-biri üsüne basına, ızından kıuyuldula.

7775 Basınğanla, Toğalnı ızından kıarab turub, ol kıaramdan taşayğanında, tişirivnu kıalay keltirliklerine seyirsine, bir kıavumu mejgitni töben canı kıphıak başına tarak tişleça tizildile.

7780 Mejgitni arbazına tuvrada üy başlarına kıalanğan tişirivla, bir kıavum erkişini kıphıak başına barıb tizilgenlerin körüb, bir seyir zatnı körmey kıalabız degen kıorkuvda, üy başların kıoyub, kıphıak başına barır muratda költürüldüle. Alay bolğanlıkğa kıararğa betcanları tab bolğanın zamanında esgerdile. Har kim kıoyub ketgen ornun izley, üy başlarını erinlerine caraşdıla. << K eltiredile! >> degen tavuş çıkğanlay, mejgit allı arbazda kıalğan adam bölekle, tağılıb turğan eşekni kesi canız kıoyub, kıphıak başına kıuyuldula. Kıaşa şindikde, koridornu içinde olturğan hıci-hoca, kıart-kıurtla tavuşnu eşitgenley tözalmay, kıphıakğa tuvra canına basındıla.

7790 Üy başlarındığı tişirivla, bal çibinleça cızıldab, kıayğılı boldula. Tağılıb turğan kıara akburun hayvan, tögereğine basınıb turğan adamla kıatından kıorab, kesi canız kıalğanın uşatmay, alanı ızlarından barır muratda cibden tartıb kördü. Alay bolğanlıkğa hını kıımıldab tarthanı sayın kııtças cayağına tiygen bolmasa, içünmazça körgeninde, amalsızdan kıphıak başına burulub, sozub okıdu. Bir kesek turğanlay, kıphıak başında koridornu bir kıyırına basınğanla, aşığış bolub, bir-birin türte, kıararğa tab caraşhanlarında, allında eki tişi tüşgen kıaraçepken, uzuncayak kıatın sol canında, oñ canında Toğalnı anası, kıollarında birer kııptıları bla, alanı ortalarında- kıara çacı tozurab, mor çepkeni cibib üsüne cabışa,

- 7795 çepkenini cer-ceri cırtılıb, qara kltmle tüşgen calan eti körüne, calan ayak, qan cuvqan oŋ ayağından sınçıklay, beti, boyav salınqanqa, qaralıb, qaşlarını tbnden ullan qara közleri basınqan adamlqa cıltıray, başın enişge tuthanlay, Tavcan, artından -Toqal talqı til bla beline trte, ızlarından uvaq sabiyle basınqanlay, kele-kelib hacileni allarında tohtadıla.
- 7800 Tavcanrı eteklerinden suv aqa, oŋ ayağı başhan koridornu tbne tşelgen buku narat qanalanı kıızıl qanqa cuvduadı. Betinde tırnaqla salqan uvaq caraladan çıqqan qan bla közlerinden tngeregen cılamuq mıncaqla betine qağılqan qazan qaranı sızla tüşürüb cuvadıla. Busaq terekde tüşmey qalqan qurqaq qapraqnı qaçrı cel urqanqa, btev sanları qaltıray, tozurab cibigen qaçı betini cartısın
- 7805 cabadı. Başın enişge tutub, Muqqamat-Aminni tuvrasında tohtadı. Toqal, erkişileni ortasında tohtab, talqı tilge tayanıb, qırpa brkn celkesine türtüb, maymul maŋılayın aqa, omaqlanıb haparnı keltiredi:
- Alayna, bılay urub eşiklerin uvatıb, yne kirgenley, bilek aqaqnı artı kıyız cayılqandan qartlab qığıb, men bir canına burulqunçu, sme urub qaçıb qıqıdı.
- 7810 lm qara qa bıb, men da, ızından cetib, eteklerinden tutarqa tebedim, alay bolqanlıqqa Qobanqa cuvuq cetgen edi da, men etegine uzalqanlay, suvqa cete, cargamdan sekirdi. Meni qolumda etegini cartısı qalıb, suvqa başın atdı... Suvqa kirirge bla kirmezge, qalay eterge bilmey, qolumda qalqan etek kıyırqa qarab turqanlayıma, ızıbızdan qa bhan qaşladan suvqa bir usta qaş erlay suvqa sekirib,
- 7815 tuvra şorkalaqa cetginçi ızından czb, tartıb qığardı. Bügünlü beri kesin tutdurmay, aqv etgen edi da, bılay suvdan alqanlay, kerilib talqı tilni uzunuqa sıladım...- deb, qalay urqanın krgztrge talqı tilni kltre tebregeley, anı kıyırı tirelib tohtağanında, nek kltrlmeydi deb seyirsini b, bir canına qaradı. Qasım, talqı tilni uqundan tuta, aqv, eşi qarab tura edi Toqalqa.
- 7820 -Eşekden da aman eşek!...
- Tartıb qolundan talqı tilni colqa bırgab, adamlanı ortasına taşaydı Qasım.
- Omaqlanıb ayta turqan haparın artına deri aytalmağanına, oge se Qasımqa qa yırılırqa murat etdi ese da, erinleri tavuşsuz kımılday, brkn celkesinden maŋılayına kqrd. Tgeregene basınqanlanı cıltırağan közlerin oğuramay,
- 7825 ortalarından sılcırab qığıb, Qıyamıtını tuvrasına kıdıldı.

Tavcanı artında süyelib turğan Toqalını anası bla qaraçepken, uzuncayaq tişsiz qatın, oram bedişle, kir sözle tabhanların quyub, kıptılarına tavuş etdirib, Tavcan taba canıvlaydıla.

7830 Qıyamıt, Tavcan Muhammat-Aminni allına süyelgenley, sekirib ornundan qobub, ciyirgenneça, burnun çüyürüb, eteklerin cıya, bir canına canlab, tayağın Tavcan taba silkib kıçırdı:

-Bu kir zatnı Allahnı üyünü allına keltirib turğanıbizğa Allah bütev elge bir çamlanmasın, afendi! Eteriñi et da arı ceñil qorat, - deb, tayağı bla koridornu qağa, mihrabnı canında olturub turğan Qanşavbiyni qatına olturdu.

7835 Qabargä hazırlanğan tişi itleça, kıptıları bla temirçiley turğanla, - Toqalını anası bla qaraçepken, tişsiz, uzuncayaq qatın, Qıyamıtdan köl tabhanlay, cıyın canlı maralnı süre kelib, arıb cıgilğanlay, üsüne basınğança etdile bılayda. Tavcanı üsüne millik atıb, başına qadalıb, subay narat terekni butaqların urğança, uzun qara çaçın ekisi eki canından tutub kesib, cerge atdıla.

7840 Tavcan, ayaklarını qatında qanğa boyala, qutas çaçı çulğanıb cathanın körgeninde, közlerinden cılamuqları kızıv qoyuldula. Qaltırağan qolu bla aqırtın uzalıb alıb, cılamuq quyulğandan közlerine tuban çaba, bir canına burulub, üy başında tişirivladan boluşluq izlegença qaradı.

-Ne üçün? – deb şıbirdadı, qurğaxsığan erinleri qaltıray,

7845 Mejgitni allına basınğanlanı aslamısı, anı nasıbsız türsününe qarab turalmay, başların enişge tutdula. Bir qavum ellini, nasıbsız tişirivnu bu künge cetdirirge qalay boladı, anı allay bir ne hatası bardı? – dey tebrengenleri afendini qulağına çalışdı. Mından arı ozsa, iş bir terseymesin degen qorquv cüregine kelib, örge qobub, qumaç tışlı ulla kitabnı açq, camağatqa aylanıb söleşdi:

7850 -Bu tişiriv, elni ortasına kirib, ziyna etib turadı. Anı amaltın elde bitim qururğa, qan cavarğa bolluqdu. Alğın zamanlada bir elde bılay, munu kibik bir tişiriv ziyna etgeni üçün, bir kün elge avruv kirib, bütev el kırılıb qalgandı deb, kitab alay aytıb turadı. Bu ziynaçı tişirivnu, şeriat aythança, eşekge mindirib, bütev elge nalat berdirmey qoysaq, bizge da ol zat ceterge bolluqdu...

- 7855 -Elde kızlanı buvaz etgenleri için afendi bla beri kelib aylanğan şeyiñni eşekge mindirige bolluq tülümüdü!? – deb kıçırıp taşaydı alaydağıladan birev.
Basınğanla kıçırık kelgen canına burulub qaradıla, alay bolğanlıqğa kim kıçırğanın eslegen tabılmadı.
Olturğan cerinden kobub kelib, Kıyamıt öşün uruş etdi:
- 7860 -Kimdi ol, tilin cılan urluq? Tutuğuz da beri çığarığız, allayla amaltın bir pelah boladı, - deb silegeylerin çaça, közlerin candırıp, tavuş çıkğan cerde basınğan ellilege qaradı, alay bolğanlıqğa ol qaraganlada, başın enişge tutğan bolmasa, birevni körgüztgen bolmadı.
Madarsız bolub tögereğine qarab, izlegen zatı bolmağanında, kesi allına murulday, tayağın қаңаға urub dıqırdata, Қаңsavbiyni қатına olturdu.
- 7865 Afendi, cunçuğanın horlab adamlanı batlerine açık qarayalmay, kitabğa qaragan siltav bla, anı kara çibin uvaq қарақıқла түşgen қағıтларın қıқırdataıb avduradı.
-Şaytan, ibilis cüreklerine kirib aylanğanla içigizde köb bolğandıla. Saқ boluğuz! Ala aythañña қарасағız, elge gıbı cavarıқdı, - deb barmağın elni töben canında
- 7870 Temurқа сашаған tiyrege şaytan kirib horlağandı. Bereketleri suv cuvğança қurub ketgenin көрmeymisiz? Bu ziyna etgen tişiriv elni nürün keterib turadı, aña şeriat aythañça bolsun, - deb, Тоқал таба қолun silkib, olturdu.
Ullu cel kelirni allında şavşalğança, basınğan ellile davurnu tohtatıb, baş enişge qarab turğanlay, Тоқал, қаçar қoyañча, ellileni ortalarında Қасımnı izley,
- 7875 Қıyamıt таба қарab, cibni түyümçegin içһındırıp, eşekni һазırladı.
Afendini tögereginde olturğan һacile bir-biri avuzuna çaba aytdıla.
-Bıllay uyalmazlanı arı zindañña atıb қoyарға керек edi. Anı amaltın elni bereketi ketib, aшағанıbiz içibizge cuқmaydı. Bu camannı allıbizға süyeb turmağız da arı қорatıғız, - deb, olturğan cerlerinde tepçildey, һans sibirtgileça, saқallarına
- 7880 çartlağan silegeyleni sılab ketere, Tavcannı tuvrasından bir canına buruldula. Elni kir suvu bla сашаған, afendini uvaq cumuşların tolturuvçu Mustafa, güh ura kelib, guloç tayağı bla Tavcannı қарına һını түртüb қıқırdı:

-Köremise anı! Eterin etib, dağıda uyalmay qarab turadı, - deb, koridordan Tavcanı cerge sav ayağı bla türte, mezirtege canladı.

7885 Basınjanlanı araların carıb, calan baş, beti kögerib, közleri kızarıb cana, avuzunu eki canına aq kömük cabışıb, Cantemir, açi kıçırık etib, cerge uzala, kesin atdı. Alay bolğanlıqğa eki canından süyelib turğan strajnikle tutub, cibermedile.

7890 Toqalını anası bla qaraçepken, tişsiz, uzuncayaq katın, türte, soğa, Tavcanı eşekge artın allına aylandırıp mindirib, eşekni qarın tübü bla eki ayağın cantav bla bir-birine baylab, caralı ayüça kesin ata turğan Cantemirni boynuna cibni kıyırın baylab, eki strajnik tutdula. Tavcan, başın öрге költüralmay, eşekni savrusun cılamuqları bla cibite, ızından adamla tul-tuban basınıb, ullu oramını enişge aylandıla.

7895 Toqalını anası allarında, qaraçepken, tişsiz, uzuncayaq katından arthıa qalama degen qorquvda, köncegin tarta, tabanları qaralıb, şırt-şırt ete cürüş salıb, nögerlerini ızından kesin atıb, uvaq oramla sayın burulub kıçıradı:

-O ha-hay! Ozğun tişirivnu körlük beri çığız! – deb tamağın boşlaydı. Oramdan çığıb çaldış canında tişiriv coppu eslegenley, qaraçepken nögerinden alğa barırğa küreşedi. Cetib haparnı kışhası bla aytıb, dağıda tar çaldışlanı birine buruladı.

7900 Cantemir, boynuna cib tağılğanlay, eki bileginden tutub kelgen strajnikle bla küreşgenin tohtatıandı. Uzunuça çepkesim könceginden tobuğu açıla, beti saz toprakbolub, başın enişge tutub, kıyır bolğanlay, eşekni allında keledi.

Tıyın tolnu katınla, qancalbaş üyleden çığıb, eşekni üsünde Tavcanıa tüküre, qolların kökürüklerine çalışdırıb, avuzlarında it öle qaraydıla.

7905 Mölehan, başıa eter madarı bolmay, ayırılıb da qalalmay, cılay-cılay eşekni ızından bara-barıb, kesi allına söleşedi:

-Köbdü termiltgenigiz, bu carlı tişiriv ne zata etgendi? – deb, kişige da qaramağanlay, cılavdan köbgen közlerin uva baradı. Bir-birde başın költürüb tögeregine qarab, caqlık eter adamladan kişini körmey, kıçırık etib Tavcan taba kesin atsa, Toqal, kartcığaça, cetib hını türte, bir canına atadı. Mölehan, köbüb kızarğan közleri bla, ızından kelgen kaşemer çepkenli, qatapa qaptallı tişirivlağa

qarab, alanı erşi qaramlarından cüregi suvusa, başın enişge tutadı. Tavcanğa cüregi avruğandan, köb qarab turalmay, eşekni ızından başı qaltıray baradı.

7915 Cıltırab tiygen kün bu qara zorluqnu körgeninden titireb qaçıb buqğança, tayaqları bla çeget bavurnu carıta, kezli tavnu artına taşıyadı. Muadzin minaranı teşiginden suğarılıb, ellileni mejgitge qaçıra, tamağın boşlab qıçırdı. Elde cıyın canlını başçıları Qıyamıt, Muhammat-Amin, Biymurza, subaylıqğa abdez alğanların körgüzte, buvun ilgiklerin ete, entda eki carlını talab, mıyık tübünde küle, endi va qayda ne bardı deb, havanı iyisgey, mejgitge tayanıb keledile.

7920 Toqal , ızlarından mejgit allında cetib, Qıyamıtta ne zatlanı ese da şıbirdab, ızına aşığış buruldu. Qıyamıt, Toqalını ızından qarab saqalın, mıyıkların sılab, kesi allına ışarıb, tiri-tiri atlab, başında canı amanlıqlanı, carlılağa zorluqlanı hazırlay, ol zatlanı uyasına- mejgitge taşıyadı.

Toğuzunçu başı

7925 Namaz boşalıb, adamlanı aslamısı mejgitden çıqğanında, Qıyamıt afendi bla Biymurzağa içgi sözü bolğanın bildirdi. Qarançhanı cel qaltırathança, başın eki canına silke, bir-birde afendini mihrabına mañılayı bla qaray, al safda olturadı. Ketmey, boşunağa olturmağanın esleb, afendi bla Biymurza, bir-birine köz cetdire, uvaq taşlanı cerge qotargança, tavuş etdirib mınçaq tartadı.

7930 İlkiçni kiyindirgença, muadzin, cuvumçuluqğa tüşgen qutine qaptalını biçimleri quyruğuna tüşüb, tögeregine iye köz bla qaray, üçövlenni alsam olturluqların esledi. Mejgitni açığıçın közlerin cartı cumub mınçaq tarta turğan afendini qatına şıbırsız salıb canladı.

7935 Eşikden muadzinni tabanı taşıyğanlay, Qıyamıt, közü-qaşı bla Biymurzanı qaçıra, kesi da mihrabğa cuvuk olturdu. Qıvanğanın tükü bazık burnunu cıyırılğanı, tögeregine kızıl av çabhan közlerini cıltırağanları belgili etedile. Tögeregine qaray, Biymurzanı sırtından qaçdı:

-Ete bilirge kerekdi, onovçu! Oramnı örge-enişge çabhandan fayda çoqdu.

7940 Afendi mınçaq tarthanın tohtatıb, Biymurza da qamasına bir qolu bla cabışhanlay, başın Qıyamıt taba mayrışdırdı. Tıñılab, mejgitde aqaç aşığan qurtnu çıqırdağanından başğa tavuş çıqmağanında, Qıyamıt, ışarıb, qavdan betli

mıyıklarını tübünden qarala tebregen azavların körgüzte, kesin mahtarğa da unutmay şıbirdadı:

7945 -Qart bolsaq da, entda biz, bir kavum onovçudan ese, cetgen kün tirilik etebiz, - deb mıyıkların sılarğa uzaldı. Kesine qağılıb ayılğanın eslegen Biymurza, söznü artın körgünçü, cuvab eterge bazalmadı. Adam mağanası anılamazlay burun tavuşla çığarıb, olturğan cerinde ala katapa küyüznü ayakları bla bükley, tepçildeb baş enişge qaradı.

7950 Afendi, tözalmay, söznü artın bilirge aşığıb, barmaqların kısıb közüv-közüv çıkırdathanın esledi Qıyamıt. Allında tapñaçıqda buku konub qalanğan quranlağa közünü kıyırı cete, kartlıqdan cıyırılı tebregen qolun cumduruqladı. Oñ qolunu barmağı bla Biymurzanı közlerini tübünde kesini cumduruğunu için türte aytdı:

7955 -Ma, ma bılaydadı... Endi içhınsa, boynumu tögerek kesdirirme. Algınça, sizge ısanıb koyarıq tülme. Prustopña atlı çabdırıb turama, anı onovuna köre, qolun, ayağın baylatıb, alay ciberlikme.

Biymurza bla afendi mindan arı tözalmay, qıvanıb, eki canından kısılıb qoşbaş bolğanlarında, Qıyamıt içhindirdi:

-Ol Temurqa degen tüküçabır qart itni qoluma cıyğanma.

7960 Nögerlerini allında köllerine Qanamat tutulğandı degen umut kelib turğanlay, ol bolmağanına qıvançları bir kesek tarqaysa da, alanı tınçlıksız etib aylanğan kartnı qolğa tüşgenin eşitib, betlerine cılv urub, süygen köz bla Qıyamıtğa qradıla.

-Qaydadı , qalay tutulğandı? – deb sordula, bir-biri avuzuna çaba.

7965 Qıyamıt, biyağı Biymurzanı başhsına taş atarğa unutmay, barmağın anı taba bura, qoçhar teri curunça, qaşların kerdi.

7970 -Alanı içinde közleriñ, qulaqlarıñ bolurğa kerekdile. Ağaçnı kesinden çüy etib caradıla. Alaydı, Biymurza, alaydı, - deb başın silke, - hıbırton kavum içgi sözlerin saña, maña aytağanlıqğa, kesleri kibiklege aytadıla. Aladan bizge köz, qulaq bolluq adamlanı qatıbizğa kısarğa kerekdi. Bılay işde qaydan bolsa da bir cuvuk iyis cetgen bir boşboyun adamğa ariv aytıb, bir-birde eşikge töger kir

suvundan bersen, kesi kibik şhuvursuzlanı taşsaların berib, kesi adamıñ bolub qaladı.

7975 Qıyamıtı bir kesek mahtançaklığı ozub, ala andan az bilmegen hıylalıqlanı üretgenine, cañı zat ayt ansı, ol ırğacikleni biz da kursun tavuşhanbiz deb, içlerinden ışardıla. Alay bolsa da Qıyamıtı kölü qalmasın degen muratda ol üretgenne qol salğanların bildire, başların silkdile.

Qıyamıt, tişleri bla cumdurukların birge kısıb, oñ qolun küñçikğan canında tavla taba silkdi.

7980 -Tohta-tohta, biyağı Qıyamıtı canı sav bolsa, qayala carılıb cutsala da, saña buğov sincır sınatmay qoymam! – deb, ayakların túbüne cıyıp, nögerlerine aylandı: - Birgelerine eltalımay qoyub ketgen bolurla, ol şhuvursuz qart itni kesine uşaş Qasım degen cırmaçlımı çirigen bavunda caşırıp turadıla. Busağatdan qolun, ayağın baylab, ekinçi qayıb Qobannı suvundan içmezça eterge kerekdi, - deb, sözü tavusulğanın bildire, örge qobdu.

7985 -Cılannı başın ezgença, ezerge kerekdi, allayla elde bolub, bizge tınçlıq çoqdu, - dedi afendi, mınçaqların hırcununa sala.

Biymurza çepken eteklerini büklenñenlerin tüzetdi.

-Tamırı bla küydürüb quruturğa kerekdi, -deb, üçüsü da qoşbaş bolğanlay, millik izlegen cıyın canlıça, oramnı eñişge aylandıla.

7990 Qıyamıtı üyüne aylanğan oramda için ura, beti ağarıb, narşab ulla bıçağı butlarına tiye, bir közü soqur, betin çeçek çançaklağan strajnik, allarına çığıb, ceñil soluğandan sözlerin üze, Biymurzağa aylandı.

-Seni izleb men kirmegen cer qaladı. Töbentin atlı strajnik bir quyruqlu qağıtnı keltirib, saqlab turadı.

7995 Anı eşitgenley, üçüsü da tiri-tiri atlab pravlenñe aylanğan colğa buruldula. Biymurza allarında, em artında afendini abası cel etib oram hapçükleni suvura, pravlenñe tüşdüle. Biymurza, strajnikni qolundan tört müyüşüne kızıl paşot urulğan paketni qoluna alıb, bir-eki tögerek aylandırıp, coldan bir cayaqlab, paketni içinden çıqğannı açıb, Qıyamıt bla afendi ızından kışha kirgenley, 8000 qağıtnı, erinlerin qımıldatğan bolmasa, tavuşsuz oqub tebredi.

Alay etgeni Kıyamıtıa açıv tiyib, tayağı bla col canına töneregen taşlanı hını türtüb, tigrine kaçdı:

8005 -Seni bu hıy-mıy kılığın kaçan tohtarıkdı? Kimden çaşırıp oğuanlığındı? Prustop maña senden azmı ışanıadı? Tohta, alay ese, köreyim men seni...- deb keter matallı bir canına, afendini da ceñine ol cetdire, canlab tebredi.

ıyamıtını açıvlanıanından kırub, Biymurza, allına abıb, kesin arıvlay:

-Alay neık etese, Kıyamıt, senden aşırganlığım tıldü, başa adam eşitmesin...
- deb bir kesek tutulub turub, baş alır söz tabmay, nögerleri açı eşitira, ağıtını aşığıb oub tebredi:

8010 << ...Men cibergen atlılağa da bir bölek ışanılı adam oşub, tutanlayıña oğuna olon, ayağın atı baylab ciber. Mından alda tavda aylanan amanlıçıla abıb türmede turғанlanı içındırғанa, bu tutulған amanlıçını olonıdan içındırсан...>> - deb prustopnu cazғанın Kıyamıt bla afendi eşitdile. Alayға cetgenley, Biymurzanı tüb erni altıray, beti ağarıb, alaydan atlab tebregeñin

8015 Kıyamıt esleb tohtadı.

<< İçındırсан >> degen söznü artından kelgenleni ouy bar, - deb, afendini ayağın basıb, közünü kıyırı bla aradı.

Biymurza, zıtı-mıtı bolub, boynu cıcım bla buvulғанa söleşdi:

-Boş zatdı, alay kesi ullunu üsünden maña cazadı...

8020 Biymurzanı olonıdan ağıtını tartıb alıb ourға esine keldi. Can hırcunların armab közlüklerin tabmaғанına buşuv etib, açıv bolғанın bildire, ernini kıyırı bla taşnı taşa urғанa hını sözle aytdı:

-Buğuna oynay turma da cazılғанını tolusu bla arı ouy eseñ, ouv! – deb aşların tüyümek etib, tükü burnuna ceñil-ceñil uzaldı.

8025 Biymurza, içinden Kıyamıtını ertde ölgen atasın, anasın esine tüşüre, amalsızdan belinde ceñgen göröğun örge tartarға küreşdi.oymazlığın tanıғанında, tütün küydürgen araldım-mor erinleri urğaksıb, tamağı buvula, oyub ketgen cerinden oub başladı:

8030 << ...Koluñdan içhindirsañ, ataman otdelge cazarıkma, seni ornunñdan çığarıb, Kıyamıtıñı caşı Kıandaurnu starşınağa salırça eterikme.

Atasına uşay ese, ol bizge demenli kullukçu bollukdu...>> - deb oquğanın tohtatıb, mañılayına çıqğan terni sıgıb sürtüb, kaşlarını canı bla mıyık tübünde ışara turğan Kıyamıtıña qaradı. << Bir işeksiz, prustopıa atlı çabdırğanma degeni, caşırsa da, kart babas menden til etib kağıt ciberib, meni ornuma caşın suğarğa küreşedi >>, - deb kölüne kelib, Kıyamıtıñı kuvanıb cayılğan betine kerilib urur çaklı bir açıv boldu. Alay bolsa da tohta, kim kimni teriltse da, köreyik, degen akıl kölüne kelib, açılvanıb erşi türleñnen betin ışarğanña burulub, kesin tülküendirdi:

8040 -Toğuz-on cılnı ullu bıçaqñı költüre, men da erikgenme.Kıandaur meni ornuma bugün oltursa da, kuvanıb, bir kurmanlık etib koyarıkma. Ne deseñ da, başın tutıhan adam oltursa, kesin da, bizni da qorurğa billikdi.

Kıyamıt, baş enişge qarab, adam añılamazça burun tavuş çığardı. Biymurzanı kolunda kağıtña cüregi hoş bolmay, tayağı bla taşlanı arı-beri türte kelib, Biymurzağa citi qaradı.

8045 -Bizni caş, қоşnu, malnı kayğısından boşab, bılayğa çögeri coqdu. Andan sora da bizge senden igi starşınalık eter adam da coqdu. Prustopnu közüm körgenley aytırıgım da oldu. Uvaq işle etile tururla, kağıtñı ayağı süremde ne cazılğandı?-deb, Biymurzanı ilgendire, tırnağı ösgen barmağın, millikçi kuşnu tırnağıça, kıñır etib kağıtña türtdü.

8050 Eslemegen kibik etib, koyarık tuldü bu kart kaban degen akıl kölüne kelib, kağıtñı arı-beri burğan kibik etdi Biymurza.Kıyamıt tohtamay barmağı bla türtgen cerin süymegenley oqudu:

8055 <<... Patçañlıqğa qarşçı bolub küreşgen amanlıkçılanı tutarğa bizge qanın, canın ayamay küreşgeni üçün, Kıyamıtıña savğa tileb enişge cazama. Meni üçün anı kolun katı tutub, el cıyılğanda aygaq et! >> - deb oqub boşadı. Biymurza, ne küreşdi ese da savğa kesinden Kıyamıtıña canlağanına ahsınğanın caşırılmay, kağıtñı hımı bükleb, koyun hırcununa saldı.

Kıyamıt, kuvanıñandan kızıl av çabhan közleri cıtırab, saqalın sılay, sımarlab, Biymurza kol bermezça körgeninde, aña kıñır qaradı.

- 8060 -Canın, kanın ayamay, atam harib da patçağa kulluk etgendi, kesim da eteme. Ol bizni kibik mallı, cerli adamları qalasıdı. Ol bolmasa, bizni elde hıbrıt tonlu şhuvursuzla başıbızni aşab da keter edile. Alaymıdı, afendi? – deb, nartühdən toyğan kart ögüz oynagança, turğan cerinde örge-örge sekirib, afendini abasını keñ ceñinden tutub silkti. Qıyamıtını kuvanjanı carağa tuz sebgença açıtıb, baş
- 8065 enişge qaradı Biymurza. << Busağatdan Aq qalağa bir bölek mal tüşürürge қоşqa adam çabdırayım. Qayda ese da, ol kart amanlıqçını demenili baylab, kesim eltmesem, bu kart qaban bilmey turğanlayıma tübüme cılı suvnu iyerge tebegendi. Prustopğa igi calatğan bolur, keregi bla at iye aylanğan hapanı bar edi. Köreyik...>> - deb kölüne kelib, Qıyamıtıña buruldu.
- 8070 -Keç bolğunçu ol amanlıqçını iyerge kerekdi, strajnikle hazır bolub arbazğa çıqğandı. Qıyamıt, kaydadı amanlıqçı tutğanma degeniñ?
- Qıyamıt savğa kelligine kuvanç sağışqa bolub turğanlay, Toqal bıdırın turğuzub kelib, Qıyamıtını qatında turğan adamlı hatalı bolmağanların bilib, tartınmay:
- Qasımını bavuna Möleğan Temurqağa aşarıq alıb kirib turadı. Busağatda kesim
- 8075 teşikden qarab körüb keleme, - deb, avuzun açıb, kısık mañılayını tübünde suvuk qaramlı közlerin qağıb tohtadı.
- Anı eşitgenley, Biymurza, nögerlerin col canında qoyub, çabıb pravlen arbazğa kirdi.
- * * *
- 8080 Bir-birine qabırğaların berib, oyulsala da bir-biri üsüne çirikleri tüşe turğan topraqbaş üyleni artında qaçan ese da tögerek aqaçdan kerkilib etilgen eski topraqbaş bav tügel oyulub da boşamay, cerge uzalğan burunju kartça, allına gampil bolub turadı. Bavnu iyesi Qasım allında bolğan mülkün – bir müyüzsüz iynegi bla sanavu tavusulğan kök eşegin, bavnu arqavların horata körüb, beri
- 8085 cıyğanın ertde oğuna qoyğandı. Cayğıda bir issilegen mal neda sabiyle oynay kelib bir-birde bir kirsele da, başqa beri kişi hamhotun urmaydı. Alay hayırı tavusulğanını sebebinden cağa tiyre uy kirlerin, bağışların, mal süyeklege deri munu allına quya, köb qoymay eşikden kiralmaçça etgendile. Qasım atğan bolur, bavnu allı qara çığanadan tolgandı. Ol sebebinden bılayğa kirirge bek talpımağan
- 8090 adam, butuma çıqana kirir deb qorqmay, kesin urluk tuldü.

8095 Temurka bilayga caşarğa köçgenli, Mölehan neda Qasım köz saqlab turub kirgenleri bolmasa, bir kişi ayağın salmaydı. Adam körse, kölüne başha cuq kelmesin degen qorquvda, ayak colga çıqan bağır qumğanı alıb barıb, çögelegen kibik ete, tögereklerine qarab, adam körmesele, alay kiredile. Qumğanı qarağan köznü alcathandan sora da başha carağan zatı bardı. Arı kirgen qoynuna külde bişgen bir gircinni salıb, qumğan bla bir nartüh bilamuq alıb keledi. Ala Temurkanı bir kününe boladıla.

8100 Temurka, bu tazgek iyis etgen bavdan erigib, qaçıb aylanğan sabiyleri, nögerleri esine tüşüb, cüregi kıynalsa, qumğan bla kelgen bilamuqğa kolun tiyirmey qaytaradı. Erkinlikge, künnü carıqına, işge termilib dıgalas etse, bağana artında salam murcardan çıqıb, çıqalmaz buruvğa tüşgen kiyikça, bavnu müyüşüne barıb teşikleden qaray, teren ahsına aylanadı. Kün buzulurğa cel avrux etgença, bugün cüregi asırı bek qozgalğandan, bavda tözalmay, eşikge çıqıb, künnü ciltırağanına quvana, teren soluy, tögeregine qarab turğanlay, Toqalrı Qıyamıtladan üyüne bir 8105 qaçıkını költürüb barğanın kördü. İşge termilgenden üyüne berib keterça neda oğarı canında oyulğan hunanı işleb tebrerça bolub, allına bir kesek atladı. Alay bolğanlıqğa temir buğovla esine tüşüb, tohtadı. Toqalrı qaçıkını tübünden seyirsinib qıñır qarab turmağa qoyub, ızına aylandı. Közü boyun aqaç etivçü duppuruna cete, teren ahsınıb, kölegini ezivünden çal bola tebrege köküregi 8110 körüne, qanaları cartı cabılğan qabırça, muthuz bavğa kirdi.

8115 Salamğa sırtından tüşüb, dıgalasdan arı-beri avnay sanları talıb, zamandan çirib başından başhan topraqını költüralmay, belinden sınıb tügel üzülmege arqavğa közleri aralıb catadı. Mölehan aqırtın, kelivçüsüça, kelib, tögeregine qazan qara cağılıb, bathan qumğanı içi tolu bilamuq bla bağana canına ornaltıb, qoynundan cılı nartüh gircinni çıqara, Temurkanı imbaşından tuta, cumuşaq avazı bla aqırtın aytdı:

8120 -Caşıkını atası, bir avuzlansañ! Aq bolğan bolursa. Töben elge unçuk izley barıb, keçge qalıb ketdim, - deb bütev ezilmeklikni, incilmeklikni suratı süyelgença, erinlerin qabdı. Tamağına tıgılğan cılavnu tıya, mal cetmey tüzde qurub qalğan maral- çöb-başıça, örge süyelgenley, qolların içine bathan köküregine çalışdırıb tohtadı. Temurka, arqavnu sınğanından başına sebep tabhança, közlerin ayıralmay, bir bölek zamannı qarab turdu. Beri burulğanında, buruvnu teşiginden

adam közle arağanı esley, boş körüne bolur degen oyum esine kelib, uzalıb közlerin ayıralmay, bir bölek zamannı arab turdu. Beri burulđanında, buruvnu teşiginden adam közle arağanı esley, boş körüne bolur degen oyum esine kelib, uzalıb közlerin aıtıncı uvub aradı. Teşikden közle taŝayđanlarında, << Ne hılımlı zat da közüme körüne tebregendi. Öllük esem da, bu eski bavdan ceñil orarđa küreşeyim, ansı alınıma >>, - deb keldi aılına. Avruğan butun süyrey, obub barıb bavnu uvađ teŝiklerini birinden aray, ızına kelib gırcınnı erinib uzala, Möleđanđı taymay soruvçu sözlerin sordu:

-Ne apar, tögerekde ne körese?

Möleğan, işden carılđan olu bla betin cibitgen cılamuğnu sılay, iyilib umđanı erini allına saldı.

-Ne apar bolsun, ol nasıbsız Tavcannı biyağı nalatla, - dedi, - eriğ bla aŝaysa deb urum ığarıb, bolđanın buzub, teşib, azan ara ağıb, mejgit allında eşekge mindirendile. El allında başım bayamđa almasın degen orquvda başım suvđa aanlay, Toğal anı kellik abıb barıb suvdan alıb, tıyub, ara kesev etib, mejgit allına eltgendi. Toğalrı anası bla kesi ıyamıtlağa cürüvçu bolub turadıla. atabız, ıyınıbız bolmağanlay, üsübüzge adalıb, aŝarđa oymadıla, - deb cılam sırab tebredi. Kesin cılavđa boşlamazđa küreşib, tamağına tıyulgen tıyümçekni cutar dığalas ete: << ıyamıt, Muğammad-Amin, Biymurza bu carlı elni cutub oyadıla! Ala ol carlı Tavcannı cetdirgen zaravatlığını adam aytıb olundan kelmez, - dedi.

Temurđa gırcınnı ıyırından sındırđan kesigine küvŝene, başım költürmey:

8145 -Cantemir a ne ete turadı?- deb sordu.

-Seni cavuğ ol etgenni etge edi, ürseğ, avarđa bolub aylanadı.

Möleğan, erini atına ögeleb, nartuğ bilamuğnu tecey, umđanı költürüb Temurđađa uzatıanlay, ulağına ayak tavuşla kelib seskekli bolub, ulağ iyib tııladı. Erine ne ese da aytırđa avuzun aanlay, bavnu eşigine süyelgen cassı ağa dığırdab tüz üslerine avub, Biymurza, bir bölek strajnikni allında, göroğun oluna alıb, cılan teşikden tilin ığarıb suvurulđanđı kirdi.

Anı körgenley, Möleğan ıdırdı etib Temurđanı boynundan adadı.

8155 Biymurza çuruğunu burnu bla urub, bilamuknu töge, kumğanni çartlatıb, sermeb Möleħanni bir canına sildedı, Temurkanı avruvdan ezilib turğan sanlarına görohnu burnu bla tik türte, bavdan çığardı. Eterin etib boşaganında, Toğal, strajnikleni artlarından qarab turub, Kıyamıtını üyü taba çabıb taşaydı.

8160 Biymurza türtüb cıķkanı bla Möleħan bavda kölüne çabıb qaldı. Ğonşu tişirıvıla kelib, suv kıya ketib qobarğandan sora, bavda Temurkanı körmey, çabıb pravlenqe kelgeninde, Biymurza aħa minib strajnikleni allarında, Temurkanı qolon, ayağın buğovlab, at arbağa salıb, enişqe tebredile. Arbanı ızından basınğan ħalknı kıçırığı bla carıb cetib, arbanı artında tutdu. Alay bolğanlıqğa kızıb tebregegen arbağa minalmadı. Közüne Temurkanı saz beti bla tögerekerine kara küren tartıb, içlerine taşayğan közleri körünüb, ullu colda arbanı ızından költürülgen buqıda taşaydı.

8165 Möleħan, üsü buqudan tolub, kesi tartıb soyğan betinden qan ağa, kıçırık ete, arbanı cetallığında tünülüb, ızına buruldu. Basınğan camağat, baş enişqe qarab, mıdaħlıqda süyeledi.

<< Suv çelekni tübü suvda qaladı >>, - deb Kıyamıt ħapargā kızıb, Möleħan taba közüne kıyırın cetdire, izlegenin tabħanı üçün, millıkdan toyub ernin-burnun calağan börüça, mıyıkların, saqalın sıladı.

8170 Qarıvsuz üyleni tişirıvları, amalsız dıgalas ete, Möleħanni qoltuğundan kirib, anı cılamuğuna keslerinikin qoşa, Qasım da ızından atlab kölün basarğa küreşe, çirik, topraqbaş üyleni ortası bla tar oramğa taşaydıla.

8175 Qayğığa basınğan ellile amalsızdan baş tebönlerine qarab turub, Qanamatdan boluşluq izlegença, kün çıķğan canında çalbaş tavlağa arala, burun tavuş çığara , birer tar tıgırıkğa siñdile. Kübünnü başı açılğança, tögeregin miyik tavla kirişlegen özenqe, keçegi qararı cabıvun cayıb, köknü zugul körünqen cartısın, qaçkı carıq keçeni culduzla köz kısa casağandıla. Bay üyleni terezeleri carıb, soğumğa kırilğan malnı başın, ayağın üyütgen iyisi, colda keçirek ozğan adamları

8180 burunlarına kirib, avuz suvların keltiredi.

alan üyleni bir kavumundan eik aılan zamanda tunakı carık ıksa da, eik etilgenley, armalıb, keavuz ocalardan ıkan ciltinle bolmasa, araıa taayadıla.

8185 art Tavlan, calın kök eekni sırtında keltirib eski üyüne caraanlay, Temuranı aparin eitib, bir kesekni mukkur bolub, ba enige arab turdu. Cu aytmaanlay, al baın bulab, üynü ortasında sirelib, bıstırılaa ırmalıb bilek aaını artında asırılan, eski kavradan etilgen sıbızısın alıb, ürüb caradırdı. Köb kıynlıını költüre toun bolan sırtın orundunu al aaına tayandıra, narat otunlardan tamızılan oa arab, köb aaan ömüründe calda sürüvleni ızından 8190 cürüb etgen küvlerin soub tebredi. ızıvdan ızıv soub, silegenleri sıbızını burnundan külge aa, andaur öltürgen amitden ürenen küvlerine ködü. Alanı soub tebregecinde, közlerinden uyulan cılamu ot carık bla a saalında cıtırıy, iden toma bolan, carılan barmaları sıbızını teiklerinde 8195 ızıv cürüb baladıla. Bilgen küvlerinden köb soub, colovulukda arıanı ırladı. Sıbızını kıyırı avuzuna turanlay, barmaları ııb, cibigen abırları ot allında tütünley, alkıdı.

Mölean, ayıb üyüne kirirge kölü barmay, üy artında oturub, közleri töben canına aralanlay, una canına kısilıb, serivünlükge sanab baın suvu taa salıb cılaydı.

8200 **Onunu baı**

Eki naratlı ulaını Mii Tav taba kıyırları bir-birine oulub balanan kısık sırtlıını teren tüşgen ar, ölüknü kebinlegena, aarandı. A sabannı içinde öb bala onayana, selt-melt ösen, kürt uruvu mırıkı ayınla arnı tübünden baların ıarıb, tav ayazda calan buluları arıvsuz altırıyadıla.

8205 Sırtlıını o canına cayalab, avul külegen duppuranı baında, ar totamaan cerleri keden canıvar teiklea arala, Mii Tavnu eteklerini biri, miyik ilenen abıraa, süyelgendi. Bilayın orub, adam ayaı kirmesin deb, salaana, ıraburun ula, cel uran camıa, anatların cayıb, ayanı erinden uzak canlay, arı bla beri uçub, bir-biri bla sölegena, sanlarıa suvu altırıvukluk 8210 sala, aı tama tavu ıaradıla. Salavula alana, bir kavumu aya kiride

çalıb, bir kavumu çavulnu içinde tütün çıkğan ulla taşnı tuvrasında konarğa tartına, tögerek burulub uçadıla.

8215 Aladan korbub canlağança, köken canına kısılib turğan koyançık, uzun kulakların sırtına cükleb, sekire barıb taş tübüne taşaydı. Çavul ortasında ulla taş, çalğanlardan kesin belgili ete, aq curtnu içinde Mañılayına tütün çabıb çaraladı.

Anı tüb dorburnunda çaşağanla taşnı mañılayını çaralğanı suvuq konaknı çakırmasın degen korbuvda bir bölek colda calın urub çaralğan cerlerin aq toprak bla sürtgendile, alay bolğanlıkğa, bir-eki ot etilgenley, biyağınlay kara türsünge kiredi.

8220 Taş tübü dorqunnu ortasında ot etilib, çayın çımırtalanı tozları çıkırdab, çırmala canadıla. Semön, tüklü çabırlarından çar eriy da otcağanı cibite, sırtın taşha tirey, salam murcarda olturub, gitçe kitabçıkneşik carıkğa tutub, ne zatlanı ese da çadalıb cazadı.

8225 Badimat, ulla çar cummaknı katına salıb, otha tağılğan çoyunçukğa kesek-kesek atıb erite, urğan tütünden canlata, başın bircanına tutub, açi tütün köz suvların çıkıradı. Biynöger, müyüşde muşuldab, tügü ketmegen tuvar teriden ertdenli beri küreşib bitdirgen çabırlanı, bir alamat zatlağa kuvanğança, kuvanıb, çolunda arı-beri burub, çobub kelib Semönğa uzatdı.

8230 -Bu çabırlağa demenili salam salıb, bavların igi kıssañ, ceti tavidan avarsa. Ma, sav cırt! – deb bir ulla savğanı uzatğança berdi.

Çaza turğan kitabçığın koynuna suğa, közüv-közüv çolların çabırlağa suğub, çıkırlarına çaray, kerti demenili etilgença tanığanında, buzlamasınla degen muratda murcarga cıyılğan salamnı tübüne salıb ışardı.

-Sav bol! – deb, tav tilge igi tañ ürennenine kuvana, Biynögerni çolun çatı kısdı.

8235 Çanamat, kesi öltürüb kelgen arık çaşha eçkini eşikden kirgenley bıkığa tağıb, eki bilegin örge etib, çolları suvuqdan kögergenley soyadı. Eçkini terisin sıdıra, kesi kesine ejiv etib, mıdağ maçam bla cırlaydı:

Apsatı da bersin bizge, çolaylıcol çıkısın.

Apsatını bardı sansız, sanavsuz malları.

- 8240 Köb malından bizge ülüş etsen a!
Biyle, bayla birer kısr iynek soydula,
Biz carlıları saña ülüşge koydula.
Kesi kesine << hayırsızını avuzuna kırdık cetmegenmidi? >> - deb hatıusun açıb,
iç cav körmey, cörme çığarından tünülüb, için katında salamğa saldı.
- 8245 Bıkını em baş butağına tağılğan şkokga közü cetib, algı burun ejivnü caraşdıra
tebredi:
Qara şkoknu quru stınğa ulutma,
Ayak kıyınıbızını kaya ranlada qurutma.
Apsatını bardı sarı çaçlı kızları,
- 8250 Alanı da aq tavlada ızları...
Cırını boşagandan sora, ejivnü murulday, burun suvun bileğine sürte, kiyik eçkini
arıqlığına mısagat ete, Semönğa buruldu.
-Bu saña qolaylı col azıqlıq eterik tuldü, alay a qurudan quyruq da igidi, deydile,
qarıvsuz bolğan zamanda cırtarğa cararıqdı, - deb, qollarına cağılğan qanı qar
cummaqla bla sürte, ot cağağa olturdu.
- 8255 -Qıyamıtını qoşundan sürgen tuvarlarını elge çaçıb kelmey, birin beri çığarğa
ediñ.Tavda aylanğan eçkini ne semizligi bolsun, - deb, qar suv cılınğan
çoyunçuqnu költürüb barıb, için eterge caraşdı Badimat, canına tiygenin bildire.
-Bizni üçün qata coqdu, carlılağa bergenin igi etgendi, - dedi Semön, kıyırlarında
suv kaynağan kösevlene ııra.
- 8260 Qanamat Qıyamıtını qoşundan sürgen tuvarları, Semön üretgença, carlılağa çaçıb
kelgenine Semön qıvanğan edi. Kesi da aña qoşulub qıvana, söznü başqa canına
burdurdu:
-Bılayğa tuvar sürüvünü alıb kelsem, meni soqmağım cabılğınçı, Qıyamıt eki
ayaqlı pariylere alıb ceter edi. Bu bölek künde << Gitçe özenni >> içinde, birer
çet talada çaşğan carlılada canı et aşamağan bolmaz. Barmağa qoy, bir
kerildile!

8270 -Tuvar sürüvünü keltirmey, bir çarız hayvannı çartlata kelseñ a?Suvsar millıkça, bu arık eçkiden men sizge ne zat eteyim! Tuzubuz da çokdu, çaşçıq da qaldı da ketdi. Bir çırmalmağa edi, - deb, eçki içden çıqğan kirmi salamğa cıyıp, eşikge atarğa dorbundan çıqdı Badimat.

8275 Tavdan urğan suvuk cel aq unnu boranlatıb, kümüşden egevenib tüşgen umurça, qarıvsuz ışarğan künde cıtırata, sibire kelib, ulla taşnı allına qalaydı. Taşnı qonuşunda çaşğanla, qar eşik allın biteb qoymasın degen qorquvda, taşnı eşikge çıqğan çarız teşigini allın, tirmen taşdan un quyulub ösgeñça, ösüb tebrengenley, qadalıb arıvlaydıla. Alay bolğanlıqğa, alağa erişgeñça, köb turmay, biyağı qar qalanadı.

8280 Tögerekge burula, havada qaravul bolub turğan kuşla, Badimat eşikge mal hatıhu kesekleni atıhanın esleb, taş tüşgeñça, cerge tüşüb, eslemegenlik etib, millık keseklege teşikden çıqıp kesin atıhan tülkünü büsürevsüz canlata, atılğan içegileni saylab tebredile.

8285 Nögerle, otıa bavurların berib, çoyunda kızarıb kıyırları körüne bişgen etge süysünüb qaraydıla. Közlerine, burunlarına tütün kirgenden burun suvları kele, közleri kızarıb kesleri allarına cılay, başların qutıhara, birer canına buruladıla. Tütünnü iyisgeb turğandan ese, suvuksurasa da, artına tururğa razı bolub, Biynöger, taşnı çuñuruna, kısıla, eki qolun ceñlerine kebley, Qanamatıa aylandı.

8290 -Ol keçe << Naratlı qolda >> bolğan hıparıñı artına cetginçi qalqıb qalgansa. Arığan hatıriñi etib qoyğanbız ansı, artın eşitirge tamışıb qalğanbız. Millıknı alkın ceñil bişer capısı çokdu, boş turğandan ese, hıparnı kıyırınbir aytıb qutulsañ, - deb taşnı suvuğu sıñnen sırtın cıtırırğa cav orunların hını qımıldatdı.

-Adam asırı hıparğa aytırça zat tıldü. Alay bir kesek uvaq davurçuk boldu...- deb, çıbıq kıyır bla külge tamğala sala, aytırğa süymegenin bildire, çıbıq bla çoyunğa uzalıb, tışına çıqğan etleni ızına basdı Qanamat.

8295 Semön, ösgeñ saqalına közlerinden aqğan cılamuqlanı sürte, mindan arı açı tütünnü költüralmay, artına turdu.

-Ayt, ayt, men da eşitirge süyüb qaldım, - deb, << k >> harifni kesgin aytılmağanına sağışlana, Qanamatnı imbaşından tutdu.

Çanamat kesini üsünden hıparçı bolurğa asırı razı bolmasa da, başın enişge tutub, kıyırı küygen çıbık kesek bla külde at tamğala sala başladı.

8300 -Biz kaçıb kütulduq degen akıl bla koşha kirib, Biymurzağa ters col üretib cibergen kelbetli kartnı unuñanmısız?

Unutmağanların bildire, başların silkdile çaşla.

8305 -...Muhammat-Aminni koylarından bir kutamnı sürüb özende çaşagan qarıvsuz koşlağa çaçıb, bir bölek keçeni da cuqlamay, kelbetli kartnı murcarında tayanıb kalkıy başlab, koşnu içi bla bir cıyılğan adam da kazannı tögereğine basınıb lahor ete turğanlay, << oyt! >> degen bir avaz çıqdı. Eşik üsüne cuvuk turğan çaşlanı biri çartlab eşikge çıgıb, kelgen konaqnı koşha çağırıp kirdi. Adam ortası bolğan bir kara şinli, üsü qarıvsuz adam, koşha kirib, adamlanı aslam körgenine cunçuy, tögereğine arala turub, kesi allına ahsına olturdu.Çonakğa suvsab içirdile.

8310 -Ne hıpar, konaq, sen aylanğan, cürügen cerde? – deb sordu koşnu iyesi, anı taba burulub.

Aç bolğanın kaynağan kazanna ceñil-ceñil köz cetdirib bildire, çal ura tebregen saçalın kaşadı konaq.

8315 -Pravlende olturğan macaladan başımı alıb, üydegim bla bılay. Oğarı Çıganaklıda bir kulakğa kısılib turama.Çayırısızla, sabiyle alısın bolğandıla da, alağa gırcın cetdirilmey, elge tüşüb, eki elek kuvutcuq tartıb çıgıb kelgenleyime, sizni töben canıgızda ırhı avuzundan ötgenley, taş canından çıgıb birevlen, köküregimden şkoknu tirey, sabiyleni avuzundan üzüb, eşekni sırtından tükli, çolan kaçpıçkık bla kuvutçuğumu alıb ketdi.

8320 Hıparın boşab, mıdañ bolub, kalğanlanı da cüreklerin avruta, baş enişge karağanında, koşnu iyesi, otnu kızdırğanından canlay, betin otdan çol ayazı bla cabıb çoruvlarğa küreşe:

-Bılayda ol tuqum hatalanı etib aylanğan tumalannıq kim boldu eke? – deb sordu.

8325 Çonak, kesi kayğısına bolub, sağışha teren batñandan, sorulğannı ayırmay, cunçudu.

-Ne-e? – deb konaqbay taba muval çaradı.

-Kim boldu seni tonovul etib ketgen?

-Қайдам, мен ne bileyim, қолaysız cerde, қанı kellik, мен Қанamatma deb, шoknu көкүregime tiredi da...

8330 Қайғылы başın arı-beri silkib:

-Бılay bir қулақ қıyırında қısılıб, өle-қala, baş keçindirir edim deb tura edim da, mında da Қанamat deb bir чıқғandı da, қанıbızını іçedi. Tuban көltürілmeymidi, keter edim, үydegile қайғылы болub tura болurla, - deb көltürүldү. Eşikge қарab, қazandan burnuna et бiшgen iyis ұрғанında, құрғақсыған erinlerin қımıldata, ач қıшһandan ketalmay, оһ-оһ ete, murcar ағаçһа olturdu.

8335

Қошһа basınһанla маһа bla қонақһа көзүv қарadıla.Қошһу iyesi kelbetli қарт, otnu bir canına қıyрлары күyүb cıyылған көsevleni ciltin etdire oтһа atарға күreşe, mıdıһһа cetib күygen бармағın avuzuna ceñil elte, cıyırılıb otdan artına turdu.

-Қарчıғıһı tonalғанına bek ullu бушuv etdim. Alay a anı Қанamat etdi degeniһe iynanalmayma. Seni kibikleni чарпıtıvчу қılıғı coқdu anı.

8340

-Neçik болmaydı Қанamat? Шoknu түz көкүregime tireb, қарчıқını eшекни sırtından sermeb alıb ketdi. Andan sora da << Қанamat degen amanlıқçı, ibilisge kesin aldatıb, mejgitde турған Қуранlanı tebleb, tavға қаçıb, amanlıқ etib aylanadı >> , - deb Cuma namazda afendini avuzundan eшитgenme. Ol allay adam болub алғandı meni қарчıғımı, ansı... - deb көlü қалdı қонақını.

8345

Қарabıdır sabiyleri қaya canında чалman қошһа, atabız қувut keltirlikdi deb, cerk bla boyalған birer қашıқını қollarına alıb сақlab турғанları көзүне көрүнүb, sözün artına cetdiralmay, күlge қарadı.Қошһа basınıb турған чаşlanı biri, meni қабırғамдан түрте, қонақһа aylanıb sordu:

8350

-Caratılғанlı һaciret Қанamatını көргенmise?

Қонақ, аңа kere aylandırıb sorғанlarına ачıvlana, sorған чаşһа һını қарadı.

-Қувut қарчıқını қоратdı. Ne eteme anı көрүb? Көрmegeyim tab ol болға edi! Бılay tuvarıldım da қалдыm...

8355 Tonalğan qonaq cuvab eterge alay çomart bolmasa da, kim ese da meni atım bla carlılanı tonab aylanğanı cüregimi ullanı kıynadı. Kesin << haciret Qanamat >> etib aylanğanı ızın bir tabarmı edim degen muratda:

-Tuvra qalayda tonadı? – deb sordum.

Aylandırıp sorurğa bolub, qazannı ceñil tüşürüllüğünden tünülüb, ıñçhab qobub, keterge tebedi.

8360 -Tohta, tohta! Keçegide ayıb tülümü qonaqbay taşlarğa? Oltur beri. Bılayda << Çığanaklığa >> baralmaymı qallıqsa, - deb, qoşdan çığarğa tebergen qonaqñı eteginden tutub olturdu. –Qazanıña qara, et cibigen bolur, qonaq arığandı, tez bol, - deb, cumuş etgen caşnı aşıqdırdı, qonaqbay, qonaq guzaba bolğanında. Qoşdan çığıb tögerekge qaray, qoşnu töben canında itni qatı ürgenin eşitib, bir-eki tuvaylab, qablab çıqğan çabırlarına qar cıya, qoşha kirdi ol.

8370 Qapçıqñı qutharıb, kesin << Qanamat >> etib aylanğanlanı iyegilerin sanarğa razı bolub, qazan otdan tüşürülüb, har kim allarına salam tarta, et aşarğa bolğanlay, aqırtın silcırab çığıb, atğa erlay cer saldım. Başımdan qonaqñı << ırhı avuzdan ötgenley taş canında >> degeni ketmegenley, özenni enişge barıb, kesimi elden çıqğan matallı etib, ırhı avuzğa aylanıb aqırtın at colnu tebedim. Atñı ayak tübünde üşügen qar cırılğan, kulakdan tülkü kıçırğan tavuş bolmasa, özenni içi rahat bolub, tuban da sırtlağa költürüle, men da ırhı avuzdan çıqdım. Tüz allımdan bir qaraldı, atñı ürküte çığıb, meni taba şkok matallı bir zatñı tutub kıçırdı:

8375 -Men haciret Qanamathı, busağatdan camçıñı teşe bar! – deb tüz allıma süyelib tohtadı.

Avazından kim bolğanın bilirge süyüb, kesimi tıyarğa küreşdim. Atñı avuzun tartıp tohtatdım.

8380 Qanamatñı, colda cürügen colovçulanı tonañandan sora, başha karı coqmudu, sen kaysı Qanamat bolasa? – deb sordum.

Artırağına turub, maña tuthan şkok matallı zatın ışanña tarta, bağır taznı kaqğança, kıçırdı:

-Köb gırılday turma da, camçıñı teş da savesen canla!

8385 Andan arı kesimi tıyalmay, tepçildeb tepsey turğan atnı allıma süyelgenni üsüne boşlab, kamçıni başına tartıb tebreğenimde, kesin << Qanamat >> etib meni tonarğa tebreğen amanlıqçı, qolunda tutğan şkok matallı zatın tayaq tavuş etdire colğa tüşürüb, başından tutğanlay, kıçırık etib tebredi.

Sekirib atdan tüşüb, cağasından tutub, hını kıçırdım:

-Bügeçeli tonarğan zatlarıñı beri çığar!

8390 Avuzundan söz çığarmağanlay, ullu hırşı taşnı artından qolan qapçıqnı, tonnu, eki camçıni, bir bölek cibni alıb çıqdı. Töben canında tañ sarğala, tonovlab cıyğan hapçüklerin kesine költürüb, qoşnu qatına cetgenley, költürüb barğanların cerge atıb, cılab tiledi:

8395 -Bu coldan sora bıllay zat etmem, meni bayam etme, - deb atnı boynundan qadaldı. Qamçıni sabı bla atnı boynundan canlata:

-Qanamat kimdi? – deb sorğanımda, başın enişge tutub:

-Qanamat zat da tülme, aldağan ete edim...

-Qanamatnı tanımaymısa?

-Eşitgen bolmasa, körmegenme.

8400 -Ne eşitgense Qanamatdan?

-Bir kün el cıyılğanda Qıyamıt: << Qanamat haciret çığıb, elni tonovul etib aylanadı >>, - dey edi.

-Qanamat men kesimme, maña tonovçudu deb aytallıqmısa?

8405 -Oğay, oğay! Bu col bir qoy ansı, ömürde bıllay zat etmez edim, - deb artı bla canlab tebredi.

Atımı amanlıqçını qaçar coluna burub:

-Elni carlısından tonarğan hapçükleriñi qoşnu qatına elt da busağatdan közümden taşay!- deb men gepdeşni allında atdan tüşerge, tonarğan hapçüklerin erlay qoş canına atıb, kölekkeça, qaçıb, itle ızından quvğanlay, qoşnu töben canına taşaydı.

- 8410 Tañ atıb, anda-mında kökde alan culduzla batara azırlanıb altıray, ertden ayaz da atı ura, oa kirgenimde, tonalan onak obub, keeden kmlub alan mıdılanı bir cerge cıyıb, ot eterge kree tura edi. Kirgenimi eslemegena, meni taba burulmay, abır etgen olların klge cuvub, eıke ıdı.
- Aırak bolub, etende maa oyan et lnu alıb, suvulay kemire
- 8415 turanlayıma, alı burun << toba, toba, bu seyirge ara! >> degen tavuu ıa, onaknı beti carıy, oa kirib, murcarlada culaanlanı uyatdı.
- Ceti culab esimde co edi, olan apıım sav-salamat oluma terikdi deb, aydan tabıldı? – deb ıırıb sordu.
- Seni tonaandan sıyırıb keleme!
- 8420 onak, iynanıa bla iynanmaza bilmey, oltuun aıra uzaldı.
- Ol anamat degenlerini bir caman amanlıcı aparı bardı, ol alay aytarıa unadı?- deb sordu ıara.
- Seni tonaan anamat tld.anamat ma menme, - deb allına syelgenimde, onaknı beti trlenib, artına turdu. Baımdan ayaıma deri sımarlab, belimdeki
- 8425 gronu eslegenley, allına syelgen anamat bolanına ieksiz bolub, baın allına bir-eki colda silkti.
- Caavu kb bolsun, kim ese da, - deb uzalıb boynumdan ualadı.
- Meni boynumu eki olu bla atı ısıb, avuzlanıb keter muratda, tamada murjarda obub alıyanı tarta turan kelbetli onakbay artnı sol canına okdı. Kelbetli
- 8430 art, alıyanı uunun tırnaına aa, balta bla zgena, kesgin sledi:
- anamat carlılanı tonamaydı. Anı birgesine crgen Orus ca bla daıda bir araay ngerleri- s da unuanlaa tzlk izleb aylanadıla, - deb, oa syelgen malı gırcınlanı birin kesi srtb, onaka tutdurdu.
- Kelbetli kii bla anı onaını olların tutub, ız acadıra, zenni baına
- 8435 ıanımda, olan apını iyesi eegini ızından uvalaanlay aramdan taaydı...
- anamat aparın boab totadı. Otda ksevle ıırdaan, eıke boran uluan, bir-birde ara ııran bolmasa, tavu ımay, curt tın boldu.

8440 Başlarına kaynağan kömük cabışib, igi kesek suvu quruğan çoyunçuqdan süyekleri ağara turğan kiyik etlege közün cetdire, Qanamat, Badimatqa tatlı qarab:

-Tübüne ketib qalmağa edi, tüşürsej da bolluqdu, - deb, iyilib taş tübünden çığıb, kerile sozula, elge ketgen İbragimni allına qaradı.Kelib körmegeninde, taşnı dorqununu allına qalanğan qarnı ayakları bla bir canına kürey, taş tübü konuşqa kirdi.

8445 Semön, Qanamatnı hparından bir söznü içhindirmay tıjılab, kesek zamannı qatına çökgen Qanamatqa buruldu.

-Sen baylanı malların sürüb keltirib bergen carlıla, ol qapçıqnı iyesi, saña amanlıqçdı deb kesleri aythan oğay esen, alanı qatlarında birev aytsada, unamazla.Qıyamıtla ne qadalıb küreşsele da, seni atıj carlılanı arasında igi bla çığarın tıyallıq töldüle.

8450 Semönnu alay aythanı Qanamatnı kölün cav sürtgença cumuşatdı.

-Sen üretgen colnu bilgenimça barlıqma, - deb Qanamat, Semönnu qatına olturub, üçüsü da Badimat bolcar salamğa qalağan kiyik etge caraşdıla.

8455 -Birer kesek gırcın bolsa, cararıq köre edim, - deb, Semennu allına aşalıb salınğan cavorunnu alıb, carıqğa tutub qarab, tögerek burub kıyırın sındıra, salamğa atdı Biynöger, bazuknu cırta kelib.

-Ne körese? – deb ışara sordu Qanamat, aşıkilikni kemire.

8460 -Men körlüğü ketgendi, - deb nögerlerin küldüre, salamğa quyulğan calan süyekleni bir cerge cıyıp, salamğa çırmab, eşikge çıqdı Biynöger.

Biynöger süyekleni uzak bırğab ızına aylanğanında, sırtlıqda qaralğanı esleb tohtadı. Bir kesek qarab turğanlay, qaralğan ulludan ullu bolub çavulğa taşaydı. Ullu taşdan arı bir kesekni qaralğan taşayğan cerge barıb qarağanında, İbragim, bir sagüncünü da költürüb, kürtge bata da çığa, eteklerin cel mekyamğa kirdi.

8465 Anı eslegenley, Biynöger erlay ızına, ullu taşnı tübüne çabıb kelib, mekyamğa kirdi.

-İbragim keledi! – deb qıvanç bolub kıçırdı.

8470 Taşnı túbünde çaşaganla bütöv ürülüb çıķğanlarında, ullan taşnı allında İbragim ayakların kağa tura edi. Em alğın cetib Badimat karnaşını boynundan kuçakladı. Anı ızından Semön. Bütöv barısı birer kere İbragimni boynundan kuçaklab, imbaşından camavlu tuluğun ala, taş túbüne cıyıldıla.

Semön, Badimat karnaşını mıdaķ betine citi karağanın esleb, İbragimge sordu:

-Ne ħapar elden?

8475 -Busağatda adam adamğa aytırça ħapar çokdu, - dedi İbragim, egeçini betine karayalmay, otcağada oltura. Badimat karnaşın mıdaķ körgenine tıñsız boldu.

-Atam, anam ne ete turadıla?- deb sordu.

-Etgenleri çokdu, turadıla, - deb cuvab etdi İbragim, baş enişge karab, otnu ıñırırğa küreşe.

-Atam kalay turadı?

8480 -Ol da... çaşırırğa küreşib turadı.

İbragimni avazın tab körmey, Kananat söznü başķa ilipinķe bura sordu:

-Bıllay bir nek kalıb ketdiñ?

8485 -Elden men çıķğanlı üç kün boladı. Kele-kelib, keç bolğanında, acaşırma degen korkuvda, bir koşķa burulğan edim. Anda çaşı suvğa ketgen bir kart katın, meni tanıb: << Çaşımı közünden köreme, bir-eki künnü kalmay bolluķ tülse >> , - deb kışhanında, kart adamnı mıdaķ etalmay, bu zamanķa deri alada turub tayana keleme.

-Kıalaydağı koşķu, seni kıaydan tanıydıla?

8490 -Koşķları bılaydann uzak tuldü. Çaşı suvğa ketib, ölügün tabalmay aylanķanlay, men ayırımında körgüzüb tabķan edile. Andan beri kart katın meni körse, közüne-burnuna suğadı.

-Kıayrı barasa deb sormadılamı?

-Bılay bir koşķa calğa barama degen edim da, bizni bla bir kesek tur deb, eki kart da bek tiledile, başımı küçden alıb keleme.

8495 İbragim egeçini katında kesin katdırsa da, sabiy cüregin ulla kıynlık başhanın esleb, Badimat sezmezça bir cık ańıların edim degen muratda, anamat sordu:

-Elde bizge ne aytadıla?

8500 -Malları sürülgenderen beri ıyamıt bla afendi, bizge tabhan aman sözlerin kıyub, elni kıobarıb tutdururğa küreşib aylanadıla. Bizni tögeregibizde ala burunların urmağan cer coķdu. Alay bolğanlıķğa bir adamdan taħsa tabalmaydıla. Oramda meni körgeninde, ıyamıt ururğa tayağı bla kerilib çabdı, men sermeb taşnı alıb tohtağanımda, artına turaķlab, ururğa bazalmay, aman tabhanın kıuya, canıvlay ketdi. Artıksız da << ıganaklıda >> kıoşlağa ıyamıt bizni kıalayda turғанıbıznı aytdırırğa ariv aytıb küreşedi. Alay bolğanlıķğa alķın bir adamdan da túb tabmağandı. Bir-eki kere Biymurza bizni teben canıbızda, özende, strajnikleri bla aylanıb kıaythandı.

8505

Semön, İbragimni ģaparından elni ulla aslamı ģaciretleni canında bolğanın ańılab, kıuvandı.

8510

Söleşgenleri tohtab, ģar kim kesini sağışına kirdi. Keçegi bolğanın bildire, tülkü sozub kıçıradı. Künortadan iñirge bir kesek şavşalğan cel, kıatıdan kıatı urub, ulla taşnı túbüne üşügen kıarnı kıalab, kıaçınçılarnı taşnı bir canına kıısıb, köllerin taķır ete, cıyın canlıça uluydu.

Nögerle, otnu mıdıħların külge kömüb, kıarnı carıķı bla túblerine orun etib, taş túbünde kıar basmağan cerge şındık bolub catadıla.

8515

Semön, közüne kıalkıv kire tebregeley celni uluğanından uyanıb, kıarnı carıthanına tañ athandı deb canıķlandı. Bir bölek colda kereksizge kıobub, teşikden başın uzatıb, kıalın culduzlu keçege kıarab, ızına kıaytıb cathandı.

8520

atında ģuruldab cathan anamatnı et cılıvuna kıısılıb, bu duniyanı caşavun az bilgen, ģalal nögerlerin tañ athanlay kıoyub keteri esine tüşdü.Cüregin miz çançhança açıtıb, anamatnı kıabırğasına artıķ da bek kıısıla, kölüne keldi: << Miyik tavlarnı içinde keslerini baylarına, biyelerine da patçahlıķ kıoşulub, boyunlarından basıb, ezilmeklikde, kıyınlıķda ösgen carlıla kıarañılıķdan allında maña bir kesek töppeleri bla kıarasala da, birge kıaçınçı bolğanlı, kıarañıdan carıķğa çığa tebregeñleri közlerin bir kesek kıamatsa da, cavları, tosları kim bolğanın ayıra başlağandıla.

8525

- Töbenden kök küküreb çaşnağanı tavlani carita tebreğendi. << Ketmey, mında uyana tebreğen carılığa col körgüzte tururğa kerek edi. Alay bolğanlıqğa anda mından ese bek kerekli boluqma, keteyim. Bütev duniyada zalimleni zorluqların qurutub, urunğanları carıq duniyağa çığarığa küreşgen Bolşebik partiya urunğan tavlulağa kerekli kün meni entda boluşluqğa ciberib >>, - deb kesi kesine söleşe, sekirib qobdu. Nögerlerinden közün ayıralmay, bir kesekni qarab turub, kömülgen mıdıqlanı külden qazıb çığarıb, ot tamızıb tebreği.
- İgi kesekni küreşib, Biynöger etgen tüklü çabırlanı ayaklarına caraşdırıb, eşikge çıqđı.
- 8535 Tañ qurumu bla keter coluna qaray ızına qaytğanında, ullu taşdan berlaq canlab Qanamat, Biynöger, İbragim qoşbaş bolub, örge süyelib, başların enişge tutub tura edile. Sömen qatlarına kelib qoşuldu.
- Ölgendi, - dedi Qanamat, başın költürmey, teren mıdaqlıqda.
- Temurqa türmede ölgendi, - dedi Biynöger, kim ölgendi deb Semön sorgunçu.
- 8540 Törtüsü da, cumduruqları qatı kısılıb, baş enişge qarab bir kesek turdula. Semön, cayağına töñeregen cılamuq tamçını sürtüb, tunakı avazı bla şıbırdadı:
- Badimatğa aytmağız, anı cüregi küyüb turğanından hayır coqdu.
- Anı aytğanına razı bolub, tıñılab turub, ayak tüblerinde qar cırılday, bir-biri ızından taş tübüne cıyıldıla.
- 8545 Badimat, Semönnu col azıqın cıyarğa küreşe turğanlay, nögerle bir-biri ızından mıdaqlı kirgenlerin cüregi uşatmadı.
- Tañ atmay qayda aylanasız? – deb sordu, qarçıqını başın kısa.
- Tögeregibizni cel kürtden qalağandı da, Semönnu qalaytın keterine colğa qarab kelebiz, - deb Qanamat, avazın carıq çığarığa küreşe, burdurub aytdı.
- 8550 Qanamatnı cuvabına cüregi asırı hoş bolmadı. Tüb ernin açıtıñçı qaba, boğurdağı buvulub, avazı tunakı çıqđı.
- Olturuğuz da avuzlanıqız, - deb tüneneden qalğan etleden allarına sala, Semönğa qalğanlardan artıq köl aşab col azıqdan qalğan gırcın cartını salıb, şıbırsız eşikge çıqđı.

- 8555 Tav celni atı urđanı tohtamay, alın tüşgen arnı ışık cerlege sibirib cıyadı. Suvuğ atı tutđandan, avuzuğu açđanlay, tamağını kısıb, avazını açık ıđarđa oymaydı. Cürügen zamanda ayakların ozđagan arnı cel betiğe urub, uvağ iynele anılđanđa açıtadı. Miçi Tavnu tüyeni sırtı matallı eki duppuruna kün tiyib sargalthandı.aya kirişlede caşagan anatlıla, suvuğnu stemegenđa, avanı
- 8560 Künbathđan canında ulla ağ sabannı ortasında özenlede narat egetle, ağ ağığığa ara merekeb tögülgenđa, araladıla.
- Badimat, başın ne küçlegenin açık ayırılmasa da, cüregini avrub kemirgeni tohtamay, ulla taşını artına kısılıb cılaydı. Nögerle, Semönnu aşıra, taş túbünden
- 8565 ığıb tebregenlerin körüb, erlay etegi bla közlerin sürtüb, kürtge bata, taş artından ığıb, alđanlađa oşuldu.
- Semön, başından ayağına deri tav kiyimlege kiyinib, azık apığını sırtına begite, ayın tayađđa tayana, nögerlerini arasında alaytın barlığına araydı. Cel arnı boranlata, sırtlıđđa cetgenlerinde, Semön, tohtab nögerlerine burulub, bir kesekni
- 8570 arab turub, sermeb közüv-közüv atı uakladı. Közüv Badimatđa cetib, alay eterge bilmey artına turağığanında, Badimat, kürtge bata kelib, Semönnu belinden kısıb, artına tohtab, cavluğunu ıyırı bla közlerine uzaldı. Semön, keterge közü ıymay, bir kesekni nögerlerine arab turub, başından ırpa börkün aldı.
- 8575 -Sav alığız! Bařđa carığ alda tüberibizge men iynamıbma, - deb, burulub ızına ara da börkün silke, ketdi. Sırtlığını tavusub, egetni ıyırından kirgeninde da, üç nögeri ar duppurnu başında arala, eteklerin cel caya tura edile.
- Terek butağlağa tiye da cağasından suvuğ buğu uyula, ışan ete barıb, canı soğmağ etilgen oy colđa caraşdı.
- 8580 Sırtda urđan atı celni tılpıvu, cetib miyik naratları başların silkib, arların ağızadı.
- Bir-birde ırpı canından neda narat terekleni atına alanđan kürtten oyan artlıab ığıb. ızına aray açadı. Terekni butağına onub turđan arđa, adam kelgenin esleb, anatların ağıb butağdan ağ unnu sebe uçdu. Semön, tiri atlam
- 8585 bla egetden ötüb, ulla colđa ıđđanında da, bir-birde ızına, nögerlerine

arağanın tohtatmay, allında cel kuvđan çar buğunu sürgenley, nögerleri bla kesini ortasına çeget duppur tüşgeninde, řarađanlıđđa körlüğünden tüñülüb, colđa kesin saldı.

Ekinçi Kitabını Artı.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIM

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ KISIM

Aşağı düşmüş lime lime olmuş pantolonunu yukarı çekerek, burnunu da yeniyle silerek İbrahim okuldan eve geldi. Kenarları kopuz gibi bükülmüş, bir tarafı kırılmış ilaç kutusunu tozlaşmış rafa koyarken:

-Babam ne zaman gelecek? diye annesine sordu.

Annesinin ona cevap verecek zamanı yoktu, satın aldığı koyun derilerini iragaçla* sepiliyordu. Birazdan belini yukarı doğrultup nefes alarak bir eliyle de dolaba dayandı ve Mölehan cevap verdi.

-Söylememişti, horozun öttüğü gerçek ise sanırım bugün, bu gece gelebilir. Bugün Şabay'ın kızı gelip fala bakmıştı. “ Bu saatten sonra babanız gelmezse bir daha fala bakmam” dedi ve gitti.

-Anne neden babamın adını anmıyorsun, ne saklıyorsun Temurka dersin bir şey mi olur sanki?

-Deli oğlan! Sen neyi biliyorsun ki, erkeğin ismini söylersem dişlerim ağrıyacak. Hadi kalk deli, kendini akıllı sanıp gevezelik yapma, raftaki tasta patlamış mısır var, onu al da ye.

Baban gelene kadar patlamış mısır, haşlanmış buğdayla geçinmezsek tahılımız bitmek üzere, değirmene götürecektir hiç bir şey kalmadı.

Yemeği duyan İbrahim yerinden fırlayarak kalktı. Sonra rafta kirli tastaki patlamış mısırı çabucak kapıp kumda patlamış mısırla ağzını doldurdu, hopluya zıplaya gelip demin ki gibi annesinin yanına oturdu. Çocuğun elindeki mısır tanelerini fark eden büyük sarı horoz ve peşinden de üç tavuk, tasa kavuşmak için kavga ederek İbrahim'in çevresinde dolanmaya başladılar. Sarı horoz gururlanıyor, kendini güçlü sanarak tavuklardan önce tasa ulaşmaya çalışıyordu. Öyle olunca İbrahim

* Deri tabaklamada kullanılan bir alet.

horozu elini salladı. Horoz gururlandığını unutarak kaçtı ve tavuklara “siz de gidin öne” dercesine onları birer birer gagalayarak öttü. Okuldan acıkarak gelen İbrahim mısırı kendi ağzına koymuş olduğundan tavuklara vermeyi akıl edemedi.

Beyaz patlamış mısırların ağaç tasta İbrahim’in ağzına kolay kolay döküldüğünü görüp ne olacaksa olsun bakalım diyen tavuklar tekrar yerde mısır tanelerini aramış gibi yaparak yere doğruldular ve birbirine baka baka İbrahim’in tasına doğru geldiler. Fakat tasın içinde kalan iki-üç taneyi İbrahim ağzına attı. Onu gören tavuklar bıkana, usanana kadar gagaları ile koltuk altlarını kaşıyarak bir tarafa gittiler.

Bir parça kalmış gibi, horoz İbrahim’den memnun olmadığını bildirerek kapının önündeki çam ağacı kütüğüne çıktı, eve doğru üç kere öttü.

Şabay’ın kızının söylediklerini hatırlayan Môlehan içten, gönülden sevinerek işini durdurdu ve: “ Hayırlı haber söyle!” diye yola bakmak için dışarı çıktı. Elini gözlerine siper ederek baksa da Temurka’nın geldiğini bir türlü göremedi. Horozun öttüğünü kalbinin çarpmasına sebep sanıp, bir kere daha öter mi acaba diye kapı arkasından beyaz oğlak derisinden yapılmış çuvaldan bir avuç mısır aldı ve horozu, tavuklara attı.

Môlehan eşiğin duvarına dayanarak beklerken mısıra doymuş horoz bir kere daha öttü ve memnun olmadan tavuk kısmını peşine dizerek teşekkürsüz gübre kazmaya gitti.

Sevinci kaybolan Môlehan evde İbrahim’i göremeyince çocuğun ders çalışmadan oyuna kaçıp gittiğini fark etti. Bu şeye gönü razi olmasa da oğlunu aramaya gitmedi. Ama kızgınlığını bildirerek: “ Dur, baban gelsin de ben seni cezalandıracağım, yoksa sen başıboş köpeğe dönüşmeye başladın” diye kendi kendine konuşarak eve girdi. Yumuşak kalbli, çocuğunu çok seven Môlehan başka zamanlarda böyle şeyleri söylemezdi. Bugün boşuna dışarı çıkması, tavuğun ötmesi, oğlunun da gelmemesi zoruna gittiği için böyle yapmıştı. Onun için kızgınlığını bir şeyden çıkarması gerekecekti.

Temurka Kıyamıt’a bir senelik anlaşmayla gideli 1 sene 2 ay olmuştu. Kocası gideli Môlehan onun maaşından bir tas yoğurt ile bir kurutulmuş kaburga olmasa bir şey görmemişti. 1 sene 2 aydan beri oğlunu, kızını geçindirmek için zenginlerin

hizmetçiliğini yaptı; kimilere yamçı, kimilere yün eğirdi, deri sepiledi. Çalışıp ne kazandıysa hepsini İbrahim'e verip kendisinin aç kaldığı günleri de olmuştu. Karnı açmış oğlu gözlerine baktığı zamanlar kalbi sızlayıp kaç defa gözyaşlarını dökmüştü. Böyle şeyleri görenin kocasının yolunu gözlemesi hiç şaşılacak şey değil.

Mölehan çok çalışırken oğlunun ağlayan sesini uzaktan kuzunun meleme sesi geliyormuş gibi dinledi. Öyle olduğunda gidip bakmak için kalktığında yağmur bulutu orman tepesini sarmış gibi kafasını düşünceler sardı ve gideceğini unuttu. Biraz zaman geçtikten sonra oğlunun ağladığını daha net duydu. Güneyden esen rüzgâr dumanı dağıtınca onun düşünceleri de dağıldı ve işini bir kenara bırakıp dışarı fırladı. Avlunun arkasından ağlama sesini işiterek geldiğinde İbrahim arka ağacın dışına çıkmış kenarına yaslanarak ağlıyordu.

-Niye ağlıyorsun İbrahim, ne oldu yavrum? Diye annesi onu kucağına aldı. Fakat annesi onu ne kadar şımartsa o da o kadar ağlıyordu. Eve gelip kalbini biraz rahatlatınca İbrahim olan biteni anlattı.

Şöyle olmuştu: evden çıkınca İbrahim sınıf arkadaşlarıyla birlikte oynamaya gitmişti. Aşık* oynamaya başladıkları zaman ortaya koymak için İbrahim'in aşığı yoktu, onunla dalga geçerek gülenler de oldu ve kimse ona aşık vermeye razı olmadı. Oyun bittikten sonra çocuklar toplanıp taş duvarlara bindiler ve kimin daha çok kazandığını konuşmaya başladılar. Buraya toplanan çocuklardan en varlıklı Kıyamat'ın torunuymuş. Onun için o burada liderlik yapıyormuş. O çocuklara şöyle demişti: “ Şimdi herkes konuşsun, kimin az malı varsa o çok malı olanları sırtına bindirip patates bahçesinin bir tarafına kadar götüreceğim”.

Kimin çok malı olduğu belli olunca çok mal sahipleri az malı ya da hiç olmayanların sırtlarına bindiler. Yeğeni Kıyamat'ın oğlu:” İbrahim'in babası bizde hizmette ben onun sırtına bineceğim” demeye başladı. Fakat İbrahim onu bindirmeye razı olmadı. Öyle olunca yeğeni yaşı da, boyu da İbrahim'den büyük olduğu için onu altına alıp acımadan güzelce dövdü. O İbrahim'i döverken olan biteni öne geçerek İbrahim'in komşuları, hayatında hizmetçilikten başka bir şey yapmayan Kanamat da görmüştü. O hemen koşup yetişti ve İbrahim'i eve

* Koyunların dizinde bulunan dört yüzlü bir kemikle oynanan oyun

gönderip; etrafına bakıp kimseyi görmeyince Kıyamat'ın oğlunu alıp iyice bir dövmüştü.

Olanları da Mölehan biraz zaman dinledikten sonra içini çekip oğlunun başını okşadı; İbrahim'e yapılan kötülükleri yerine koyacak bir şey söylemedi.

-Hadi kalk, yakışıklı delikanlı gibi gömleğini çıkar dikeyim yoksa sırtından düşecek.

-Anne, beni dövdüğü için neden Dalhat'nın annesiyle gidip kavga etmiyorsun?

Bırak oğlum, boş ver. Onlara kimse dokunmaz, onun annesi yeri yalayan, köyü aldatan bir kadındır. "Kötü adam eteğini tutarsa eteğini kes kaç" diye bir söz var. Sen onun çocuklarıyla oynama.

Annesinin dediklerinden çok memnun olmadı; fakat Kanamat'ın Dalhat'ı dövdüğünü gözünde canlandı, annesine cevap vermeden yırtık yeni ile gözlerini sildi, yavaş yavaş burnunu çekip durdu.

İKİNCİ KISIM

Dağ suları, binlerce asırdan beri ırmaktan ırmağa kayarak, her boğazdan aceleyle düşse kalka koşarak yürür, biribiri üstüne yığılarak, rüzgâr ılık çalıyormuşcasına eser, aşağı dökülür sonra büyük ırmakta yine de birbirleriyle birleşerek kar gitmeyen soğuk dağlardan kurtulur, denize ulaşıp dökülmeye acele eder.

Halk arasına girsen ilk önce kulağına gelen sesler Koban suyunun, onunla birlikte esen rüzgârın sesi ve çam ağaçlarının hışırtıdır. Ne kadar dikkatle dinlese de onların seslerini birbirinden ayırt edemezsin.

Yüksekten bakarsan, evlerin topraktan yapılmış bacaların ağzından dumanlar göğe doğru yükselip duman tüten asker toplarına benziyordu.

Zengin biri ölmüşse müezzin kanını canını, var gücünü esirgemenen minarenin altı deliğinden de kafasını uzatıp uzun müddet sela okur. Selayi dinliyormuş gibi yolda gitmekte olan bir kadın çocuğunu çok sevdiğini belli ederek etrafına bakındı ve sokaktaki at nalını eline aldı, ağzına sokup çocuğuna dişleriyle ısırtdı. Onu gören

bir grup kadın ölümden kurtarmak için çocuklarına demir ısırtmaya çalışarak her avlu bağıırıp çağırıp demir ararlardı.

Dağ köylerinde selası okunan bir insan öldü diye işitseler ilk olarak bütün bedenlerini şimşek çarpmış gibi titrerlerdi. Bu titreme geçtikten sonra, “fani dünya, yalan dünya, hepimiz öleceğiz böyle” diye sızlanmaya başlarlar; sonra merhumun yaptıklarını bir bir saymaya başlarlar, yanlarında ölenin tanıdıklarından biri yoksa sözün sonunu: “ iyi adam değildi, yaptıklarının cezasını ahrette kendi çeker” diye bitirirlerdi.

Kadınların bir kısmı sözün sonu gelene kadar kiminin çizmesi ayağından çıkarak kiminin acele ettiği için saçının topuzu dağılarak haber vermeye halk içine sinerler. Sonra yolda topuzlarını düzeltir, ayakkabılarını giymekle uğraşır, yavaş yavaş inmeye kalsalar zamanı kontrol ederek giderlerdi. Böyle olsa da köyde kimin öldüğünü bu soylu kadınların gücünden, sadece bu köy değil başka komşu köyler de bilirlerdi.

Dışarıdan gelen insanlar burada içi taş dolu sandukaya düşmüş gibi olur. Ova hiç ova olmamış gibi dört tarafı büyük dağlarla çevrilidir. Burada doğup büyüyenler başka bir yere giderlerse neresi olursa olsun, uzak bir yere gittik, şimdi geriye ovamıza dönseydik diye korkudan kalpleri duracak gibi olurdu. Halkın bir kısmının köyden ayrılmadan yaşlanmalarının da sebebi budur.

Namaz zamanı bitince insanlar caminin avlusundan çıkıp geliyorlar. Koyunların önünde giden teke gibi en önde hoca, onun sol tarafında köy muhtarı sallanarak geliyorlar. Hoca masmavi gökyüzü rengi cüppesi ile elinde sarı boncuklu tespih, gözleri yarı açık yarı kapalı aşağı bakarak geliyor. Bu haliyle gözlerini büyük açmaktan daha iyi görüyor; yakın ile uzak olmadan çocuğunu elinden tutan bir güzel kadın geçince geriye dönüp müezzini çağırma bahanesiyle dikkatlice bakıyordu. Hocanın önüne bakıyormuş gibi yaparak her şeyi iyi görebilmesi bundan belli oluyor. Muhtar ne olursa olsun ilgi çekici haber söylüyor, söylerken de elini sallayınca hoca kafasını kaldırıyor.

Bu habercinin kısa sakallı yaşlının muhtar ya da bir büyük bir lider olduğunu sormadan herkes bilirdi. Simsiyah astragan başlığı, büyük altın bıçağı, altın hançeri, onun gibi kemeri, altın tabancası, altın fişekleri, omuzlarında pırıl-pırıl apoletleri, göğsünde madalyaları yürüdükçe saatin rakkası gibi sallanıp

şingirdiyor. Gören insanı “bu kadar zayıf, yaşlı insan bunca fişeği nasıl taşıyor?” diye düşündürür. Hatta insanların sorularına cevap verene kadar büyük bıçağın çıkarıp arkasından gelen uşağına verdi. O da altın bıçağı eki eliyle tutunca sanki cam kapkacak avlamış gibi korkarak sahibinin peşinden giden köpek gibi köşeden sıvışıp gözden kayboldu.

Köyde insanlar başka zamanlarda olmadığı gibi aşağı Pravlen’e doğru indiler. Köşelerde kadınlar ellerini sallayarak birbirine hikâye anlatıyorlardı; onların söylediklerinden ölen adamın huyu, suyu anlaşılabilirdi: “Geldiler...” “Rus polisleri”, “ çok arkadaşları ile...”Kıyamette cevap verecektir...”**kaynayı, el bagası kişi...**”

Büyük Pravlen avlusunun içi tıklım-tıklım insanla doluydu, aralarında masa, onun üzerinde buğday ekmeği ile tuz vardı. Polisler oraya buraya, aşağı yukarı koşuyorlar. Büyük bıçaklı atlılar insana tenezzül edip dönüp bakmadan kasketlerinin altından düşenerek dört bir yana baktılar.

Sonra iki muhafız, polis gelip topalanan halkı iki tarafa ayırarak yolu açtılar, büyük bıçaklarını çıkardılar, ikisi yolun iki yanına ayakta dikildiler. Çok geçmeden bir parça durmuş gibi evden fıçı yuvarlanarak çıkana kadar kartuzu ile bıyıklı şişman adam çıktı, göğsü madalya, haçla doluymuş, onun peşinden de muhtar Biymurza, büyük hoca Muhammet Amin, bir de bastonuna dayanarak köyün en zengini Kıyamet da geldi.

Halk toplanınca çok durmadan Prustop arkadaşları ile at arabasına binip muhtarı da yanına alarak Kıyametlar’a misafirlğe gittiler. Çoktandır köyde adet böyleydi: Büyük bir lider gelirse o Kıyametlar’a gitmeden başka insanlara da gitmezdi. Toplanan halk dağılıyor, herkes gördükleri, duyduklarını birbirine anlatıyorlardı: “Daha önce zar-zor kurtulmuştuk, hala **kelgendi bir**”, “ karnına beş yaşındaki öküzü koysan da sığar...”, “Allah’ım, verginin üzerinde çok konuştu...”, “hazretleri bu gece gelmeseler evdekileri harcayacağım” dedi; “bırak, boş ver, onun gibi bir pantolonsuzdan yaşayalı çekmediklerimiz kalmadı, biz onun...”. Bu sözü işiten bir altın hançerli, astragan başlıklı söylenen şeylere katılmadığını kötü gözleriyle bakarak belli etti, olanlara kendisi bir şey diyemedi.

Sonra bir anda “tark-tark” diye Kıyamet’ın evi taraftan alkış sesi geldi. Burada düğüne bakmayı küçük, büyük demeden herkes seviyor, dolayısıyla alkış sesi

gelen tarafa çok insan gittiler, onların arasında yüz yaşına gelmiş yaşlılar, çocuklarını kucağında taşıyıp eteklerini toplayan kadınlar, çiftlikten yeni gelen, demir renkli cepkenleriyle ak kaftanlı, enseleri traş olmuş gençler de gittiler. Kemerlerini düzelttiklerine, başlıklarını vurup okşadıklarına göre şüphesiz düğüne gidiyorlar.

İhtiyarlar, düğüne kendileri pek katılmasalar da evlerinin yanında oturarak baksalar önce gençliklerini hatırlıyor, sonra bir başka ihtiyar, toplandıkları zaman herkes gördüğü, duyduğunu anlatarak kalbini doyuruyor, sıkıntılarını gidiyordu. Nede olsa yaşlı insanlar bir yere toplanıp sohbet etmeyi seviyorlar.

Düğüne gençler yaşlılar gibi gitmiyorlar. Zamanın çoğunu (her zaman köyde dolaşan serserilerin dışında) çiftlikte bir-iki sene kalıp gelmiş, düğüne gidip kız seçecek. Kız seçme olayını yanlış anlamaya gerek yok, gençlerin biri kızını görüp beğenecek, eğer onun anne, babası kızını beğenirse gencin o kızla evlenmesini bırak, kendi ensesini göremediği gibi o kızını bir daha göremez. Hayatta anne, baba ile genç kızın aynı gözle bakmıyorlar. Çoğu zaman genç güzeli, temiz sevgilini, karakteri iyi olanı beğenirler. Anne, baba ilk önce “kuyruğu, yelesi” neredendir, kızın çeyizi çok mudur, sakın adam mıdır diye her tarafına dikkat ederler.

Böylece gençler düğüne, arıların çiçeklere yığılması gibi doluyorlar. Bugün de düğüne herkes kendisine çeki-düzen vererek gidiyor. O insanların gözlerine ne kadar dikkatle baksan da ne düşündüklerini, kimin nasıl üzüntüsü olduğunu okuyamazsın.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Kıyamet zengin adam ise de evi öyle çok temiz değildi, evin duvarında kadife halılar, kurt, sincap kürkleri, raf dolusu çok değerli cam kapacak, eve neler gerektiğini fark ettirmiyordu. Kıyamet’in uzun zamandan beri alışkanlığı: misafir evine- ona otov diyor, misafir geldiği sıralar dışında kimseyi göndermiyor; kilitleyip anahtarını tespih bağına takarak yürüyor. O evde her zaman insan yaşamadığı için misafir evine ilk gelen insanın burnuna nem, küf kokusu gelir,

onun için eve girenler ile Apanas kolonya serpilmiş beyaz mendilini burnundan bırakmıyor.

Rus misafirler duvardan gözlerini almadan bakıyorlar. Gerçekten de neler yoktu orada; çeşitli çeşitli altın işlemeli hançerler, gümüş, altın barut konulmuş büyük bıçaklar, altınla işelenmiş eski dağ tüfekleri, fil kemiğine altın katarak yapılmış tüfek, barut konulmuş boynuzlar, kurt, sincap kürkleri. Duvarın bir tarafında da ipek cepkenler, altın düğme, kemer, sırma ile yapılıp ipek kaplanmış. Karyola başında da bir sıra olarak dizilmiş yeni, eski çamaşırlar, onların başlarından, çevresine ipek şal gönderilip, Nikolay padişahı sordu.

Yaşlı Kıyamıt evini çok mal, mülkle doldurmuştu. Nasıl toplamasın, adam on-on beş sene muhtar olmuş, dokuz-on sene de **doverna** olarak çalışmış, köylüyü koyundan kuzusundan etmiş. Zaten onun koyunlarının da hayatı tükenip ne kadar fakir olmuş, zorlanmıştı. Böyle olsun diye Kıyamıt sopasını yere bir vursa da ona kimse cevap verememişti. Şimdi yaşlanmış ise de bu sopa kendisine hayır getirecek işlerde süpürgeye dönüşür.

Rus liderler Kıyamıt evde olunca içlerindeki, gönüllerindeki şeyleri çekinerek birbirine söyleyemiyorlardı. Kıyamıt dışarı çıkınca bir şeye eğri tüysüz kafası karlı dağ gibi ağarmış nacak gibi burnunda mavimsi gözlüğünü aşağı-yukarı çekerek Apanas kadar olamasa da ondan rütbece biraz küçük olan lider konuşmaya başladı:

-Sen Fyodor İvanoviç, nasıl dayanıyorsun bu Asyalı kokusuna, benim midem bulandı. Ben bu eşekler ile bir haftadan fazla kalamazdım, buranın koyuncuk, kuzucukları olmazsa bu ovaya gelmezdim.

Arkadaşının “kuzucuk” dediğini özlemiş gibi Apanas gözlerini kapatıp yanaklarını yavaş yavaş kımıldattı. Şüphesiz, birden onun burnuna et kokusu geldi, gözünün önüne tepside pişmiş kuzu eti canlandı, ağzının suyunun aktığı bundandı.

-Kuzu etini lahana ile birlikte pişirip tuzlu yoğurt katarak yesen bir de ondan önce bir kadeh kaldırsan ne güzel olurdu. Bir de burada **ariyan** diye bir şey vardı.

Yemekten bahsedilince Apanas'ın yanakları çekilmeye, ayağı yer tutmamaya başladı. Yerinden fırlayıp pencereye baktı, fakat yemeğin iyisini duyamayınca ve tepsinin geldiğini göremeyince elini sallayarak duvardaki silahlara bakmak için döndü.

Apanas, gel buraya diye arkadaşını çağırıp:

-Bakacağız, bu eşekler hristiyan padişahın resmini eski iç pantolonlarının katına koyup Asyalı padişahını de masanın üzerine koymuşlar dedi.

Apanas'ın arkadaşı burnundaki gözlüğü düzelterek Apanas'ın dediğini uzaktan bile işitince koynuna ateş düşmüş gibi heveslenmeye başladı. Altın yüzüklü parmaklarını şakırdatarak ve gözünü kırparak oraya buraya yavaş yavaş yürüyerek şöyle dedi:

-Gitmemiz gerek bu evden, hristiyan padişahın alay edildiği, küçük düşürüldüğü yerde ben kalmayacağım, Fyodor İvanoviç, hadi kalk, buradan defolup gidelim, bu yaşlı eşek de Ak Şehre yol açmak, kurmak için lazım olur.

Apanas'ın boğazı geyik tüyü ile doldurulmuş at eğerinin yastığı gibi çıkmış, güldüğü zaman küçük göz kapaklarından mavi gözleri taşmış, kadınlar yer hazırlamak için kurumuş yastığı silkelirken karnı guruldayarak arkadaşının yanına gelip onu sırtına vurdu.

-Seni hayvan adam gibi görüyorum, şaka yapıyorum. Yaşlı Kıyamıt kendisini hristiyan padişahın sanki o itiraz ise götürüp kibleye de takmış, göreceğiz, resmin etrafına ipek örtü serdiğini, Türk padişaha o saygıyı göstermediğini. Sen korkma, benim bildiğim Kıyamıt hristiyan padişah için canını verir.

-Fyodor İvanoviç, öyleyse iç pantolonuna neden padişah resmini koymuşlar?

-Onların geleneği böyle, pantolon, gömlek demeden bulduklarını duvara asarlar.

Bunlar konuşurken kapı yarı açılıp duman gelmeye başladı, sahanın kenarına baktılar, farkına varmış gibi ikisi de ellerini ovarak evde bir oraya bir buraya yürümeye koyuldular.

Birazdan Kıyamıt'ın hizmetçileri büyük masayı yemekle, içeceklerle doldurdular. Masaya **tob okla** dikilene kadar votka, şarap şişeleri dizildi. Onları fark eden Apanas'ın arkadaşı yan bakışlarıyla masaya bakarak bir şarkıyı mırıldamaya başladı; hiçinla son sahan gelince Kıyamıt, onun arkasından da Biymurza muhafiz arkadaşlarıyla geldi.

Apanas arkadaşlarıyla şişeler ile kuzu etini o kadar canları istiyordu ki kimsenin buyur etmesini beklemeden hemen oturdular, ellerine gerekli tabakları, bıçağı alıp hazırlandılar.

Paşanın sonra misafirlerin şerefine yemekte bir-iki kadeh kaldırılınca hepsinin dili çözüldü.

Apanas ağzına, burnuna yağ bulaştırarak çorba tasını yalamış kedi gibi dişleri ağrıyana kadar ağzının bir tarafını lokumla doldup şişirerek şöyle dedi:

-Ben birçok yeri gezdim, fakat Kıyamat'ın kuzucuğundan daha iyi yemek hiç görmedim. Kuzucuğun sağlığı için içelim diye ince kadehi belinden tuttu.

Kadehlerin dipleri göğe yükselip tekrar masaya konunca Kıyamit'in gözü kapı arkasında duran muhafızlardan birine takıldı. O zavallı gizemli bir adamdı, kimse onun olup olmadığının farkına varmadı ve bir şey de ikram etmediler, kendisi gelmekten utanıyor, oturanların ağzına sokulan kadehi görüp dayanamıyor, hummaya yakalanmış kısrak gibi tepiniyordu.

Onu gören Kıyamit sakalıyla işaret ederek çağırırdı:

-Al delikanlı, ne biçim şeysin sen, o şeyi koy da iç diye ikram için de yarı böreği uzattı ona.

-Hey tipsiz, büyüklerin ikramını iki elle almalısın diye Biymurza muhafıza parmağını kaldırarak kızdı.

Kıyamit gerici adam olsa da köyde en kurnaz insanların önünde idi. O hayatında kendisine hayır getirmeyecek işlere burnunu sokmazdı, sokakta rastladığı bir şey koparılmaz adamın verdiği selama pek cevap vermez. Kıskançlığı da, onun gibi adam olmak kimsenin elinden gelmez, öyle cimri adamdı. İki-üç bin koyundan biri haram olsa onu çoban, işçilere dağıtıp helal olarak ölenleri de çiftlikten çıkartır, pazarda sattırırdı. Ekmek için çok un gidiyor diye çiftlikte bulunduğu zaman un çorbası olmasa ekmek yaptırmazdı. Yün verilir diye anlaşma yaparak hazırlanan işçilerine maaşların verileceği zaman yün yamukların içinden pamukları söküp alır, içini de keçeleşmiş koyun yünü ile doldurur, öyle verirdi.

Daha önce Kıyamıt'ın işçileri bir ağızdan şöyle dediler: kendi hayvanları stavata* sığmamış gibi gece başka sürülerden hayvan çaldırıp çaldıklarını yiyerek yaşardı.

Prustop gelince **başına hayır alırga esine tüştü.**

Çoktandır ondan uzak olmadan komşu yaşayan Kanamat adlı bir işçi delikanlıyı **körüp bolmaydı.** Onun çirkin görüldüğünün de anlamı şöyleydi: Kanamat aklına gelmedikçe gelip başkaları gibi iki eli ile elini tutup huzur, sağlık, hal-hatır sormuyor; bir gün yolda Kıyamıt'ın küçük oğlu **köz calından** tümeni (on bin) engelleyince ona dirgen ile vurup stavattan bir ineği sürüp gitmişti. Arka sırada Temurkanın oğlu için oğlundan yeğenini (**ulanından tugannı**) dövmüştü. Bu şeylerin hepsi Kıyamıt'ın içini, kalbini taş basıyormuş gibi basıyordu. Artık intikam almaya uygun zaman gelince onu kaçırmak istemedi. Sarhoş olmasına rağmen polise dedikodu yaparak Kanamat'ın tutulup eline, ayağına demir zincir vurulmasını, yakınlarını feryat ettirecek derecede **strajnikler** bıçaklarını çıkarıp **sürlükleri** gözüne görünüp sevinerek sakalını üç kere sıvazladı, boğazını temizledi, uzanarak Apanas'ın elini öptü ve şöyle dedi:

-Sana kurban olayım, benim değerli misafirim. Zavallı babam da uzun süre Rus padişah için canı başıyla çalıştı, ben de ölünceye kadar onun çizmesinin bastığı yerlere kurban olacağım diye kucaklayacakken polisin arkadaşı doğru döndü fakat ona fazla dikkat etmeden tabaktaki kürek kemiğine elini uzattı.

Kıyamıt yarın intikam alacağına sevindi, yaşlı adamı **tarthançığı** da iyi memnun etmiş olmalı atlayıp kalktı ve karyolaya oturdu, resimlerdeki padişahın iki ayağını öperek ağlıyormuş gibi görüldü.

Apanas yanında oturan arkadaşını dürttü, ama onun kafası aşağı sarkmış, ağzının suyunu akıtmaktan başka bir şey diyemedi, bir şey anlayabilecek durumda da değildi, ancak burnu ile bir ses çıkartıyordu: "mı... mı.. agak..agak". Apanas parmaklarını bükerek iyice dürttüğünde alt dudağını yukarı çekmeden kafasını kaldırdı.

-Baksana Kıyamıt padişahı ne kadar seviyor, iyi kalpli bir insan, bunun gibi padişahı öyle çok seven Ruslar bulunmaz.

* Yayla evlerinde hayvanların barındığı yer.

-..Asyalı iyi yapıyor...Türk..sultan... baraşka horoş... kolson kolson fisit...-
demekten başka Apanas'ın arkadaşının gücü kalmadı.

Kıyamıt yol açtığını anladığında Biymurza'yı gözleri ile işaret ederek çağırdı,
Apanas'ın kulağına yakın gidip içinden gelenleri anlatmaya başladı:

-Bizim köyde Kanamat adlı bir serseri, avare var. O ne yaşlıya, ne hocaya saygı
duyuyor. Bir kere padişahın aleyhine konuştuklarını kendi kulağımla işitmişim.
Kendisi de Taşçıda çalışan baldırı çıplaklarla takılıp onlarla fısıldaşıyor, saman
altından su yürütüyor. Altın eteğine başım kurban, onu buradan uzaklaştır, o
burada buldukça kendi halinde yaşayan dağlılara hayat yok. Bana inanmıyorsan
işte Biymurza'ya sor, sana onun foyasını meydana çıkarır.

Muhafızlar duymasınlar diye Biymurza ağzını iki eliyle kapatarak Apanasa'ın
kulağına:

-Bizni körüp bolmaydı def olunmaya uygun bir adam diye fısıldadı.

Apanas kedi etini görünce bıyıklarını burup yüzünü ekşitmiş gibi koyun yünü gibi
olan yüzündeki bıyıklarını burarak nasıl bir şey ise de Biymurza'nın kulağına bir
şeyler fısıldadı. Ona yaralı bir şey söylemiş olmalı Kıyamıt bu tarafa işçilerine
doğru dönerek üç kere boğazını temizledi, sakalını sıvazladı, meze için yoğurt, bir
şeyler getirmeye çalışan hizmetçilerine emirler yağdırdı.

“Tark Tark” diye alkış sesi para toplayanın feryadı (“Hey Mahmut, şapkanı...)
iştilince misafirler kalktı, oraya buraya devrilircesine, pişmiş pancar gibi
kızararak eğlenmeye başladılar.

Büyük avlu adamlarla doldu, avluya sığmayan bir kısmı evin veya onun bir
tarafında eski ağılın, ahırın tepesine çıkıp bakıyorlardı.

Avlunun ortasında eğlence coşkulu biçimde başladı. Koyunlar ürküp çite sıkışınca
kızlar da duvara sıkıştılar.

Cangız dansı yapıldığı zaman dans edilen yerler koyunların sağılmak için
toplandıkları yer gibi daralmıştı. İnsanın çok bastığı yerde kim olsa da bakmayı,
ayakların bükülmesini seyretmeyi sever. Herkese seyretmek için fırsat olmaz,
birbirini ite kaka ileriye doğru atlayınca basacak yer az kalmıştı.

Alımçı* büyük bir sopayı eline alarak onunla insanların ayakları altını çizmeye çalışıyor fakat sopa ayağını incitmiş, hoplayıp-zıpalayarak bir tarafa kaçtı. Kalanlar bir adım geriye çekilerek yine de birbirini hızlandırıyor, etrafı deminki gibi daralttılar. Cangız dansı bitip sıra ashak dansına gelince yer biraz boşaldı.

Dağlılar çok oynuyor, sıkılmıyorlar. Bu sade müzik ile aşağı yukarı, oraya buraya gitmeleri seyretmeye ne gerek var diye düşünebilir dışarıdan bakan biri için, ama başka oyunun olmadığı yerde de toy iyi görünür.

Toy en başından izleyerek bir grup halinde ocağın yanında birçok kadın oturuyor, daha doğrusu biraz çöktükleri için onlara oturuyorlar diyemeyiz. Galiba kimse tanımasın demiş olmalı, yüzlerini kapatmış, gözleri olmazsa yakınları görünmüyordu.

Önceki ihtiyarlar ağaç **kalanganlarda** oturuyorlar, oyuna katılmadıkları için bazıları **kelin sayılara** bazıları da oynayanlara bakıp eğlenmeye gelmişti. Oynayanlarda birer bahane buluyorlar, biraz sonra sadece onların beğendiği bir avuç insan oynuyordu.

Oyunda dans etmeden, bir yere gitmeden ve oynayanları sürekli alkışlayan bir grup olur, onlara kimse emeğinin karşılığını ödemiyor, alımçı* günlerinde kirli büyük kapta börek parçalarından başka buldukları bir şey yoktu.

Onlardan biri pek oynamazsa hangisi olursa olsun alkışlamaktan bıkmış biri oyuna katılsa, altın düğme ipek cepkenli kızlar yüzlerini ekşitseler onlarla oynamaya razı olmaz. Saman destesi gibi yırtık pırtık elbiseleri sarkarak kız gelene kadar sararar-morara oyunun arasında duruyordu. Ya basma kumaşlı cepken giymiş kızlardan biri çıkıp onunla oynar, ya da kız kolay kolay oynamaya çıkmazsa arkası ile kaçarak içini çeker, kızarmış dizlerini kapatarak eskisi gibi alkışlamaya çekilir.

Boz renkli cepken, astragan başlık giymiş, altın kamalı delikanlı çıkarsa oyuna ya kopuzçu ya da sırma başlıklı kızlardan biri çıkar. O oynamaya başladığı zaman onun kafasına tutup kâğıtla doldurulmuş tabancayı sıktı, “tars tars” diye alkışlar yukarı yükselip yankıları alkışı daha da coşkulu, hızlı hale getiriyordu.

* Para toplayan

* Karaçay-Malkar düğünlerinde oyun oynarken toplanan para

Alımçı da fareyi gözetlemiş kedi gibi altın bıçaklıdan bir menfaat koparmaya tetikte hazır bekliyordu. Oynadıktan sonra bir tarafa çekilince alımçı kızı engelleyerek bağırmaya başladı: “E heyy delikanlı esirini, esirini!” Altın bıçaklı yuvarlak daireden çıkmadan yastık gibi bohçasından üzerinde kadın padişahın resmi bulunan bir büyük koyu renkli kâğıt çıkarıp alımçının eline tutuşturdu.

Koyu renkli kâğıdı yukarı kaldırarak alımçı bütün oyunun çevresinde dolanarak “Eh heyy ahali bu ontümenlik kâğıdı delikanlı verdi!”

Ne kadar çok verse de altın bıçaklı alımçıya iki şay*, ondan daha fazla olsa bir apas* verir. Koyu renkli kâğıt oyunun başından sonuna kadar dolaştıktan sonra önceki kalın para yerine geldi.

“Geliyorlar, geliyorlar” diye birazdan insanlar birbirini dürtmeye başladılar. Gerçekten de önlerinde oraya-buraya sallanarak Apanas, Biymurza da onun altın bıçağını elinde taşıyarak, Kıyamıt kamış topuzlu bastonunu yere vurarak gelip eğlencenin kenarındaki yumuşak sandalyelere oturdular.

Kamanat Biynöger’in kulağına fısıldadı:

-Arkadaş, keşke Apanas gibi semiz **kaçta** bir koç keserdi. Tasarrufsuz sade karın yağ bir seneye yeterdi.

-Neşe içinde bak, gittiğin her yerde onun gibi saygı, hürmet görsen şüphesiz sen de şişman olurdun. O benimle birlikte bir **ciyında** tek başına bir hafta tırpan tutmuştu, o zaman görürdün onun karnında ne kaldığını .

-Hey Biynöger, asıl onlar bize tırpan tutturdular yoksa kendileri soğukta ellerini suya değdirmek akıllarında yoktu.

Atmaca gibi ağacın üstüne konarak hangi serçeyi boğsam diye nişan almışçasına Apanas da iki gözünü ayırmadan kızlara bakıyordu. Alımçı Apanas’ın etrafında bir-iki kere dolanıp oynayarak kızların üstü o kadar da güzel değildi, öyle olmasına rağmen en güzel bir genç kızcağızı bileğinden tutup: “ Oo değerli, saygın misafirimiz Apanas, esirini efendi!” diye bağırırdı.

* Rus para birimine göre 5 köpek

* 20 köpek

Kızcağızı fark edince Apanas Biymurza'nın kulağına nasıl bir şey diye fısıldadı, o da başını“güzel güzel” anlamında salladı.

DÖRDÜNCÜ KISIM

-Kalk güzel çocuk, İbrahim, ateş sönmeden bir-iki odun at, Badimat başını yıkamak için ateşte su ısıtacak.

-Başını yıkayacaksa gitsin kendisi atsın!

-Deli oğlan, insan kız kardeşine öyle der mi, o yarın düğüne gidecek, bu gece saçını başını tarayıp yatmalı.

Yerinden kalkmak istemedi fakat yine de kalktı, avludan bir kucak çam ağacı odunu getirdi, onları buruşa buruşa ocağa attı.

Mölehen oğlunun buruştuğunu görüp kalbi sızlayarak sordu:

-Ne oldu oğlum, niye buruşuyorsun?

Cevap vermek istemeyen İbrahim başını eğdi. O bir şey demese de ateşin aydınlığı ile Mölehan kırılmaktan kanlı parmak izlerini fark edip gördüğünde çocuğun bir eli bere olmuş, bir elinin ayasında iki uzun yaradan kan aktığını görünüyordu.

Annesi eline bakmaya başlayınca çocuğun gözyaşları da yuvarlanmaya başladı. Badimat kardeşini çok severdi, şimdi de elindeki yaraları görünce ağlayarak, bağırarak dışarıya kaçtı. Annesi İbrahim'in ellerine kimin böyle yaptığını sormadan da biliyordu. Ama çocukla konuşmaya nereden başlayacağını bilemeyerek:

-Kim yaptı sana böyle? diye sordu.

İbrahim'in hocası Muhammet-Amin iki-üç kere annesine: “ Oğlunuz eczacılığı bitirip Kuran'a geçmişti, saygı göstererek getirmelisiniz, başka türlü çocuk yeteneksiz kalır” diye anlatmıştı.

Mölehan gayret ediyordu, fakat Muhammet-Amin'e bir sahan hıçın, helva, kuzu götürmek elinden gelmiyordu. Günden güne vade veriyordu. Babası gelip bir şey getirirse kendimiz yemezsek de saygı göstererek borcumuzdan kurtulurduk

diyordu. Fakat Temurka'nın yolunu gözleyerek Mölehan'ın gözleri paslanmıştı, o da bir gelip görünmüyor.

Mölehan fal baktırarak, kendisi de fala bakmakla uğraşıyor, hiç olmazsa fal taşları kandırırsa taşları dışarıya atıyor, kocasının yoluna bakmak fakir canına yetmişti.

Değer vermedikle için öfkelenen Muhammet-Amin İbrahim'e çoktandır dış biliyordu. Bir gün caminin önünde çocuklar arılar vızıldayana kadar okuyunca hoca gelip kimin nasıl okuduğuna bakmaya başladı. İbrahim'in yanına gelince elindeki söğüt sopa ile oynayarak ve direğe dayanarak baktı.

İbrahim, hoca yanına gelince bilhassa siyah sıraların sağ tarafından sol tarafına işaret değneği ile dokunarak gayretle okumaya çalışıyordu.

Ben sana "Kuran'ı belinden yukarı tutup oku" diye kaç kere söyledim İbrahim'in kulagından çekerek yukarı kaldırdı.

Uzat elini sopaya dedi çocuğun eline vurmak için ve Muhammet-Amin elini ardına kadar kaldırdı, kendi dizini şiddetli bir şekilde kızdırdı.

Kudurmuş sığır gibi gözleri kızarıp aşırı öfkeden hoplaya zıplaya çocuğu büyük çocuklara tutturarak elinden kan akana kadar sopa vurdu, beyaz kaftanına damla damla çocuk kanı sıçradı.

Bir elinden kan akan, bir elinde de ateş gibi yanan İbrahim ağlayamadan köşeye oturdu. Muhammet-Amin Cuma namazını kılmak için camiye girdi. Namazın sonunda mihrabda eline Kuran'ı alıp vaaz vermeye başladı. "Büyük Allah'ın gücünün çok olduğunu şundan bilmeliyiz ki: Musa peygamber denizden geçemeyince Allah'ın kudreti ile denize değneğini atmış, sonra deniz ikiye ayrılıp bir yol oluşmuş, peygamber de askerleri ile o yoldan geçmiş.

Kuran "kimsenin malını çalma, hırsızlık yapma" diye öğretir. Birinin malı çokmuş diye ona zarar vermek olmaz, Allah insanları yarattığı zaman herkese nasıl rızık verdiğini onların alınına yazmıştır, ondan azını da, fazlasını da bulamazsın. Fakirler kendilerinin miskinliklerinden şikâyet ederek Allaha günahkâr oluyorlar.

Zengini Allah kendisi bilerek zengin eder, fakirlerin zenginlere kul olduğu zaman zararsız çalışmalıydılar. Birinin malına zarar veriyorsan öteki dünyada af yoktur.

Müezzin, hocanın yanından geçerken ak kaftanın göğsüne damlayan kan damlalarını görüp: “Efendim, apdestsiz namaz kılmıyorsan göğsündeki kan damlaları nedir? diye kulağına fısıldadı.

-Boş ver, sen de ne meraklı adamsın, bugün burnum kanamıştı, ondan sıçramış olabilir dedi ve tırnakları ile kazıyarak temizlemeye çalıştı fakat onun kan içtiğini halka bildirecekmiş gibi ne kadar kazısa da damlalar çok sıkı bulaşmış ki bir türlü gitmedi.

BEŞİNCİ KISIM

Güneye bakan dağ yamacında bir çoban koyunların peşinden ıslık çalarak gidiyordu. Koyunlar ile bir keçi dışında diğer keçiler her zamanki gibi hızlı yürümeye, kaya-taşlara çıkıp kalan hayvanların otlamasına engel oluyorlardı. Keçiler her zamanki gibi önde koyunlar da onların peşinden durmamaya çalışarak grup halinde ve birbirini dürterek yürüyorlar, uzak yollara giderek çobanın yanından uzaklaşıyorlardı. Keçileri koyunlara eklemiyorlardı, ama köprüden, sudan geçtikleri zaman koyun sürüsünde keçi olmazsa koyunlar kendileri öncülük edip geçemezler. Onun için her koyun sürüsünde bir grup öncülük eden keçi bulunur.

Çoban biraz ıslık çalarak aşırı ileri giden hayvanlara taş attı, geri çevirmeye öksürük otlu bir çukura geldiğinde güneş dağlardan iyice görünerek adamın da hayvanların da sırtını ısıttı.

Dağlarda sabahları soğuk olup ertesi gün de güneş çıkıp ısıtınca insanın da, hayvanında uykusu gelir, yere uzanıp uyumayı çok severler.

Koyunlar sivri, keskin çayırların yardımıyla yerde siyah grupçuk halinde yattılar.

Bir boz renkli kuzucuk öbür hayvanlar gibi yatmadan sürünün kenarına gidip çimen otlamış gibi yaparak koyunlar tarafına döndü ve yerde yatmış olan annesini itmeye başladı. Annesinin yanında zıplaya, döne döne bir süre durdu da memesini arayarak karnından dürttü. Ama yaşlı koyun doyduğu için güneşlenerek yatıyordu, yavrusu ne kadar zıplayıp kaburgasına dürtse de yerinden kalkmak istemedi.

Boz kuzucuk annesine küstü, zıplayarak bir taşın yanından döndüğünde çoban yüzünü güneşe vererek ve horlayarak uyuyordu. Bir büyük akbaba koyunların bulunduğu yerden bir şey bulabilir miyim diye taş üzerinde konarak gözlerini koyunlardan ayırmıyordu.

Biraz sonra çoban rüzgâr sesinden uyandığında koyunlar ürküp uzağa gidiyorlardı. Uykudan yeni uyanan adam ne olduğunu anlayamadan bir süre ayakta durdu. Gözlerini ovarak yukarı taraftaki büyük bir gölgeyi fark etti. Gölge de bir yerde durmadan uzaklaşıyordu. “Ben yattığım zaman gökyüzünde bulut yoktu, bu bulut gölgesi nereden çıktı?” diye düşünerek yukarı baktığında dev gibi bir kuş kuzucuğu tırnakları ile kaldırarak daha da yükseklerle gidiyordu.

Çoban bağırıp çağırıp sopasını oraya buraya salladı fakat kuş gözden kaybolup gitti.

Ürkmeler durup koyunlar uyum içinde otlamaya başladıkları zaman kuzucuğun annesi meleyerek yavrusunu arıyor, dört bir yana koşuyordu. O tarafa gidip bir kuzuyu kokluyor, bu tarafa gelip de meleyip duruyor, etrafına bakınıyordu. Fakat o ne kadar arayıp didinse de o sırada akbaba bir kaya deliğinde boz kuzucuğu altına alarak kahvaltı yapıyordu.

ALTINCI KISIM

Apanas gözlerinin iki tarafındaki iki büyük sarı gözçapakları ile koyun yünü gibi bıyıkları aşağı inerek maymunun göğsü gibi tüylü göğsünü kaşdı, yerinden kıpırdamadan onu eşikte beklemekte olan Biymurza’yı çağırdı.

Dün bana alımçının esir ettiği kızı benimle görüşürsen geri dönünce sana bir madalya gönderirim. Seni böyle özenle, gayretle çalıştığını gelip görünce anlamıştım. Nasıl bir çare bulacaksan da bu benim dediğim şeyin gerçekleşmemesine imkân yoktur.

-Ben onu nasıl yapacağım, beni köylüler öldürürler demeye başladı Biymurza, ama madalyaların göğsünde sallandığını gözünde canlandırarak:

-Senin dediğini yapacağım efendim! Diye Apanas'ın önünde selam verip **kazık urgança** ayakta dikilip durdu.

-Evet! Gördüğüm kadarıyla senden iyi bir idareci çıkacağından emindim, şimdi ona daha çok inandım. Sen bu şeyi sağlam bir şekilde yaparsan seni çok memnun ederim. Şimdi de git işine bak, diye oraya-buraya hareket etti, sediri gıcırdatarak ipek yorganı üzerine çekti, Biymurza çıkınca da kendi kendi gülmeye başladı.

Biymurza güçsüz, zayıflara karşı merhametsiz, kaba adam ise de çok korkak biriydi. "Apanas'a verdiğim sözü tutuyorum, **elde anı bilgenley, artıksız da ol Kanamat kanı kellik tişlik etip aşarıktı.** Kendisi de o kızı alacağım diye dört dönüyor; yapmadan etmeden de olacak değil bu iş. Onu yapmazsam madalya vermek şöyle dursun işimden ederler" diye kendi kendine endişelendi, yüzü sarararak düşüncelere dalarken önüne Kıyamıt çıktı:

-Misafirler ne yapıyorlar, iyi dinleniyorlar mı? Apanas benim hakkında ne dedi, benim ağırladığımı beğendi mi? diye sordu.

-Sen keyfine bak canım, fazlasıyla beğendi seni, bugün o benim başıma büyük bir iş açtı. Yaparsam eğer madalya vermeye söz verdi, ne yapacağımı bilemiyorum.

Onu kıskanan Kıyamıt'ın yüzü birden değişiverdi. Biymurza, ondan "kendini kaybedip yere düşmeye" diye korktu.

-**Sen ne zaman da, kesinge degen bolmasa, adamga sebebni izlemeyse.** Ev sahibi ben iken senin madalya alman olmaz. Kendini ilan etmeden yaşlıyı da bir hatırlasaydın ya, hizmet ettiğimizi sayarsak padişaha ben senden çok hizmet ettim, öyleyse yapacağın işi söylesene ben de duymak istiyorum.

-Ben onu aslında söyleyecektim. O "gel buraya" diye çağırırdı. Gözümün içine bakıp gözünü yumduğunda...

-Dur dur! O sana neden göz kırpsın, sen mi ağırladın onu geri zekâlı! Biliyorsun, sana çok iyilik yaptım. Şimdi de haddini aşma, **kabıñda tururmu eding!**

-Pekâlâ, haydi evine Kıyamıt, senin bu öfken durmak bilmiyor. Haberin sonuna kadar söyleme, yoksa ben geç kalıyorum.

-Sen kim oluyorsun da o seni **kesine kısarça?** Nankör, sen iyiliği biliyorsan seni muhtar yapmak için ben bir sürü hayvan yok ettim! Onları unutup burada

gözümün içine baka baka “**meni kesine kıstı**” diye övünmezdin. “İşte bu Kıyamıt böyle adamdı, padişaha uzun zaman hizmet etti, ona bir ödül gerekti efendim” dersen ne olurdu sanki?

Sözümü sonuna kadar dinleme, ondan sonra da kendin görürsün, diye Biymurza burayı kesmeden olmadığını anlamaya başladı:

-Pekâlâ, öyle çağırdı da: “ Benim seninle Kıyamıt’tan başka güvendiğin adam yok. Ne yapar ederseniz de dün alımçının tuttuğu kızı benimle bir görüştürmekten başka çareniz yok. Siz bunu gerçekleştirirseniz ikinizi de göğüslerinizi madalyalarla dolduracağım, parlatacağım” dedi. O sözü işitince Kıyamıt’a uğrayıp onu bir sevindireyim diye gelirken Allahtan kendin rastladın bana. İşte haberim oldu.

Neyi düşünüyorsa da çok düşünüyordu, Biymurza haberin sonunu söylediği zaman Kıyamıt’ın alnı ile kaşının arası karabasan hatları gibi çizilmiş, kamyş bastonunu yere yavaş yavaş vuruyordu.

Sis sarmış ovaya güneş gelene kadar alnındaki karabasan izleri örümcek ağı gibi ufağa dönüştü, kafasını sallayıp kıvrırcık büyük kalpağını ensesine indirdi, bıyığından gülerek Biymurza’nın sırtına vurdu:

-İnşallah bu işi yaparız, madalya da alırız, ben bir iş yapamaz durumdayken benim yaşlı kemiklerimi kırma, sen korkmadan işini sıkıt tut, öğlen namazında görüşürüz de rahat konuşuruz diye Biymurza’nın elini tutup yavaş adımlarla evine doğru yürüdü.

Kıyamıt evine ulaşana kadar ayağının dibindeki otu kırmadan gitti. Onun aklına şöyle bir şey geldi: “Allah vermeye başlasa eki eliyle dolu verir. Şimdi de o kötü salyalı Biymurza katılmazsa madalyayı kendim alırım belki, oğlana da Apanas kendi katında bir şeyler tavsiye etmiş olmalı. Dün gitmeden önce “bir isteğin var mı?” diye Apanas’a neden kendim sormadım tüh! Öyle sorsaydım şüphesiz bana bir şey söylemeden edemezdi.

Ariv tutulmay kalsa da, bu işten haberi olsa o serseri Kanamat’ın kalbi patlayıp ölecekti. Bilse de olan olduktan sonra yaşlı Rustan kalma kızı alırsa onu kınattırır, gününü geceye çevirttiririm.

Nasıl olsa da bu benim için bir fırsattır. “Kısmetlinin rızkı araba ile gelir, talihsizin rızkı da önüne gelse burnundan kan gelir” diye boşuna söylememişler. Benim rızkım araba ile geliyor, yırtık kaftanlı Kanamat’ın çok geçmeden burnundan kan getiririm diye kafasında kötü düşünceler dolanmaya başladı.

“Oğlana (Kıyamıt kendi oğlunun adını söylemiyor) o kızın babasını bu vakitte süresi dolsa da azat etme diye bir sağlam adamdan haber götürmeli. Apanas’ın sevincine düğünün yapılması çok uygun olmuştu, bu gece kadınlara bir şölen düzenletip onun bahanesiyle Temurka’nın kızı Badimat’ı buraya çekip Apanas’ın eline teslim etmek gerek. Başkasını karıştırmadan “al sana hediye” diye kendi ellerimle götürürüm. Yaşlı kurt kuzucuğu çok severek yiyecek. Ha ha ha buna çok sevinir Apanas kardeşim. Madalya benim göğsümde parlarsa ben ondan da çok sevinirim. Demir soğuyana kadar açmak lazım. Şimdi de Kıyamıt oturma burada, yemeğin önüne gelince burnundan kan gelmesin diye kendi kendine akıl vererek bastonunu koltuğuna sıkıştırıp tespih çekerek büyük eve girdi.

YEDİNCİ KISIM

Kanamat fakir ailede doğmuş, anne babası da erken ölmüş, tek başına kalmıştı; küçüklüğünden beri hep işçilik yaptığı için bundan başka geçim kaynağı da yoktu. Köydeki kirlenmiş evlere bakarsan Kanamat’ın çalışmadığı bir zengin evi bulunmaz. O büyüyene kadar zenginler onu güçsüz, kimsesiz olarak gördüler, ona bir kuruş ücret vermeden aç karnına çalıştırdılar.

Büyüyünce çalışma ücretine az da olsa bir şeyler almaya başlamıştı. Onu da iyice direktirse zenginler bir şey vermek istemiyorlardı. Kendisini korumaya başladığını görünce onlar da iş vermemeye başladılar. Fakat iş yapacak sağlam bir adam olmadığını anlayınca biri olmasa da diğeri işe alırdı onu. Bir kaç sene önce Kıyamıt’ın koyunlarını güdüp işini bitirince onun küçük oğlu ona kazandığı ücretten **bir tümenni** vermeye engel olmuştu. Onun üzerinde bozuşarak Kanamat oğlana ağaç sopa ile vurmuş, onu koyun ağılını yanına bırakıp gitmişti.

Kıyamıt bu şeyi herkese yaymaktan çekinmeseydi Kanamat bugün Koban suyunu içmez yere gönderilecekti. Zenginlerden dayak kaldırarak hakkını yedirerek çok

kötülük görmüştü, eziyet çekmişti, onun için Kanamat zenginlere önünde ağlayarak yere bakmaktansa öyle bakmayı tercih etti. Annesine benziyordu, çok yakışıklıydı. Üstü başı perişan olmasa düğünlerde, toylarda ondan yakışıklı kimseyi göremezsin. Bembeyaz alnı, kalemle çizilmiş gib uzun ince kara kaşları, biraz hüznü simsiyah gözleri, sakalı, sert karakterli olduğunu belli ederek, biraz yukarı dönmüş yeniden tüylenmiş karga yavrusu gibi sakalına, bıyığına siyah yumuşak tüy bitmiş, böyle bir gençti.

Yetişmekte olan genç nesilden onun gibi güçlü kimse çıkmamıştı. Bir iki kere olunca gençleri, koyunları mahvetmiş gibi mahvetmişti.

Öyle zor şartlarda büyüse de Kanamat gibi ince kalpli, temiz huylu adam bulunmaz derlerdi.

Himayesiz, güçsüz birinin başına zorluk, felaket gelirse onun yanından geçip gitmeye imkânı yoktur. Çiftlikte bulunduğu zaman onun eli değmeden bir iş bitmez, onun zorluğundan, işinden kimse faydalanmaz, özellikle güçsüz yaşlılar, gençler.

Kanamat Temurkalar'ın yakın komşusu idi, anne babası olmadığı için Môlehan ile Temurkan'ı öz anne babası gibi görüyor, onlara saygı gösteriyordu. Onlar da “garibanın fakir gönlü zengin” diyerek Kanamat'ı kendi iki çocuğundan ayrı görmüyorlar, hele Môlehan evinde bir güzel ekmek yapılırsa Kanamat'ı çağırıp ona ikram etmeden huzur bulamıyordu.

Günler, aylar, yıllar geçip Kanamat da Badimat da büyüyünce birbirine dikkatle bakmaya, birbirini göremediği yerlerde sıkılmaya başladılar. Onlar, herkesin kendi evlerinde birbirleri hakkında düşünceleri gibi göz kırpmadan şafak söktürüyorlardı.

Kanamat, Badimat'ın anne babasına bir şey söylemekten çekinirdi. Aklına başka türlü düşünceler gelmiş gibi kendisinden utanarak kulakları ateş gibi kızardı. Fakat konuşmadan birbirini eksiksiz, onlar gibi yetişkin genç adamlar nasıl severlerse öyle sevdiklerini ikisi de biliyordu.

Môlehan kızıyla oğlanın acı çektiklerini fark edip kendi kendine şöyle konuşurdu: “Babamız gelince onlara nikâh kıymak gerek... Badimat ondan başka ne hana ne de beye varır”. Ama şimdi de karı koca olurlarsa bunu ona cesaret edip

söyleyemeyeceğiz. “İki uyuz at da birbirini kaşıyor, kendim gibi fakire versem iyiydi, oğlan iyi biri, soyu-sopu yok, çalışkanlığıyla başının çaresine bakacak”. Môlehan içinde böyle karar verse de kızı ile oğlanın arasındaki aşkı fark ettiğini onlara hiç belli etmedi. Kız dediğin şey cam tabak gibidir, birisi “ölü” derse ölür de kalır. Öyleyse bu işleri ertelemeyen kolay yolunu bulmak gerek, diye bazen öyle düşünüyordu. Fakat ev sahibi olmadığı için kalkıp da bunu tek başına yapamıyordu.

Temurka işinden uzun süre dönmeyince Kanamat evdeki zorlukları görüp elinden gelinceye kadar ihtiyaçlarına yardım ediyordu.

Môlehan ile Badimat birlikte kaldığı zaman annesi kızının ağzını aramak için şöyle derdi:

-Allahtan Kanamat olmasaydı biz bu sene elaleme rezil olurduk. Sağ kaldık, kendi anne babasına bakmış gibi bakıyor bize. Bizden dönmese de Allahtan dönsün diye yan bakışlarıyla kızına dikkatle baktı. Fakat Badimat annesinin umudundan şüphelenerek dişlerini sıktı, bazen de fena halde acıtarak kendi bacaklarını çimdikledi, bir şeyler yaparak kendisi değiştirmeden hiç bir şey belli etmedi.

Kanamat’ın avluya girdiğini görünce balata* bulaşmış elleri ile Môlehan Kanamat’ın önünü karşılayıp çağırdı:

-Gel eve kurban olayım, Badimat ile İbrahim de evdeler.

-**Ekicaşarnı** suya götürmüştüm, oradan geliyorum, ne yapıyorsunuz diye uğradım. Temurka da kaldı da gitti, bunu da Kıyamıt’ın **koşuna** koymuş olmasalar, bilmiyorum.

-Öyledir yavrum, **ariv** onun önüne doğru kör olmuştum. Oraya yukarıya geç de otur, Badimat da odacığında saçını tarıyor, birazdan gelecek.

Kanamat İbrahim’i koynuna alıp:

-Geceleyin **baş taragan kaygını kolga nek algandı?** dedi.

-Pekâlâ, kurban olayım, Kıyamıt adlı beyimizin Rus misafirleri ağırılıyorum, kızcağızı gönder diye haber göndermiş, iki arabulucuyu geri çevirmiştim, üçüncü

* Deri tabaklamada kullanılan tanen maddesi

defa karısı gelip istedi. Yaşına başına bakmadan o geldikten sonra göndermezsek burada bizi hiç yaşatır mı?

Birazdan Badimat kendisine çeki düzen verip geldi de Kanamat'ın elini sıkıca tuttu.

Badimat'ın gece toya gitmesini ismeyerek kalbi sızladı, fakat onun yanında bir şey söylemekten utandı, üzüldü, başını önüne eğdiğini gören kız iki-üç kere içini çekti.

Mölehan balata bulaşmış ellerini yıkarken:

-Kalk İbrahim, oturma, Badimat'ı Kıyamıtlar'a götür, oraya buraya sıvışmadan bekle onu, toy bitince geri dönün. Onu yalnız bırakıp oynamaya gidersen duymadım deme, dedi.

Geç olduğu için çocuğa inanmayarak Kanamat kalkıp kendisi götürmeyi düşündü fakat Mölehah yanlış anlamasın dedi, Badimat İbrahim'in elinden tutarak çıkınca Kanamat ocak yanında düşüncelere dalarak kaldı.

Mölehan söz arkadaşı olmaya çalışıyordu, ama Kanamat'ın kafasını kara duman sardığı için bir şey diyemedi, içinden de gelmedi.

Zincirde akşam yemeği yapılacak olan kazanın suyu az olduğu için ağlama sesi gibi ses çıkarınca, Kanamat'ın kalbi daha çok parçalanıyordu.

Bundan beş-altı sene önce Kanamat Kıyamıt'ın çobanlığını yaptığı günden beri onu hiç görmemişti, onun adının anıldığı yerde sıtma nöbetine ilk olarak üşütmüş gibi tüm bedeni üşüyerek sıtmalı gibi titremişti. Kanamat ondan korktuğu için titrememişti. Ehidna diye bir küçük hayvan vardır, o yanına insan gelirse adam dayanamaz koku çıkarır, böyle kötü kokusu ile yanına kimseyi yaklaştırmaz. Gayet ona göre Kanamat Kıyamıt'ın kendisini de tüm ailesini de öyle biri olarak görüyordu.

Ama temiz kalbiyle sevdiği kız kalkıp da gece onun sevmediği eve gidince içi gitti. Üzüldüğünü Mölehan'a belli etmeden maşa ile ateşi kuvvetlendirmeye çalışıyordu; fakat oturduğu yerde huzuru sarı dikene oturmuş adamın huzuru idi.

Oturmaya tahammül edemediğinden Mölehan'a saklamaya verdiği kara bıçağını alıp kemerine taktı da "iyi geceler" dedi ve at gütmeye gideceğini bahane ederek evden çıkıp gitti.

Temurka'nın avlusundan biraz uzayınca Ahmet, Battal, Tokal, Kasım, Biynöger beşi de Kanamat'ın en yakın arkadaşları idi, onlarla karşılaştı. Kanamat görmemiş gibi yaparak oradan geçip gitmek istedi ama Biynöger arkadaşlarından ona doğru döndü, yolunu kesip önüne gelince kaçamadı.

-Hey arkadaş, nereye gidiyordun, gel bizimle, düğüne bakmaya gidelim! diye Kanamat'ın arkadaşlık adeti ile belinden tuttu.

-Hayır, ben gitmeyeceğim, odunda çok yoruldu, gidip uzanmazsam ayakta duramıyorum.

Diğerleri de üsteledi, Kasım dedi ki:

-Aman Tanrım, yoksa canın mı sıkın bir şeye, seni tanıyalı hiç böyle görmemiştim.

-Allah Allah yok bir şeyim ya, neye sıkılayım ki, gidip uzanmam da canım sıkıldı anlamına gelmez.

-Ya ne yapalım, gelersen memnun oluruz hepimiz valla, yorulduysan gidip dinlen, yarın görüşürüz o zaman, diye Kanamat'la vedalaşıp gittiler.

Oradan iyice uzaklaşınca Ahmet:

-Kanamat'ın sesi iyi gelmedi bana, kerata hasta galiba diyerek arkadaşlarına baktı.

Kıyamıtlar'ın avlusuna doğru geldikleri zaman Tokal söyledi:

-Kanamat'ın evinde bakacak kimsesi yok, buradan çıkınca gidip onu görmeliyiz, belki bir şeye ihtiyacı olabilir, birimiz onunla kalmazsak olmaz bu gece.

Onun fikrine kimse hayır demeden Kıyamıt'ın büyük evine doğru yürüdüler, toy da coşkulu hale gelmiş durumdaydı, gidip onlar da karıştı, kapıdan hemen girer girmez alkışlayarak tempo tutmaya başladılar.

-Cantemir'in kızı gel buraya dedi Kıyamıt, karısını bir yanına alıp ona gizlice şöyle dedi: burada durma, o salyalı Biymurza gelmeden misafirlere yemek götürme bahanesiyle Badimat'ı odaya gönder, ben de orada olacağım diye bir tarafa sıvışacakken önüne birden Biymurza çıktı.

Kıyamıt önüne timsah çıksa da öyle hiç çekinmezdi, Biymurza'yı görünce geriye çekilemedi; fakat kısa bir anlık buluşmadan sonra oradan geçip de gitmeye cesaret edemediği için durdu.

-Bekçilere tüm kapıları kapattırdım, hepsi kayboldular, muhafızlardan kapıda kalanından başkasını evlerine göndermiştim. Şimdi Kıyamıt, izin verirsen işe başlayacak zaman geldi.

“Kapatılsın senin gibi salyalının eşiği, koyuna yapışmış kel otu gibi insanın peşini bırakmıyor, diye içinden küfürler savurdu.

-Gel, gel hazır olduysan dedi, ikisi birbirinin peşinden odaya gittiler.

Cantemir'in kızı İbrahim'in ablasından ayrılmadığını görünce:

-Git evinize, Badimat'ı ben kendim götürürüm diye ona bir-ike kere yarı lokum verip güzel şeyler söylemeye çalıştı. Fakat çocuk lokumu alınca “gideyim” de demedi, bir türlü de gitmedi. **Bile ağacın** arkasına saklanarak lokumunu bitirdikten sonra yine gelip önlerine dikildi.

“Ya bu çocuk **tiyerik arı koramaydı**” diye Cantemir'in kızı ileniyordu, ama İbrahim de kurt yavrusu gibi bakıp duruyordu, gitmeyi aklının ucundan bile geçirmedi.

Çocukçağızı evine göndermeye başka çaresi kalmayınca kadın yoruldu, “dur, boynu devrilesi” dedi de çocuğa bir-iki defa kötü gözleriyle baktı, artık önemsemiyormuş gibi yaptı. Cantemir'in kızı şişman dişi domuz gibi iki yanına sallanarak kafasında da hatta yığılmamış **kapnaça** topuzlar ile tilki gibi uzun sarı at dişlerini sırtarak **kızları alları bla kelip** Badimat'ın bileğinden tutup şöyle dedi:

-Kızım, herkes hizmet ediyor, bir bahaneyle bir yerlere gitmişler. Kendim her şeyi yapamıyorum, yaşlandım artık, keşke önceki, eski halim olsaydı. Beni misafirlere rezil etme, onların yiyecek, içeceklerine bakmaya yardım et bana. Başka kızlar da var fakat sen bizden sayılırsın, onun için çağırıştım seni. Mısırın dibi tutmasın, ben ona bakayım, sen güzelim, o büyük evdeki tepsiyi misafirlerin bulunduğu odaya götür de kendi kişimiz gibi onların ihtiyaçlarına bir bak ne istiyorlar.

Badimat annesinin izni olmadan bunu yapmaktan çekindi, fakat yaşlı kadını kırmayayım diye yenlerini yukarı çekip yemek tepsisini odaya götürmeye gitti. Onu gören İbrahim köpek gibi peşinden koşup geldi.

Badimat odada kaldı. Kıyamıt İbrahim'e:

-Git, işlere bak, büyüklerin arasında ne işin var diye onu odadan itekleyerek çıkardı da kapıdaki bekçinin kulağına:

-Buraya kimseyi gönderme. Adam gibi iyi bakarsan seni yarın memnun edeceğim tamam mı? diye fısıldadıktan sonra kapıyı sertçe kapattı.

Kanamat evine gelince köyün dışında atını gütmek için atını eğerledi, ağıldan çıkardı ama sanki bir şey eteğinden çekiyormuş gibi Badimat'ı düşününce içini endişe bastı, sonra atın eğerini alıp eve koydu da yavaş yavaş yürüyerek toya geldi. Gizlice kapıyı araladı, kızların arasından Badimat'ı görmedi. Kalbi aşırı derecede attığı için bağırıp da kendimi ele vermeyeyim diye korktu, sonra arkasına dönüp baktığında İbrahim ağlayarak onun eteğinden çekiyordu.

Çocuğun öyle halini görünce kalbi at yarışmasından önce nasıl titrediyse öyle titredi. Fakat dişlerini sıkarak çocuğu kucağına aldı da sordu:

-Niye ağlıyorsun, Badimat nerede?

-Badimat odaya gitmişti, benim oraya girmeme Kıyamıt izin vermedi dedi ağlayarak İbrahim.

-Kim var orada?

-Koca bıyıklı şişman Rus, Biymurza, bir de Kıyamıt.

Çocuk öyle deyince yaşlı köpek Kıyamıt'ın bir kötülük yapmaya başladığını anladı.

Endişeden kalbi daha da hızlı atıyordu, çocuğu kucağından "hop" diye tulum gibi bıraktı.

Gözlerini odaya dikerek iki atlayıp kapıya ulaştı.

Sonra birden kendine gelip baktığında eşikte ayakta dikilerek ve eşiğin enine de tüfeğini koyarak duran muhafızı gördü.

Muhafız biri geldiğini görüp:

Buraya girmeye imkân yok diyerek bir eliyle Kanamat'ın göğsünü dürttü.

Kanamat ona cevap verene kadar odadan tıkırtı, boğaz hırıltısı sesleri kulağına geldi, muhafızı da bir vuruşla yere serdi, kapıyı kırıp içeriye girdi.

Girip de etrafına bakınca Badimat'ın baş örtüsü omzuna düşmüş, saçları dağılmış, ağlaya ağlaya iki gözü tulum gibi şişmiş, köşeye sıkışmış halde duruyordu. Onun önünde Biymurza ile Kıyamıt birinin elinde şarap bardağı, birinin avucunda altın paralar ile ayakta duruyor, Apanas da sedirin kenarına yaslanarak duruyordu.

Kanamat girince kimse yerinden kıpırdıyamadı, boğazına bir şey kaçmış gibi ne dediği belli olmadan bağırarak Badimat kendisini Kanamat'ın kucağına attı.

Badimat'ı bir tarafa bırakıp bıçağına elini uzattığını biliyor ondan sonra ne olduğunu Badimat'ı elinden tutup dışarıya çıkana kadar bilmiyordu. Badimat'ı sımsıkı kucaklayarak:

-Ben dağlara misafirliğe gideyim dedi de onu evine götürüp kendisi gözden kayboldu.

SEKİZİNCİ KISIM

Sabahları güneş doğana kadar yüksek dağların birine binip etrafına bakarsan güneş doğan taraf ilk önce sarımtırak, onun ardından da kızgın demir gibi kızarır, sonra bakır leğenin yarısı gibi güneşin yarısı görünür. Aşağı tarafa bakarsan ormanlık yerler, safa dizilerek gelmekte olan askerleri andırıyordu.

Boğazlardan, ırmaklardan gelen dağ suları eğilmiş gümüş dal gibi ağarıyordu. Ya da güneş, gökyüzü açıkken de yüksekte bakarsan ovaya mavi yün serilmiş gibi **çars cabhanlay turadı**. Yukarı tarafta bir kuş, dalları koparılmış yalnız çam ağacına konmuş, zamansız sabah yemeğine başlamıştı. Tırnaklarının dibindeki bir karaltıyı çektikçe daldan düşüp bir yanına devrilecekmiş gibi oluyor, kanatlarını açarak yine öncekisi gibi ağaca sağlam şekilde konuyor. Kuş gagasını yemeğe uzatınca acaba bir şey kalır mı bize de diye umutlanarak ufak kanatlı küçük kuşlar etrafında daldan dala konuyor, onun “kahvaltısına” yaklaşmaya çalışıyorlardı.

Kuştan bir lokma koparamayacaklarını anlamalarına rağmen oradan ayrılmadan boyunlarını uzatıp onun didiklemesine, parça parça etmesine bakıyorlardı.

Hiç kimseye razı olmadan bir karga yürüyordu, o, ağaca binmeye cesaret edemiyor, ağacın etrafında önemsiz bir yere uzanmış gibi yapsa da gözleri kuşun ayağının dibinde idi.

Yemesini durdurup kuş yukarı tarafa, kaya parçalarına dikkatle baktı. Gözlerini oraya çevirince “yemeğini” gördü ve bir-iki defa uzanıp hızlı bir şekilde uğuldayarak güneşte uyumaya çıkan bir iri boz yılanın boynuna tırnakları ile bastı.

Boynuna kuş tırnakları batınca yılan, kendisine kötülük yapanın ayağına vurmaya çalışıyordu, fakat boynundan basmış sivri tırnaklar koyvermedi. Oraya buraya çırpınsa da boynunu kımıldatmadı, sonra dolanmış, kıvrılmış kuyruğu ile kayayı dövmeye başladı. O şekilde kuyruğu ufak ufak kırılmaya koyuldu, kırılmalar beline kadar gelince yılanın artık direnmeye gücü kalmadıü durdu.

Kuş yılanın tahammülü kalmadığını anladı, ama yine de tırnaklarını boynundan çekmeden önceki yerine geldi.

Nereye gelirse gelsin onun yemeğine köyün çeşit çeşit kanatlı misafirleri doluşmadı, yığılmadı, sanki onun geldiğini fark etmemişler gibi duruyorlardı. Onlara sinirlenen kuş, bir ses çıkararak kanatlarını silkince bir kısmı yere döküldü, kalanları da etrafa uçuştular.

Çağrılmayan konakların edepsizliğine şaşırarak bir başka zamanın önünde yemeğini yiyemeden duruyordu.

Temurka'nın sabahları koyunlar ile yüksek tepelere çıkmak en sevdiği alışkanlığı idi. Tepeye çıktığı zaman onun iyi bildiği yerlerin hepsi elinin avucundaymış gibi görünürdü. Koyunlar da sivri, keskin dağ çimenlerinde otlar, o da değneğine dayanır, düzlükten serin rüzgar esince tüm sıkıntılarını unuttur, gözlerini uzaklara dikerek başka bir yere bakmamaya çalışır, bir süre öylece kalırdı.

Bazen insanın öyle bir anı olur ki gözleri bir yerde mum gibi yanar, kafasındaki sorunlar, düşünceler bir yere kaybolur, sarhoş olmuş gibi baktığı yereden başka bir yere bakamaz olur, donar kalır. Böylece biraz daha durayım diye halini bozmamaya çalışır.

Temurka bugün sabah koyunlar ile yüksek tepeye çıkıp böyle halde ayakta duruyordu. O gün eve gideceği hakkında Kıyamıt'ın oğlu Kandavur ile konuşunca kalbi sızlıyordu; o evinin güçsüz, bakımsız kaldığını bilerek maaşını alıp gitmeye hevesleniyordu. Kandavur ise önce onu serbest bırakmaya söz vermişti, süresi dolduğu gün sözünde durmadan Temurka'nı **kaşına salıp koygandı**. Temurka onunla konuştuğu gün gece boyu düşüncelere dalarak gözüne uyku girmemişti.

Güneş çıkıp biraz ısıtınca uyuklayan Temurka başını soğuk taşa koyup kalkmaya çalışması ondandı. Fakat uykusu çok bölünse de uyuyamadı. Küçüklüğünden bugüne kadar nefes almadan çalışıyor; fakat gittikçe fakir oluyor, hiçbir zaman aydınlık günü olmadan bugüne kadar geldi. Şu anda da hayatının karanlık gecelerini yaşıyor, bir ışık sızan yerini göremiyordu.

Gençlik, delikanlılık yılları da bataklığa batarak, soğukta donarak açlığı, yoksulluğu kaldırıp gitti, şimdi kara sakalı beyazlaşmaya başlamıştı. Eskisi gibi zorlukların, sıkıntıların artık lafını bile kaldıramıyor. “Gençliğimde sefalet içinde yaşamama rağmen başımın çaresine bakmaya çalışırdım, artık yaşlandım, elimden ne gelebilir ki?” diye geçmişini hatırlayarak kafasını düşüncelerle yordu.

Bir taşa yaslanarak düşünüyor, fazla durmuş olurdu, koyunlar dağ yamacına yığılı taşlardan geçip yüksek bir tepeye çıkmış duruyorlardı. Burada buzlar uzak olmadığı için koyunlar da sıcaktan rahatsız olmuyor, sakin duruyorlardı.

Temurka eski kıvrıcık kalpağını sopasına saptı, ona dayanarak dört tarafına bakınıyordu. Buraya gelince ezilerek yaşadığı dünyayı unuttur, kalbini parçaladığı düşüncelerden arınır, geriye gitmeden ömrünün kalan kısmı burada devam edecekmiş gibi hissederek ve çok zamanını düşünerek geçirdi. Öyle durunca kemeri boşalıp göğsünden sığır kayış düşmesi Temurka'nın kafasındaki tatlı düşünceleri rüzgar bulutları sürmüş gibi sürüp dağıttı, bulunduğu gerçek dünyaya, eski haline döndü, elini uzatıp kayışı aldı, bileğini yukarı kaldırıp hızlı ovmaya başladı.

Kandavur kendisine altından atın koşum takımlarını yaptırmıştı, onun kayışaları için üç yaşındaki öküzü kesip sürüde boş durmayın diye her çobana debagat etmeleri için birer, ikişer kayış verirdi.

Alaca karanlık oldu, Temurka'nın iki eteği buruşmuş, çarığından başparmağına bakıp yürüdükçe sırtındaki kaba samancığı titreyerek koyunlar ile stavata geldi.

Çiftliğin önünde ağzında sigarası ile Kandavur bir eline arkasına alıp kırbaçıyla oynayarak oraya buraya volta atıyordu.

Hamit çiftlik arkasından gelip Temurka'nın kulağına fısıldadı.

-Beni Kandavur öldürecek, bugün taş çarpıtığı için bir koyun ölmüştü, getirip çiftliğin arkasına sakladım, ne yapacağım söylesem mi acaba şimdi, yoksa saklayayım mı?

Birinin rızkına zarar vermek olmaz, çiftliğe hepsi toplanınca her şeyi anlat, saklarsan da ergeç su yüzüne çıkar, eğer biri görürse seni yaşatmazlar.

-Hayır, ben kandırmak istemiyorum, ne yapacağımı bilemediğim için sana korkarak soruyorum, başka çarem yok kendi üç-beş koyunumdan birini veririm. Allah aşkına Temurka, beni azarlarsa sen de bir şeyler söyle, benim Kıyamıt'ta da çalıştığımı, Kandavur'dan korktuğum kadar başka kimseden korkmam valla. O bana kızdığı zaman bacaklarım titrer.

-Korkma ödle, niye bu kadar korkuyorsun, bir şey yapmayacak sana, Allah kendi verdiği canı kendisi alana dek bir şey olmaz.

Çiftliğin arkasında yatan şey nedir diye Kandaur hızla geliyordu oraya.

-Delikanlı, kimin sürüsünden o ölü - diye Hamit'in kaburgasından kırbaç ile sertçe itti.

Yılanı gören kurbağa gibi buruşarak ve arkaya çekilerek Temurka'nın yanına sıkıştı:

-Benim o, bugün yığından taş düşmüştü üzerine diye Hamit üzülen cevap vermeye çalıştı.

-Koyuna değil sana çarpsaydı taş ya, **arıgan kazanlı** diye gerinerek kırbaçla kafasına bir vurdu.

-Hadi eve! Sığırı dövüyormuş gibi niye çocuğu dövüyorsun? diye Temurka araya girdi.

-Sen dur yaşlı eşek, sen de onun yanında mıydın diye çizmesiyle kaburgasına tekme atarak koyunları da ürküttü, gübreye yıktı yaşlıyı.

-Ben size göstereceğim serseri itler, buraya doluşup da beni malımdan etmeye başlamışsınız diye ağzına gelen küfürleri savurarak çiftliğe gitti.

Akşam çiftlikten onun yüzüne bakmamak için ikisi de diğer çobanlara söyleyerek eski yamçılarını çıkardılar. Sırtlarına gübre nemi geçiyordu, birbirinden uzaklaşmadan sürünün yanında yattılar.

Biraz sonra Hamit gelip Temurka'nın yanına diz çöktü.

-Benim burada çobanlık yaptığımı dört sene olup geçen ayda beşinci seneye girdi. Bunca zaman içinde itin de bitin de kölesi oldum, dayak kaldırmadan geçirdiğim bir hafta yok, kaçıp gitsem mi diyorum ama maaşımı bunlara yedirip de onsuz nasıl geçinirim.

Benim çektiklerimin yanında senin çektiklerin bir şey sayılmaz. Bak ben yaşıyorum sen de yaşamla mücadele et. Güç onların elinde, bizim elimizden bir şey gelmez, inşallah Allan onların yaptıkları zulüme şahit oluyordur, bir gün belalarını verir.

-Köpek bile bunlardan daha iyi, başka zenginde mi çalışsam acaba?

-Sabret delikanlı sabret, domuzun renklisi siyahı olmaz, hepsi aynıdır. Zenginleri iyi, kötü diye ayırmak olmaz. Ben de senin yaşındayken bir yıl kadar birinde çalışıp sonra başka birine giderdim bu daha iyidir diye, ne kadar iş değiştirsem de bir iyilik görmedim, komşu yamaçtan belki burası daha iyidir diye en sonunda bu Kıyamıt'a sığır gütmeye geldim. Çalışırken bile buzağıları emzirdin diye diğer çobanlara tutturup Kıyamıt kendisi kızgın ağaç külüne ellerimi sokmuştu, fena yanmıştı ellerim. İşte bak oğlum, ben o günden beri tırpan tutamıyorum diye cepkeninin yeninden çıkarıp kütük gibi elini Hamit'e gösterdi.

Benden başka biri olsaydı onun babasının yurduna ayağını bile uzatmazdı, ama gel gör ki ne yapabiliriz, nasıl geçinir, nereye gidebiliriz? Evdekiler açlıktan gözlerinin içine bakarsa ne yapacağını şaşırırsın, yapamayacağın işe bile el koyarsın. **Sırtı kıçigen biy eşigine** dedikleri gibi sana kötülük yapan düşmanlarına boynunu uzatırsan onlar senin güçsüzlüğünü anlayıp istedikleri kadar ezerler seni.

Temurka başından geçenleri anlatıp bitirince Hamit de ağlamasını kesti, kendi sorunlarını unutup Temurka'nın çok acıyarak anlattıklarını can kulağıyla dinliyordu:

-Benim kadar zorluk çeken kimse yok diye düşünüyordum. Fakat sizinkini duyunca kendi acılarımı tamamen unuttum dedi.

Tabi senin de sıkıntıların vardır, Kıyamıt'a zevkten gelmediğini biliyorum. "Acın halinden tok anlamaz, hastanın halinden sağ anlamaz" derler. Ne yapalım bu dünyada zorluk çekersek efendinin dediği gibi öteki dünyada bir iyilik görürüz diye içimdeki fırtınayı bastırıyor, kendimi teselli ediyorum.

-Temurka! Bazen Allah kızar diye korkma, fakat aklıma bir şey geldi. Biz hepimiz Allah'ın kulu isek mesela ikimiz bit-kurt keserek bir zenginın kölesi oluyoruz bu da yetmiyormuş gibi dayak da yiyoruz. Kendileri var ya soğuk suya ellerini değdirmiyor, yemeklerin lezzetlisi yiyor, elbiselerin en güzelini giyiyor, at üzerinden inmiyorlar. Bu niye böyle oluyor, ben anlayamıyorum. Allah güçsüzün, fakirin yanında olmalı değil mi? Bugün Kandavur beni de seni de dövünce Allah onun ellerini felç etseydi ya, sanki elinden gelmiyor mu, niye bize yapılan kötülükleri, eziyetleri görüp nasıl duruyor?

-Oğlum, Allah'a günahkâr olmaman gerek, "adam göreceğini görmeden mezara gitmez" diye bir söz var. Hadi kalk, bugünlerde yoruluyoruz, şafak sökmeye de az kalmış, biraz kestirelim artık.

-Hamit yamçısını sürükleyerek Temurka'nın yanından ayrılınca yedigerin yanındaki yıldızlar yavaş yavaş kayboluyor, gökyüzünün o tarafı ağarmaya başlamıştı.

Aşağı tarafta sarp vadiden "guu guu" diyerek şafak kızılığında uyanan kurt uludu.

Annesinden ayrılan kuzu koyunların arasına girmeye çalışarak meliyordu. Aşçı erkenden kalkıp ateş yakmış olmalı ağıl bacasından kıvılcımlar fişkıarak çıkıyor, havada sönüyordu. Biraz sonra koyunların soluk seslerine Temurka'nın horlaması, Hamit'in burnundan çıkan ıslık karıştı. Sabah Temurka kalktığıında ayak bileği sızlamaya başladı. "Acaba ağrısı mı başladı" diye ocakta çarıklarını, keçe tozluklarını çıkarıp baktığında aşık kemiğinin aşağı tarafı azıcık kararmış

görünüyordu. **Bılayı çavulga cuvuktu da bir cılanlı stavattı.** Dün sarı ineğin memesini yılan sokmuş. Seni de yılan sokmuş olmasın dedi Hamit Temurka'nın ayağını görüp.

Birazdan yılan soktuğunu fark etti ayağının şiştiğinden.

-Hayvanlara bakmadan ne yapıyorsunuz burada diye Kandavur çiftliğe girmeden avludan bağdı.

Eskiden beri Kıyamıtlar'da çalışan yaşlı Tavlan eğilerek kafasını ahırın kapısından uzatıp cevap verdi:

-Temurka'nın ayağını yılan sokmuş da ona bir çare bulabilecek miyiz diye biraz oyalanıyoruz.

-Ölse gömerler, çabuk olun, hemen çiftlikten çıkıp hayvanlara bakın diye öfkelenerek emirler yağdırdı.

-Siz gidin canım, benim için azar işitmeyin. Hamit, sen bir tas yoğurt getir bana, onu sürmeye çalışırım. Delikanlılar gibi benim sürümü de götür, büyük yamaçta dinlendir, karşılarında beklersen uzağa gitmezler. Benim ayağım da bir, iki gün sonra iyileşir diye umut ediyorum. Gümüş ile büyüseydi çok iyi olurdu, fakat buralarda büyü bilen insan yoktur.

-Sen koyunları düşünme de evine defol, sırtından düşmüş sana bakacak kimse yok burada dedi Kandavur dışarıdan gelirken.

Pekâlâ, ne yapayım, Allah razı olsun sana, ben de köpek değilim, köpeği kovuyormuş gibi kovuyorsun, maaşımı ver gidiyorum. Ölsem de yolda ölürüm, başka çarem yok.

-Sen burada karnını doyurduğun için mi ben sana maaş vereyim? Git dün gebermiş koyunun leşini eşeğine yükle de defol.

-Ben seninle yıllık üç canlı koyun diye konuşmuştuk. Vereceksen babanla anlaşmış gibi bana verilecek hakkımı ver de gideyim. Vermezsen ben de dünyada mahkeme, kanun var ise alın terimi aramaya çalışacağım.

-Ha ha ha şu yaşlı domuza bak! Bu bile beni mahkemeye korkutmaya çalışıyor Allahım ya rabbim.

-Kandavur! Mahkemeyi bırakalım şans olmasa da ben size geleli yaşlandım, şimdi de böyle perişan duruma düşmüşken benim kanımı emdiğin gibi hakkımı da yemeye çalışıyorsun. Benden korkmazsan da bari Allah'tan kork, bu kadar dolu çiftliğinden nasıl ağlatarak çıkarıyorsun beni?

-Git Allah'a hakkını versin senin. Ne kadar zengin Allah olursa olsun senin gibilere mal vermeye başladı mı iki yılı geçmez çiftlik bomboş kalır! Hadi burada fazla havlayıp durma da, ben akşam geri dönenene kadar defolup git!

Bu sözler, azarlamalar Temurka'ya öyle dokunmuştu ki ayağının tulum gibi şişmesine rağmen yerinden fırlayıp kalktı, ayağını sürükleyerek boz eşeğinin üzerine eski örtüleri geçirdi, evine doğru vadiden aşağı yürümeye başladı.

Çiftliğin yanından kaybolurken arkasına dönüp:

-Ah sizden, kan içicilerden benim gönlüm memnun olsun diye lime lime cepkeninin yeni ile gözlerini sildi, eşeğinin peşinden sopasına dayanarak gitti.

Ayağı ateş gibi yanıyordu, fakat içinin yanması ağrısını bastırıyor, ayağının acımasını tamamen unutturuyordu, bir şeye acele ediyormuş gibi eşeğini sürerek hızlı yürümeye çalışıyordu.

Yaraya konmuş karasinek gibi aklından iki şey bir türlü çıkmıyor, yoruyordu. Birincisi, Kandavur'un zalimliği, ikincisi, bir yıl üç ay köle olup evine eli boş dönmesi; çocukları, karısı uzaktan görüp de karşılamaya koşmalarını gözünün önünde canlandırınca kalbi sızladı, etrafı birden karanlık oluverdi.

Gittikçe aklına "bu soy bu kadar ezilerek yaşayacağına dünyaya gelmeseydi" gibi düşünceler geliyordu. Ayağı şişmeye başlayınca ağrısı daha da arttı, eşekten geri kalmaya başladı. Ayağı ağrıdıkça ağrıyor, bir yerde durarak dinleniyor, soğuktan da etkilendiğini düşünüyor. Dereye, daha sonra büyük bir yola geldi terleyerek, yolun bir kenarında durdu.

Temurka'nın yanından aygırlara binerek kimi koyun, kimi de inek sürerek kimileri ise at arabaları ile köye doğru gidiyorlardı.

Boz eşek, sahibinin peşinden gelmediğini görüp dört tarafına anırdı, Temurka'yı derenin kenarında görünce koşarak geldi, dikenin yanında durdu.

“ Benden daha zavallı kim var? Herkesin evine mal, mülk topladığı bu devirde eve nasıl elimi kolumu sallaya giderim?” diye köye giden büyük yola bakarak yırtık pırtık kaptalının kirli göğsünü gözyaşlarıyla ıslattı.

Ayağı ağaç gibi şişti, yürümeye artık takati kalmadı, etrafına bakınıp kimseyi göremeyince gökyüzüne bakarak şöyle dedi:

-Allah’ım gördüğün gibi ben zavallının neden derisini yüzüyorsun, bana bir iyilik yap! Hasta bacağını önüne alıp bağdaş kurarak oturdu, bildiği duaları okumaya başladı, güneş dağın arkasına kayboluncaya kadar namazını bitirdi, “başımın çaresine bakmaya, geçinip gitmeye bana bir rızık ver” diye uzun süre dua etti.

Ayağını sürükleyerek yolun kenarındaki sarı dikenlerden geçti, büyük yolun yukarı tarafına doğru eşeğini sürmeye başladı.

“Allah benim duamı duyup da evdeki fakirleri sevindirmek için yolda bir bohça dolu altın akçe bulursam” diye önüne bakarak gelirken akşam oldu, köyün kenarına da ulaştı. Yere bohça da inmedi, etrafına baktığında eşeği gidiyordu.

Huysuz hayvan, eve az kaldığını gören sahibi de hızlı yürümeden duraksayınca Temurka’yı bırakıp koşarak eve doğru gitti.

DOKUZUNCU KISIM

Yakalanıp ahıra atılmış kızına ağlayan Môlehan’ın iki gözü tulum gibi şişmiş, arka kapının eşiğinde oturarak Pravlen’e doğru bakıp dururken,

-Ana, ana Akburun gelmiş avluda duruyor, diye oğlu koşa koşa geldi.

-Kendisi gelmeden eşeği nasıl gelsin, ben talihsizin başına kara kan yağmış mı oldu şimdi? diye dışarıya bakıp koşarak yamacın üst tarafına çıktığında Temurka bir ayağı ağır ağır aksayarak geliyordu. Onu görünce koşup kolundan tuttu.

-Ne oldu ben zavallının, çocukcağızın babası? diye sordu. Fakat Temurka’nın cevap verecek hali yoktu, yolda düşmeden ölsem de eve evde öleyim diye dua ederek avluya doğru can atarak geliyordu.

“Ağzın kanla dolsa da kanlıya belli etme” demişler, Temurka da yolda bayılıp da Kıyamıt’ın adamlarına görünmek, rezil olmak istemedi.

Zar zor olan gücüyle evine ulaşınca üzerine eski keçe döşenmiş samana yuvarlandı.

Kocasına ne olduğunu anlamayan zavallı kadıncağz dört dönüyordu.

İbrahim de babasının halinden anlayamıyor, ağlayası gelse de ağlayamıyor, hıçkırığı boğazında düğümleniyor, üzülerək kapı arkasından babasına bakıyordu.

Karı koca birbirine soru sormaya cesaret edemiyor, birbirinin gözlerine bakamıyor, her biri başına gelmiş zorluklarını saklamaya çalışarak bir süre öyle kaldılar.

Temurka etrafına bakıp kızını göremeyince önüne bakarak:

-Badimat nerede diye sordu.

Sanki irin pişmiş de patlamaya hazır olmuş gibi kocasının sorusuna Môlehan bir şey diyemeden, bağırip ağlayarak dışarıya kaçtı. Ama yine de dayanamadı, kocasının yanına gelip olan biteni anlatmaya başladı.

-Kapım kapandı, ocağım söndü. Kızcağz için mücadele edeceğim diye o fakir Kanamat dağa kaçmıştı. Bugün sabah takipçiler gelip evi darmadağın etti, kızcağzı alıp götürdüler.

Kızcağzı kurtarmaya çalışırken fakir Kanamat Apanas’ı dövmüş, Biymurza da kan revan içinde, dediklerine göre ağır yaralıdır. Kızı kurtarmaya kurtarmıştı da kendi başına bir dert açtı. Karısı ağlayarak ve yüzünü çizerek her şeyi baştan sona kadar anlatınca Temurka hastalığını unutup deliye dönmüşçesine donup kaldı.

-Vay gavurlar, kan içiciler sizi, benim içim ferahlamadan mezara gitmem diye ayağını çekip yerinden fırladı.

-Çocuğun babası ne yapalım, Allah gönderdiği zorluğu, acıyı çekmekten başka çaremiz yok.

-Allah’ın kapısı tersine mi açılıyor, bu kadar acıyı bizim gibi fakirlere göndermeden Kıyamıt’ın evine de bir parçasını versin.

-Aah, ben zavallı, zehirlendin mi sen, öyle kötü şeyleri söyleme, Allah öfkelenir!

-Babasının gözünü çıkarırım, **tohtasa bir da ayamay** onun bana etmediği kalmadı, diye dışarı çıktı. İbrahim de babasının peşinden koştu.

-Baba, baba Kanamat'ın yerini ben biliyorum diye babasına sokularak fısıldadı.

-Guguk kuşu gibi ötüp durma bana, Ahmet'i, Biynöger'i çağır buraya diye çocuğu gönderdi, kendisi avludaki çam ağacı kütüğüne oturarak kara kara düşünürken Tokal, Kasım, Battallar geliverdiler.

-Hoş geldin garip Temurka diye selamlaşarak üçü onun iki tarafına oturdular.

Kasım Temurka'nın kulagina bir şeyler fısıldadı:

-Bu kan içici kara böceklerin önüne seni bırakıp gidemeyiz, Kanamat nerede ise onu bulup bu işi bitirmemiz gerek yoksa canımız sağdan da önemli değil.

Onlar öyle konuşurken sessizce Ahmet ile Biynöger gelip Temurka ile selamlaştılar.

Gece konuşulan söz uzağa gider derler, hadi kalkın delikanlılar eve gidelim diye Temurka aksayarak önde diğerleri de onun peşinden eve girdiler, herkes eline ne geçmişse kendilerine çekip ateşe bakarak oturuyorlardı.

-Ayağına ne oldu diye ilk önce Biynöger sordu.

-Ya ayağım, mahvoldum, sizin yüzünüze bakarak çektiğim acıları anlatmaya, bana bir iyilik eder misiniz diye çağırıştım. Görüyorsunuz, kızımınla önce alay ettiler, sonra da hapse attılar. Bana bir sene üç ay zulmetti, Kıyamıt beni çok perişan etti. O öksüz çocuk da onların fesatlığı yüzünden dağda kaçak olarak geziyor. Başıma gelenler, acılarım avuç içi kadar açık. Benim gibi siz de fakir komşularımsınız, bana sizden başka kimse yardım etmez, diye erkeklere baktı.

Biynöger ateşin ışığına tutup sopasının başını temizleyerek oturanlara şöyle dedi:

-Nasıl olsa en kısa zamanda Kanamat'ın bulunduğu yeri bulup ondan sonra Badimat'ı hapisten kurtarmanın yolunu bulmamız gerek.

-Tanrım, canım sağ iken Badimat'ı onların elinden kurtarsam başıma kalpak giymeden **bir eski kadın hotanı kısarma** diye Kasım da ekledi.

-Hiç şüphesiz, Badimat'a köyde olmayan bu kötülüğü yapan Kıyamıt'tır, biz gidip de kızı kurtarmaya çalışırsak Kıyamıt bize bir daha Kuban suyunu içirmez, diye Tokal söyleyince onları dinlemekte olan Ahmet söze katıldı:

-Ne zaman senin **matuhtan canın çıgadı**. Korkuyorsan patates kuyusuna gir de işin doğrusunu sakla, biz burada buldukça güçsüzümüzü yedirmeyiz. Bizim elimizden gelmezse tüm köyün fakirlerini ayaklandırırız diye biraz sert çıkıştığına utanarak ve kalpağını aşağı indirerek kapı arkasına sıvıştı.

Sigara külünü ateşe atarak ve sandalyesini ateş ışığına yakın çekerek:

-Tokal sağına soluna da konuşur, kendisi burada duruyor, aklına bir şey gelmesin, ben diğerlerden daha akıllıyım demiyorum, siz nereye gönderirseniz giderim. Her şeyden evvel Kanamat'ın bulunduğu yeri öğrenmemiz gerek.

-Ben biliyorum, Kazılğan Başı mağarasındadır diye İbrahim **bilek ağaç** arkasından bağırdı.

-Afferin sana, küçük de olsa her şeyi biliyor. Nasıl olsa Allah Badimat'ı Kanamat'a yazmış, öyle olmasaydı **ala bu tukum işlege da kallık bolmaz edile**. Sonunda benim dediğim gibi hapisten kurtarınca Badimat'ı buraya getirmeden üstünü başını kapatıp Kanamat'a götürmemiz gerek. Kanamat cesur çocuktur, onu ağaç başına bindirse de tutunur. Hapisten kurtarıp da köye getirirsek Kıyamıt'ın yüz gözü vardır, nerede olursa olsun eliyle koyduğu gibi bulur onu. O zaman işimiz berbat olur, rezil oluruz, diye Battal sözünü bitirdi.

-Gençler, beni kötü günümde bırakmadığınız için sağolasınız. Genç olsa da Battal çok yaşasın, ben de onun dediklerini makul buluyorum, diye Temurka yüzünü buruşturarak hasta ayağını sedire uzattı.

ONUNCU KISIM

Tesadüfen başlarına gelenler, bacadan girmiş aydınlık gibi Môlehan'ı epeyce yıprattı, nereye bakarsa baksın demir silahların keskin bilendiğini görüyordu. Fakat başka dertleri de kafasını sardığı içim kimin bilemediğini çözmeye çalışmadı. Yataktaki Temurka kalkıp bıçakları, şişleri **bilemezliğin sormaganlay da bile edi**.

Bir gün Môlehan leğeni dökmeye arka kapıdan çıktığında İbrahim kan ter içinde çoktandır paslanınca atılmış olan bıçağı taşa bilemekte olduğunu gördü.

-Ne yapıyorsun oğlum, diye sorunca İbrahim bilemesini durdurmadan dönüp omzundan baktı da:

-Kıyamıt ile Muhammet-Amin'in karınlarını yaracağım diye cevap verdi.

-Sen daha çocuksun yavrum, öyle şeyleri bırak da **debağat** ettiğim derileri Cummaklar'a götür, dönünce babanın yanında ol, diye arkasına dönüp ditti.

İbrahim'in tüm köyde tek Muhammet-Amin ile Kıyamıt'ı hiç sevmiyordu. Elinden gelse dişleriyle boyunlarından boğazlar, kanlarını içerdi.

Eskisi gibi derslere gidiyor fakat ders çalışmaktan daha çok efendinin başına nasıl bir dert açsam diye kafa yoruyordu. Çocukça aklıyla düşünüyor, bir şeyler planlıyor ama hiçbir şey yapamayacağını anlayınca düşüncelerinden vazgeçiyor, ne kazanırım sanki diye daha çok düşüncelere dalıyordu. Dersten dönerken iki çocuğun, biri evin bacasının arkasında, biri de çite saklanarak birbirine taş atmakta olduklarını gördü. Hemen koşup gelip Kuran'ı eve bıraktı, iki cebini taşla doldurdu da efendinin namaza gittiği yolun kenarında ki eski bir evin ocağının arkasına saklandı.

Görmese de boğazını temizlemesinden İbrahim, Muhammet-Amin geldiğini biliyordu.

Birçok taşı ocağın yanında toplandı, birazdan boğazını temizleyerek ve bastonunu eğri omzuna takarak yeşil cüppesi savrularak geliyordu.

İbrahim etrafına bakındı sonra en büyük taşlardan birini seçip fırlattı, ağır olduğu için İbrahim'in nişanladığı gibi başına değmeden omzuna değdi, bastonu tıngırdayarak yere düştü.

Dönüp bakana kadar bir başka taş kafasına, sırtına vuruldu, nereye bakacağını şaşırان efendi dikenle örülmüş duvara kafasını çarptı, eteğinin yarısı da dikende kaldı, başı dönerek kan-ter içinde kaçtı gitti. Her zaman sevindiği kadar İbrahim, babası iyileşip ablası hapisten çıkarsa da o kadar sevinmezdi. Bu kadar aşırı sevindiğini biri görmesin diye de endişelenmedi, efendinin kaçtığına kaslarını

tutarak güldü, hatta ocağın yanında yuvarlandı. Yine lazım olur diye atmadığı taşları ocağın yanına bırakıp gitti.

İbrahim ertesi gün okula gelince Muhammet-Amin cami önünde oturan hacılara derdini anlatıyordu:

-Mumu yakmadan kilere girerken farkında olmadan patates kuyusuna düştüm, her yerim delindi valla, diye elini gözüne uzatıp sarılmış bezi düzeltti.

Hacılar başlarını sallayarak hepsi bir ağızdan onun haline acıdiklarını belli ettiler.

Onlarla konuşurken fark etmemiş gibi yaparak yakınlarında ders çalışmakta olan İbragim'e baktı, fakat o da işaret değneğini sağa sola çekerek dersle uğraşıyormuş gibi yaparak hiç aldırmadı. Hatta efendinin aklına kötü bir şey gelmesin, şüphelenmesin diye okuyormuş gibi yaparak Kuran'daki bir şeyi işaretle gösterdi:

-Efendim, burada bir ayet var, tecvit ile okuyamıyorum diye yanına oturdu.

Muhammet-Amin ne kadar dikkatle baksa da İbrahim'in yüzü değişmedi, gösterdiği yeri söyleterek:

-Hadi medreseye gir diye başından savdı.

Efendinin içinde "bu itliği İbrahim yaptı" diye şüphelense de arkasından bakıp onun mahcup olmadığını görünce "yanılmış olabilirim" diye biraz şüphesi dağıldı, fakat yine de içi huzursuzdu.

Muhammet-Amin ile oturan yaşlılardan biri bastonuna dayanarak ayağa kalkıp sanki dağları bugün ilk defa görüyormuş gibi etrafına bakında da bastonuyla sırtını kaşıyarak:

-Gökyüzünden damla damlamayalı tam bir ay oldu, bakıyorum da dağlara bulut çökmüş göremiyorum, böyle giderse şüphesiz otsuz kalırız bu sene, efendim bunun bir çaresi var mıdır? diye sordu.

Nasıl yağmur yağsın ki köyün yarısı namaza gitmiyor, sadakayı, fitiri unuttular, yağmur göndermediğine itiraz etmektense Allah bu dar bölgeye kan yağdırmadığına şükretmemiz gerek. Benim aklıma şöyle bir şey geldi: bir gün köyün tüm büyüklerini, küçüklerini hepsini toplayıp yüksek tepelerden birinde zikir edip kurban kessek, dua etsek Allah dileğimizi işitir, yağmur gönderir bize.

-Evet efendim, tarlalarımız yanmadan yağsaydı yağmur diye beli bükük bir ihtiyar araya girdi.

Dağlardaki karlar erimiş Kobanın suyu çoğalmıştı, taş, ağaç önüne ne gelirse her şeyi götürüp köprünün payandasına yığıyordu. Bir ağaç gelip çarpınca köprü gıcırıyor, ama yine de tahammül etmeye çalışıyordu. Yukarıdan doğru suyla bir karartı geliyor, şimdi ara payandaya çarparsa kesinlikle köprü devrilecekti.

Köprüden nasıl geçeceğiz diye eki korkuluğunda köprü ile suyun savaşını birçok seyrediyor, bekliyor, onlar öyle dururken bir atlı köprüye geldi.

Suyun sesini yenmeye çalışarak yanındakiler “girme” diye bağırmalarına rağmen atlı suyun ortasına kadar geldi, herkesin gözü atlıdayken dev gibi bir ağaç gelip orta payandaya çarptı. Köprü sallanarak düzelmeye çalıştı fakat su gücünü yenemedi, taş olsun ağaç olsun hepsini alıp götürdü, birazdan köprüyü de yerinden devirmeye başladı.

Doluşarak seyretmekte olan halk yığını dua ederek içlerini çektikçe çekiyorlar, suyun peşinden aşağı koştular.

Atlı köprü üzerinde akarak çağlayana ulaşınca köprü parçalandı, eki kere atın karartısı görünüp sonra kayboldu.

Köprü ortadan yok olunca suyun bir tarafında dişi eşek, öteki tarafında yavrusu kaldı, ikisi de kenarın aşağı yukarisına koşup başlarını göğe kaldırarak anırıyorlardı.

Telaşa kapılan köylüler geriye, ölünün bulunduğu çağlayana ulaşınca dalgalar ölüyü yukarı yukarı atarak kenardakilerden uzaklaştırıyordu.

Ölen atlının annesi galiba ortalıktan saçı başı dağılmış, örtüsü ayağında dolanmış bir kadın yüz çukurlarından kan akıtarak ve gözlerini suya dikerek diğerlerden daha ileride geliyordu. Koşup ölünün yanına gitmek, ellerini öne uzatıp suya girmek çalışıyor fakat peşinden gelen aksakal kişi eteğinden tutup bırakmıyordu onu.

Ölü dereye düşüp gözden kayboldu. Annesi ne kadar koşup didinse de ağaç kökleri ile ağaç parçalarından başka oğlunun cesedini göremedi.

Ayaklarını döverek, yüzünü çizerek ağlıyor, su ise şırıldayarak birinin çocuğunu nereye soktuğunu belli etmedi.

Ölüye bakmaya gelenlerden biri:

-Su tanrıçası kaval sesini işitmeden ölüyü vermez bize, kavalcıyı çağırın diye bağırdı, şapkasını eline alıp öne çıktı.

Sırtı kambur, gözleri kör kavalcı aksakal kavalı çalıyor, bir kızcağız da eteğinden tutmuş yol gösteriyor, köylüler de onların peşinden kenarın başına sonuna gidip geliyorlar fakat su ölüyü sakladığı yeri söylemiyordu bir türlü. Biraz sonra “işte burada, burada” diye kan-ter içinde, ıslanmış pantolon örtüsü de ayaklarına dolanarak ve ayağı takılarak İbrahim yetişti. Kavalcıyı kenarda bırakıp İbrahim’in peşinden koşa koşa geldiler, adada ölünün bir ayağına su vurarak sallıyor, kalan gövdesi de ağaç yığınınından görünmüyordu.

Çocuğunu gören yaşlı kadıncağız dikkatle adaya bakınca İbrahim’i bağrına basıp gözyaşlarıyla onun saçlarını ıslatarak:

-Ninen sana kurban olsun yavrum, akıllım benim diye adada bulunan çocuğuna ulaşmadan anne sevgisini İbrahim’e veriyordu.

Halat ile belinden bağlayarak ölüyü tekrar suya çekince elimizden kaçırmayalım diye dikkatli davranmaya çalışıyorlar, kudurmuş su da çam ağacı ormanına esmiş rüzgar gibi fena halde uğulduyor, kavga ediyormuş gibi dalgaları göğe savuruyor, halatın bir tarafından tutanların elinden halatı almaya çalışıyordu. Fakat “ ben yapacağımı yaptım, gerisi size kaldı” diyormuş gibi ölüyü kenara bıraktı.

Vurulmuş yavrusunun üzerine atlamış yaralı ayı gibi suyun yemeği olan çocuğunu kucaklayarak gözyaşlarını döküyordu.

Şimdi elime kim geçecek diyormuş gibi biraz sakinleşen sutaşları birbirine vurarak kuru dönmüş değirmen gibi uğuldamasını kesmedi, önüne geçeni mahvederek ileriye doğru gidiyordu.

ON BİRİNCİ KISIM

Kanamat kan-ter içinde köyden uzaklaşıp mağara başına çıktığında kalbi yayıkta yağ çıkarmış tulum gibi atıyordu. Tüm gövdesi ateşte yanmış gibi yanıyor, eliyle kalbini tutup yüzünü köy tarafa çevirerek bir taşa oturdu, ay ışığı ile evlerin gölgelerini bakmaya başladı.

“Acaba rüya mı görüyorum yoksa bütün olanlar gerçek mi?” diye kalın bacaklarını acıyana kadar çimdikledi.

Biraz nefes alıp dinlendi, gecenin soğuk rüzgarı biraz rahatlattı, yanağını ayasıyla dayanarak akşamdam beri olan biteni tek tek düşünmeye başladı. Aklına her türlü şey geliyordu, Kıyamatlara geldiği zaman Badimat’ın saçı başı dağınık ağlayarak oturduğunu hatırlayınca sıtmaya yakalanmış gibi titredi, dişlerini birbirine vurarak bir süre öylece kaldı.

Bıçakla iki kişiyi vurduğunu, birinin karyola dibine kaçıp saklandığını hatırladı, “**suvga kirsen çıktan rıslama**” dedikleri gibi “bu pis işe karıştıktan yok olsa da şişman göbekli Prustop ile Kıyamıt ölse içim rahatlardı” diye düşündü. Kendi başına gelenleri düşünürken pek de üzülmedi, yaralı ayıya saldırmış gibi o kan içi itler yahut Badimat’ın evine bir zarar vermeyeler diye içini korku düştü. Bu endişeleri giderecek ne var ise de gidip bir bakayım, yoksa kedi kuyruğu ile ateş yakarken ben burada beklemem erkek işi değil, diye yamaçtan aşağı inmeye başladı, ama fikrini değiştirip geriye döndü, başkaların başına kötü bir şey gelmesin benim yüzümden diyerek soğuk taşa oturdu yine.

Başını önüne eğerek düşünceler daldı, İbrahim’in her şey anlatması, saf, kendisi gibi fakir arkadaşlarının peşinde kalmalarını aklına gelince kış günlerinde güneyden esen rüzgar ısıtmış gibi kalbi ısındı.

Peynir fiçisini tuzlu taş basmış gibi kafasına kaygı bastı, aklına türlü türlü şeyler gelirken, burnuna duman kokusu geldi, sabahki ayaz üşüttü, başını yukarı kaldırıp baktığında aşağı tarafta şafak sökmeye, gökyüzü ağarmaya başlamıştı. Yerinden fırlayıp büyük bıçağını **avuzundaça** zor durumda bulunduğunu fark etti, gece karanlığı örtüsünü açınca tanınmayayım diye ellerini yenine sokup ormanın kenarına sıvıştı.

İçini çekerek geriye dönüp baktığında uzaktaki yıldızlar gibi bir kaç evde ışık parlıyor, köyün aşağı tarafında köpekler olanca sesleriyle havlıyordu.

Biraz yükseğe tırmanınca durdu, Kanamat ormandan ayrılınca Kazılğan Başı dağlarına saptı. Buradan bakarsan köyün her tarafı avucundaymış gibi görünüyor. Su ise uzakta, aşağıda kaldığı için uğultu sesi gelmiyor. Büyük yolda arabalar, insanların geçmesi, hatta penceresinin camından sinek bile görünüyor. Etrafta ufak çalılıklar ile taş yığından başka büyük ağaçlar gözükmüyor.

Dört tarafına bakınıp soğuktan, yağmurdan korunacak yer bulamayınca dar patikayla kayanın ortasına girip baktığında yukarı taraftaki mağaradan bir çok kuş rüzgar estirerek uçtular. “Galiba kuşlar burada mağaraya güvenmeden dolmuşlar, nasıl olsa ilgilenmem gerek” diye düşündü, çarıklarını çıkarıp bir yana bıraktı, yalın ayakları ile yukarı tırmanmaya çalıştı fakat taşlar ayaklarını kestiği için hiç ilerleyemedi. Geriye dönüp tekrar düşünerek dal budaksız çıkamam galiba diye yukarı taraftaki ağacı bıçağıyla ufak ufak kesip bir çam ağacını devirdi, yukarıya kaldırıp dibini berkitti.

Kanamat aşağıya inince dönmüş olmalılar, nereden çıktığı belli olmadan çağrılmayan misafirlermiş gibi kuşlar kaya ovuklara konarak ona bakıyorlardı.

Ufak ufak dalların budaklarına binerek yürüdükçe iki yanında sallanıyor, tepeye çıkıp bakınca düz kayanın ortasında birbirinden büyük üç mağara varmış. Ortadaki mağaranın içine girip biraz dolaşınca aklına şöyle bir şey geldi: “Bu yere yerleştikten sonra askerlerle gelsen de itaat etmeyeceğim”. Fakat odun, su almaya dal budaktan sonra şansı olmadı, beceriksizliğini şimdi anladı. Mağaranın içine girip bakarsan köyler görünüyor ama seni kimse göremiyor, sen etraftaki olan biteni, her şeyi görebiliyorsun.

Mağaranın Kanamat için bir diğer özelliği bugüne kadar kimsenin keşfetmemiş olmasıdır. Sabah erkenden birileri keçilerini sürerek gelirse buraya kayanın yüksekliğine bakmakla yetinir, burada bir mağara olduğunu aklının ucundan bile geçirmez. Başı derde girince burayı bulduğuna sevinerek bundan sonra burada geçinmenin çaresini düşünmeye başladı.

Hemen ateş yaktı, kaya kıyılarında yetişen samanlardan getirip ateşe attı, onun ışığıyla mağaranın derinliklerine bakınca mağaranın sonunun bittiği yerde damlamakta olan su damlalarını gördü.

Artık su sıkıntısı olmayacak, az önceki iziyle geriye gidip bir-iki kere dal, budak odunları beline bağlayarak getirdi, mağaranın önüne üst üste yığıldı. Kimse farketmesin diye kayanın kenarına gelip dalları yukarı çıkardı, mağaranın kuytu yerinde kuru dal parçalarına dayanarak oturdu. Vücudunun, kalbinin sızlaması birbirini tamamlayarak iri gövdesinin sızlaması ağır basıyordu, biraz sonra kuşların ötmesine Kanamat'ın horlaması da eklendi.

Birazdan gecenin ağırlığı dağıldı, dağdan esen soğuk rüzgar uyandırdı. Kayaya yaslanmış sağ tarafı üşümüş, kıvrılarak uyumuş olmalı dizleri de tutulmuş, uykudan yeni uyandığını, nerede bulunduğunu unutarak gözlerini ovdu, kalkıp kaya kenarına geldi. Farkında olmadan bir, iki atlayınca boşluğa yoğurda düşkün adam gibi yuvarlanıp bir yerini incitecekti. Fakat karanlıkta takılarak kuşların yuvalarında ötüşmelerini duyunca o zaman ki kuşlarla komşu olmuş, fazla ilerlemeden yerinde durdu. Dışarıda fazla kalınca soğuk rüzgar üşütmesin diye kaya kenarından mağaranın içine doğru eliyle yoklayarak içeri girdi, biraz harekete geçsem ısınırım diye oynamaya başladı. Oynayınca da biraz ısınmış gibi oldu ama bir yandan da soğuk durmuyordu.

Ben de ne hayvan insanım, yanımda patlamış mısır gibi kuru dal parçaları durunca teke gibi aşağı yukarı zıplayıp duruyorum diye kendinden utandı, çabucak ateş taşıyı çıkarıp mağarada ateş yaktı, ısınarak oturdu.

Bu huzursuz misafirin gelmesinden hoşlanmadıklarını feryatlarıyla belli ederek ateşe, dumana alışamayan kuşlar uçarak mağaradan kayboldular. Onlardan biri Kanamat'ın yakınından uçtu, kanatı büyük olduğu için mi bilemeyiz, “çekil bakayım, ateşe kendini at” diyormuş gibi kanatıyla vurup başlığını önüne düşürdü.

Ateşin çabuk yanmasına gövdesi ısındı, şimdi böyle bir ateşte yağlı bir kebab olsaydı diye kebabın cızıldayarak ve yağları akarak ateşte pişmesini düşününce ağzının suyu aktı.

Dertlerini unutmuş gibi yapması iki günü geçmeyeceğini kendine hatırlatmaya başladı, fakat sabaha kadar yiyecek bir şeyi olmadığını hatırlayarak ve ayaklarını ateşin yanına uzatarak dallara dayarak otururken mağaranın duvarlarında samanlıkta beyazımsı bir şey fark etti. Nedir bu diye kafasını yukarı kaldırıp baktığında üç-dört yuvada kuş yumurtaları idi. “Sağ olasınız, bunu da bana bırakmışsınız ev sahipleri” diye düşündü, yumurtalardan sığacak kadar başlığına

koydu, ateşin yanına oturup küçükken annesinin ona yaptığı gibi yere düşüp kırılmasın diye her birine birer birer tükürerek ateşin külüne gömdü.

Tuzla birlikte yenildiğini önemsemeden afiyetle yumurtaları bitirdi. Yemek yanından rüzgar esmemiş gibi ateşten iyice ısınca uyuklamaya başladı, yarı yanmış odunlar da yanıyor, köz olunca patlamış mısır gibi patlıyor, bir eliyle yanan odunları çevirince ateşin yanında uykuya daldı.

Sabah güneş ayaklarına gelince kalkıp etrafına baktı, mağaranın önünde zengin ölüye toplanmış ölüler gibi çeşit çeşit kuşlar dolmuş, boyunları bükerek mağaraya girmeye cesaret edemiyorlardı. Onların öyle evsiz-barksız kaldığını görünce kendi durumunu düşündü, kalbi sızlayarak hepsini mağaraya çağırma hevesleniyordu. Fakat kuşlar Kanamat'ın tavukları çağırıyormuş gibi elini uzatıp çağırmasından korktular, ne olursa olsun başımıza bir bela getirecek bu diye düşündüler, kınamalarını feryatlarıyla belli ederek her tarafa uçtular.

Yeni mekânında yemeğini, suyunu nasıl elde edeceğine kafa yorarak kayanın kenarında bir süre oturunca, bir sürü geyikler, dağ keçileri hopluya zıplaya mağara tarafa geldiler.

Yeni dokulmuş halı gibi onlar üzüntüsüz dağ zirvelerine, çimen otlara bakarak kıpırdamadan bir süre durdular.

Geyik eti çok lezzetli olur diye birçok kere işitse de, yememişti bugüne kadar, fakat yavaşça kalkıp kayadan kopmuş büyük bir taşı kaldırıp semizleri bulunduğu yere fırlattı.

Kanamat ağaç kütüğünü alıp çıkana kadar geyiklerin kalan kısmı kaçtı, biri sırtüstü düşmüş yerinden kalkamıyordu.

Hemen kütüğü dibine yerleştirerek aşağıya inip baktığında genç bir geyiğin beli kırılmış, gözlerini sonuna kadar açmış can çekişiyordu.

Bıçağını çıkarıp tam kesecekken geyik kafasını kaldırıp, “ neden böyle yaptın, hangi hatam için?” diye Kanamat'ın yüzüne buğulanmış cam gibi gözleriyle hüznü baktı. Bıçağını çıkarınca biraz tereddüt etse de geyiğin boynuna bıçağı sapladı, omzuna artarak kütük yardımıyla mağaraya ulaştı.

Boş, sade kaya sığınağından sonra artık mağarada yemeye eti, içmeye suyu, yakmaya da ateşi olunca, işahsız karnına bir şey varmadan kartopu büyüyene kadar kaygısı da büyüdükçe büyüyordu.

Kanamat kaçınca Badima köyde kalmıştı. Kıyamıt canı çıkana kadar Kanamat'ı bulamazsa köyde ki Temurka'nın evine kötülük yapmadan edemeyeceğini iyi anlıyordu. Nasıl olsa da bir yolunu bulup köye gitmeli, neler olup bittiğini öğrenmeli, onun için huzursuzlanmaya başladı. Fakat köye gündüz giderse birilerinin onu görüp kuşu tuzakla avlamış gibi avlayacağını, kanlı düşmanlarının da alay edeceklerini bilip kederlendi.

Şimdi de kuş olsa da köyüne gidip baksa, sonra tekrar dönse Kanamat dünyanın en mutlu insanı olurdu. Onun isteğini anlamış da kışkırtıyormuş gibi bir akboyunlu kuş sivri kayaya konarak bir süre öttü, sonra başka bir yere konup tekrar ötmeye başladı.

Kuşun davranışına bür süre bakınca iki eteğini kıvrırarak, güneşten kamaşan gözlerini korumak için başlığını alnına indirdi, yavaş yavaş dal budaklardan atlayarak aşağıya iniyor, canlı canlı yürüyerek köy tarafa doğru yol aldı.

Öte taraftan bakarsan Temurka'nın evi, beli bükük yaşlı kadın gibi bir tarafına devrilecekmiş gibi perişan halde görünür. Biraz onarılmış fakat topraktan olduğu için bazı yerleri oyularak bozuluyor, yukarıdaki iki köşesinden gündüz aydınlık giriyor. Gece de eski, yağ sürülmemiş araba gibi gıcırıyor, ağaç karyoladan inip bakarsan yıldızların bir kısmını sayabilirsin.

Kar, yağmur yağdığı gece ağaç karyolada yatmış biri (orada yerinden kıpırdamadan köyde olduğu zaman Temurka yatar) yağmur, kurtlar gibi ipleri çıkmış eski yünlü yorganın üzerine yağar, evin tavanındaki delikten damlayan yağmur ıslatmasın diye namaz kılınan eski teke derisini üzerine örter, öyle uyurdu.

Karyolananın dibinde patates kuyusu vardı. Temurka yatmadan önce sığırın kafa derisinden yapılmış iki çarığına yumuşak samandan koyup hazırlar, da karyolanın altına yerleştirir, sonra yatardı. Bugün sabah kalktığında çarıklarını bulamadı, çok aradı, galiba kedi mi götürdü diye düşündü, yürüdükçe aksak ayakları kıvrılarak patates kuyusundan bulmuştu çarıklarını.

Kuyuya nasıl inmişse de yukarı çıkmak için olan gücüyle gayret etti fakat bir ayağı ile tırmanmaya çalışsa da boşuna idi.

-Neredesin kadın, hayırsız gel buraya! diye bağırdı ama Mölehan sabah erkenden Cummaklar'a su almaya gideli henüz dönmemişti.

Karanlık, küf, nem kokmuş kuyuda bağıra bağıra yoruldu, diri olarak mezara girmiş adam gibi kuyunun bir kenarına dayanarak çıkmaya çalıştı. Fakat gözüyle kalkmaya inansa da bastığı duvarın toprakları döküldü, sonra da çaresiz yere indi. Bir de hasta ayağı şişmiş, karısına bağırırken bir elinde tabak, bir elinde de ufacık kirli bezden yapılmış bohçayı tutarak Mölehan kapıdan girdi.

-Allah'ım, benim el emeğime doymayan oburlar, hakkımı vermiyor, kıskanıyorsanız tüm mülkünüz kaybolsun diye birilerine kırgın olarak eve girdiğinde başköşede ki raf taraftan tabakların gürültüsünü, Temurkanın sesini işitip kendi kendine konuştu:

-Nereden bağılıyor bu çocuğun babası, diye karyola tarafına yürüdü, sonra sesin nereden geldiğini öğrendi.

-Ah ben zavallı, ben garibim, nasıl oldu da buraya düştün? diye karyola altından eğilerek kuyudaki kocasına baktı.

-Sen yargıç gibi sorgulayıp durma, karyolaya arkaya çek de elini uzat, çıkar beni buradan diye karısının elinden tutunca sürünerek ve toz toprağı kendisine bulaştırarak çıktı kuyudan.

-Talihin böyle açılsın, patatesler kuyuda üşütmedi, çarıklarımı aramak için inmiştim buraya, gelmeseydin ölürdüm, düşmanlarımıza da rezil olurdu dedi, nemli kuyuda yorulmuş olmalı gıcırdatarak ağaç karyolaya oturdu.

Ben de Cummakların oburlarına eğrilmiş yünlerimi götürmüştüm. Kim olursa olsun zengine inananlara lanet olsun. Seni dünyanın parasını, mülkünü veririz diye geçen seneden kalmış yünlerini eğrittiler, köre sucuk tutturmuş gibi iki avuç darıyı bohçaya koyup, iki parça bayatlamış peyniri elime tutturup gönderdiler. Bizdan daha garip olan kim var, çalışsak da doğru düzgün bir şey bulamıyoruz, çalışmazsak da açlıktan geberiyoruz, ne yapacağımı bilemiyorum.

-Hey kadın, senin şimdi anlattıklarımı benim çektiğim yirmi sene oldu, Yani bir insanın ömrü demek bu, onca zaman içinde ben hiç bir zenginden iyilik görmedim. Onlara çarpan domuzun kaburgasına yağ sürülmüş gibidir. Kurnazlar bu ovaya yerleşeli köyün fakirlerinin boynuna binmiş duruyorlar. Başımızı sokacak bir yer olursa gece gündüz demeden buradan kaçıp gitmeliyiz.

Aah, ben zavallı, çocuğun babası, niye öyle konuşuyorsun? Anne babamın mezar toprağını bırakıp nereye gideceğim? Taş yalasam da yurdumda yaşamayı yeğlerim. Sen hasta olduğundan beri gereksiz şeyleri konuşuyorsun. Sürüden ayrılanı kurt kapar, böyle konuşma.

-Tamam, babanın toprağını koru diyelim, ama Kıyamıt, Cummak sağ kaldıkça onlar seni babanın yanına kolayca gönderirler. Onlar bizim gibilerin etlerini kemirmiş, derilerini giymiş en sonunda da bite sokturup öldürmüşler.

Mölehan sözün arkasını dinlemek istemedi, evin işlerin yapmaya başladı.

Mölehan'ın burnunun dibine kara kazan asılmış da kakçık* karıştırılıyormuş gibi Temurka'nın komşuları Tavcan kapıdan kafasını uzatıp ocağa baktı, sonra girmekten çekinerek Mölehan'ı çağırdı.

-Uygunsuz zamanda geldin Tavcan, kakçık dibini tutmuş, utanmana gerek yok, ben çocuğun babasına yemek verene kadar burada otur istersen dedi, parmağını eğerek yemeğin pişip pişmedeğine bakmak için kakın tadına baktı, tencereyi ocaktan çıkarıp tabak, kaşık hazırladı.

Tencere ocaktan çıkınca Temurka'nın ayakları da ısınmıştı, yere serilen eski eşek örtüsünü geriye çekerek Tavcan tarafa seslendi.

-Sen de baş biti gibi kayboldun, nerelerdesin, hiç görünmüyorsun ortalıkta? İki uyuz at bir araya gelince birbirini kaşırılmış, sen de bizim gibi acı çekmiş, fakir komşularını ziyaret edersen bir şey mi olur sanki? Ben böyle sıkıntı çekeli dışarıya çıkmıyorum, ortalıkta, köyde ne var ne yok?

-Tövbe tövbe, ben öyle gururlanmıyorum, kişimiz ile (önceki kocasının adını, Cantemir'i söyleyemiyor) biraz bozuşmuştuk, o yüzden canım gelmek istemiyordu.

* Kafkasyalılara özgü yemeklerden; mısır unundan yapılan bir tür lapa

-İki fakir birbirine uyum sağlayarak geçinmeli, dokuz-on sene birlikte kalıp da boşanmanız tuhafıma gitti, ama at bastığı yeri bilir, kim neler yaşadığını ben bilemem. Şimdi barışmanız gereksiz. O, senden başka, sen de ondan başka birini bulamazsınız. Fakat köyde Kıyamıt'ın yüzünden başımıza gelenlere ne diyorlar?

Zenginler kan geçiriyorlar. Onlar bıyık altından gülmekten başka bizim gibi fakirlere dönüp bakmazlar. Sizin derdinizi duyan zavallılar açık konuşmaa cesaret edemiyorlar, aksi takdirde içleri yanyıyorlar. Söyledikleri doğru ise, kadınlar dedikodu yapıyorlar, Kıyamıt sağ kaldıkça Kanamat'ı yakalamadan Badimat'ı hapisten çıkartmaz diyorlar. Kıyamıt'ın işini yapan kadınlar bana kendileri söyledi bunu: "Kızcağızı hapiste tutarsak köy halkı dertleniyor diye onlar da acı çekiyormuş gibi yapıyorlar, fakat Badimat'ı hapse koyarsak Kanamat utancından geriye döner diye bekliyorlar".

Yeni idareci dediler, süt almaya pravlene gittiğimde gördüm, basık burunlu, iğrenç biri. Bu zamana kadar Kanamat niye yakalanmadı diye ayaklarını yere vurup Biymurza'nın yerinde oturan muhafızın yüzüne tokatlarını yapıştırdı. Yazıklar olsun, bizim erkeklerimizin ödü koptu. Serseri köpek akrabalarını dövmekten başka bir işe yaramazlar, onun tokatına karşılık veremedi. Onu görünce dayanamadım, "kadın öldürürse kan yoktur" derler, elime taş alıp o domuzun kafasını kırmak istedim ama bir felaketin üzerine diğer bir felaket eklenmeşin dedim, zavallı köylülere kan yağmasın diye boş verdim. Köyün fakirinden vergi toplayan zamanda kararsız, pısrık, evde eşya bırakmayan, kadınları kazanlarından eden Murtaz, sümüklü burun sarışın öfkelenmişinde ayaklarını titirmekten başka bir şey yapamadı.

Herşeyi dinlemekte olan Temurka kaşığı alıp yemeye başlayacakken söyledi:

-Bizim zalimler **bizni teblerge cigit bolganlıkga, keslerinden zalimge tübesele cuvaş bolup kaladıla**. Bir tartışmaya geldiysen ben biraz mideme bir şeyler indireyim, bana bakmayın, işinize bakın, diye Temurka su katılmış yoğurt ile kaka saldırdı.

Tavcan utancından şalının saçakları ile oyalanarak yere bakarak konuştu:

-Siz şimdi beni dertlerden kurtulmuş mu sanıyorsunuz, az çok birlikte yaşadık, dokuz-on sene bir evi paylaştık, birbirimize hiç yük olmadık. Senin sözünü dinler

diye umut ederdim, bizimkine bir şeyler söyleyebilirdin. **Haparlaga karayma da, ol da haram talah salganına sokurangaça köreme, alay bolganlıkga kesi başlap cuk aythanı coktu. Aşügüle cete esele** bizim böyle dağınık, evsiz, barksız perişan hale düştüğümüze tam bir sene oldu. Çok yaşa, biraz önce barışmanız nafîle demiştin, benim için de, onun için de en iyisi yoktur. Siz erkekler acımasısınız. Ben ölüyorsam da onun kulağına girmez, o gezip tozduğunu, üstü başını kirlettiğini ya da cepkeninden yama koptuğunu görürsem kalbim sızlar, gidip yamayivermek gelir içimden. Ama ne yazık ki o bana bakmıyor, hindi gibi kabarak başına öne eğerek geçerse başımdan kaynar sular dökülmüş gibi hissederim kendimi.

Tavcan dertlerini anlatırken Môlehan yıllardır kocasıyla mutlu geçindiğini anımsadı, dertleri olmasına rağmen huzurlu hayat geçirdinden memnun olarak “Bir şeyler yiyebildin mi?” diye yumuşak konuşarak Temurka’nın etrafında döndü.

-Evet, kardeşim, diye elinin tersiyle ağzını silerek ayakta duran Môlehan’a boşalmış ağaç tabağı uzatırken:

Kendimi bildim bileli kimseye arabulucu, temsilci olmadım. Fakat benim bir ağız sözümün sana faydası dokunduysa Cantemir’e görürsem yakasını bırakmadan “niye böyle geziyorsun serseri?” diyeceğim.

Môlehan kenarlarında horoz resimleri işlenmiş havluya ağaç ayağı koydu, içine de etten koyup havlu ile sardı, kenarına da kirli şeker kırıntılarını yerleşti de Tavcan’dan rica etti:

-O kan içicilerin eline geçmiş zavallı kızcağız ağzına bir lokma koymayalı tam iki gün oldu. Ben gidersem ikimiz de ağlaya ağlaya soluruz, bir şey yediremeden dönerim geriye. Muhafızlar süngünü gözüme tutup zorla gönderirler. Ben gitmeyeyim onun için, sen gitsen bir şeyler yer diye düşünüyorum. Bir de nasıl olsa ben annesiyim, bir şeyleri benden saklıyor, söyleyemiyor, çekiniyor. İçinde bir şey varsa sana söyleyebilir, zahmet olmazsa şunları götür ona kurban olam diye Tavcan’a horoz resimli havluyu uzattı.

Onlar kapının yanında konuşurken dışarıdan İbrahim koşarak gelip kilere sokuldu. Yere bir şey düşürmüş olmalı kilerde gürültü koptu, biraz samanı koltuğuna

sıkıştırarak kilerden çıktı, kapıyı da kapatmadan annesi ile Tavcan'ın arasından sıyrılıp avlu tarafa gitti.

Tavcan'ı uğurladıktan sonra eve giren Môlehan:

-Badimat zavallının başı derde girdi, bu haylaz oğlan da arada bir görünüp kayboluyor, hiç evde durmuyor. Ben sudan gelirken Muhammet-Amin karşıma çıkıp şikayet etti, “oğlunuz çok tehlikeli, derse hiç gelmiyor, bir şey sorunca da dönüp bakıyor hiç aldırıyor, utanmıyor. Çocukla ilgilenmezseniz durumu kötüleşmeye başladı” diye başımın etini yedi. Artık benim söylediklerim vız geliyor ona, sen de ona bir şeyler de babası, yoksa kötü yola sapar, kuran-kelamı unuttur diye Temurka'ya yalvardı.

Temurka ayağındaki bağı sinir otu ile yeniledikten sonra başını yukarı kaldırıp şöyle dedi:

-Ben de küçükken medreseden falakaya yatırmadan kaçardım sürekli, garip babam da döve döve geriye gönderirdi, çalışıp kazanmış buzağılı ineği verip Kuran okuttu. Okuyunca da ayağımı çarık bağı sıkıştırdıktan itibaren hep kötülük gördüm, iyilik görmedim, “ağacın talihsizi değirmende tahta parçası olurmuş” demişler, zenginlerin çiftliklerinde sırtım değince kalkar, başım değince de ölü olarak dolaşım. Onu okutmaktansa bir yere çalışmaya elin kapısına gönderelim, biraz da olsa çalışmalı.

-Aah, öyle olmaktansa ölmeyi yeğlerim ben! Beni boğazlarsan da okulundan çıkarmayacağım, dışarı adım attırmayacağım onu! Okuyup adam olursa bir camiye yerleşir, bize de kendisine de bakar, elin kapısında çalışıp zengin olacaksa biz çoktan zengin olurduk.

Bizim soydan hiç efendi, hacı çıkmamıştı. Oğlumuzun öyle biri olacağına inanmıyorum. Sen de gereksiz şeyleri konuşup durma, kalk hadi, Cummak şu anda zengin ise geçmişinde fakirdi. Kıyamet gibi yılanlar olmaz. O zamanında bir hayrı dolunmazsa da gençliğinde işe alışır, hayvanlardan iyi anlar, buzağıyı çevirmeyi becerirse, bize hayrı olmasa da, çitlere elbiselerini yırttırsa da başımın çaresine bakar.

-Hayır olmaz, uzatma artık, Cummalarda canım burnuma gelerek çalışıyorum, cimri, ahlaksızların eline verip çocuğumu yıpratmayacağım, diyerek Môlehan kovaları şingirdatarak su almaya gitti.

ON İKİNCİ KISIM

Yavaş yavaş karanlık çökmeye başladı. Her zamanki gibi köyde başıboş köpekler boş yere “dikkat edin artık ortalık karardı” diye birbirine haber veriyormuş gibi mahalle mahalle dolaşarak havlıyorlardı. Ateş yakmaya kibriti olmayanda evler vardı, bir kadın közü elinde tutmuş, demirci kızgın demiri vurup kıvılcım saçıyor etrafa, önünden soğuk rüzgâr esince kıvılcımlar havaya dağılıyor, rüzgâr vurunca közün yandığı yerler sokağı aydınlatıyor, mahalle yolunu keserek köşeye sapıyor.

Taşkömür kazılmış delikte el ışıklar parlıyormuş gibi yerlere ateş böcekleri parlayarak dağılıyor. Çiftliğe dönmeden geç kalan ineklerin memeleri süt torbaları şişmiş, böğürerek aceleyle geliyorlardı.

Köyün kenarında kazak evlerinin önünde kimsesiz bir çocuk dışarıda kucağına ateş düşmüş gibi bağıarak ağlıyordu.

Biynöger arkasına dönüp Tokal’ı görmeden konuştu:

-O kerata bizimle birlikte çıkmıştı, şüphesiz bir yerde saklandı. Bizim konuştuklarımızı gidip birine söylerse gebertirim onu. Ondan adam olmaz, gündüz sokakta dolaşıyormuş gibi uyuyor.

Gevşemiş tozluk bağını çekerek arkadaşlarının peşinden koşa koşa gelen Ahmet şöyle dedi:

-Bırakın, onun insandan saymayarak konuşmayın, o zararı, kurnazlığı yoktur, her insanın vardı mutlaka bir kusuru. O bu akşam korktuğundan dışarı çıkacağını sanmıyorum. Fakat boş, zayıf bir insanın karnına bakıp da düşmanlarımız bir tas boza tutturursa eline her şeyi anlatır, rezil rüsva eder bizi.

Ahmet’in Tokal hakkımda söyledikleri arkadaşlarına yanmakta olan ateşe su dökmüş gibi geldi. Biynöger yolda çekilerek durdu, Kasım’ın omzundan tutup şöyle dedi:

-Bu akşam fazla dolaştık. Ayağındaki yaradan rahatsız olmuş gibi görünüyorsun. (Kasım'ın ayağı ormanda balta kesmişti). Diğerleri uygun gmrüyorsa sen dön evine, o kötü Tokal'a hepimizin adına lanet et. Sonra da Kıyamıtlar'a gitmesin o, iyice gözetleyeceksen sabaha kadar yanından çıkarma, hiçbir yere gönderme.

Kasım zorlansa da arkaşlarından ayrıldığına üzüldü, hepsi bir ağızdan üsteleyince onları kıramadan köye döndü.

-Görüyor musunuz, "kötü araba yolu bozar, kötü insan köyü bozar" demişler, Tokal'ın laflarına dikkat etmek için nasıl arkadaşımız işten ayrılmak zorunda kaldı. Ne yapalım, her yerde kötülük, köyde birbirimize takıldığında, bir araya geldiğimizde insanlığı vardır diye düşünüyordum dedi Biynöger Kasım gittikten bir süre sonra.

-Boşver Biynöger, serseri Tokal'ın adı gecenin arkasından söylensin, diye Ahmet öne geçerek başını önüne eğdi, "İbrahim'in söylediği yere buradan götürecek bir yol var mı bakıyorum, yolumuzu şaşırıp gece kaybolmayalım dedi.

İbrahim, adı anılmış gibi eşeği sopayla vurarak öne geçti.

-Dümdüz gideceğiz, şu biçilmiş ağaç çizgileriyle yukarı çıkıp kayadaki şelaleye ulaşınca sola döneceğiz, keçi yoluyla yukarı ilerlersek büyük kayanın üzerine çıkarız. Kanamt bana söylemişti, bu taraflarda bulunmadan başka çaresi yok, diye diğerle yol gösteriyor, eşeğini acele ettirerek gidiyordu.

-Çok yaşa oğlum, senden iyi bir adam olur, olmazsa da burnumu kestiririm. Görüyor musunuz çocuk haliyle hepimizden canlı yürüyor, dedi Battal durup nefes alarak.

Ormana girdiklerinde birisi duyacak diye endişelenmeden Ahmet Battal'ı sırtına vurarak kahrkaha attı.

Burnunu kestirirsen çekinmeden seninle birlikte düğüne giderim. Sevdiğin kız sana bakarsa sevmez seni, gece rüyama girmesin diye korkar. En iyisi burun deliklerin kalsın, burun pisliklerini çekmeye iyi gelir o deyince Biynöger ona katılarak güldü.

İçinden gelenleri söylediğine arkadaşlarının şakaya almasına üzülen Battal yol boyu konuşmadan yürüdü. Rüzgar esince bulutların dağılması gibi kırgınlığını unutaraj lafi başka tarafa çevirdi.

Arkadaşlar, acaba Badimat ne yapıyor şimdi? Bizim böyle acısını paylaşmaya kalkıştığımızı öğrenirse sevinir kızcağız diye arkadaşları cevaplayana kadar, herkesin önünde gitmekte olan İbrahim nefesi kesilerek geriye döndü, elini uzatıp gösterdi:

-Bakın işte orada ateş parlayıp sönüyor. Bu şüphesiz Kanamat'tır diye söyler söylemez hepsi onun gösterdiği kayaya doğru yürüdüler.

ON ÜÇÜNCÜ KISIM

Kanamat oturduğu yerin etrafında neler bulunduğu baktı, yoluyla, taşıyla, ağacıyla arkadaş oldu, köye inmek için kendini hazırlıyor, ateş yakıp çarıklarını kuruturken : “Gece ateş parıltısı dikkati çeker, uzaktan fark edip de gelip yakalamasınlar beni. Sabah sağ çıkarsam mağaranın önüne taş duvar yapmalıyım” diye düşündü.

İnsanlardan ayrılarak başka bir hayat geçirdiğinden sıkıldı, yanında insan değil hayvan olsa da sevinirdi. O çarıklarına bakarken iki fare bir kaç defa ocağın yanına gelince benden başka da canlılar varmış mağarada diye sevindi, kendi kendine gülümsedi. Başka zaman olsaydı onları öldürmeye koşardı. Şimdi ise farecikler ürküp kaçmasınlar diye elini kıpırdatmadan bir süre durdu.

İki gündür düşünerek bugün sabak aklına gelen şey şu oldu: “Ne lursa olsun akşam olunca köye gideyim, arkadaşlarımı bulup her şeyi öğreneyim, sonra ona göre bir şeyler yaparım”. Bu doğru bulduğu son düşüncesi idi.

Hemen ateşi söndürdü, dalları sürükleyerek kaya kenarına gelince aşağıda bir karaltının kıpırdadığını fark etti, etrafımı kuşattılar mı yoksa diye düşündü, yerinde mihlandı. Tüfeğim olsaydı ben size yapacağımı bilirdim, kan içici örümcekler, diye öfkeden dişlerini gıcırdattı, kayanı kucakladı. Gökyüzüne bakarak parmakları

acıyana kadar ellerini sıktı, göğsündeki düğmeleri söküp attı, vurulmuş ayı gibi kimin kanını içeceğini bilemeden didindi.

Ateşte pişmekte olan geyik kafasına bakıp onu nasıl öldürdüğünü hatırladı. Şimdi size göstereceğim diye sinsice gülümsedi. Artık kurtulmak yok, ben size kolay kolay teslim olmam diye söylenerek mağaradan sürüne sürüne çıktı, etrafını yoklayarak kayadan kopmuş bir taşı kaldırdı. Eninde sonunda gelenlerin belli başlılarına çarpa da hepsi gebere diye düşünerek kayanın kenarına geldi, karaltının tam orasını nişan aldı. Elindeki taşı yukarı omzuna kadar kaldırıp aşağıya doğru tam devirecekken “Kanamat, Kanamat!” diye çocuk sesini işitti.

Aklımı kaçırıyorum galiba, yoksa nasıl işiteyim İbrahim’in sesini diye elindeki taşı bir kenara bırakarak sesin geldiği tarafa kulak kabarttı.

Bir süre sonra gene “Kanamat, ben İbrahim’im, Biynögerlerle birlikte sana gelmiştik, gel buraya!” diye duyunca iki ayağını morarana kadar çimdikledikten sonra İbrahim geldiğini anladı.

Hepsi yukarıya çıktıktan sonra sırayla Kanamat ile kucaklaşıp uzun uzun görüştüler, sonunda İbrahim kucağına atıldı, ateş yakılıp hal hatır sorulana kadar boynunda sarılarak durdu bir süre.

Kanamat arkadaşlarını görüp hasreti giderince canı su isteyen yaralı gibi köy haberlerine susadığı belli etti.

Biynöger onun isteğini biliyormuş gibi konuşmaya başladı:

-Sen o kızcağızın canını kurtarmak, namusunu korumak için başına dert açtın, insanlığı, cesareti olan bir erkeğin yapması gereken işi yaptın. Başına gelenleri duyunca arkadaşların bir araya geldik, yaptıklarını kimse eleştirmiyor, kınamıyor, hepimiz senin tarafını tutuyoruz, zorluklar daha ileridedir.

Biynöger öyle deyince Kanamat’ın içi rahatladı, beti benzi atmış yüzü kızardı, daha ne söyleyecekler diye arkadaşlarına dikkatle baktı.

-...Ne yapalım, senin başına gelenler hepimizin başına geldi. Arkadaşların seni ateşin içinde bırakmazlar.

Kanamat gözlerini çevirerek sordu:

-Rica ederim Biynöger, sabrım taşıyor, dayanamam artık, olan bitenleri çabuk anlat, diye Biynöger'in gözlerine dikkatle baktıç.

Biynöger konuşmasına bıraktığı yerden devam etti:

-...Apanas ile Biymurza yaralanınca tüm polisler, muhafızlar telaşa kapıldı, ağaç kova gibi Kıyamıt da önlerine geçerek seni aradılar, taradılar, gitmedikleri yer kalmadı. Ertesi sabah Kıyamıt polisleri yanına alarak evinin içini su ile yıkamış gibi yaptılar. Ondan sonra Temurka'ya gidip...

Temurka'nın adı söylenince Kanamat sıcak küle oturmuş gibi sık sık yerinden kıpırdamaya başladı.

-...Evi baştan sona kadar dağmadağım ettikten sonra Kıyamıt karyolanın yanındaki senin at eğerini görünce bu serseriye siz saklıyorsunuz diye Môlehan'ı kadın olduğuna bakmadan bir-iki kere bastonu ile iteledi, kısacası onlara çektirmediği bir şey kalmadı.

-KIZINIZI vermek için onu yerde sakladınız, diye Badimat'ı polislere yakalatıp hapse attırdı.

Olanları duyan Kanamat gerilince kopmaya az kalmış kopuzun telleri gibi gözleri de az kalsın kopacaktı, yerinden fırlayarak kalktı da bas bas bağırmaya başladı:

-Dağ suları aşağıya değil yukarıya doğru aksa da, bu dar ovaya kan yağsa da ben bu akşam onu hapiste bırakmam diye fırlayıp dal budakları almaya başladı.

-Kanamat kendine gel, sakın ol, bırak aceleyi, biz sana onun için geldik, diye Biynöger ayağa kalktı, onu eteklerinden çekerek yatıştırmaya çalıştı.

İtten doğmuş yaşlı kurt, yaptıkların yetmiyormuş gibi kudurmuşsun sen, kadınları hapse atmak nasıl olurmuş göstereceğim sana diye bıçağını tutarak mağaradan çıkmaya çalıştı. Fakat üç arkadaşı önüne geçerek engellediler.

Kimse oturmuyor, herkes ayakta idi, Biynöger yol boyu arkadaşları ile planladıkları fikirlerini ortaya koydu:

-Şimdi öfkelenip de deli Canibek gibi Çegem'e gitmekten bir hayır gelmez. Öyle gidince de "İşte götür" diye vermezler. Her gün silahları ile askerler bekliyor. Ona göre her birimiz ne yapacağımızı önceden belirleyerek gitmeliyiz. Benim şöyle bir fikrim var, deyince kimse itiraz etmeden onu dinledi. Biz üçümüz gizlice, ses

çıkarmadan, askerin bulunduğu yere gitmeli, silahlarını ele geçirmeliyiz. Kanamat, sen de eline demir sopa ya da başka sert bir şeyle kilidi koparıp Badimat'ı al da bize bakmadan kaçmaya çalış. Biz ise kim olduğumuzu belli etmemek için kafamızı örtü ile sarmamız gerek. Bu akşam gideceğimizi Badimat'a Cantemir'in karısı Tavcan bildirecek, böylece o da bizi beklemiş olacak. Şimdi gece olmadan ay çıkana kadar ulaşmalıyız oraya.

-Aah, keşke bir silahımız olsaydı ne güzel olurdu! dedi Kanamat. Ateşi söndürünce İbrahim çıtırdatarak samanla doldurulmuş ve ortasından bağlanmış bir çuvalı koltuğunda kısararak getirdi.

Kimseye bir şey söylemeyince diğerler de çocuk ne yapacak acaba diye merak içinde baktılar.

-Kanamat, bu çuvalda **sohta aylana barıp** efendi için topladıklarımı sana getirdim, istersen bak içine, diye çuvalı mağaranın bir kenarına bıraktı. Sonra kimseden ses çıkmayınca samanların arasını açıp **süngüsü canına kısılıp** tüfeği Kanamat'a uzattı.

Sevinçten ne yapacağını bilemeyen hepsi çocuğu kaldırıp gözlerinden öptüler.

Önce çocuğu yere indirdiler, sonra:

-Nereden buldun bu tüfeği? diye sordu Kanamat.

İbrahim ne zaman olduğunu hatırlayarak:

-Sen kapıya dayanmış muhafızı yere serdiğinde tüfeği de yere düşmüştü. Ben de hemen kapmıştım diye sırtarak anlattı.

Ne olsa da muradına ermiş bir insanın sevindiği gibi sevinen Battal Kanamat'a doğru yürüdü.

-Gel buraya, ben bu çocuk büyük adam olacak demiştim, bunlar ise benimle dalga geçmişlerdi. Benim haklı olduğum burada bu gece belli oldu dedi. "Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar" diyormuş gibi Kanamat'a imalı baktı. Fakat düşüncelerini dile getirmenin yerine yanında duran İbrahim'i kucağına aldı. Sonra Battal "hadi gidelim" dedi iki elini arkasına alarak, Biynöger ile Ahmet ikisiyle alay etmek için yan bakışlarla baktı ve mağaradan çıktı.

ON DÖRDÜNCÜ KISIM

Kasım evine istemeyerek gitse de gelince hemen Tokal'ın evine koştu. Avluya girince eşikte iri bir köpek yatıyordu. Köpeği görünce tereddüt etti, sopası olmadığı için kemerini çıkardı, bunu fark eden köpek kafasını kaldırmadan hırıldamaya başladı, ona rağmen Kasım avlunun ortasına kadar gelip Tokal'ı çağırmağa başladı.

Tembellikten mi yoksa yaşlılıktan mı kaynaklanıyor (onun dişlerine bakmaya Kasım'ın zamanı yoktu) yavaşça kafasını kaldırdı ama kalkmak istemedi, borcunu ödüyormuş gibi biraz havlamaya çalıştı iri köpek.

Bir süre sonra dışarıdaki sesi işintince Tokal'ın annesi galiba, bir kadın kapıdan başını çıkarıp:

-Kim o, ne arıyorsunuz? diye sordu.

Köpeğin halinden anladı, kadın da sorunca cesaret bulup kapıya yakın gitti Kasım.

-Ben Kasım'ım, Tokal evde mi? Onda bir işim var, onun için soruyorum dedi.

Kasım ismini söyleyip kendisini tanıttınca kadın biraz yumuşadı.

-Tokal evde değil, nereye gittiğini bilmiyorum. Gece vakti, herkes evinde otururken Tokal'ı arama, git evinde otur. Sizinle takıllı serseri oldu, gezip tozmaktan başka bir şey yapmıyor, eve bir avuç odun getirmiyor hatta dedi ve içeriye kayboldu kadın.

Kara köpek de sahibinin, Kasım'ın bu eve gelmesinden hoşlanmadı anlamış gibi ayağa kalkıp havlamaya başladı.

Başka zaman olsaydı Kasım, kadına vereceği cevabı bilirdi ama bu saatte Tokal'ı nereden bulacağım diye kafa yordu, kadının gır fır etmesine aldırmadan kemerini bağladı, avludan çıkıp sokağa saptı.

Tokal gezip tozmayı, eğlenmeyi seven biri olduğu için onu aramadan önce kim evlendi, kimin kadını doğum yaptı diye düşünerek **amanlanı nığışına çıktı.** Tokal'dan haberi yokmuş gibi yaparak o yaşlı albastı beni kandırdı mı yoksa ya evinde saklanıyordur belki diyerek geriye döndü, sonra önünde gitmekte olan iki

adamın karaltısını gördü. Artık iyice karanlık çöktüğü için pek ayırt edilmiyordu. Fakat alacakaranlıkta dikkatli baktığında birinin ayakları takılarak yürüdüğünü gördü ve Tokal'a benzetti peşlerinden gizlice takip etmeye koyuldu.

Biraz yürüyünce bastonun yere değmesinden ve boğazını temizlemesinden Kıyamıt olduğunu anladı, iyice yaklaştı da sessizce yürümeye başladı, bir yandan da konuşmalarını dinliyordu. Sokağın köşesinden döndüklerinde kulağına gelenler şunlar oldu: "...sen bir fakirsin, köyün serserileriyle takılma, başının çaresine bak...", "zavallı babam ölürken, Kıyamıt'ın eteğinden tut, o sana...".

Kasım arkadan ayak seslerini işitince öndekileri takip etmesini durdurdu, ellerini sırtına alarak aldırmandan yürümeye başladı.

Kimler olduğu belli olmayan ikisi yüksek sesle konuşarak ona bakmadan aceleyle öne geçtiler. Deminki konuşmalarının bir kısmını işitince ayağına diken girmiş gibi hissetti kendini Kasım. Kıyamıt şüphesiz Tokal'a içirip her şeyi söylettireceğini anlayınca aceleyle onların peşi sıra yürüyordu. Ama Kıyamıtlar avluya gelince peşine bakıp fark etmesinler diye onlar eve girene kadar duvarda saklandı.

İçki, içteki tüm şeyi söyletir derler, boza içirip sarhoş edince de zibidi Tokal'dan her şeyi öğrenir, planlarımızı bozar diye ödü koptu. "Bari ben gireyim içeriye, beni görürse korkudan bir şey söyleyemez" diye düşündü, fakat ne bahaneyle gireceğini bilemiyordu. Dümdüz "iyi geceler" diyerek girerse Kıyamıt şüphelenir, ne yapacağını bilemeden bir süre öylece durdu. Kafasında birçok düşünce dolaşiyor, hangisinin üzerine duracağını bilemiyor, gözünü de kapıdan ayırmıyor.

Kıyamıt baş köşeye geçip bastonu ile yeri çiziyor, Tokal da onun yanında pek yüksek olmayan sandalyeye oturdu, kısaç kızana kadar bozanı içmeden bekliyordu. Birazdan boza tasından, kaynamakta olan kazanın kapağını açınca fişkırان buhar gibi buhar dağıldı, kızgın kısaç değmiş gibi cızırtı ile bozanın dumanı çıktı.

Kıyamıt hayvan dışkısının yanında oturuyormuş gibi iğrendi, Tokal tarafa çaprazından bakarak şöyle dedi:

-Sen erkek değil misin, onun köpüklerini niye üflüyorsun, gözlerini kapat da içiver hemen!

Bastonuyla ateşe sık sık vurarak **burnuna ceñil uzalıp** boğazını temizlemesinden Kıyamıt'ın neye acele ettiği belli idi.

Tokaldan gerekli bir şey arıyor, “köpeğe yumuşak söyleyip yemek vermiş gibi” onun için getirmişti evine onu, başka zaman olsaydı serseriye avluya bile sokmazdı.

Bir süre sonra boza vücudunu ısıtınca Tokal'a bakıp tilki gibi gülümsedi:

-Siz gençler, hiçbir şey bilmiyorsunuz, senin zavallı babana çok faydam dokundu. Karısı da kendisi de gençti, annesi yaşlı idi, onlara iyi bak diye akıl verirdim ona. Fakat sen soğuk bir insansın, gezip tozmaktan başka bir şey yapmıyorsun, hayır gelecek eve sığınmayı bilmiyorsun. Bugünden itibaren benim evime gel, kendi evindeymiş gibi davran diye köpeğinden kafasını okşamış gibi konuştu. Kasım kapı sırtına dayanarak duruyordu, bir süre daha beklerse bozayı fazla kaçırır gerzek Tokal, sonra da Kıyamıt'tan utanıyormuş gibi yaparak planlarının alt üst eder diye korktu, boşboğaz Tokal'ın çenesini nasıl kapatsam diye dört dönüyordu.

Tokal'ın gözleri tavus kuşununki gibi oldu, bir şeyler fısıldamak için Kıyamıt'ın kulağına yakın gelince Kasım olan sesiyle:

-İmdaaat, Tokal'ın evi yanıyor! diye bağırarak kaçtı ve köşeye sığıştı.

Çok zaman geçmeden Tokal sersemleyerek kalktı, sendeleyerek dışarıya çıktı, Kasım'ın bulunduğu taraftan geçmek istedi fakat adım attırmadan Kasım yakasına yapıştı, anasını emmek isteyen dananı engelliyormuş gibi dere tarafa sürükleyerek götürdü. Birbirinin yüzüne bakarak bir süre durunca Kasım sordu:

-Geri zekalı! Başka kötülüğün bitip de bir tek dedikodu yapıp arkadaşlarını satman kalmıştı.

Sabahın köründe soğuk dereden geçmiş at gibi ayakları titredi, dilini yutmuşçasına cevap veremedi.

-Ben sana soruyorum hayvan herif, bir tas çorbaya kimi satıyordun?

Tokal kendine gelemeden mırın kırın etti:

-Ben.. ben.. fakirliğimi konuşuyorduk..sizin hakkınızda bir şey söylememiş...

Fakirliğini anlatmaya ne güzel insan bulmuşsun sen de!

Mısır çuvalını sopa ile vurmuş gibi Tokal'a yumruklarını yağdırarak önüne alıp dürtükleye dürtükleye köyün dışına götürdü.

ON BEŞİNCİ KISIM

Kanamat'ın önünde beşi sırayla dizilerek, beyaz burunlu eşeği de önlerinde sürerek köye geldiklerinde yükseklerden gelen bengü suları aşağıya akarak dağın ortasına ulaşmış gibi ay ışığı da güneşin battığı dağın yarısını aydınlatmış. Eşek köye ulaşınca evine varmaya az zaman kaldığını hissetmiş gibi anırmak için burun deliklerini germeye başladı. Fakat İbrahim buna izin vermedi, dal budakla kafasına vurup sıcak burun deliklerini kapatınca bir kötülük yapmaya kalkıştığı fark etmiş gibi eşek de anırmaktan vazgeçti, kuyruğunu bir-iki kere silkip kafasını yukarı kaldırarak yola devam etti.

-Alanlar, ay etrafı aydınlatmaya başlıyor, diye Biynöger telaşa Kanamat'ın önünü kesti. Köye ulaşınca kadar arkadaşlarının önünde gelmekte olan Kanamat kafası dağılarak farkında olmadan geride kaldı. Biynöger'in telaşa kapıldığını işitince çok uyumuş birini uyandırmış gibi irkilerek etrafına bakımdı. Sonra öne geçip Pravlen avlusuna girdi de İbrahim'i durdurdu.

-Sen küçüksün, artık burada kalmana gerek yok, diye kucığına alarak kafasını okşadı. Ama onu küçük sanması İbrahim'in zoruna gitti, kırılarak arkasına döndü, diğer arkadaşlarına katıldı.

Çocuğun kalbini kırdığını anlayınca ondan özür dilemek istedi. Fakat Kanamat'ın eli omzuna dokununca onun yüzüne bakmadı, söylediklerini dinlemek istemedi.

Koskaca hapishanenin etrafına bakarak Biynöger arkadaşlarını bir araya toplayıp şöyle dedi:

-Bakın, burası bizim düşündüğümüz gibi değilmiş, dört köşede dört asker dikilip duruyor, pravlenin iki penceresinden de ışık geliyor. Galiba henüz uyumamışlar, aklıma şöyle bir fikir geldi ve bu işe giriştikten sonra eğer birimiz ölürsek hepimiz

ölürüz, ne bileyim, birimiz bu kan içici itlerin eline geçerse ağzımız kanla dolsa da çık çıkarmamalıyız, onun için ant olarak hepimiz dayaktan geçmeliyiz.

Böyle deyince **cabışmak** sopayı İbrahim'in eline tutturdu.

Buraya bakarlar ay da çıktı, ışığı köyün batısı tarafa yayıldı.

Arkadaşları üzücü bir şey konuşmuş gibi susunca İbrahim sopayı yukarı kaldırdı, diğerleri de kazların sıraya girdiği gibi dizildiler, eğilerek dayanın altından geçtiler.

Acele etmeleri için gaz veriyormuş gibi Koban suyu şırıldayarak taşları birbirine vuruyor, yer altınca vurulmuş tüfek gibi ses çıkarıyordu. Arkadaşlar çocuğu avluda bırakıp ikiye ayrılarak çitten atladılar. İbrahim tek başına kalınca “beni adam yerine koymadan kendileri gidiyor” diye sinirlendi, kavgacı hindi gibi köpürdü, bir süre öylece durdu. Ama ablasını hatırlayınca elini silkti, pravlen taraftan ışık vurduğunu görünce sessizce ayaklarının ucuna basarak pravlenin kapısına ulaştı. Taş merdivenlerin ortasına gelince “kı kı” diye sesleri işitti, arkasına dönüp baktığında avlunun yukarı tarafında bir karaltı kazları kovalıyordu. Kazların sesini işittince mi yoksa başka bir şeye mi merak ettiler pravlenin içinden masaların gürültü sesleri geldi. Kapının kilidini kapıp kazlara varan Battal gürültü koparmak için kazları kovalıyordu.

-Boş kalmışlar yanlarına gittiğimde, önüme bekçi çıkana kadar kazların yanında saklanayım diye kapıyı açınca hepsi fırlayarak dışarıya kaçtılar, şimdi de topalayama çalışıyorum onları.

-Sen işine bak, kazları düşünme, ben bakarım onların çaresine, diye İbrahim kafası yere değene kadar eğilerek sonunda sopası ile uzanarak yanına gelen kazları durdurmaya çalıştı. Kazlar da feryatlarını kesti, ara sıra ses çıkararak koyun sürüleri gibi kulübelere girdiler.

İbrahim ayak seslerinden korkarak sağına baktığında kendisine doğru bir yığın karaltı geliyordu. Kuma sinmiş su gibi kaybola kadar tepesine iğne saplanmış gibi tabanına kadar sızladı, fakat kaçıp kurtulamayacağını anlayınca kaz kulübesinin kapısına saklandı.

Nögerleri de gelip gelip İbrahim'in yanına üşüştüler.

-Eyvah, kucağına ateş düşmüş gibi Battal ürktü, duvarın önüne bakıp arkadaşlarını uyarmak için arkasına baktığında İbrahim kaslarını tutarak gülüyordu.

-Nereden çıktın sen hayırsız, burada mıydın deminden beri diye ilk önce İbrahim sordu.

Ben kazları bekliyorum, burada bulunmamın size zararı yok, fakat sizin böyle “yiğitliğinizden” Badimat daha çok durur burada.

Battal öyle boşuna korktuğundan utanarak kendini aklamaya çalıştı:

-Buraya gelip duvara saklanınca sağ ayağımın dibinde bir şeyler kıpırdadı da ne oldu diye...

Ya Battal, kuru ayakkabıların ile ayağıma basarsan sağ ayağının değil iki ayağının dibi kıpırdar. Ben sizin kim olduğunuzu kestiremeden burada saklanırken Battal farkında olmadan ayağıma bastı, korkmasın diye kendimi tutuyordum. Fakat Battal ayı gibi yerinden kıpırdamayacağını anlayınca yavaşça ayağımı kurtarmaya çalışırken hızla çekiliverdi. Ben...

Biynöger’in utandığını görünce lafı başka tarafa çevirdi:

-Artık durmayalım burada, ay ışığı mezarlardan geçti, böyle kaplumbağa gibi hareket edersek bir şey yapamayacağız, ay da yakınlıyor.

-Geç kalmayacağız, daha önce dediğim gibi ikişer ikişer olarak hapisanenin iki köşesine gideceğiz, önümüze rastlayan askeri sessizce yere sereceğiz, sonra da kapıyı açıp Badimat’ı kurtarıyoruz, dedi Kanamat arkadaşlarından uzaklaşırken.

-Kanamat, senin dediklerinin duyduk ama dediğin gibi olmaz! Tamam diyelim ki bir gidip iki köşedeki askeri bayılttık, kapıdaki asker bu durum karşısında bir şey yapamazsa da en azından yayğarayı basar. O yüzden kapıdaki bir çaresini bulmalıyız, diye Biynöger sırtını duvara dayadı.

Acele işe şeytan karışacağını anlayan Kanamat öfkeden iki elini arkasına alıp **iki butuna közüv tayana** cesurca söyledi:

Kaz kulübesinin önünde böyle birbirimize bilmece anlatırsak kimse bize hapisanenin kapısını ardına kadar açıp “gelin sizi götüreyim” demez. Elimizden geleni yapmaya çalışalım. “Olmayan toydan ayrıl” demişler, korkanlar gelmesin benim peşimden, diye ayağa kalktı.

Onun öyle demesi diğerlerinin zoruna gitti, peşinden kız kaçırmaya gidiyorlarmış gibi toplanmaya başladıklarında, İbrahim, Kanamat'ın önüne geçip kemerinden tutarak konuştu:

-Aklıma bir şey geldi, uygun olmazsa bırakırsınız. Siz dördünüz iki köşeye didersiniz, ben de kapıdaki askeri siz kapıyı açınca sessizce yere sereceğim, bunun için bana Biynöger'in siyah cepkeninden başka bir şey istemiyorum.

Hepsi çocuğun dediklerine itiraz etmeden dinlediler.

-Ben cepkenimi verirsem ne yapacaksın? diye sordu Biynöger.

-Bir şey yapmayacağım, çitten atlayarak hapisenin kapısına gider, kapıda bekleyen askeri yanına gelir cepkenle başımı saracağım, üzerine binerim. Sen cepkenini verirsen ayaklarına dolanmaz, rahat yürürsün dedi.

Biynöger'in cepkeninin yakasından tutarak:

-Ben bu çocuk kolay biri değil, iyi ki o var şansımıza diye kaç kere söylemiştim size Battal.

Biynöger, İbrahim'in fikri mantıklı mı diye düşünürken Battal cepkenini çıkarıp İbrahim'e uzattı.

Arkadaşları bakarken cepkeni omzuna alıp duvara tırmanmış kedi gibi İbrahim çitlere tırmanmaya başladı.

Çocuğun çevikliğine, yaratıcılığına diyecek bir şey bulamadılar, hallerinden utanarak hapisenin iki köşesine doğru yürümeye başladılar.

ON ALTINCI KISIM

Pravlenin salonunda insan o kadar çok değildi, odanın ortasında köpürmüş sabun köpüğü gibi lamba yanıyordu. Ak ketenle kaplanmış masa da odanın ortasında kurulmuş, etrafında muma üşüşmüş arılar gibi bir avuç insan oturuyordu.

Hizmetçi kadın mavi önlüğüne sık sık elini silerek buhar fişkırarak tabakları masaya getiriyor, boşalmışları da geriye götürüyor. Mutfağın kapısını açtıkça kavrulmuş soğan kokusu odaya dağılıyor, Murtaz'ın da ağzının suyu akıyordu.

Fazla ışık gelmese de pencerenin yanındaki masada dört tane yağlı mum yanıyordu. Gözünü soğan acıtmış adamın gözyaşları gibi erimiş yağlar fenerin dibine damlıyor, damladıkça da buzlanmış şelale gibi damlaları donuyor hemen. **Koşula da buzlay** yağlı mumun aşağı tarafı buztepesine benzemişti.

Masanın bir tarafında göğsü açılmış **duppurda etilgen kapnaça**, saçı düzgünce taralmış, ağzının iki tarafında iki altın dişi parlamış bir kadın gümüş çatala yem arayan tavuk gibi tabaktakileri geçiriyordu.

Kaza ketib patates ile ete ağzına bulaştırarak ve koklayarak söyledi:

-Daşa'ya ne yapsan da koyun kokusunu gider diye kaç kere söylemiştim! Hiç de dediklerimi yapmıyor. Baksana, ben bu eti nasıl yerim Kostya! Ağzıma koyarken koyun kokmaya başlıyor.

İrine bakıp da tiksinen insan gibi yüzünü buruşturdu, yanında oturan kelin burnuna çiğnenmiş eti götürdü.

Kendisi kuzu etini parça parça ederken **geben baş** karısının gönlünü almak için Kostya:

-Gerçekten de kötü kokuyor, senin bu kokmuş dağlıların yemeğinden tiksindiğini bilerek valize yiyecek bir şeyler koymuştum. Yemek istiyorsan getireyim mi? diye sinsize gözleriyle baktı.

-Bırak, boş ver, uzak yere yolcu olanlar, kurbağayı, yılanı da yerler diye kitaplarda yazılır. Bu kaya deliğinde fazla kalamayız. İğrenirsem de seni kırmamak için yemeye çalışacağım.

Sözünü bitirince koyun etinin kokusundan tiksinen **gebenbaş** “istemem yan cebime koy” dedikleri gibi istemeyerek yapsa da tabağını temizleyip kenara itti.

Bir süre sonra iyi korunmuş şarap kızararak masaya getirilince iki elini **kapnasına** uzatarak:

-Daşa, Daşa, ben zorlansam da yerim diye Kostya'ya söz verdim, getir bana bana o etten diye bağırdı da **kapna kalarga** hazırlanmış tırpancı gibi çatalı eline alıp yemek gelecek kapıya bakarak oturdu.

Apanas yaralanınca bu masadaki kafası hacı sarığı gibi beyaz olan adam dağlılardan hesap almaya gelmişti. Köye askerleri ile gelmiş, Kanamat'ı bulunuz

diye köyün yarısını soyup sopadan geçireli tam bir hafta olmuştu. Dağ koyunlarının eti kokuyor dese de her gün iki-üç koyun kestirmezse davul çalmış gibi ayaklarını yere vurarak ağzına geleni söylüyordu. Etrafında dolaşan insnlarından biri yanına gelirse onu dövmeğe çalışıyor. Kapının önünde ayakta dikilen Murtaz, Biymurza yaralanalı onun yerine geçmişti, kel kafalının dediklerini yerine getirmediği zaman birçok kere onun altın yüzüklü yumruklarından yüzü morarmıştı. Fakat kendisi yüzünün morarmasını karşısına çıkan köylülerden çıkarıyordu. İşe başlayalı Murtaz vergi için tas, kazan topluyor, sonra akşam olunca kazan sahipleri ipe bağlayarak koyunlarını getirir eşyalarını geri almak için. Murtaz'ın hoşuna giden şey de bu idi.

Onun için mahallelerde dolaşarak kazan, tencere toplar, topladıklarını da sırtında şingirdatarak taşır, pravlen tarafa askerlere götürür. Kirli bıçağını bir eliyle tutarak burnunun dibindeki pamuğa benzeyen iki bağı yukarı kaldırmaya çalışarak askerin komutana gitmesi gibi gidiyor.

Kadınlar ona çok lanet ediyorlar, fakat hiçbir etkisi olmuyor, aksine Murtaz'ın karnı büyüdükçe büyüyor. "Tükürük kafa kırmaz, lanet göz çıkarmaz" atasözü tam ona göre söylenmiştir, yoksa herkesten çok beddua işiten onun başına bir şey gelirdi bugüne kadar.

Murtaz'ın huyu her gün değişiyordu: bir huyu da ondan başkanın yardımcısı, ya da yukarıdan gelen yönetici. Dediğim dedik olmazsa yumrukla burnunu morartır. Dövüleceğini hisseden köpek gibi yanına geliyor, kuyruğunu sallayarak sahibine şımarıyor, kulakları kıpkırmızı olmuş, burnu da yüzü de morarmış, sırtarak askerleri selamlıyor. İkinci özelliği de vergi toplamaya çıktığında ya fakirlerle konuştuğu zaman ortaya çıkar; o zaman yanında kirli bıçağı, sırtında da kenarlarına yumuşak deri işlenmiş ipek cepkeni olmazsa kimse Murtaz'ı adam yerine koymaz. Duvara tırmanmış kedi gibi bıyığa benzeyen iki tüyünü yukarı burarak taraktan ürkmüş tay gibi boynunu eğer, göğsünü öne atılmış çanak gibi germeye çalışır, kazana atılmış taş gibi ses çıkararak konuşur. Oraya buraya ayağa kalkmadığını görürse gelip hesap sormaya kalkışır.

-Bacım, yere yapıştın mı ne oldu, saygın biri geçerken ayağa kalkmayı bilmiyor musun? Hı, Aşımkul'un karısı, görürüm seni diye hemen koltuğundan bir kağıt

çıkartıp okumaya başlar: “Hayvanlar için tümen, vergi için üç tümen, ineğiniz için de...” diye saymaya başlar.

Murtaz’ın geçtiğini görmeyen başı derde girmiş bir kadın dikkatsizliğine üzülerek Murtaz’ın önüne geçerek söyledi:

-Oo kurban olduğum beyim, bana yazıklar olsun, kör olası senin geçtiğini görmedi, çocuğun babası bugün çiftlikten gelmişti, gidip sizinle görüşmeye hazırlanıyordum, dedi.

“Size gitmeye hazırlanıyordum” sözünü işitince, buna da “çocuğun babası çiftlikten gelmişti” eklenince Murtaz gözünün önünde kuzu olmazsa da yağ, peynir canlandı, etrafında elini göğsüne koyarak yalvaran kadınlara:

-Sizi adam edeceğim diye canımdan bezdim, diye kız istemeye gelmiş damat gibi kirli kırmızı peçetesi ile alın terini sildi, iki polisi de peşine takarak ve bıçağını sarkıtarak gitti.

Kel yöneticiyle nasıl görüşsem diye kapı arkasına bitkiden yapılmış süpürge gibi dayanarak duran işte bu Murtaz idi.

Bir başka şarap şişesi de boşalıp çeşit çeşit yemeklerin gelmesi hde kesilince kel kafalı, karnı patlayacakmış gibi gözlerini ardına kadar açtı, oturduğu sandalyeyi gıcırdatarak ayağa kalktı da Murtaz’ın önüne gelip:

-Sen benim kim olduğumu biliyor musun? Ben sizin köyünüzden daha büyük köyleri koçun boynuzu gibi bükümüştüm, diye parmaklarındaki altın yüzüklerini parlatarak el işareti ile gösterdi.

-Bahçe cadısı gibi niye dikiliyorsun burada? Kıyamıt’a yardım etmemiz, o kaçağın kime sırrını söylediğini öğrenmemiz, nereye saklandığını bulmamız gerek. Askerlere yakalınca iki elini arkasına bağlatıp ayaklarına zincir vurdurarak getirmemiz gerek. Apanas’ı yaralayıp da yaka sıyırmayı umut etmeyin, kaçak delikanlı yarın bulunmazsa senin sırtından kayış alırım diye parfüm ile şarap karışık kokmuş yumruğunu Murtaz’ın burnuna diredi.

-Bana tilki gibi sırtıma, senin gibi uzun kulak eşeklere ders vermiştim, sana da öyle yapacağım. Şimdi ne yapsan ne etsen de gidip Kıyamıt’ı çağır buraya! Yarın kaçağı getirmekten başka çarem yok, hadi defol! dedikten sonra eski yerine geçti,

karısı telli kopuz çalmaya başlayınca eşlik etmek için hırıltılı sesiyle şarkı söylemeye başladı.

Bir süre sonra kafasına bıçak saplanmış gibi Murtaz'ın beti benzi attı.

-Kim olsa da birileri kapıları kilitlemiş, çekip açamadım, avludan sesler geliyor beyim, sizin için bir şey yapabilir miyim, diye gelmiştim diyerek kel kafanın yanına gelip dikildi.

Kel kafa yanlışı mı duydum diye Murtaz'a baktı, karısının elinden düşmüş kopuzu bakıp ayağa kalktı, yürüdükçe yüzü yanakları titriyor, yumruklarını sıkarak ve Murtaz'ı önüne katarak askerlerin yattığı odaya gitti. Ayaklarını yere vuruyor, kovadan dökülmüş kirli su gibi ağızından da kirli laflar dökülüyordu:

Bizim etrafımız kilitlenince siz buraya gelip domuz gibi yatıyorsunuz. Birer birer saat avluyu bekleyin, sonra olup bitenden haberdar edin beni! diye askerlerin arkasında duran beyaz başlıklıya emir verdi. Sonra çizmasının zincirlerini şingirdatarak salona geçti.

Askerler birbirine üşüşen hasta koyunlar gibi kapıya üşüştüler. Kapıyı açamayınca pencereden atlayıp etrafa baktıklarında hapishanenin iki köşesindeki bekçi ağızları bezle tıkanmış, kapı ise çoktan açılmış içeride kimse yok, sadece kafası cepkenle sarılmış bir bekçiyi gördüler.

Kırmızı kumaşı gören boğa gibi bir süre bakarak durduktan sonra canlılara vuruyormuş gibi boş yere kurşun sıktılar, oraya buraya koşuştular. Fakat hiçbir şey bulamayacaklarını anlayınca:

-“Ben biraz önce bir şeyler duymuştumda sana söylememiştim” diye birbiriyle konuşmaya başladılar.

Murtaz, kel kafata tek başına gitmekten korktuğu için kuyruğu komuş köpek gibi Kıyamıt'a koşa koşa gitti.

ON YEDİNCİ KISIM

Askerler köyün içine kurşun sıkmaya başladığı zaman Kanamat'ın arkadaşları, arkadaşlık borçlarından kurtulup Kanamat ile Badimat'ı köyün dışına kadar götürdüler, evlerine dağıldılar.

Vakit gece olduğunu belli ediyormuş gibi soğuk rüzgar esiyor, uzaktan gelen suyun sesi ve ağaçların hışırtısı geliyordu. Kimin ise de görünmeyen bir el, dağın arkasından tası uzatmış gibi dağdan ay yükselince Kanamat ile Badimat el ele tutuşarak avcılarının kovduğu geyik ile maral gibi kısa kısa nefes alarak köyün yukarısındaki tepeye çıktılar.

Nefes aldıktan sonra acı çekerek arkada kalan köylerine iyice bakmak için yanlarındaki pürüzsüz bir taşta oturdular.

Ayak sesleri kesildiği zaman ara sıra rüzgar esiyor, suyun sesinin dışında mezar sessizliği gibi dört tarafta ölü gibi sessizlik. Keçeden yapılmış ev olmalı, çürük odunun kokusunu rüzgar getiriyordu. Üşüdüğünü belli ediyormuş gibi ay da bulutlara saklandı, loş karanlıkta kurşunlar sıkılıyor, taslar zıngırdıyor, kaburga deliğinden girmiş poyraz gibi itler ulumaya başladı. İlk önce Badimat, onun arkasından da Kanamat gökyüzüne baktıklarında ayın bir tarafı sanki yanmış gibi görünüyordu.

Dışarıya fırlayacakmış gibi atan kalbi yatıştıramayan Badimat:

-Aah, ben zavallı, ayı cadı yakalamış, baksana ayının etrafını bekleyen av köpekleri uyuyunca bir tarafını yemişler. Bizim leğenimiz olsaydı yükseklerle çıkıp köpekleri uyandırırıldık deyince hapiste kaldığını hatırladı, gerçekten de cadaloz karı başımıza bela getirmesin diye Kanamat'a sokuldu korktuğundan.

Kanamat gözünü aydan ayırmadan söyledi:

-Ayı tutan gerçekten de cadaloz karı ise de o Kıyamıt'a hiç benzemiyor. Ben şimdi ayı koruyon av köpeklerinin yanında olsaydım uyuyarak ayı cadıya yedirdikleri için onlara **aşhı çum tayaknı cetdirmey koymaz edim.**

Leğene vurmalar durunca arada bir köpek uluyor, ayın bir kenarı ateşte yanmış gibi simsiyah oldu, sonra kum ile ovulmuş bakır leğen gibi ışık saçarak eskisi gibi tam oldu.

Üşümeye başlayan Kanamat:

Cadı ayı yemiş demeleri gerçek değil, bak karaltısı gidince eski haline döndü. Kurt koyunu kapınca arkasına azıcık bir parça bırakır. Nasıl bir şey olsa da ay ile ilgili başka bir şey olabilir dedi, cepkeninin eteği ile Badimat'ı sarmaya çalıştı da oturduğu yerden ayrıldılar. Soğuk iyice şiddetlendi, Badimat çok titrediğini belli ederek:

-Galiba, ne bileyim, efendiler oruç tutmayanlar bakarsa cadı yakalar diye anlatırlardı. Güneş ya da ay tutulursa hep karanlık basar diye korkuyorum.

İkisi birbirine sokularak dağ tarafa yürümeye başladılar, onların aşkını biliyormuş gibi gölgeleri onlardan önce ırmaktan atlayıp ormana doğru saptılar.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ KISIM

Tuvar köz gibi hapishanenin penceresinden güneş ışınları geliyordu. Abdul-Kadir'in önündeki ayna parçalarına yansınca duvarda titreyen tavşan gibi zıplıyor ışınlar. Abdul-Kadir tıraş olduğu zaman aynayı aşağı yukarı tutunca yanındaki arkadaşlarının gözleri kamaşırdı.

Batnarnı altında beşi sabahtan akşama kadar kafalarını kaldırmadan kağıt oynarlar. Ne zaman bakarsan kirli peçetelerinin içinde ufacık kuruşlar görünür. Beşi de birbirine eşlik ederek gecenin soğukunda ateşin çevresinde toplanmış adamlar gibi büyük bir hazineyi birbirinden saklıyormuşçasına bir elleriyle kağıdı tutup diğer eliyle de kapatmaya çalışarak kimseye çaktırmadan yanındaki kağıdına bakmaya can atarlar.

Abdul-Kadir'in yanındaki, göbekleri yırtılmış, çenesinde üç, dört uzun sarı tüyleri var, kafasını ise ensesine kadar uzatarak ateşte pişmiş gardoş hıçın gibi kozunu tutuyor elinde, kağıtları gitmeye başlayınca da kaçacak tavşan gibi etrafına bakmıyor. Yaşlılarda koz göremeyince kirli peçetesindeki kuruşları kapmaya çalışan yanındaki delikağızlı fark edince boğazından tutup yere yıktı. Herkes

birbirlerine girince Abdul-Kadir tıraş olmayı durdurup taş evin dibinde şingirdayarak dönen bakır kuruşları topladı.

Kavga edenlerin bazılarının kırılmış burnu kanıyor, bazılarının gözü morarmış, kirli sarı saçları alınlarına dökülmüş, karınları, dirsekleri yırtılmış, kuruşları kim aldı diye birbirine yiyici gözlerle bakıyorlardı. Abdul-Kadir ise bakır kuruşları torbasına koymuş, hiçbir şey görmemiş gibi kırık aynaya bakarak tıraşına devam etti.

Delikağızlı gülümsemek için kirli dişlerini gösterdi, morarmamış sağ gözüyle arkadaşlarına işaret ederek Abdul-Kadir'ı gösterdi. Bunu gören çenesinde üç, dört sarı tüyü olanı ezilerek yanına gelip Abdul-Kadir'ı dürttü:

-Hey müslüman, parayı ver! diye korkmadan onun yanına vardığına böbürlendi, Abdul-Kadir arkasına bakana kadar atlayıp yerine geçti.

Hiç acele etmeden hapiste uzattığı siyah sakalını sıvazlayarak ve araba halkası gibi göğsünü gererek sordu:

-Kimdi benden para isteyen?

İnce saçlarına taramış gibi çeki düzen verdi, kaşlarını çattı, kudurmuş boğa gibi gözlerinden ateş püskürterek baktığında beşi de gidip batnarın altına yerleştiler, kalan kuruşlarını biriktirip, dağılmış, kenarları dökülmüş kağıtları toplayıp gene oyuna başlıyorlar.

Abdul-Kadir kendisini beğenerek eski iç gömleğini başına sardı, sakalını sıvazlayarak bir süre aynaya baktı, karnı doyan eşeğin anırması gibi deminki yaptığına gülerken arkadaşlarını bir kez daha korkuttu. Sarığını çıkarmadan gözlerini yarı kapatarak kağıt oynamadan oynayanları seyretmekte olanların yanına gidip sordu:

-Baksanıza, ben şeyhe benziyor muyum?

Diğerleri ağızları açık baktılar, delikağızlı:

-İki omzunda kanatların olsa sabun köpüklerine konan şeyh resimlerine çok benziyorsun diye gülmeye çalışarak delik dudakları ile sırttı.

Sarık bozulmasın diye bir eliyle ensesini tutarak bir eliyle de sakalını sıvazlayarak:

-İşlerim tersine dönüyor, hayatımda hiç şeyh olmadıktan sonra nasıl benzetirim, diyerek küçükken ezberlediği kuran ayetlerini coşkuyla okumaya başladı. En heyecanlı yerine gelince bekçi, koğuş kapısının deliğinden tek gözü ile baktı:

-Burası cami değil, boğa gibi böğürme burada! Bir de dediklerinin etkisini artırmak için delikten sopasını da gösterdi.

Görüyor musunuz arkadaşlar benim gibi bir mahpusu şeyh yapmazlar diye kaslarını tutarak güldü.

Abdul-Kadir'ın hapiste oturduğundan beri üç sene bitip dördüncü senesine giriyordu, serbest bırakılacağına da bir buçuk ay kalmıştı. On beş, yirmi yaşına, akli başına gelene kadar her türlü suç işlemişti. Komşusunun buzağısını çalmaktan cinayete kadar işlemediği suç kalmamış.

Başı azat edilmeden önce çok kafa yorar, acemice hırsızlık yaptığını anlardı. Hırsız olduktan sonra her şeyden vazgeçmeli, uyumayı, dinlenmeyi unutmalı. Mal sahibinin eline geçersen acımasızca falakaya yatırır.

Eğer tanımadığın ya da senden iyilik görmeyen zalimin tuzağına düşersen etmediği işkence kalmaz, acımasızca hapse tıkar. Bunun gibi şeylere karışmaktansa şeyh olmak iyi bir şey olduğunu düşünür, onun için buradan çıkmadan önce şeyhin hayalini kuruyordu.

Hapisten kurtulunca şeyh olursa ne yapacağını, nasıl davranacağını düşündü, eski gömlekten yaptığı sarığı kafasından çıkarmayı unutup, kendini bir şeyh olarak görmeye başladı, yeşil cüppesi, bembeyaz ipekli sarığı ile köyün etrafında dolaştığı, altın akçelerin cebine yağdığını sevinçle gözünde canlandırırken uykuya daldı.

“Kozu kağıtların arasından çaktırmadan kaptığımı gördüm” diye delikağızlının feryadından uyandığında çenesinde üç, dört sarı tüyü olan göğsünde haçı ile Abdul-Kadir tarafa bakarak oturuyordu.

Onun asık suratını beğenerek aklına şöyle bir şey geldi: biraz zaman sonra benim sakalım da onun gibi uzanacak, bir de yeşil cüppe ile beyaz sarığım olsa kimseden korkmayacağım, her yerde şeyh olabilirim diye sevincinden ellerini ovarak oturanlara bağırdı:

-Hayvan herifler, bitli hırsızlar, bırakın şu kağıt oyunu, yakında sizden ayrılacağım, az zamanım kaldı, kalkın da herkes işlediği suçu anlatsın birer birer diye kendisi de ayağa kalktı, tekme atarak ellerindeki kağıtları dağıttı.

Delikağızlı karşılık vermek istedi fakat Abdul-Kadir'in kaşlarını çattığını görüp hınzırca sırttı, diğerlerinden önce yerine geçti.

Batnarda oturacak yer bulamayınca önde oturan ayakkabısı ve gömleği yırtılmış sarı sakallıyının karnına dürterek:

-Sen başlat! diye emir verdi.

Oturanlardan medet umarcasına baktı, kimse ses çıkarmayınca ensesini kaşıyarak çaresizce anlatmaya başladı:

-Benim suçlarımın sizin dikkatinizi çekecek bir yanı yoktur ama yine buraya nasıl geldiğimi anlatayım:

İvır zıvır çalarak tutukladım, süremi doldurup çıkınca hiçbir şey çalmamaya söz verdim kendi kendime, köydeki zengin bir dükkân sahibine işe girdim. Çalışmaya başlamadan önce şöyle anlaşmıştık: ben eşyalarına, atlarına bakmaya, o da aylık için iki som vermeye ve karnımı doyurmaya söz verdi. Ay sonunda iki somu babaanneme verir, kendim aç, çıplak kalsam da dayanmaya çalışırdım.

Bir gün dükkâna beş araba dolusu un geldi. Dükkân sahibi beş kuruşum gitmesin diye yardımcı tutmadı, unları çabuk taşımamı emretti, tek başıma üç çuvalı üst üste kaldırarak merdivenlerden çıkarken yırtık eteklerime ayağım dolandı da yere düştüm, kaburgalarım kırıldı. Çuvallar üstümü bastı, kalkmaya çalışırken sahibim çabuk yürümüyorsun diye çizmesiyle yüzüme tekme attı, yarım ay maaşımı vermedi. Babaannem bitkilerle kaburgamı iyileştirdi, gene iş aramaya başladım. Fakat dükkân sahibi benim yaptıklarımı herkese yaymış olmalı, kimse beni işe almak istemedi. Tam bir ay iş aradım geze toza. Sabah yola çıkar akşam ağzıma bir lokma koymadan eve dönerdim, anamı açlıktan ölmüş bulmayayım diye korktuğumdan eve gelmediğim, dışarıda uyuduğum günler de olmuştu.

Bir gün akşamüstü hakkımı yiyen adamın dükkânında birçok insan toplanmış, ezile büzüle gittim onların yanına, insanların arasına karışarak pamuk kumaşların arkasına saklandım.

Kimse fark etmesin diye nefesimi tutmaya çalıştım, alışverişe gelenler dağılıp gidene kadar oturdum.

Dükkânın içinde neler varsa hepsinin yerini iyi bilirdim, yavaş yavaş gidip paranın bulunduğu kutuyu buldum, tüm parayı cebime koydum. Deminden beri baktığım helvadan biraz yiyeyim diye rafı tutarak öteki tarafa geçerken rafın kenarındaki cam tabaklar gürültü patırtı ile yere döküldü, bir kısmı da benim üstüme yağdı. Ne yapacağımı bilemeden dururken kapı açılıp elinde ışıkla, göğsündeki altın zincirini parıldatarak dükkân sahibi polislerle birlikte geldi.

Dükkân sahibinin altın yüzüklü şişman yumrukları hala gözümün önünde. Ondan sonra ne olduğunu hatırlayamıyorum. Kendime geldiğimde kan revan içinde işte burada yatıyordum, diye hikâyesine son verdi.

Abdul-Kadir anlatıklarının başından sonuna kadar ağzını açarak dinledi, esneyerek kendi yaşadıklarını düşündü, sonra sarı sakallıya bakarak:

-Senin yaşadıklarını görüntüne, yapına bakınca tahmin etmiştim, diye yerinden kalkmaya doğruldu fakat delikağzılı, bu kabadayı kara sakallının neyin nesi kimin fesi olduğunu merak ediyordu çoktandır, bugün tam zamanı geldiği için eteğinden çekerek rica etti:

-Senin de serbest bırakılacağına az kaldı, bir buçuk ay sonra bizden ayrılacaksın. Biz de seni yakından tanımak istiyoruz, yaşadıklarını anlat sen de diye merakla baktı ona.

Abdul-Kadir hiçbir zaman birilerine başından geçenleri anlatmazdı. Fakat bunca zaman birlikte kaldığı insanlar rica edince anlatmadan kurtulamazdı. Ayağına diken batmış gibi yüzünü ekşiterek anlatmaya başladı:

-Hatırlıyorsam, on beş adamı soymuştum, ne kadare evi soyduğumu hatırlayamıyorum. Birçok suçla tutuklandım, sormazsanız da alnımdaki çizgiler söylüyor zaten. Bu şehire geleli altı sene oldu, her gece soyguna çıkardım, fakat şehirin başkanıyla iyi anlaştığım için polisler işlediğim suçları görse de görmemiş gibi yapar, hiç dokunmazlardı bana. Dediğim gibi altı sene boyu hırsızlık yaptım, aşırıdıklarımın yarısını şehir ymneticisiyle paylaştım, istediğimi yiyip içtim. Bir de yöneticinin karısı bensiz yaşayamaz oldu. Kendisi şarap fıçısı gibi, dudakları sığır böbrekleri gibi olan bu yenge, parfüm kokarak bana doğru gelirse sanki timsah

geliyormuş gibi ürkerdim. Fakat kocasını beğendiğim için ses çıkarmadan dayanıyordum. Başka yere gidersem de burası gibi rahat yer bulamazdım.

Torbam parayla dolunca ben de yerimde duramazdım, ben dışarıya çıkınca kadın da av köpeği gib benim yolumu gözetler, nereye gidecek diye peşimi rahat bırakmazdı. Ama o, kaplumbağa gibi yürürken ben tavşan yürüyüşü ile yolu şaşırtırdım.

Bir gece bir evden altın, gümüş tabakları aşırıdım, sevdiğim bir kızla evimde dinlenirken kapı açılıp yöneticinin karısı girdi. Bir süre etrafa baktıktan sonra devenin kustuğu gibi yüzümüze tükürerek gitti. Bu şişkodan bir zarar gelmeye diye ödüm koptu, fakat evi yıkılası, bir kaç sene “benim iyiliğimi gördü, bir şey yapamaz” diye endişelerimi bırakıp uyudum.

Ertesi sabah yüzüme soğuk bir şey dokunduğundan uyandım, baktığımda bir polis ayakta dikilerek çizmesinin burnunu burnuma koyarak durmuş. Yerimden fırlayıp polisi yere serecekken dört polis girdi içeriye, ikisi evi arayıp taradılar, ikisi de sevgilimi giyinmesine izin vermeden ortaya almış, dün hediye ettiğim altın bileziği elinden zorla aldılar. Gücümğz eşit değildi ne yazık ki, benim yerimde başka biri olsa da teslim olurdu. Polislerin önünde boynumu bükerek iyice dayak yedikten sonra işte bu koğuşa düştüm. O gün bu gün sizinle birlikteyim, işte böyle diye sözünü bitirince delikağızlıının sırtına vurup ayağa kalktı.

-Hikâyemin en heyecanlı yerini anlatmayı da unutmuşum. Yargılandığım zaman bir yaşlı savcı üst takma dişlerini düşürünce tükürükleirini saçarak davayı okurken şehir yöneticisi ile karısı en önde oturmuş, fısıldaşıyorlardı. Kadın, bir çaldığım bileziklere bakıyor, bir bana bakıyor. Sarık olarak kafasına geçirdiği gömleğini çıkarıp atan Abdul-Kadir gözlerinden ateş fışkırtarak bağırđı:

-Onlarda hiç vicdan var mı? Şimdi ben kendimi şeyh sanarak akıllı vicdansız olmaya başladım, diye yere attığı gömleğini geri aldı, arkasına baktığında bekçi kapıyı açmış, hadi gel diye eliyle kapıyı işaretliyordu.

İKİNCİ KISIM

Yağmur yağmayalı epey zaman olduğu için evin çatıları sararmaya başlamıştı. Gökyüzü masmavi, hiç bulut yok. Kapının önünde güneşten korunmak için yatan eşeği sinekler rahat bırakmıyor, üstü başına üşüşüyorlar. Durmadan kuyruğunu sallayarak onları kovmaya çalışıyor, ama üzerinden uçup karnına konuyor, vızıldıyorlar, eşek de kafasını sallıyor, ayaklarını yere vuruyor.

Mölehan, leğenle çamaşır suyunu avluya dökünce “sen ne zamandan beri böyle oldun” diye kendi kendine konuşarak aceleyle eve girdi. Temurka, tabak yapmak için sert ağacın içini kazıyarak ocağın yanında oturuyor, Tavlan da onun sağ tarafında oturmuş, bıçağını bileliyordu, Temurka kafasını kaldırıp Tavlan’a seslendi:

-Sen de bizim gibi bir fakirsin, bizim yabancımız değilsin, sağolasın, bana doğru fikrini söyle. Karım evde ekmek olmasa da İbrahim’in boş boş dolaşmasını, çalışmamasını istiyor, ben de ona “bu çocuğu kadı, hacı yapamazsın, elin kapısında çalıştıralım onu, çoban olsun” diyorum.

Eski yün sarıkları kurutmak için asarken Mölehan kızarak söyledi:

-Zaten evde tek erkek çocuğum kaldı, ölsem de kendim çalışırım, çocuğu ekmek için çalıştırıp da yıpratmam, azıcık ömrümüz kaldı, ondan gelen hayırı görmedim, okusun adam gibi, soğukta aç kalmadan başının...

-Yeter artık duymuştum daha önce de bunları, senin yüzünden kızcağız tutuklandı, diye Temurka öfkelenmeye başladı, Mölehan başkasının gözünün önünde kavga etmeyelim diye kendini sainleştirmeye çalıştı.

Temurka karısının küstüğünü anlayınca Tavlan’a söyledi:

-İşte sen de bize danışmaya gelmiş gibi gelmişsin, “adam bulamazsan şapkana danış” demişler. Bunu dememin sebebi sen de gün görmüş, feleğin çemberinden geçmiş adamsın. Sana akıl danışıyorum, bana yardım edeceğine inanıyorum, uzun zamandır düşünerek şöyle bir karara vardım: İbrahim’i yarından geciktirmeden senin akrabaları Cummaklar’a işi vermeyi düşünüyorum, kendim de yaşlı başımla Taşçı ile anlaşmayı düşünüyorum. Ne dersin, aklına gelenleri söyle, diye Tavlan’ın görüşünü istedi.

-Doğrusunu söyleyeyim, hesabı bilmeyen ben, nasıl olur da size akıl öğretilir, ama yine de, Mölehan, evin reisinin dedikleri doğrudur, çocuğu köyde boş boş

dolaştırmanın bir faydası yoktur. Çoban olursa kendi geçimini de sağlar dedi, yanındaki torbasından eski püskü peşetesini çıkarıp burnuna sızılan gözyaşlarını sildi. Atları sürerken fırtınada gözüne toz kaçtı, o günden beri durmadan gözyaşlar akıyor diyerek bezi torbaya yerleştirdi.

-Evet Tavlan, oğlum sana emanet, ona göz kulak ol, ben bugün Taşçıya gidip işe girmeye çalışacağım. Orta yaşa gelinceye kadar müslüman zenginlerin kölesi oldum, şimdi de az ömrüm kaldı, gavur zenginleri de bir deneyeyim dedi, Môlehan'a yan bakışlarla bakarak eşeğin örtülerini alıp evden çıktı.

Temurka dışarıya çıkıp evde Tavlan ile Môlehan baş başa kalınca kadıncağız ağlayası gelerek konuştu:

-Oğluma kendi çocuğummuş gibi davran kurban olayım. Çocuğun babası dediğini yapmadan duramaz, yoksa Cummakları ben bilmiyor muyum sanki? Onların eline çocuğu vermek yılanın önüne kurbağayı atmaktan daha beterdir. Kurban olduğum, kendisi de Taşçıda çalışacağım diye rusların eline gidiyor, tek çocuğum kalmıştı, onu da elimden alıyor. Düşünsene, ben talihsiz bir kadını, nereye giderim, nasıl yaşarım ben bunda sonra? diye Tavlan'ın önünde ağlarken Temurka karısına "kes ağlamayı" demekten utandığı için kapıya gelip bağırdı:

-Tavlan, sabah erkenden işe gideceksin, orada durma, çocuğun işlerine bak! Ben fazla kalmam, geleceğim, diye eşeği kırbaçlayarak avludan uzaklaştı.

Sabah erken tavuklar avluya toplamıldığı zaman Tavlan geldi, Môlehan ateş yakıp kakçık yapıyordu, İbrahim de giyinmiş, sol ayakkabısının bağını düzeltiyordu. Temurka'nın kapısından eğilmeden girilemez. Fakat Tavlan koyun, at güderken alışmıştı eğilmeye, zorlanmadan girdi kapıdan, "Evinize safalar" diye tenceredeki yemeğe bakarak oturdu.

-Aslan delikanlı, (Tavlan çocuklara hiç böyle demez) yaşlanmışım ben de, çarıklarını bağlarken gördüm seni. Ehh zaman... Ben de senin yaşındayken "**Bagatır talaga**" iki kere gidip gelirdim, hiç yorulmadan evde ne iş varsa hepsini yapardım dedi, yaşlandığını sanki ilk defa bugün fark etmiş gibi ak sakalını sıvazladı.

İbrahim ocağın yanında ellerini yıkarken:

-Özür dilerim, bu sefer geç kaldım, kayışlarımı hazırlamadan yatmışım, sabah onları ovmaya çalışıyordum. Merak etme Tavlan, seni memnun edecek bir gün gelir dedi, sandalyeyi Tavlan'ın yanına çekip su katılmış yoğurt ile kaka saldırdı.

Onlar yemek yerken Mölehan eteğinin ucuyla gözyaşlarını sildi, İbrahim'in elbiselerini toplayıp bohçaya koydu. Kadıncağz tek oğlunu bağrına basıp gözyaşları ile kafasını ıslattığını Tavlan görünce yemeğini yarı bırakıp gitmeye hazırlandı:

-Delikanlı, ben uzamadan peşimden yetişirsin, gençsin nasıl olsa dedi, sopasını beline sıkıştırıp, yemek falan yüklenmiş eşeği ayağı ele dürterek avludan çıktı. (Aslında hayvanları acıtarak dövmeği severdi Tavlan)

Güneş ormandan yükselince yolcular eşeğin yükünü indirdiler, yemyeşil tarlada mola verdiler. Çimende oturarak çarıklarını düzeltirken güneş ışınlar Tavlan'ın gözlerini kamaştırdı. Çarığını bırakıp güneşe selam verdi:

-Esselamün aleyküm!

Kime selam veriyor diye İbrahim, etrafına bakıp kimseyi göremeyince:

-Tavlan, kiminle selamlaşıyorsun, bakıyorum da kimseyi göremedim, dedi.

-Delikanlı, güneşin doğmasına selam veriyorum. Bir yığın insana selam vermektense güneşe selam vermek daha iyidir. Güşen olmasaydı hayat da olmaz. Güeniş değerini yaz, kış çoban olan insan bilir.

Tavlan kayış düzeltmeyi bıraktı, genç arkadaşının merakla bir şeyler dinlemek istediğini fark edince başladı hikâyesine:

-Ne kadar zaman oldu bilimiyorum, bir yaz Kıyamıt'ın çobanı idim. Her şey bugünkü gibi aklımda, gece koyunların yanında yatıyordum, sonra koyunlar ürktü domuz ürkütmüş gibi, yamçıdan çıkıp baktığımda **kök ala küçlü caşnay edi** biraz sonta Mingi-Tav'ın zirvesinden bir bulut geliyordu, bize ulaşana kadar zincirini koparmış köpek gibi bir fırtına koptu, çiftliği toz dumana çevirdi, ne kadar uğraşsam da koyunları durduramadım, başıma kova kova su dökmüş gibi yağmur yağdı.

-Sana yardım edecek kimse yok muydu? Diye sordu İbrahim.

-Kim olacak? Kıyamıt götürüp bırakmıştı, senden daha küçük bir çocuk daha vardı. Fırtına kopunca ağzı süt kokan bu çocuk nasıl yardım edebilir bana? Her şeyi karıştırdım, nerede kalmıştık? Diye sordu.

“Fırtına karışık yağmur yağdı, koyunlar ile birlikte aktık” demiştin, diye İbrahim hatırlatmaya çalıştı.

-Ha doğru sağol. Yağmur dinmeden yağdı gökyüğü delinmiş gib sanki. Koyunları toplamaya çarem yoktu, yağmur dindi, sabah da oldu. Sırtım sırlıklam. Sabahki soğuktan titriyordum, ateş yakacak imkânım yoktu, sonra pamuk gibi kapladı ovayı. Ne yapabilirim, hem açtım, hem tir tir titriyordum. Birinin malını bırakıp da gidemezsin. Öylece üç gün tarlada koyunlarla kaldım. Sonra bir sabah ne yazık ki şafak sökerken uyuyakalmışım. Koyun melemelerinden uyandıgımda koyunların yarısı toplanmış, sis dağılmış, güneş doğmuş. Görüyor musun delikanlı, güneşin nasıl bir değeri olduğunu, güneş doğmadan gün geçirirsem ne yapardım? diye İbrahim'den cevap bekledi. O ise sırtüstü yatarak başlığını göğsüne koyup gökyüzüne bakıyordu.

Eşeğin üzerindeki yükler ağır olduğu için bir tarafına sarkmış, kuyruğu ile sinekleri kovalayarak çimende otluyordu. Tavlan kahvaltı için yamalı eski heybeden kenarları yanmış patlamış mısırları çıkarırken İbrahim gökyüzüne elini uzattı.

-Tavlan, şu büyük kuşu görüyor musun? Biz buraya geleli tepemizde dönüyor, hiç gitmiyor. Gidip kayaya konuyor, ondan sonra bir ağaca, şimdi ise acele etmeden yamçı gibi kanatlarını açarak dönüyor. Ben şimdi onun yerinde olsaydım tüm dünyayı görürdüm, dedi İbrahim.

-Hangi kuş, benim gözlerim iyi seçemiyor, diye elini gözüne siper ederek baktı.

-Nasıl görmüyorsun, buraya bak! diye eliyle gösterdi, fakat Tavlan eski bezini çıkarıp gözlerini silip bakana kadar kuş dağın arkasına kayboldu.

-Göremiyorum delikanlı, gözlerim bozuldu. Büyük bir kuşsa akbaba olabilir, diyerek bezini cebine koydu.

Dolaşıyor serseri kuş, geçerken leş görürse yer, ikimiz bile leş bulamıyoruz, bulursak yerdik yolda, benim dişimden bir hayır yok artık diye mısıt tanelerini İbrahim'e uzattı.

İbrahim kuşun gittiği tarafa bakarak mısırın yarısını taşın üzerine bıraktı, buna Tavlan üzüldü:

-Delikanlı, **kurudan kuyruk da igidi**, daha çok yürümemiz gerek, kuş da kendisine gerekli olanlara bakar, sen onu düşünme, al o mısırları karnını doyor diye taş üstündeki mısırı İbrahim'e uzattı.

Tavlan mısır kırıntılarını sakalına akıtarak ağzındaki iki dişi ile çiğnerken, eşek otlamasını durdurup gürültüyü dinleyen koyun gibi kulaklarını açarak aşağı taraftaki geçit yola bakıyordu.

Çok geçmeden kızıl atını kırbaçlayarak ve altın **hazırını** güneşte parlatarak sağ elini de kaburgasına koymuş, dar geçitten Cummak'ın oğlu çıktı.

Attan inmeden, selam vermeden kaşlarını çatarak sordu:

-Çiftliğe gitmeden niye burada yan gelip yatıyorsunuz?

Başlığı giymeye yetişmeden ayağa fırlayan beli bükük ihtiyar yani yağmış kar gibi saçlarını ağarta atının önüne eğildi:

-Ne yapalım şehzadem! Yükü ağır olduğu için eşeği biraz dinlendirmek için mola vermiştik. Biraz yemek yedikten sonra kalkarız. Sen de in aşağıya, atını nefes aldır diye üzengisinden tuttu.

Cummak'ın oğlu ihtiyara bakmadan atının kaburgasına ayaklarıyla vurarak dörtnele gitti, az kalsın Tavlan'a da çarpacaktı atı.

İbrahim atlı gözden kaybolana kadar yumruklarını sıkarak bir süre peşinden bakıp durdu, sonra nefes nefese ihtiyarın yanına gelip:

-O niye sana öyle yaptı? diye sordu.

-Ne bileyim delikanlım, kudurmuş, nasıl olsa da düşman kemiğidir dedi, sonra eşeğin yükünü düzelttiler yavaş yavaş, eşek gibi ses çıkararak sırtını okşadılar.

Akşam olunca ikisi de çiftliğe ulaştılar, uzun tüylü birkaç köpek birbirini kovarken havlamaları tüm ovaya yayıldı.

-Gavur hayvanlar ne yapıyorsunuz? diye Tavlan elini uzatarak bağırınca havlamalarını kestiler, kuyruklarını sallayarak ve zıplayarak şımardılar.

Görüyor musun bu köpekleri, bir kısmını zorla ben büyütmişim. Anneleri yaşlanınca bunamıştı, gece çiftlikten çıkınca kurtlara yem oldu. Ben bunları görelî çok olmadı diye köpekleri kafasını okşadı.

-Kötü adama iyilik yapsan burnunu kırar, aç, zayıflara iyilik yapsan ağzını, burnunu yağlar diye boşuna dememişler. Bugün bana Cummak'ın oğlunun yaptığını gördün mü? Bu köpeklerin de yaptığını görürsün. Bunu dememin sebebi delikanlı, öyle insanlar köpekten de beterdir. Korkma, ben yanındayken köpekler sana bir şey yapmaz, eşeği buraya çek, dedi, köpekleri şımartarak ikisi de çiftliğe girdiler.

Vakit öğleyi geçmiş, güneş etrafı kavuruyor, koyunlar karınlarını doyurmuş, dağ yamacında erimeyen kar yığınlarının yanındaki çimende grup grup olarak dinleniyorlar, güneşten kafalarını korumaya çalışıyorlar.

Sıcaktan bunalan koyun yerinden kalkıp kuş yastık gibi kuyruğunu sallayarak gidip kar yığına çıktı, biraz durunca geriye gelip arkadaşlarının yanına geçti.

Güneş iyice ısıtmış olmalı, Mingi Tav'ın zirvesindeki bengü buzullara güneş ışınları değince bileylenmiş bıçak gibi parlıyor.

Mingi Tav'ın eteğindeki dağlara çıkıp kulak kabartırsan **bugoyladan taymay** gök gürlemesini duyarsın. Hayvanlarla bugoylaga yakın geldiğinde aşırı gürlemeden ürken koyunlar korktuğundan otlayamazlar. Sonbaharda Mingi Tav'ın etrafındaki dağlarda sivri kayaların parlaması ondandır.

İbrahim, koyunları otlatmaya çıkıp tepeden baktığında Tavlan'ın oturduğunu gördü:

-Malın çok olsun! diye yanına oturdu.

-Sağol, çok yaşa, gel delikanlı benim "hayvanlarım" aşırı derecede çoğaldı da arkamı yemeye çalışıyorlar, koyunlar dinlenirken temizlenmek için soyunup oturmuşum dedi, baş parmaklarına tükürüp yere siliyor, omzunu kaşırken sordu:

-Nasıl gidiyor çobanlık? Hemen çoban olamazsın, zor bir iş bu, ben de senin yaşındayken dayak atarak ürkütürdüm, uslularını sevmezdim.

İbragim sopası ile taşları koparıp karıncaların yuvası ile uğraşıyordu:

-Ben henüz dayak atmadım koyunlara, uzaktan senin koyunların yanına gittiğini görünce ben bununla uğraşıyorum.

-Eyvah, siz gençler bozuldunuz, karıncanın yuvasına dokunma sokturursun sonra!

Çukur yere oturmuşuz diye ikisi de kalktı, tepenin zirvesine çıktılar.

-Görüyor musun çoban olursan Hamit gibi olmalısın, diye dağ yamacında koyunları güden çobanı gösterdi.

Çağırarak duyar mı acaba, bir dene çağır onu buraya, kavalı iyi çalar o, diye Tavlan eski cepkenini yere serip oturdu. İbrahim de cepkene oturmaktan çekinerek yanındaki taşta oturdu.

-Hamit kavalı gerçekten iyi çalıyor mu?

-Başkaların görüşünü bilemiyorum ama benim yanımda kaval çalarsa gözyaşlarım sakalımı ıslatır.

Hamit, ikisini görünce İbrahim'in çağırmasına gerek kalmadan gülümseyerek gelip selam verdi, çenesini sopasına koyarak yanlarına oturdu.

İlk önce Tavlan, "kaval çal" dedi. Hamit'in de keyfi yerinde olmalı, suratını asmadan dans müziği çalarak kendisi de oynamaya başladı.

-Hayırdır Hamit, bu akşam hayvan mı kestiniz, keyfin yerinde? dedi Tavlan onun güler yüzünü görünce.

-Kandavur'un bulunduğu yerde hayvan kesilir mi hiç? Benim sevincim başka. Kıyamıt'ta çalışalı beş sene oldu, sürem de doldu, birkaç gün sonra iş hakkım için aldığım hayvanları satıp babaannemi sevindireceğim dedi, kimse rica etmese de kaval çalarak oynamaya devam etti.

Tavlan'ın da İbrahim'in de anlamadığı bir şeyleri mırıldandı, yorulunca kavalını bıraktı, İbrahim'in yanından dönüp: "**Karıvlumamı** kardeş?" diye sordu, çok oynadığından olmalı yüzleri kızarmış, içini çekerek Tavlan'ın yanına oturdu.

-Bu kadar sevindiğine göre Kıyamıt sana nasıl bir mal verdi? diye sordu Tavlan.

-Mingi Tav'a sis abanmış gibi, Kandavur'un suratı da beş kuruş oldu, benimle konuşmadığına tam üç gün oldu. Ne yapıp etsen da bir ses işitemezsin ondan. Ben

obanlığa başladığım zamanki anlaşmayla hesaplarsam bana yirmi koyun, iki inek yeter de artar bile.

Tavlan, Hamit konuşurken onun gençliğine, cesurluğuna, yumuk gözlerine, bembeyaz dişlerine, bakır gibi yznde yeniden bitmiş yumuşak siyah tzylerine bakarak gençliğini hatırladı, u kere derinden i çekti.

“Gücü, sevinci dışına yansımış bu Hamit’i dağ başında bıraksan da başının çaresine bakacak” diye dışundü.

-Nihayet sen de bizi bırakıp gidiyorsun, gitmeden evvel kaval al bize, seni hep hatırlayacak, özleyeceğiz dedi, kavalı İbrahim’e aldırıp eline verdi.

Hamit gene çalmaya başlayınca Tavlan’ın yzü arı sokmuş gibi kızardı, başını eğerek dinledi ezgileri. Gençliğinde arığın kayışları ayağını şıkıştırmışsa yaşlanınca da bu turlü eziyetlerden hala kurtulamadığını, soyunun hiç iyilik görmediğini dışününce gözyaşları yzünden sel gibi aktı, sakallarını ıslattı.

Küçük de olsa İbrahim Hamit’in çaldığı ezgiler karşısında kalbi burkuldu, Hamit fark etmesin diye tepenin bir tarafına çekildi, dağları seyrederek oturuyordu.

İbrahim kayalara bakarken oradan duman tüttüğünü farketti, tenine biri iğne batırmış gibi irkildi. Onlar olmayasın kayalara iyice baktığında duman çıkan taraf Badimat ile Kanamat’ın bulunduğu mekân olduğunu hiç kuşkusuz anladı.

Hamit’in ezgilerini dinleyerek ve gözlerini dumana dikerek uzun bir süre oturdu.

Birazdan Tavlan gelip omzuna dokundu:

-Delikanlı neye bakıyorsun? diye sordu. Gördüklerini ihtiyara söylemek istemedi, başını kaldırıp öylesine cevap verdi:

-Öylesine dağlara bakıyorum

-Sen dağlara bakarken koyunların uzaklaşıyor buradan, geri evirmezsene Cummak’ın oğlu sırtından kayış alır dedi, sopasını beline sıkıştırarak oradan uzaklaştı.

İbrahim duman tüten tarafa bakınca koyunları geri çevirince kayalara bakmaya gitti.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Yağmur yağmayalı kuru sıcak ovayı kavuruyordu. Hayvanları çok olanlar öfkeleniyor, başka yere gitseler bir şeyler yaparak bahara kadar dayanırlardı. Ama ne yazık ki hayvanları ölüyordu, otlak sahiplerine kıştan sağ çıkan hayvanlarından veriyor, ama kiralık otlakları da güneş kavurunca bir işe yaramıyor. Kuraklık bastıralı dar mahallelerde de sıtma hastalığı yaygınlaşıyor, her gün üç-dört insan ölüyordu. Ölüler çoğalınca mollalar ile zenginler seviniyordu. Fakirlerin başına gelenler onların başına gelmiyor, hacı efendi cenazede iki-üç kere kuran okuyunca gümüşle kesesini doldurarak mezardan dönüyor. Fakirlerin ölmesi onun umrunda değildi, vız geliyordu.

Köyün fakirlerinin başına bir iş gelince camiye çok insan gitmiyor. Bayram gecesi birileri vefat ederse sonraya sakladıkları peynirlerini çıkarıp mısır unundan yapılmış hiçinleri ona verirlerdi.

Hacı efendi daha sahanı açmadan horoz resimli havluya bakarak hiçinin kimden geldiği anlar, bir şeyler fısıldayarak dua eder, “götür oraya” diye caminin bodrumunu eliyle gösterir. Hiçinler getirilince hacı efendi, başka kim getirecek acaba diye caminin koridorunda dolaşır, etrafi gözetler, abdest almayı da unuttur.

Kıyamıt, insan çok olmayınca pek uğramaz camiye. Bu akşam onun geldiğini görünce hacı efendi ona dikkatle baktı, kendisine önemli bir şey söylemeye geldiğini düşündü. Rastgele namazını kılınca, Kıyamıt’a döndü. Kimsenin işitemeyeceği biçimde boğazını sessizce temizledikten sonra Kanamat söze başladı:

-Pekâlâ, **sav kallık**, burada bulunmaktan bir hayır yok, **cathan iyneknî başına kobhan buzov** dedikleri gibi biz burada dinlenirken bir avuç serserinin dediğine uyarak sakalım ağarana kadar çalışıp topladığım rızkımlı elimden alacaklar.

Bizim serserileri de kışkırtan Semyon adlı bir Rusmuş, Taşçıda çalışıyormuş. Onunla takılalı hayatında hiç çiftliğin dışına çıkmayanların burunları kalkmaya başladı.

Ben onlara yapacağımı bilirim, diye Kıyamıt yumruklarını çite doğru sallayınca miyavlayarak iki kedi boğuşmaya başladı, sonra oturanların dikkatini çekerek evin tavanına tırmandılar.

Muhammat-Amin'in elini tutarak Kıyamıt kaldığı yerden devam etti:

-Bir gün Temurka hırpaninin kulübesine toplanmışlar, Semyon da varmış aralarında, onların konuşmalarını bizim karı geçerken duymuş.

Efendi mihraba dayanarak tespihlerini coşkuyla çekti, mısırı patlatıyormuş gibi ses çıkartarak, sonra:

-Semyon'dan başka kimler vardı, diye sordu.

-Kim olacak ki, aralarında aklı başında olan kimse yok. Senin komşun Biynöger, Kasım, Battal, Ahmet, Temurka'nın oğlu neydi o İbrahim miydi, hani senin öğrencindi, yaşlı başıyla Temurkanın kendisi ve benim komşum olan avare Tokal da varmış.

Muhammat-Amin Kıyamıt'a bir şey demedi, fakat İbrahim'in adını duyunca taşlandığı günü hatırladı. Şüphesiz o yaptı bunu diye düşündü, çekmekte olan tespihini bırakıp falakaya yatırdığını da hatırladı, yumruklarını sıktı.

Gece konuşulanlar geri gider diye ayağını büküp efendiye sokularak kulağına fısıldadı:

-Bizim salak karı da her şeyi dinleyememiş, fakat toplananlar, ikimiz başta olmak üzere köyün tüm büyüklerine küfretmişler, söylemedikleri de kalmamış.

Muhammat-Amin kendi adını duyunca tespih çekmeyi hızlandırarak sordu.

-Bana ne diyebilirler ki? Ben Allah'ın sevdiği bir kulum, diye Kıyamıt'ın gözlerinin içine baktı.

Kıyamıt bastonunu mihraba dayadı, efendinin bileğini iki eliyle tutarak kulağına fısıldadı:

-Zenginler, fakirlerin derilerini yüzdüğü zaman sen Kuran-ı Kerim ile gelip onlara destek veriyormuşsun, diyorlar.

-Benim aleyhime böyle konuşmaya kim cesaret edebilmiş?

-Semyon.

-Öyle gavurlar diyebilir bunu, yoksa benim peşimden namaz kılanlar böyle diyemez diye lafı döndürmeye çalıştı, yolda geçenler duymasından endişelendi, Kıyamıt'ın bileğinden tutarak mihraba girip oturdular.

Hacı efendinin korktuğuna Kıyamıt üzüldü, mihrapta kimse işitemeyeceğini anlayınca endişeleri giderek:

-Muhammat-Amin! İkimiz birbirimizi çok iyi tanıyoruz. Benimle cumada vaaz veriyormuş gibi konuşmayı bırak, işimize bakalım, durum çok ciddi, başımıza gelecek zararı ustalıkla geri çevirmeliyiz. İkimizden başka kimse yok burada. Senin ne işler çevirdiğini hırpaniler bilmez mi mi sandın? Onlar bilmese de birileri öğretir. İşte bunun için gelmiş Semyon ta oralardan, ne sana ne bana geldi, gide gide Temurka'nın çürük kulübesine gitti, köyün başıboş köpeklerini toplamış, bir şeyler öğretiyor onlara. Sen boş sözlerini bırak da beni iyice dinle. Siz, efendiler hile yapmakta ustasınız. Nasıl harekete geçeceğimizi bir düşün dedi, sonradan aklına gelmiş şeyleri de ekledi:

-Semyon bir de şöyle demiş: “Sizin gibi fakirlerin kanlı düşmanı zenginler, efendiler ve toprak sahipleridir. Fakirler bir araya gelip hastalanmadan, açlıktan ölmeden sınırları bozmalı, toprak sahiplerinden topraklarını almalı, tüm işi elinize almalısınız. Böyle sessiz kalırsanız düşmanlarınız semirir, sizde evinizden dışarı çıkmadan ömrünüz geçer gider. Biz işçilerin fabrikalarda birleşerek hakkımızı yiyen mal mülk sahipleriyle mücadele ettiğimiz gibi siz de zenginlere karşı koyun, biz yardım ederiz size. Bunları duyunca Tokal'dan başkası “Doğru söylüyorsun, haklısın, mücadele edeceğiz, çok çektirdiler bize” diye Semyon'u takdir etmişler.

Kıyamıt tüm bunları anlatınca efendi sağ taraftaki kibleye bakarak söyledi:

-Şeytan kurnaz olur demiş Allah. O Semyon şüphesiz...

Kıyamıt iğne batmış gibi canı sıkıldı, arkasına dönerek efendinin sözünü kesti:

-Bunları vaaz verirken anlat, uzatma Allah aşkına gereksiz şeyleri, işle ilgili konuş, yoksa ben gideceğim diye kalkıyormuş gibi yaptı.

Gerçekten çekip gitmesin diye üzülerken Kıyamıt'ın eteğine yapıştı:

-Kusura bakma, benim efendilik yaptığımı yirmi sene oldu. Bunlar alışkanlık haline gelmiş artık. Biz efendiler vaaz vermeye alışmışız, kuru konuşursak kimse

dinlemez. O Somyon'un çaresine bakmak için yönetici ile konuş sen. Bende şöyle bir fikir var: Tokal'ı ele geçirmeliyiz, kendimize yakınlaştırmalıyız. Neler çeviriyorlar ondan öğreniriz. Anlattıklarına göre o tam bizim adam. Köyde sıtma, kuraklık yaygınlaşsın, sonra camiye gelenler azalır, efendilerin emeği boşa gitmez, zaten dağlılar dine çok inanırlar. O yüzden Semyon gibi başıbozuklardan köylüleri uzaklaştırmak için elimizden geleni yapmalıyız, ne dersin? diye Kıyamıt'ın omzundan tutarak sordu.

Ben sizin her işte usta olduğunuzu bildiğim için dediklerinize karşı çıkmıyorum, aklına ne geldiye anlat hepsini diye hışırtı dinleyen domuz gibi dinlemeye başladı.

-Başka söyleyeceğim yok, bize bir şeyh lazım. Onunla birleşince bir güç oluruz, sonra Semyon da kimse ona gidenleri engelleriz, diye ayağa kalktı.

Sahiden de Kıyamıt başı dara geldiği zaman hacı efendiye gelirdi. Ama bu akşam hacı efendinin "şeyh lazım" demesi tuhafına gitti, bir şey anlamadı bundan.

-Anlamadım, şeyhi nereden buluruz? dedi.

-Para olursa şeyh de bulunur, sen mezarını açmayacaksın, bir hafta sonra görürsün, hayatında görmediğin şeyhi gösteririm sana, dönünce hazırlıklara başla hemen, dedi, ikisi vedalaşarak camiden ayrıldılar.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Bugün sıkıntılı bir gündü. Pamuk gibi beyaz bulutlar gökyüzünün yarısını kaplamış. Batıda kurşun renginde bulutlar dağ eteklerine abanmış. Sinekler hayvana da insana da örümcek gibi yapışıyorlar. Köpekler sineklerden rahatsız oluyor, ayakları ile sırtlarını kaşıyorlar, sürü peşindeki eşekler ise eğer altındaki örtüye saklanmaya çalışıyorlar. Çiftliğin yukarı tarafındaki tepede oğlaklar zıplıyor, birbirini boynuzluyor, koşuyorlar. Rüzgarla evin avlusundan horoz sesleri geliyor.

Mavi koyun derisinden yapılmış kıvrıkcık kalpak gibi zirvesine üşüşmüş bulutları Mingi Tav hiddetlenerek sıkı sıkıya doluyor.

Kandavur birkaç gündür kimse ile konuşmuyor. Bir şey söylese de sesi kütüğe vurulmuş balta sesi gibi geliyor. Bugün sabah siyah domuzun ensesi gibi kısa alnı, kurumuş tulum gibi buruşmuş, nacak gib burnu üst dudağına değiyordu az kalsın. Bir tarafına dönerek bakınca etrafı kızarmış siyaha boyalıp da rengi solmuş gibi gözleri havlamaya hazırlanmış çoban köpeğinin gözlerine benziyor.

Hangi çobanınki ise de eline bir yeni cepkeni almış onunla çizmesini sildi, ellerini arkasına alarak atının eğerlenmesine bakıyor.

Hamit çobanlık süresinin dolup köye gideceğine seviniyor, Kandavur'un yanından geçip sürü arkasına gitti, bir şarkı mırıldanarak çarıklarını giyiyordu. Yakası terden sararmış ve sürü peşindeyken kendisi yıkamış beyaz kaptalını giydi, iki sene boyu koruduğu yünden yapılmış cepkenini giymeye kıyamadı. Sevdiği kavalı yırtık gömleğine sardı, unutup gitmeyeyim sonra diye çiftliğin önündeki büyük taşın üzerine koydu.

Uzaktaki kendisini bekleyen babaannesini göreceğini düşününce oğlak gibi zıplıyor, çiftlikteki herkese şımarıyordu Hamit. Çobanlar ile birer birer vedalaşarak onları sürüye gönderdi, çoban köpeklerini de okşadı, şımarttı. Sonra çiftliğe girip eski donun içinde uyumakta olan ela kediyi eline alıp okşadı.

Hamit'e güle güle diyormuş gibi ahırın kapısından bir oğlak meledi. Kediye uyuduğu yerine bıraktı, oğlağı tutup gözünü, başını öptü, diğer oğlaklar da etrafında dolanarak zıplarken Kandavur kara kılıcını atının sırtına değdirerek ata binerken bağırdı:

-Kötü kazanlı, oğlakları yalayıp durma, gidiyorsan çabuk git! diye atının ağızını bir karış açtırarak çiftlikten ayrıldı.

Hamit hemen cepkenini giydi, yürüyerek çiftlikten çıkıncaya kadar Kandaur çoktan uzaklaşmıştı. Yolu bilmiyor muyum sanki atlı, yaya insanı yenemez, diye eteklerini iki yanına topladı, tepeyi aşıp ormana saptı.

Hamit ormanda yürüyerek dolaşmayı severdi. Ormana girince kuşların daldan dala konarak ötüştüğünü duyunca yeninden eski gömleğe sarılan kavalını çıkarıp çalmaya başladı.

Kuşlara eşlik ederek ezgileri çalınca kayın, çam ağaçlarına konan kuşlar salıncakta sallanıyormuşçasına kaval sesini dinliyordu.

Dinlerken gagalarıyla birbirinin kanat altlarını kaşıyor, rüzgar esince bir kuş sallanarak yere yuvarlandı.

Hamit eski çam kütüğüne oturmuş, gözleri ıslık ıslık kaval çalıyordu, rüzgar sesini işitip yukarı baktığında kuşların konduğu dallardan iki tane kuş tüyünü gördü, bir tanesi havada kaldı, ötekisi de onun dizine kondu.

Tüylerin nereden çıktığını anlamadı, elindeki tüyle yüzünü okşadı, kaval çalmaya devam ederken Kandavur yüzünü morartarak, kudurmuş kurdunki gibi gözlerini kızartarak insanı ürkütüp bağırdı:

-İt oğlu it, kendin kütükte oturarak beni bekletiyor musun, yanına gidersem kafanı kırarım, diye elindeki kırbağını sallayarak atına gem vurdu.

Hamit kavalını yenine soktu, boynunu bükerek nefes nefese kalın atın yanından geçerken burnuna sıcak ter kokusu geldi, geçerken Kandaur niye kırbaçlamadı diye düşündü.

Yanından geçince Hamit'in boynuna sonra kendi kara kılıcına bakarak sinsice sırttı Kandaur, Hamit'e bakınca aklına kötü düşünceler gelmeye başladı.

Giderken sık sık etrafına bakınıyor, kimseyi göremeyince bir ağacın yanına gelip kara kılıcını çıkardı, gözleri kızarmaya, yüzü morarmaya başladı, Hamit'e verecek koyunların damgalarından başka aklına bir şey gelmedi, babaannesine gitmekte olan zavallının peşinden sessizce gidip kılıcını onun boynuna sapladı.

Hamit sessizce peşinden gelmekte olan Kandavur'u fark etti, yumruklarını sıkarak arkasına dönecekken kara kılıç ondan da çabuk davrandı...

İbragim rüzgardan dizlerini eski fistanının etekleği ile kapatmaya çalışıyor, hava durumu bozulunca koyunlar da korkarak Tavlan'ın yanına geldiler.

-Koyunları güttüğümünden beri bana iyi yakışıyor mu diye değneğine yaslandı, boynunu çevirip Tavlan'ın değneğine baktı.

Tavlan değnek işaretine bakarak söyledi:

-Dağlar ağlıyor, şüphesiz büyük bir felaket olacak, bugüz dizlerim sızlıyor, diye ayak sarıklarını düzeltti.

-Değneği kerterek niye ona zarar veriyorsun diye sordu İbrahim, Tavlan'ın değneğini eline alarak. Babasının verdiği kendi değneğini övünerek Tavlan'a uzattı.

-Delikanlı, benim değneğim seninkine göre büyüktür. Her gün kertmezsem benim gibi bir şey göremeyen adam nerede, nasıl durumda olduğunu bilmiyor. **Calda turğan adamlarımı cılkı tamğaların başına salıb, anı túbüne turğan künlerimi kerkib barama.** Değnek kertilerek biterse yerine başkasının bulurum. Yenisini böyle çürüteceğim. Değneği elimde tutarak düşünürsem nerede, nasıl bulunduğumu **sanap koluna tuttururma** dedi de koyunları geri çevirmeye başladı.

Akşam olmadan yağmur yağana kadar ormandan geçelim, sen de koyunlarını geriye çevirmeye başla dedi, sonra bir yanına dönünce atını kan-ter içinde yorarak ve yamçısını rüzgârda savurarak dört nalagitmekte olan Kandavur'u gördü.

-Lanet olası, inek doğurursa da feryat eder, baksana domuza, selam bile vermeden koyunun peşinden gidep kurt gibi sallanarak gidiyor diye kızdı, mırıldanarak bir şeyler söylendi bir süre.

Koyunları yavaş yavaş geri çevirerek ormana girdiler, etrafı dinlerdiler bir ses geliyor mu diye. Ama bir şey duyamayınca "ah yaşlılık" diye dertlendi, akşam çiftliğe götürmek için ipi yere serip odunluk kuru dal, budakları toplamaya başladı.

Biraz sonra nefes nefese İbrahim elinde kırılmış kavalı tutarak koşup geldi. Kelimeleri parça parça söyleyerek şöyle dedi:

-Hamit'in kavalı kırılmış, kana bulanmış, yolda buldum dedi, bir kenarına da kuş tüyü yapışmış kavalı Tavlan'a uzattı.

Beli bükük ihtiyar titreyerek kavalı eline aldı, odunları bırakıp İbrahim'in peşinden takip etti.

Dereden geçip koyu ormana geldiklerinde patlamış top gibi gökyüzü güremeye, yağmur yağmaya başladı.

İbrahim Tavlan'dan önce koşa koşa gitti, devrilmiş ağac kökünün yanında "işte burada" diye parmağıyla işaretleyerek arkadaşı gelene kadar bekledi.

İbrahim'in gösterdiği yerde atın ayak izlerini, kan damlalarını görünce kan beynine sıçradı, izin peşinden gidip baktığında kütüğün dibinde insan elini gördü. Kütükleri devirince beti benzi atan Tavlan'ın ayakları titredi, tereddüt etti, bayılacağından korkarak yere oturuverdi. Beyaz fistanının göğsü kana bulanmış, bir gözü açık, yüzü toz toprak olmuş Hamit yatıyordu.

Gökyüzü de iyice gözyaşını döktü, derenin yanındaki bir çam ağacına yıldırım çarptı, ağaç kırılarak dereye düştü. Sanki bulutlar yağmuru çoktandır saklıyormuş gibi şimşek çakınca byağmur da bardaktan boşanırcasına yağmaya başladı.

Hamit'in cesedini İbrahim'in getirdiği çuvala koydular, sonra ikisi de bir süre köye giden yola bakarak durdular, sonra Tavlan:

-Zavallıyı koyun kesmiş gibi kesmişsin, ne yaptı sana kan içici yılan? diye Kandaur'un geçtiği yola baktı öfkeyle.

-Kimsenin yüzüne bakamayacağın için gidiyormuşsun meğer göreceğiz, yaptıklarınız fesatların bedelini ödeyecek zaman da gelir. Biz bir şey yapamazsak da bu yağmur seni sağ bırakmaz diye elleri titredi, yağmur ile gözyaşları karışarak sakalını ıslattı, sonra Mingi Tav'a yüzünü çevirdi medet umarcasına. Fakat dağ taraftan soğuk rüzgar ile yağmurdan başka yardım gelmedi, umutları suya düşmüş gibi başını eğdi.

Tavlan bir süre düşüncelere dalarak dururken İbragim eteğinden çekip:

-Hamit ıslanır sonra, akşam olmadan çiftliğe götürelim dedi, acele ederek çuvalın bir ucundan tuttu. Tavlan ile İbrahim çuvalı kaldırıp orman yoluna düştüğünde dağdan esen soğuk rüzgâr ağaçları sallıyor, yağmur daha çok yağıyordu.

BEŞİNCİ KISIM

Tavuklar birbirine sıra vermeden ötüyorlardı. Şafak sökünce yıldızlar da saklandı. Uzaktan çocuk ağlama sesi geliyor, gece yolda kalmış araba gıcırdayarak geçiyor. Sabahlar erkenden dışarı çıkanların boğaz temizleme sesleri geliyor oradan buradan.

Muhammat-Amin Kıyamıt'ın atına binip avludan çıktığında güneş çoktan doğmuş, **künbathān canı kabırğanı beline cetgen edi**. Bayırdan düşmüş gibi bir kadın ağaç kovasını dıngırdatarak hacı efendinin yolunu çıktı, efendi ise o yoldan geçerse başına bir uğursuzluk geleceğini düşünerek başka bir yola saptı.

Efendinin batıl inancıydı bu, yolda giderken önüne yün eğirmiş ve elinde kuru kova tutmuş kadın çıkarsa küfrederek geriye dönerdi. Bugün de böyle bir kadına rastlayınca kavga etmek için bir-iki kere ağzını açtı ama onunla kavga edip de zaman öldürmek istemedi, susarak çekip gitti.

Orucun ikinci günü hacı efendi ballı lokumları yavaş yavaş çiğneyerek köyün dışındaki ormana geldi, kenara atını bağlayıp kendisi çimene uzandı. Biraz sonra uyandı, etrafına baktığında atı iyice uzaklaşmış, sıcakta yolun ortasında beyaz sarıklı, yeşil cüppeli bir adam sağ ayaşı aksayarak geçiyordu. Kim olduğunu öğrenmek için atını geri çevirmek bahanesiyle adamın yolunu kesti, iyimserlikle yaklaşıyor muş gibi sordu:

Hangi uzak yoldan geliyorsunuz sayın beyefendim? Aksamış gibi görünüyorsunuz, biraz dinlenin burada, ben atımı getireyim, bakın işte oradaki yamçı ile heybe benimdir. Gidin oraya, ben birazdan gelirim diye atına doğru gitti.

Yeşil cüppeli çok acıkmış olmalı, hacı efendi atının peşinden gidince etrafına bakıp kimseyi göremeyince aksama numarasını bıraktı, çabucak eşyaların bulunduğu yere ulaştı, kaçacak tavşan gibi bir daha baktı sağına soluna, sonra heybeye sarıldı.

Efendi atını sürerek bayırdan çıkana kadar yeşil cüppeli, pişmiş tavuk ile bir parça lokumu atıştırıp sonra hiçbir şey yapmamış gib oturdu. Efendi gelince ağzını, burnunu yeni ile silip bağdaş kurarak tespih ökmeye koyuldu.

Hacı efendi de cüppelinin yanına oturup onu tepeden bir süzdükten sonra düşündü:

“Kömür gibi kara sakalı, ıslıl ıslıl gözleri varmış, burnu da kızarmış içki içiyor olmalı, hmm, böyle olması daha güzel, **nür basıb turadı desem, bir adam söz taballık tülkü**, yüz hatları sıkıymış ama saçını biraz kazıtırsa fena olmaz. Her şeyde bir hayır vardır, bu adamla iyi anlaşmam gerek, şansa bak, hazır şeyh gelmiş önüme” diye içinden mutlu olarak sordu:

-Ne haber, oruc zamanında nereden geliyorsun, hastaymış gibin gözüküyorsun, kusura bakma muhteremim, adını bağışlar mısın?

-Efendiye alıcı bakışlarını fırlatarak:

-İsmim Abdul-Kadir. Çocukken evdekiler “Kadir’i” bırakıp Abdul derlerdi. Çocuklar, kızdırmak, alay etmek için “Kadir” derlerdi. Büyüdüm, aklımı başıma topladığım zaman Allah’ın emri ile (böyle deyince kollarını açıp yukarıya baktı) Abdul-Kadir demeye başladılar. Ayağımın aksaması uzun hikaye, burada onu anlatmaya zaman yok. Küçüklüğümden beri Allah’ın kulu olduğum için başka dünya işlerine karışmadım bugüne kadar, şimdi de kırılmış, kötü kalpleri düzeltmek için Mekka, Medine’ye gidiyorum, diye sözlerine son verdi, gözlerini yarı kapatarak tespih çekmeye devam etti.

“Şeyhlerin halkı kandırdığı halinden belli olur, ben de bunun gibi yapıp tespihimi çekeyim, oruç tutmuyordur biraz karnını doyursun, sonra konuşuruz diye düşündü cüppeliye bakarken hacı efendi ve heybesinde ne varsa hepsini çimene döktü.

Kâğıda sarılmış tavuk etinin yarısı kaldığını görünce ağzı açık kaldı şaşırıldığından. Fakat aldirmeden kalan yarısını çıkarıp ikram etti:

-Çok uzun bir yolculuğa safer ayında, yakın gelin buraya biraz yemek yiyelim diye lokumları önüne koydu.

Cüppeli ise ellerini salladı köpekten korunuyormuş gibi:

-Böyle yasak şeyi nasıl söylüyorsun bana, ben sadece bir ay değil bir sene boyu günah işlemiş müslümanlar için oruç tutuyorum diye çıkıştı, eteklerini toplayıp balçıktan atlamış gibi atlayarak gitmeye kalkıştı.

-Ya sen bilirsin, yemezsen yeme, ama efendilerdenduyduğuma göre yolcu insan yolda yemek yerse günah olmazmış diye tavuk etini eline aldı.

Tavuk budunu kemirirken cüppeliye de dikkatle bakıyordu: “Ben bile yiyemem tavuğun yarısını, bu adamda çok şey var, daha iyisini bulamam, tam hayalimdeki şeyh, sıkı tutmalıyım” diye tatlı tatlı sırıttı.

-Muhteremim, senin gibi din uğruna canını veren adamlar benim köyüme lazım, benimle gelir miydin? diye sordu.

Tespihini kendinden geçerek çekmekte olan yeşil cüppeli kafasını salladı:

-Nerede olursa olsun insanların kalbini temizlemeye çalışırım, senin köyüne gerçekten de bir faydam dokunursa vaçgeçemem teklifinden dedi.

-Pekâlâ, o zaman, eğer uygun görürsen bugün bir köye gidip dinlenelim, yarın kalkar gideriz bizimkine diye yerinden kalkarken cüppelinin beti benzi attı. Ama korktuğunu belli etmeden efendini eteğinden çekip oturttu.

-Ben bugün senin gideceğin köyden geliyorum, sabah ayrıldığı köye bir daha gitmem, böyle bir alışkanlığım vardır. O köye gitmektense şurada (batıyı gösterdi) yolun kenarında bir köy var. Oraya gidip dinlenmeyi düşünüyorum diye ıslıl ıslıl gözleriyle efendiye baktığında o, karşı çıkamadı, “Senin dediğin gibi olsun tamam” anlamında kafasını salladı.

Yeşil cüppelini bilgisini yoklamak için arapça bir-iki kelime sordu. Fakat Abdul-Kadir anasından doğalı sadece küçüklüğünde biraz Kuran öğrenmişti, arapça bilmiyordu. Bu sorunun altında neler yattığını, efendinin sincize sorduğunu anlayınca dağlılar gibi cevap verdi:

-Dağ dilini kullanalım ya, ne dersin, ikimiz de bildiğimiz dilde konuşsak iyi olur dedi, siyah sakalını sıvazlayarak ve gülümseyerek efendiye baktı.

-Cüppeli öyle deyince ne diyeceğini bilemedi, sıkılarak: “Büyük kazanda haşlanmış et çiğ kalmaz” dedi hacı efendi. “Kahrolası benden daha kurnazmış, nereden öğrendiyse bu kadar hileyi. Ben bunu utandırmaya çalışırken aksine beni ezip büzüyor kerata” diye düşündü, kırbacının ucuyla ölmüş **kaskanı** çevirirken söyledi:

-Dağ dili konuşmamıza yetmiyor demiyorum, eskiden ben de öğrenciydim, sizin gibi âlime sorunca bir-iki arapça kelime hatırlarım diye öylesine sormuştum.

Abdul-Kadir de efendinin dalga geçtiğini hemen anladı, ensesi kızarak cevap verdi:

Rüyada mı gördüm? Ben sana âlimim dememiştım, görüştüğümüzden beri bir saat bile geçmemiştı, benim ne biçim insan olduğumu nereden öğrendin? diye sordu yan bakarak.

Muhammat-Amin lafi uzatmak istemedi, tilki gibi sırttı:

-Gereksiz lafları bırakalım, yolumuz uzak, yavaş yavaş gitmeye kalksak iyi olur dedi, eteklerini temizleyerek ayağa kalktı. Vakit nereye geldiğini öğrenmek için saatine bakacak oldu, ama zincirli altın saatini bulamadı, kucağına ateş düşmüş gibi dört dönerek aradı taradı, hiçbir şey bulamayınca:

-Sen var ya sen, önce tavuğumu yemen yetmemiş gibi şimdi beni soyup gidiyorsun, ver zincirim, vermezsen buradan adım bile attırmam itoğlu it! diye bıçağını çıkarıp Abdul-Kadir'in önün geçti, yakasına yapıştı.

Abdul-Kadir böyle yakadan tutmalara alıştı ama kafasında beyaz sarık, sırtında yeşil cüppe varken birinin böyle aniden saldıracağı aklının ucundan bile geçmemişti. Önceleri yakasına sarılan polise bile kızmazdı. Fakat yolda ilk defa rastladığı **bir aman süzülme köz** yakasına sarılınca az kalsın öfkeden kuduracaktı, fistanının içindeki bıçağa elini uzattı ama yakasındaki adamın zayıf, güçsüz olduğunu anlayınca yerinden kıpırdamadan hapisteki mahpusları dürttüğü gibi efendini karnından aksak ayağı ile dürttü. Zavallı hacı efendi yerinden fırlayınca elleriyle havayı kucaklamaya çalışarak pat diye araba yoluna toz toprağa düştü.

Abdul-Kadir, efendiyi yolda bırakıp onun atını binip gitmeyi düşündü ama kalpleri temizlemeye köye gideceğini hatırlayınca aksamasını unutup efendinin yanına geldi, kalkmasına yardım etmek için elini uzattı ona:

-Bundan sonra temiz adama saçma şeyleri söyleyip durma diye yardım etti.

Eğilerek elini uzatınca heybesinden altın zincir yere düştü tesadüffen, kemikleri kırılmışçasına tüm gövdesi sızladığından zincirini fark etmedi.

Kaburga kemiklerini tutarak ve aksayarak heybesinin bulunduğu yere geldi, Abdul-Kadir'a bakmadan inleyerek:

-Kendini sufi molla gibi gösteriyorsun ama kabadayı imişsin. Senin gibi olsaydım cüppe altına saklanmadan pehlivan olurum. Bana saldırınca aksak ayağın da iyileşmiş bakıyorum da, dedi ona çaprazından bakarak.

-“Can yanarsa kör gözden yaş çıkarmış” derler. Boğazıma sarılırsan da aksak ayak benimdir, o da beni korumaya çalışır diye dalga geçti.

Kaburgasının acıması geçince efendi Abdul-Kadir ile konuşmak için yüzüne dikkatle baktı.

-Biz boşuna rastlamamışız birbirimize, nerede olursak olalım rızkımız aynı olacak ikimizin. Senin hırsız olduğun anlaşıldı öyleyse kendimizi aklamadan kimin ne olduğunu açık konuşalım. Senin nasıl biri olduğunu yüzüne bakınca hemen anlamıştım, saat şöyle dursun insan canını almaya da “hayır” demezsin. Fakat beni burada bırakıp gitmediğine ve kılık kıyafetine, huyuna suyuna göre tam benim aradığım adam olduğun anlaşıldı dedi. Abdul-Kadir’ın, efendi bunları söylerken yüzü kıpkırmızı oldu, yanakları titredi.

Düşüncelere dalarken yüzüne konan sinekten irkildi, kafasını kaldırıp:

-Benim nasıl biri olduğumdan sana ne, ne gerekiyorsa söyle çabuk dinliyorum. İki, çok meraklısın anlaşılan, her şeyi öğrenmek istiyorsun, bugünden itibaren birlikte kalacak isek eğer benim kim olduğumu sorma bir daha. Yoksa anlayamayız biz dedi ve önceden yıkadığı mendili ile yüzünü siliyormuş gibi yaparak efendinin suratına baktı.

Önüne geçip ellerini uzatarak bağırdı:

-Sen şeyh, şeyh olmalısın! dedi efendi.

-Ha ha ha, kendinle de benimle de dalga geçmeden söyle söyleyeceğini! Şimdi ikimizin de değirmeni bir tarafa döndüğünü anladım. Beni biliyorsun, bana soru soranları sevmiyorum, ama kusura bakma, bir şey soracağım sana, sen hacı efendi misin?

-Niye sordun peki?

-Çok benziyorsun çünkü. Başka biri olsaydı benim şeyhe benzediğimi fark etmezdi, ama sen var ya, “tavuğun rüyasına daru girer” demişler, yaralı insanı görünce hemen tanıdın. Şimdi düştüğüne üzülme, ver elini, barışalım da buradan gidelim diye efendinin elini acıtarak sıktı.

Muhammat-Amin cüppelinin gene aksadığını görünce “kabadayı demin dürtüyordu hala iyileşemedi mi?” diye hınzırca sırttı onun aksadığı görünce.

-Sen çok zayıf görünüyorsun, ata sen bin. Yolda biri rastlarsa dikkat çeker, beni bu halde görenler “bu atlı şeyhi nereye sürüyor?” demesinler, yürürkenken ayaklarıma dolanıyor, engel oluyor insana, en iyisi bunları heybene koy dedi Abdul-Kadir.

Üzerindekileri çıkardı, sırtında sadece kaptalı kaldı, heybesinden bir maske çıkarıp yüzüne taktı, kafasına da boz başlığı geçirdi, efendiyi şaşırarak yirmi yaşındaki bir gence dönüştü. En önde sallanarak gidiyordu.

Muhammat-Amin'in atından geri kalmadan akşam köye geldiler.

Sütleri çoğalmış inekler buzağlarına acele ediyor, köye böğürerek geliyorlardı. Karanlık çökünce mahalle köpekleri korktuğu için mi ya da başka bir nedenle mi tembel tembel, isteksizce havlıyorlar. Geç kalmış bir kadın su kovalarını tıngırdatarak aceleyle etekleri rüzgârda savrulurken su almaya gidiyordu. Muhammat-Amin'in burnuna yemek kokusu gelince ağzının suyu akmaya başladı. Geceye kadar saklambaç oynayan çocukları anneleri eve götürüyorlar. Oruç tutanlara iftar vaktini ilan edercesine batından çoban yıldızı parladı.

-Ben çıkana kadar sen burada dur dedi Abdul-Kadir ve köpekler taraftaki çitten atlayıp bir eve gitti.

Bir süre sonra Abdul-Kadir geriye dönüp atın oyanından tutarak söyledi:

-Beni deminki soru yağmuruna tutmazsan gece burada kalabiliriz. Atın çevresinde dolanan köpekleri taşıyarak hepsini kovdu.

-Sen şu açık kapılı, ışık yanmış eve git, ben birazdan gelirim dedi, Muhammat-Amin'i dürterek eve götürdü de kendisi karanlıkta kayboldu. Evin içinde tek ağaç karyola, duvara eski gazeteler yapıştırılmış küçük bir oda imiş, pencerenin yanında örtüsüz küçük masada ekmek kırıntıları duruyor bir de vodka kokusu geliyor, yanında devrilmesin diye dayalmış küçük ayaksız bir sandalye. İşte böyle evlere "kudurmuş inek gelirse boynuzuna asılacak bir şey yok" denir. Pencerenin dibinde ateşli lamba, gazete yapıştırılmış duvardan soğuk geldikçe alevleniyor ya da sönecekmiş gibi yanıyor.

Kırık sandalyeye oturamayan hacı efendi kirli karyolaya dayanarak dururken Abdul-Kadir tabakta pişmiş tavuğu buharını tütürerek getirip masaya koydu. Etrafına bakıp sandalye bulamayınca masayı karyolaya doğru çekti.

-Açlıktan öleceksin zavallı, yemeğe bak dedi efendiye.

-Tavuğumun yarısını yedin diye başımın etini yedin bugün. Üç tane sağ tavuk yarı tavuğun yerini doldurur, bana bakma, hadi başla yemeye dedi de dışarıya çıktı.

Efendi tavuklara saldırırken birazdan bir çocuk ile Abdul-Kadir masayı toplamaya geldi. Çocuğun elinden altın saatinin zincirini görünce gözleri ışıldadı fakat saatin yüzünden yolda yere serildiğini hatırlayınca bir şey diyemedi, sustu.

Abdul-Kadir, efendinin çocuğa dikkatle baktığını görünce:

-Sıkılma tatlım, hacı efendi zincirine bakmıyor, onun böyle zincirleri çoktur dedi, bulaşıkları kaldırarak dışarıya çıktı.

Efendi onun arkasından bakarak kendi kendine: “Bak işte, fesatçı olmak için bunun gibi yüz­süz olmak gerek. “Kendi gözleriyle göreni inatçı yenmiş” derler, saat bağıını görünce **dağda maña fatavala caraşdıra turadı. Meni tonaganı amandı ansı, alay bolğanı bizni işibizge aman tül edi**” diye düşüncelere dalırken ayak sesini işitti, odaya delikdudaklı biri girdi, kudurmuş inek gibi etrafına bakındı.

Heybesini çaldırmaktan korkan efendi sabaha kadar uyumamayı düşündü, ama at üzerinde yolculuk yapmaya alışık bir olmadığı için çok yorulmuştu, kirpikleri kurşun takılmış gibi kapanınca kendine hâkim olamadan uyuyuverdi, evin içini de horlaması doldurdu.

Doğu taraf su katılmış süt gibi ağarmaya başladı. Horozlar acı acı öterek tavuk sürüleri ile kümeden avluya çıkıyor, dışarıya kaçmak isteyen bir tavuğu gagalayıp arkadaşlarına katıyor. Sabah olunca yuvalrından çıkan böcekleri yiyorlar. Güneşin doğduğunu belli ederek kırmızı bulutlar doğudan batıya gidiyorlar.

Muhammat-Amin yeni doğmuş gibi gözlerini açamadan sallana sallana avluya çıkınca Abdul-Kadir ileri tarafta etrafa bakarak ayakta duruyordu. Ayak sesini işitince dönüp hacı efendiyi görünce:

-Günaydın! Nasıl uyudun efendi? diye başka biriyle konuşuyormuş gibi yanına geldi.

Gözlerini ovarak uyanmaya çalışan efendi avluda atını göremeyince merak etti:

Çok yorulmuşum iyi uyudum ama çoktan sabah olmuş meğer benim atım nerede bu arada?

Güneşten gözleri kamaşınca ellerini gözüne siper ederek ertafına baktı.

-Gerekirse at bulunur, hadi kahvaltı yapalım dedi Abdul-Kadir, arkadaşının perişan halini görünce gülesi geldi, eve girince dünkü yaptığı gibi masayı karyolanın yanına çekti. Atını göremeyince endişelenen efendi cüppesi ayağına dolanarak avlunun içinde dört dönüp durdu, masalarda anlatılmış gibi “uçtu, yandı ama bulunmadı”. O başımın belası kiraya aldığım atı kesmeyessin diye ödü koptu, etekleri savrularak eve girip sordu:

-Atı göremedim hiç, kendi atım olsaydı tamam derdim ama başka birinindi o, nerede bu at?

Efendinin uyku sersemliğinen çabucak kendine geldiğini gören Abdul-Kadir gülerek cevap verdi:

-Ben sana demiştim, at lazım ise bulunur diye. Oraya buraya boşuna koşup durma, gitme zamanımız geldi senin dediğin gibi, hadi otur da bir şeyler ye lütfen.

Abdul-Kadir çocuğun ağladığı odada bir süre kalınca soğan kokulu pişmiş yağlı etleri getirip efendinin önüne koydu, heybeden ağzı padişahın mührü konmuş kâğıtla kaplanmış bir şişe vodkayı çıkarıp masaya koydu.

-Ben sabah, akşam bunu içmezsem kalbim ağrımaya başlar. Şarap içmek haramdır ama bunu içebilirsin dedi, içinde ölmüş sinek bulunan bir bardağa koyup efendinin eline tutturdu.

Mevlütte bal suyunu almaya alışık elleri ile bardağı tuttu, içmeden önce bir-iki laf söylemeye çalıştı:

-Peygamber de (kendi yüzünü bardaktaki votkadan görünce salâvat getirdi) şaraba bakmamış ama senin dediğin gibi votkaya yüz çevirmemiş. Ama ne yazık ki biz efendiler cahil insanların yanında içmekten çekiniriz. Bir şey anlatayım, peygamberler yakın arkadaşları ile yolculuk yapınca...

Efendinin daha uzun süre konuşacağını anlayınca:

-Sizin millet amma da çok konuşuyor, biliyorum ne diyeceğini, peygamber arkadaşları ile yola çıkınca dinledikleri yerde nikolay votkasını içerlermiş. Konuşmaya vakit bulunur, senin elindeki bardaktan başkası yok, seni bekliyorum, hadi kaldır da ver bardağı bana diye yağlı eti eline hazır tuttu.

Bardağı tüketen efendi ıslanmış bıyıklarını silmeden eti doğramaya başladı.

Havalanamayınca ağzını burnunu ipek mendiliyle sildi, geçirerek helal olsun diye karyoladan kalktı.

Sabahın köründe bu kadar lezzetli eti nereden buldun? dedi.

-Buraya gelmeden önce bana soru sorma demiştim sana hatırlıyorsan ama bakıyorum çok meraklısın. Bulaşsa sana bulaşsın, yediğin aşağı taraftaki odun kesen bir rusun domuzunun etidir. Sana ikram etmeye çalıntı mal olsa da getirip kurban kestim.

Acaba ne diyecek diye ona baktı, boşalmış şişeleri masanın altına atarken.

-Sağol, ne olsa da eti lezzetliydi dedi, dişlerini kazıyarak avluya çıktı, gene atını düşünmeye, endişelenmeye başladı.

Gözleri bulanık görüyordu artık, atının bulunduğu yere gidip baktığında kendi atının yerinde kaburgaları sayılacak derecede zayıf, uyuz bir at duruyordu. İyi göremiyordur belki diye gözlerini ovarak baktığında atın yanında üzengisinden tutarak Abdul-Kadir duruyordu.

Oruç zamanında efendi adamın kafayı çekip de sendelemesi ayıptır, bu ata bin de yola çık, ben peşinden gelirim diye efendiye söyleyince eve girdi.

ALTINCI KISIM

Uzaktan keskin çeliğin zıngırdayan sesi geliyordu. Sabahtan beri yağın yağmur dinmişti. Gölge taraftaki çıplak kayalar güneş kızdırınca buharlanıyordu. Taş, toprak taşıyan kamyonlar yamaca çıkarken yorulmuş öküz gibi yolda soluk alıyor, altından çıkan kara duman kayalara kurum yapıyor, demir yolunun yanında arabalardaki taşlar kamyonu dolduruyor, gümüşü olanları bir köşede toplanıp gereksizleri tekrar yere dökülüyor. Tepesine yük kaldırmış karıncalar gibi kamyonlar taşları büyük bir taş yığınının yanına götürüyor, insanlar da taşları oraya buraya yerleştiriyor, gümüşü olanları ise ayırıp kof ağaçlara koyuyorlar. Bakır bıçağı bacaklarına dokunan bir gözlüklü namazda selamlayan hoca gibi ara sıra parıldayan omzuna bakıyor, sinek kovuyormuş gibi ellerini silkeliyor, işçilere göz ucuyla bakarak oraya buraya volta atıyor. Üstü başı dökülmüş sarı kıyafetli bir

yaşlı beli ağrıdığı için biraz dinlenmeye oturunca bakır bıçaklı çaktırmadan yaşlının yanına gelip ayaklarını yere vurarak bas bas bağirmaya başladı:

-Buraya dinlenmeye mi geldin köpoğlu köpek?! diye çantasından bir kağıt çıkarıp gözlüğünü düzelterek bir şeyler yazdı.

Yaşlı burnu kanayarak taş tepeden beri gelip bakır bıçaklının ayağına diz çöktü:

-On başı, evde çocuklarım var, kıyma bana ne olur, ekmeğimden edersen açlıktan ölüürüz diye ayaklarına kapanmaya çalıştı fakat gözlüklü öfkelenerek ve ellerini sallayarak diğer işçilere bakmaya gitti.

Gidince arabasındaki taşları kamyonu boşaltan yakışıklı, mavi gözlü bir delikanlı taş tepesine çıktı, çok terlediğinden sarı saçları alnına yapışmış, etrafına bakınıp bakır bıçaklıyı göremeyince burnu kanayan yaşlıya söyledi:

-Görüyor musunuz, Taşçının sahibinin köpekleri bizi ısırmaları yetmiyormuş gibi tekme de atıyorlar. Ayıp değil mi, sen eski bir işçisin, o köpek ısırırken korunmak, mücadele etmek yerine ayağına kapanıyorsun, dedi.

Sarı kılıklı ihityar titreyerek kalkmaya çalıştı, burnundan akan kanı bir eliyle sildi, ağlayarak:

-Ne yapabilirim ben, evde karım hasta, ona yemek bulamıyorum diye gözlerini silerek gidiyordu.

Burada çalışan yüzü aşkın insan ses çıkarmadan boyunlarını bükerek işini yapıyor, ne yapacaklarını düşünürken kamyon taraftan yaşlı bir işçi yağlanmış ellerini bezine silerek söyledi:

-Semyon haklı, o köpeğin yaşlıya yaptığına göz yumarsak yarın ondan beterini de yapar. Hepimiz işimizi bırakıp Taşçı'nın sahibine gidip şikâyet edelim, o gözlüklü köpeği buradan kovana ve maaşımıza zam yaptırana kadar kimse işe gitmemeli... Benim dediklerime katılıyor musunuz?

Yaşlı öyle deyince tüm işçiler küreklerini, çapalarını alıp Taşçı'nın camlı ve mavi çadırı evine doğru yürümeye başladılar.

Birkaç insanın gitmesinde fayda olmaz. Tüm işçileri kaldırmamız, gümüş kazan adamları da getirmemiz gerek bir araya, sonra herkese ne yapacağımızı birer birer anlattıktan sonra gitmeliyiz Taşçı'ya. Benim önümdeki yaşlının dediği gibi

yaşlılara hakaret eden köpekleri öylesine bırakmamalıyız, taş arabaya koyarak götürmemiz gerek Taşçı'nın sahibinin önüne. İki, yarın sabahtan akşama kadar çalışacağız, getirdiğimiz yemekler karnımızı doyurmaya yetmez, çalışma saatimiz azalmadan ve maaşımız çoğalmadan işe çıkmayacağız. Benim dediklerimi onaylıyorsanız kamyonları durdurun, diye etrafa baktığında taş yığınının yanı tıklım-tıklım insanla doldu, bir kısmı: “Doğru söylüyorsun, artık canımıza tak etti, dayanamayız” ellerini silkti, gencecik bir işçi de bıçağını tutarak ve ayakları titreyerek onlara doğru geliyordu.

Onu görünce bir ağızdan bağırdılar: “Taş taşıyan arabaya sırtüstü koyunuz!” diye yumruklarını sallayıp ayaklarını yere vurdular.

Kamyon, işçileri toplamak için boğa gibi böğürdü, kayaları titreterek gürledi. Suyun sesi ve toplanmakta olan insan seslerinden başka ses gelmiyor artık.

Bakır bıçaklı taş taşıyan arabaya iyice sığmadan sırtüstü yatıyor, gözlüğünün bir camı kırılmış, etekleri yerde sürülüyor, işçiler de onun peşinden Taşçı'nın sahibine gidiyorlardı...

Yukarı taraftan misafiriğe gelen general ile dün akşam çeşit çeşit şarapşarı içiyordu, bugün saat on ikide hizmetçi kız Vera, ipek fistanını giydirince kalktı, başın ağrıyor diye kendi kendine konuşarak hizmetçilerine emretti:

-Biri gelirse “Ben bugün evde yokum!” Anladınız mı? dedi, başka odadan küçük beyaz köpeğin sesini işitince yumuşak **başmağların kablak** aceleyle diğer odaya geçti.

Eskiden Taşçı'nın bulunduğu yer köylülerindi, köy muhtarlarından birine rüşvet veren Taşçı'nın sahibi buradan kurşun, gümüş gibi madenleri işletiyordu.

O, (sahibi) bir-iki yılda bir ya da iki ay kalırdı burada, fazla kalmazdı.

Taşçı'da beş-altı sene çalışan insanlar onu, zar zor iki-üç senede bir görürlerdi, faytonla geçtiği zaman.

Uzun zaman sonra Taşçı'ya gelince haberleri, olan biteni dinlemezsi, küçük beyaz köpeğiyle uğraşırdı hep. Taşçı'nın işlerini yürüten tilki gibi kurnaz bir adam vardı. Her şeyi o yönetirdi, aynı zamanda danışacak adamı, sağ eli idi. Sahibi geldiğinden beri uzanarak kahve içiyor ya da köpeğini kucağına alıp okşarken Taşçı'nın sağ eli

olan adam başlığını koltuğuna sıkıştırarak ve diz çökerek Taşçı'nın yaptığı işleri saymaya başlayınca "Az gümüş alıyorsunuz, çoğaltın!" diye bir-iki laf ediyor, sonra "gidebilirsin" anlamında elini sallıyor, köpeğiyle ilgilenmeye başlıyor. İşleri yürüten, Taşçı'nın sahibinin süt gibi bembeyaz ellerini salladığını görünce hırsız gib sessizce ayaklarının ucuna basarak çıkıp gider.

Vera, köpek ile ona bakan kadının bulunduğu odaya girince köpeğin ayağının kapıya sıkıştığını ve tırnaklarının kırıldığını, yaralandığını gördü. Ellerini salladıkça dudakları titredi, bembeyaz yüzü kızardı, yeşil gözleri çukurundan fırlarcasına parıldadı. Köpeye acıyarak bakan kızı görünce küfürler savurarak bir eliyle saçından tutup öbür eliyle de altın uclu bastonu ile dövmeğe başladı.

-Ben seni Jorjike (köpeğin adı) iyi bakman için besliyorum, yoksa inek beslemiş gibi ne yapayım seni burada?

Pamuk çuvalu gibi ayaklarını yere vuruyor, döve döve elleri yorulunca karyolada ikisine bakarak oturan köpeği eline aldı, salyasını saçarak:

-Git doktoru çağır! diye bağırdı.

Kapıyı sertçe kapatıp köpeği götürmeye kendi odasına gitti.

Sulu ağaç gibi beli bükük, yaşlı doktor, kova gibi kalpağını kafasına kondurarak cam kutu içindeki bir ilacı kapı arkasına koydu, at dişlerinin göstererek gülümsemeye çalıştı, eğilerek kapıdan girdi.

-Görüyor musunuz Doktor, Jorjikin ayağı sıkışmış, çok üzgünüm, ne yapacağımı bilemiyorum dedi, masanın yanında sinek kapmaya çalışan köpeği alıp doktora gösterdi.

Köpeğin ayağının dmrt tarafına baktıktan sonra bakır boru ile göğsünü dinledi.

-Kalbi, ciğeri iyi çalışıyor, ayağındaki tırnağı kopmuş sadece, başka sorun yok dedi.

Beti benzi atan Taşçı'nın sağ eli kapıyı aralayarak sordu:

-Beyim, önemli bir iş var, girebilir miyim? dedi.

-Ne işi be, Jorjik hasta görmüyor musun? Zamanım yok sonra gel! dedi. Ayağı sarılmış köpeği eline alarak pencerenin yanına gitti, dışarıya bakmadan yerine geldi, duraksayarak kapıdan giremeyen ve deli gibi bakan adama sordu:

-Niye bunlar çalışmadan avluma üşüşmüşler?

-Kuyruğu kırılmış köpek gibi Taşçı'nın sağ eli belini bükerek eve girdi de kapıda tereddüt etti.

-Ne olduğunu bilmiyorum, işçiler ayaklanmış, işleri kontrol edeni de taş arabasına koymuşlar, seninle görüşmeden gitmeyeceğiz diye diretiyorlar dedi.

serserilerle görüşecek zamanım yok görüyorsun. Jorjikle ilgilenmem gerek. Git, onları işe gönder, defolsunlar buradan. Gitmeden direktlerse bekçilerin başkanı subayı çağır buraya dedi yüzünü ekşiterek.

Bugünkü gibi üzücü bir günü olmamıştı, Jorjik hasta, avluda ise insan yığını. Doktora kalbini sakinleştirecek bir ilaç vermesini rica etti.

Doktor cam kutusunu karıştırırken pencerenin bir camı kırılarak yere döküldü. Ödü kopan Vera ocağın köşesine saklandı.

Avludakilerin yaptığını düşündü, ayakları titreyerek ve köpeğini de alarak balkono çıkıp baktığında atlı polisler işçileri ortaya almış, onlar da birbirinin üstüne çıkarcasına: "Gelsin buraya sözümüz var!" diye bağıyorlardı.

Taşçıyı elinde köpeği ile görünce bir-iki çocuk birbirine bakıp gülüştüler.

Semyon, iri yapılı bir işçinin omzuna binerek bağırdı:

-Senin bize yapmadığın kötülük kalmadı, köle ettin bizi. 'Bu da yetmiyormuş gibi ihtiyarları dövmeye başladılar. Senden istediğimiz, bu köpeği gönder buradan, (iki yanında polisler dikilen bakır bıçaklıyı gösterdi) maaşımız karnımızı doyurmaya yetmiyor, senin köpeğinin yediklerini bizim en yüksek maaş alanımız da yemiyor...

Köpek denilince kemik bekleyen köpekler gibi polisler Vera balkondan bağırdı:

-Bunların gırlamasını dinlemek istemiyorum. Kovun buradan diye bağıınca köpeği elinde taşıyarak eve girdi.

Atlar ağızını açıp kırbaç sesleri gelmeye başlayınca... İşçiler kiminin gözü şişti, kiminin de başlığı fırladı, kafaları kanadı, herkes başının çaresine bakmaya çalıştı, bir süre sonra avlu da boşaldı.

Temurka eşeğini suyun yanına bırakıp köprüden geçip Taşçı'lara doğru geldiğinde arkasında bir kaç atlı askerler ile kumral yüzlü şişman kadın kucağında beyaz köpeği ile faytonun içinde gidiyor, önünde de büyük bıçaklarını tutarak parlak omuzlular oturuyor, parfüm kokusu saçarak Temurka'nın yanından geçtiler. Tam onlara bakacakken çarığı taşa takılıp sendeledi, kaçacak tavşan gib etrafına bakınarak nereye kaçacağını bilemeden yolun ortasında kalakaldı, yanından da yakışıklı bir işçi geçti.

-Ben iş arıyordum, kime gitmem gerek? diye ona sordu Temurka.

Rusça el işaretleriyle anlatmaya çalıştı, yarısını da karaşayca anlattı.

Yakışıklı işçi, Temurkanın eliyle yeri kazıyarak anlatmak istediğini, niçin geldiğini anladı. Sıcak gülümseyerek elinden tutup bir binanın önüne götürdü ve gene gülümseyerek ayrıldı.

Binanın kapısını açıp içeri girmekte olan bir polis dudaklarını bükerek Temurka'nın ayaklarına baktı, içeri almak istemedi. Deminki işçinin inceliğinden memnun olan Temurka göğsünü kabartarak içeri girmek istedi, ama polis kapıdan kafasını uzatıp ıslık çalınca ona benzer daha ikisi geldi, bir şeyler konuştular, çarıklarını bıçaklarının ucuyla dürterek "çıkır" anlamında eliyle gösterdiler.

Temurka içeri almak istemediklerini anlayınca:

-Lanet olası, sizin gibilerin evine değil çarıklarım pırıl pırıl ayakkabım olsa da girmezdim dedi, balçığa bulanmış çarıklarını çıkarıp dışarıda bıraktı, yalın ayak binaya girdi. Yerin dibinden gümüş kazma işine alındıktan sonra dışarıya çıkıp baktığında çarıkları yerinde yoktu.

Ne yapacağını bilemedi, yalın ayak nereye gideceğim diye binanın bir yanına baktığında iki polis kaslarını tutarak gülüyorlardı, biri çarıkları değneğiyle kaldırıp burnunu eliyle kapatarak götürüp kenarda otlamakta olan domuzların önüne attı. Çarıklardan ürken domuzlar etrafa kaçınca polislerin üçü de katıla katıla güldüler.

Temurka arıklarını domuzların önünden nasıl alacağını bilemeden yalın ayak sokata bir süre dururken koltuğuna kara ekmek sıkıştırarak az önceki kendisine yardım eden yakışıklı işçi köprüden geçiyordu.

Yanına gelince Temurka'nın yalın ayak halinden anlayamadı, sonra hem polislere hem Temurka'ya bakarak sordu:

-Bu yaşlı adam niye yalın ayak duruyor?

Polisler birbirini dürterek domuzlar tarafı gösterdiler:

-Aziyatın arıkları koktuğu için domuzlar da tiksiniş kaçtılar.

Sanki güzel bir şaka söylemişler gibi gene gülmeye başladılar.

Temurka, işçinin de onlara katılarak güleceğini sanmıştı, ama adam ekmeğini tut diye Temurka'ya verdi de kendisi polisler'e kaşlarını çatarak bir şeyler söyledi, çöplerden atlayıp kenardaki arıkları alıp Temurka'ya verdi. arıklarını giyince elinden tutup kendisiyle birlikte götürdü. Onlar ortadan uzaklaştıktan sonra da polislerin gülmesi işitiliyordu.

Karanlık, soğuk gümüş kuyusuna, yerin altına geldiklerinde Temurka üstümüze toprak dişebilir diye duraksadı. Ama birlikte gelen Semyon, yaşlının endişelendiğini görünce:

-Korkma düşmez dedi, ekileri gösterdi, ayakları takılarak ve elinden tutarak Temurka'nı gümüş ocağına götürdü, işçilerle tanıştıınca nasıl çalışması gerektiğini gösterdi, böylece işe alındı.

Temurka yer altında çalışan kendisi gibi yaşlıları, gençleri görünce toprak basma korkusu gitti, çalışmaya başladı.

Temurka buraya gelene kadar rusları hiç görmemişti. alışalı bir şey huzursuz ediyordu, bunun üzerinde çok kafa yoruyordu: "İşçiler, özellikle Semyon ona iyi davranıyor, kendilerinden bir sayıyor. Ama o polisler ne yapmışlardı ona, köpeğe davranmış gibi davranmışlardı. Bunlar da, onlar da bir insanlar, dilleri, dinleri, ulusu aynıdır. Ama niye böyle? diye işin içinde ne iş olduğunu bir türlü anlayamıyordu.

Bayram günleri Semyon ile birlikte işçilerin toplantısına gidiyordu. Biraz dil öğrenince bir gün yolda Semyon'u durdurup sordu, ifade edemediklerini el işaretleriyle anlatmaya çalıştı:

-Siz işçiler, sen de, o binadaki polisler de ruslarsınız ama siz onlardan çok farklısınız. Onlar beni dövse siz korumaya çalışıyorsunuz. Neden böyle?

Semyon, adamın dediklerine gülümseyerek kucakladı:

-Doğru hepimiz Rusuz ama biz işçiler alın teriyle geçiniyoruz, onlar ise kanımızı içiyor, hakkımız yiyorlar. Senin köyündeki Kıyamıt adlı zengin hayvan satmaya gelirse senin çarıklarını domuzun önüne atan dalkavuklar onun etrafında pervane olurlar. Taşçı'nın işini yürütenler de biz ruslarız, ama o köpek bizi görmek istemiyor da Kıyamıt gelirse koltuğuna girerek evine götürüyor, birlikte şarap içiyorlar. Şimdi anladın mı o iş yerindekilerin kim olduğunu diye Temurka 'ya baktı.

Tüm bunları dinleyince bir şeyi unutmuş gibi sordu:

-Cahiliz işte, çok şey bilmiyoruz, karanlık konaktaymış gibi yaşıyoruz.

Semyon gidecek diye korktu, onu sıkı tutarak gidecek yerlerine yürümeye devam ettiler.

YEDİNCİ KISIM

Sıcak güneşten sonra bir-iki gün yağmur yağınca evlerin önü yeşermeye başlamıştı. Ki getirdiyse de efendiye getirilen kuzular annelerinden birden ayrılınca ahırdan başlarını çıkarıp meleyip duruyorlar. Sonra bir kuzunun kesildiği yere gidip onun kanını koklayınca kuyruklarını sallayarak kaçıştılar. Birbirini dürterek ahıra geldiler, yolda geçenlere "bizi kurtarın" diyormuşçasına meliyorlar.

Sırtında odunları taşıyan eşek avluya girince yükten kurtulduğuna seviniyormuş gibi evin kapısına bakarak anırmaya başladı.

Köyde eski bir evin önünde yaşlı bir adam eteğinde uyumakta olan kediyi aksırarak uyandırdı.

Çapak tutmuş gözlerini açmaya çalışarak güneşe baktı sanki ne kadar zaman geçtiğine bakıyormuş gibi. Oynamakta olan torununu görünce bastonunu aramaya başladı. Torunu da dedesinin baston aradığını görünce kahkaha atarak arkasına kaçtı.

Kıyamıt ile Abdul-Kadir, Muhammat-Amin'in evinde idi. Pencereler kapatılmış, karınlarına kuzu etini indirmişler dişlerini temizliyordu. Çok rahat oturuyorlardı, biraz sonra boğazını temizleyen Kıyamıt konuşmaya başladı:

-Abdul-Kadir bizim köyde yenidir, Muhammat-Amin biliyor, köylüler kötü işler çevirmeye başladılar, kötüleşmiş içlerini din yardımıyla temizlemeyi uygun görüyoruz. Onun için sen bu geçe olağanüstü bir şeyh olduğunu göstermelisin. Bizinkiler cahil ama böyle şeylere, şeyh, mollalara çok inanıyorlar. Senin için elimizden geleni yapacağız, sen de becerini göster, çekinme. Başka bir şey istemiyoruz senden. Bu akşam teravih namazında yiğitliğini bir göstersen namın tüm karaçayda ün salır. Bu kadar benim diyeceğim diye sözünü bitirdi, Abdul-Kadir'in gözlerinin içine baktı.

Kemirilmiş kuzunun kafasına gözlerini diken Abdul-Kadir acele etmeden dişlerini temizleyerek cevap verdi:

-Köylülerin daha önce hiç görmediği bir şeyh olurum. Her işin bir karşılığı vardır, bunu biliyorsunuz. Şeyhlik yapmaya başladıktan sonra bana vereceğiniz karşılığı öğrenmek isitiyorum.

-Abdul-Kadir bir yanına cırt tükürdü de heybesinden tuz parçasını çıkarıp attı.

Muhammat-Amin göz ucuyla Kıyamıt'a bakarak söyledi:

-Onu merak etme, memnun edeceğiz seni.

-Ben boş boş konuşmalara inanacak adam değilim, ama ikinize güveniyorum. Benim alın terimi, hakkımı birçok insan yedi, ama kendilerini kurtarıp beni ateşe attılar. Siz de öyle yaparsanız buradan başımı alır giderim. Şimdi de bana hizmet edecek birini bulun, kim olursa olsun akşam bana gönderin diye yerinden kalktı.

Bizim yaramaz oğlandan daha iyisi bulunmaz ne dersin dedi Kıyamıt efendiye bakarak.

-Allah Allah ne demek, Kandavur'dan başka kim olacak? Zamanı geçirmeden elimizi kolumuzu çabuk tutarak hazırlıklara başlamalıyız diye dolaptan başlığını alıp giydi.

Abdul-Kadir onlara göz ucuyla bakarak ve dalga geçerek söyledi:

-Kafası parlak kel gibi dudaklarındaki yağlarla parlayark köye çıkarsanız şeyh olsanız da kimse sizin dini tuttuğunuza inanmayacak. Görüyor musunuz, ben ağzıma tuz kırıntılarını attım, birazdan ağzım üç gün boyu ağzına bir lokma koymamış adamınki gibi kurudu bakın. Hiç olmazsa şu ağzını silin be! dedi de yeni yeni ayakkabılarını parlatarak evin köşesine döndü.

-Sağ ol akıl verdiğin için diye mendilleri ile ağzını, burnunu sildiler, dikkatsizliklerinden utanarak çıkıp gittiler.

Bayram gecesi teravîh namazına camiye çok insan gelmiş. Önde iki mum ile Muhammat-Amin mihrabın basamaklarına çıktı, önüne toz kaplamış büyük bir kitabı koyarak vaaz vermeye başladı.

-İnsanlar bozuldu, Allah'ın yolundan gitmediği için ruhları kirlendi, köy büyüklerini kimse dinlemiyor artık, işte onun için Allah da kızıyor, topraklarımızı, tarlalarımız kurutuyor. Birbirinin mülkünü kıskananlar çoğaldı. Allah'ın kelamında şöyle deniliyor:

-“Bir köy, efendilerinin, hacıların, Allah'ın sevdiği kulların dediklerini dinlemeden kendi kafalarına göre namaza gitmezse, oruç tutmazsa, Allah'ı unuturlarsa O da öfkelenerek köye kan yağmurunu, arkasında da börtü böcek yağdırırmış”

Önde oturan bir yaşlı koynuna böcek girmiş gibi boynunu kaşıdı, sırtını temizledi.

-...Böyl işte sayınlarım, Allah yolunda gitmeyenlerin işi hayatta yürümez. Köylülerin bir kısmının gavurlarla işbirliği yaptığını görünce Allah birden onların başına iş açması diye oruç öncesi epey zaman sevap orucu tuttum, oruçtan beri ise her gün akşamdan sabaha kadar namaz kılıyorum, dua ediyorum. Dün gece namazdan sonraki rüyama bakarsam dualarımı Allah işitmiş diye düşünüyorum. Bayram gecesi peygamberin ruhu dolaşır, bir salâvat okuyalım diye müezzine mumları yaklaştırdı, lambaları aşağıya döndürüp karanlıkta salâvat okumaya başladı.

Karanlık camide toplanan halk da iki yanına bakarak salâvat okurken caminin ortasında yeşil ışıklı bir şey “Allah Allah “ diye dolaşarak bağırmaya başladı.

Yeşil ışığı görünce insanların bir kısmı korkarak dışarıya kaçmayı düşünüyorlardı. Bir kısmı da zikretmeyi bırakıp seyrederken efendi bağırdı:

-Muhammat peygamberin kabrinden şeyh gelmiş. Gözlerinizi kapatarak salâvat okuyun, dedi kendisi de zikretmeye başladı.

Bağıra bağıra yorulan insanlar gözlerini açık baktığında lambalar yanıyordu, efendi ise sıcaktan bunalmış at gibi kafasını iki yanına sallıyordu, yanında ise beyaz sarıklı, yeşil cüppeli bir adam sakalını sıvazlayarak ayakta duruyordu.

-Çok titriyorsun, boyun kemiğin kırılmasın, diye efendinin kulağına fısıldadı. Yeni gelen yeşil cüppeli oturanlara bakarak: “ Mübarekler, bir dua edelim!” dedi. Allah’ın emri ile(kollarını açıp göğe baktı) bugüm Medine’de akşam namazından sonra size izin vermeye geldim. Bugün trafi namazını kılın da ben buradan çıkınca geriye dönüp peygamberin (kafasını yukarı kaldırıp salâvat okuyarak) kabrini ziyaret edeceğim, sizin aranızda Allah’ın sevdiği bir kul var, o bana eşlik etsin.

Yeşil cüppesini dalgalandırarak merdivenden indi, safın kenarında gözlerini kapatarak kafasını sallayan Kandavur’u elinden tuttu, efendi tarafa dönüp trafi kıldır anlamında tespihini silkti, Kandavur’u alarak camiden çıkıp gitti.

En son sırada oturan Ahmet, Biynöger’i dürttü:

-Medina’ya kadar şeyhin peşinden yürüyerek giderse Kandavur’un **talagi turluktu** dedi, kendini tutamayıp gülüverince cepkeninin yeniyle ağzını kapattı.

Abdul-Kadır, Kandavur ile camiden çıkınca yumruğunu onun yüzüne tutarak söyledi:

-“Allah’ın sevdiği” öküzü! Ulan kaç kere söylemişim sana! Ben iki kere “Allah” deyince ipi çekmeyi bırakıp beni yukarıya çıkar diye yirmi kere söylememiş miydin sana hayvan herif?! Senin yüzünden az kalsın bir yaşlıyı gebertecektim. Bir daha böyle yaparsan seni kendimle birlikte “peygamberin kabrine” götürmeden bir tekmeyle tepeden atarım dedi, sürükleyerek caminin önündeki yüksek duvarı gösterdi:

-Şimdi defol, sabah ben emir vermeden dışarıya çıkma dedi de kendisi Muhammat-Amin'in eve tarafa sıvıştı.

İyice karanlık çökünce köylüler namazdan çıktılar, bir yaşlı, Kıyamıt'ın yanına gidip sık sık elini tutarak konuştu:

-Bizim çocuklarımıza da senin oğluna verenleri versin Allah, hiç rızkın eksik olmayan bir adamsın, **cavgan kölge cavadı** derler, köyün kapısını açıp şeyh geldi sonra sizin oğlunuzu alıp ziyarete gitti.

Herkes bir şeyler konuşarak Kıyamıt'ı evine uğurlayınca evlerine dağıldılar.

Ahmet, Kasım, Biynöger, Battal, Tokal'ın evinin öüne gelince evlerine gitmek istemediler, şeyhle dalga geçmeye başladılar.

-Şeyh dedikleri karasakallı, Kasım'ın akıtmalı atından da hızlı koşuyor galiba, peygemberin kabri çok uzakta bildiğim kadarıyla, bu gece sabaha kadar Kandavur'u sürükleyerek oraya gidip gelemez dedi Ahmat.

-Ben iki sene Kıyamıt'larda tırpan tuttum, o zaman Kandavur'un şeyhe benzediğini hiç görmemiştim. Niye onu götürdü şeyh anlayamıyorum. Bizim Tokal'ı götürseydi bir işe yarardı diye güldü Biynöger Tokal'ı dürterek ve Kasım'ın omzuna dayanarak.

Beni götürse hiç şaşırmayın. Sizin dediğiniz gibi, Allah'ı adamları tanımazlık etmiyorum. Kendim deli isem de büyüklerin dediğini yapıyorum dedi. Biynöger'in alay etmesi zoruna giden Tokal pantolonunu çekerek onlardan ayrıldı.

Biynöger, Tokal'ın konuşmasına şaşırıldı:

-Öyle mi serseri, Kıyamıt'ın geçtiği yolu yıkamaya başlamışsın, bu senin için tabi ki büyük iş! Dışarıya çıkarsa peşinden ibriği götür. Bu akşam oğlu da şeyh oldu, senin için daha iyi olur demek. Hadi git, dışarıda seni bekliyordur diye Kıyamıt'ın evini gösterdi.

Dinlemekte olan Kasım da dayanamadı, Tokal'ın arkasından bağırdı:

-Evin yandığı gece bir kenara çekip cinlerini kovmuştum, bir daha yaparsan anan tanımaz hale getiririm, ona göre laflarına dikkat et, seni Kıyamıt'ın köpeğinin kulübesinin yanında yatan yavşak!

Tokal'ın arkasından yumruk sallayarak yürümeye başlayınca arkadaşları araya girdiler, durdurdular. Diğerleri aklına gelenleri söyleyince Battal lafa karıştı:

-Tokal'ın huyunu biliyoruz da burada her şeyi anlatıp duruyoruz, o bizim konuşmalarımız sıcak sığına iletir Kıyamıt'a.

-Kim ona yanımıza gel diyor? Yaşlı koyuna yapışmış pire gibi hep ayağımıza bağ oluyor. Anasını satayım, gitse gitsin, anlatsın her şeyi, ama bir daha elimize geçerse yüzünü, gözünü kıracağı dedi dişlerini, yumruklarını sıkın Kasım.

-Şeyhin hali yarın belli olur, hadi gidelim diye fısıldadı Biynöger arkadaşlarına kollarıyla sarılarak. Evi olan evine, evi olmayan istediği yere diye küçüklüğündeki tekerlemeleri söyleyerek dağıldılar.

SEKİZİNCİ KISIM

Çıtırdarak ayan ateş kıvılcımları Temurka'nın yanına düşünce irkildi birden. Kocasının gelmesine sevinen Môlehan tabakları tıngırdatarak yemek yapmaya uğraşıyordu. Ocağa tencereyi koyunca Temurka'nın getirdiği kara ekmeğin yarısını sahanda doğrayınca ağaç tabaklara koydu, üzerini kapatıp mahalledeki kendileri gibi fakir komşularına götürdü.

Semyon, arkadaşı Temurka'nın aile durumunu görünce arka arka sigarasını içerek düşüncelere daldı, kıskaç ile ateşin külünde resim çizdi.

Temurka hoşgeldine gelen komşularına dönüp konuşmaya başladı:

-Birçok yere gitsem de bunu gibi yanındaki rus delikanlı gibi iyi insan görmedim. Taşçı'larda iken anne babamın yapmadığı iyilikleri yaptı bana. Dili, dini başka olsa da Kıyamıt gibi müslümanlar kurban olsun onun yanında. Siz de rusların hepsi aynıdır diye düşünüyorsunuzdur fakat öyle değil işte. İş yerindeyken birkaç insan gördüm Kıyamıt'ın aynıydı, yaptıkları bile benziyor. Onlardan ayrılıp işçilere gidersen boynundan ağır yük alınmış gibi rahatlarsın. Hem sözleriyle hem işleriyle insana destek veriyorlar. Önceleri **kartuzlu** adam görürsem gavurun siyahı beyazı olmaz derdim, şimdi onlarla birlikte kalınca yanlış düşündüğümü anladım. Orada bulunduğum az zaman içerisinde bu çocuk gözümü açtı, bir

fakirler cahil olmasaydık bugünkü yaşadıklarımız başımıza gelmezdi. İşçiler bizim gibi değilmiş. Zenginler bizi sömürürken kalanları ses çıkarmıyor, bir araya gelip yardım etmiyor, acılarını paylaşmıyor. İşçiler ise birinin başı derde girerse hepsi koşup destek oluyorlar. Canlarım benim, sizin de onlar gibi olmamız gerekiyor, diye ruslardan öğrendiklerini komşularına anlattı, Semyon'a dönüp de bir şeyler söyledi.

-Ben yaşlı bir adamım, gördüklerimin yüzde onunu bile anlatamadım, sizinle konuşmak istiyor bu çocuk dedi, kendisi de tercüme etmeye hazırlandı.

Semyon dil bilmediğinden utanarak konuşmaya başladı:

-Aklımdakileri sizin dilinizde anlatamadığım için üzülüyorum. Ama Temurka yardım etmeye çalışacak. Siz dağlılar iki yükü taşıyorsunuz: biri sizin zenginler, ötekisi de rus çarı üzerinize binmiş, sizi karanlıkta taşın dibine sıkıştırıyor. Benim anlatacaklarımı siz anlayamazsınız şimdi. Fakat daha sonra anlarsınız. Biz işçiler, insanları rus, karaçay diye ayırmadan el ele tutuşmalıyız. Karaçaylar gibi ruslar da birlik içinde değildir. Sizin zenginler gibi bizimkiler de hep halkı sömürüyor, kanımızı emiyor. Rus, karaçay demeden işçiler bir araya gelirse düşmanlarımızı, onların deyişle, çürümüş çarlığı devirmeli, kendi ellerimizle yeni hayat kurmalıyız. Buradan bakınca da siz benden daha iyi biliyorsunuz bu durumu, toprak sadece bir adamın eline geçerse o topraklarda huzur, rahat yok demek her şeyi yaptığınıza rağmen.

İşçiler, fakirler bir araya gelerek anadan doğalı boğazımıza sarılıp nefes aldırmayan boyunduruğu atalım diye coştüğünü farkettiler, gülümseyerek Temurka'ya bakıp çok konuştum ama hepsini tercüme et, ben de yardım edeceğim diye sözünü bitirdi.

“Ecigi-stünü”bla ayırmasala da burada toplananlar Semyon'un ne demek istediğini anladılar, Temurka tercüme etmeye başlarken Biynöger sözünü kesti:

-Anladığım kadarıyla çok doğru söylüyor fakat onun dediği gibi birinin malına el koymak günah değil mi? Bizde efendiler vaaz verirken hep böyle diyor.

-Niye lüzumsuz şeyleri soruyorsun, dinini, dilini bilmeyen bir adam günahını, sevabını nereden bilsin? Onu bırak da şu yöneticileri, muhtarları ortadan

kaldırmanın bir çaresi varsa onu sormak gerek. Bunu sorsana Temurka dedi Kasım.

Arkadaşlarının sorularını Temurka el işaretlerini katarak Semyon'a tercüme ederken Ahmet kendi kendine konuşuyormuş gibi yerinden kalkmadan söze karıştı:

-Onun dediklerinin tamamına katılıyorum, benim kazacak toprağım bile yok, Kıyamıt'ın yer dolusu hayvanları dururken toprakların yarısı onundur zaten. Ağzımızı açmadan toprağın, suyun eşit olması için mücadele edelim.

-Sağına dön de bir git bakalım dedi Tokal etrafına bakınarak. Kıyamıt sana toprağını verirse görürüz. Niye saçma sapan şeyleri konuşuyorsun?

Battal Tokal'a göz ucuyla baktı.

-Zavallı Tokal'ım, dedi o, Kıyamıt toprağını değil gerekirse eski deri donunu da verir. "Delinin yolu boş, yoğurda su kat" diye senin gibilere söylemişler. Burada gır-gır edip durma. Kıyamıt'ın karısı ne zaman odun kesecek diye seni bekliyor, çabuk gitmezsen tabağın dibinde bir şey kalmaz diye eliyle kapıyı gösterdi. Dün de Kasım'ın Tokal'a olan öfkesi içinde kalmıştı, kendini tutamayıp:

-Şeyh Kandavur geliyordur, gidip karşıla hadi diye bir odunu kaldırıp kaburgaya dürttü onu.

"Şeyh Kandavur" lafını işitince Temurka Semyon ile konuşmasını durdurup:

-O kan içici yılan ne zaman şeyh olmuştu? diye sordu.

-Kandavur Allah'ın sevdiği kuluymuş, trafi namazında namaz kılırken birden yeşil ışık yandı, Medine'den izin vermeye gelmiş bir karasakallı peydah oldu, sonra peygamberin kabrine götüreceğim diye Kandavur'u elinden tutarak camiden kayboldular dedi Biynöger sırtarak.

Biynöger anlatırken İbrahim boynunda asmış keten heybesi ile sessizce girdi, arkada oturup dinlemeye başladı. Biynöger sözünü bitirince yerinden fırlayıp kalktı, elinde kırılmış kavalı tutarak ve gözleri ışıldayarak söze katıldı:

-Kandavur şeyh ise yılan olan kim o zaman? Zavallı Hamit'ı ormanda gebertti de buraya gelip şeyh mi oldu? dedi, olayı baştan sona kadar anlattı: "İşte bu Hamit'in

kana bulaşmış kavalı idi diye kırılmış kavalı babasına uzattı, kendini tutamayıp ağlayıverdi, sonra bir ağacın arkasına kaçtı.

Toplanan insanlar ateşe su serpmiş gibi ürktüler bunu duyunca. Çocuğun ağlayarak kaçtığını görüp üzülen Semyon Temurka'ya “ne oldu” diye sordu.

Yaşlı Temurka da Kandavur'un kendisine yaptığı kötülükleri hatırlayınca gözleri yaşardı, kırılmış kavaldaki kan damlalarını göstererek olanları anlatınca Semyon fırlayıp ayağa kalktı, boyunlarını bükerek oturanlara söyledi:

-Zenginler bir zavallıyı koyun kesmiş gibi kesmişler. Bunu böylesine bırakmak olmaz. Halk bu kadar zorbalığa göz yummamalı. Birleşerek onları ortadan kaldırmak, devirmek gerek.

Semyon sözünü bitirince Môlehan aceleyle girdi:

-Zikrederek şeyhin huzuruna gideceğiz diye büyük, küçük demeden gidiyorlar dedi, örütüsü düzelterek dışarıya çıkınca Tokal da evine doğru yürüdü.

Temurka arkadaşları ile avluya çıkıp baktığında Muhammat-Amin ile Kıyamıt başta olmak üzere köylüler “Allah Allah” diye zikrederek tarlaya doğru gidiyorlardı.

-Delirdi mi bu köylüler, ne yapıyorlar diye kendi kendine konuşarak Semyon'a döndü:

-Sen şeyhi görmek istiyordun, ama bu kılıkla gidemezsin, gençlerden birinin giyimini giy. Biynöger, çıkar üzerindeki lütfen! diye Semyon'un elinden tutarak eve girdi.

DOKUZUNCU KISIM

Salonda Abdul-Kadir uzanarak oturuyor, kadima örtü kaplanmış masaya sıtını dayayarak oturan Muhammat-Amin ise parmaklarını şaklatıyor durmadan. Kuru sakalını bir eliyle sıvazlayarak bir eliyle de bastonunu tutarak oturan Kıyamıt boğazazını temizleyince Abdul-Kadir' bakarak söze başladı:

-Başladığın iş güzel oldu, ona bir şey diyemem, ama dini yönden faydalı bir iş yapmamız gerek diye bıyık altından güldü.

Sandalyesini tıngırdatarak ayağa kalkan Abdul-Kadir oraya buraya volta atmaya başladı, sonra cevap verdi:

-Dinin yüzünü çıkarmıyor diye korkmayın benden, ama senin zibidi oğlun bugünkü trafi namazında yaptığı gibi benim dediklerimin tam tersini yaparsa siz bilirsiniz o zaman, ben kanatsız bir şeyhim, kimin olursa olsun belini bükebilirim. Sen de oğlunla bir konuş baba gibi! Bir daha böyle yaparsa ben onu “Allah’ın sevdiği kulluktan” çıkartırım!

Camide yaptığı gibi gözlerini kapatarak Muhammat-Amin lafa karıştı:

-Doğru söylüyorsun, her işte, özellikle dini işlerde uyanık olmak gerek. Cahil insanlara çığ şeyi gösterirsen onları bir daha inandırmak çok zordur. Abdul-Kadir doğru söllüyor. Kandavur bir kere yedi bu haltı, ama nasıl olsa genç adam, öğrenir sonra. Abdul-Kadir! Sen de anadan doğma şeyh değilsin dedi, ikisine bakarak ve gülümsemeye çalışarak.

Efendi konuşurken Abdul-Kadir bir aşağı bir yukarı dolaşmaya devam etti, sonra avını görmüş avcı gibi pencereye bakarak dondu kaldı, Muhammat-Amin’i dürterek çağırdı:

-Şu giden melek kimindir? diye sordu su almaya gitmekte olan selvi boylu, kumral, kara kaşlı bir kızı göstererek.

Abdul-Kadir’in ne amaçla sorduğunu anlayınca sırtarak cevap verdi:

-Öksüz bir kız, babası tifodan öldü. Şeyhim, **cumuşak kabını tanıғанına** ben şahitlik yapacağım diye omzuna vurdu.

Efendinin şaka yaptığından hoşlanmadı, kız uzaklaşınca pencereden ayrıldı, yüzünü buruşturarak:

-Efendilerden başka kimse insanları tanımıyor demek mi istiyorsun? dedi.

Kıyamıt bastonuna dayanarak bir süre düşüncelere dalınca lafı döndürmeye çalıştı:

Çevremde yaşayan baldırı çıplakların ne yaptıklarını son zamanlarda kolayca göremiyorum. Köylülerin hepsi toplandığında toprak, mal, mülkle ilgili Kuran’da bulunan acı ayetlerden örnek vererek korkutmamız gerek, yoksa bizim gibi hali vakti yerinde insanlara kışın aç kalmış kurtlar gibi saldırırlar, daha şimdiden diş bilemeye başladılar bile. Geçenlerde Tokal’a rastlamıştım, onun dediklerini

duyunca ağızım açık kaldı. Onlar da kendilerine bir “Rus şeyh” bulmuşlar, o sizi hor görmeye diye ikisine alaylı baktı.

-Ben onun gibi vaaz vermeye usta değilim, dini çeşitli sırlarını öğreterek insanların kalbini temizliyorum. Ben demir gibi kızdığım zaman Muhammat-Amin usta bir demirci gibi demiri soğutuyor. Efendi adam değil mi, söz bulsun da hemen anlatsın dedi Abdul-Kadir, arkasından da ekledi:

-Sizin kadın milleti de dinden geri kalmış, onlara da izin verilmezse dini tamamen unuturlar. Bugünden itibaren ev sahibi razı olursa bu işi de ele almalı, çalışmalarımı sürdürmeliyim.

İşlerinin bittiğini belli ederek birbirine kafalarını salladılar. Konuşmaları bitince eve gitmeye hazırlanırken kapı açılıp eve Kandavur girdi. Bohçasına taş koymuş gibi boynunu bükmüş, heybesinden bir kâğıt çıkarıp Abdul-Kadir’a döndü:

-Köyde gitmediğim yer kalmadı, bundan sonra bulamam diye kağıdı uzattı ona.

Abdul-Kadir kafasını kaldırıp arkadaşlarına bakarak:

-Sabahtan beri dolaştıktan sonra kibrit bulamadın? Siz, benim de, kendinizin de yüzünü kara çıkarmak istemiyorsanız benim aradığım şeyi bulmalısınız! Olağanüstü şeyh olsam da boş ellerimle bir şey yapamam ki dedi, önemli bir şey hatırlamış gibi sevinerek Kandavur’un elinden tutup:

-Bak şimdi pinti, paranı kıskanmadan büyük bir şişe parfüm al, şu kibritleri de bohçaya koy, akşam insanlar azalınca şu kara kaşlının babasının kabrine gideceksin, toprağa parfümü boşaltacaksın. İki, benim verdiğim kibritlerin ucunu kırıp camide yaptığın gibi kabiri de aydınlat, sakın unutma, dönerken ellerini toprakla temizle dedi, sonra efendi ile Kıyamıt’a dönerek:

-Anlaşıldı mı, yarından itibaren karakaşlının babasının kabri nur gibi aydınlanacak! İnanmayanlara ise, bak efendi, sabah cemaatle duaya gidersen mis koku cennetten geliyor diye anlatacaksın. Tamam mı? Bundan sonra Abdul-Kadir’ın boşuna şeyh olmadığını görürsünüz diye ellerini birbirine vurarak güldü. Tüm bunları duyunca ağızları açık kalan arkadaşları bırakıp yeşil cüppesini sırtına geçirerek tam dışarıya çıkacakken kapının yanındaki Kandavur’a:

-Ağızına sinek girecek, kapa çeneni, meyhane gibi hep açık. Sen sabah peygamberin kabrine gideceksen kendine bir beyaz cüppe hazırlat diye kapıyı sertçe kapatarak gitti.

Onun ayak sesleri kesilince Kıyamıt, Muhammat-Amin'e sokularak:

-Bu köpeği nereden bulmuştun? Gittikçe çıtayı yükseltiyor ha diye şaşırıldı.

-Beyefendim! Benden başka kim bulacak bunun gibilerini? Aramızda kalsında her şeyi mükemmel yapıyor, ama yanına yaklaştırmı, cebine dikkat et diye katıla katıla güldü, birbirine sokularak evden çıktılar.

ONUNCU KISIM

Önlerinde şeyh yeşip cüppesini dalgalandırarak gidiyor, sağında da Kıyamıt, hava soğuk olmadığı için kurt postundan yapılmış donunu giymiş, bir elinde baston, bir elinde de tespih sallanıyor, onun peşinden de Tokal kadife halısını almış, solundaki efendinin yeni sarığı güneşte parlıyor, onun arkasında Biymurza yeni kalkmış gibi yüzü sararmış geliyordu. Muhafızlardan biri de Biymurza'nın kılıcını taşıyarak arkada kalmamak için aceleyle gidiyor.

Önce şeyh başladı zikretmeye, diğerleri de devam ettiler. Tokal, zikretmemi Kıyamıt görsün diye kanı gören boğa gibi böğürürcesine ağızını ardına kadar açarak zikrediyordu. Kıyamıt, Tokal'ın öne geçmesinden rahatsız olunca yüzünü ekşiterek sertçe geriye sıkıştırdı.

Müezzin, halka iftar vakti olduğunu bildirerek "Bayram namazına toplanınız!"dedi, kafasını iki tarafa çevirerek olan sesiyle salât okumaya başladı. Öndeki kalabalığın arkasından takip eden halk büyük yolda tarlaya doğru gidiyorlardı. Çocuklar, şeyhin kim olduğunu görmek için öne atılarak büyüklerin ayağına dolanıyor. Bir kadın yüzünü örtüsüyle kapatarak şeyhe dikkatle bakıyor.

Namaza gelenler biraz ilerleyince işlemeli kürk giyen bir kadın arkadaşlarına söyledi:

-Keşke onun gibi olsaydık, yüzü nur gibi parlıyor! Allah'ın sevdiği kulun bize köye gelmesi bizim bir şansımızdır.

Basma fistanlı başka bir kadın yüzünü buruşturarak:

-Kim olursa olsun, onun kızlara sinsice baktığını hiç beğenmedim. Bir gün Fayruz giderken ona baktığını görünce kızcağızı yiyecek sandım.

Kürklü kadın onun dediklerine katılmadı:

-Hadi canım abartma, senin Fayruz'un da kimmiş? O, tutucu bir adam, allah yolundaki insanın aklına öyle kötü düşünceler gelmez. Benim evimde kalalı hiçbir kadına bakmadı, bakınca da yüzü kızarıyor. Bakın işte onun duasıyla Kandavur da şeyh oldu. Bugün Kandavur peygamberin kabrine gidecek. Dönünce de peygamberin ruhu cemaati selamlamaya gelecek.

Basma fistanlı kadın yanındaki kendisi gibi üstü başı dökülmüş arkadaşlarına gözünü kırparak:

-Haklısın, nasıl olsa kocan efendidir, sen bilmezsen kim bilecek o zaman? Kandavur da şeyh olmuşsa göğe uçan adam yoktur! Hadi gidelim diye arkadaşlarıyla oradan uzaklaştı.

Otu iki kere biçilmiş tarlaya köylüler yerleşip efendiye dinliyordu. Şeyh ise safın ortasında "Allah Allah" diye sallanıp duruyor. Getirilmiş kazanlarda ise kurbanlıklar pişiyordu. Namaz yerinin yukarı tarafında kelebek konmuş gibi zengin evlerinden getirilen hıçınların üzeri beyaz örtü ile kapatılmış.

Biymurza gücünü gösterircesine büyük kılıçları ile muhafızları yanına toplamış, kenarda oturuyordu. En arkada Temurka, Semyon'a efendinin dediklerini elleriyle işaterleyerek anlatmaya çalışıyor. Anlatırken el işaretleri işe yaramayınca ve Semyon da anlayamayınca öfkeden uzanıp çimeni yoluyordu. Nasıl anlatacağını bilemeden bir yanına baktığında Tokal yerinden kalkıp yavaş yavaş insanların arkasından Biynöger'e doğru gitti. Tokal'ın bu hareketini beğenmedi, ama yanında gençlerden kimse olmadığı için Semyon'u yalnız bırakıp gitmek de istemedi

Efendi kollarını açarak kafasını göğe kaldırıp gözlerini kapatarak:

-Şu anda aramızda Mekke, Medine'den gelen şeyhin sayesinde bugün peygamberin ruhu bizi selamlamaya gelecek. Kendi köyümüzde büyüyen genç Kandavur'a, mübarek şeyh izin vermiş, bugün şeyhin emriyle peygamberin kabrini

ziyaret etmeye gitti, şimdi de gelmesini bekliyoruz hepimiz. Hadi zikredin bitkin düşmeyin diye kendisi Abdul-Kadir'ın yanına çöktü.

Abdul-Kadir omuzlarını silkerek vücudunu titreterek yüksek sesle zikretmeye başladı. Cemaat çoşkuyla zikrederken tepenin arkasından beyaz kılıklı bir adam, peşinden de dizilmiş çocuklar “Allah Allah” diye bağırarak gelip Abdul-Kadir'ın önüne kapandılar.

Beyaz kıyafetli adamın Kandavur olduğunu gören köylüler şaşkına döndüler, onun kapandığı yere basmaya başladılar, fakat Biynöger ile muhafızlar etrafta dolanarak haklı yerlerine oturtular.

Şeyh zikretmesini durdurmadan yere eğilen Kandavur'un kulağına fısıldadı:

-Yünçüval gibi yuvarlanıp durma, hadi kalk da zikre katıl dedi.

Kalabalık sakinleşince Abdul-Kadir ayağa kalktı, kollarını açarak öne çıktı, kafasını iki yanına döndürerek “esselamün aleyküm” diye üç kere havayı kucakladı.

Peygamberin ruhu gidene kadar başınızı eğerek salâvat okuyun diye arkasına döndü, kendisi ellerini önüne uzatıp atı yakalamaya koşan **gözetçi** tepeye kadar koştu, geriye dönüp yerine oturunca yine titreyerek zikretmeye başladı.

Toplanan halk “peygamberin ruhunu” göremediklerine üzüldü ama bir şey diyemediler, zikretmekten bitkin düştüler.

Ön sırada oturanlardan bazıları zikri durdurup kurbanlık tarafa gitmeyi düşünmeye başlayınca Biynöger sıkışarak efendinin yanına gidip kulağına fısıldadı.

Canlı canlı atlayarak öne gelen efendi konuşmaya başladı:

-Biz zavallılar, sizin günahlarınızı gidermeye, paslanmış kalplerinizi temizleye namaz kılarken sizin kendini müslüman sanan bir kısmınız Rus gavurlarla bu kutsal günü aramıza gelmişler. İçinizde böyle kâfirlik olmasaydı peygamberin ruhu size görünürdü diye şeyh üzüntüden ne yapacağını bilemiyor. Buraya gelip oturayım gavuru da, onu buraya getiren müslümanın da artık gavur olduğunu şimdi parçalamanızı tuttuğum kelam ile sizden diliyorum diye gözleriyle işaret ederek en arka sırada oturan Semyon ile Temurka'yı gösterdi.

Herkes arkasına bakınca Biynöger Kasım'ın sırtına binip halka anlatmaya başladı:

-Ben bir genç çobanım, hiçbir şey bilmiyorum, ama halk kendisi karar versin. Dün ormanda çobanını öldüren Kandavur bugün de nasıl şeyh olduğunu efendi anlatsın. Onu şeyh yapanlar da kendisi gibi dolandırıcılar, yoksa böyle bir şey olur mu hiç ahali?!

Halk gürültü yaparak söyledikleri işitilmeyince Kasım'ın sırtından inip Semyon tarafa doğru yürüdü.

Efendi öne atılıp olan sesiyle bağırmaya başladı:

-Müslümanlar! Aranıza şeytan karışmış, gebertin onu, ayaklarınızla ezin!

Fakat gürültü kopunca kimse efendiyi dinlemedi, harmanda buğday basmış öküzler gibi gezinmeye başladılar.

-Semyon insanları dürterek kendisine yol açtı, bir kenara çekilip taş yığınının üstüne çıktı da halka seslendi:

-Arkadaşlar! Kendinizi kandırtmayın! diye başlayınca Kıyamıt, sakalları titreyerek Tokal'a dönüp elleriyle Semyon'u gösterdi.

Semyon heyecanla anlatırken Tokal yerden kaptığı büyük bir taşla vurdu.

Beyaz yüzü kanla yıkandı, bayılacakken Biynöger arkadaşları ile gelip kolladılar, oradan alıp gittiler.

Bir süre sonra gürültü durdu, halkın bir kısmı kurbanlık kazanları tarafa dönünce elbiseleri lime lime olmuş, kafalarından akmış kan gömleklerini ıslatmış Temurka, Biynöger ve Semyon'u muhafızlar Pravlen'e sürerek gidiyordu.

ON BİRİNCİ KISIM

Güneş etrafı ısıtırken mavi bulutlar dağların arkasından çıkıp birbirinin peşine dizilerek ve etekleriyle güneşi kapatarak batıya doğru gidiyorlar.

Kış kelirge köb kalmağanın bildire, caylıqlanı başı tavla ağargandıla. Tav suv, cay boqlanğanından kutulub, bütev carlı tavlulanı kıynlık körgenlerini cılamuqları bir ilipinçe cıyılıb aqğança, cay öhtemligi tohtab, bir-bir cerlede taşlağa tübeb kayırılса da, çoqraq kibik ariv süzülüb baradı. Teren cerlerinde köm-kök kögerse da, tübünde bolğan türlü-türlü taşlanı, күn tayağı tiygen

sınjan miyalaça cıtırğan umnu, adam cuvuk kelib araanlay, aralib trt canına ahan arasırt abalanı caydaa caşırmay krgzedi.

Ormandaki alılık, fundalık aalar altın gibi sararmış, bir kısmı da oktan yapraklarını dkm aceleyle, am aalarının yanında hznl bakıyorlar. Yaprakları dklen ırılıplak dallar rzgr esince parmakları kopmuş eller gibi sallanıyorlar. Yerdeki yaşlı kadının yz gibi kurumuş yaprakların zerini hışırdatarak yryen fareler kışlık yemeklerini taşıyarak oraya buraya koşup duruyorlar.

Beyaz boyunlu bir ayının yavruları annesinin stnde zıplayarak oynuyor, uvala girmiş adam gibi yuvarlanıyorlar, etrafına bakarak tersine dnm yavrusunu ayaıyla ekerek kendisine yaklaştırıyor. Sonra vez aacının dibine gelip tepesine baktı, kırmızı boncukalr gibi sarkan vezlere ulaşamayacaını anlayınca bir-iki kere evresinde dnd de tırmanarak aacın bir dalına ıktı yavrularıyla beraber, ulaşabildii meyvelereyi yemeye başladı. Kendisi sıtma ilacı alırken yzn eşitmiş adam gibi zorlansa yavrularına meyveleri bol bol gnderiyordu. Yavruları ise eilmiş daldaki kızarmış meyvelerin iyi bir Şey olduunu dşnm olabirler ama yiyince beenmediler, yzlerini ekşiterek yere indiler, annesinin yemesini grnce Şaşırarak bir sre baktılar.

İbrahim kyn dışına ıkınca ormanın kenarındaki dzlkte birinin mezar taşına dayanarak durdu. Ne kadar zaman olduu belirsiz, kardan, yamurdan korumak iin aatan yapılmış duvar rmş, su basmış yerleri de intaş ettii iin pamuk konulmuş, rmş yerlerde de kuk eşek mantarlar ıkmış.

İbrahim, kimseye grnmeden daa nasıl tırmanacaını bilemiyor, mezar taşının dibindeki yuvasına kaarak giren sarı fareden irkilerek bakınca taşın sırtındaki bıaın ve tabancanın resmini grd. d koptu, mezar taşına sırtını vererek oturduunu Şimdi anladı. Arkasına dnp taşa dikkatle bakınca aklına gelenler Şu oldu: “ Kim olsa da kyn dışında baskına uramış, taştaki resimlere bakılırsa yit, cesur biri olduu anlaşılıyor.”

Apanas'ın uzun bıyıkları ile yksek keli parlak izmelerini gz nnde canlandırınca farkında olmadan yumrukalrını sıktı, kendisinin nasıl adam olması gerektiini dşnmeye başladı: siyah mrekkebe kamış kalemi batırıp beyaz kıda izmiş gibi siyah kaşları geniş alnına yakışmış, gmş kaplı keskin kılıcı, altın

konulmuş tabancası ince beli bükülmüş, yeni tüylenmiş kuş yavrusu gibi tüy bitmiş yanaklarındaki ince dudakları sıkıca kenetlenmiş. Ağzını bir karış açarak göğsünü köpükleriyle ıslatmış doru aygırına binmiş, peşinden de Apanas, Kıyamıt, Biymurzalar gelip önünü keserler. Atı da toprağı eşeleyerek onların önünde durur. Apanas'ı atının göğsüyle iterek sorar:

-Yeter artık, bunca zaman derimizi yüzdün, zamansız rastladınız bana, borcumu kiminiz ödeyecek şimdi, senden mi yoksa şu yaşlı köpekten mi, diye kılıcı güneşte parlatarak çıkardı. Onlar cevap verene kadar Kıyamıt'ın boyununa kılıcını batırdı, gümüş uclu bastonu yere düştü, elini kaldırmaya çalıştı ama çam ağacı gibi devrilerek yüzükoyun yere serildi. Bunu gören Apanas ile Biymurza'nın ödü koptu, gözleri çıkarcasına beti benzi attı, ağlayarak yalvarmaya başladı:

Mahpusları serbest bırakalı, kıyma bizi ne olur diye gözyaşlarını sel gibi akıtarak yerlerde süründüler.

İbrahim, oruç bozulduğu zaman babasını **bolganı cıltırıp** yüzünden akan kanın göğsünü yıkadığını görünce kılıcı ile Biymurza'yı da yere serdi. Şimdi zevkle Apanas'ı öldüreyim diye arkasına baktığında o, siyah tabancasını çaktırmadan çıkarıyormuş.

-Hey kan içici yılan, şimdi bana saldırmaya mı çalıyorsun, diye kılıcını sallayınca yavaş yavaş etini geçip kemiğine dokundu, doru aygırın göğsüne de tabanca sıkılınca o da yere düştü. Ayağı atın altında kalan İbrahim ayağını çekmeye çalışırken yukarıdan koyun sesleri gelmeye başladı, sinekten korunuyormuşçasına kafasını silkerek düşüncelerinden uyanınca sağ ayağını yukarı kaldırıp silkiyormuş.

Koyun sürüsü yolu toz duman etmiş, keçiler de sürünün bir tarafında ağaçlara saldırıyor, çobanların peşinden değneğini alarak, tüyü alınmamış at derisinden yapılan çarlığını giydi, keçileri geri çevirmeye kalktı.

Sevdiği şeyin hayalini kurarken koyunların engel olduğuna sinirlendi, sürünün peşinden dillerini sarkıtarak tembel tembel gelmekte olan mavi köpeklere vurmak için elini taş a uzatınca avucundaki kan lekesini gördü. Köpeklere vurmaya da unuttu, elindeki taş da kana bulanarak yere düştü, eline bakınca çoktandır kesmediği tırnakları, yumruğunu sıkınca avucuna batmış, ondanmış kanama.

Sakalı tozlanmış deri tonlu bir ihtiyar, İbrahim'in mezar taşının yanında dikildiğini görünce:

-Ellerine ne oldu, niye kanıyor? diye sordu.

Ne diyeceğini bilemeden başını eğdi, parmağı ile elinin tersinde kan hala akıyordu.

-Değneğimi yontarken bıçakla kestim dedi.

Çocuğun yanında değnek yontulmasından bir iz göremeyince inanamadı, eline bakıp:

-Eh yaramaz, yaşlıyı kandırırsan benim yaşıma gelemesin, bu bıçak izi değil oğlum, beni salak mı sanıyorsun, baksana iki elin de kanıyor. Ver elini, sarayım dedi yaşlı adam.

Eski fistanından bez yırttı, değneği ile nemli toprağı kazıp çıkardı, İbrahim'in elini tükürüğüyle ıslattı, bezle sardı. Tedavisi bitmiş gibi acele ederek koyunların peşinden gitti.

Yaşlı çobanı babasına benzeterek İbrahim onun arkasından bir süre bakınca dağ tarafa doğru yöneldi. Yokuşla gidersem birileri görür diye biraz uzağından dönerek gitmeye başladı.

Dönerek kayanın tepesine gelince ovada rüzgâr esmeye ve yanmış odunun kokusu geldi burnuna. Mağaraya gidecek yolu göremeyince yanlış yere geldiğine üzüldü. Fakat çarıklarını çıkarıp beline bağladı da yalan ayak kayan çıkıntılarıyla inmeye çalıştı. Biraz sonra sağ tarafından rüzgâr esince başlığı yere uçtu. Kaya deliğine ayaklarını koyup baktığında büyük bir kuş saldırmayı düşünerek keskin tırnaklarını açmış tepesinde dönüyormuş. Onu gören İbrahim'in ayağı sıtmaya yakalanmışçasına titremeye başladı. Ama dişlerini sıkıp bıçağını eline aldı, yavaş yavaş inmeye devam etti, ayağı kayada bitmiş bitkiye değince ne oldu diye baktı, meğer delikte içi tüy, samanla doldurulmuş, kuş yavrusu kokuyordu, ayağına dokunan da tavşan cesediymiş.

Korktuğunu unutarak kuş yavrularına merakla bakarken sırtına şiddetli bir şey vuruldu, az kalsın yapışıp kalacaktı kayaya. Bıçağını hatırlayıp arkasına döndüğünde kuş birden sırtına yapıştı, feryat ederek yüzüne tırnaklarını batırmaya çalıştı. Kuş sırtına binince kıpırdayamay İbrahim bıçak tuttuğu elini zorla çekip

kuşa bıçağı batırınca kuş çığlık atarak kayadan aşağı yuvarlandı. Yukarı kalkıp baktığında mağara kuş tüyü ile dolmuş, çevresinde yavruları dolanarak feryat ediyorlar, saldırmaya çalışıyorlar.

Siz de ne yapabilirsiniz dercesine onlara ilgisiz bakan İbrahim kuş tırnakları batmış ayağını aksatarak kayadan indi, mağaranın önüne gelip baktığında Kanamat ile Badimat ölen kuşun yanında konuşuyorlarmış.

Kanamat kuşu ayağıyla iterek:

-Başını belaya sokmuş olmalı yoksa böyle olması mümkün değildi. Hangi kuş kesti bunun boynun bıçakla kesmiş gibi? Buralarda öyle bir kuş olduğunu bilmiyordum, sen ne diyorsun diye Badimat'a baktı.

Eğilip eline bir siyah kumaş parçasını alan Badimat:

-Baksana, tırnağına takılmış fistan parçasını görüyor musun, şüphesiz bir adama saldırmış bu. Eyvaah, bu İbrahim'in fistanının yamasına benziyor diye eline eski fistan yamasını tutarak mağaranın orasına burasına koşarak ağlıyordu.

Kanamat onu avutmak için:

-Tamam, tamam, olmadık şeylere niye ağlıyorsun? İbrahim'den başka kimsenin yün fistanı yok mu? Ben yine de bir bakayım etrafa diye mağaradan çıkıp dalları almak için bir yanına döndüğünde kaya deliğine sıkışıp kalmış İbrahim'e rastladı.

Kanamat oktan, ateşten korkmayan biri olsa da bir süre yerinde duraksadı, gerçekten İbrahim olduğunu görünce bağrına bastı, kayanın kuytusuna saklanarak bağırdı:

-Şimdi İbrahim'i getirsem ne yapardın?

Bunu duyan Badimat'ın gözleri ışıldadı, yanaklarına akmış kirli gözyaşları içinde koşa koşa geldi, mağaranın bir yanında Kanamat'ın kucağında ayaklarını sallayarak, gülümseyerek duran İbrahim'i görünce kardeşinin boynuna sarıldı.

İkisi de sırayla İbrahim'e sarılarak hasretlerini giderince kucaklaşarak mağaraya girerken Kanamat yerdeki kuşu göstererek sordu:

-Bunu sen mi geberttin?

Cevap vermedi ama öyle olduğunu ima ederek sırttı.

Bir süre sonra özlemleri gidince ikisi İbrahim'i ortaya alıp köydeki durumu sordular. İbrahim durmadan her şeyi anlattı, ama köye şeyh geldiğini, babasının tutuklandığını Badimat'a söylemedi. Konuşurken farkında olmadan ağzından Semyon diye kaçırınca: "Kim o adam?" diye ikisi de sordu. Diş arasına sıkışmış etleri temizleyen adam gibi dişlerini temizliyormuş gibi:

-Babamla birlikte Taşçı'dan Semyon diye birisi gelmişti de, Kandavur, Apanas gibi değilmiş o. Bir gün bizim fakir komşuları toplayıp: "Siz fakir insanlar, bir ayara gelmeli, toprak sahiplerinin, zenginlerin mallarını elinize geçirmelisiniz, biz, Taşçı'da çalışan işçiler size yardım edeceğiz" diye iyi şeyleri anlattı. Babam çok seviyor o adamı, ne söyleyecek diye hep ağzına bakıyor onun.

Çocuk bunları anlatınca Kanamat'ın kaşları çatıldı, yüzü kuru tulum gibi buruştu:

-O iyi adamın, köylü değil rus olması ne kadar üzücü. Benim öyle bir arkadaşım olsaydı kan içici akreplere gösterirdim diye yumruğunu dışarıdaki karanlığa salladı.

İbragim, Kanamat'ım Semyon hakkında öyle demesini beğenmedi:

-Babam Taşçı'dan gelince şöyle demişti: "Rusların hepsi aynı değildir. Onlarda da Kıyamıt gibiler bizim gibileri sömürüyor, kanlarını emiyor." Bir gün arka kapıdan yolda giden Kıyamıt'ı görünce babam: "İşte şunun gibi bin kişiden ise Semyon'un ağzından çıkan yel daha iyidir. Adam dediğin böyle olmalı, yoksa Kıyamıt gibilerin sömürmekten başka bir faydası yoktur."

Anlattıklarım ne diyecek şimdi dercesine Kanamat'a baktığında hala suratı asık duruyordu.

Kanamat'ın Semyon hakkında yanlış düşünmesi zoruna gitti, bunu Kanamat'ın kendisine özel olarak söylemeyi uygun buldu ama yine de ima ederek:

-Semyon'un nasıl bir insan olduğunu bir görseydin, Apanas'a hiçbir yanı benzemiyor. Şeker bayramında Biymurza babamı yakayacakken o günü köylü kılığına giren, namaza gidip babamı korumak için kanını akıtan adamdan daha değerli kim olabilir? diye Kanamat'a küstü, arkasına dönüp oturdu.

İbrahim'in, "Babamı Biymurza yakalayacakken.." demesini duyunca Badimat'ın aklı başından gitti:

-Babam nerede şimdi? diye kardeşine sokularak sordu.

-Gerçekleri söyleyip ablasını üzmemek istemedi, lafi değiştirerek cevap verdi:

-Nerede olsun evdedir, bir şey de olmadı.

Kanamat başını eğip ocağa bakarak kendi kendine: keşke rusça bilseydim ne güzel olurdu diye gülümsedi.

Ateş, çam odunun zamkını yakınca ışık parladı, İbrahim ışık parıltısıyla Kanamat'ın suratının eski haline geldiğini görünce sevinerek sordu:

-Ben şimdi her şeyi detaylarıyla anlatamıyorum, sen ise sanki gidip görmüş gibi önyargıda bulunuyorsun. Babam Taşçı'ya çalışmaya gittiği zaman rusça bir kelime bile bilmiyordu. Sonra geldiğinde Semyon'nun dediklerini Biynöger'e çeviriyordu. Ben zaten çok kelime bilmiyorum, ama yüne de Semyon'u anlıyorum. Bir gün o: "Biz, kendimiz zorlansak, aç kalsak da zenginleri devirmeli, şunun gibi(beni gösterdi) çocukları aydınlatmalıyız" diye güzel bir şey söyledi. Anam da rusça hiç bilmiyor, ama arada o bile anlıyor, ekmek yaparken hep kafasını sallıyor.

Kanamat, İbrahim'in bileğinden tutup yukarıya kaldırdı, kısık sesle şöyle dedi ona:

-Kim olsa da o adam benim gibi ezilmiş, dışlanmış adammış. Nerede o şimdi, onu buraya getirmenin bir çaresi var mıdır?

Badimat işitmesin diye İbrahim'in kulağına fısıldadı.

Kanamat'ın Semyon'a iyi bakmaya başladığını anlayan İbrahim ona:

-Babam da, Biynöger de, Semyon da tutuklandı, sen bir şeyler yapmazsan mahvolup gidecekler. "Git, Kanamat'a söyle, köydeki gençler zaten dişlerini sıkıyorlar, gelip bir çaresini bulsun" diye annem gönderdi beni buraya dedi.

-Ne oldu, niye tutuklandılar? diye İbrahim'i mağaradan çıkarıp öfkeden dişlerini gıcıtatarak sordu.

İbrahim, ölen kuşa kadar ayağını uzatarak gökteki yıldızlara bakarak baştan sona kadar babası ile arkadaşlarının niye yakalandığını anlatıp arkasına baktığında Badimat kayayı kucaklayarak ağlıyordu.

İkisi, onu görmemiş gibi yaparak yanından geçerken:

-Babamın tutuklandığını neden sakladın? diye Kanamat'ın yakasına sarılarak hüngür-hüngür ağladı.

Ağlayarak onun yakasını bırakmak da istemeyince Kanamat sinirlendi:

-İş hayvanın eşek, arkadaşın kadın olunca da böyle olur, ayak bağ olma bana çekil buradan diye iterek yakasını kurtardı.

Badimat ağlamasını kesip ateşin ışığı şişmiş gözlerini parıldattı, sonra kafasını kaldırıp:

-Bak delikanlı, dalga geçtiğin kadın arkadaşın seni rahatsız ediyorsa kusura bakma o zaman! dedi, kaya deliğinden kara kılıcı alıp beline taktı, eteklerini iki yanına kıvrıp aşağıya inmeye başladı.

Kanamat ile İbrahim, Badimat'ın peşinden daha yeni ormana geldiklerinde ayak altında kırılmış otların hışırtısı ile: "Bir kere yanlış yapanı kimse olsa affeder derler, bundan sonra kalbini kırmayacağım, affet beni" diye Kanamat'ın fisiltısından başka dikkat çekecek bir ses gelmiyor.

-Kayınbabam hapse atılmış, seninle burada tartışmak, seni incitmek istemiyorum. Gittiğimiz yerde insanlığını görürsem bu konuşmalara tekrar döneriz diyerek arkasına bakmadan ikisi de aceleyle köye doğru yöneldiler.

ON İKİNCİ KISIM

Kışın canı yakan soğuğu gitmiş, güneş de çıkınca serin köşelerin gölgesindeki karlar eriyerek damlıyor, avluların kirini temizleyerek büyük suya katılıyorlar.

Büyük suyun dudaklarındaki buzlar da erimiş. Evin önündeki patates bahçesinde yetişmiş yalnız elma ağacındaki tek çürük elmayı çoktan gelmiş bir kuş yiyordu. Boynuzsuz mavi bir inek avluya çıkıp güneşleniyor, gece ahırda ıslanmış ayaklarından buhar çıkıyor. Erkenden kürkünü çıkarmış ince fistanlı bir genç atını avluya çıkarmış, okşayarak temizliyordu. Çok seviyor olmalı tarak ile tarayıp arkasından da saman bezle siliyor sıtını. Kendi kendine sırtarak atının boynuna sarılıp gözlerinden öptü, bir yerinde toz kaldığını görünce tekrar temizlemeye devam ediyor.

Dereye giden yolun ortasında iki kadın durmuş, ellerinde de boş kovaları, çoktandır dedikodu yapıyor olmalı, ellerini göğüslerine koymuş, ayaklarını sık sık dinlendiriyorlar. Siyah elbiseli kadının sabah aceleyle topladığı topuzu gevşemiş, kovasını yere koyup topuzunu düzeltiyor, arkadaşı da kulağına sokularak fısıldıyor:

-Fayruz'un hamile olduğunu farkettiler mi? Aramızda kalsın ama görenler Abdul-Kadir'dan diyorlar.

İki dudak dişi düşmüş kadın, arkadaşının dedikodularının daha da uzayacağını anlayınca kovalarını bir kenara bıraktı. Dişsiz ağzını kapatan örtüsünü çenesine indirdi. Bir süre arkadaşına bakarak sırtınca dudaklarını büzerek:

-Eyvaaaah, bana yazıklar olsun, neden fark etmedim onu daha önce. Hatırlıyor musun, şeyh yeni geldiği zaman kadınları bizim evde toplayıp ders vermişti. Mahalledeki kadın, kızların hepsini çağırıp, pencere, kapıları kapatıp Abdul-Kadir ders vermişti, biz de zikrettikten sonra dışarıya çıktığımızda Fayruz'un saçları dağılmıştı. Öyle yerde bu tür şeylerin olacağını kim düşünmüş, biz cahil insanlar nereden anlayalım diye dünya başına yıkılmışçasına boynunu büktü.

Siyah fistanlı kadın, arkadaşının çok konuşmasını beğenmedi, tüm dedikoduyu bitiremeyeceğinden korktu, sözünü bitirince sıcaklamış at gibi kafasını iki tarafa sallayarak anlatmaya başladı:

-Şeyh, Fayruz'un babasının kabrine gidip: "kabirde ışık yanıyor, miş kokuyor" diye haber vereli Fayruz'un halinin değiştiğini fark etmiştim. Bir de Muhammat-Amin evinden taşınıp iki-üç ay Fayruz'un evinde kalmıştı. Onlardan da kaçmazdı ama hamile olduğunu saklamak için insanlardan korkarak efendiye sığınmış olabilir. Fayruz'un kardeşleri çiftlikte olduğu için bilmiyorlar, yoksa saçını, başını yolup herkesin önünde karnını yararlar.

Dişleri düşmüş kadın, arkadaşından duyduklarını başkalarına yaymaya acele ederek kovalarına elini uzattığında Fayruz, siyah dışlı kürk giymiş, yüzünün rengi atmış suya geliyordu.

Onu görünce siyah fistanlı kadın, arkadaşının ayağına basıp göz, kaş işaretleriyle Fayruz'u gösterdi. İkisi de konuşmasını kesip kıza dikkatle baktılar, oradan uzaklaşınca da kara fistanlı, kızın duyacağı bir şekilde:

-“Karnını göstererek çıkmazsa kahpenin gebe olduğunu bilmezler” dediklerini duymuştum. Bu sene tarlalar sizin gibilerin yüzünden mahvoldu.

Salyalarını saçarak çok konuşunca ağzının iki kenarı morardı, Fayruz’un arkasından bakıp yumruklarını birbirine vurdu.

Sonradan hatırladığı bir şeyi söylemek için sağına baktığında iki dişi düşmüş arkadaşı, duyduklarını köye yaymak için suya gitmeyi de bırakıp kovalarını zingirdatarak evine gidiyordu. Onu görünce benden önce o söylemesin diye korkan siyah fistanlı da arkadaşının peşinden koştu.

Durumu herkesçe bilindiğini yoldaki kadınlardan öğrenen Fayruz, suya nasıl gittiğini de bilmiyor, yolda birileri rastlarsa bakmasın diye kürkünün kenarı ile karnını kapatmaya çalışıyor, boğazında bir yumru düğümliyor. Eve gelince büyükannesi tencereleri yıkamaya çalışıyormuş, sırtını çıkarıp ağlayarak karyolaya girdi.

Yaşlı kadın, elindeki bezi dolaba koyup karyolanın yanına gelip sordu:

-Ne oldu sana, üşüttün mü yoksa? Kürkle örteyim üzerini diye Fayruz’un çıkardığı kürkü ağaç karyolanın kenarından alıp üzerini örttü, okşadı. Ayaklarını da kapatınca keçeden yapılmış oturgaçı karyolanın yanına koyup kendisi oturdu.

Siyah fistanlı kadın ile onun dişsiz arkadaşı yazın kuru ota ateş koymuş gibi ikisi de mahallenin iki tarafından Fayruz’un dedikodusunu yaydılar. Sonra da onlar işleriyle uğraşana ve Fayruz sudan evine gelip karyolaya uzanana kadar bu haber yıldırım hızıyla köyün yarısınca malum oldu.

Fayruz’un yaptığı, baldırı çıplak ile soylu kadınların ağızlarında dolaşması köy kızları için büyük bir felakettir. Bunun gibi kadınlar çocuklarının ağlamasına, evinde işinin kalmasına rağmen dedikoduyu yaymadan edemezler.

Onların böyle çabalarının da sanki karşılığını alıyor, ama ocak ile su izi olmazsa hiçbir şeyden habersiz insanlar acı bir haber duyduklarında içlerinde saklayamıyor, başkalarına iletirse anadan yeni doğmuş gibi hissederler kendilerini. Neylesinler, zavallı boşboğaz kadınlar da aylarca, hatta yıllarca sivri dilleriyle tadacak tuz bulamazlarsa hayatları da çekilmez olurdu. Ama yine de birilerinin ya da kendi

kız kardeşlerinin acıları karşısında gözlerini dört açıp şaşırmasalar iyi olurdu, ama onların meraklarına gem vurmaya kalkışırsan aboov, yüzünü delik-deşik edecekler. Dolayısıyla onların bir zamana kadar yürüttüğü işleri bırakıp bizim çoktandır tanıdığımız Abdul-Kadir ile Muhammat-Amin'den bahsedelim. Bu yüzkarası haberin bilinmesinden sonra onların ne yaptıklarını kaburga deliğinden bir gözetleyelim.

Gerçeklere bakarsak bu haber sadece Fayruz'u, siyah fistanlı ile dişsiz kadını değil efendi ile “şeyh” arkadaşını bile çok rahatsız ediyordu. Siz de biliyorsunuz; Fayruz'un karınındaki çocuğun babası, kadınlara bir araya toplayarak onlara ders veren Abdul-Kadr olduğunu.

Hatırlıyorsanız kendisi hapisten çıkınca efendi ile birlikte köye gelmiş, Kıyamıt'ın “işçisi” olan “şeyh” idi. Şeyhlik görevini bitirince de karşılığına ne alacağını bilmiyorum ama şu günlerde canı çok sıkılıyor. Çekip de gidecek olursa Kıyamıt ihmal etmez, kara sandukasını açar değil mi? Camideki yaptığı “olağanüstü” hareketlerini beğenerek “hiç unutmayacağım emeğini” demiş, sırtını okşamıştı. Kıyamıt da sakal değil ya, başka bir şey için kessen kan çıkmaz ama oğlu Kandavur'un “seher namazında peygamberin kabrine gidip gün doğmadan döndüğü” için bir şeyler verir umarım, göreceğiz!

Kıyamıt ile arkadaşları ilişkilerini gözden geçiredursunlar, şimdi bizim sorunumuz da Fayruz. Müsadenizle onun acılarına bir bakalım...

Havalar ısınınca orada burada kalmış karlar erimiş, akşam olunca da avlular, sokaklar balçıkla doluyor, sokakta kurumuş çarıklarınla yürürsen gıcırdayan ses, bir mahalleden öteki mahalleye kadar duyuluyor.

Namazdan geç çıkmış yaşlılar güneş batınca birbirine yıldızları göstererek hayvanlar ne zaman doyacağını sayıyorlardı. Artık yaşlandıklarından hep evde oturdukları için kışlada kalmış iki-üç ineğin bahara kadar nasıl dayanacağını hep düşünüyorlar. Namaz kılarken ilk önce “İnekcikler kıştan sağ salim kurtulsa” diye dua ederler. Özellikler bu sene kuraklık olduğu için hayvanları az olanlar fazla ot toplamamışlardı. Hava durumu nasıl olur diye her gece gökyüzüne iki-üç kere bakarlar, bulut görseler üzülürler, karılarını kaldırıp: “hayvanlar ne yapıyorlar” diye ahıra gönderirler. Durumu iyi olanlara kuraklık vız geliyor. Kazak rusların muhtarına rüşvet vererek yer kir alıyor, hayvanlarını da sıkıntıdan kurtarıyorlardı.

Zenginler köyde iş bulamayan başıboş fakirlere üç-beş kuruş verip bahara kadar çalıştırıyorlar, kendileri de kürk donlarını, dik başlıklarını giyerek kasıla kasıla dolaşıyorlar ortalıkta. Efendiler ise taze etlerin bulunduğu dolaba girmiş kedi gibi hiç dert etmiyorlar, hayatın tadını çıkarıyorlar.

Muhammat-Amin, Kıyamıt, Abdul-Kadir efendiler otururken mutfaktan soğan kokusu, tavada kızmış yağın sesi geldi. Et hiçinin kokusunu alan kara kedi acele ederek evin içinde dolaşiyor, durmadan miyavlıyordu. Mutfığa girip tabakları koklamaya başlayınca efendinin karısı kovdu, ergeç hiçini yiyeceğini bilince miyavlayarak salona geçti, sandalyeye zıplayarak çıktı.

Efendinin birileri için dua ettiği katlanmış üç kâğıdı kokladı, boşuna umutlandığını anlayınca karyolaya çıktı, kuru yastıklara sürtünerek hırladı.

Muhammat-Amin, sakal, bığını kısa kestirmiş, ağlarsa, gülerse de kimse tanımaz olmuş, üst dudağını ısırarak ve Kıyamıt'a göz kırparak söyledi:

-Senin de, benim de Allah belamızı vermesin. Ders verdiğimiz kadınlar gebe olmaya başlamış. Şeyh ne diyecek buna öğrenmek istiyorum diye sandayeyi gıcırdatarak kasıldı, Abdul-Kadir'a baktı. Kalın yamçı saçakları gibi çatılmış kaşlarının altından gözlerini parlatarak kamış kalemle oynayarak cevap verdi Abdul-Kadir:

-Benim hiçbir kadına zararım dokunmadığımı biliyorsun. Bak efendi, zikredilen, ders verilen ev karanlık olursa meleklerin gökten inme adetleri olduğunu bilmelisin. Bu işte onların eli vardır, yoksa ben soğan, sarımsaktan bile temizim...

Şimdiye kadar düşüncelere dalarak dinlemekte olan Kıyamıt, gülümsemeye çalışarak araya girdi:

-Doğru, Muhammat-Amin, Abdul-Kadir'ı yanlış anlama. En iyisi gebe kalan kızın durumu belli olana kadar bir çaresini bulmalıyız. Abdul-Kadir bugün burada ders verse yarın başka yere gider. Burada sadece ikimiz kalacağız. Burada bir avuc serseriler bir şeyler çevirerek mahvedekler bizi. Bu dualarının bir faydası var mı diye masadaki eski sarı kaplı kitabın üzerinde katlanmış biçimde duran duaları eline aldı.

Efendi, Abdul-Kadir'ın dalga geçmesine kızsada belli etmeden konuştu:

-Melekler yapmıştır diye bana yediremezsin. En iyisi Kıyamıt'ın dediği gibi zamanında bir çözümünü bulmalıyız. Köylülerin dediğine göre melekleri bekleyen kimse yok, öyle şeyhin adı her köşede anılıyor. Ne yapacaksın şimdi diye “şeyhin” gözlerine baktı.

Abdul-Kadir yine dalga geçti efendiyle:

-Melek lafını ilk önce efendiler başlatmıştı. Bunu niye inkar ediyorsun bilemiyorum. Hatırlıyorum, ben küçükken senin gibi bir efendi bizim köyde vaaz verirdi, sonra kim olduğunu unuttum, bir “iffetli” kadını melek gibi camide hamile bırakmış, kadın da bir “peygamber” doğurmuştu diye duymuşluğum var. Öyle bir melek nasıl gelemesiz bu köye diye sordu.

Tartışarak Abdul-Kadir'ı yenemeyeceğini anlayan efendi lafı yumuşatmaya başladı:

-Gerçekten senin dediğin kadın “melekten çocuk doğurmuş” tamam diyelim buna, ama bununla boy ölçüşerek Fayruz'un hamile kaldığını öğrenirlerse üçümüzü de sağ bırakmazlar. İşi geciktirmeden konuşalım, çaresini bulalım. Köyde dolaşan dedikodular beni rahatsız ediyor açıkçası diye medet umarcasına Kıyamıt'a baktı.

Gümüş uclu bastonunuyla yeri döverek boğazını temizlerdi, işlerinin zor olduğunu belirtirek:

-Melek mi, şeyh mi bu işi kim yapsa da “hastalığı saklarsan ölüm ortaya çıkarır” diye bir söz var, zamanı gelince Fayruz, annesine çekmişse eğer (o, kocasıyla birkaç yıl kalınca yedi oğlan bir kızı olmuştu) iki olmazsa da birini doğurur şüphesiz. Bu işlerde ben usta değilimdir, ama onun karnını belli etmemenin yolunu bulmalıyız dedi Kıyamıt.

Muhammat-Amni, sandalyesini Kıyamıt tarafa çekip söylediklerimi evdekiler işitmesin diye korkarak kulağını fısıldadı:

-Hayır, hayır, artok çok geç, Fayruz'un karınına sekiz ay oldu. Ben bugün kadınlardan herşeyi öğrendim, öyle yapmanın faydası yok, çocuk doğuncaya kadar bir şeyler yapmamız lazım diye ensesini gereksiz yere kaşıyarak Abdul-Kadir'a baktı.

Abdul-Kadir, meşe ağacının tohumuna doymuş domuz gibi boynunu büktü, fareyi gözetleyen kedi gibi sessizce arkadaşlarına sokularak fısıldadı:

-Sizin köyde “peygamber doğurmaya” imkân olmadığı ne kadar kötü. “Peygamberin anası” kabri nurlandırılmış babasının yanına gitmeli, başka türlü olamaz. Dua okunmuş suyu değil şu sarımtırak unu Fayruz’a içirmek gerek diyerek heybesinden yuvarlak camları çıkarıp Muhammat-Amin’e uzattı, eline bulaşmasın, canını yakar yoksa dedi. Bir gün yolda bir adama içirmiştım bu undan, ben eve ulaşana kadar o da ayaklarını uzatmıştı.

Muhammat-Amin, Abdul-Kadir’ın verdiği cam kutuyu heybesine koydu, ayağa kalkıp mutfağa bağırdı:

-Ben yatsı namazına kadar bir hastayı görmeye gideceğim, yemeğin hazırsa getir diye arkadaşlarını masaya davet etti, yemeğe hazırlandılar.

ON ÜÇÜNCÜ KISIM

Ocaktaki küle girip dört ayağını kıvırmış yaşlı kedi ara sıra uyanarak mışıl mışıl uyuyor. Akşam yakılmış ateşin kömürleri söndüğünü belli ederek çıtırdıyor. Mumluktaki ağaç lambadan fırlamış iki-üç yonga, ocaktan yel estikçe sönecek gibi oluyor, olan gücüyle yanıyor. Fayruz’un büyükannesi karyola önüne çökmüş, düşünüyordu. Uyku arasında kızının inlemesini duyunca kafasını kaldırıp yorganı açtı, Fayruz’un ağarmış yüzüne baktı. Uyandırmaktan korkarak yavaşça yorganı kapattı. Fayruz, sudan geldiğindeb beri yerinden kalkmamıştı.

Bedeni sağlam olmasına rağmen genç yaşta acı çekmesine kalbi sızlıyor, ağzı kurumuş, tüm vücudu ateşte kızmış gibi kızarak yatıyor. Gövdesi bitkin düşmüş, gözleri kapatınca karasakallı Abdul-Kadir’in görüntüsü geliyor gözünün önüne, irkilerek uyanıyor uykudan. Ovayı yağmur, sis basmış gibi utancından, rezil olduğundan dışarıya çıkamıyordu. Hapis hayatından bunalmış gibi acısı canını yakıyor, annesinin altında kımıldayan civeiv gibi karnındaki çocuk kıpırdayınca kaburgasına iğne batmışçasına irkiliyor, gömleğini gözyaşlarıyla ıslatarak karyolada oturuyordu.

-Ne kadar unutmaya çalışsa da dişsiz kadın ile onun kara fistanlı arkadaşı aklından çıkmadı. İki de sırtarak mahallede dedikodusunu yaydığını canlandırınca kaçmaya çalışıyor, ama dişsiz kadın elini uzatıp sürükleyerek gidiyor durmadan.

Onlardan kurtulacağım diye ağaç karyolanın kenarına kafasını çarptı. Artık dayanamadı, bir yanına baktığında büyükannesi kalkmış, önünde oturuyordu.

Yavaş kalktı, siyah saçları dizine kadar uzalmış, yalın ayak, sessizce kapıyı açıp avluya çıktı. Gece ay ışığında mahalleden çıkan dişsiz ile kara fistanlı gene gözünce canlanınca: “Anne!” diye bağırdı, kara dışı tonunun eteğini dalganlandırarak sahile doğru kaçtı.

Her zamanki gibi eski köprünün altından akan su taşlara çarparak geriye dönüyor, tekrar şiddetle akıp gidiyor. Kalbinin hızla atışından nefes alamayan Fayruz köprünün ortasında durdu, donunu çıkardı, suya baktı sonra, sudan da iki kadının suratını görünce bağıarak geriye, eve koştu. Üşümesi ile korkması birleşince sıtmaya yakalanmış adam gib titreyerek eve geldi, mumlar hala yanıyormuş, ayak sesinen uyanan kedi gözlerini açamadan külü eşelemeye başladı.

Kalbinin fırlamasından korkup eliyle tuttu: “Ne yapayım, onların görünmediği yeri nereden bulacağım?” diye duvardaki dedesinden kalma eski büyük kılıca bakarken kapının gıcırta sesi geldi, büyükannesini uyandırdı

-“Gel kurban olayım, gel efendi” diye annesinin sesini işitti, duvardan gözlerini ayırıp baktığında efendi, tespih çekerek karyolanın önünde oturmuş, ay ışığındaki mezar taşının gölgesi gibi.

Hastalandığını duymuştum da yatsı namazından çıkıp eve döndüm, içmen için dua yazarak getirdim. Şüphesiz seni cinler sarmış, şu dua suyu iç de sabah tekrar gelirim dedi, Fayruz’un ninesinin elinden yarı bardak suyu aldı, yüzünü karanlığa çevirerek cam kutunun içindeki unu suya kattı. Elindeki bardağı çalkalayıp:

-Zavallı kızcağız, allhın kelamı ile yazılmış dualı su şifa olsun sana diye bardağı Fayruz’a uzattı.

Yaşlı kedi eve yabancı gelmesinden rahatsız oldu, miyavlayarak dolaşıyordu. Mumluktaki bit mum bitmiş, kömürleri ocağa düşüyordu. Fırtına kopunca ulumuş köpek gibi ocak da uluyordu.

Fayruz'un yüzünü ekşittiğini gören efendi:

-Dualı suya öyle yüzünü ekşitmeni Allah beğenmez, **kesiğni katdır**, sabaha kadar cinlerini çıkartır diye ayağa kalktı, anasına bardağı uzatırken fısıldadı:

-Kızından çok korkuyorum, kara cin çok zarar vermiş, ama yine de allaha emanet dedi de gölge gibi kayboldu.

Efendi gittikten bir süre sonra Fayruz kafasını sallayarak: "Anne ölüyorum!" diye didinmeye başladı.

-Annesinin gözlerinden akan soğuk damlalar Fayruz'un yüzünü ıslatıyor, boynuna sarılarak ağladığını saklamaya çalıştı:

-Ölmezsın yavrum, ölmezsın. Ölümün sen de ne işi var?

Ama delirmiş gibi kafasını sallıyor, gittikçe beti-benzi atıyor, avurtları köpükle dolmuş, kıpırdamaya bile hali kalmadı.

Fırtına kopunca ulumuş köpek gibi ocak da uluyordu..

Nine, köpek ulumasını duyunca dışarıya çıkıp bağırdı: "Kahrolası git buradan, evi batası, git evine!" diye ellerini sallayarak geriye dönerken gene ulumaya başladı, avluya çıkıp baktığında evin önündeki yalnız elma ağacına fırtına vurmuş, ince dalları yere eğilmiş duruyordu.

Ağacı fırtına koparmaya diye düşündü, eve girince "anam" diye ses geldi, eğilip kızını dinledi. Fayruz'un dudakları biraz kıpırdayınca ses çıkmadan durdu.

Rüzgâr gittikçe kudurdu, mumları söndürdü. Nine, kızcağızına sarılarak gözyaşları ile yorganı ıslatırken şafak söktüğünü belli edercesine güneş ışınları ocağı aydınlattı.

ON DÖRDÜNCÜ KISIM

Fırtına dinmiş, güneş çıkmıştı. Mezarlığın içinde bitmiş kuşburnu ağacının üzerine konan bir kuş uçamıyor, salıncak gibi sallanarak ötüyor, sonra gagası ile göğsünü kaşıyor. Kışın gitmesine sevinmiş gibi, kalın otların dibindeki kardelenlerin arasından bakıyor.

Muhammat-Amin, camiden getirilmiş, eski keeye sarılış Fayruz’un ölüsünün başında oturarak yasin okuyordu. Fayruz’un kardeşleri iki de siyahlara bürünmüş, sakalları uzamış, gözleri de şişmiş boyunlarını bükerek kabrin kazılmasına bakıyorlar.

Kabir de hazır oldu, artık ölüyü koymak gerek. Fayruz’un kardeşleri, hayvanlarının yarısını satmış, cenaze için getirdikleri gümüş para kesesini efendiye verdiler. Gidecek yeri olmadığından camide barınan aksak yaşlı Mustafa, ibrikleri getirip kabirin aşağı tarafına koydu, ölünün baş yanına geçip gözlerini l kafasından ayırmadan yasin okumaya başladı.

Abdul-Kadir yeşil cüppesini giymiş, bembeyaz sarığını kafasına geçirmiş hacıların arasından yer aldı, “Allah Allah” diye sallanmaya başladı.

Cenazeden nce Fayruz’un kardeşlerinden biri mendile sarılmış gümüş somları Abdul-Kadir’a uzatırken: “Bu zavallı çocuğa duanı esirgeme şeyh!” dedi, eski fistanının koynundan bir keseyi çıkarıp Muhammet-Amin tarafa döndü.

Bu duruma bakmaktan tiksinen Mingi Tav’ın zirvesini bulutlar sardı görmesin diye. Kuş da tmesini kesmiş ağacı sallayarak uçup gitti. Kabre aceleyle atılan toprak ile taşlar düşünce geniş alana atılmış top gibi kabir içini zingırdatıyor.

Abdul-Kadir, gümüş somlar konulan heybesini arkasına artmış, kabir tahtalarını getirmiş eşeği sürerek Kasım ile İbrahim’in yanından geçerken Kasım koşarak yanına gitti:

-İtoğlu it, fakirlerin kanını emmen bununla bitmeyecek sanırım, ben sana gösteririm! diye çapasını kaldırıncaya Abdul-Kadir eteklerini dalgalandırarak Kıyamıt ile Muhammat-Amin’in arasına sığındı.

Birinci kitabın sonu

İKİNCİ KİTAP

BİRİNCİ KISIM

Taş duvarın, çitin içindeki ağaçlar, olgunlaşmaya başlayan meyvelerini kaldıramıyormuş gibi tepeleri aşağıya sarkıtıyor. Kızarmış elmalar, uzaktan bakınca bile ağzının suyunu akıtıyor.

Bahçedeki ağaçların dibinde, duvar kenarlarında tavuklar birbirinden ayrı olarak güneşleniyorlar. Rüzgâr esintisiyle yere düşen meyvelerden irkilerek ayağa kalkıyorlar, kanatlarıyla ortalığı toz-duman ediyor, etrafa bakıyorlar. İçlerindeki kırmızı horoz böbürlenerek öne çıkıyor, yerdeki börtü-böceklerle önemsemeden bakıyor. Sonra kötü bir şey olacağını belli edercesine bir-iki kere öttü de kırmızı kadife sakalını sallayarak arkadaşlarına katıldı.

Köyde adam kalmamış gibi gözüküyor, kimileri bayram namazına, kimileri de şeyhi görmek için köyün kenarındaki namaz kılınacak yere gitmişlerdi. Gidemeyen bir grup kadın, bir ayağı çukurda olan yaşlılar, yokuşa oturarak köydeki haberleri elekten geçiriyorlardı.

Köyde olan olaylar, dedikodular önce bu yokuşa ulaşmadan başka bir yere yayılmaz. Dedikoduculardan kimisi olursa olsun yeni bir şey duyarsa yokuşa iletmeden yapamaz. Buraya iletildi mi, o zaman tamam demek, büyük dereden ayrılmış ırmaklar gibi köyün başında ucana kadar akar gider dedikodu. Bu yokuş öyle bir ye ki başka bir yere gitmeye gerek yok bir şey duymak için.

Evden çıkıp yokuş başına geldin mi, kim ölmüş, kim evlenmiş, hangi zengin hayvan kesmiş, Likola'nın dükkânındaki fistan fiyatı ne kadar olduğunu, köyde ne kadar vergi toplandığını her şeyi ama her şeyi oradan öğrenirsin.

-Örüzmeğin kızı Şahiy, düğünde sol ayağını kaldırarak oynadı.

-Şeyh Allahtan yakışıklı adam, yüzünden nur görüyorum.. Ben ne bileyim, bir hafta burada oturarak konuşulanların hepsini yazarsan, Kalageriy'in değirmenini döndüren su, mürekkebe olsa da yetmez bence. Böylece bu işi üzerime yüklemeyen buradan geçmek istiyorum. Siz de okuyunca sanırım, itiraz etmezsiniz. Ama yine de yokuştan (eskiden sevmediğim bir-iki insan “kötülerin toplandıkları yer” demişlerdi, fakat ben onlara katılmıyorum) bahsetmeden unuttuğum bir şey var: Her zaman buradan az olsun, çok olsun hacı-hocanın, yaşlı-maşlıların ayağı kesilmiyor.

Köyde insan az olduğunu sanan kör Gıttan, kızcağızını elinden tutmuş, taşlara takılıyor, takıldıkça da güneş tutulmuş gibi güneşe bakıyor. Gelip yokuşun bir kenarına oturunca bir kadının kafasını dizine koyup saçlarını kazıyor, tırnaklarını dır –dır ediyordu.

Şeyhin bayramı için çok hazırlanmış olmaları, Kıyamıt'ın evinden tüylerin yanık kokusu ve kızmış yağın kokusu geliyor, Gıttan da bit aramasını durdurup koku gelen tarafa baktı, kokladı.

Hani “bal bal” demekle ağzına tat gelmez derler ya, Gıttan da koklamakla yemenin aynı olmadığını anlayınca dudaklarını kıpırdattı, tükürüğünü yutup yüzünü dizindeki kafaya çevirdi, saç kazımaya devam etti.

Vakit öğle olunca berrak gökyüzündeki güneş acımasızca kavurmaya başladı, evlerin arasında dolaşınca sıcaktan bunalarak büyük dere tarafa doğru yürürsen dağdan esen serin rüzgâr, kurumuş vücudunu, kırılmış arabayı iple bağlarcasına kuvvetlendirir. Böyle sıcakta güneşte kalanlar kalbini sızlatır. Giderken ayağın taşa takılırsa, bu taşı yola atan kimsenin soyu-sopuna kadar küfür savurursun.

Öğleden sonra gölgen kendinden uzarmaya başlar. Yağmur yağana kadar boz renkli, bilezik gibi bulutlar Mingi Tav'a konar, yeni bilenmiş bıçak gibi parlayan güneşi sarmaya başlarlar. Havada sinekler üzülyormuşçasına vızıldayarak uçarlar, arada bir yüzüne de konarlar.

Esen rüzgâr etrafı toz, duman edince yokuşta oturanlar “geliyorlar” diye seslenirler, bazıları örtülerini sürükleyerek bazıları da ayakkabılarını düşürerek ayağa kalkıyor, elbiselerini düzeltince yokuştan iniyor, büyük yola sapıyorlar.

Kısa süre içinde yolun iki kenarı insanla doldu. Nereden gelmişlerse de, sincap derisinden yapılmış kürklerinin eteklerini arkasına kıvrarak parlak lastik ayakkabıları ile evdeki işlerini bırakan kadınlar, sıcağa aldırmadan yolun iki kenarını tarak dişleri gibi dizilmiş, fısıldaşıyorlardı.

Ya göremezsek endişesiyle atın burnundan boşalmış yulaf torbası gibi sakallarını silken arkadaki ihtiyarlar, yanındaki insanları dürterek öne doğru ilerliyorlardı. Çocuklar da göbekleri açılmış, porsuk delikten bakıyormuş gibi analarının kirli önlüklerinin altından bakıyorlardı.

En önde Murtaz'ın gelmesini gören halk, çitten ürkmüş koyunlar gibi sallandı, herkes görebilmeye uygun bir yer arıyorlardı, sonra pravlenin çevresindeki taş duvara leşe konmuş kargalar gibi çıktılar.

Murtaz eskiden Biymurza'nın peşinden, onun altın bıçağından geçmeden yürürdü, şimdi ise eteklerini iki yanına kıvırmış, bıçağı işlenmiş deriden tozluğunu değiyor, büyük bir iş başarmış gib kibirlenerek tutukluların önüne geldi.

Japon savaşında almış tek madalyasına göz ucuyla bakıyor, pravlenin çevresinde yapılan çitin kapısına geldiğinde insanlar tarafa bakmak bile istemedi, ellerini deriden yamalı biçimlerine koydu.

Toplanmış halkın arasından biri, herkesin duyacağı bir şekilde: "Eşeğe, kuyruk altından geçen kayışı nasıl yakışmışsa, Murtaz'a gümüş bıçağı da öyle yakışmış" deyiverdi, kıs-kıs gülererek bir tarafa geçti.

Gözleri, kudurmuş ineğin gözleri gibi kızaran Murtaz, etrafına öfkeyle baktı, fakat kim olduğunu kestiremedi.

Önlerinde Temurka sağ ayağını sürükleyerek peşinden de Semyon ile Temurka yüzlerindeki kan lekeleri tozlanmış kararmış, dalgın dalgın boyunlarını bükerek geldiler.

İnsan yığından zorla ayrılan Môlehan, kadınların elinden kurtulup bağırarak Temurka tarafa koştu.

Murtaz, yaşlı ağaca yetişti, Môlehan'ı göğsüne kabaca dürterek büyük yola çıktı. Bunu gören Semyon'un gözleri nefretle doldu, öne geçip halkı dikkatle izledi, ne yazık ki yolun kenarına bırakılmış Môlehan'a kimse bir şey demedi, Murtaz'a karşı çıkan kimse de olmadı.

Murtaz, Semyon'un halka baktığını görünce sıkışarak gelip muhafızlardan birinin tüfeğini aldı da onun arkası ile yüzüne vurup yere serdi, muhafızlar tutukluları itekaka Pravlen'in önündeki hapishaneye topladılar.

Şu ana kadar dilini yutmuş gibi susan köylüler çat-pat konuşmaya başladılar.

Kara kıvırcık başlığını eline alıp yanına yatırmış altın fişeklikleri ile ak saplı tabancasını sallayarak gelen biri:

-Tuz yiyen su içer, hadi, Zulkarnay gidelim dedi, kendisine benzeyen birine sokularak ortalıktan ayrıldı.

Yanağında burnunun yarısı kadar siğili olan, yüzü çilli bir kadın, sinek kovuyormuşçasına ellerini dört bir yana sallayarak olanları ilettiler:

Herkesi kışkırtan o Rus diyorlar, geberesi! Temurka da yaşına, başına bakmadan Taşçıda çalışacağım diye rusların bulunduğu yere gitmiş, görenler öyle diyorlar, Ruslar domuz etini yedirmiş, domuz çorbasıyla yıkamışlar.

Böylece Temurka, onalrın dinini kabul etmiş. Dinini satmış insanlar mahvolaydılar, öyle olmasaydı bugün Mekke'den, Medine'den gelmiş şeyhi görebilirdik.

Odun almaktan yeni gelmiş olmalı, omuzlarına çam yaprakları bulaşmış, eski fistanının **hazır orunları** batmış biri, haberci kadının yanına gelince:

-Şeylerin gelmesinde bir hata yok, tam tersine kadınları karanlık odaya kapatmakla yanlış yapıyorlar dedi.

Yüzü çilli kadın, konuşmasını durdurdu, çok konuştu için morarmış, küflenmiş dudaklarını eliyle sıvazladı, yolda rastlamış başıboş köpek gibi kafa tuttu:

-Dolaşarak dünyayı kirletenler de senin gibi hırpanilerdir dedi, fistanlı uzaklaşınca havanda bir şey eziyormuş gibi ellerini birbirine vurarak kaldığı yerden devam etti, yanındaki kadınlara sokularak.

Mölehan'ın etekleri toza bulaşmış, komşu kadınların yardımıyla ayağa kalktığını görünce köylülerin çoğu utançlarından başlarını önüne eğdiler, kalplerini parçalayan acıyı kıvrık başlıklarında saklayarak dağıldılar.

Hapishanenin önünde Biynöger, lazım birini bulmak için etrafına bakıp oyalanırken çaktırmadan beline muhafızın kalınbaşlı, çivilenmiş çizmesi vurulunca, Temurka'ya göğsüyle çarparak hapishanenin eşğine düştü. Temurka da Biynöger'in çarpmasıyla kökünden kesilmiş yaşlı ağaç gibi bileği ocak çöküntüsüne uzandı. Dağılıp gitmekte olan insanların sesini keserek hapishanenin kapısı sertçe kapatıldı, demir kilitlerin sesi geldi.

Semyon, Temurka'nın kalkmasına yardım ederek etrafına bakınca gördü ki: dört-beş adam sığacak bir koğuş, ısınmak için yapılan fırının yarısı çökmüş, ateşte

yanan kırmızı kerpiçler dağılmış, camı olmayan tek pencere de örülmüş demir sııklarla kapatılmış. Bu koğuşa düşen birileri kaçmaya çalışmış olmalı, demir sııkların bazı yerlerinde ege izleri kalmış.

Bu pencereden bakarsan göğün bir ucu, okul çitinin yarısı, bir de okulun penceresi ile köşesi görünür.

Mayısta çıkmış böceklerin bıyıkları gibi bıyığı olan basık burunlu sekreterin kazları, tavukları hapishanede kimse olmadığı zaman koğuşun zeminini gübreleriyle doldurmuşlar.

Uzanmadan ayakta dikilmek lazım yoksa zemine yatarsan kokudan insan dayanamaz, **üsünü halek eterikse.**

Semyon girince rahat edecek bir yer olmadığını gördü. Ama yorgunluktan dayanamadı, arkadaşları uzanınca o da fırının yanına uzandı. Bir süre sonra Semyon, onun ardından Biynöger, kokudan rahatsız olunca kalktılar, pencerenin demirlerine sarıldılar. Temurka, **kedî kün amanña çulğanñaça** kıvrıldı, kafasını kaldırmadan yatıyordu. Ara sıra “ooh” çekiyor, yine de kafasını kaldırmıyor, arkadaşlarıyla konuşmuyor.

Koğuşu bekleyen polis, tüfeğini omzuna asmış, pipo ile içtiği tütün kokusunu yayarak volta atıyordu.

Bazen durup pencereye bakıyor, piposunu eline alıp tükürüyor, tekrar içiyor, koğuş penceresinin önünü eziyordu.

Büyük derenin sesi, arpa savruluyormuş gibi bazen kısık, bazen de gürültülü iştiliyor.

Okul çitinin dikenlerine konmuş serçeler, dikenlerde zıplayak ötüyorlar, bir kısmı atılarak yere konuyor. Yerde ne varsa bir şeyleri gagalıyor, sonra tekrar uçarak dikenlere konuyorlar. Serçeler, deminkisi gibi yere atılırken ağacın tepesinde beklemekte olan bir atmaca taş gibi fırlayarak serçelerin arasına karıştı. Dikenlerden yere inmeyi bırakıp okulun tepesine sıvıştılar serçeler. Onlar gider gitmez az önceki kondukları yere havada dolaşan üç-dört tane boz renkli tüyler düştü.

Semyon'un alnından soğuk ter aktı, incinmiş gözünün ağrması canını yakıyor, atmaca yakalamış serçenin yere düşen tüyleri polisin ayakları altında kalınca düşüncelere daldı, "böyle işte" diye kendi kendine konuşarak titreyen bacaklarını ovdu, çökmüş fırının yanına uzanmaya çalışarak oturdu.

Biynöger, gözlerini pencereden görünen avlunun yarısına dikti, Semyon'un kendi kendine konuşmasını bakarak bir yanına döndüğünde Temurka, eskisi gibi kıpırdamadan yatıyordu, Semyon'un da yüzü solmuş, duvara dayanarak oturuyordu. Onun yanına sokularak:

-Niye yüzün soldu birden? diye sordu el işaretlerini katarak.

-Ne yapsın solmada, sabahtan beri dövülmekten kurtulmadık. Allahtan hafif sıyrıkla atlattım, yoksa Tokal'ın fırlattığı taş yüzüme dümdüz çarpsaydı kafam paramparça olurdu...

Biynöger'in her şeyi anlayamadığını görünce incinmiş yerlerini gösterdi, şişmiş yanağına kolunu koydu yüzünü ekşiterek.

Biynöger, küçüklüğünde düşüp kafası şiştiği zaman annesi şişmesini gidermek için ya temir ya da souk taş basardı. Onu hatırlayınca dağılmış kerpiçlerden birini alıp eteğiyle temizledi, Semyon'un şişmiş yanağına yapıştırdı. Soğuk kerpiçi yanağına dokununca biraz rahatladı, kerpiçi tutan Biynöger'in kemerine orta parmağını takarak Temurka'nın çarık bağının sıkıştığını fark edince aklına şöyle bir şey geldi: "**Asırı tab başlamağanma.** İşçiler, fabrikanın avlusunda toplanınca çadırdan akan suyun damladığı fiçinin üzerine çıkıp konuştuğu zaman çarlığın, zengilerin bir araya gelerek yıllarca din ile uyuttuğu halkın içine gelip etrafına bakmadan şeyhin önünü koruyanlarla konuşmak istersen kafan kırılmak şöyle dursun, daha beteri de olurdu. Öfkeyle birkaç sözcük söyleyince özellikler senin dilini anlamayan halka, hayırı, denize atılmış taştan fazla olamaz. Karıncanın kışa hazırlandığı gibi sonuna kadar mücadele etmeli, fakirlerin, yersizlerin gözünü açmalı. Nasıl olduysa da bu tavuğun yerini değiştirecek çare bulmaları gerek" diye kendi kendine konuşmasını kesti, yanağından kerpiçi aldı, Böynöger'in gözlerine bakıp memnun olduğunu belirterek gülümsedi.

Ruşçayı biraz çözen Temurka'nın evinde olmasaydı başka tanıdıkları olmadığı için öyle zorlandığını, kalbi sızladığını görünce Semyon düşüncelere daldı: "Bu

topraklarda emeğin değeriendirilmiyor, parlak omuzlular, kurt kürklüer, yeşil cüppeliler boyunlarına binmiş, yolu şaşırmiş halka doğru yolu gösterip, ne yapmaları gerektiğini anlatsan sırtına binmişleri üzerinden atacaklar”.

Aklına bu tür şeyler gelince yaptığı hataları da doğru buluyordu.

“Üzölmeyin, uyumakta olan halk, bugün olanları görüp biraz uyansaydı keşke yaa” diye kendi kendini teselli etti. Başının ağrması kesilip ayağa kalktı, duvara dayanan Biynöger’in omzuna elini koyarak kapıyı gösterdi:

-Buradan çıkmamız gerek, dedi

Biynöger, onun dediklerini anlayınca kaçmaya hazırlanan geyik gibi vücudunu düzeltti, közleri ışıldadı, etrafına baktı. Bu saatlere kadar kıpırdamadan kıvrılarak yatan Temurka, inleyerek bir yanına döndü. Biynöger, pencere demirlerinin ne kadar sağlam olduğunu kontrol etti, dikkatle inceledi, sonra Semyon’un kulağına yaklaşp çap-pat Rusçasına karaçaycayı katarak bir şeyler anlatmaya başladı el işaretlerini de ihmal etmeden:

-Karanlık çökünce pencerenin demirlerini koparmalı, koğuşu bekleyen polisi de gebertmeliyiz, onun silahlarını ele geçirince gidip prustobu, starşınayı, yalaka Murtaz’ı, Kıyamıt’ı da öldürmeliyiz dedi, dediklerimi anladı mı diye Semyon’un gözlerine dikkatle baktı. Biynöger, omuzlarını göstererek bir gözünü kırptı, Semyon da arkadaşının ne demek istediğini hemen anladı.

Konuştuğlarımızı koğuşun dışındakiler işitmesin diye endişelenen Semyon, Biynöger’i koğuşun art köşesine çekerek kendi planlarını anlattı:

-Hapisten kaçalım demen doğru ama prustobu öldürelim demen yanlıştır. Bir prustobu öldürürsen onun yerine daha beterini gönderirler. Kötü ot gibi onlar ne kadar gerek olsa da bulunacaklar. Tamam, sen onları öldürüp ortalıktan kayboldun diyelim, ama hınçlarını köylülerden alacaklar, bunu düşündün mü hiç?

En iyisi, zenginler de, efendiler de, prustoplar da bir ağacın dalları olduğunu kendin gibi fakirlere, topraksızlara anlatmak gerek. Ezilen halk ne yapacağını bilerek ayaklanırsa o zaman bir temiz dağı kirleten kan içicileri ağır yükü atmış gibi üstünüzden atarsınız! dedi, daha derinlere girerse anlamayacağını sandı, dağlıların dilini bilmediğine üzölerek duraksadı.

Dört nala gelen atın ağızına gem vurmuş gibi Biynöger durdu, fakat Semyon'un dediklerine huzursuz oldu, fırının yanına uzanarak cevap vermeye çalıştı:

Bugüne kadar hep korkarak yaşadık, yoksa ben tek başıma çitten sağlam bir değnek koparıp vurmaya çalışırsam, köpekleri kırmış gibi hepsini mahvederim diye hiddetlendi, rusçayı bırakıp:

Aramızda bulunanlara yaptıkları gibi bir-iki sağlam gençle beraber gidip “Kötü yamacı” oysam, bize değil prustop kuş bile uçmaz buradan dedi karaçayca.

Uygun bir yol bulduğuna sevinerek sanki kaçmaya hazırlanmış gibi pencereye gitti, elleriyle demirleri çekti.

-Nasıl, koparabilecek miyiz diye sordu Semyon, gülümseyerek yanına gelince.

Sotuya cevap vermeden koğuştan çıkma planını kurgulayarak kendi kendini avutu:

-Gerçekten, koç kemiklerini sıkarak kıran genç demirci Haneldi'nin yaptığı demirleri koparıp **amaltın tavuğ orunğa kirib turmaz**, dedi, demirleri akşam olunca koparabilecekleribe güvendi, polisin pencere tarafa geldiğini görünce geriye çekildi.

Çoktandır sessiz sedasız yatan Temurka, bir-iki kere inleyince dirseğine dayanarak oturdu, Biynöger'e bakıp:

Ağızına bal damlayaydı, tatlı sözlerin söylediğine göre. Ama deminden beri seni dinleyince endişeleniyorum, bizim yapabileceğimiz iş değildir bu. Ben cahil bir yaşıyım, elimden bir şey gelmez, anlıyorum çok sinirlisin, kanın kaynıyor. Yine de yaşadıklarına, tecrübelerime bakacak olursam senin isteklerin gerçekleşir mi bilemiyorum dedi.

Semyon da, Biynöger de, Temurka'nın bunca şeyi dinledikten sonra ne demeye çalışıyor diye iki yanına oturdular.

Temurka, hasta ayağını kendine çekerek dinlendirmeye çalıştı, kaldığı yerden devam etti:

-Zavallı babamın anlattıkları bunlar, Rus beyleri dağ halkına gelene kadar dağlıların bir kısmı kıtlık içinde yaşamıştı. Dağlar, rus çarının eline geçince zaten zar zor kaldırdığımız yüke yeni yük daha eklenmişti. Mekânı cennet olası zavallı babam ömür boyu iyilik görmedi. Hep şöyle derdi gariban: “Kullar serbestti” sözü

yalandır, ben beyimden ayrılınca başka iş arardım, yeni beyin kölesi olurdum, buna serbestlik denilir mi hiç? Beyin dediği dedik olmazsa göz açıp kapayıncaya kadar gündüzün gece olur. Ben neler neler çekmiştim onlardan, arkaları sağlamdır onların. Bir gün duvar örürken Kaşavbiy'in babası İslam çağırmiş.

Beye gitmekten başka çarem yoktu, işimi bıraktım da gelip avluya dayandım. Mevsim kıştı, ben de eve girmekten utanarak dışarıda tir-tir titriyordum, bu arada İslam Bey kurt postundan yapılmış kürkünü giyerek çıktı. Bana bakmadan "Hadi çiftliğe git de yoğurt getir!" dedi, peşinden de hizmetçilerinden biri ibriği tutarak helâya gitti. Tükürüğü yere düşmeyen Bey'e hayır diyemem ki, işimi bırakıp eşeğimi sürerek İslam Bey'in çiftliğine yola çıktım.

Soğuktan, açlıktan titreyerek kışın en soğuk gününde akşam yoğurt ile avluya girdiğimde karavaşların biri evin önünde yamçının pisliklerinin temizliyordu. Beni görünce eve kayboldu. Ben, donmuş ellerimle heybeleri çıkarırken kapıdan küçük hanımı bana bakarak: "İyy, ben eşekle getirilen yoğurdu yemeyeceğim!" dedi, midesi bulanmış gibi yüzünü ekşiterek eve girdi, öyleyse eşeğin yükünü indirmeseydiler evdekilerin ağzına bir ak su koyardım, dedim, indirip indirmeyeceğimi bilemeden ikirciklenirken kürkünü sırtına atmış İslam çıktı dışarıya.

Düşmanına saldırırsa böyle bir bey saldırınsın, getirdiğim yoğurdu taşı, ağacı karıştırarak köpek teknesine dıktı. Köpekler koşup gelip içmeye başlayınca İslam bastonuyla beni iterek:

-Hadi yat yere, sen de iç, zaten köpeklerden bir farkın yok diye sıkıştırtı, başım belaya girmesin diye yere çöktüm, teknenin bir kenarından yoğurdu yalarken koyu renkli dişi köpek kıskanarak kulağımı ısırıldı, ben elimi taşa uzatana kadar sol kulağımın yarısı onun ağzında kaldı. Baş ucumda dikilen İslam hizmetçisine bağırdı:

-Camuk, köpekler dalaşıyorlar, şu yabancı köpeği ko buradan! dedi de kendisi eve girdi.

Camuk beni kovana kadar bir kulağımı beyin köpeğine bıraktım, eski donuma kanla ıslandı, eşeğimi sürerek eve geldi" diye anlatırdı rahmetli.

Rahmetli babam ölene dek kulağındaki yara izini göstererek her akşam çektiği acılarına canı yanar, içi kanardı. Bunu dememin sebebi, sen dediğin prustop buraya gelene kadar zavallı köylülerin gecesi de gece, gündüzü de gece idi. Dağlıları Rus çarı ele geçirince var ya, kendi acılarımız yetmiyormuş gibi üzerimize bindiler, şimdi nefesimiz bile çıkmıyor.

-Hey delikanlı dedi Biynöger'e bakarak, sen "Bozuk geçidi" yıkarız diyorsun. Ne faydası var onun? Tamam, yıktın diyelim, Biymurza, Kıyamıt'lar göz açıp kapayıncaya kadar seni de, beni de sürer, çivileri kopmuş iki araba gibi yolda kalırız.

Zaten daha önceden de rus çarın askerleri dağa gelene kadar halkın güçlü, yüce insanları vurulduğu zaman tüfeğin iki dumanın bir ediyorlardı, değil miş? Kayaları yıkıp, dar geçitleri koruyarak dağ içini kilitli sandık olarak koruyorlardı, bununla da zorlukları engelleyemediler, senin dediklerin ne işe yarasın...

Temurka, düşüncelere dalarak bir süre durunca bir çarkıyı mırıldanmaya başladı, sonra onu beğenmeyip bir başkasını mırıldandı, yüzünü buruşturarak hasta ayağını uzatmaya çalıştı, kafasını sallayarak yavaşça şarkı söylemeye koyuldu....

Temurka şarkısını bitirince üzerine bulaşmış tavuk, kaz dışkılarını temizledi, göz ucuyla arkadaşlarına bakarak söyledi:

-... Kıyamıt da, Biymurza da, prustop da birleşerek kanımızı emip bitirdiler, şimdi kemiklerimize kadar geldiler. O da yetmiyormuş gibi böyle tavuk kümesine tıktılar.

Senin planların bir işe yaramaz, it canlıların eziyetine son vermek için güç gerek. Biynöger seni görürse eğer, ormanlı, çalılı yüksek yerde, karanlık gecede bardaktan boşanırcasına ılık yağmur yağar, çok yağınca da ağaçlar hışırdar, şimşek çakar, gündüz gibi aydınlık olur, gök, yıkılmışçasına gürler, yukarıya bakarsan kalpağının düştüğü eski ağaca yıldırım çarpmış gibi kara kömür olur, dün rüyamda bunları gördüm,- bize bu günleri gösterenleri mahvetmek için işte böyle güç gerek

Tamamını anlamasa da Temurka'nın yüzünün değişmesinden ne demek istediğini anlayan Semyon, söze karışmaya ağızını açtı, bu arada kapı kilidi de açıyordu, Temurka yerinden kalkıp, çökmüş fırınının yanına dikildi.

* * *

Tutuklulara bakmak için toplanan halkın bir kısmı dağıldı, pravleninin avlusunda orada burada insanlar grup olarak oturuyor, gördüklerini özene bezene anlatıyorlardı. Mahpuslar getirildiğinde deminki gibi korkusuzca konuşmasalar da bıkmayan, yorulmayan değnekleri ile işaretler çiziyor, aklına yeni bir şey gelirse hemen içini döküyorlar, böylece lakırdılar üst üste geliyordu.

Konuşanların bir grubu ayakta dikilmekten sıkılınca dedikoduyu soğutmadan birbirine sırtarak ağaçların dibine çöktüler. Sakalı uzamış tek kaşlı bir genç, eskimiş fistanının sökülmüş kumaşlarına bakarak sırtındaki kemerin yerine sıkışmış eski iplere sol elini sokarak pravlenin bir tarafına çekildiğine kibirlenerek arkadaşlarına sordu:

-Ben köyden sabahın köründe çıksam, “yıldırım çarpsa da” akşam, inek sağmaya zor yetişirim, Mekke, Medine dedikleri ondan da uzak olmalı galiba. Kandavur sabah gidip nasıl dönebildi?

Yaşlıca bir arkadaşı dikenli değneğinin ucuyla ağac kökünün dibindeki karınca yuvasını karıştırıyordu, diğerlerden ses çıkmayınca üşene üşene cevap verdi:

-Biz cahil insanlar ne bilelim, “şeyhten” izin almış diyorlar. Nasıl olsa da şeyh ona bir şey yutturmuş olmalı yoksa ben gençliğimde de dinç zamanımda o yolun yarısına bile gitmemiştim.

Sözünü bitirtmedin oturanlardan biri fırlayıp ayağa kalktı, elini pencere tarafa uzatarak bağırdı:

-Bakın işte, götürüyorlar!

Oturanlar, ot biçme zamanında öfkeli başkanın “hadi kalkın!” demesi gibi ayağa kalktılar, hakikaten de tutukluları, koğuştan Pravlen’e doğru polisler götürüyorlarmış..

Bir çok insan, Kıyamıt ile Muhammat-Amin’in etrafında toplanarak olanları ayrıntılarıyla öğrenmişlerdi. Kıyamıt, saldırmayı öğrenen köpeğin çiftliğin çevresinde koklayarak dolaşması gibi işin sonuna kadar bakmadan gitmek istemedi. Kim ne anlatıyor diye etrafını yokladı. Burada da Muhammat-Amin’i kendisine yardım etmesi için çağırmişti, ikisi de toplananlara gözlerini dikerek kimin nasıl yandığına bakıyorlar.

İkisinin çevresinde dolanan bir grup insan tükürüyor, Kıyamıt burada bulununca çekip gitmeye cesaret edemiyorlar, kulaklarına kadar gerip birbirine bulaştırarak ağızlarını açıyor. Diğerler da durunca hiç durmayan aksak Mustafa idi, **devür algan bla** Muhammat-Amin'in tepsisinden düşenleri kaparak geçiniyor, efendinin ufak tepek işlerini yapmayı öylece öğrenmişti. Efendi emir vermese de ne yapacağını adı gibi biliyor.

Efendi ölü adamları yıkarsa ölü kabirlerine gider gitmez Mustafa, örtüyle sarar, onun elbiselerini alır, fırlayarak efendiye sığınır. Ölü gömülürken efendi ölünün üzerindeki örtüyü alıp bir yanına bakınca Mustafa, lokmaya koşan köpek gibi ipek kumaşı efendinin elinden kapar, belini bükerek koynuna sokar.

Onun öyle çalmasını efendi de unutmuyor, **devürde** gümüş akçeleri saçarken Mustafa'ya kalırsa:

Bu rahmetli fakir adamdı, yasin okunmalı! Diye ölünün yakınlarına soruyormuş gibi yaparak Mustafa'nın eline üç-beş kuruş sıkıştırır. Onunla da kalmayıp köyde fakir biri ölürse Mustafa, onun baş sağlığı casusudur, ayağının dibinde ot kırılmadan ölü evi ele efendinin evinin arasına yol açmış gibi davranır. Efendilere kefen için güzel dokulmuş ipekten ya da uygun elbiselerden getirirse o gün efendi Mustafa'yı kendisinden kalmış bir şeylerle karnını doyurur, halledilmeyen işlerine gönderir.

Bugünkü suzmaksızın tutuklananlara iyice iftira atacak, onlar pravlene giderken köke doymuş yaşlı eşek gibi zıplayıp Muhammat-Amin ile Kıyamıt'ı gözünün önünde dikkat çekmeye çalışıyor, efendiye verilmiş eski ipek fistanın biçimleri **kıyruğ başına tüşüb** aksak ayağından sağ ayağına zıpladı, ileri atılarak tutuklular tarafa olan sesiyle bağırdı:

-Müslüman gavurlar, siz ölünce cenazenize gitmem. O sarışını delik-deşik etmek gerek! diye gözdağı verdi, ama çiftlikte havlayan korkak köpek gibi Muhammat-Amin'in yanından uzaklaşmadı. Mahpuslar pravlene götürülünce de Mustafa sakinleşemedi. Şeriatı, kanunu da ortaya atara üç tutukluyu yerin dibine geçirdi. Bu arada onun dediklerini kimse dinlemiyordu. Tutuklular pravlene götürülünce herkesin aklı orada kalmıştı.

Dışarıdan gelen adamlara Pravlen'den bir çeşit ekşi koku geliyor. Kokuyu iyice ayırdeden adam, eski kâğıt kokusu ile tütün kokusunun birbirine karıştığını anlar. Ama bu doğru değildir. Dağlarda Pravlenler kurulalı içine dökülen gözyaşları, muhtarların fakirlere saldırıp ayaklar altında ezdiği zaman onlardan şahitlikle masa altından alınan rüşvet, muhtarların, idarecilerin feryatlarından içleri yanan hamile kadınlardan ezilenleri bu pravlen dedikleri dçrt köşeli mavi çadırılı eve çirkinlik mührünü basmışlardı.

Yaralı olan adamlar bu binadan bulaşıcı hastalıktan kaçmış gibi kaçarlar, gece çiftliğe kaçıp giderler.

Temurka doğalı Pravlen'e gelmeyi sevmezdi, hayatında buraya kaç defa geldiğini sayarsa sayısını bulur. Bugün sürülerek Biynöger ile Semyon ikisiyle buraya getirilince net olmayan bir şeyden korkması ile yılandan tiksiniş gibi tiksintisi birbirine karıştı.

Prustop, pencerenin yanındaki masanın kenarına dayanayak kuluçkaya yatmış tavuk gibi kasılarak oturuyor, kenarları sırma şeritli fistanı ile omuzlarında yeni şeritli apoletleri parlıyor, kumuklu gümüş ustasının yaptığı boyalı piposundan duman üflüyor, bacağının arasına sıkıştırmış gümüş kılıcının tepesine konan gümüş iplikten yapılmış püsküllerle oynuyor. **Pümkağa** sık sık bakıyor, kalkık burnu, olgunlaşınca kabuğu sıyrılmış pancar gibi kızarıyor. Sarkık avurtlarında ufacık kan damarları örümcek ağı gibi yayılmış. Göz çukurlarından iki bince ağ yayılmış sanki gözünde iki yeşil cam parlıyor. Dağlı kadınların el işleriyle tanınan kara ipek fistanının yakası sıkışmış, burnundan çıkmaya çalışıyormuş **cav konçası castıkça allına turğandı**. Prustopun sol tarafında bıyıkları vaşakın bıyıkları gibi olan kâtip oturuyor, tamamı içilmemiş tütünü ağzında duruyor, kalemni hazır tutarak Prustob'un söylediklerini yazmaya hazır duruyor. Prustob'un karşısındaki köşede ellerini kılıcına koyarak Biymurza oturuyor. Kapıdan girince başlığını kulağına sıkıştırmış, boynunu bükmüş Murtaz, yıkılmaya hazırlanmış mezar taşı gibi ayakta duruyor. Hadi babanı öldür dese de Prustob'un emrini yerine getirmeye hazırdır, şu anda bundan başka kaygısı yoktur.

Tutukluların önünde gelen Semyon, Prustob'u görünce yeni kesilmiş hayvanın kanını görmüş gibi irkildi, duraksadı, ama sıkıntısını belli etmemek için kendine hâkim oldu. Prustop, Semyon'a dikkatle bakarak rahatsız etmek istedi fakat

Semyon'un gözleri karanlık gece oldu, prustoba bir şey fark ettirmedi. Rahatsız edemediğini görünce prustop, bakışlarını kâtibin yanındaki kaleme çevirdi:

-Adın, soyadı ne? diye sordu.

Semyon, rahat, kendinden emin, sesini değiştirmeden cevap verdi:

-Asraşenko Semyon!

-Dinin ne?

Semyon ne diyeceğini şaşırды, biraz tereddüt edince cevap verdi:

-Doğunca kilisede kutsanmışım diye söylerdi babam dedi.

Dalga geçerek cevap vermesi prustobun zoruna gitti, Semyon'a öfkeyle bakarak sordu:

-Müslümanlığı kabul etmiş diye duydum, öyle mi?

-Hayır, öyle bir niyetim yok.

Fareyi gözetleyen kedi gibi sandalyeni yanına çekip oturdu, ağzını aramaya devam etti:

-Öyle değilse müslümanlara niye burnunu sokuyorsun?

Burada bitmek bilmeyen geri çevirmeleri bastırmaya çaresi yoktu, hayır desem arkadaşlarım ne der diye düşündü, doğrusunu söyle sonunda:

Geçenlerde çobanını öldüren bir zenginin oğlu şeyh olmuş, Mekke ile Medine 'yi ziyarete gitmiş, üç saat içerisinde Muhammat peygamberin ruhunu da yanında getirmiş, onun önünü bekleyenlere gerçeği "yanılıyorsunuz, öyle bir şey yok" diye söylemişim!...

Dudaklarını bükerek dalga geçmeyen çalışan prustop sordu:

-Sen nereden gelen kuşsun?

Öyle sorması tabi Semyon'un da zoruna gitti, ama bir çuval inciri berbat etmeyeyim diye kendini tutarak cevap verdi:

-Ben Taşçıda çalışıyorum!

Sorgulama başlayınca kâtip, kulağındaki kalemi alıp bakırı bıçakla kazıyormuş gibi ses çıkararak yazmaya başladı. Prustop, kâğıtları karıştırarak bir resmi eline

aldı, içini çekerek ayağa kalktı, yeşil camı andıran gözlerini ışıldadı, resmi Semyon'un yüzüne tutarak sordu:

-Bu kim tanıyor musun?

Bakınca hapiste kalması, işçileri toplayarak iş yerinin sahibiyle mücadele etmesini, sorguya çeken şu Prustob'un ilk önce de tutukladığını, hapisteki arkadaşlarını kaçırmamasını hatırlayınca şu ana kadar kayıtsız ışıldayan gözleri hiç değişmedi. Dikkatle süzen Prustop, Semyon'un gözlerindeki kıvılcımı görünce resimle gözlerine dürterek sordu:

Çarın düşmanı, Semyon Danil'in oğlu Astaşenko, hapisten kaçan da sen değil misin söyle! dedi, sonra volta atmaya başladı, gene baktı.

Semyon, resmi görünce tuzağa düştüğünü anladı, ama yine de peşimi kutarırım diye umut etti:

Senin kastettiğin adam ben değilimdir! dedi.

Çoktandır aradığı adamın kolayca eline geçtiğine sevinerek:

-Hangi kuşun şarkısını beğeniyorsan onu söyle! dedi, kasıklarını tutarak salyalarını saçarak güldü, sandalyesine oturdu.

Prustop öyle gülerken Biynöger'in dudağına da tükürük sıçradı.

Biynöger bu durum karşısında kementten ürkmüş at gibi ayağa fırlayarak yere tükürdü, eski fistanının kenarı ile dudaklarını sildiğini gören Prustop hindi gibi küplere bindi, yerinden kalkıp sövmeye başladı:

-Ulan bu köpoğlu köpek niye tükürüyor, şimdi eteğiyle temizlettir tükürüğün! dedi Biymurza'ya bakarak eline kılıcına uzatarak durdu.

Prustobun emrini Biymurza, Biynöger'e iletince Biynöger'in yüzü morardı, ağzından çıt çıkarmadan bir süre durdu, boğazı kuruduğu için öksüre öksüre Biymurza'ya göz ucuyla tiksinererek baktı:

Bunların hizmetçisi sensin, sen temizle, ondan sonra sarı domuza: "İnsanlara salyanı saçıp durma" diye söyle dedi.

Temurka, Biynöger'in cesaretini takdir ederek kendi kendine gülümsedi, kürek kemiklerini kımıldattı.

Biymurza, Biynöger'in dediği "yumuşak" sözleri prustoba sylemekten çekinerek yıkılmaya hazırlanan mezar taşı gibi dikilen Murtaz'a göz kırptı.

Ne yapıp edip prustobun gözüne girmek için sabrı taşan Murtaz göz kırpmayı fark etti. Neden kırıldığını tam anlamadan sinsice ısırın başıboş köpek gibi çaktırmadan gelip Biynöger'in başlığını kaptı da hemen yeri siliverdi, başlığı tekrar Biynöger'e uzattı.

Sonra karnına taş düşmüş gibi hoplayarak havada atılmaya çalışılan yn çuvalı gibi Prustob'un ayaklarının dibine serildi.

Deminden beri dalga geçmeleri, kalbini kırmaları canına batan Biynöger, Murtaz başlığını kapınca gözleri ateşe atılmış samanın alevi gibi kinle alevlendi.

Kalbi değirmenin tahtası gibi hızla atmaya başladı, Murtaz'ı gebertmek için eline geçmiş tabureyi Prustob'a doğru fırlattı. Duvar ile masanın arasında kalan Murtaz, tutunacak yer bulamadı, odayı feryatla doldurdu, Prustop da başını eğmeye çalıştı, ama taburenin ayağı çarpınca kalkamaya alışan Murtaz'ın üstüne tuz çuvalı gibi yıkıldı. Bağırmaları duyan polisler gelip Biynöger'i yakaladılar, elini arkasına bağlayınca yeşim camlı gözleri yanmış yüzü morarmış Prustop, etrafına bakarak ayağa kalktı, Biynöger'in gözlerine yiyecekmiş gibi bakarak önüne dikildi.

Biynöger'in kalbinin sıkışması göğsünü **krka cürütedi**. Prustop önüne dikilince yüzü kıraç toprak gibi ağardı, yakalanmış yılanın kafasını ezmek için ileri atılmış gibi prustobun sarkık yüzüne tokat yapıştırmaya kolları kaşındı, ama ne yapsa da ellerini kelepçeden çıkaramadı.

Prustob'un yüzünden ter boşandı, Biynöger ellerini kurtaramayınca ağzına bir-iki kere yumşakca vurdu, ne ile işkence etsem diye duraksadı.

Biynöger, yaralı ayı gibi didinerek kendini polislerin elinden kurtaramayınca olan gücüyle tepinmeye başladı, prustobun yüzüne kan karışık tükürdü. Kan arışık tükürük Prustob'un yüzüne atı kırbalar gibi çap diye yapıştı, sileceğim diye kanı yüzüne bulaştırdı, ne yapacağını bilemedi, madalyalarını zıngırdatarak Murtaz'a baktı:

"Niye bakıp duruyorsun itoğlu it! diye çizmesinin burnu ile arkasından itti. O, Biynöger'in yanına gitmekten kokuyor, polislerin çevresinde dolanırken Biymurza büyük kılıcını çıkarıp sapı ile vurdu. Ayakta dikilen polisler de geri çekildi,

Biynöger, elleriyle boşluğu tutunmaya çalıştı, titreyerek kökünden kesilmiş ağaç gibi ağzı, burnundan kan akıtarak yere serildi.

Semyon da, yaşlı Temurka da kollamaya gayret ederek ileriye atıldılar fakat polisler demir kıskaç ile sıkıştırmış gibi sıkıştırdılar, izin vermediler. Biynöger'in kanı akarken kaldırıp ite-kaka oturtular.

Korktuğundan beti-benzi atan, yazmayı durduran katip gene bakırı kazıyormuşçasına yazmaya devam etti.

Tespihini elinde sallayarak kara cüppesinin eteklerini dalgalandırarak Muhammat-Amin aylı gecede bir gölge gibi kapıdan girdi, tutuklular tarafa tiksinerak baktı, eğilerek iki eli ile sinsize Prustob'un titreyen ellerini tuttu. Prustob'a bıyık altından beyaz fişekler gibi dişlerini göstererek sırttı, Biymurza'nın yanına geçip kurt yaralamış koyunlara bakıyormuşçasına tutuklulara baktı:

-Bizim kelimamız ile bu cehennemın kıvılcımlarının kafaları kesilmeli, muhterem rus çarının adamı burada ne yapmayı düşünüyor? diye tutukluları bastonu ile gösterdi.

Onun öyle demesi prustobun hoşuna gitti, yumuşak cevap verdi:

-Dinin kulu merak etmesin, onları, bir de onlar gibilerini ben... diye sonunu boğazında sakladı, yumruğu ile dişlerini sıktı, yeşil cam gibi gözlerinin kızarmış kenarlarını **erşi halka tutmaqla taba qaradı.**

Efendi tespihini çekerek:

-Senin gibi değerli idarecimize beni köyün ileri gelenleri gönderdi. Dediğim gibi buraya şariat uygulanırsa üçünü de öldürmek lazımdı. Onların yeri cehennemde hazırdir. İşleri senin eline geçtikten sonra bunları geri gönderip de Koban suyunu içirmeyeceğini dileriz.

Temurka köşeye sıkışarak başına gelenlere içi kan ağlıyor, ağzı kurumuş, kulaklarına gürültü sesleri geliyor, efendinin prustopla sıcak selamlaştığını görünce konuşmalarını tam olarak duyamıyor, boğazına bir şey tıkanı, söylediklerimi dinlemezlerse diye korktu, kâbus görüyormuş gibi hırıldayarak bağırıldı:

-Ben de ne hayvanmışım, yirmi sene adam kılına girmiş bu yılanın peşinden namaz kılmışım, onun gırgırına inanmışım meğer!..

Efendi Temurka'ya göz ucuyla bakarak:

-Sonra kaçmasınlar, bu yaşlı köpekten başlayıp demir kelepçe vurdur, diye Prustob'un kulağına fısıldadı.

Prustob elini sallayınca Murtaz tutuklulara zincir vurmak için başka odaya götürdü.

Efendi, Biymurza'ya karaçayca bir-iki kelime söyleyerek gözlerini kırptı, sonra tatlı gülümseyere Prustob'a gelip:

-Bizim başımıza gelenleri köylülerle beraber çektin, artık sıkıntılardan da kurtulduk. Uygun bulursan Kıyamıt'la ikimiz bize misafirlige gelmeni istiyoruz, ne dersin, diye gülümseyince dudakları kulaklarına kadar vardı.

Muhammat-Amin, Kıyamıt, Biymurza, Prustob'u aralarına katarak onlardan geri kalmayan Murtaz da gölge gibi peşlerine takıldı, beraberce avludan çıktıklarında polisler tutuklulara zincir vurup koğuşa götürdüler...

Bugün, bu dar ovada olanlara şahitlik eden güneş, dağın tarak gibi iki kayasının arası ile ışınlarını saçarak gözden kayboldu. Onu uğurluyormuş gibi beyaz mavimsi bulutlar birbirine abanarak aceleyle batıya doğru gidiyorlardı. **Hansını, kögetni, naratnı çuvağ issi kün cıyğan türlü-türlü iyislerin inçir salkıını başına çabdıra, ızına kaytaradı.** Yollarda savrulmuş toz toprak da sakinleşmiş. Bahçedeki ağaçlar ara sıra yumuşak ses çıkararak hışırdıyor, rahatça yapraklarına sarılmış. Doğu taraftaki dağlarda güneşin battığı kadar sarı boya giderek Mingi Tav tepesinden kızararak kayboldu. Ovayı gecenin kara örtüsü örttü. Birbirinin peşinden toprak evlerden ışıklar yanmaya başladı.

İKİNCİ KISIM

Yıldızlar arka arkaya ortaya çıkıyor, göğü güzel halı gibi doldurdular. Çoban yıldızı diğerlerine göz kırparak **batarğa allın aylandırıp** çam ormanının

tepesinden baktı. Birden eşek anırmaya başladı acı hayatından şikâyet ediyormuş gibi.

Yokuşta oturarak geç kalan yaşlılar, yılın, günün nasıl olduğunu saydılar, sıkılınca da önlerine çıkan taşları bastonları ile toplayarak avlularına attılar. Dışarıda kalan eşek, eve girene kadar yıldızlara bir-iki kere baktı, örtüleri, eski tası hırsızlar çalmasın korkusuyla topladılar, kapıları gıcırdatarak evlerine girdiler.

Kıyamıt'ın iki katlı mavi çadırlı evi olsa da babasından kalma toprak evine her gün bir-iki kere uğramadan edemez. Misafir eve prustobu yatırınca dışarıya baktı, büyük evinin bacasından duman karışık kıvılcıklar havada dağıldığını görünce ev yanıyor diye korktu, içinden karısına kızdı zamansız ateş yaktığı için, sonra toprak evine girdi.

Mumlukta, yağlı lamba yanıyor, alevleri de evin ocağından çıkıyor. Kenarları **kuvuşlağa tirelib** iki çam odunu yanıyor. Cantemir kızı, başköşede pamuk yastıkta oturmuş, yolcu eşeğin kulağı gibi kafasını sallıyor, ateşin öteki tarafında da Tokal anası ile oturuyor, önlerinde boşalmış kalay tabak duruyor, birbirinin sözünü keserek heyecanla bir şeyler anlatıyorlardı. Akşamdan beri Tokal ile anası Semyon'un taşlanma olayını beş-altı kere anlattılar, bitirince de Cantemir kızı, **gözenge barırğa tebremegeçça körsele**, tekrar başka bir olaya sarımsak soğan katarak yeniden anlatıyor. Tokal konuşmayı bitirince:

-Anne, hadi gidelim diye annesine baktı, fakat **çalmıyık** (beyaz bıyıklı) kırmızı gözlü kadın, Cantemir kızının yerinden kıpırdamadığını görünce Kıyamıtlar'a aklında birşeyler uydurarak anlatıyor, ağzı kurusa ellerini de katıyor.

Kıyamıt gelince hepsi ayağa kalkıp başköşeyi boşalttılar. Kıyamıt, Tokal'a "**atañ cuvuk cete**" idi diyeli eskisi gibi olmadan sanki Kıyamıt'ın oğlu imiş gibi onun bulunduğu yerde ayakta dikiliyor, hiç oturmuyor.

Tokal'ın annesi ensesini kaşırken bir şey yakalayıp ateşe attı, eski yerine oturdu.

Birazdan kendisi başlatmadan kimsenin konuşmayacağını anşayınca Kıyamıt, sakalını sıvazlayarak eline geçen kılı ateşe attı da Tokal'a bakarak yumuşak konuşmaya başladı:

-Sen artık delikanlı oldun, o gavur ite vurduğunda nasıl sevindiğimi bilemezsin.

Cantemir kızına bakarak gülümsemeye çalıştı:

-Görüyor musun, **bizni siydigibiz cetgen aman bolmaz deb**, sana söylemişim!
Herkes Tokal gibi olsaydı ya!

Kıyamıt oğlunu övünce Tokal'ın annesi ensesiyle ateşin arasında el gezdirmeyi bıraktı, ağzının iki kenarını avucuyla silerek söyledi:

-Zavallı babası dediğin gibi ölürken efendinin yazdığı vasiyetinde de “Senin eteğini sıkı tutun” demişti. Sen bizim koruyucumuzsun, ne dersen herşeyi içten yapacağız. Oğlum gece, gündüz senin ismini ağzından düşürmüyor.

Arkasına bakıp oğlunun ayakta dikilmesini beğenmedi, Kıyamıt'ın karışında oturmasına istedi.

-Eşkıya gibi dikilip durma be, gel buraya, kendi aramızda konuşacaklarımız var, gece konuşulanlar geriye gider.

Gene Semyon'un taşlanma olayını Kıyamıt'a da anlatmak için yakın geldi, fakat yanına oturmadan anasının arkasına dayandı, ama annesi ona sıra vermeden yavaş yavaş anlatmaya başladı:

-Kurban olayım, bu deli oğlan bu olaya katıllı mahallede kimse bana bir şey vermez oldu. Bizden birileri gözüdürse yaşlı, genç, çoluk-çocuk hepsi uyuzdan kaçmış gibi kaçıyorlar. Kıt aklıma göre: bunları yapan Temurka'nın karısı Môlehan'dır. Sen bilmiyor musun, komşu kadınlara gidip ağlıyarak duygu sömürüsü yapıyor, onlar da gerçekmiş gibi inanıp bizi suçluyorlar. Temurka sürüsü ile tuz yemişe su içiyor, oğlumla ikimizin suçumuz ne, ne yaptık biz? Altın eteğine başımız misafir, öksüz oğlumun başına bir şey gelmesin, ne yapmamız gerektiğine akıl ver.

Çalmıyık kadın heyecanla anlatırken avluda yaşlı köpek ulumaya başladı.

Kıyamıt'ın köpeği olduğunu unutup ağzından kaçırdı:

-Evi batası, evine ulu!

Cantemir kızı yüzünü ekşitince hata yaptığını anladı, kendini aklamaya çalışarak:

-Temurka'nın adı gece anılsın, o beklenen yerde dolu kazan kurur diye lafı Temurka tarafa döndürmeye çalıştı. Fakat lafa itin uluması karışınca Kıyamıt ile karısının suratları asıldı.

Kıyamıt, sahiden de evim batmasın diyormuşçasına başını eğerek düşüncelere daldı, sonra kafasını kaldırıp:

-Bacım, ev sahibinin vasiyetini yerine getirmekle iyi yapıyorsunuz, Tokal sağ oldukça benim bir bileğim olacak, onu kesip atamam. İyi insan olması kendisi için, benim ve benim gibiler için iyi bir şey. Ben Tokal'ı kendi çocuğum gibi görüyorum dedi.

Öyle deyince kendisini sanki Kandavur'un küçük kardeşi olmuş gibi hisseden Tokal **eşek ayılnı başından kırnın salındırıp, cavorunların bilek ağaçha ışıdı.**

-Kendimi bildim bileli Temurka'ya bir hayırım olmasa da hiç kötülük yapmadım. Yaşına başına bakmadan evine sarışın gavurları toplayıp Kuranı, kitabı ayak altına almaya başlayınca ben de dini borcum olarak bir-iki kelime söylemişim. Köylüler şeyhin önünü karşılamaya toplandığında ben olmasaydım halk onu delik deşik ederdi. Ama gel gör ki bizim dağlılara iyilik yapsan da başın belaya girer.

Bacım, sizin için kapım her zaman açıktır. Kendi evinmiş gibi istediğin zaman gelebilirsin, izin almana gerek yok.

Yastığın kenarında uyumuş kediyi uyandırmayım diye korkuyormuş gibi iki elini ağzına siper ederek sessizce fısıldayarak ekledi:

-Kendi halinde bir insanın hasımları da çoktur, mahalleye, komşularına söylemen gerek. Temurka'nın köyü sarı gavurlara satmak üzere olduğunu Kıyamıt öğrenmiş de camiye iletmiş onu, sonra Temurka'nın adamlarından biri Ruslara bildirmiş. Şu anda Temurka arkadaşları ile birlikte tutuklandı. Bacım, Allah görüyor bunların gerçek olduğunu. O Môlehan adlı kadın hakikaten dediğin gibi kuyruğu ile ateş yakan kedi gibi dolaşıyorsa, siz benim can ciğerlerim, niye bakıp duruyorsunuz, siz de etrafta dolaşarak her şeyi su yüzüne çıkarmalısınız.

Tokal'ın burnunu sık sık karıştırmaya başladığını görünce:

-Kalk Cantemir kızı, bodruma bir bak, bunların ihtiyaçlarıyla ilgilen, sana kimse akrabasını vermez. Birbirimize destek olalım dedi, çıtırdarak kıvılcımlar saçan odunları karıştırdı.

Cantemir kızı, yün çuval kaldırıyormuş gibi karyolanın kenarını tutup gıcırdatarak zar zor yerinden kalktı, ayağındaki çarıkları sürükleyerek tepesiz lambayı alevlendirerek bodruma indi.

Bayatlamış peynir parçasını atmaya kıyamadı, ikiye bölüp büyükçe yarısını tekrar fiçıya koydu, sonra gene çıkardı, en sonunda büyüğünü vermek istemedi, tekrar yerine koydu, fiçıyı kapattı. Vermezde de olmaz, verdiği de içi yanarak bir süre sonra Cantemir kızı tabakcıklara birer parça bir şeyler koyarak geldiğinde Tokal ile annesi gitmek üzere ayakta dikiliyorlardı.

Onların bodrumu görmesinden korkarak lambanın ışığını kısıtı, ateşin ışığından başka ışık olmayan karanlık odada bodrumdan çıkardıklarını torbaya koyarak çalmıyık kadına uzattı.

Yalın, yüksek mağarayı ovoidan yükselen sis sarmış gibi Kıyamıt'ın kafasını da düşünceler sardı, aklına bir şey gelmiş gibi:

Temurka'nın evini gözetleyin dedi de sise karışmış gibi düşüncelerine daldı.

Cantemir kızı bodrumdan bir şey çıkarmayı hiç sevmiyordu. Tokal'ın annesine verdiği parça boğazına düğümlenen yumruk oldu, kocasına bakmadan ateşe yönelerek:

-Köyün aç, çıplaklarını evime sokup elimde olanları silip süpürtüyorsun. Tokal sana nereden akraba oldu ha? Onun akrabalığında bana ne dedi.

Tokal annesi ile tekrar dönecekmiş gibi korktu, ayağa kalktı, sallanarak gidip kapıyı kilitledi.

-Acele işe şeytan karışır derler, Cantemir kızı, acele etme, Tokal'ın akrabalığı gerekiyor şu anda. **Eşek kıala işleb kıuyruğı bla oyğança eterge kerek tıldü.** Onlara bir kere ekmek ısmarlamakla bir şey olmaz, sanki fakir oluruz. Köyün baldırı çıplakları bu arada bana kin bağıyorlar, onların işlerini, sözlerini öğrenmeye Tokal'dan başka kimseyi gündüz lamba ile arasan da bulamazsın. O

serseri rusu, konuşurken ben kafamı sallayınca Tokal yere seriverdi. Senin akrabalarında Tokal gibi biri olsaydı onları da toplamak gerek dedi Kıyamıt.

Ateşin alevleri biraz yatıştı, aydınlatmak için tepesiz lamba ile yarışıyormuşçasına bacadan bir grup yıldız görüldü. Cantemir kızı kocasının anlamlı konuşmasını dinlerken Tokal'ın annesi gibi birkaç kadının gelip de bodrumu basmasını canlandırınca kâbus görmüş gibi irkilerek kendine geldi, kocasına cevap vermeden yüzündeki sinekleri kovan inek gibi kafasını salladı. Herkes düşüncelere daldı, bacadan esen rüzgâr ile kıvrılarak yatam kedinin horlamasından başka ses gelmiyor, evin içi sessizliğe bürünürken “hayt” diye bir ses geldi.

Gece yarısında kim geldi diye kapıyı açmaya cesaret edemediler, ikisi de kulak kabartırken ses tekrarlandı. Kıyamıt dayanamadı, derin ayakkabılarını giyip kilidi hemen açmadan bir süre duraksadı. Karanlıkta önüne dikilenin kim olduğunu tanıyamadı:

-Kim o, ne işin var bu saatte? diye sordu, gökyüzü ışığıyla bakmaya çalıştı, ama tüylü başlığın altında kim olduğunu seçemedi.

Tüylü başlık sahibi eve girmeye yönelerek kırgınlığını dile getirdi:

-Misafir sevmeye ev sahibi gibi kapı önünde soru sorup durma, önce içeri girelim sonra tanırısın dedi, Kıyamıt kimin sesi bu diye düşünürken misafir onu dürterek içeriye girdi. Kıyamıt da küstah misafirin peşinde başka kimse kalmadığını görünce endişelenerek kendisi de eve girdi.

Tepesiz lambanın ışığı ile misafiri tanıyamayacağını anlayınca misafir geldiği zaman yaktığı büyük lambalardan birin aldı, kırmaktan korktuğu için elleri titreyerek yaktı, yukarı baktığında önünde tüylü başlık giyen dilenci dikiliyordu.

Kendi eviymiş gibi rahatça içeriye girmesi zoruna gitti, bağırarak sordu:

-Kimsin sen, ne işin var burada?

Dilenci acele etmeden heybelerini yere koyup başlığını ensesine çekerek söyledi:

-Gözden irak olan gönülden de irak derler, ne çabuk unutuyorsun sen de be? Oğlunu “şeyh” yapınca üç saatte Mekke, Medine'ye götürmüş, bu dar ovaya peygamberin ruhunu getirmişt看, nasıl unuttun beni? Kızlar “**entda et allay akkağa cün tartma**” diye senin gibilere söylemişler.

Kıyamıt'ın aşırı derecede şaşırmasına aldırmadan eşikten ocak tarafına geçti, kocasından da fazla şaşırın Cantemir kızını elini tutarak söyledi:

-Kıyamıt unutmayı seviyor galiba, o tanımazsa da Abdul-Kadir “şeyhi” sen tanı bari dedi de başköşeye geçip yastığı iki katlayarak altına koydu.

Lamba ışığı ile Kıyamıt, dilencinin yüzündeki yara izini görünce uyunup güneşe çıkan adam gibi gözlerini ovdu, **börü türsünün tülkü ışarıvğa aylandırıp sordu:**

-Abdul-Kadir “şeyhi” bu saatte göreceğimi hiç düşünmüyordum. Niye böyle kılığı değiştirdin, nereye gidiyorsun? diye sordu “şeyhin” kendi yerine geçmesini sevmedi, ama aldırmadan karşısına geçip yanındaki tabureye oturdu. “Şeyh” ocağın yanında hala şaşırarak duran Cantemir kızına bakıp:

-Şaşırarak bir şeyim yok canım, ha anladım, evet üstü başım biraz dökük de ondan dedi.

Cantemir kızının başı aşağı eğilince daha emin söyledi:

-Burada ders vererek dağlılarda ün kazandım, her şey yolunda giderken birkaç bozulmuş kadın gebe kalınca Allah kızmasın diye ev sahibindeki güzel elbiselerimi almayı unutmuşum, eski akrabalıma bir uğrayayım diye dağdan geliyorum.

Kıyamıt, parmaklarını sakalına batırarak “şeyh” tarafa baktı:

-Allah kızmasından kaçarak buraya gelmekle yanlış yaptın. Bize yaptıklarını Allah unutmuş olabilir de burada Kasım, Ahmat gibi serseriler seni hala unutmadılar. Burada olduğunu öğrenirse fena parçalarlar seni. İkimizin akrabamız Muhammat-Amin bir aydır her Cuma namazında “şeyh köylülere kızdığı için ayrılmıştı buradan, köye bir felaket gelmeye” diye dua edip duruyor. Yavaş yavaş unutulurken bu kılığınla köylülere görünmeni istemem, zaten burada yapacak bir işin de kalmadı, en iyisi buradan tamamen ayrıl, “fazla kalan misafir donunu bırakır” derler, diye ayağa kalktı.

Abdul-Kadir Kıyamıt'a tepeden baktı, sonra her kelimeyi balta ile kesmişçesine sivri kelimeleri seçerek söyledi:

-Senin oğlunu Mekke, Medineye yaya gönderdiğim için kendim yayan yürümektense at belinde gitmek isterim. İki, heybem boşaldı, **men afendiden**

ğaytırğa, altın bulayım diye uğraşma, kâğıt para da olur, bin som ile bir atın yerini hazırla! Efendide kılık kıyafetlerden kalmış olabilir, ona bir gideyim dedi, ateşe gömülmüş yumurta gibi fırlayarak ayağa kalktı.

Kıyamıt'ın yüzü kâğıt gibi sarardı, alt dudağı aşağı sarktı, kirpiklerini sık sık kırttı, titreyen elleri ile gitmeye hazırlanan “şeyhin” yeninden tuttu.

-Ot mu yedin sen, gece yarısında bin somu* nereden bulacağım ben? dedi, kağıt paraların kara sandıktan çıkıp kötü kalpli “şeyhin” dökülmüş sırtındaki heybesine doğru girmesi gözünde canlanınca ellerini sallayarak:

-Git buradan, defol! diye bağırdı, deli koyun gibi dönmeye başladı.

-Ben bu gece senin kıskançlığın yüzünden gidemezsem köyün kalabalık yerine gidip “Kandavur'un şeyh” olmasından bir-iki laf atarım, diye bağırdı da kapıyı sertçe kapattı.

Kıyamıt'ın kalbini “şeyhin” dedikleri yaraya tuz konmuş gibi acıttı, deli gibi dönmesini durdurup gözlerini ateşe dikip mezar taşı gibi dikildi kaldı.

Abdul-Kadir'ın ağzından para kelimesi çıkınca ödü kopan, ne yapacağını bilemeyen Cantemir kızı kocasının şu anki durumundan korktu, yanına gelip ne diyeceğini bilemeden bir şeyler geveledi:

-İyi kötüsüne bakmadan gece yarısı o kahrolasına niye kapıyı açtın diye boynunu büktü, ellerini nereye sokacağını şaşırarak önlüğüne sıkıştırdı, kocasının sol tarafına geçti.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Önde Badimat deri çarıkları düşünce onları giymeye çalışarak geliyor, Kanamat ile İbragim de onun peşinden üst giysilerini delik deşik ederek ormandan çıktılar. Köye giden yola geldiklerinde Öksüzler'den karanlık kaybolup sabahın ilk ışınları göründü. Sonbahar öncesi karanlık gecelerde parlak böcekler kaybolunca yıldızlar aceleyle birbirinin peşinden söndü. **Köknü kıan-kızıl küncıkğın bölmesinden, kurum çabhan ak bulutları artından künnü allına ozub, aşalğın orağça, ayğaradı**

* Rus rublesi, para, altın

Yolcular köyün dışındaki tepeye çıkıp aşağıya baktıklarında **özen tuban elden etegin ayırıp, kulaqları örge tayandı.** Köydeki toprak evler çatı altında dizilmiş kırlangıç yuvaları gibi görünüyor. Bazı evlerin bacalarından siyah-mavi karışık duman çıkıyor, etrafa çam odunun yanık kokusu dağılıyor, geriye dönecekmiş gibi duraksıyor sonra bacanın çevresinde bir-iki kere dolanarak havaya yayılıyor. Geceyi nasıl geçirdiklerini soruyormuş gibiköyün köpekleri mahalleden mahalleye dolaşarak havlıyorlar.

Badimat'ın ayaklarını yıkılmış ağacı sürüklüyormuş gibi sürüklüyor, ara sıra suyun yediği yarlardan atlayınca karnını tutarak tepedeki çocukların oynadığı pürüzsüz taşa oturuyor, artık köy, elinin avucundaymış gibi görünüyor, rüzgâr estiği zaman daru savruluyormuş gibi deredeki suyun sesi geliyor. Kanamat, Badimat ile mağarada tartıştığından beri yol boyu yüzyüze konuşmaya fırsatı olmuyor, yanına gelmekten çekinerek uzaktan bir eline İbrahim'in omzuna koydu, köye gözünü dikerek bür süre durdu. Badimat'ın boşuna, bu kadar uzun yolda acı çekmesine, bir de kalbini kırdığına pişman oldu, iğne batmış gibi kalbi sancılandı. Fakat Badimat konuşana kadar bir şey söylemekten çekindi.

İbrahim, eniştesinin bu kadar hüznü duruşunun sebebini anlayınca Kanamat'ın ağır elini omzundan indirdi, **kathhan çabır kulaqları bir-birine tiye da dıdırday,** sıkılarak gelip ablasının arkasına dikildi. Badimat'ın gözleri köyü araladığını görünce bir süre öylece durdu. Fakat uzun süre yolculuk yaptığı için dizleri kendiliğinden çöküverdi, İbrahim boş yastığa oturmuş gibi pürüzsüz taşa ablasının yanına oturdu.

Badimat'n gözünden boncuklar yuvarlanıyordu, yanına gelen İbrahim'i görünce zorla ayağa kalktı, köy tarafa ağır ağır yürümeye başladı.

Ablasının kibirlenmesi zoruna giden İbrahim koşa koşa önünden geçti, insanlar boşuna inandığı sudan yüzükoyun yatarak içmek üzereyken Badimat sesini titreterek bağırdı:

-İçme, şeytanlar yıkanmış suyu!

Söylemese de kurnazca yüzükoyun yatan İbrahim, yerinden kalktı, koşarak gelip ablasının önüne dikildi de şöyle dedi:

-**Atanı atasını, anağı anasını canları bla tileyme**, köye gitme lütfen diye hüznü gözleri kor gibi parlayarak ablasına baktı.

Badimat'ın iki kaşının ortası çizilip dudakları titremeye başladığını görünce İbrahim sıkıldı, ne diyeceğini bilemeden saçmalaya başladı:

Kesim aythan deb turğan bolmasa, Kanamat'ı da beni de insa yerine koymuyorsun dedi ağlayası gelen bir sesle, ellerini arkasına alıp ablasına eğilerek baktı.

Yorucu bir yolculuktan sonra bir de tepeden evini görüp kalbinin ezilmesi genç bedenini yıpratmıştı. Gözleri hala köye giden yolda, yüzü solmuş, İbrahim'in tutmasına fırsat vermeden kesilmiş kavak ağacı gibi düştü.

İbrahim "eyvaah" diye telaşlanınca düşüncelere dalarak kuru dal parçalarında oturan Kanamat yıldırım çarpmışçasına fırlayarak Badimat'ın yanına geldi.

Hırsız biri çite tırmanırken etrafına bakınmasına fırsat vermeden yakalamış gibi güçlü ellerini uzatıp kucağına aldı, ormanda huzursuz bir şey olmuş gibi o tarafa baktı. Göğsü sıkışmış yeni doğmuş hayvan yavrusunun emmek için annesinin memesini araması gibi Badimat'ın kalbi küt-küt atıyor, yakın adamına bir zarar gelmesin korkusuyla dönüp köy tarafa baktı, yük kaldırıyormuş gibi kan-ter içinde ormana döndü.

Sevdiği adamlarla küşüşüp de sonra onun kucağında kendini bulunca korkusuzluk, korunma duygusu ile sevinmesi birbirine karıştı, yorulmasını unuttu. Yaş çam ağaçlarının iğneleri yüzüne saplanarak kuru dallara tutunarak kan-ter içinde ormandaki açık alana ulaştı. Badimat'ı yere bırakmaya kıyamadı, birisüre dikilerek durdu, sonra sararmaya yüz tutmuş yumuşacık çayıra yerleştirdi. Badimat'a gözünü dikip bir yanına dönünce İbrahim nefes nefese ayakta duruyordu.

Kanamat çocuktan utanarak yere baktı. Birazdan orman yeli yüzünden Badimat'ın solmuş yüzü pirinç taneleri serpilmiş gibi boncuk-boncuk terlemiş, kızarmış. Hayretle bakan gözleri demirci körüğü gibi olmuş, sık sık inip kalkan göğsü üşüdüğünü belli ediyordu.

Badimat şimdi tehlikesiz yerde idi. Şu ana kadar kayın babasını kurtarmak içi köye gitmediğinde kötülük yapmış gibi utanıyordu. Badimat'ın gözlerine bakmaya özlese de cesaret edemedi, yavaşça dönmeye başladı. Kanamat arkasına bakmadan

açık alanı geçip ormanın kenarına geldiğinde Badimat kafasını kaldırıp peşinden bağırdı.

-Babamı kurtarmadan dönme!

Fakat bağırmasa da Kanamat ormanın kenarına varır varmaz kayın babasını kurtarmanın yolunu düşündü, eteklerini kıvrıp olan gücüyle yola koyuldu. Hızlı yürümesine tepesinden vuran güneş eklenince suya girmiş gibi sırlı-sıklam oluverdi, elbiseleri yapış yapış oldu. Kafasından karabasan teri gibi yüzüne sızan teri durmayınca sık sık fistanının eteğiyle silerek Mingi Tav'a doğru saptı.

Akbaş dağın serin rüzgârından telaşla soluk aldı, kafasını saran düşüncelerden kurtulamayarak yolda raslayan taşlara ayağı takıla köye giden yola da ulaştı. Badimat'ın söyledikleri kulağında çınıyor, ya ölürüm ya da Temurka'yı Biymurza'nın pençesinden kurtaracağım gibi düşünceler canını sıkıyor, kendisini sırikla duvara saplanmış gibi hissediyordu. Düzlükte güneş acımasınca kavuruyor. Boğazdan taşan su karnı doymuş oğlak gibi taştan taşa zıplıyor, büyük nehre ulaşana kadar şırıldayarak etrafındaki yeşil çimenleri damlalarını saçıyor, aceleyle koşuyor.

El avucu gibi küçükçe biçilmiş tarlalarda ağustosböcekleri birbirine sıra vermeden vızıldıyorlar.

Kanamat ayaklarını sıkıştıran çarıklarını çıkarıp ayağını kanal suyuna koydu da taşa oturdu. Buradab bakarsan köyün fakirlerin tarlada faydalandıkların yerlerin tamamını görürsün. Babadan oğula kadar herkesin elinde bir taş, yığını kazıyor, taşları temizliyor, çalışanların bir kısmının bir evin yeri kadar tarlaları vardı. Taşla mücadele ederek elde ettiklerini de etrafa taş duvar öreriz diye yerin yarısını faydasız tutuyorlar. Kanamat duvarın içinde Cantemir'in aceleyle arpa tanelerini ayırmak için düven sürdüğünü görünce içinden çalışmak geldi, ağır ağır içini çekti.

Cantemir, bahardan kıza kadar didinerek taş dibinde yetiştirdiği arpalarını iki genç öküz ile mavi eşeğin ayaklarına attı. Ara sıra alnını eski deri başlığı ile silince başlığını beline sıkıştırıyor, ağaç dirgeni boynundan düşürmeden harmanın etrafında dönüyor. Ürünleri öbekleri toplarken samanları temizleyerek mırıldanıyor:

Kürekteki benimdir

Dirgendeki senindir

Eriyt, eriyt, erirey...

Mırıldanırken kulaklarını kabartıp duraksayan eşeği dirgen ile sırtını okşayarak saman çaputlarını alıp tanelerini ovdu. Dirgeni tekrar boynuna geçirip zincire vurulmuş adamın türküsünü söylüyormuş gibi mırıldanmaya devam etti:

Ꞑulaklarıꞑ taymaz otovuꞑ,

Ꞑuꞑur stavatla coꞑlavuꞑ,

Eriyt, eriyt, erirey...

Türkü söyleyerek ayak çukurlarındaki apra tanelerini topluyor, eşeğin ayağını lanet ederek gürültü koparıyor, hayvanları çevikce sürüyor. Başka bir dirgen eşeğin sağrısını konunca zavallı eşek caresizce kuyruğunu sallayarak yürüme çalışınca Cantemir yumuşadı, gene başladı türküsüne:

Çok sevdiğim canımsınız

Sıkıştırınca gidersiniz

Cantemir türkünün sonuna varmadan eşek dirgen sıkıntısını unutuyor, yürümesini yavaşlatıp kuyruğunu sallayarak ve üşenerek samana uzanıyor. Fakat kaburgaları dirgenin budaklarının sivri uçlarıyla ahbap olmuş, ağaça takılmış ip gerilince dizlerine kadar samana batıyor, yürümek istemezse de öküzlere eşlik ederek dönüyor.

Köye yaklaşınca yakınında bulunan sabahtan beri kendi halinde geçinen bir adamın durmadan çalıştığını görünce eşkıya olalı çalışmayı özlemişti, ekşimiş boza gibi işin dorusunu saklayarak Cantemir'in düves sürmesinden gözünü ayırmıyor, sıkışan ayaklarının kanaldaki suya koymuş, bir süre oturdu. Gözlerini kök eşeğin üşenerek yürümesine dikip dururken Badimat'ın kendini kaybedip de ayıldığı zaman açtığı büyük kara gözleri sanki uzaktan kendisi seyrediyormuş gibi geldi. Gözyaşları içinde "babamı kurtarmadan gelme" demesi işitilince kalbi küt-küt atarak sığır sineği sokmuşçasına fırlayarak kalktı.

Çitin yanında boş boş vakit öldürdüğüne üzüldü, bir eliyle dayanarak eteklerini dalgalandırarak çitten atladı. Salamı ayıklamakta olma Cantemir'in arkasından ürküterek bağırdı:

-Kolay gele!

Cantemir dirgenine dayanarak ayağa kalktı, Kanamat'ı görünce şaşırđı, bir an tereddüt etti. Deri başlığı ile gözlerini ovdu, gerçekten Kanamat olduğunu tanıdı. Yürümeden duran eşeğe dirgeni yetiştirdi, arkasına göz ucuyla bakarak dirgeni harmanın kenarına batırdı, gülümseyerek gelip:

-Sağ ol, hoş geldin Kanamat! Garip babam kabrinde dirilmiş gibi gördüm seni dedi, kurumuş çarık bağı sıkıştırmış gibi her gün üst üste nasır bağlamış elleriyle Kanamat'ın elini sıktı, eski öküz arabasını yanına buyur etti.

Fena kokmuş, delindiği için her yeri siğil gibi sıkıştırılmış tulumdan yapılmış kayın ağacının kabuğu ile dikilmiş kara ağaç tasa aşırı su katılmış ayranı koydu, tasın kenarını eliyle silerek "tut!" diye Kanamat'a uzattı.

Güneş kızınca harmanda aceleyle dolaştığı için sıcaktan bunalan öküzlerle eşeğin sırtından dirgeni çıkardı, boş bıraktı Cantemir. Araba tekerleğinin yanında oturan misafirin yanına geçip bir-iki kere kuşkuyla köye giden yola baktı, deri başlığını ikiye katlayıp tepesine koydu.

-Dolaştığın yerlerde ne var ne yok? diye sordu.

-Ne olsun, gece kurt, gündüz kopek gibi dolaşıyorum. Kıyamıt köpeklerini koyuvermiş, insan ayağı yetecek yere tuzak kurmuş, ben de köpeklere rastlarsam geri dönüyor, tuzaklı yerden sıvışıp gidiyorum.

-Köylüler, komşular, yakınlarım ne yapıyorlar? diye sordu Kanamat kalbine dokunan sözleri atlatmak için.

-Ne yapalım, zar zor geçinip gidiyoruz. Kıyamıt canavar güçsüzlere diş bilemiş, zavallı Temurka'yı yaşına başına bakmadan...Sözünün sonunu getiremedi, boynunu büktü, yerden ağaç parçasını alıp sırtını kaşımaya uzandı.

Kanamat'ın suratı asıldığını görünce devam etti:

-Kaderine nasıl yazıldıysa onu çekiyor, yaşlanınca rusların eline geçmesine üzüldük, ama faydalı bir işe can başla git desen de öyle diyemem.

Cantemir'in içten konuşmasını görünce ne için geldiğini anlatmak istedi, fakat ağzını tutup ona dikkatle bakınca şöyle dedi:

-Sağol, moral verdiğin için. Sana güveniyorum, vaktini alıyorum kusura bakma, Kasım'a anlatacaklarım var, onu benimle görüşürürsen büyük iyilik yapmış olursun, karşılığını mutlaka alırsın dedi, gözlerini Cantemir'den ayırıp gene köye dikti. Kanamat'ın ricasını yerine getirmeye fırsat yakaladığına sevinerek:

-Kasım'a ne gerek var, bir şey lazımsa **ķayağa tayanınça** güvenerek söyleyebilirsin dedi, eşeğin arpa samanını yemesine dayanamadı, kalkıp harmandan çıkardı, araba tekerleğine bağlayıp yerine geçti.

-Sağol, benim tarafımı tutacağına inanıyorum, ama şu anda başka bir isteğim yok dedi, gözleri Cantemir'in boz pantolonunun dizindeki kalın iplikle acemice dikilen yamaya kaydđ, aklına: "Cantemir **kesi ķemerlegen bolur ansđ, Tavcan bolsa, ķarib, anđ camavlu deb adam tanımazķa eter edi**" gibi düşünceler geldi.

Kanamat'ın düşündüklerini okumuş gibi dizini fistanının eteği ile kapattđ, içini dōkecek birini bulamıyordu, Kanamat'a rastlayınca dayanamadđ, patladı.

-Kasapa yağ kaygısı, keçiye can korkusu demişler, başına bir iş gelince derdini anlatıyor diye kınama beni. O karıdan ayrılınca herşeyim suya batmış gibi oldu, evimden oldum. Ben Allah'ın belasıyım, kıt aklımla boşandım da şimdi karışmış işleri nasıl düzeltereğimi bilemiyorum. Bana göre genç olsan da yerin büyüktür, güngörmüş adamsın. Eski hayatıma dönmem, karımla barışmam için ne yapmalıyım? diye kayadan düşmek üzereyken eline geçen ilk dala tutunmuş gibi hızla söyleyiverdi, Kanamat'a baktđ.

Kanamat onun pişman olduğunu anladı, nasıl teselli edeceğini bilemedi, ağzına ilk gelen kelimeleri attđ ortaya:

-Her ailede problem vardır, ufak-tefek tartışma olmayan aile olur mu? Sığı derin etip birbirinize soğumayın, barışmayı ertelemeyin, eski çiftliğinize toplanın dedi.

Kanamat'ın dedikleri Cantemir'n beklediği cevap olmayınca:

-Bir kere haram talak yaptıktan sonra ikinci kere nasıl bir araya geliriz diye sordu.

Kanamat ne yapsa da bu işe yardım edemeyeceğini anladı.

-Efendiye sormak gerek, **ķarnđ bursa, ańa bir fatava tabar**, dedi, geciktiđine üzölerek elindeki kayđn ķubuđunu kırdđ, Cantemir'in tepesinden köy yoluna baktđ gene.

Cantemir kendi dertlerini anlatarak geç kaldığını fark etti, fırlayıp kalktı.

-Kasım nereden bulabilir seni? diye sordu.

-Yukarıdaki mezar taşına gelsin dedi, dirgeni eline alıp harmanda dikilen gevşeyen öküzlere eşeği katıp bırakılan işe devam etti. Dirgen ile samanı götürüp bırakıyor, üç kere harmanı döndüğünde Cantemir de gözden kayboldu.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Tavcan'ın evinin içi temizlende de dışarıdan bakınca kıvırcık kalpağı yana yatırmış gibi yıkılmak üzere duruyor. Tavcan her zaman toprakla sıvadığı için eve benziyor, yoksa çoktan yıkılırdı. Evin içi, dışı nasılsa da Murtaz ne zaman vergi toplamaya geldiğinde duman tüttüğünü görürse Tavcan'ın evine uğramayı da ihmal etmez. Bu evin içinde ne var ne yok Murtaz'ı ilgilendirmez. Dolaşarak gelip “açılmış avuç kuru kapanmaz” dedikleri gibi hışırdatarak kâğıt paraları katlamasa da Tavlan'ın yün eğirerek kazandığı somun yarısı bohçadan çıkıp Murtaz'ı heybesine düşer. Para bulunmazsa girdiği evden bş çıkmaz. Tas, tencere ne varsa peşinden gelen köpeklerin biri taşıtıp çıkarır.

Gün tencere sahibinin yemek pişirmeye başka bir şeyi olmazsa da Murtaz hiç umursamaz. Onun dediği dedik, “kanun” olmalı, fakirlere yılandan da çirkin görünen kırbacına dayanıyor, onun gücüyle kendisine gece, gündüz menfaat elde ediyor. Açıkçası kanunun ne olduğunu Biymurza kadar bilmiyor, bilmesine de gerek yok zaten. Kime nasıl davransa kanun onun işine yarıyor. Murtaz, “kanun nedir” diye soranlar “Biymurza'nın emri” diye tereddüt etmeden cevap verir. Daha da korkutursan “prustop emretmişti” diye söyler.

Kazan tutsa da adamı dövüp koyunu atmış gibi ahıra atsa da, rüşvet alsada (almadığı gün sıtmaya yakalanmış gibi çıldırır) hep şeyde kanunu kullanıyor. Gözlerini iri iri açıp, ayaklarına yere vurmasına “kanun” eklenirse dedikleri tamamdır demek. Vergi öde diye yakasına sarıldığı adam “kanun” deyince **közüne kartuz** onun dibindeki iki semiz yanağının avurdunun ortasında iki yaşındaki ineğin kuyruğu gibi iki mıyık, omuzlarında da parlak apoletlet görünür, bir ayak direlediği olsa da “deftere” düşmeyeyim diye yılan yutmuş kurbağa gibi solar.

“Kanunun” öyle gücünü anlayan Murtaz onu bir yardım aracı olarak gerekli yerde kullanıyor. Bazen “kanunu” **sağınğını ayak kağından köb etse da, bir kavum adam kıramay ağırcağı uvatadıla.** O zaman “kanun” kelimesinden işe geçer.

Öfkelenenlerin yakasını da kendisiyle takılan köpeklere yırttırır, yabancı koyunun çite atılması gibi “karanlık eve” atılır. Birkaç gün karanlık evede misafir olana kadar Murtaz onun evinde “fazla” kazanın, tabağın, tenceresin pravlene taşıttırır.

Murtaz’ın bu “saygısız” hareketlerinden ağzı yanan ya da ağzı yananın komşusu uzaktan geldiğini görünce ev eşyalarına bir zarar gelmesin diye kapıyı kilitler “yukarı köye baş sağlığına giderler.”

Hatırlıyorsam, Tavcan’dan bahsediyorduk. Fakat **Aman Hıhıtta arba ozsa,** özellikle öküzlerin boynunu arabaya yeni gelen adam tutsa, kayaya, taşa çivileri değmeden fazla uzamaz. Dolayısıyla bende Murtaz hakkında ayrıntılara girmeden geçemem. O “gençliği” affetmenizi isterim, affetmezseniz de siz bilirsiniz.

Siz de, ben de köyden bahsederken ara sıra Murtaz’ın araya sokmazsak anlatıklarımız eksik olur. Nasıl olsa da okuyucular niye bu kadar uzattı diye öfkelenip kitabı atmasın diye korkuyorum, onun için lafı gene Tavcan’a döndürüyorum. Biliyorsunuz, burada da Murtaz olmazsa olmaz.

Murtaz’ın tilki burnunun dibinde yün yığını gibi bıyıkları ile deriden dikilmiş biçimleri kuyruğuna kadar süslenmiş, onu aşağıya yukarıya çekip dönmesi bana hoş görünmüyor, ama başladıktan sonra sonuna vardırılmak gerek.

Tavcan ile Cantemir’in boşanmasıyla ilgili çeşitli dedikodular köyde dolaşıyordu. Fakat onların aralarındaki sıkıntıya biraz samimi olduğum için sırtımı ateşe kızdırırlarsa da söylerim: Köyde dolaşan kötü haberler o ikisinin etrafında olmamıştı. Cantemir “ biraz sivri dilli, kendisi de kısırdı” diye içimdekileri arkadaşlarına söyler, **tarığa turuvçañ edim.** Boşanmalarının sebebi haram talak oldu diye onaylıyorum(**Ayrılğanlarını, artıksız da haram talah bla, baş çurumu oldu deb men kıol salama.**)

Her nasılsa onlar ayrılalı epey zaman olmuştu. Boşandıklarından beri aramızda kalsın ama bir süre sonra taşkömürleri sönüp, birbirini özleyerek yolu gözetlemeye başlamışlardı. Yalandan bir hayır yoktur, geleceğim, gideceğim diye birbirine

söylemese ya da işitmese birbirini güçlendirmeye çalışan adamların halleri öyle belirsiz mi?

Cantemir odun almaya gidince Tavcan da “farkında olmadan” onun önüne **urçuğu** ile çıktı, o da, “farkında olmadan” ensesini kaşımak bahanesiyle ona göz ucuyla bakmıştı. Tavcan, Cantemir ile katı ağaç ateşte yansa da konuşmaz, Cantemir de haram talakta nasıl kurtulmayı bilemiyor yoksa önce davranarak sözü başlatabilirdi. Katı ağaç çoktan yanmış da haram talağın üzerinden atlamaya fırsat olmuyor.

Ergeç olsa da Cantemir döner diye umutla Tavcan Kıyamıt’ların yünlerini eğirerek bir öksüz kuzu almış, beslemiş, adam etmişti. Tepesinde beyaz tüylerini **kıl** boya ile boyamış, boynuna da çan takmış her zaman yanında götürüyordu. Tavcan’ın beslediği kuzu büyümüş, zayıflamıştı, daha önce kuyruğunu kaldıramıyor, **çarhçıkla tağılıb cürügend**.

Tavcan’ın isteği Cantemir ile barıştığı zaman kuzuyu kesecekti, fakat Murtaz kuzuya çoktandır gözünü dikiyordu.

Tavcan evinin önünde koyunu güdüyor, elindeki urçuğu ile ocak başında otururken Murtaz avluya geldi. Kapıda ki büyük kilidi görünce dönecek oldu birden Tavcan’ın saygı göstererek ayağa kalktığını görünce sevincinden bıyıklarını sıvazladı, parmağını salladı. Tavcan bir yandan sevmediği adamın gelmesinden, bir yandan da onun çağırmasından korktu, kalbi atarak çabuk hareket edip ipek örtüsünün bir kısmı ile ağzını kapatarak avluya geldi.

Japon savaşında verilen tüylerini sandıkta uzun süre kaldığı için **küye kesgen**, tepesine şerit dikilen başlığını kulak yanına yatırmış, koynundan bir kâğıt çıkarıp gözlerini kâğıttan ayırmadan hece hece söyledi Murtaz:

-Yukarıdan sana iki tümen vergi gelmiş, vermezsen de olmaz. Sana acıdığımız için bir-iki kere yukarıdan gelen kâğıtları geri göndermiştik, şimdi kâğıtları geri vermeye cesaret edemem, hadi sandıkcığımı aç! diye kazık gibi avluda dikildi.

Daha önce ödediği verginin acısı hala burnunda idi, dünyaya geleli bir kere eline geçmediği parayı söyleyince korkması ile öfkesi birbirine karıştı, titreyerek:

-Her güz ne biçim vergiymiş o, sen gelmeden bıkmadın, benim gibi zavallı kadının sandıktaki verecek parası yok. İki tümenin nasıl olduğunu doğduğumdan beri görmedim dedi.

Sahibinin yanındaki koyunu görünce dolanmaya başladı, kuyruk uçları titreyince ağzının suyu aktı, kadın **horlay ese cavorunnu conalmay kalama** diye korktu, zor durum için sakladığı sözü söyledi:

-Bacım, sen bana öfkelenme, idareci ile öyle utanmadan konuşmaya hiç hakkın yok. Ama kanuna karşı çıkmak istersen, biz, çarın masasında oturanlar, çağırır işine bakarız dedi, çıkardığı kâğıdın kanıt olduğunu göstererek tekrar koynuna attı, sırtını bükerek yan heybesine soktu.

“Kanun, çağırma” denilince baltası taşa çarpış gibi telaştan etrafına baktı.

-O kadar parayı ben nereden bulayım dedi gözlerinden sızılan gözyaşlarını örtüsünün kenarı ile silmeye çalışan Tavcan.

Çapak balığının tuzağa düştüğünü anlayan Murtaz, akbaş kılıcının ucu ile büyür bir görev yapacakmışçasına konuşmaya başladı:

-Ağlamakta bir fayda yok bacım, kadın başınla zorlanmaman için vergiyi veririm o adamlara, ipini boynuna bağlayıp şu hayvancığı da bize ver! dedi pazarda satın alacak hayvana bakıyormuş gibi koçun sağrısına elini uzatarak hayvanı ürküttü. Koç, söz kendisi üzerinde olduğunu anlamış gibi şüphelendi, Murtaz’dan kaçarak sallana sallana gidip Tavcan’ın eteğine kafasını sakladı.

Göz bebeği gibi koruduğu hayvanın elden gideceğini kötüye yorumladı, koç götürülünce de Cantemir’in başına bir iş gelecekmiş gibi bağırarak ağlamaya başladı, koçun boynuna sarılarak Murtaz’ı avluda bırakıp eve girdi.

Murtaz, ufak kemikleri olsa da kendi değerini bilmeyen yöneticilerde değildi. Fakat beslenmiş koçun baş yarısı, arka kemiği derken bunun gibi saygın kemiklere nefsi çekiliyor, kadın anlaşmaya varıncaya kadar evden gitmeyi uygun bulmuyor, bu arada kapıdan bakıp:

-Ben köyün yöneticilerinden biriyim, sen aylana kadar bekleyemem. Benim gönderdiğim adama, alışmışsa bile boynuna ip bağlayıp teslim edin, yoksa

kaçmasın dedi, büyük kılıcı odun parçası gibi bacaklarına dokunarak nerede ne ver, ne yok diye burnunu havada mahalleden ayırdı.

Murtaz kendisi koyun beslenezse de ahırından hayvan eksilmezdi. Buraya çok insan hayvan getiriyor, kimi “kendisi” getirir, kimine de getirtirdi. Çok uzun zaman geçmeden Murtaz’ın toprak zeminli ahırına Tavcan’ın koçu da geldi. Onun için vergi ödeyecek mi, ödemeyecek mi, biz vergi kâğıdın da ne olduğunu bilmediğimiz gib onu da bilemiyoruz. Şunu da belirtelim ki: Murtaz birileri için hiç para vermezdi. “Kanun” ile Murtaz ne yapsalardı da iyi anlaşıyorlardı, öyle ya Tavcan’ın avuz **ķabını bla bağılıb**, kocamla barışsam keserim dediği hayvanın “kanun” kurbanlığı olduğuna üzüldük. Üzülmekle elimizden ne gelir, biz üzülürken Murtaz **cavorunđa singib tura bolur**.

Koçun kaybolduğunu iki güne kadar Tavcan’ın Mahallesi, komşusu, onların içinde bulunan biz de bilmiyorduk. Murtaz çoktan etini yese de Tavcan’ın perişan halini, kapı önünde tek başına oturduğunu görüyoruz, başka bir bildiğimiz de yok. Bu zavallı kadın şu anda neler düşünüyor? Kimin ne düşündüğünü biz nereden bilebiliriz ki? Ama çocuğu gibi baktığı hayvancığı elinden gideli **ķuru taş saldırıb turđan bolmasa**, kadıncağız et pişirmeyi unutmuştı çoktan, ne yiyip içiyorsa bacasından duman tütmüyor. Tavcan’ın kafasını düşünceler sarmış otururken akşam eve giren hışırtı sesini duyunca nerede oturduğunu unutmuş gibi az kalsın bağıracaktı, irkilerek baktığında önünde Cantemir ayakta duruyordu, göğsü demircinin körüğu gibi sık sık inip kalkıyor, gözleri de kor gibi yanıyordu. Doğrusu Tavcan Cantemir’in geleceğini ummuyordu, utancından ensesine kadar kızardı, kafasını yukarı kaldıramadı.

Cantemir’in ağzı kurumuş, boğazına bir şey tıkanmış sanki bir süreye kadar uyuyan aşkı kuru çam odunu gibi yanıp **tilpıvsuzluğun ģorlay**, ağzına geleni söyleyiverdi:

-Kasım’ı görüyor musun?

Utanması biraz gidince ayağa kalktı, gereksiz şeyi sorması zoruna giderek:

-Ben onu mu bekliyordum sanki! dedi.

Ķabırđasın ışıb barışmak istediği için gelmişti, ama karısının kabaca cevap vermesine kalbi iğne batmış gibi sızladı. Ama **ertdeği ģayvan ģala işley kelib**

kıyruđu bla oyđanča, čala kelib, čalkısı tařha tiygenley, dırüden çıđmay, Tavcanrı cuvabın, řibjini cutđanča, kesin řatdıra cutub, avazın nađırdađa bura:

-Yine zehirin gitmemiş görünüyor dedi, kayın kabuğu sarılmış kılıcına boşuna dokundu, poyrazdan bükülen tepede bitmiş yalnız terek gibi önüne eğilerek göz ucuyla baktı Cantemir.

Bir süre ayrı kalıp da yeniden kavuşunca kaynar suya buz kırıntısını atmış gibi cevap vermesine pişman olan beslediği koyuna el koyduklarına iči giden Tavcan'a elleri fazla geliyor, nereye sokacağını bilemiyor, utancından yere bakıyor, titreyen elleriyle ipek örtüsünün sačaklarını kurcaladı.

Kurřun yemiş kaşha kečinin yıkılıp da can çektiştirirken sırtının titremesi gibi Tavcan'ın omuzları titredi, gözlerinden cam boncuklar gibi gözyaşları dökölüyordu. Onun acı çekmesinin sebebi de kendisi olduğunu anlayınca eski yürek yaraları açıldı, uyanmış kaplan nişan olarak kendisine saldırana kadar ağlayıp duran Tavcan'ı kucağına kaparak kucağına eve kaçmış gibi oldu. Fakat manasını pek anlayamadığı şeriat kelimesi sanki biri bağırmış gibi kulağına işitildi, kızmış tabanın su koyunca soğuması gibi soğudu Cantemir.

Vahři öküzü burnuna **čomača** ile vurup durdurması gibi durdu, şeriat üzerine bir řey diyemiyor, kalbinde kaynayan şeyler şeriat adlı bir kayaya çarpılmış yumurta gibi paramparça oldu, ne yapacağını bilemeden deri başlığını yan yatırarak kulağını kaşıdı da:

-Ne zamana kadar gemi azıya alarak böyle kalacağız? diye sormasına yararlı cevap arıyormuş gibi Tavcan'ın tepesinden eski evin çitine baktı.

İpek başörtüsünün sačaklarını döndürüp yeniden örmeye çalışıyormuş gibi kafasını kaldırmadan cevap verdi:

-Ne zamana kadar kalacağımızı ben nereden bileyim? Koşa koşa gidip haram talak yapan da sensin, onu da bildiğin gibi diğerlerini de bilmelisin.

-Suç benimse efendiye gitmek gerek.

-Sen başlatmıştın her şeyi efendiye giderek, onun için sen git, kime gideceğin umrumda bile değil, niye bana soruyorsun. “Hem suçlu, hem güçlü” demişler, yapacağını yaptıktan sonra niye bana bunu söylüyorsun?

Ben suçluysam... diye kendi kendine fısıldadı, önlüğünün kenarı ile gözyaşlarını sildi, konuşmayı dinlemek için eve girip dolaptaki kapkacakları tındıratarak dolaşan tavuklara ağaç parçasını fırlattı.

Boşadığı karısı ile konuşmasını birileri görecekti diye korktuğundan etrafına bakınarak:

-Sen kendini soğan, sarımsaktan temizleyemeye çalışıyorsun ama doğrusunu söylemek gerekirse suçlu olan benim. Aramızda anlaşmazlıklar olmuştur, karın karına da gurluyor, birbirimizi kırmayı bırakıp eski hayatımıza dönelim, barışalım diye **tügü barğan canına sıladı** Cantemir.

Cantemir haram talak yapalı Tavcan kalbinde toplanan acıları öfkesiyle dile getirmek istedi fakat onun boz pantolonunun dizindeki kalın iplikle acemice dikilen yamasını görünce bu da benden kolay yaşamıyor diye düşündü, yumuşadı:

-Biz kendimiz açtık başımıza derdi, sana adadığım şeyi ateş yaktı, su akıttı. Fakir evimizde barışırsak diye kurbanlık için sakladığım, beslediğim koçu “damgasız” canavarca alıp götürdü. Onu yiyen boğazı şişsin... diye kendisi yemese ona yedirerek beslediği hayvanın tepesindeki kıl boya ile boyalıp şimdi Cantemir ile konuşurken yanında olmadığını hatırlayınca başörtüsünün kenarı ile gözlerini kapatarak sessizce ağladı.

“Damgasız” diye kimi kastettiğini sormasa da biliyordu. Kayın kabuğu sarılmış kılıcını sıkı tutarak Murtaz’ı arıyormuş gibi etrafına baktı, teselli etmeye çalışarak:

-Anası, babası da bir miskin değil miydi, ölmeszek bulunur mal da diye Tavcan’ı avutmak için onun başörtüsüyle gözlerini silmekte olan eline uzandı.

-Aa! En sonunda eski çiftliğini yoklamakla iyi etmişsin. At dolaşır kazığını bulur demişler, ne yapsan da Tavcan gibi adam bulamazdın diye Kasım çitten çıkıp ikisine baktı.

Sarı çalı dalına uzanan parmağına diken batıp da bağırmaşçasına Tavcan tarafa uzattığı elini kendisine çekiverdi, utancından ne yapacağını şaşırıldı Cantemir.

Kanamat'ın emaneti aklına gelince dönüp Kasım'a taraf yürüdü. Kızarak kafasını eğip ne yapacağını bilemeden eve sıvışan Tavcan'a:

-Bugün efendiye mutlaka gideceğim diye eşikten bağırdı, ufak ufak atlayarak gelen Kasım'ın önüne dikildi:

Harmanda dirgen sürdüğünü duymuştum da çocuklar birbirine "Cantemir Tavcan ile konuşuyor" demelerini duyunca barışmışlarsa elini bir sıkayım diye geliyordum.

Cantemir'in utandığını görünce devam etti:

-Evini barkını bırakıp gezip tozmanda ne fayda var? Erken yapacağını geç yaptıysan da ver şu elini diye boynunu büken Cantemir'i çekip elini sıktı.

-Henüz iyice barışmamıştık da. Nasıl olsa da **adamları kızdırıp, tentrey ketgenbiz.** Boşanacağım diye hata yaptın mı tekrar efendi düzeltmezse yakasına yapışırız dedi utancını gideren Cantemir.

-Siz kendiniz aranızda uzlaşsanız, barışsanız efendi niye üzülün, avucuna bir-iki som sıkıştırırsan yeniden nikâhınızı kıyar. Barışsanız kurbanlığa biz de geliriz.

Kurbanlık denilince Tavcan'ın beslediği koçun kaybolması aklına geldi:

-"Damgasız" sağ oldukça vergi ile malsız değil cansız edecek. Kadıncağızın kurbanlık için sakladığı koçu Murtaz götürmüş. **Baş kün bla boş kün bir casağ cıyadıla.** Topladıklarını dipsiz göle koymazsa ne yapıyorlar? Bu dar ovayı bırakıp başımızı alıp gitmezsek boynumuz yukarı kalkmadan kırılır.

Cantemir'in yanına sokulup:

-Öyle değil mi, Kanamat'ı sürgün edip, zavallı Temurka'nın evini darma dağın etmişlerdi. O insanlar beslenmiş koçu aldılar diye şaşırmana gerek yok.

Kanamat'ın adı anılınca emaneti hatırlayıp Kasım'ı çitin kenarında çekti de kulağına fısıldadı:

-Şimdi kendi dertlerime kafa yorduğum için söyleyemiyorum. Bugün işini bırakıp seni aramaya gelmişim, bak aratmadan kendin geldin.

Evin yanındaki birileri işitmesin diye çitten de uzaklaşıp arkasına baktıktan sonra Kasım'ın boynundan tutup kendisine çekerek gene fısıldadı:

-Kanamat gelip benim ekinlerimin yanında kalmıştı. Git de Kasım ile görüş, benden selam söyle, sonra akşam olunca “mezar taşının” yanına gelsinü orada olurum demişti. Bu hayırsız kadının kaygısıyla uğraşıp da gelince hemen sana uğramadığıma utanıyorum. Ama benim yapabileceğim bir şey varsa söyle lütfen yapıvereyim dedi, Kasım’ın boynunu bırakıp gözlerine baktı.

Kanamat’ı duyunca Kasım’ın göz kapakları gerildi, çoktandır haber alamadığı için korkuyordu, köyün dışında olduğunu öğrenince koşa koşa gidip görüşmeyi düşündü. Ama Kanamat’ın başlattığı işe bir zararım dokunursa diye de korktu, kendini tuttu, duyduğuna inanmadan bir daha sordu:

-Gerçekten **türtüledemi** olacak?

-Evet, orada olacağım demişti. Kanamat’ın niye geldiğini anlamaya çalıştı, aklına: “ Şüphesiz tutukluları duymuştur, da onları kurtarmaya gelmiştir. Kaybolmuş gibi İbragimde görünmüyor köyde. Yoksa gelip de niye beni çağırırsın? Gidip Pravlen’de ne var ne yok bir öğreneyim” gibi düşünceler geldi, Cantemir’in omzundan elini çekip işine bakmak için evi dönerken:

-Sağol, senin borcundan kurtuldun dedi Cantemir’e dikkatle bakarak.

-Ben yapacak bir şey varsa elinden geleni yapacağım dedi Camtemir, Kanamat’ın emanetini duyunca dalıp giden Kasım’ı görüp.

-Fakirin morali her zaman yerinde demişler, gerekse arkadaşlarına canını vereceğini biliyorum. Fakat şimdi seni yoracak bir şey yok henüz diye evine döndü.

Kanamat’a pek yardımı dokunmadığına üzülerak boşadığı karısıyla karşılaştığından beri canı sıkılıyordu. İşini Kanamat’a bıraktığını tamamen unutmuştu, Tavcan’ın işini halletmek için efendiyi evinde bulamadı, **avuz südde** oturduğunu duyunca aceleyle Pravlen’e tarafa yöneldi.

Cantemir Pravlen’e ulaşana kadar neleri düşündüğüne burada değinmezsem da böyle şeyler başına gelmiş adamlar anlayabilir onun kaygısını...

Dirđen topunu yerleştirmiş gibi dikilen baş hâkimin oturduğu evin eşiğinin ortası çok insan girmesinden derin çökmüştü. Yıprandığını belli ederek avluya açılan tek kapısında yeni sıkılmış çökelek gibi kurt delmiş ufak delikler bakıyorlar. Tütün

kokusu ile eski kağır kokusu ve yargıçların **caldan kekirgen** kokuları birbirine karışınca dışarıdan gelen adamın midesi bulanır. Kapı arkasındaki boza kovalarının yanında dışında kurumuş boza damlaları kalmış ela maşrapa duruyor. Masa örtüsüne boza ile türlü türlü mürekkep damlaları dökülmüş, ne zaman ise de yeşil yüzü kuru kıyılarında kalmış. Pencereye **çmaçığı cete, kalkıy kele da, başı köküregine avnasa, südü Kalageriy** gözlerini açmadan kafasını omzunda tutmaya çalışıyor. Ama ekşiliği artmış boza yeniyor, sisten çıkarmıyordu.

Kalageriy'in sağ yanında bastonuna dayanarak yargıç Kırımgeriy oturuyor. Ağaç altında sineklerden korunan eşek gibi ara sıra bastonunu yere vurarak Kalageriy'i uyandırıyor, gözlerinin yanında iki büyük sarı çapak toplanmış, ağ kaplamış gözleri ile mahkemeye gelenlere bakıyor. Masanın kapı tarafında evin önünü yakmaya ant içmiş gibi salyalarını sakalına akıtarak yargıç Şahımgeriy nargile içiyordu.

Masanın bir kenarına kendisi hâkim olmuş baş hâkimin katibi Tohtar, zayıf keçi **camızıça**, ince burnundan ışık saçarak gözlüklerini burnunun ortasına indirmiş, kafasını kaldırmadan yazıyor.

Muhammet-Amin kara sineklerin acımasızca üşüştüğü, karalttığı çarın resminin dibinde oturuyor, ant içmek için Kuran'ın ortasını açmış, şıkırdatarak tespih çekiyor, yağmurdan korkarak civcivlerini kanatının altına almış hindi tavuk gibi göz kapaklarını indirmiş önüne bakıyordu.

Tohtar, yazmasını durdurup gözlüklerinin kenarından etrafına bir-iki kere baktı. Efendinin sol tarafında oturan Toguzak'ı görünce sırtmaya çalışarak tütünden dolayı sarı- karaltılı, sayısız bitmiş atın dişleri gibi dişlerini açıp:

-Yazdıklarımda bir yanlışlık olmasın, işin nasıl olduğunu önceden söylesene diye rica etti.

Kanşavbiy Bey'in uşağı onun yerine mahkemede dava açmaya gelmiş, derecesi yüksek olmasa da Kanşavbiy'in arkası ile mahkemeye gelip oturmuştu. Bey'den nefret ettiği için kafasını kazca kaldırıp oraya buraya bakmadan efendinin yanına oturmuştu. Beyin eskisi olduğunu belli ederek boz renkli fistanının ilikleri karnını kaldıramıyor, hatta bazı ilikleri kopmuştu. Diğerleri Toguzak'ın heybesini

açmaktan çekiniyormuş gibi **şadalıb tutarğa küreşedile**. Ama güçlerine aşırı güvendikleri görünmüyor.

Tohtar sırtarak ona bakıp sorunca bey gibi yavaşça ayağa kalktı, sol eli ile gümüş sırtlı kılıcını tuttu. Kenarlarında kurumuş yoğurt lekeleri ile tütünden sararmış bıyıklarını sıvazladı, yargıçlara dönerek mahkemeye gelen köylüleri parmağıyla göstermeye başladı:

-Bunlar Allaha bile utanmayan insanlardır. Bahar gelip ot burnu çıkınca kışa kadar bunların yüzünden sırtımdan ter eksilmiyor. Allah kusura bakmasın öyle dediğime, el avucu gibi birer tarlaları han çocuğun (Kaşavbiy Bey'i söylüyor) topraklarının ortasına girdiler, bekçiler bir yana kendi **caravlarına taşayganlay, cerden çıkgança, marab turub çıgıb**, han çocuğun tarlalarına gelen suları kendilerine bölüyorlar. Tarlaya su yürüten bekçiler sanki kör mü? Kanaldaki suyun azaldığı görüp bakınca bunların tarlalarının olduğu yere su kesilmiş. Bunlar köpekler gibi saldırarak subaşıyı korkutmuşlar, o da şikâyet edip canımdan bezdirdi beni. Sonra han çocuğa söylerim diye korkutarak yatıştırdım onu da, ama bu insanlar hiç utanmıyorlar ki lanet olasılar!

Konuşurken çoşarak boynunu kapıdan girip dolaşmakta olan köylülere çevirip deve tükürmüş gibi tükürdü, kaldığı yerden devam etmeye başladı:

-Bir gün han çocuğu yukarı ovaya uğurlayınca geriye avluya dönmüştüm, birden tarla bekçisi nefes nefes geldi. Gerekirse o da benim burada anlattıklarımı Allah önünde anlatmış gibi anlatır:

Efendi kafasını kaldırıp kuranı kapattı da:

Senin yalan söylemediğine ben şahidim, anlat, anlattıkların için açık olmasına yardım eder diye masanın yanında oturan yaşlı yargıçlara baktı.

Şahıngeriy tütününü baş parmağının tırnağına vurdu, bir de ağzından sigarayı almaya kıyamadan ağzının kenarında tütününü titreterek mırıldadı:

-Sen han çocuğun yanında büyüyen adam yalan söylemeyeceksen anlat bakma da diye anlattıklarına karar vermek için Kırimgeriy'e baktı.

Kırimgeriy mahkeme evini ikiye ayıran duvarın kapısından gözlerini ayırmadan Şahıngeriy'in dediklerini onaylamış gibi güzel ses çıkartarak bastonu ile zemine

vurdu. alageriy uyanıp kafasını kaldırdı. Kızarmış gzleriyle etrafına bakarak a-a-ak diye uzun geçirdi. Konuşulanlardan hibir Şey anlamasa da komuşu bastonu ile onu uyandırması gibi boşuna ses ıkartmayacağını oktandır birlikte alışarak renmişti, kafasını kaldırmayla:

-yleydi yle diye gene pencereye dayanarak horlamaya başladı.

Yargıların gnln alınca Toguzak orada doluşan kyllere sinsice bakarak, - Bekiyi grnce bir felaket oldu mu diye korkarak sordum. Kendini tutamayıp ağlayıverdi, elbiselerini ıkarıp sırtındaki yaraları gsterdi, meğer bu kpekler dvmuşler.

Bunu duyunca kyller, Şimdiye kadar kıpırdaman duranlar yuvalarına bal almaya yabancı biri gelince fkelenen arılar gibi itişe kakışa kavga etmeye başladılar; ama sakinleşince aralarından mor fistanlı, kısa boylu, esmer bir adam ne atıldı, gzleri ışıldayarak dvşmeye kalkışmış gibi sağ elini sallayarak syledi:

-Asıl kpek biz değil sensin! Kaņřavbiy'in kpek tabağında semirmişsin, el avucu kadar tarlacıklarımızı subaşın **kesgen emegena aran oyub** Şimdi burada yalan Şahitlik verip yaptığın Şeyleri bizim zerimi atmaya alışma, biz seni...

Ondan sonra ne syleyecese de ırımgeriy'in bastonu zemine sık sık vuruldu, sznn sonunu getiremedi. Dalgalanmış kyllerin durmayacağını anlayınca efendi ayağa kalktı, sağ elini halka uzatıp:

-Benim nmde duran kelamda: “Allah Tel sabırlığı seviyor” diye yazılmış. Kardeşlerim, kendinizi Őeytanın eline vermeyin. Sizdi byle kışkırtan Őeytandır. O sizin iinize girmiş iyi insanlarınızı birbirine karşı koyarak kendisi de kapıdan bakıp seviniyor.

Efendi yle deyince kyller dnp kapıya baktılar, bir Şey gremeyince Őphelenerek birbirine sokuldular, toplandılar.

-Burada oturan yargılar her işi, anlatılan Şeyleri elek ile szgeten geirirler. Őeytanın kışkırttığı kalplerini sakinleştirin diye onun dediğini onaylayarak kee başlık gibi kafalarını sallayan yargılara iten glmseyerek oturdu.

alageriy uyanınca komuşusu ırımgeriy'in uzun geçirip nefesi ile sakalını kımıldatarak kulağına:

Pasaklı Zabithan bozasına is katmış olmalı, sabah bir tas içmişim de midem bulanıyor dedi, söylediklerinin gerçek olduğunu bildirerek arkadaşının burnuna atın yelesinden koku saçarak uzun geçirdi.

Gürültü durunca Tohtar yazmak üzere Toguzak'a tatlı gülümseyerek sordu:

-Ee sonra ne oldu:

Toguzak, dikkatle bakan köylüleri **hırzırcı** gözünü dikti, kaldığı yerden sözüne devam etti:

-O adamın suçsuz yere dövüldüğünü, yaralandığını görünce onu korumazsam Allah belamı verir dedim. Koşa koşa geldiğimde işte bu baldırı çıplak (az önce lafa karışan köylüyü göstererek) yeminini tutmayan, dinsiz hırpanileri toplamış etrafına, boynuna küreği koymuş, göğsünü kabartmış, burnunu büyütmüş, han çocuğunun tarlalarına giden suyu kendilerine çevirmiş. Sanki hiçbir anlamıymuşçasına mahkeme çağırdığımda kürekleriyle korkutup üzerime yürüdüler.

Esmer kısa boylu adam ayaklarını bükerek döndü, Toguzak'ın iftiralarına ne diyecekler diye arkadaşlarına baktı, sonra yargıçlara baktı. Aşırı öfkelendiği için çitin tepesinden atlamış gibi yukarı yukarı zıplayarak sağ eli ile Toguzak'ı tehdit ederek nefise kesile:

-Yemin et, Kuran ile yemin et, yalan söylediğin için şiş gibi kabarmış! diye medet umarcasına arkadaşlarına baktığında hepsi bir ağızdan bağıldılar:

-Yemin etsin, nasıl şiştiğine de bakalım diye birbirini iterek yargıçlar ile onların ortasında dikilen çite saldırdılar.

Yargıçlar, Toguzak konuşurken onun dediğini onaylıyormuş gibi başlarını sallamayı durdurup köylülere ters ters baktılar, ne yapacaklarını şaşırınca umutla efendiye baktılar.

Yemin ettirmezse köylülerin önünde itibarım düşer diye korkan efendi ayağa kalkıp kuranı eline aldı, köylülere dönüp söyledi:

-Sizin din kardeşiniz konuşurken aklınıza bu tür şeylerin gelmesine çok üzülüyorum, ama sizi şeytan delirttiğini açıklamak için Allahu Teala'nın kelamını bu Toguzak'ın eline veriyorum diye alaca dışlı Kuran'ı uzattı. Toguzak'ın yemin

ederek kuranı öpme ve Kalageriy'in horlama sesinden başka ses yoktu mahkemenin içinde.

Âdete göre Toguzak yemin edince Kuran'ı efendiye uzattı, salonun içi sessizliğe bürünerek bir süre durunca köylülerin arkasından sesler gelmeye başladı:

-Arkadaşlar! Bu kabarcaksa niye kabarmıyor?

Kasım diğer köylüler gibi şaşırarak arkasına baktığında Cantemir gözlerini Toguzak'a dikmiş, adamların arkasında ayakta duruyordu.

Onu görünce Kasım'ın kalbi iğne batmış gibi cız etti, fakat başka ne yapacağını bilemeyince çaktırmadan Cantemir çıkıp gitmesin diye kapının önüne dikildi.

Yalandan yemin ettiği için şişecek sandıkları Toguzak şişmeden efendinin karışına geçince köylülerin bir kısmı endişelenerek bağırmaya başladılar:

-Kuran ile yemin etmedi kitap ile etti, onun için şişmedi, efendi Kuran'ı versin!

Güvensizlik suyun, toprağın dibini çalarak yayılması gibi halkın da yayılmasından korkan efendi filayarak ayağa kalktı, hüzünleniyormuş gibi söyledi:

-Yazık size insanlar, ben size doğru yolu göstermek için Allah'a dua ederek alnımı yırtmazsaydım birer ağaç canlı olarak çoktan ormanda bulunurdunuz. Bana güvenmiyorsanız Allah'a da güvenmiyorsunuz demek, sizin gibi Allaha inanmayan milletlere Allah kızar, kan, örümcek yağdırmamış mıydı? Sizin yüzünüzden bu dar ovaya felaket gelecek diye korktuğumdan uyku tutmuyor beni. Sizin içinizde benden ders alıp kuran okuyanlar da vardır, işte güvenmeyenlere gelsinler de baksınlar. Kuran olup olmadığını o zaman görürlerde diye oturup elleriyle yüzünü kapattı.

Efendinin sözleri köylüleri, yanan ateşe su serpmiş gibi uyutunca yargıç Kırımgey bastonuyla zemine vurarak konuşma sırasının ona geldiğini bildiriormuş gibi kısa boylu esmer köylü tarafa parmağını uzattı.

Efendinin sözlerinden utanması dağılmadan çekinerek öne çıktı, konuşmaya başladı:

-Fakir isek de bizi Allah yarattı, bu Toguzak'un zorbalığı yüzünden parçacık tarlalarımızı her sene verimsiz oluyor. Onu için bu dar ovanın içinde bize yazık oluyor, evimizi geçindiren birer eşeğimize verecek bir şey bulamıyoruz. Yaz uzun

geçiyor, Kanşavbiy'in iyi bakım yapılmış tarlaları, toprakları sulanana kadar dayanarak bekleyip duruyoruz. Yazın ortalarında el avucu gibi tarlacıklarımız verimsiz olmaya başlayınca başkalarına bol bol yeten sudan bize da kalır diye gidip biraz su gönderince taş duvardan çıkan saygısız yılan gibi Toguzak **canınızda çıktı da...**

Kırımgeriy bastonunu yere sertçe vurarak bağırdı:

-Ne biçim şeyleri konuşuyorsun sen burada, çarın masasında?! Yılan, kertenkele lafını bırak da ne istediğini söyle çabuk! diye hakim arkadaşlarına baktı. Onlar da onun dediklerini onaylayarak kafalarını salladı, konuşmaya izin verildiğini bildirerek kısa bolu esmer tarafa elini uzattı.

Toguzak konuşurken hâkimler ona kafalarını sallayıp, esmer konuşunca da suratlarını asmaları dinleyenleri, kalbine buz koymuş gibi üşüttü. Ama çoktandır içini dökemediğinden birden içini boşalttı:

Dediğim gibi öyle çıktı da bağırip-çağırarak duraklamadan kürek ile işte bu sakat adama vurdu diye yanında dikilen uzun boylu kıvrıcık kalpaklıyı gösterdi.

Toguzak sırtmaya çalışarak:

-Otuz- kırk adam birden üzerime yürümeye kalkışınca nasıl ona vura bilirim? Yalan söylüyor, baksanıza diye tilki gibi sinsice gülümsemeye çalıştı, dikkatle yargıçları süzdü.

Kıvrıcık başlıklı, yargıçların Toguzak'ın dediklerine inandıklarını görünce çitin kapısında dikilen arkadaşını bir tarafa itip göğsüyle vurarak kapının kilidini kopardı, yargıçların önüne dikildi:

-Şi şi şikâyetimi dinleyin, ka ka kafanızı To Toguzak'ın de dediklerine sa sa sallayıp du durmayın diye kekelemesine kalbinin atışı karışınca sözün arkasını yüzü morararak zar zor bitirebildi. Kafasından kıvrıcık kalpağını yere toz çıkartarak vurdu, tepesindeki yeni oluşmuş beyazımsı kırmızı uzunca gelen yara izini eğilerek gösterdi, kalapağına bulaşmış kâğıt parçalarını bacalarına vurup temizleyince geriye çekildi.

Tohtar'ın zamansız burnunun suyu akmaya başlayınca doğru düzgün yazamadan kalemi kâğıda direldi kaldı. Burnundaki gözlükleri **mekyam tabmay** bir-iki kere burnunun üstünde rahatsız ederek mürekkep yerinin yanına düştü.

Kalageriy, bastonun vurmasını durdurunca heybesinden koç derisini çıkarıp içine elini uzattı, ama derinin içinde tütün bulamayınca kenarı çiğnenmiş uzun kara frenk üzümü sapından yapılan Şahımgeriy'in piposunu alıp ağzına soktu, “ pa pa pa” diye ses çıkartarak sık sık içmeye başladı. Efendi başını eğmiş sonbaharda hışırdarak dökülen yeşil ağacın yaprakları gibi ufak ufak kuran sayfalarını hışırdatarak çevirmekle uğraşıyordu. Kalageriy gözlerini ovarak buza takılan eşek gibi kâğıda takılan Tohtar'ın kalemini beğenmedi, uzunca geçirmeyi de unutmadan parmağını baston gibi eğerek:

-Gerçekten kafanı yaralayan Toguzak olduğuna kimse şahit oldu mu? diye sordu köylülere bakarak.

Kafası kırılanın ağzınan laf çıkana kadar çitin yanında dolaşan köylüler bir ağızdan bağırıldılar:

Hepimiz şahidiz! Kuarnı yıkayıp iç deseniz de doğruyu, gördüklerimi söyleyeceğiz! dediler, kimse yemin edin demeyince kuaran tarafa yürüdüler fakat efendi elini kaldırıp durdurdu.

Toguzak, yargıçların korktuğunu görünce parmağındaki yüzüğüyle oynamasını bıraktı, yüzü kızarak oturduğu tabureyi gıcırdatarak ayağa kalktı, şöyle dedi:

-Bunlar kırk insan olarak birbirini temizleye, aklamaya gelmişler. Fesatlar, birbirine şahit olmaya kalktıktan sonra onlara başka ne gerek? Yüce allah olmasa da bunların yaptığı kötülükleri gören, bunların dayaklarını kaldıran iki adam vardır, biri benim, kendimi bildim bileli yalan söylemediğime kendiniz şahitlik edin. İkincisi, bunların dövdüğü çocuktur. Onu han çocuğu hayvanlara göndermişti, bugün burada bulunmaz. Gerekirse çağırırız. Benim yemin etmeme inanmıyorsanız han çocuğuna söylerim, o kendisi karar verir diye gözdağı verdi, bıyıklarını sıvazlayarak yerine oturdu.

-Gereksiz şeylere prensi çağırıp da onu rahatsız etmeye gerek yok, o gelmesede çarın masasındaymış gibi işlere bakarız diyen Kırımgeriy bastonunu yere vurarak etrafına baktığında Şahımgeriy, Kalageriy, efendi memnun olduklarını belli

edercesine kafalarını salladılar. Tohtar'ın kalemi duraksadığı yerden harekete geçti, tekrar yazmaya koyuldu.

-Sabahtan beri gevezelik edip duruyorsun, bitti mi konuşman? diye sordu Kırımgeriy, arkadaşları razı olunca kısa boylu esmer köylüye bakarak.

Medet umarcasına köylü arkadaşlarına baktı, birbirini dürterek öne atılınca cesaretini toplayıp gururla anlatmaya başladı:

-Burada Toguzak'ın kırbacı dokunmayan adam yoktur. Zarar görenlerden biri demin çıkıp kafasını gösterdi. Şimdi de görmek istiyorsanız aramızda onun gibi dövülen adamlar vardır dedi, ayaklarını büküp arkadaşlarına bakarak bağırdı:

-Aslan gel buraya! Toguzak'ın kırıdığı bileğini göster!

Bunu duyan Toguzak yargıçlara dikkatle baktı, taburesini acı acı gıcırtaarak bir tarafına döndü, yanaklarına dayandı.

Kırımgey, göz çapaklarını sileceğim derken burnuna bulaştırdı, köylülere suratını asıp:

-Burası hastane değildir, burada baş hâkim oturuyor diye bağırdı. Başka bir şeyiniz varsa söyleyin yoksa konuşmayın dedi sözüne korkutma katarak ve bastonunu yere vurarak.

Kekeme köylü, köylülerin adına dava açan kısa bolu esmer adamın duraksadığını görünce gözlerini ışıldatarak sudan yeni çıkmış balık gibi ağzını açıp konuşmaya hazırlandı, arkadaşlarını geçerek öne atıldı. Fakat Kırımgeriy onun ne demek istediğini anlayınca bastonu gene vurdu, fırlatarak ayağa kalkıp:

-İşin aslı bellidir, yargıç karar vermeye gidiyor! dedi, yuvarlak kuyruklu koç gibi iki yanına sallanarak yargıçların önünde karar odasına geçti.

İşi üzerinde konuşmayı çok isteyen Cantemir, efendinin peşine gözlerini dikti, onlar karar evinden çıkınca kendi problemlerini konuşmaya fırsat olamayacağını görünce deri başlağını alnına indirdi, ensesini kaşıyarak arkada durdu. Hâkimler karar odasına geçince mahkeme odasında köylüler birbirini hızlandırarak avluya geçmeye başlamışlardı.

Tavlay, Kasım'ın kapıda neden dikildiğini anlamadan:

Delikanlı, koyun sayıyormuş gibi kapı önünde kazık gibi dikilip durma be, bu cehennemden çıkar bizi dedi.

Gözlerini Cantemirden ayırmadan gerçekten de köylülere kapıdan çıkmaya engel olduğunu fark edince bir yanına çekildi, yığının önünü açıp serbest bırakmış gibi kapıdan avluya boşaldı.

“Acaba, Kanamat’ın bulunduğu yerden haber getirmeye gelmiş mi, yoksa başka iş için mi? Şüphesiz sır vermeye gelmiş. Öyleyse neden mahkemede dikiliyor, işini bırakıp niye geldi buraya, ne işi var? Parlak güneşle yemin ederim, senin peşinden ayrılmam, sen gidip **o katöppelege** Kanamat hakkında bir şey söylersen seni bağırsaklarınla asarım” diye düşündü, selin yarı yemesi gibi kafasını düşünceler kemirirken hüznlenen Cantemir çıkageldi. Kasım onu görünce hayvanı eklemine dürtmüş gibi irkildi, önüne dikildi. Cantemir dağın olduğu için Kasım’ı fark etmeden göğsüyle çarptı, Kasım tarafa dalgın bakarak avluya çıktı.

“Bu hain Cantemir salak koyun gibi neden dönüp duruyor? Şüphesiz Kanamat’ın sırnı söylesem mi, söylemesem mi diye düşünüyor, ne yapacağını bilemediği için didinip duruyor... Kendisi gibi bir fakirin orman kurdu olarak gezerken ona ihanet eden adam fırsat bulursa birinin kanını içmekten de çekinmez. Benim gördüğümü fark edince gidip köylülere karıştı bak, tavşan yürüşü ile izini şaşırtmaya çalışıyor. Senden az hıyla bilgenni sen ölüğün kör, kayrı barlığını men seni bek usta bileme” diye düşündü Kasım, bir-iki atlayarak köylülerin yanına geldi, pravlene giden sokakla doğru suyun aktığı boruya dayanarak köşede dikildi.

Köylüler avluya doluşunca bir konuşan adamın etrafında toplandılar. Onların adına mahkemede konuşan esmer kısa boylu adam ağzını açtıkça dişleri beyaz fişeklik gibi ağarıyor, başyargıcın nasıl karara varacağını bilemiyor, telaşlanarak köyün öğretmeni Taşaldar’ın yanına sokulup o tarafa dönünce bir-iki kere yeninden çekip döndürmek istedi. Fakat inek sağma acelesinden yıkanmayan kirli elleri ile siyah kumaşlı yenine dokunmaya cesaret edemeden ikirciklenirken Taşaldar kendisi dönüverdi:

-Nasıl olsa okuryazarlığın var adamsın, bizin işimize yargıç nasıl karar verecek diye düşünüyorsun? diye sordu.

Bu tarafa, sorana bakmaya tenezzül etmiyor, koku alan geyik gibi burnunu göğse kaldırarak yazın sinekten rahatsız olan at gibi kafasını sallayarak kuyruk sokumu kırıltılmış kara kumaşlı ceketininin yenini kim bulaştırırsa da yapışmış bitkilerin kılçıklarını temizleyerek ve köylülere tepeden bakarak:

-Mahkemeye gelmeden Kaşavbiy'in kendisine gidip konuşsaydık iyi olurdu dedi.

Öğretmen etrafında dolanan köylülerin ortasından kaya patlamış gibi kekeme çıkıp çok çalıştığından çirkin, kabarık ellerini öne uzatarak başladı kekelemeye:

-S-s-sen o-o-okumuş adam, ö-ö-öyle ko konuşman a ayıp de-değil mi midir? “Yı yılan na naneyi se sevmiyor, o da onun deliğinin dibinde bitermiş” derler, sen onu öğretmiyorsun..**(hepsini kekeleyerek söyler)**

Köyün davacıları kekemenin sözü fazla uzatacağını anlayınca öğretmeni tepçildeb etrafına toplanmaya başlayınca **berib ketmesin deb korğub**, bileği ile arkadaşının karnına dürterek:

-Sabret İsmail, önce anlamaya çalış dedi, dinlemek için öğretmenin ağzına baktı.

Beline öküz derisinden ip bağlamış, ayı saç biçimine girmiş kara keçe başlığının önünü kıvrarak orta yaşlı bir köylü bir yanına dönüp lafa karıştı.

-Valla bizim adam konuşurken Kalageriy'in uzun uzun geçirmesi hoşuma gitmedi. O bizi sevindirmez, ondan hayır yok, en iyisi burada toplanmadan herkes evine dağılsa iyi olurdu dedi, kendi kendine konuşarak köylülerden ayrıldı, kıllı, kurumuş çarıklarından parmaklarına bakarak mahkeme evinden uzaklaştı.

Sakal bıyığı yeniden bitmiş esmer, büyük kara gözlü delikanlı, sağ bileği kıyırlarına dantel dikilmiş havlu ile sarılmış, köylüleri yararak öğretmenin yanına gidemeyeceğini anlayınca mahkeme evinin taş merdivenine çıkıp bağırdı:

-Hâkim olsun, kanun olsun haksızlık yapanlara “öyle yapma” diyen kimse yok. Kaşavbiy'in uşağı hakkımı yüyerek bileğimi kırdı, yuvarlana gelince suratına ne oldu diye sormadan danışma evine sıvışıp gidiyorlar. Şimdi de Taşaldar'ın etrafında dolanmakta ne fayda var, o güçlünün yanında olmadan bizim yanımızda mı olacak? Hadi gidelim, yargılanmaya gerek olsa çitte kırılan kazıktan iyi kişi yargılayamayacak.

Öğretmen ile konuşmasını bırakan köyün davacısı, arkadaşı Aslan pravlen önünde bir felaket yapmasınlar diye korktular, özellikle Biymurza ile Toguzak'ı birlikte görünce onların, yanlarına gelip konuşmalarını işitmesini istedikleri için bağırarak konuştular:

-Aslan, sakin ol! Vücuduna zarar geldiğini kim bilecek? İşimize bakan adamların sesleri çıkana kadar sakin o, sabret, diye sağ elinin yeninden tutarak taş merdivenden indirdi, kulağına bir şeyler fısıldayarak arkadaşlarına kattı.

Öğretmen, Aslan'ın söylediklerine kızdı, kırışık kuyruklu siyah ceketinin düğmelerinin soluk olan yerlerini mendiliyle silip parlatarak pravlenin önündeki Biymurza ile Toguzak'a gözlerini dikti, köylülerin başkanına, kısa boylu esmere dönüp:

-Bana sorunca aklıma gelenleri söyledim dedi, şimdi de söylüyorum, mahkemeye gelmektense Kaşavbiy prensin kendine gidip söyleseydiniz, o yumuşak bir insan, sizin dediklerinizi kabul ederdi. Zaten işiniz mahkemeye geçtikten sonra boşuna bağırmanı bırakıp hâkimin kararını beklemelisiniz. Hâkimler dürüst insanlardır, işin çaresini bulurlar, "hâkimin kestiği parmaktan kan çıkmaz" derler, siz de kanunun, hâkimin kararına uymalısınız diye bağırınca başka bir şey sormasınlar diye korkarak ortalıktan kayboldu. Fakat şu ana kadar değneğine dayanarak başını eğerek dinleyen Tavlan, Taşaldar'ın yakasını bırakmadan önünü kesti:

-Delikanlı, kusura bakma diyeceklerime dedi, sen beşikteyken senin zavallı babanın uşağı idim. Baban eli sıkı bir adam olsa da köyde saygınlığı vardı. Babanın başçavuş olduğu zamanlar seni köyün parasına okutup adam etmişti.

Taşaldar'ın suratı asılarak Tavlan'ın sözünü kesti:

-İhtiyar, lafı uzatıyorsun, sen kim isen de benim tanıdığım biri değilsin, ne söyleyeceksen söyle de yakamı bırak! dedi.

Dolaşanlardan ses çıkmayınca Tavlan cevap verdi:

-Beni tanımazsan da **sen kursavay ösgen bir çaş**, dedi. Bunda bir hata yok. **Men hırşımı uzağtan salsam da, bav orunğa cetdirmey koyarık tülme.** Bende bir zamanlar gençtim, artık yaşlandım. Bunca zamandır ne mahkeme evi, ne de bu pravlende bir şey gördüm. Kim güçlü olsa, kimin cebi kalın olsa yönetici de, hâkim de onuntarafını tutar. Ee, o zaman benden ne bulabilir ki yönetici, eski

donumu tiksınmeden çiftliğinde korkuluk da yapmaz. Pis insanlardan sadece bir tane kıl düşer. Delikanlı! Söylememe izin vermezsen de, fakirleri soyanlar, kendileri şeyh gibi gösterip fesat işleyenler, heybeleri kalın olduğu için bıyık altından gülerek dolaşıyorlar. Birer fakir işte tutuklanmış yatıyor. Sen, okuryazarlığı var insansan, niye böyle olduğunu bize anlata bakalım dedi, kertilmiş değneğine bir eliyle dayanarak bir eliyle de kıvrıcık başlığını çıkarıp katladı da alını sildi.

Taşaldar gözlerini Biymurza'dan ayırmadan **tepçilden turub** gülümsemeye çalışarak:

-Unutkan olmuşsun dede dedi o, ölü pervane gibi kendini yerlere vurup dolaşmadan tepede otursaydın iyi olurdu dedi, espri yapıyormuş bahanesiyle Tavlan'ın yırtık-pırtık fıstanının yenini silkerek topluluktan ayrıldı, parlak çizmelerini pırıl pırıl ederek Biymurza ile Toguzak'a katıldı.

Köylülerin davacısı, Taşaldar'ın kendini köylülerin arasına katmaya çalışınca, yol gösterecek bir faydası dokunmayınca ona danıştığına pişman olarak eliyle Taşaldar'ı göstererek söyledi:

-Sudan börek arayan salak köpek gibi bu farfaranın fikrini soran biz de deliyiz. Ne yapalım, bir kere ayağı takılan bin kere sürünür, bizim gibi zavallıların ayakları kaymaya başlasa **özençe tüşünçü** ayak yer bulamamaya başladı. Her nasılsa hâkimin kararına bir nbakalım. Hakkımızı yediren de, dövülen de biziz. **Ne üyü kuruğandı, anı köre turğanlay** inşallah hâkim bize bir haksızlık yapmaz. Şansımıza köyün reis efendisi mahkemeye bizzat katılmıştı diye etraftakilerin fikrini sorarcasına baktı.

Bileği sarılan genç, arkadan kimseye bakmadan söyledi:

-Kuran ile yemin etse de Toguzak şişmediğine göre efendinin de Toguzak'ın terazisine bindiğini anlamıştım. O, ona adam gibi yemin ettirseydi kabarmaktan başka çaresi yoktu, nasıl olsa da içinden dua ederek bir giy-miy etmişti. Biz cahil insanlar o tür şeyleri nereden bilelim, uyanık insanlar çişini yapınca kurutmayı da bilirler. Biz ise dirgen taşıyan öküz gibi dönüp duruyoruz. Beni...

Sözünü sonuna varana kadar arkadaşlarından ayrılan Biymurza altınla boyanmış büyük kılıcını bacaklarına değdirerek mahkeme evine giderken konuşan çocuğa öfkeyle baktı:

-Delikanlı, boş boş dönen değirmen gibi tıngırdayıp durmana göre başka bir işin yok galiba diye parmağını sallayarak danışma evine gitti.

Tavlan belini de iyi düzeltemeden tıngırdayan değneğini yere sertçe vurup Biymurza'nın arkasından hüznü baktı:

-Sizim çektiklerinizi görünce taşlar, dağlar bile ağlıyor, size **bir kölüm keşmey** mezara gitmem diye değneğini sürükleyerek çarıkları birbirine dokununca hışırdayarak hapisaneden gözünü almadan Pravlen avlusundan çıkıp gitti.

Tavlan'ın dedikleri kızmış ateşe serpilmiş yağ gibi oldu, toplananlar fırtına kopacak üzereymiş gibi sakinleştiler, sessizliğe büründüler. Mahkeme evinin kapısında duran bir grup içeriye girdiler. Onu gören diğerler de durmadan akılıp girdiler, avlu birden boşaldı. İnsanların peşinden Cantemir'in de içeriye girdiğini gören Kasım köşede saklanmasını bırakıp eskisi gibi kapı önünde dikildi.

Eve giren ayak sesleri kesilince Hâkim Kırımgey, güneş tarafın iki senelik otu gibi sakalını sıvazlayarak:

-Burada toplanan hâkimler, efendi de yanımızda olmakla beraber işi elek ile süzgeçten geçirerek şöyle karara vardık: Su kanalı, Kaşavbiy prensin tarlasının üzerinden geçtiği için Toguzak'ın size su vermemesini biz kabul ederiz.

Konuşma bitene kadar sessizce duran halk, bunu duyunca arıların vızıldaması gibi vızıldadı, Kalageriy'in sözünü kestiler. Köylülerin başkanı kısa boylu esmer, burnundan ter çıkana kadar öne atılmaya, elleriyle arkadaşlarını iterek yol açmaya çalıştı, köylülerin ortasında ayak bükerek alnındaki kan damarları patlayana kadar bas bas bağırdı:

-Suyu, yerin üzerinden değil gökyüzünden mi götüreceğiz? Yukarı nehir, koban bizim toprağımızdan geçer diye büyük dereyi de kapatsınlar o zaman. Öyleyse nasıl olur? Sizin...

Sözünü bitirince, Biymurza'nın, elini onun omzuna koyup gözlerine zehirli yılan gibi alıcı bakışlarla bakması kalbini soğuk su gibi üşüttü, ensesini öylesine kaşıyarak başını önüne eğdi. Rahatsızlığı biraz gidince:

-Biymurza! Niye bize böyle yapılıyor diye sordu.

Sol eli ile altınla boyalı kılıcını sapından tutunca dilinin ucuyla söyledi:

-Kanonun yaptığını, karın bokuna bağırın boğa gibi bağırmadan dinlemek gerek diye evin bir köşesinde gürültü yapanlara seslendi.

Köylülerin davacısı, karardan memnun olmayınca telaşa kapıldı, göğsüyle yol açarak yargıçların karşısına geçince efendiye:

Bu doğru mudur diye sordu?

Yağmurdan sonra yolda toplanmış balçık su gibi gözlerini süzülten efendi at-tahiat okuyormuş gibi parmağını kaldırıp masadaki kuramı göstererek söyledi:

-Toprağı, suyu, havayı allah kendisi paylaştırmıştır, onun yaptığını değiştirmek benim elimden gelmez dedi, havanı kaldırıp bırakmış gibi elini de kurana indirdi.

Efendinin sesini işitelim diye dinlemekte olan köylüler yavaş yavaş mahkeme evinden çıkmaya başladılar. İnsanlar gidince Toguzak, yüzünü tavuş çorbası gibi parlatarak ve sıkılarak gelip Kırımgeriy'in kulağına fısıldadı:

-Bugün köylüler çok yordu sizi. İşiniz bittiyse benimle beraber yemek yesinler idye çağırmıştı han çocuğu. Arkadaşlarını almadan gelme, yoksa boza fazla kaynayınca fışığı devirir dedi diğer yargıçlara da bakarak ve gülümsemeye çalışarak evden çıkıp gitti.

Boza lafını işten Kalageriy, Kırımgeriy, Şahıngeriy, koşlar gibi sıraya girdi, en arkada da burnunun suyunu akıtan, kâğıtları koltuğuna sıkıştıran Tohtar, hepsi hızlı atlayarak yürüyünce yoldaki ufak taşları dağılarak Kanşavbiy'in evine gittiler.

Köylüler mahkemeden dağılınca canları sıkıldı, ne yapacaklarını bilemeden bir kısmı kurşun konmuş gibi başlarını önüne egerek, bir kısmı da öfkelerini esnemekle gizlemeye çalışarak Pravlen'in avlusundan akın akın çıktılar, çitin yanında toplandılar. Çitin içinde Taşaldar ile davacının konuştuğunu gören Aslan,

kırıldığı bileğine birisi tesadüfen dokunduğunda yüzünü ekşitti, çite çıkarak bağırdı:

-Gel buraya Şamail, o hayırsızla konuşmada bir fayda yok, dedi, bulut abanmış yüzüne sıcaklık vurunca hasta bileğine dikkat ederek çitten ayrıldı, bileği acıdığı arkadaşlarının arasına girmekten çekinerek kenara çekildi.

Şamail'in arkada kalıp Taşaldar ile konuşmasından endişelenerek bağırarak Aslan utanarak arkadaşlarına gelip katıldı sonra. İsmail dalga geçerek gülümsemesini bıyık altına saklayarak Şamail tarafa dönüp sordu:

O-o- ha-hayırsız sa-sana ne-ler öğ-öğretti?

Diğerleri de birbiriyle konuşmasını kesip ne söylecek diye merak ederek Şamail'e baktılar. Kafasını kaldırıp bakmasa da arkadaşlarının kendisine baktığını fark edince utancından yüzü terledi, kafasını kaldırmadan konuşmaya başladı:

-Benim Taşaldar ile konuşmam hakkında aklınıza kötü bir şey gelmesin, okuma yazması var adam ne desen de doğru yolu öğretir diye konuştum.

-Hadi canım inkâr edip durma, anlat neler söyledi dedi Aslan, bileğini dikkat ederek öne atıldı.

-Şamail'i önümüze alsak da **avuzuna çabmay, aytmağa koy**, diye topluluktan birileri bağırdı.

-Öyle, öyle diye başka bir ses onaylayınca Şamail biraz tereddüt içinde anlatmaya başladı:

-Ben de sizin gibi biriyim, inanmıyorsanız **bir canına turayım...**

-O zaman çocuk gibi darılıp durma, söyleyeceğin varsa söyle çabuk! Burada sürünmeye fazla zamanımız yok bizim dedi beline deri kemer bağlayan bir köylü, kıvrılmış başlığını eline alıp **ayü çaç çançılğanlanı** temizleyerek kendi kendine konuştu, gruptan ayrılıp bir tarafa döndü.

-Yok bir darıldığım, ama.. Dediğim gibi Taşaldar ile konuşurken şöyle dedi: Mahkeme, haksızlık diye boşuna uğraştınız, ama Kaşavbiy'e gidip ona yalvarmalısınız. O sizin zorlandığınızı görürse bir adalet tanır, diye söylemişti. Nasıl yapılmalıysa da çokluğun aklı çoktur, sizin dediğiniz gibi yapalım dedi,

Şhaytından odun taşımış gibi kan ter içinde kaldı, ağzı kurudu. Aslan'ın beti-benzi attı, bileğinin acımasına bakmadan topluluğu yarararak bağırdı:

-Salak köpek sudan börek umar derler, “ kendi hakkım için uşağın dövmüştü de bileğim kırılmıştı, onun için sana, han çocuk yalvarmaya geldik” diye hayatta gitmem ben. Gitmek isteyenler varsa gitsinler. Hâkim de, köyün yöneticileri de, efendi de Kaşavbiy'e torpil yapıp onun isteği üzerine karar verdikten sonra bizim başımızı sokacak yer kalmadı. Öyleyse çoktan çok ölür, azdan az ölür, biz de kanımızı döktürmeyiz dedi, aşırı sinirlendiğinden hasta bileğini sarıktan çıkarıp sallayıverdi, gözleri kor gibi yandı, nefesi kesilerek durdu.

Onun dediklerini duyan herkes birinin dediğini biri anlamadan konuşmaya başladı, gürültü yaparak bir süre durdular. Gürültü biraz azalınca yüzündeki terlerin kirli damlaları kurumuş Şamail halkı inandırmaya çalışarak:

-Bize acı çektiren Kaşavbiy değil Toguzak'tır. Aslan'ın dediği gibi birer tane kazıl tutarak yürürsek yöneticiler de hadi dövüşelim demezler. Hepimizi götürür, Temurka ile arkadaşarının oturduğu yere atar. Burada toplananlardan evi ile ailesi olmayan az insan vardır. Bir tutuklanırsak onları kim geçindirir? Aslan boşuna sinirleniyor, nasıl olsa genç bir adam, ne yapsa da arkasından ağlayacak birisi yoktur. Gereksiz düşünceleri bırakıp Kaşavbiy'e gidip konuşalım, bize merhamet edeceğine inanıyorum. Herkes benim peşimden gelsin, geç olmadan gitmemiz gerek dedi de topluluğun bir tarafına çekildi.

Öfkeden titreyen Aslan hasta elini sallayarak bağırdı:

-İnsanlığı, vicdanı olanlar geriye dönsün! dedi, toz savurarak yolun bir kenarından bir kenarına geçerek kokuyu hisseden tepeye çıkmış geyik gibi arkadaşlarına bakarak durdu.

Köylüler bir araya geldi, yolun iki tarafına bakarak nereye gitmeyi bilmiyor, Şamail tarafa yönelip bir de öteki tarafa bakıp duruyor, göğsü körük gibi kabaran Aslan'ı görünce tekrar oraya dönerek iki ara bir derede kaldılar. En sonunda halk kütlesi iki ayrıldı. Büyük bir kısmı Şamail'in peşine takıldı, bu tarafa bakmaktan utandığı için başlarını önüne eğerek gittiler. Aslan, diğer arkadaşlarını peşine taktı, kan çıkana kadar dudaklarını ısırarak oradan ayrıldı.

Ben kendim bunları seyrederken köylülerin bir karara varmadan ikiye ayrıldıklarına üzüldüm doğrusu, kalbimiz sızladı. Aslan'ın yanında ben de bir-iki kere bağırımaaya çalıştım, ama kimse duymadı bağırmaamı. Sesleri benden yüksek olanların benim sesimi bastırması şaşılacak bir şey değıil. Burada Şamail serseri işleri karıştırdı. Ta baştan beri gözüm tutmamıştı onu ama köylülerin bir kısmını etrafına toplayınca benim bir şey demem boşuna idi, onun için tükürüğümü yutup susmuşum.

İşin sonunun nasıl olduğunu ben kendi gözlerimle görmedim. Gidip Kanşavbiy prene yalvarmalarını görmek isterdim, acaba ne demiştir o? Fakat benim Şamail'in peşinden neden gitmediğimi anlamadan "korkak, kararsız, insanlığı olmayan" diye canıma batacak azar işiteceğimden korktuğum için Aslan'ın peşin'en gittim. Şamail'in peşinden **bir ulla taş atıb koyğan bolmasa**, dönüp bakmadım bile. Sabah kalkıp Şamail'in durumunu öğrenene kadar gece gözümeye uyku girmedi. Kalkıp köye çıktığımda ilk önce Harşım'a rastladım. Onunla yakın arkadaşık. Nazar değımesin, köyde birlikte büyüdük tırpan tutana kadar. Dünden benden ayrılıp Şamail ile gittiğı için gülümseyerek "nereye gidiyorsun?" demesine cevap vermeden utanarak yan bakışlarla baktıktan sonra yoluma devam etmeye başladım. Ama olayları öğrenmek için umutlandığıma kıyamadım, arkama döndüm, şaşırarak bana bakmakta olan Harşım'ın omzuna dokunup:

-Kusura bakma, fark etmedim, nereden geliyorsun diye bilmemiş gibi sordum.

-Giden kız yerli eşeğı tanıamaz diye kızlara söylenir. Önüne çıkkanı fark etmemen hayret bir şey. Nereye gideyim, biraz önce odunları kestim, sana geliyordum işte. Dün bizim yaptıklarımızı kimse görmesin, işitmesin de, eğilen başımı hala kaldıramıyorum. Sen arkadaşım olmasaydın anlatmazdım doğrusu. Fakat sana söylemezsem ağır yük basmış gibi hissededeğim kendimi dedi, kemerine elini sokarak ensesini kaşadı.

İşlerim kötüye gittiğini anlayınca küsmemi unuttum, boynuna elimi dolayarak tepeye götürdüm. Şansımıza tepede sağır hacıdan başka kimse yoktu, can kulağımla Harşım'ı dinledim. Başka kusurları olsa da bu arkadaşımından iyisi yoktu. O, neyi anlattıysa hepsini buraya yazıyorum. **Men cetdirmey koymasam, bir da ötürük söz koşulğandı deb aklım çokdu.** Harşım anlatırken yazmak gerek idi. Fakat ben o zamanlar okuma, yazma bilmiyordum. Onun için her şeyi

unutmadığımdan eminim. Harşım, sağı hacı işitmesin diye kulağıma iyice yaklaştı, hacının buraya gelip oturmasına bir-iki kere öfkeyle bakarak: “Hacı, vakit öğle olmuş” dedi, hacı duymayınca içi tarahladı, anlatmaya başladı:

-Senin Aslan’ın peşinden gittiğini fark etmeden Şamail tarafa döndüm, sonra tekrar arkaya dönmekten utandığım için onlarla birlikte tepeye kadar gittim. Sizin tarafa bakmaya cesaret edemedim başımı önüme eğerek Kaşavbiy’in avlusunun giriş kapısına kadar vardım. Sizden ayrılınca oraya ulaşana kadar Şamail, Aslan’a küfrederek yürüdü. O, vücudu acmış adam, öfkeden kendine de, köylülere de zarar vermeye. Ara sıra nasıl olacak diyormuşçasına iç çekmeden başka çıt çıkmadı, Şamail’i takip edenler yol boyu konuşmadan gittiler. Sonra giriş kapıda bir süre dikilip kaldık. Çankalanın yaptıklarını bilmiyor musun, hele Kaşavbiy’in izni olmadan avluya giren fakir insan uşakları tarafından zorla çıkartılır. Bir süre biz de kapı önünde dolaşıp dururken Toguzak, Kıyamıt’ı, Biymurza’yı alıp yanımızdan geçti.

Onların küçük kapıdan geçirip bize döndü de:

--İhı, duramadınız da buraya boynunuzu uzatup mı geldiniz dedi. Eşek dayak da kaldırır, yük de kaldırır diye sizin gibilere söylenmiş. Usanana kadar durun burada diye küçük kapıyı sertçe vurarak gitti. Arkadaşlarımızın birçoğu öfkeden çıldıracaktı az kalsın. Ama çiftliğin cesur köpeği gibi kimse Toguzak’ın aşağılamasına cevap veremedi. “Onunla gır-gır etmeye değmez, işimize zarar veririz” dedi sonda duran Şamail. Nasıl olsa da yemeğe doymuş köpek gibi bize havlayarak gitti. Ben ise yerden bir taş aldım elime. Ama benim yüzümden diğerlerine bir zarar gelmesin diye kendimi yatıştırdım. O taşla vursaydım kafasını dağıtırdım valla. Artık beklemekten yorulduk, kimse dışarıya çıkmayınca herkes sıkılmaya, konuşmaya başladı, arkadaşlarımızdan biri:

-Burada durdukça kimse gelmez bize. Nasıl olsa elçiye zeval yoktur, Şamail gitsin, şöyle böyle diye anlatsın, köylülerin han çocuğuyla konuşmaya geldiğini söylesin dedi.

Adam (kim olduğunu seçemedim, çünkü giriş kapı tarafa bakıyordum, başka bir yere bakmadan) öyle akıl verince onun dediklerine başkalar da katıldı. İnsanların büyük bir kısmı Şamail’e bakıp kalınca onun, beti-benzi attı, ama yine de elindeki çubuğu kurcalayarak yavaş yavaş küçük kapıdan avluya girdi.

Ne oldu diye hepimiz merak içindeyken bir süre sonra Şamail yüzü kireç kesilerek çıkageldi, fısıldayarak söyledi: Toguzak da ibrik tutarak yolunu bekliyor, o dönünce hepimiz avluda bulunmamız gerek, benim arkamdan gelin birer birer diye kılavuz etti.

Biz de evin öünde dikilip dururken Kaşavbiy gözüktü, Toguzak da peşinden ibriği taşıyarak omuzlarını parlatarak bize de göz ucuyla bakarak eve girdiler. İşimiz bitti, bizimle konuşmak istemiyor diye üzülüp dururken aramızdan biri bağırdı:

-Hey arkadaşlar! Kalageriy'in kafasını görüyorum, şu pencereye baksanıza. İşte, işte! Büyük bir tası tutarak duruyor dedi, kurumuş dudaklarını yalayan Azret pencereye parmağını uzatıp duruyordu. Bana göre diğerleri de benden beterdi, Kalageriy'in görünce Kaşavbiy'in avlusuna boşuna geldiğimiz anladım, üzüntüden na yapacağımı bilemedim. Şamail'in, "Bir Kaşavbiy'den zarar görmedik, bize zarar verenToguzak'tır" demesini düşünsene, Toguzak kimin, toprağını, suyunu koruyor? Yer, su Kaşavbiy'indir. Toguzak ise onun uşağıdır. Hatta ondan zarar gördüysek de o, onu kabul etmemişti. Kalageriy var ya, mahkemede konuşulanları söylemişse düşmanın bizim gibi olsun. Birçoğumuz geldiğimize pişman olduk, gitsek mi gitmesek mi diye kararsız dururken omzundaki apoletleri parlatarak göğsündeki madalyaları ve elindeki kırbacı ile Toguzak'ın peşine takılan öfkeli köpek gibi Kaşavbiy eşikten çıkıp koridorun korkuluğuna dayanarak durdu. Ne yalan söyleyeyim, elindeki kırbacını görünce dövecek sandım, gizlice adamların arkasına saklandım.

Sen buna gülme, **cay cılandan kırkğan kış arқandan ürkeddi deydi.** Bir sene buzağıları güttükten sonra çiftliğe odun toplamaya gittim. Buzağılar emdi mi hayvan sahibinin oğlu kırbaçla sırtımı yaralamıştı, o zamandan beri ikinci kere kırbaçlanmak istemiyorum.

Bir süre korkarak durunca Kaşavbiy'in bizim tarafa gelmediğini, koridorda durduğunu görünce eski yerime geldim. Arkadaşım olduğun için sana güvenerek anlatıyorum, kimseye söyleme, ölsen de içinde kalsın. Mezar taşı gibi dikilerek sağ eli ile kırbacını önüne tutup:

-Ne arıyorsunuz burada? Ne işiniz var? diye sordu.

Bu iki-üç kelime yalın göğsümü kartopu sokulmuş gibi soğuttu.

Şamailcik, kısa boyunu unutup dizlerine kadar yere çöktü, yerle bir oldu sanki, boynunu bükerek iki-üç kere öne atlamaya çalıştı, dudakları titreyerek anlattı:

-Altın eteğine canımız kurban, han çocuk, ne yapsan da merhamet et bize. Biz de senin avlundan çıkmıştk hepimiz. Bu Toguzak, bizi rahat bırakmıyor, el avucu gibi tarlacığımız her sene verimsiz kalıyor. Su başını kesmiş canavar gibi otlar yeşerip yaprak açana kadar bize bir damla göndermiyor. Öyle yapma deyince dövüyor, kemiklerimizi kırıyor. Nedir bu yaptığı, biz ölmeden hayat yok bize. Han çocuk, bugün başka çaremiz kalmadığından mahkemeye gtmıştik. Orada da hakkımızı bulamayınca sana yalvarmaya gelmiştik. Biz koyunuz, sen ise makassın. İstedığı yap, öyle değil mi ahali? dedi Şamail, yüzü kağıt gibi ağararak bize baktığında hepimiz bir ağızdan:

-Öyle prens, öyledir! diye bağırmaya çalıştık. Şamail konuşmasını bitirince arkasına dönmeye çalışarak, dağlara bakarak bir-iki kere esnedi, kırbacını önüne tutup onunla konuşuyormuş gibi:

-Arabası olan kendi arabasıyla, arabası olmayana da Toguzak ara bulur, otları taşıyın, işinize bakın, ondan sonra konuşuruz dedi, kırbacını peşinde dikilen Toguzak'a uzattı.

Bunu duyunca boyun damarlarımız kertilmiş gibi kafamız göğsümüze indi. Bir süre sonra aramızda kızmış tencereye konmuş mısır gibi beline deri kemer bağlamış biri (adını bilmiyorum, komşu mahalledendi galiba) öne atılarak:

-Bakın nasıl oldu, dayak yiyen de, tarlalarımız kuruyan da, yenilen de biziz dedi, keçe başlığını silkeleyerek. –Boynumu dört yerinden kesseler de gitmeyeceğim. Parmak kadar çocuklarımı eve bırakıp gelmiştim. **Çıçhan da, kışdan korqub, cılı kıoldan başına madar etedi**, burada senin otlarını taşıyıp da evdekileri ihmal edemem. Allah benim belamı versin, nereden burnumu soktum bu işe, kendimi bildim bileli elime çağrı geçmemişti. Gidiyorum, idam etseler de kalamam diye parmağıyla boğazını göstererek aceleyle giriş kapıya yöneldi.

Şamail boşuna sırtmaya çalıştı, kurumuş tulum gibi yüzünü buruşturdu, bir şey diyecek olduğunu fark eden Kaşavbiy, elini bizim tarafa sallayarak evine girdi.

Arkada kalanlara Toguzak'ın dayağı değerek avludan çıkarken bozaya doyan yaşlı hâkimlerin şarkı söyleme seslerini duyduk. Avludan çıkar çıkmaz birbirimize çıkışmaya başladık, özellikle Şamail'e herkes saldırmaya başladı. Aslan'ın peşinden gitmediğimize hepimiz bin kere pişman olduk, ama yağmış yağmuru yamçı ile silmek nerede? Sırtı küçülmüş beyin eşiğine kadar git diye bizi denemek için söylemiş olabilirler.

-Şamail, **tört malçı gircinnı aşab küz çalğıda tamadalık etgenlikge**, bir işi beceremediğin böylece belli oldu, dedi arkadaşlardan biri.

-Boş ver, Şamail'i önümüze katınca işin arkasının böyle olacağını hissetmiştim, Kendini beğendiği için bir işe başladı mı yüne düşmüş tavuk gibi karışır kalır. Bugün Kaşavbiy'in huzuruna çıkınca kafası omzundan koparsın diye korktum. Böyle yerlere keskin, sivri dilli adamlar gerek dedi başka biri.

-Bakıyorum da, Şamail'e nasıl küfredeceğimi bilemiyorum, onun peşinden gidenler onun benzeriyiz. Dışarıdan bakınca kendimizi yiğit gibi gösteriyoruz, Kaşavbiy'in kaz boynunu görünce hepimizin ödümüz ağzımıza dolup kaldık. Gereksiz sözlerle birbirimizi incitmeden yarın Kaşavbiy'in otlarını nasıl taşımayı konuşmamız gerek dedi peşimizden gelen bir arkadaşımız.

Bunu duyunca ağzından çit çıkmayan senin komşun İdris öfkeli cevap verdi:

-Öyle diyen ağzını yılan soksun diyecektim ama acıyorum bir yandan da. Ne otları taşıyalım be? Sırf onun için öküzümü ayağa kaldırmam. Otları yansın onun! İşimi bırakıp onun otlarını taşıyacak halim yok.

-Senin taşımayacağım dediğine bırakmaz o, öyle olsaydı hepimiz taşımazdık, dedi başka biri.

İdris gerçekten kızmış olabilir kulaklarına kadar kızarak:

Bu dar ovada bizim hayatımız bitmiş ise Kanamat köyün etrafında dolaşıyor diye duydum, gidip ona katılacağım dedi. – Bu tür işkencelere gece gündüz dayanmaktansa, değirmen **kakğış** gibi dövülmektense kurt olup dolaşmak daha iyidir. Oraya atlasan biy burnunu kırar, buraya atlasan zenginler kemiğini su ederler. Bize haksızlık yapıyorlar, bizi koruyun diye yöneticiye gitsen de suçlu olan gene biziz. Ebedi mi yaşayacağız sanki bugün var yarın yokuz. Korksan da korkmasan da kaderden kimse kurtulamaz diye İdris heyecanla anlatırken

Kalageriy, Şahıngeriy, Kırımgeriy, onların peşinden de Tohtar sıra ile geçirerek **suvsar millıkça**, yüzleri kızarmış, sallanarak gidiyorlardı.

-Hâkimlere Kaşavbiy'in bozası iyice sinmiş görünüyor, ayakları takılıyor dedi aramızdan biri herkesin duyacağı bir şekilde.

-İçkiden gerilmeleri iyi de Toguzak şimdi başka bir bilek kırarsa mahkemeye vermeye gerek olacak dedi başka biri.

Kalageriy duraksayarak buraya dönünce biri iyice bağırdı:

-Zavallı Kalageriy, bugün de "iyi" yargıladın, yolda kalma sonra, uğurlayalım mı yoksa dedi.

Kalageriy bir şeyler mırıldandı, peşine takılan Tohtar'a yapışarak büyük sokağa çıktılar. İdris dikkatle bakıyordu, hâkimler köşeden aybolunca arkadaşlarına dönüp:

-Siz nasıl isterseniz öyle bakın, dedi, beni aklıma gelenler: Temurka ile hapiste oturan rus delikanlı, daha önce kimseden duymadığımız doğru şeyleri anlatmıştı bize. O köye gelince şöyle demişti: "Beylerinize, zenginlerinize karşı ayaklanın, onların canına okuyun, o zaman rahat bir hayat geçirirsiniz." Onun dedikleri gece gündüz hep aklımdadır. Nasıl olsa okumuş bir adamdır, dağ eteğinde yaşayan talihsiz bir halk varmış diye duyunca bize yardım etmeye gelmiş, bizim zalimler ise dövdüler de hapse atıldılar. Nerede olursa olsun çok yaşasın, onun anlattıklarını ömür boyu unutmayacakmış gibi öyle konuşuyordu. İnsan dediğin onun gibi olmalı, bizim etrafımızdaki sömürücülerin hiç insanlığı var mı? Yukarıdan omuzlarını parlatarak bir koca göbekli gelse deliğe girmiş fare gibi bir yere üşüşüp kalırlar.

-Valla, cesur adam diye duymuştum. Kendisini görmesem de hakkında konuşulanlar iyiydi dedi ona katılan başka biri.

-Dini başka olsa da kurban olayım öyle adama. Bizim dilimizi bilen öyle bir adam olsaydı. Şamail zavallı da kim ne derse ona inanıyor. Sonra sırtından düşer kalır dedi birisi.

Kaşavbiy'in avlusundan çıkınca azarlamalardan canı sıkılan Şamail sık sık adının anılmasına dayanamadı, kurumuş tulumdan boşalmış yemek gibi boşaldı:

-Tamam, yeter boş boş şeyleri konuşmaktan bıkmadınız mı? Sizin aranızda başka biri olsaydı o da benim yaptığımı yapardı. Mahkeme dediniz, mahkemeye gittim, köylülerin önünde yöneticilere, efendiye, Kaşavbiy'in kendisine de gittim. Onların hepsi bizi tersliyorsa ben nasıl feryat edeyim? Evimi, çoluk-çocuğumu bırakıp , **haciret çıgıb qalay aylanayım?**

İdris, Şamail'e yan bakışlarla bakarak:

-Kurt avcısı başlığında belli olur, **haciret çıgıb aylanınla** sana benzemiyor. Ailenden, ocağındaki **gıcınqa** korkuyorsan pervane gibi dönüp de köylülerin kafasını karıştırma, yerini bil!

-Ben gerekli değilsem yerimde durabilirim dedi Şamail, zoruna gittiğini gözleriyle belli etti.

-Ömründe bundan iyi iş yapmayacaksın. Burada bulunmakta fayda yok, fakirlik herkesin boynuna binmiş, evimize dağılım. Benim diyeceğim bu kadar. **Çankağa** ot taşımaya kim giderse anasının sütü haram olsun dedi İdris, evine giden yola dönüp arkasına bakmadan gitti. Onun arkasından birer ikişer olarak diğerleri de dağıldı. En sonda Şamail kederlenerek kendi kendi konuşarak gitti.

Sizden ayrılıp Kaşavbiy'e gitmemiz böylece sonuçlandı. Bugün sabah kalkıp tepe üzerinden baktığımda Şamail'den başka Kaşavbiy'in otlarını taşıyan adam görmedim. Galiba ayak direliyorlar kalanları da dedi Harşım, konuşmasını bitirince öküzlerini köyden kayboldu kaygısıyla acele ederek gitti.

Yanımda oturan yaşlı hacı bastonunu yere vurup gölgesi baston ile eşit olunca bir-iki kere silkinerek ayağa kalktı, belini düzeltmeden inleye inleye **ertde eterin keç etib**, evine yol aldı.

BEŞİNCİ KISIM

Cantemir mahkeme duruşmasına baksa da kafasını düşünce sisleri sarmış, kendi problemi ile Kanamat'ın emaneti fıçıya konmuş demir çember gibi kaburgalarını sıkışmış, uyuklayarak duruyordu. Bir-iki kere Kasım'ı görünce kötülük yapmış gibi çok utandı. Gidip Kanamat'a emanetini söylemediği için Kasım neler düşünüyor

acaba diye düşündü, mahkemeye soranlar, yargıçlara, efendiye de içinde küfrediyordu.

Aklına şunlar geldi: “O günden beri güşen gibi parlak, açık işi oraya buraya döndürmeden niye çözüvermedi? Bu kadar uzatmaya ne gerek vardı? Ben öyle dikkatle dinlemiyorum ama yine de neler konuşulduğunu anlıyorum: Kaşavbiy’in uşağı haksızlık yapmış, birçok fakiri dövüp, elini kırmış, yapmadığı zorbalık kalmamış. Keşke ben yargıç olsaydım şöyle yargılardım: Toguzak’ı köylülerin toplandığı gün avluya götürüp bir-iki iriyapılı gencin eline verir, başkalarına yaptığı sakatlığı ona da yapardım. Görüyor musun, lanet olası suyun başına oturmuş, bir de köylülere el kaldırıyor. Kaşavbiy’in tepsisinin dibinde semirmiş, kendisinden daha zalim birine rastlamasa kuduracak bu. Kırımgeriy dilini çiğneyene kadar geç olur. Kanamat, benim geç kalmama endişeleniyordur. Ne yapayım, bırakıp gitsem mi, yoksa duruşma bitene kadar dursam mı diye **citi egev çiy temirni aşagança**, kalbini üzüntü yedi, dikildiği yerden **başha carı atlamağanlay tepçiledi**.

İşler uzayınca gitmeye hazırlandı ama pravleninin duvarına gelince Tavcanile bugünkü konuştuklarını hatırladı, efendi nikâhlarını temizlerse yazdan beri elini kaldırmadan yetiştirdiği arpayı eşeğe yükleyip getirecektim, Tacvan üzülmesi gider sevinir diye gözünde canlandırdı, gitmeye hazırlandığına pişman olarak düşüncelerle sarılan kafasını kaldırmadan eski yerine mahkeme evindeki adamlara karıştı.

Köylülerin arkasında ayak koyacak yer bulamayınca ensesini gereksiz yere kaşdı, **cavorunların kabırğağa ışıy kelib**, bir çare bulamayınca dayanamadı, kapı önünde dikilen Kasım’ın göğsüne çarparak kenara çekildi. Kurumuş çarıklarını suya koydu, su birikintisinde üşüşen kurbağaları ürküterek pürüzsüz taşta oturdu.

Gözleri su dalgalarına dikildi, taşta konan su serçesi de durdu. Serçenin taştan taşta zıpladığını, suya dalıp tekrar uçtuğunu, öttüğünü sonra yine taşta konup salıncak sallandığını sanki ilk defa izliyormuş gibi duygulanarak izledi. Onu görünce: ”Bana göre bu serçe daha akıllı, isterse suya dalar, uçmak isterse kimseye sormadan istediği yere uçar. İnsanlardaki gibi helal, haram, talah gibi şeyler yoktur bunlarda. Börtü böcek toplayarak karınlarını doyurur, üzüntüleri yok, havada uçup dolaşırlar. Şimdi ben de, Tavcan da bu su serçesi gibi olsaydık efendinin, hocanın

peşinde koşmadan, uçarak yüksek bir tepeye giderdik. Boşayan da alan da benim, kimseye sormadan gidip barışsam ne olacak? Bana **iriyat bergenden ozub**, ne yapacaklar? Tavcan'ı eşeğe bindirip , **kazan kara çağıb sındırılıkdıla ansı...** Kadın başıyla bu kadar acıyı çekeceğine **ömürüm tişiriv tüymesin teşmey da tursun...** Ölse de oraya vardırım, süzülme göz Muhammet-Amin buraya çıkarsa şeriata göre barışıp evciğime gideyim. Akılsın başın cezasını ayaklar çekermiş. Tavcan'ın bahtsız olması benden mi kendisinden mi belli değil. **Tab kayğı mende bolurğa da bolur.** Bahtsız ise de çocuğu olsaydı keşke, ben ölüp gidersem evim, barkım, malım öksüz mü kalacak? Gidip haram talah yapmakla hata yaptım. Gerçekten Tavcan'ın dili de çok sivridir. Ama kimse mükemmel değil ki! Kızken birkaç sene sevdim, evlenince de hatalarını affederek yaşamalıydım..."

Dalgınlığı gidip yukarı baktığında Kasım'ın kendisine göz ucuyla bakarak geçtiğini gördü. Onu görünce koynuna ateş düşmüş gibi fırlayarak ayağa kalktı, su girmiş çarıklarını sürükleyerek mahkeme evine doğru yürüdü. O Pravlen'den geçince Muhammet-Amin sarı, iri boncuklu tespihini avucuna aldı, ucu fil kemiğinden yapılmış bastonunu **ırğağnı ilindirgença**, omzunda asarak çıkıyordu. Yokuştan geçince önüne dikilen Kasım'a göğsüyle çarptı, bir-iki kere zıplayıp efendinin yanına ulaştı, nefesi kesilerek telaşla konuştu:

-Efendi, seninle konuşmam lazım, uygun görürsen duvarın yanında ya da insan olmayan yerde söylemek istiyorum diye eliyle duvarı gösterdi. İkisi de duvara sokulunca Cantemir tırnağı ile toprağı kazımaya çalıştı, utancından burnunda ekin taneleri gibi terler oluştu, kafasını kaldırıp **sıyrırtıçdan barmağ taşnı içhindırğança:**

-Boşadığım karımla barışmak istiyorum! dedi.

-Ee o haram talak yaptığın kadınla mı? dedi efendi, mısıra doymuş yaşlı öküz gibi inleyerek kafasını bir yanına eğdi, Cantemir'in gözlerini göremeyince sağ tarafına eğdi.

Cantemir utancı gidince kafasını kaldırıp cevap verdi:

-Evet!

Efendi, sıcakta balçıkta yatan domuz gibi bir süre dinleyerek durunca avucundaki tespihini eline alıp şıkırdatarak çekmeye başladı, Cantemir'in tepesinden avluya gözlerini dikerek:

-Nikâh tazelemeden önce başka bir erkekle bir gece bırakmak lazım dedi.

Düşüncelere dalarak dinlemekte olan Cantemir iğne batmış gibi yerinden zıpladı, yüzü insanı korkutacak kadar soldu, gözleri kızardı:

-Ne diyorsun? diye sordu.

Cantemir sıtmaya yakalanmış gibi titreyip dururken efendi acle etmeden rahatça tespih çekiyordu:

-Haram talah yapılan kadın, başka biriyle bir gece kalmadan boşadığı kocasına varsa zina olarak sayılır dedi.

Cantemir'in gözleri göz çukurundan fırlayacakmış gibi ışıldadı, yüzü, özellikle burnunu ucu kireç kesildi. Yumruklarını sıkarak birine saldırmaya hazırlanan yaralı kaplan gibi **allına böçeni bolub**, boğazına bir yumru saplandı.

-Öyle pis şeye ne gerek var diye sordu. Efendi gitmeye hazırlandı, bastonunu omzuna koyup yola bakarak cevap verdi:

-Şeriat öyle buyurmuş dedi.

Cantemir ayağa kalktı, gözlerini Pravlen avlusunda toplanan adamlara dikti, vücudu ateşte yanan kömür gibi kızdı, ellerini, ayaklarını uyuşup kalana kadar kıpırdatmadı. Bir süre önünde dikilen efendi titreyerek **közöldürevükünü** arkasını önüne tutup bakana kadar uzadıkça uzadı, yavaş yavaş karaltısı küçüldü, sonra yine titreyek ikiye ayrıldı da önüne gelip kafasında dolanmaya başladı. Birazdan gözünden kayboldu, fakat gökkuşağı gibi mavi, yeşil ve kırmızı renklere bürünerek yine dolanmaya başladı. Cantemir, hayal kırıklığına uğradığını anladı, ağır yaralı olan hayvanın kalkmaya çalışması gibi bir süre silkinerek donduğu yerden ayrıldı. Gözlerini ovarken efendi siyah cüppesini dalgalandırarak uzaklaşıyordu. Kaçırırım korkusuyla koşa koşa efendiye yetişti, kalbi küt küt atarak nefes nefese:

-Başka çaresi yok mu? diye sordu.

-Kardeşim, bin kere sorsan da diyeceğim odur!

-Bir kitap açmakla olmaz mı?

-Öyle şeylere kitap açılmaz!

-Evinde onca kitapta işe yarayacak bir kelime nasıl olmasın?

-Kitaplarımda neyin olup olmadığını iyi biliyorum, öyle şey yoktur!

-Canın ağırsa kör gözden gözyaşı akarmış derler, bana bir merhamet et, benim yalvarmamda ne fayda var?

-Şeriatla geçenleri yalvararak değil sevinerek yerine getirmek gerek.

-Şeriat benim gibi bir zavallıyı yakmak için yazılmamıştır, hadi efendi, bir yardım et lütfen, iyiliğini hiç unutmam!

-Nasıl yardım edeyim ben, şeriatın buyurduğu şeyleri bozmaya benim yetkim yoktur!

-İkimizden başka kişi yok burada, yapmak istiyorsan senin elinden gelmeyecek bir şey yoktur!

-Ama yine de...

-Ben ne bileyim: Bugün Toguzak Kuran ile yemin ettiği zaman da içinden dua ederek kabarcak yerde kurtardın onu, şeyhten gebe kalan kızı dua içirip zehirleyerek öldürdün. Daha şeriatla yapabilecek çok şey var, onları tek tek nasıl sayayım? Benim halim için öyle şeylere gerek yok. Onları bırak da benim zavallı evimi topla, dedi Cantemir, umutla efendinin gözlerine baktı.

Efendi, omzundaki bastonunu eline aldı, alt dudağı titreyerek bastonunu ucu ile yoldaki taşa vurarak:

-Ben okuduğum kelam ile yemin ediyorum ki sen adam kılığına girmiş şeytansın, defol buradan kafir! dedi, etekleri yolun tozunu savurarak aceleyle evine gitti.

Cantemir efendiden hayır olmayacağını anlayınca peşinden bağırdı:

-Bana gelince böyle demek haa, Kıyamıt ya da Biymurza olsaydı onlara yirmi çeşit şeriat bulurdun!

Uzak yoluna yarısına gelince attan düşmüş, çaresiz adam gibi etrafına bakınarak ne yapacağını bilemedi, akli şöyle düşünceler geldi: “Efendi de edepsiz adamdır. Tavcan ile kendisi birlikte olmak istiyor, yoksa o kadar yazılmış kitaplarda bana

gerekli bir şey nasıl bulunmasın? **İçi süyse, karab-karağınçı** Allah, peygamber şöyle demiştir diye kitaba bakarak buluverir. Fayruz'u öldürmeye kalkışınca hamile kalması köye malum olur diye korkmuş, birazcık dualı su içirmiş, öldürmüştü. Bak, gerekli yerde gerekli duayı buluyor. Burada bir şeyi anlayamıyorum: Gerçekten efendide bulunan kitaplarda bunlar yazılı mıdır? Fayruz, Abdul-Kadir'dan hamile kalınca kimse bilmesin diye "büyük caminin efendisi dua suyu içirsin de zehirleyerek öldürsün" diye kitapta yazılmışsa o zaman kitapların gücü ile yapılmayacak şey yoktur. Onun için yazılmış olabilir, bu kadar **hıy-mıynı** efendiler öyle bir şeyden **tabıb ete bolurla** yoksa onlar bir gün yaptığı kötülüğü benim gibi bir adama yapsa zindana atıp öldürürler. Kötülük de kuma sinmiş su gibi siner kaybolur"

Cantemir'in bunları düşünürken efendinin Tavcan'ın oturduğu mahalleden döndüğünü görünce telaşla o tarafa yürümeye başladı. Gözünün önüne korkunç şeyler canlandıkça hızını artırıyor en sonunda vicdanı, hayatı da bırakıp Tavcan'ın evine koşup girip evin dört tarafına dikkatle bakarak:

Nemeni koyama desej, öldürürüm, **boynuğu tartarma**, diye **beti alınğan** adam gibi, Tavcan ayağa kalkınca dışarı fırlayıp harman tarafa yöneldi.

Cantemir'in birden deli gibi koşup gelip böyle yapmasına sonra gözden kaybolmasına bir anlam veremeyen Tavcan'ın ödü koptu, telaş içinde yün tarağını **kuvuşha** koydu, koşarak gidip arkasından baktı. Ama uzaktan göremedi, üzülerek geriye döndü. Ne oldu Cantemir'e diye çoluk-çocuğa sormak istedi. Fakat dedikoduculardan koktu, üzüntüsünü sırtında taşıyan fistanının içinde sakladı, kuluçkaya yatmış tavuğun dibindeki civciv gibi içi kıpırdayarak kapıyı kapattı, evde ocaktan gelen ışıktan başka ışık yoktu, yün tarağını aldı, ayaklarını odun külüne uzatarak ocağın yanına oturdu.

Cantemir, dağlara abanmış yağmur sisi gibi kederlendi, alnındaki terini sildi, gözünün dipleri **bağır tartğan ayran kasmağça**, morarmış, yanakları içine çekilmiş, deri başlığını elinde yumak yaparak tepeye çıktığında Kanamat, düven *

* Harmanda ekinlerin sapı ve tanelerini ayırmak için kullanılan, kızak biçiminde araç

sürmüş, çıkan arpaları iki çuvala koymuş, samanları da büyük taşın üzerine koymuş öküzlerin yanında duruyordu.

Cantemir, her şeyin hazır olduğunu görünce “Kanamat her zaman çalışkan, hamarat bir adamdı, keşke kurtların eline düşmeyeydi!” diye düşündü, yıldız kayınca kendine geldi, ama yine de düşüncelerden kurtulamadı. Etrafına baktı, düşüncelere dalan Kanamat’ın yanına sıkılarak geldi, kökünden kesilmiş ağaç gibi inleyerek Kanamat’ın omzundan tuttu.

-Gereksiz şeylerle uğraştığım için emanetini zamanında yerine getiremedim. Senin dediklerini Kasım’a anlattım, için rahat olsun. Çabuk dönmedin diye kızma, benim sana yaptığımdan da çok iş yapmışsın benim için. Göz açıp kapayana kadar çalışmaya alışık delikanlı, arpaları toplamışsın, sen olmasaydın kaplumbağa gibi dolanır dururdum diye ayağa kalktı, kanal suyundan ağaç tas ile üç kere doldurup içti.

-Ne diyorsun sen? Bugün ilk defa oh çekerek çalıştım.

-Evet, bizim gibi cahiller çalışmaktan başka ne yapsınlar, **türt-mürt ete tursak**, zorlukları da unutmaya çalışırız dedi Cantemir, kanal suyundan iki tas daha tüketti.

Teyri, kayda ese da sıylanıansa, suvğa küçlü kadalasa!

--Bügün meni sıylanıanı izleriñ çoğdu...

Cantemir, efendi ile arasında geçen olayı Kanamat’a anlattı, kalbini rahatlatmaya çalıştı, fakat düşüncelerden kurtulamadı, Kanamat da problemleri büyük adama yük olmayayım diye sorduğu soruları başka tarafa çeviriyordu.

Güneş dağların tepesinde sararıp yapışmıştı. Mavimsi koyu bulutların güneşe yakın kenarları evin ateş düşmüş duvarı gibi kızarmış, birbirini kovalayarak batıya doğru gidiyorlardı. Dağdan esen rüzgara akşamki soğuk karışınca **açık cağalılanı tüymelerine kadaladı**. Gürültüyle gelen dağ sularının sesine orman hışırdaması eklenince ova hışırtı sesiyle doldu.

Cantemir’in eşiği eve acele ederek **tuluqlanı kısdırırğa koymay tepçiledi**. Ağzı ile ip kenarını tutmuş gibi ara sıra anırarak küçük adımlarla eşek duvara gelip durunca arka bağını sertçe çekerek **gecebsinib** söyledi:

-Şansın öyle olsun, gelince hanımın patates kabuklarını, arpa kepeğini alıp yolunu bekliyordur, dışarıya atılmış eski saman için bu kadar acele etmene gerek yoktu. Hadi git, ölmeden diye arkasına tekme vurdu, önünü duvarın oyulmuş yerine çevirip sürdü.

Cantemir gelecek yolun darlığından boyunduruğu üstlendi, kemerine takılmış ağaç değneği kalça kemiğine dokunuyor, öküzleri sürerek yola çıktığında Kanamat'ın karaltısı gökyüzü kızılığıyla bir kere görünüp sonra kayboldu.

-Yolun açık olsun diyerek eşeğine yetişti, yorulmuş öküzlere ip kenarı ile vurarak kovdu Cantemir. Yorgun ayakları dolanarak yürüyordu, yola yaklaştığında sıcak havada otlu yere üşüşmüş sığırsineği gibi kafasına yine düşünceler üşüştü. Cantemir, acılarını unutmak, kafasını sallayarak kabuslardan arınmak istedi fakat çenesini boyunduruğa çarpınca düşüncelerden kurtuldu.

Dört nala giden ata gem vuramayınca onu taştan, ağaçtan atla diye yelesine yapışarak koyuvermesi gibi Cantemir de kaygılarına gem vuramıyordu, eli acıyana kadar boyunduruğa sarılarak düşüncelerini vadiyi kaplamış yoğun bulut gibi **kuyulmağa koydu**. İlk önce karanlık çöküp ışıklar yanmadan Tavcan'ın dişi geyiğin gözleri gibi siyah gözleri hüznünlendi. Kamış kalem gibi gözleri genişleyip yüzü ipek gibi değişmişti. Beyaz bileziği bileğine dolayarak yün eğirmesi gözüne göründü. Evin önündeki çıkıntıya oturarak yün eğirirken durgun su gibi gözlerini süzen Muhammet-Amin tespih çekerek ve iyi günler dileyerek Tavcan'ın önüne dikilip şöyle konuşması kulağına geldi:

-Senin önceki kocan dinden çıkmış, şeriata uymadan seni üzüp duruyor. Onun yasını tutma, şeriata göre iş yap. Sarık bağlayana kitapta çok ceza çıkıyor, sana onu göstereyim diye Tavcan'ı kucaklayarak eve sıvıştı.

-Böyle yapacağını biliyordum papaz! diye kapı önündeki çam parçasıyla sardırılmış gibi ayağı takılıp düştü.

Cantemir, birazdan kendine gelince **çomaçala çırmalğan** salkımı sıkı tutarak evin bahçesine giden kanalda yatıyordu. Dizinin iyice sıyrılmasına rağmen kalbi çarparak gözünde canlanan şeylere tasalandı, öküzleri hızla kovunca kendini eve attı.

Avluda sersem adam gibi iki-üç kere dolaştı, kafasını kapıya dayayarak duran eşeğin yükünü almayı da unuttu, çevik atlayarak Tavcan'ın evine yöneldi, avlusunda bir şey göremeyince direk efendinin evine koştu.

Efendinin avlusunda Kıyamıt ile efendinin konuştuğunu görünce biraz kendine geldi, tekrar evine döndü. Mahallenin dar sokaklarında dolaşan peşlerinden de köpekler takılan öküzleri çite doru sürdü, boyunduruğunu* fark etmeden eşeğin bulunduğu eşik üzerine "lamba yakmaya" koyup gündüz düven sürdüğü yere gitti. Kan ter içinde ot ambarını ayak basacak yer bırakmadan tuttu, şüphesiz boyunduruğu çaldılar diye düşündü, içinde yaramazların atalarını, analarını hatırladı. Avluya dönünce boyunduruk aramakla uğraştığını hala bimiyordu. Avluda tavşan yürüyüşüyle Tavcan'ın kapısından sızan ışığı görünce sıkılarak gidip baktı.

Evinde içinde bir takım sesler duyuldu, evin dibinde gölgeleri görünce kulakları çınladı, gözleri bulanık görmeye başladı. Tüm gövdesi sıtma nöbeti gelmiş gibi tir tir titredi, kapıya daha da yaklaştı. Evdeki gölgeler hızla hareket edince ne olursa olsun diyerek eve atıldı. Boyunduruk kapıya çarpınca tıngırdarak avluya fırladı. Cantemir, kendini tutamadı, eve sokularak eşik üzerinde ikirciklenerek bir süre durdu, sonra kısık bir sesle:

-Burada boyunduruk gördünüz mü? diye sordu.

Tavcan ile outran kadınlardan biri gülmemek için kendini zor tuttu, başörtüsüyle ağzını kapatarak diğerleriyle beraber ayağa kalktılar:

-Gel yakın gel, boyunduruğun da bulunur dedi Tavcan' dürterek yüzüne dikkatle baktı. Kendini tutamayıp zamansız geldiğine utandı. Karşısına dikilen kadınlar ateşin ışığında gözünü çift olarak gördü, yakın gel demelerine de cevap veremedi. Kimsenin anlayamayacağı şeyleri gevelemesinin ardından çıktı, eşikte yatan boyunduruğu sürükleyerek **çabırlık başhança**, gövdesi bitkin düştü. Tavcan'ın acısına başka acı daha eklenince onun arkadaşlarına da diş biletti, sallanarak evine döndü.

Sahibinin gelmesinden umudunu kesen eşeğin yükünü indirip evin dibine yuvarlattı Cantemir. Karanlık odaya gelip sabahtan kalma gömülmüş kor

* Hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen bir tür ağaç çember

parçasından ateş yaktı. Acıksa da rafta kalmış sevdiği mısır ekmeğinin yarısına da bakmadı, babasından kalmış yünden yapılmış eski ağaç karyolaya kendini attı.

Gözlerini kapatıp olanları unutmaya çalışırken toprağın kazıldığı sese gözünü açıp bakınca arkasında bir gelincik oraya buraya gidip geliyordu. Gelinciğin **zata etib** dolaşması zoruna gitse de dokunmaya kıyamadı, bir süre bakınca gözleri kurşun konmuş gibi ağırlaştı, kapandı. Uyku arasında Tavcan'ın kapısı gıcırdayarak açıldı, Muhammet-Amin'in gülümseyerek çıkmasını görünce korkarak uyandı. Yastığın yünlerini sıkarak kılıcını eline aldı, ateşin kıvılcımları sönmek üzereyken evden çıktı, kapısını kilitledi. Sessizce gelip Tavcan'ın evine kulak kabarttı. Bir şey işitemeyince dans ediyormuş gibi avluda oraya-buraya gezinince evinin karşısındaki eski bir evin tepesine çıktı. Bacayı siper ederek kılıcını elinde tuttu, eski fistanına saklanmaya çalışarak çöktü. Bacadan tüten dumana karışmış ekmek kokusu burnuna geldi. Uyumayan evdekilerin boğuk sesleri de geliyordu. İki kedi, çatı kenarında boğuşarak ağlamaklı seslerle feryat ediyorlardı. Gökyüzünde halı gibi yayılmış yıldızlar pırıl pırıldı. Ara sıra yıldızlar peşine beyaz damga bırakarak kayıyorlar. Sokaklarda ayak sesleri kesilince suyun şırıldaması, uzak mahallerden susmak bilmeyen köpek havlamaları dışında köy sakin duruyordu. Gündüz ki işten, sıkıntıdan kurtulan köylüler çoktan uyumuştular. Cantemir, vücudunun yorgunluğu untarak şeriatın esenliğinden, gözlerini Tavcan'ın kapısından almadan bacaya sokularak hüzünlü oturuyordu.

ALTINCI KISIM

Akşam olduğunu, batı tarafın kızardığını belli edercesine köpekler olanca gücüyle havlıyordu. Birilerinin gündüz çalılarının diplerinde ormancıdan sakladıkları odunlar, **keçegi kara cabıv atıanlay, ııçhab kara cerni tartadı.** Dağ yamacından ara sıra öküzlerin böğürme sesleri geliyor, yolcular geçiyordu. Çitin içinde çayırdaki otlara kendini kaptırıp geç kalan inek otlamasını durdurup etrafına bakındı, kafasını salladı, hızla atlayıp çit duvardan atladı, böğürerek köye doğru koştu.

Kasım, hapishanenin etrafına şüpheyle bakınca geç kaldım diye canı sıkıldı, “mezar taşının” yanına gelip duraksadı. Çevresine bakınarak bir süre durunca Kanamat’ı göremedi, “ Cantemir casusluk yapıp ele verdi mi yoksa” diye düşündü, huzuru kaçtı. Mezar taşının etrafında dolanarak nereye gideceğini, ne yapacağını bilemiyor, tereddüt içinde kıvrılırken çalılarının arasından bir karaltı görüldü. Şüphesiz, Cantemir Pravlen’e ispiyonlamış da Kanamat yakalanmış, şimdi beni yakalamaya gelmiş adamdır diye geri çekilmek istedi. Fakat korktuğundan utandı, atlayıp karaltının yanına ulaşınca:

-Burada boz inek gördün mü? diye sordu.

-Birinin duvar içindeki otunu yiyince böğürerek köye doğru saptı dedi, cevap verenin Kasım olduğunu kestirince arkadaşlık adetiyle sırtına vurdu, bu saatte boz ineğin çalılara girmeyeceğini biliyorsun haylazlığın mı yoksa dedi Kanamat, Kasım’ı sesinden tanıyınca.

Kanamat’ın sağ salim olduğuna sevindi, Cantemir’den boşuna şüphelendiğini anladı, çoktandır görmediği için bayağı özlemiş, kucaklayarak elini sıktı.

-Doğru, geç kaldım, seni “mezar taşının” yanında bulamayınca içimi kurt kemiriyordu. Cantemir sana geç haber vermiş olmalı yoksa **alay ayaqsız caş bolmavçan ediñ, dedi, kesine kısa, açık cerden canlata, türtü túbüne tartdı.**

Kanamat arkadaşının yanına fistanını kıvrarak oturdu:

-Cantemir’in suçu yok, suç benimdir, sıkılarak gelip “mezar taşının” karşısına çökmüş, seni beklerken eskiden benimle birlikte çobanlık yapan arkadaşımın gizlice gündüz kesmiş odunlarını köye taşıdığını görünce ben de kalanlarını geleceği yola taşıdım. Şimdi dönüp de yol üzerindeki odunları görürse ürkmeye diye taşıdığıma pişman oldum.

-Senin şakaların varya, o zavallı korkup kendi odunlarından kaçacak.

Bir süre dinleyince içini çekerek anlatmaya başladı Kanamat:

-Odunların sahibi kızıyor, rızkı önüne gelince burnu kanamaz. Ürkünce bir-iki kere çevresine bakar, deminki götürdüğü odunlara benziyorsa taşımaya çalışır, bir sıkıntı çıkmaz. Asıl sıkıntı bize geldi. Bu gece tutukluları kurtazmadan geri dönemem. Ne yapsam da onları bugün orada bırakmasam. Özellikle hasta ihtiyarın

orada durması kalbimi parçalıyor. Ne yapalım, aklına neler geliyor, ortaya koy dedi, elini Kasım'ın omzundan alıp dirseğine dayandı.

-Ahmet ile Battal'ın burada olmaması ne kadar kötü dedi Kasım, ama yine de ikimizin elinden gelmeyecek bir şey yoktur, akşam hapishanenin önünde bir polisten başka kimse yoktu. **Bir da boynumadı, ne tulpar ese da, anı tavuşnu çığartsam.** Kilidi koparmak için yanıma demir almıştım. Hapisten kurtarmaktan korkmuyorum, çıkardıktan sonra onlar nereye gidecekler? Köyde kalmak da imkansız. Murtaz, nerede çığ var diye koku arayarak dolanıyor.

Kasım sözünü bitirince Kanamat fırlayarak kalktı, arkadaşımı da kaldırıp kulağına fısıldadı:

-Vakit öldürmeyelim, gideduralım da işler sonra kendiliğinden belli olur dedi, iki atlayınca arkaya durakladı. Eğilerek önüne bakınca:

-Arkadaşım ürkmeden odunlarını düşünüyor, bak gidiyor, şüphesiz benim değil diye odunlarını koyduğu yere gidiyor. Buraya çekil, hatta o "ziyade olsun" diye bize gelmekten de çekinmez.

Odunların sahibi önlerinde arkalığa kaybolunca biraz dinledi:

-Temurka, Mölehan'ı bırakıp köyden gitmez, diye korkuyorum dedi Kasım.

-Köyden kaçırarak imkanımız olmasa başka çaremiz yok, nereye olursa olsun Pravlen'in şüphelenmediği bir yere saklamamız gerek dedi Kanamat eteklerini silkerek.

-**Қысдырғыа биз ашығынну үсінде аға başға сер ізлей айланық түлбүз.** Hapise göre bizim ahır daha iyidir, başka yer bulamazsak oraya sıkıştırırız. Ahır **bir cayaqlabdı**, bir care bulana kadar orada kalabilir. Geceleri Mölehan gelir, görüşebilir. Ablacığma söylesem ihtiyarı yiyecek içecekten mahrum bırakmaz dedi Kasım fazla uzatmadan.

Kasım heyecanla konuşurken Kanamat dürterek eliyle gösterdi:

-Baksana adam geri dönmüş, bak götürüyor. Galiba, kendi odunlarına benzetmiş olabilir dedi.

Odun sahibi etrafına bakındı, ayaklarıyla odunları arka arkaya itti, eğilip bir tanesini omzuna koyunca işitilecek bir şekilde “tövbe tövbe” diye şaşırıldı, köye giden yolda kayboldu.

El ayağı kesilince ikisi de kireçli duvarın yanına sıkışarak hapishanenin karşısına gelince öğretmenin avluya bakan penceresi açıldı, lamba ışığı pencere dibine yansdı, okulun içinde Taşaldar oraya buraya dolaşıyor, kağıtları karıştırıyordu. Okulun öteki tarafındaki pravlenin pencereleri kapatılmış, hapishanenin köşesinin karanlığına kaybolmuş, agzında sigarasını tütüren polis çoban gibi oraya buraya volta atıyordu.

Kanamat, çocukluğundan beri tanıdık toz ile hayvan dışkıları karışmış sokağa gelince yırtılmış kirli gömleğinin karnı açılmış çocukluk arkadaşlarıyla saklambaç oynadığı çitleri hatırladı. **Alağa tansık bolub kesin ışıb, çirikleden kırt aşığan unnu ağıza, şınaqlab kıolları bla tutub köre, cüregi taşır bolub, başın huna taşha saldı.**

-Başın mı döndü, niye dayandın diye sordu Kasım sırtını kucaklayarak.

-Hayır, küçüklüğümde oynadığım yerleri hatırladım da oynarken geç kaldığım zaman zavallı annem aramaya gelir, işte bu köşede bulurdu, gitmeyeceğim diye diretirsem ite-kaka elimden tutar evi götürürdü. Hatırlamakla bitmez bunlar, ne kadar zaman geçti ondan beri, şimdi de doğduğum yerden uzak dolaşıyorum.

Dönmez yolcunun sevdiği insandan ayrılması gibi atlayı eski evinin çitini kucakladı, çirikden bir kesek çirik unnu alıp fistanın yırtığına bağladı.

Kasım, Kanamat'ın haline şaşırıldı, arkadaşını düşüncelerden oyalamak için bir şeyler konuşmaya çalıştı:

-Kanamat, gübreleri niye topladın? diye sordu.

-Ne bileyim, tekrar dönüp köyümü göreceğim miyim, görmeyecek miyim, özledikçe bakarsam kendime gelirim dedi, kemerinden boşalmış eteklerini tekrar kıvrıdı, duvara sokularak polisin yürümesine bakıyorlardı. Kasım'ın eteğinden çekip kulağına fısıldadı:

-Bak görüyor musun, polisin nasıl dolaştığını, avlunun kapısına kadar gidip buraya dönünce de tahta duvara sokularak gelip hapishanenin penceresinin dibine

ulaşıyor, sonra oyalanarak tekrar geriye dönüyor. Şimdi o, sırtını bize çevirip öteki tarafa gittiği zaman duvar ile okulun avlusuna atlamalı, sessizce ağaç duvara binip polise çaktırmadan evin kuytu yerinde yüzü koyun yatmalıyız.

-Üç tutukluyu beklemeye tek polisi koymaları beni şüphelendiriyor, ya da diğer polisleri biz göremiyoruz, ya da hile yapıyorlar bize. Nasıl olsa da birbirimize yardım etmeli, etrafı yoklamalıyız dedi, duvara tırmanırken:

-Tahta duvara çıkan ne yapacak? diye sordu Kasım eteğinden çekerek.

-Polis yanına yaklaşınca üzerine atılıp sessizce bayılmak gerek, sonra işler belli olur. Sen burada göz kulak ol, ben tahta duvara kapanayım.

-Ne demek oluyor, sen burada kal, ben gideyim, doğru senin kadar güçlü olmasam da avluda dolaşanı gebertirim, görüyor musun şu demiri dedi, tozluğundan kalın demiri çıkarıp Kanamat'a uzattı. Kanamat demirin sağlam olup olmadığını deneyince arkadaşına verdi:

-Büyüklerden olsaydı kullanırdık, yoksa burada dikilmenin ne zararı var? Git dikil deyince çite kısa bağlanmış at gibi dikilip duruyor. Lazım olursa deri çiviye aldığın yere koy, dedi, duvarın kenarına doğru sıkıla sıkıla gidiyordu.

-Beni göndermezsen razı olmam, sen burada kal diyen Kasım da duvara tırmanmaya başladı.

Kanamat, çocuğunu duvardan almış gibi yavaşça alıp yere bıraktı:

-Adamın dediğini yap, burada kal, bu gece ikimize de iş bulunur dedi de zıplayıp duvara atladı, kara yılan gibi sürünerek duvarın öteki tarafına geçti.

Kasım razı olmadı, canı sıkıldı, fakat etrafına bakılarak Kanamat'ın gösterdiği yere siper ederek oturdu, avluyu gözetliyordu. Polis hapisanenin önünde oyalanarak öteki tarafa dönünce bulanık görünen bir karaltı tahta duvarın üzerine çıktı.

* * *

Biyöger sürünerek gelip Semyon'un yanına sokuldu, aşırı sinirlenince Rusça bildiği kelimelerle Karaçayca karıştırarak:

-Hayvanlar, ahırda toplanmış gibi burada da toplanmışlar. Kelepçeni iple sarıp hadi defol diye Semyon'un ayaklarını vurulmuş kelepçeyi şingirdatarak eliyle tuttu.

Semyon, resmi Prustob'un eline geçip tanıdığından beri kuşkulanarak buradan kaçamayacağını anladı, nasıl kaçacağını bilemiyor, aklı hep buradan kurtulmakta idi. Biynöger'in söylediklerin anlayınca kelepçelerini şingirdatarak ayağa kalktı, pencerenin demirlerine sarılıp avluya baktı. Biynöger, Semyon, kelepçelerden kurtulmaktan umudunu kestiler, karanlıkta yoklayarak gelip Temurka'yı dürttü:

-Gecenin ağırlığı gitmiş, burada durmaktan hayır yok, bugün buradan çıkamazsak başka yere gönderirler zaten sorgulama da bitti. Köyün içinde bizi bu duruma düşüren adamlar ellerine güç toplansalar delik deşik ederler dedi.

-Kapı önünde polis beklerken koskoca kelepçeyle nasıl kaçmayı düşünüyorsun? Hatta kapıda bir olmasa bile kilitli evden nasıl çıkacaksın? Diye sordu Temurka, inleyerek kafasını kaldırıp oturunca.

-Buradan çıkmak o kadar zor değildir. Fırının çöktüğü yerden başka bir kerpiç çekersek birbirimizi götürüp evin çatısına çıkarabiliriz. Çıkınca da polisi bayıltıp ahahtarları almak çok zor mu sanki? Burada bizi zorlayan Semyon'un kelepçeleridir, yürürken sessiz olmalı, bir şeyler yapmalıyız. İkimizin çarıklarımızdaki samanlardan ip yaparak sararsak bir ses çıkarmaz.

Temurka bir şey diyene kadar hemen çarığındaki samanları bir de Temurka'nın çarığındaki samanı bir yere topladı, bir kenarını ona tutturarak çabuk bi ip örüverdi, ip hazır olunca Semyon'un aayağındaki kelepçeyi sardılar, ucunu sağlamlaştırdılar. Semyon yürüyünce kelepçenin hiç ses çıkarmamasına sevinen Biynöger hemen çökmüş fırının kerpiçlerini alıp Semyon'a uzatıyordu, birazdan bir grup yıldız koğuşa baktı.

Polis hapishanenin yanından diğer tarafına geçmesini beklediler, Temurka ile Semyon'un omuzlarına iki ayağına koyan Biynöger kafasını bacaya soktu, sonra kafasını sallandı, ama dayanamayacağını anlayınca geri çekildi. Ne yapacağını bilemeden yeni yakalanıp kelepçeye vurulmuş ayı gibi etrafını koklayarak dolaşan Biynöger koğuşun içinde dört dönüp duruyordu. Gidip pencereye baktı, sırtındaki gömleğine kadar belinden yukarı elbiselerini çıkarıp yere attı, ağzından söz

çıkılmayınca iki arkadaşını fırın yanına çekti. Kayaya çıkmış keçi gibi zıplayarak omuzlarına çıktı, deminki gibi bacaya kafasını soktu. İki kere sallanıp çıkamayınca üçüncü kere olan gücüyle yukarı tepinince iki arkadaşını da gıdıklayarak ağır bir inlemeden sonra Biynöger bacadan çıktı.

* * *

Kasım'ın gözlerini avlu ile hapisaneden ayırmıyordu, birazdan bacadan bir karaltı çıktı, eğilerek yere inmeye çalışıyordu. Gözlerim çok bakınca bulanık mı görüyor diye gözlerini acı acı ovup baktığında hapishanenin çatısındaki azıcık tenke sesi çıkatarak evin arkasına düştü. Şüphesiz bu işin içinde bir iş var, diye düşündü, adamın indiği yere kedi gibi gizlice vardı, çatıdan inen karaltı kuytuda sıkışmış dururken arkasından gelip boğazına sarıldı, bayılmak istedi. Fakat çıplak, nemli şeye dokununca elleri capak balığını tutmuş gibi kaydı, ikisi de birbirine dönerek boğuşular.

İkisi de horlayarak boğuşurken Biynöger, Kasım'ın demir kıskaç gibi ellerinden sıvışıp onu yere yıktı. Birbirine saldıran iki aslan gibi saldırıyor, birbirinin boğazına sarılıp yerde sürünürken Kasım, bir elini kurtarıp bir eliyle boğazını korurayak belinden bıçağını çıkardı. Biynöger'i sırtüstü döndürünce şingirdayarak hapishanenin kapısı açıldı. Biynöger, Kasım'ın üstünden ayrılıp kapıya doğru koştu, eşikte yumuşak bir şeye dokunarak içeriye girdi. Kanamat, eşik üzerinde serilen polisin heybesinden kibrit bulmaya çalışıyor, sonra içeriye girip kibrit yakarak baktığında Temurka köşede dikilip duruyordu. Karşısında yanaklarında kurumuş kan lekeleri kalmış Rus adam gözleri ışıldayarak saçının yarısı alınına sarkıp kana bulaşmış, elinde kerpiç ile vurmaya hazır duruyordu. Sağında belinden yukarı tarafı çıplak, göğsü, karnı siyah damgalarla dolmuş, yumruklarını sıkarak ayakta dikiliyordu, onun yanında elbiseleri param parça olmuş ağzını kanı sakallarına bulaşmış göğsüne kadar akmış, elinde de bıçağı parlayak önüne eğilerek duruyordu.

-Nereden çıktın Kanamat diye kibriti söndürerek bağına bastı Biynöger.

İkinci kere kibrit yakılınca Kasım, Biynögere eğilip dikkatle bakınca:

-Allahım, arkadaşım ikimiz hapishanenin arkasında deminden beri boğuşuyor muyduk? dedi, bıçağını kınına sokup çabucak giyinmekte olan Biynöger'i utandırarak boynuna sarıldı.

-Bundan sonra "hır-gür" olmaması için hapisinin içindekiler hepsi bizim adamlar, bu Rus adam da tanıdığım biri değil, başına bir iş gelince bizimkilerle birlikte birlikte kalınca bizden sayılır diye düşünüyorum dedi Kanamat, Biynöger ile Kasım'ın arasında yanlış anlama olduğunu fark etti, kapıyı kapattı.

Kibriti yakıp Temurka ile göz göze gelince utandı, başını eğerek Kasım'a döndü:

Eşik üzerinde yatanı içeriye alın! dedi.

Polis'in ağzına bez tikip gözlerini bağlayınca yere yatırdılar, Kanamat eline geçen tüfekte polisin yanına gelip sertçe söyledi:

-Sana bir şey sorulunca susmalısın, iki bana rastlarsan duymadım deme. Sana gece bir zarar gelmesin, kapıları kapatıyorum, sabaha kadar kalkmadan uyu dedi, kapıyı kilitledi, Semyon'a acıyarak Pravlen avlusundan çıktılar büyük yoldan geçip su kanalı tarafa yöneldiler.

Temurka'nın evinin karşısından geçerken Kanamat arkasına duraksadı, etrafında dolanan arkadaşlarına dönüp: götürmemizde fayda yoktur, uygun görürseniz Kasım ile kalsın. Bir yolunu bulularsa Pravlen köpeklerine yakalanmaz, kalanlar da benimle gelsin. Uygun bir zamanda çaresine bakarız, yoksa buralarda bulunmak tehlikelidir. Kasım ile ihtiyarı sağlam bir yere yerleştirmeden hayvan sürülerinin olduğu yere gitmeliyiz diye kafasını önüne eğdi.

Temurka, hasta ayağına basarak öne çıktı, sesi titreyerek söyledi:

-Bu taşlı ovanın darlığından da beter benim için dar olmuştu. Yaşlı başımla niye feryat edeyim, bu köpeklerin elinden kurtulup ölmek daha iyidir. Fakat siz daha gençsiniz, yolunuz açık olsun, ölmezsek iyi günlerde buluşalım! Kendinize dikkat edin, bu Rus arkadaşına bana baktığınız gibi bakın, dini, dili başka olsa da ölsem de iyiliğini unutmam. Siz cahilsiniz, dünyayı tanımıyorsunuz, o ise güngörmüş, dürüst bir insandır. Onun dediklerini yapın. Onun peşinden giderseniz pişman olmazsınız. Hadi eyvallah, yolunuz açık olsun deyince elleri titredi, ağlayarak Semyon'u kucakladı, sonra Biynöger'i, en sonunda Kanamat'a sarıldı, gözyaşları boğazında düğümlendi:

-O zavallı kızcağıza koru dedi, boynunu bükerek bir yanına döndü.

Biynöger, Kasım'ı kucaklayarak kulağına fısıldadı:

-Az kalsın karnımı yaracaktın kerata. Kanamat kibrit yakınca da senin olduğunu tanıyamadım. Sağlığımı, iyi olduğumu evdekilere söyle. Anam zavallı gözyaşı döker, korkma diye teselli et dedi, birbirini öperek ayrıldılar.

Kanamat iki arkadaşından ayrıldı, Biynöger, Semyon üçü kanalın kenarı ile yokuşa çıktıklarında mahallelerde tavukları ötmeye başlamıştı. Yıldızlar birer birer sönerek doğudan şafak burnu görünmek üzereydi.

Büyük yoldan araba gıcirtısı, eşeği azarlama sesleri geliyordu. Kenar mahalleden yanmış ekmek kokusunu sabah rüzgârı kaçakların nurnuna götürüyor, onlar da aç olduklarını belli edercesine ağzının suyunu yutuyorlar. Semyon ayaklarına vurulmuş kelepçenin arasından çarık bağı geçirilip sürüklenmez gibi eline almış, kelepçe salınmış at gibi zıplaya zıplaya gidiyordu. Ama kelepçe ayaklarını acıtınca yürüyemeden durdu, iki arkadaşı koluna girip yorulana kadar bir süre götürdüler.

Yola çıkınca birileri şüphelenmesin diye koluna girmiş iki arkadaşı yorulunca ona ayak uydurmaya çalışıyorlardı. Fakat yine de kelepçe acıktıkça acıtıyor, Semyon ne yapsa da sık sık duraklamdan gidemiyordu. Kanamat hemen gömlek eteğini yırttı, Semyon'un yanına oturup kanamış ayak bileğini sıkıca sardı. Sonra ayaklarının acıması bir süre dindi, arkadaşlarının yardımıyla dağ başına kan ter içinde Kanamat'ın oturduğu mağaraya çıktılar. Orada kayadan kopmuş kara yassı taşa oturdular. Kanamat kayaya sıkışarak üç kere ıslık çalınca hemen kayanın ağzından dişi ceylan gibi Badimat bakakaldı. Dipte ki kocasını görünce kaya deliğine kayboldu sonra **bıkını** getirip aşağıya sarkıttı. Semyon kelepçeleri yüzünden yukarı tırmanamayacağını görünce Kanamat Semyon'u şaşırtarak kendisi tırmanıverdi önce, sonra seymon'u da çıkardı. En sonunda Biynöger de çıkınca bıknı alıp kaya deliğine koydu, arkadaşlarını çağırıp mağaraya girdiler. Girer girmez taş kömür kazılmış delik gibi karanlık oluverdi, kaçakların gözleri karanlığa alışınca mağara ışığında Badimat eşyaların yanında dikiliyor, Kanamat'a dikkatle bakıyordu, İbrahim ise kıvılcımları tam sönmemiş ocağa ayağını uzatarak uyuyordu.

Badimat, benzi atarak yeni gelmiş misafirlerden Biynöger'in elini tuttu, Semyon'un **gabırayı bla kartuzu bolğanına** göz ucuyla bakarak mağaradan çıktı. Badimat'ın babasını merat ettiğini gören Kanamat dışarıya çıkınca karısı kaya kenarında ağlıyordu. Ayak sesinden irkilerek Kanamat'ı görünce boncuk gibi gözyaşlarını akıtarak:

-Beni seni oraya gavurları taşı diye göndermemiştim, hapse atılan babamı kurtarmaya göndermiştim diye daha çok ağlamaya başladı. Kayanın kenarına yakın oturduğunu beğenmeyen Kanamat biraz uzağa çekerek söyledi:

-Babanı kurtardım, bir karara varana kadar Kasım ile birlikte kalacak. Bunlar da onun arkadaşlarıdır, zırlamayı kes de misafirlere bak.

-Yaralı geyiğin gözleri gibi hüznün çöken, ıslanmış büyük kara gözleri ışıldayarak:

-Gerçekten mi diye sordu Badimat.

-Benim ne zaman yalan söylediğimi gördün?

-Öyleyse buraya getirseydin ha?

-Ananı bırakıp gelmek istemedi.

-İnanmıyorum sana!

-Şu doğan güneşle yemin ediyorum, öyledir!

Yemin edince iyice inandı, yazın çıkan güneş gibi gülümseyerek:

-Öyleyse bana söylediğin saçma şeyleri affediyorum dedi, Kanamat'a kılıç gibi kıyılmış ipince kara kaşlarını kaldırıp gözleri gülerek baktı.

Badimat'ın affettiğini görünce kendine çekip kucakladı, yüzüne bakarak:

-O Rus çocuğun elini niye sıkmadın?

Kanamat'ın güçlü ellerinden kurtulunca sinirlendiğini belli ederek yan bakışlarla baktı:

-Yılan naneyi sevmez, ama o da yılanın deliğinde biter derler, ben de onun gibi gavurları seviyorum, sen de bula bula onu bulmuşsun, zaten babam yakalanalı onların kanını içsem de kanamayacağım.

-Sevsen de sevmesen de misafirlere misafir gibi bakmalı, dağlılarda misafiri içeriye almama geleneği yoktur, bunu benden daha iyi biliyorsun.

-Ben onu zorlamıyorum, misafir ise **comaqlıq bola oltursun** onun haram elini tutacak değilim ya!

Bu kadar düşmanlığın Badimat'ın kalbinde Apanas olayından sonra yer aldığını anlayan Kanamat içinde sakladığı düşüncelerini ortaya attı:

-Baban bizden ayrılırken senin sevmediğin Rus'u bağrına basıp bunu benim gibi görün diye emanet etmişti. Senin babanla hapiste birlikte kaldı, onun için kafası kırılıp perişan duruma düşen adama gavur, müslüman olsa da iyi davranmak gerektir.

Badimat kafasını önüne eğerek biraz yumuşayarak sordu:

-Onlardan sevdiğin biri yoktu, nasıl böyle hale geldin sen de?

-Şimdi ben onlar için ter dökmedim, ama ihtiyarın gözyaşları içinde söylediklerini yerine getirmemeye hakkım yok. Onlar da hepsi aynı değildir, ayırabilmek gerek iyi kötüsünü. İyi insana iyi davranmak gerek.

Badimat biraz sakinleşti, içinin rahatladığını belli ederek:

-Siz acıkmışsınızdır dedi de etekleri dalgalanarak mağaraya koştu.

-Babanın isteğini unutma diye arkasından bağırdı, baltanı beline sokarak iple aşağıya indi, odun almaya gitti.

Güneş dağın gölgesinden sıyrılnca yükseklerdeki kırağları eritip dumanlatıyordu. Kaya kertenkeleleri güneş kızdırınca yerlerinden çıkıp oraya buraya koşarak börtü böcek aramaya koyuldular. Ovaya giden nehirin sesi rüzgâr sesine karışınca ekin savurma sesini andırıyordu. Leş kargaları mağaranın tepesinde dolaşarak bir şey arıyorlardı.

-Kanamat ağır yükü kaldırarak mağaraya ulaşınca İbrahim demir kelepçeyi elinde tutarak ufak dişlerini göstererek sırtıyordu.

-Nereden buldun bu kötü şeyi diye sordu Kanamat.

-Niye öyle diyorsun, nereden almıştın?

-O uyurken üzerini eski donla örttüm de kopardım aldım.

-Semyon kendisi nerede?

-Horluyor şu anda.

Kelepçeye sarılmış eski çarık samanların koptuğunu, mağara önüne atıldığını görünce çocuğu kaldırıp gözlerinden öptü.

-Aferin sana dedi yere bırakırken, zamanı gelince cesur, yiğit bir adam olur diye düşünerek mağaraya girdi. Mağarada ise Semyon'un ayakları kelepçeden çıkartılmış, ocak yanında **köndelen tüşüb**, üzerine don örtülerek uyuyordu, onun yanında Biynöger de oturarak uyuyordu. Badimat da ekmek yapmış, ağaç tasta ellerini yıkıyordu.

Ateşi güçlendirince Kanamat Biynöger'i onun arkasından da Semyon'u uyandırdı. Semyon kelepçesine bakmadan ayağa kalktı, arkadaşlarına sırayla bakarken sağında gülümseyerek duran İbrahim'i görünce sevinçten çığlık attı:

-Oo! Sen de burada mıydın, gel yanına gel! diye yanına aldı, kucağına bastı.

Kelepçenin nasıl çıkartıldığını kimse söylemeyince Kanamat:

-Ayaklarıyla birlikte gelen kelepçeler nereye kayboldu? diye sordu.

-Ben görmedim diye iyice anlatmak için kafasını salladı.

Kelepçe incitmiş ayak bileklerine bakıp sonra da arkadaşlarına tek tek şaşkınlık içinde bakarken İbrahim kelepçeyi zıngırdatarak getirdi.

Biynöger başkalarından daha geç şaşırды, kızarmış gözlerini ovarak:

-Tövbe tövbe, kim aldı bunu diye sordu.

İbrahim **қаңища**, ayağa kalkıp:

-Ben almıştım! diye parmağı ile göğsüne vurdu.

Şu ana kadar kelepçeyi kimin aldığını bilemeden Kanamat aldı mı acaba diye düşünen Semyon fırlaya kalkıp İbrahim'i sıkıca kucağına sardı, kafasını öptü.

Kelepçeyi oraya buraya çevirip kesilmiş yerlerine bakınca şaşkınlıktan kafasını salladı, heybesinden yemiz kâğıtlar ile kitapçığı çıkarıp Rusça bir şeyler yazdı. Onu dağ diline çevirince şöyle olur: “ Bu kelepçeyi kesip çıkaran 14 yaşındaki dağlı çocuğudur, ismi İbrahim'dir. Pravlen'de bu zincire “Şaman kelepçe”

deniliyor, ama anlamını bilmiyorum. Kelepçeyi kaldırarak hapisten kaçanlardan biri Semyon Danil'in oğlu Astaşenko”.

Bu kâğıtçığı kelepçenin bir yerine sıkıştırınca mağaranın içindeki kaya deliğine koydu.

“Şamanların kelepçesi” nedir diye genç kuşaklar görmek isterse ya da yazılanlara inanmayan adam mağaraya gelip sağ tarafındaki kaya deliğini tutarsa çarlık dönemde, cahil dünyada dağlı fakirlerin iğnenin gözünden çıkardığı kelepçeyi bulur eğer daha önce de birileri bulup balta sapı yapmaya götürmemişse.

Mağarada bulunan şeylere karınlarını doyuran kaçakların yaralarını yıkayıp sarmanın kaygısında olduğunu fark eden Badimat kumaş heybesinden yeni sabunu ve **ganıva** dikilmiş eki yeni başörtüsünü çıkarıp Biynöger'e uzattı.

Semyon'un sık sık kafasına elini uzattığını gören Kanamat ateşte ısınmakta olan ibriği alıp parmağına döktü. Başını yıkaması için Semyon'u dışarıya çıkardı, ılık su ile kanları kurumuş kafasını yıkattırdı, **çalkı burundan** yapılmış silgi ile yarasının etrafını temizledi. İbrahim'in bulup getirdiği **cav hınsı** yaprağını yaraya koyup havlu ile sardı. Ondan sonra şaka yaparak Biynöger' baktı:

-Belinden yukarı tarafını bu gece çok temiz gördüm, hadi soyun da yıkan dedi.

Biynöger soyunmak istemedi, arkaya çekti, ama Semyon üsteleyince mağaranın önüne çıkıp kıvrana kıvrana soyununca belinden yukarı tarafı kara kazan gibi simsiyah olmuş, bazı yerlerinde kan izleri kurumuş, eki bileği sıyrılmış, gömleğini çıkarınca gömlek yapışmış yaraları açılıp kanamaya başladı. Onu gören arkadaşları şaşırarak:

-Böyle nasıl kopardın bileklerini, bu kazan isi de nereden bulaştı diye sordular.

Lafi uzatmak istemedi:

-Hapishanenin bacasından çıkarken sıyrılmış olabilir dedi, sırtına su döktürmek için eğildi. Kanamat su dökerken Semyon da yenlerini kıvrıp sabun ile Biynöger'in sırtını yıkadı, kazan isi gidince büyük kılıcın dokunduğu yerleri mor damgalar gibi göründü. Bunu gören Semyon yumruğunu sıkıp dişlerini gıcırarak:

-Leş kargaları! diye öfkeleni.

-Sırtındaki kara tümörler nasıl oluştu? diye sordu damgaların nasıl konuştuğunu bilemeyince.

Birmurza'nın "hediyesi".

Kanamat suratı asıldı, su dökmesini durdurup yüzünü Mingi Tav'a çevirdi, dudaklarını kıpırdatarak:

-Senin yüksekliğin ile tepene konan sisler ile üzerini kuşatmış bengü buzullar ile kuş geçmez çatlağın ile öksüzlerin gözyaşı, ihtiyarların sakalları ile yemin ediyorum, bunların bedeline ödemedem! dedi, yanında dikilen İbrahim'e verip ağır ağır yürüyerek mağaraya girdi.

YEDİNCİ KISIM

Yüksek duvarın üstünde mavi pencereleri büyük yola bakan mavi çatılı evin önünde meral kafaları dizilmiş koridorda Biymurza, uykudan, içkiden şişmiş gözlerini ovuyor, ara sıra ağzını açıp **hırs** dişlerini göstererek ve fistanını ilikleyerek esneyip duruyor. **Başına çığarga bazmay**, taş basmış gibi bir grup kadın koltuklarına **ganıva** dikilmiş havlulara sarılanlar sıkılarak duruyor. Kadınlar ağlamamak için kendilerini zor tutuyorlar, gözlerini koridora dikiyordu. Ama onların beklediği adam görünmüyor, herkes kendi acılarını bohçaya sarıp göğsüne sakladı. "Kendisi" Pravlen'e verip gidene kadar evinde konuşsak yumuşar diye kadınlar güneş doğduğundan beri merdivenin dibini bekliyorlar. Sıkıntılarını birbirine anlatınca bazıları da kalbine dokunan şeye içini çekiyor.

Sabah erkenden kalkmış, küçük çocukları olan analar, memelerine süt dolmuş **türsünleri türleñinçi**, sabiylerine üzülüyor, **amalsızdan alların cer bavğa aylandırıp, emçeklerin cerge savadıla**.

Yüzleri örümcek ağı gibi buruşmuş yaşlı kadınlar bekleye bekleye bıktılar, yere çöküp kafalarını dizlerine koymuş uyukluyorlardı. Ara sıra Biymurza'nın evinden gelen kızmış yağ kokusu kurumuş dudaklarını yalatıp ağız suyunu yutturuyordu.

Biymurza acele etmeden **cağa tüymelerine kadalğanlay** salona girip fistanını giydirmek için hazır tutan Murtaz'a bakmadan çok yorulmuş adam gibi sırtı sarı sandalyeye gıcırdatarak oturunca bağırdı:

-Cavbedek kızı! Gel buraya, şu düğme gibileri def et buradan, deminden beri gönderemedim onları, gitmek istemiyorlar.

Cavbedek kızı şişman kalçaları geyik yünü kaplanmış yastık gibi iki yanına çıkmış, yürüdükçe avurtları titreyerek gelip Biymurza'nın **dağasına cabışdı**.

Murtaz'a hazırlamak için Biymurza hangi kılıcını takacağını bilemedi, duvarda kadife halıya dizilmiş silahlara koyun ağılına bakıyormuş gibi ağzını açarak baktı.

Biymurza giyinince büyük aynanın karşısında bir-iki kere dolaştı, yemekle dodurulmuş masaya oturdu, önüne kuzu kafasının yarısını çekince beti benzi atmış polislerden biri nefen nefese içeriye atıldı. Yere serilmiş halının üzerinden geçmekten çekinerek yumuşak yere kazık çakmış gibi dikilerek söyledi:

-Tutuklular kaçıp gitmişler... Hapishanenin kilidi olduğu için bu saate kadar kimse bakıp yoklamamıştı, gece bekleyen polisi değiştirmek için gittiğimde hapisin önünde kimse kimse yoktu, nereye gitti hayırsız diye pencereden baktığımda tutuklular yokmuş, polis de içeride yuvarlanıp duruyormuş. Ne oldu buna diye çağırdım, oraya buraya yuvarlanmaktan başka bir şey söylemedi...

Biymurza yanak etine bıçağı batırıp tam ağzına götürüyordu, bu haberi işitince yüzü kireç kesildi. Bıçak elinden kendiliğinden fırladı, tıngırdarak demir tabağa düştü, vücudu uyuşmuş adam gibi kıpırdayamadı, boğazı sarılmış boğa gibi gözleri az kalsın göz çukurundan çıkacaktı, nefesi kesile azarladı:

Prustopa hangi yüzle bakarım, kesmeden yüzdünüz beni lan! diye fırlayarak kalktı, Murtaz ile birlikte titreyerek kapıda dikilen polise yiyecekmiş gibi baktıktan sonra dişlerini sıkarak polise bir yumruk attı, büyük kılıcı kapıya dokunarak gürültü kopardı, koşa koşa koridora çıktı, boğazını temizleyip olan sesiyle bağırdı:

-Atımı buraya getirin!

Murtaz, Biymurza'nın peşinden koşunca polis ağzından gelen kanı yeni ile silerek masadaki boz şişeyi içmeden gidemedi, etrafına bakıp kimseyi göremeyince boz suyla yontulmuş bardağı doldurup boğazına döktü, Biymurza'nın hazırladığı yanak

etini de kaptı. Ağarmaya başlamış bıyıklarını sıvazlayarak Biymurza'ya doğru arka kapıdan çıktı, ağzı yansa da votkanın etkisi kafasını dumanlattı, tokmak sopasını sürükleyerek gitti.

Biymurza'nın öfkeden yüzü mosmor oldu, merdivenden inince beklemekte olan kadınlar birbirine söz vermeden etrafında dolanmak istediler. Ama büyük kılıcının kenarı ile dürttü, ayaklarına eski başörtüsünü alıp ayağını öpmek için uzanan yaşlı kadına vurdu, ayağı ile duvar yanına itti, **cügen uruş ete turğan** yağız atına bindi, silahlarını şingirdatark dörtnala Pravlen'e giden sokağa saptı. Çitin yanına düşen yaşlı kadının koltuğuna sıkışmış **oyuvlu** mısır ekmeği yuvarlanarak ağılın önüne durar durmaz avlu bekleyen köpeklere yem oldu. Önlüğüne tutunarak ayağa kalkmaya, elleri titreyerek duvara dayanmaya çalıştı. Buruşuk yüzünü gözyaşları yıkadı, ayağındaki eski ayakkabıları düşse kalka yaşlı kadın giriş kapıdan çıkıp kafası titreyerek gitti.

Diğer kadınlar avluda dikilince tevekkül ederek merdivenden çıktılar, herkes Cavbedek kızına kensi sıkıntılarını anlatarak koltuklarını başalttılar. İsteklerini Biymurza kabul eder mi diye uzaktan gelen bir adamı görseler ağızlarını örtüleriyle kapatarak mahallelere dağıldılar.

Polis ile Murtaz Biymurza'dan geri kalmadan Pravlen avlusuna girdiklerinde hapishanenin önünde bir sürü insan dolanıyordu. Polisler onları geri çeviriyor, kâtip kalemini kulağına, defterini de koltuğuna sıkıştırmış binanın arkasındaki kan lekelerini otlamaya çalışıyordu.

Biymurza yaşına başına bakmadan genç adam gibi üzengisini zıngırdatarak attan zıplaya iniverdi, oyanı atı tutmaya koşan polislerden birine tutturdu. Şıkır şıkır ederek gidip burnunu pencereye soktu, sonra arı sokmuş gibi duraksadı. Arkasında gölge gibi dikilen Murtaz'a kaşlarını çatarak bağırdı:

-Edeceğini ettikten sonra öküz gibi dikilip durma burada, derhal kapıyı açtır! diye ellerini kalça kemiklerine diredi. Serçe parmağında gümüş saplı kırbacını sallayarak uzaktan gelen Kıyamıt'ı görünce önünü karşıladı, konuşmalarını kimse duymasın için yolun bir kenarına çekti.

-Kapımız kurumuş.

-Kıyamıt'ın bıyıkları dik durdu, kızarmış gözleri de gerildi.

-Yahu ne felaket geldi başımıza?

Ol amanlıqçı tışında aylanıb, bize hayat yok.

-Ne oldu be söylesene?

Herkes kalkıp taş ağaç demeden kazmalı, nerede olsa da yuvasını bulmalıyız.

-Haklısında ama çatlatma beni, ulan ne oldu diyorum sana?!

-Ne olduğunu sorma, Prustop gelirse kapım yıkılacak, acaba nerede şimdi, kalkmış mıdır?

Menden kiyine kalğandı. Ne olduysa da söyle yav?!

-Tutuklular kaçmış...

-Nee?! “Ben sana “oyanını sıkı tut, düşüreceksin” diye kaç kere söyledim? Anladın mı şimdi benim dediklerimi?

-Kırbacın burnu ile ufak taşları oraya buraya iterek başını eğen Biymurza kendini temize çıkarmaya çalıştı:

-Ben elimden geldiğini yaptım, hırpanilere **koz kabuğuna cıyğan** kelepçe vurdum, hapse attırıp karşısına polis de diktim. Ondan sonra kim ne yapabiliirdi?

-Hepsini yaptıysan bu nasıl Kanamat'tır, tutukluları kurtarmış, kapıyı bekleyen polisin ağzına bez tıkmış da koğuşa atmış, sonra kilitleyip gitmiş.

-Onun boynu devrilmeden bize huzur yok. Şimdi burada bulunmakta da fayda yoktur. Geç olmadan peşinden kovalayıp yakalam gerek.

-Şu anda hapsi açıyorlar. İçeride yuvarlanan polis sağ ise ondan öğreniriz olayı, **adam tabılğannı tört canına cayarıqma**.

-Öyle yap öyle, **Catıan ögüznü başına turğan buzov kir eter degenley** bizi sevmediklerimize rezil etme dedi Kıyamıt, başlığını alnına indirerek uzaklaştı.

Biymurza ezilip büzülerek Kıyamıt'ın yolunu kesti, sinsize söyledi:

-Sen yardım etmezsen olmaz Kıyamıt!

Öyle demesini beğenmeyen Kıyamıt başlığını daha da indirdiuymamış gibi yaptı.

-Prustob'a bir şey demezen durumu öğrenirse mahveder beni.

“Gül tüşer cerge, ölü göbelekkeça, kesini atıan bolmasa, men bir sa esiñe kelmeyme, tarbuvunıa tıgılsañ, boynuıu bıçağğa uzatasa da toıtaysa” diye düşünen Kıyamıt bıyık altından gülümseyerek sordu:

-Siz dediniz diye rahatımı kaçııp ne yapacağım, ne diyeceğim ona?

“Köyün saygını Kıyamıt’a benim öğreteceğim yok, senin bilmediğin şeyi öğreten kimse hayatta yok. Ama “şöyle böyle, Biymurza elinden geleni yaptı, Kanamat adlı serseri gelmiş hepsini kaçırmış, şu anda başçavuş **adamını ayak üsüne salıb, çabıb aylanadı”** dersin sana inanır.

“Madalyanın kenarı görününce beni değil anneni, babanı unutmuş burnun kalkmıştı, şimdi de işine gelince tilki gibi dolanıyorsun” diye düşündü, burnu ile konuşarak:

-Peki bakarız dedi, kafasını kaldırarak ayrıldı.

Kıyamıt’ın cevabını beğenmedi, “kara domuz gereksiz yere burnunu sokmaz” diye düşündü, Kanamat’ın işleri karıştırdığına küplere bindi. Açılmış hapishaneye gidip baktığında polis çökmüş, Murtaz da ağzındaki bezi almaya çalışıyordu. Biymurza çizmesinin burnu ile iterek:

-Kim yaptı böyle sana? diye sordu.

Polis kalkmak için bir iki kere gayret etti, duvara dayanarak kalkmaya çalıştı, kudurmuş inek gibi titredi, dört bir yanına baktı, cılız bir sesle:

-Bilmiyorum dedi.

Sesine cesaret vermek için Biymurza yumuşakça sordu:

-Nasıl bilmiyorsun, kimin geldiğini, tutukluların nasıl kaçtığını görmedin mi?

Gözyaşına tıkanmış, ağlamak üzere olan polis hem bağırarak hem ağlayarak söyledi:

-Nereden bileyim, bana fart ettirmeden birisi üzerime saldırdı, tüfeğimi alıp gözlerimi bağladı, işte şu bezi de ağzıma tıktılar, atıp gittiler dedi, uzanıp yerde yatan salya bulaşmış fistan parçasını alıp Biymurza’ya gösterdi.

-Tamam görmemişsin, peki seslerinden, sözlerinden kim olduğunu seçebildin mi?

Cevap verecek yere kızarmış gözlerini sildi, hayır anlamında kafasını salladı.

Biymurza elinde gelene kadar ağzını aralamaya çalıştı, fakat istediğini alamayınca ayağını yere vurarak:

-Yarın kelepçe vurulup **suv barğan canına enişge aylanıb tebeseñ** o zaman söylersin, onun için burada otur! dedi, kapıyı sertçe kapatıp Pravlen'e yöneldi.

Tutukluların kaçması mahalleden mahalleye, sokaktan sokağa, duvardan duvara yayıldı, en kısa zaman içinde herkese malum oldu. Köyde, bu işi Kanamat'ın yaptığı anlaşıldı, köylülerin çoğu ona çeşit çeşit övgüler yağdırmaya başladılar. Bir uzak mahallelerde abartarak dedikodu yapanlar: "Gündüz kimseye görünmeden gelmiş, hapishanenin kapısı bile açmadan pencereden kaçırmış gitmiş" diye herkes duyduklarına bir şey katarak insanı şaşırtacak derecede anlatıyorlardı. Kuru haberle yetinmeyenler kendi gözleri ile görmek için hapishaneye geldiler, kit kitle olarak Pravlen'in avlusunda doluştular. Pravlen'in etrafına yapılan duvarın köşesinde bir grup insanın arasında Aslan heyecanla konuşuyordu.

-Adam dediğin Kanamat gibi olmalı, biz ise kafamızda ki başlıkla gezip tozuyoruz. Kıyamıt'ın evinde sevdiği kıza Apanas kötülük yapmak üzereyken fırlayarak eşekleri savuran kurt gibi hepsini mahvetmişti. İkinci keresinde de o kızcağız yazık yere Kanamat'ı yakalamak için hapse attıklarında gelip kurtarmış, ormana saklanmışlardı. Adam dediğin böyle olmalı! İşte bu gece de tutukluları kurtarmış. Böyle adam için canımı bile veririm. Canım çıksa da şimdi onun nerede olduğunu bir bilseydim keşke dedi, dediklerini sağlamlaştırmış gibi yanındaki arkadaşını toz çıkararak sırtına vurdu.

Dinlemekte olan başka biri de katıldı:

-Biraz gözün pek olmazsa burada bir grup kudurmuş domuzlar kafanı ezip gidecek, onun için başka bir gözü pek genç çıksaydı başımızı korurdu, yoksa boynumuzdan basmış ağırlığı kaldıramıyoruz.

-Kanamat gibi bizim aramızda biri olsaydı, Kanşavbiy'i, bize çektirdikleri için bağırsaklarını yere akıttı diye Aslan'ın gözlerine bakan Harşım, Kanşavbiy'e gidenlere katılmasından utanarak.

Seni ötün avuñamı tüşgendi, kendini Toguzak'a dövdürüp de mahkeme kapısını yırtınca **baş ura** niye Kanşavbiy'e gittiniz? **Tulpar ese da**, o bir adamdır, siz **bir-eki cıyrma da körüne edigiz. Sizni adamğa da körmey amisine sölse**

turğan zamanda salıb kırsağız, ol zamanda bek cuvaş bolur edi, dedi arkadan biri.

Harşım yaralı yerine dokunulunca başını önüne eğip ortalıktan ayrıldı. Gözlerini oynatarak sakalı **ekili** kesilmiş bir yaşlı adam değneğine dayanarak konuşmaya katıldı:

-Kanamat kayın babasını kurtardığı için öyle **büsürev etmeyme**. Rus mu diyorlardı, ne biçim bir insansa onun dediğini yapmış diye duymuştum, öyle abartılı sözlere tövbe tövbe diyorum, çoktan ölmüş anne, babam mezarda dirilse de **aytalmazla degença, meni cüregime alay çağıldında**. Öyle dürüst insanları kurtaran Kanamat çok yaşasın!

-Kaziy, **Orus –orman coşdu, kayda da igi igidi** dedi Aslan, hapishane tafara gözlerini dikerek.

-Öyledir canım öyledir. Bizde bir grup yağkalpliler iyi insanı yere yutturmadan huzur bulamazlar dedi Kaziy, değneğini beline takınca öğle vakti olduğunu fark etti, giriş kapıdan çıkıp iki yanına sallanarak gitti.

Biymurza Pravlen’de oturarak polislere köylüleri toplamak için emirler yağdırırken aceleyle Toguzak geldi, nefes nefese salyasını saçarak:

-Prustop Han çocukla oturuyor, yaralı ayı gibi dövünüp duruyor. Buraya çağır diye beni göndermişti. Çabukcak gel dedi, Biymurza’ya ağız açtırmadan güneş bluta saklanınca kaybolan adam gölgesi gibi Toguzak kayboldu. **Batis** mendili ile kel alnını silerek Murtaz’a döndü:

-Ben gelene kadar köyde **kindigi bla siygen** adam bırakmadan hepsini topla dedi, başını eğerek idama giden adam gibi çıkıp gitti.

Caminin karşısında kızıla boyalı büyük giriş kapısı ile ağaçların içinde çatısı ağararak büyük beyaz **қаналбаş** ev. İki adam birbirinin üstüne binse de ulaşamayacağı sokak tarafında çevrilmiş büyük duvar. Geniş avlunu ortasında Kaşavbiy’in dedelerine kadar isimleri bir yanında Arapça, bir yanında Rusça yazılmış kılıcın, tabancanın, fişeklerin resminden sonra atlarına vurulmuş damga resimleri ile yüksek **at ilkiç**. Ondan başka yerde bir yanına yaslanmış duvardan yapmış tepesi toprak ile kapatılmış at agılı. Yazın serin havada oturmak için bahçe

ağaçlarının arasında yuvarlak şekilde tepesi mayiye boyalı **ķancal** ile kapatılan **salkınlık**.

-Kaşavbiy'in misafir evinin bir penceresi büyük elma ağacına açılmıştı. Misafir evinin önünde koridordan başlayıp tüm odalarda kadife halı döşenmişti. Duvarda asılmış altın su ile yapılan geyik kafalarının boynuzlarında eskiden kalma kılıçlara kadar takılmayan silah yoktu. Kapıdan girince sağ tarafta omuzları apoletlerle parlamış çeşitli elbiseler asılıydı.

Pencere dibine dayanarak, işlemeli başlığının bir yanına yaslanmış, kaşlarını gererek, Prustob'a bakan Kaşavbiy'in küçük karısı Safiyat budakları kırılmış çam ağacı gibi ayakta dikiliyordu.

Misafir evinin ortasında beyaz keten serilmiş masada çeşit çeşit içki şişeleri, biri kalın biri ince, ya da yukarı tarafı kalın, bir kısmı da **ķoşun matallı**, yarısı boşalmış bir başkasının da mühür konulanlarına el değmemişti. Kaşavbiy'in karavaşlarından biri önünde **ganıva** dikilmiş beyaz önlüğü ile sık sık yemek tabaklarını taşıyor. Kaşavbiy, Prustop, Kıyamıt şişeleri boşaltmış, gözleri güneşe bakan baykuşun gözleri gibi olsa da ışık, parıltı yoktu.

Prustop kadehine mavi görünen içkiden koyup yavaş yavaş içti. Dalga geçiyormuş gibi pişmiş koyun kafasının üzerine kırıntılar atılmış. Prustop ona uzanıp çatal ile almak yerine gümüş çatalın tersi ile masaya vurdu, patlamak üzere olan karnını tutunca bir şeyler mırıldadı.

Küçük karısı Prustob'u görünce bir şeyler söyleyerek onunla kadehini tokuşturdu, içmeye çalıştı; ama Prustop biraz kendine gelince yine de deminki **ħaci ķabħa ķadaladı**.

-Bir-iki gübrelik koku çıkararak inek hapisten kaçtı diye üzölmene gerek yok. Bugünden kalmadan ben onları yuvalarından kırbaçla çıkaracağım. **Seni savluğunu tartama!** dedi, Kaşavbiy uzun boynunu masanın bir tarafına kaz gibi uzatarak altın kılıcına baktı. **Çilleni ayağıça** yüksek kadehini Prustob'un kadehine tokuşturup damla kaldırmadan yuttu.

Masa etrafında yağda pişen et hıçınlara göğsünü dokundurarak göz dipleri mavi kahverengiye çalan yüzü solmuş Biymurza korka ürke kapıdan girdi.

Onu gören Prustop ağızındaki hıçın yarısını yutmadan fırlatarak kalktı, Biymurza'yı önüne alıp yumruğunu yüzüne doğru salladı, konuşmaya ağızda engeller engel olsa da burnu ile konuşmaya çalıştı. Hıçın yarısını tamamen mideye indirince salya karışık hıçın parçalarını Biymurza'nın yüzüne saçarak yaşlı köpek gibi havlamaya başladı:

-Senin gibi uzun kulak eşeği neden başçavuş yapmışım? Neredeler... Nerede tutuklular? diye Biymurza tarafa tepindi, yumruklarını burnunun dibine yaklaştırdı. Kıyamet kopacağını anlayan küçük hanım ipek fistanının eteklerini inek dölü gibi sürükleyerek sıcaklamış kısırak gibi kafasının iki yanına sallayarak işlemeli pabuçları ile kadife halı serilmiş yeri sessizce dıkırdatarak evden çıkıp gitti.

-Onun aşırı tersliği olduğunu düşünmüyorum. Serseriler dağda buldukça köyde huzur yoktur. Nasıl olsa da bugün biz onları yakalamadan geriye dönmeye yol yok. Her defa onların isimlerini anarak konuşunca da utanıyorum. Şimdi köylüleri kaldırıp taş ağaç bırakmadan aramak lazım dedi Kaşavbiy Biymurza'yı temizleyerek.

Kaşavbiy'den moral alan Biymurza biraz kendine geldi.

-Kelepeçeden zincire kadar onlara vurmadığım bir şey kalmamıştı. Şimdi elime geçseler canlarını yakardım dedi, hatta gerçekten eline geçirmiş gibi yumruğunu sıkıp dişlerini gıcırdattı.

Oraya buraya volta atan Prustop Biymurza'ya yan bakışlarını fırlattı.

-Sen Başçavuş değil de avlu süpürücüsü olmaya becerikli adam idin. Ne yapayım, paşaya çoktandır aradığımız çarın düşmanını yakaladık diye kağıt göndermişim, şimdi hangi yüzle görüşeceğim onunla diye bağırırdı, kuş yakalamış adam gibi el avucunu açıp bakacağım diye kuşu uçurmuş da boş kalmış avucuna bakıyormuş gibi yumruğunu açıp baktı, elini sallayarak hızla volta atmaya başladı.

-Köyü topladın mı diye sordu, masanın kenarında canı sıkılan Biymurza'ya bakıp.

Gözlerini masa üzerindeki şişelere diken Biymurza irkildi.

-Çoktan toplanmıştı, bekliyorlar diye cevap verdi. Şu ana kadar her şeyi dinleyerek outran Kıyamıt **cavorun kılağını arıvlab**, ışığa tutarak baktı, sonra Prustob'a dönerek konuşmaya katıldı:

-Eskisi gibi değildir, köylüler çok bozuldu. O Semyon adlı boynu devrilesi köye geleli köylülerin kafasını iyice karıştırdı. Onun bir lafını işitmişler de eskiden bir dediğini iki etmeyen adamlar şimdi bir şey deyince cevap vermeye çalışıyorlar. Bizim şansımıza sen yanımızdasın, köylüleri kırbaçtan geçirmezsen bir grup serseriler kafalarını kaldırıp haddini aşmaya başladılar. Altın eteğine canım kurban olsun, prensim bu işe katılmazsan olmaz!

-Kanlarını sıkarak akıtmak gerek dedi Kanşavbiy, ellerini arkasına alıp dişlerini sıktı.

Biymurza da Prustop yanına yaklaşınca dövecek diye korktu, geriye çekilerek kendini tutamadı:

-**Debagat** etmek gerek dedi deri **debagat** ediyormuş gibi ellerini vurarak.

Madalyaları, haçları, büyük kılıçları zangırdarak avluya çıktılar, Prustop önde arkada da Biymurza, dizilerek Pravlen'e yönelince köylüler iğne atsan yere düşmez denecek kadar avluda dolmuştu.

Pravlen'in avlusunda masa yanında oturmuş işi olmadığı için burnunu karıştırmakta olan katibin yanına gelen prustop arkadaşları ile etrafında dolaştı, kendini hindi gibi kabartarak durdu, insanlar toplanınca ağzı leş gibi kokarak köylülere gürledi:

-Kuş yuvanızı yıkacağım sizin... sesi havada kaldı, ağzından bir şey çıkmayınca pat diye yumruğunu masaya vurdu, burnunu karıştırmayı bırakıp kağıda sarılan katibin ödü koptu, öksürerek sesi açılınca eliyle orman tarafı göstererek:

-Orman kurtları gibi yapacağını yaptıktan sonra kaçıyor, dağlarda saklanarak yaşamak istiyorsunuz. Ben sizi hapiste çürüteceğim. Kaçmış serserileri mahvedince her eve birer asker koyduracağım. O zaman akıllanırsınız siz yoksa ... diye sözünün arkasını getirmedi, olan sesiyle bağırdığı için sesi kesildi, orman tarafa yumruk sallayarak **artılğan çügündürça**, kızarmış öksürük krizine tutulmuştu.

Prustob'un arkasında dikilen Efendinin kulağına Kıyamıt fısıldayınca Muhammet-Amin gözlerini süzerek öne çıktı, gene tilki gibi sinsice konuşmaya başladı:

Kuran ayetlerinde yöneticilerin söylediklerini benim dediğim gibi yerine getirin diye yazılmış. Bir-iki adam nereden geldiği belli olmayan bir gavura dinini satmış, gezip tozuyorlar. Her müslümanın borcu, onları bulduğu gibi yakalayınca ellerini, ayaklarını bağlayarak kanunun eline teslim etmeli. Kardeşler, bir-iki serseri için allahı kızdırmayalım, bugün büyük, küçük dağ, taşta yayılmalı, serserileri yakalayıp getirmeli, yüzlerine kazan isini sıvayarak yöneticilerin eline teslim etmeli. Kuranda olan şeyleri söyleyeyim, bugün o hırpanilere kılıc vurarak ölen müslüman, yaşadığı dünyada ne kadar günah kılsa da şehit olur dedi, tespih çekerek göğe baktı, sonra geriye dönüp hacıların arasına oturdu.

Toplanan insanlar başlarını önüne eğerek isteklerini yün fistanlarının, deri donlarının içine sakladı, masa tarafa tepeden bakarken Tokal cavorunların **ura kelib**, kaçacak tavşan gibi etrafına sık sık bakarak Kıyamıt'ı gördüğüne sevinerek konuştu:

-Ahali! Allah iyilik versin, ben bir çoban çocuğum, valla ne bileyim, benim için hemen "Tokal'ı kendine kıydır" dersiniz de hayır diyemem. Büyüklerimizin dediği gibi hepimiz kanuna vardiirmeden serserileri delik deşik etmeliyiz!

-Eyvah, senin yaptıklarından büyük kabir oluşmuş duvarı bile yapılmış! Hele Kıyamıt'ın **bilamuğundan toyğan eseñ, kaçınçılardan tuzğa bulğarığ da koymazsa**, diye bağırdı Aslan adamların arasından.

Kıyamıt, fırlayarak ayağa kalktı, dört bir yanına baktı, fakat kimin bağırdığını seçemedi.

-Kim o, burada köpek kuşmuş gibi kusan? Erkek isen çık buraya, niye saklanıyorsun? diye bağırdı, değneğini yatay tutarak, gözleri parlayarak. Ama ormandaki ağaçlara sorulmuş gibi kimse çıt çıkarmayınca kendi kendine konuştu, bir ihtiyarın ayağına basarak yerine geçti, köylülerde gözünü almadan kara taburede oturdu. Biymurza dalgınlıktan yerinde oturamıyor, kudurmuş inek gibi etrafını süzerek oturan Prustob'a konuşulanları fısıldayarak iletliyordu. Kaşavbiy, bağırsak gibi uzayarak yaşlıların arasından ayrıldı, acele etmeden küçük adımlarla

masanın yanına gelip kılıcına dokundu, göğsünü, omzunu parlatarak konuşmaya başladı:

-Burada susmakta fayda yoktur, sizin yüzünüzden yöneticilerin yüzüne bakamıyoruz. Şimdi atı olan atı ile atı olmayan da yürüyerek Biymurza'nın peşinde dizileceksiniz, o başıboş köpekleri bulmadan gelmeyeceksiniz, başka çareniz yok. Sizin böyle susarak durmanız köye bir felaket getirecek. Konuşmaktan üşeniyormuş gibi görünüyorsunuz, şimdi bu işe başlamaktan da üşeniyorsanız o zaman göreceğiz... Hemen silahlarınızı kuşanıp burada toplanın dedi, sık sık omuzlarındaki apoletlere bakarak konuşacak biri var mı diye duraksadı. Kimse ağzını açmayınca hayvan dışkısından tiksiniyormuşçasına dudaklarını bükerek yerine geçti.

Köylülerin arka kısmı dağılmaya başlayınca köyün **kıyının, palnomoçha cürüy, karnına urub turğan** Gımih hacı ayağa kalktı, karnı sarkmış, beyaz fişekliklerine ellerini koyarak kalçası koçun kuyruğu gibi sallanarak sarıgını ensesine çekerek konuşmaya başladı:

-Basılacak köyün kulağı sağır olur demişler, niye böyle yapıyorsunuz sağolasılar! Aranızdan fesatçılar çıkıp şarkı söyleyerek kurtulmayı mı düşünüyorsunuz? Dini, huzuru korumak gereken zamanda iki eteğin yanına sokulmak gerek. Ne kara bela bu bize gelen? Bir iki fesatçı yapacağını yapınca ormana çekilmiş, kaçak olarak gezip tozuyorlar. Bugünden tezi yok onları yakalayıp ellerine teslim edeceğiz diye yöneticilere bildirmemiz gerek. Öyle değil mi ahali! dedi, elini sallayarak "öyledir" diye bağırmağını umdu. Ama Tokal, Mustafa gibi bir-iki avanaktan başkaları ağızlarını suyla doldurmuş gibi sustular.

Konuşması nın arkasından her zaman "öyle değil mi" diye bağırma işitmeye alışan Gımih hacı, Tokal ile Mustafa boğazları yırtılana kadar bağırırken fare düşmüş yoğurda bakan susamış adam gibi köylülere baktı, alt dudağını ısırarak arkasına döndü.

Masanın etrafında dolaşanlar, onlara Kanşavbiy ile Kıyamit da katılarak konuşurken köylülerin arasından beyaz sakallı, eski kara fistanlı bir adam **burnuna kışha-kışha uzala**, öne geçti, utanarak dili geveleyerek söyledi:

-Siz “**kiyiz k amci, cerge kir**” diyorsunuz, biz kaçakları nereden bulacağız? Buldukları yeri bilmiyoruz, gidip boşuna gezip tozmamızda hiç fayda yok. Gidersek de onlar bize yakalatmaz. Eğer işte buradalar dersiniz koşa koşa gideriz de ama..

Konuşmasını bitirtmeden köylülerin arasından biri bağırdı:

-Nerede olduğunu Kıyamıt’ın “şeyh” oğlu bulur, güneş batana kadar Medine’ye “gidip gelmişti” kimsenin zorlamasına gerek yok bence, onu göndermeliyiz dedi, oraya buraya dalgalanarak gürültü koparan köylülerin arasına kayboldu.

Kıyamıt, sarı dikene oturmuş gibi ayağa fırladı, değneğini silkip göğsünü **uruş etdi**, ama kimin bağırdığını bilemeyince Kaņřavbiy ile konuşmakta olan prustobun yanına gelip köylüler tarafa değnek sallayarak şik yet etti. Masa kenarındakiler ne yapacağını bilemeden uzun uzun konuştuktan sonra etrafına baktıklarında köylülerin büyük bir kısmı dağılmış, bir kısmı da altın ile boyalmış kılıcılarını tutarak grup halinde duruyordu. Köylülerin dağıldığını gören prustop Biymurza’yı azarladı, bir kısmı da Prustop ile Kaņřavbiy’in peşinden, en arkada da defterinini turarak k tip Pravlen’e gelince Murtaz avcı köpek gibi nefes nefese koşup gelip Prustob’un önüne dikildi, sağ eliyle selamladı.

-İzlerini buldum! Suyun kenarı ile yukarıya doğru gidiyorlar, hemen gidersek yakalarız dedi.

Prustop, güneş ışınları dokununca parlayan yeşil cam boncuk gibi sinsi gözlerini parlatarak, sırtmaya çalıştı, Murtaz’ın omzuna vurarak:

-Aferin! Görevini biliyorsun, onlar ele geçince göğsünü madalya ile dolduracağım diye Murtaz’ı sevindirdi, Biymurza’ya dönerek sordu:

-Derhal bekçileri, silahlı ne kadar adam varsa hepsini götür, **abrekleni ne savdan, ne şavdan beri cıy!** dedi, Kaņřavbiy ağaca konmuş y n çuvalı gibi koltuğuna girince Pravlen’den çıkıp gittiler.

Altın kılılılar, **buhar b rkl le**, sağdılığa gidiyormuş gibi gümüş takımlarla süslenmiş atlara bindiler, gürültü kopararak atlarına kırbaç şaklattılar, Pravlen’in avlusunda oraya buraya geziniyorlardı. Kıyamıt ile Muhammet-Amin endişe içinde oynayan atlara yaklaşıp atlılara gülümseyerek bakıyorlardı.

-Yılana rastlayınca yakalamaya çalışırsan seni sokmaya çalışır, onun için rastlar rastlamaz kafasını ezin diye dişlerini gıcırdatarak bastonu ile toprağı oyarak bir yanına döndü Muhammet-Amin. Halk toplandığından beri içine hüznün çöken Kıyamıt atlıları görünce kaçaklar yakalanmış gibi sevindi, alıcı gözlerle bakarak bir-iki atlının gevşemiş kolanlarını çekti, bastonu sallayarak yakın duran atları ürküttü.

-Yiğit olun, ben sizin yaşınızdayken taşı sıkır suyunu çıkartırdım. Her türlü gelen gideni boynunuza bindirmeyin, yolunuz açık olsun! dedi Kıyamıt, sonra efendi ile konuşmakta olan Biymurza'ya dönerken atlıların önünde kızıla boyalı aşık gibi doru aygıra binmiş altın kılıçlı delikenli, buhar borkünü bir yanına yaslamış **tarthanı siğnenin bildire** at üzerinde sallanarak öne atıldı.

-Korkmayın, büyüklerimiz ateşe atıl dese de atları kırbaçlayarak ateşe gireriz. Dağda gezip tozan o baldırı çıplakları derhal yakalayıp geleceğiz dedi, doru aygırın ağzını kısa çekince at, ağzından köpükler sıçrattı, **at cerde campaya**, arkadaşlarına katıldı.

-Öyle değil mi arkadaşar diye sordu bir de.

Durumu iyi olanların çocukları kulaklarına kadar kızardıklarını belli ederek bağırıldılar:

-Biz onları kolan dibine bağlayarak geliriz, ah bir ele geçseler...

Birbirinin üzengileri asılarak zıngırıyor, bir kısmının fistan etekleri kemerlerine sıkıştırmış **kulak otları asırı bek ceğnenle atcerni kaşına cablana da ızına süyeledile**, Biymurza herkesin önünde büyük yolun tozunu dumana katarak kırıntı aramaya yola çıkmış tavukları uçurarak dörtnele gittiler.

Kıyamıt, uzaklaşana kadar atlılardan gözünü almadı, sakalını sıvazlayarak:

-Görüyor musun, deri tonlulardan kimse bakmadı bile, hepsi çekip gittiler. Nasıl olsa da kendi adamın başkadır, gerekli zamanda büyüklerin çocukları **kañışça** dikilip durdular dedi Kıyamıt efendiye bakarak.

Efendinin kafası düşüncelerle meşguldu, Kıyamıt'ın dedilerinden sadece son kelimeleri anlayınca kafasını sallayarak cevap verdi:

-Öyle işte, **kesim deseñ, eki erniñ bir-birine cetedi.**

İkisi yine de kendi düşüncelerine dalıp gittiler. Murtaz, yolunu şaşırılmış köpek gibi ellerini dizlerine dayayarak yolun aşağı yukarısında iğne arıyormuş gibi tozları kalın değneği ile karıştırıyordu. Biymurza'nın at üzerinde **tepcildegenin körüb**, saldırmazın diye korktu, kafasını kaldırıp buruşuk alnındaki teri sildi.

-Çarık samanının ovalanmış izi Pravlen avlusundan buraya kadar sürdürdüm de şimdi kaybettim, şüphesiz buraya kadar gelmişler dedi o.

Murtaz, izi bulduğunu ilk önce Biymurza'ya değil Prustob'a söylediği için içi huzursuzdu, gelirken yolun ortasında durunca kaşlarını çatarak elini **tohun etib, cansüyegine tıredi** Biymurza.

-Büyük yolda saman izi gördüm diye onun için mi gezip tozdun? Allah belanı versin, dayandığın kaya devrilmişti dedi dilinin ucu ile.

-Tutuklular kaçarken kelepçe ses çıkarmazın diye korkmuşlar, şüphesiz saman bağlayarak çıkmışlar. Saman parçaları koğuşun içinde de kalmış. Sonra çıkınca buraya kadar samanı bırakarak gelmişler dedi, izini saklayacağım diye Prustob'un bahsettiği madalyadan mahrum kalma korkusuyla boynunu büktü, yolun yukarısına gidi mezar taşının karşısına çıkınca el salladı.

Biymurza önde olmak üzere atlılar dönünce Murtaz bir avuç otu eline alınca sevinçten gözleri ışıldadı, alt dudağı titreyerek Biymurza'ya saman parçalarını uzattı.

Samanın izi buradan başlıyor, şüphesiz benim bilemediğim bir yere tavşan yürüyüşü yapmışlar, ayak izleri bu kayalığa doğru gitmiş diye eli ile dağ taraftaki büyük yar kayalığı gösterdi. O yerden de döndüklerinde Biymurza, Murtaz'ın boş yere izcilik yaptığını Prustob'a göstermek için Murtaz'ın verdiği saman parçasını mendiline sardı.

-Şimdi izi kaybetmeden önümüzde git diye kırbaçla kaya tarafı gösterdi.

Dik yokuşa çıkmaya başlayınca atlar **ğara duv canıb** eğerler arkaya çekilmek üzereyken önde giden Murtaz'ın peşinden yürüyerek gitmeye koyuldular. Ormandan ayrılıp düzlüğe çıktıklarında dağın sağlam tepesine kara bulut abanmış, soğuk yel esiyordu.

Yel gittikçe şiddetleniyor, üsütüyordu, ara sıra yüzlerine yağmur damlaları dokunuyordu. Biymurza yorulunca taş yanına oturup yukarı baktığında Murtaz büyük kara kayanın dibinde dikilerek el sallıyordu.

Arkadaşlarına silahlarınızı hazır tutun diye emir verdi, atları da derenin kenarına bıraktılar. Kan ter içinde nefes nefese çıktıklarında Murtaz, duman tütüğünü göstererek Biymurza'ya gülümsedi:

-Çaktırmadan üstülerine gelmişiz, yuvaları buradaymış. Eğer onlar bizden kurtulursa boynumu dört yerinden keserim diye boynundan tüfeği alıp baş parmak gibi kalın kurşun oku yavaşça yerleştirdi. Biymurza kayanın dibine sıkışıp dört tarafa dikkatle baktı.

-Kaçakların bulunduğu yer uzak gibi görünüyor. **Ne zamanda da madar tabarğa zalim boluvçansa**, şimdi işe nasıl başlamamız gerek diye sordu Murtaz'ı avutarak.

Kaçaklarını yakalayıp getirince prustobun önünde övünerek göğsünün madalyalar ile dolduğunu göz önünde canlandıran Murtaz'ın sevinçten etekleri zil çaldı, demet gibi bıyıklarını sıvazlayarak gözleriyle kayanın yüksekliğini ölçtü, ilerlemeye başladı.

-Çabucak bir-iki çevik çocuğu göndermeli, ormandan dal budak getirtmeliyiz,, budaklarla yukarı çıkınca diğerler saklanır, mağaradan kafasını uzatanı nişan alarak vurmali. Böylece birkaç insan çıkarsa **basınırla da tutarla**, dedi Murtaz.

Biymurza dinleyince birlikte görev yaptığını belirterek Murtaz'ın sırtına vurdu.

-Böyle hesaplı bir adamın bu dar ovada bulunması yazıktır diye sırtıttı. Sonra arkadaşlarına bakarak:

-Gençlerden dördü çabucak gitsin de bir budak koparıp gelsin diye taşa oturdu.

* * *

Mağaradakiler bulduğu şeyleri karınlarına indirince Kanamat birkaç fişegi fişekliklere sokup polisten kaptığı tüfeğin yivini çıkarıp keten ile temizledi, kimseye bakmadan söze başladı:

-Vatanın, halkın olmayan yerde Türkler'e kaçıp ne bulacaksın, ne olsa da bu dağ kenarından gitmeye gerek yok.

Biynöger, dediklerine içinden pişman olsa da haksız sayılmak istemedi, ayaklarını ocağa uzatarak sordu:

-Dağ eteklerinde dolanarak ne zaman kadar kalmayı düşünüyorsun?

-Demir çubuk ile tüfeğin içini temizleyerek kafasını kaldırmadan cevap verdi
Kanamat:

-Ne ev oyulur, ne aralık sınar, nereden olsa da bizim avlumuzda bir gün güneş doğar. Bizim köyde yaşamaktansa orman hayvanlarına katılarak dolaşmak daha iyidir. Arkadaşımız da eteklerden gitmemizi beğenmiyor galiba.

-Çıtırdayarak sönmüş ateş kıvılcımlar gibi Kanamat ile Biynöger'in arasında geçen konuşma da kesildi, ikisi kendi işleriyle uğraşmaya başladılar.

Mağaranın önündeki ışıpta İbrahim Karaçayca kelimeleri söyleyince onları Semyon iki-üç kere tekrarlayarak kitapçığına yazıyordu. Mağaranın içinde eski tuluma ve parmaklarına kadar isimlerini yazdırıyordu İbrahim.

Badimat, eski elbiseleri alarak mağaranın önüne çıkmıştı, köy tarafa bakarak iç çekiyor, yırtılmış elbiselere yama dikiyordu. Mağaranın duvarına sırtını vererek dikerken küçüklüğündeki oynadıklarını, sonra büyümeye başlayınca üzerine uymayan **havh** elbiseleri giydiğini, utancından yanakları ateş gibi kızarak ilk kere düğüne gittiğini hatırladı. **Andan ozub, bu artıklık cetib kaçib aylanğanı cuğu arada bastırıklanıb turğança körünedi.** Başını kaldırıp mağarayı görünce rüya değil gerçek olduğu mağaranın soğuk taşını kucaklamış gibi kalbini üşüttü.

Biynöger'in fistanının söküklerini, yırtıklarını dikip bir yanına koydu. İpek gibi pürüzsüz kırmızı dudağında ip parçası ısırıyor, köy tarafa gözlerini dikerek genç olsa da derin iç çekti. Sağına bakıp Semyon'un montunu görünce Apanas aklına geldi, tiksinererek eteklerini kendine çekti, **berlağğa turdu.** Sonra aklına şunlar geldi: "Benden başka insan olsaydı kaçakları ağırlamadan bıçakla karını yarardı. Bana kötülük yapmaya kalkışan, babamı hapise atan o gavurların yapmadığı ne kalmıştı? Babam... zavallı babam bir buna "iyi bakın" diye söylemiş. Anlayamıyorum, siste kalmış gibi kafam karışık. Benim babamla bur us niye tutuklandı? Baban şöyle, böyle diye Kanamat kandırmayasın? Hayır, niye kandırsın ki? Benim için kaçak olan adam bana böyle bir şey yapmaz.

İbrahim de ona kendisinin etine, yenine takılmış gibi takılıyor ona. Görüşürsem babama sormadan edemem” diye kendini teselli etti. Semyon’un montunu yamamak istemedi, ama Kanamat’ın da misafirlere iyi davranmıyorsun diye kalbi kırılışın istemedi, tam elini montu uzatırken karşısında gözleri kızara, nefes nefese Murtaz dala asılarak mağaraya doğru geliyordu. Rüya mı görüyorum diye gözlerini ovup baktığında Murtazın tırmanmasını bırakıp sırtmaya çalıştığını görünce suratı asıldı, elini sallayarak çağırıyordu.

-Eyvaah, geliyorlar diye bağırdı, zehirli yılan dilini çıkararak gelip vücudunu sokmuş gibi az kalsın kendini kaybedecekti, kulakları çınlayarak bir süre kıpırdayamadan öylece kalakaldı Badimat. Murtaz’ın kolayca tırmandığını görünce tüm gücünü toplayıp mağaraya girdi ve:

Murtazmı ceñil örleb kelgenin körüb, bütev qarıv bolğanın cıyıp, çögelegenley artına tura kelib, dorbunğa kirib:

-Murtaz geliyor diye bağırdı.

Kanamat temizlemekte olduğu tüfeği eline alarak mağaranın önüne siper edince Murtaz dalları bırakmış ayağını taşa koyarak duruyordu. Çiftliğe giren kurt gibi etrafına sinsice baktı, taşın yanında kendisine nişan alan tüfeği fark etmeden boynundaki tüfeğini alıp yavaşça yukarıya çıktı. Onun gelmesini seyretmekte olan Kanamat kulak patlatacak kadar acı acı bağırdı:

-Ne arıyorsun burada, neyini kaybettin, sabır et!

İrkilerek zıpladı, başlığı arkasına fırladı, ses gelen tarafa beti benzi atarak baktığında tüfek burnunun tepesinde duruyordu. Onu görünce yüzü kireç kesildi, **kışha kirgen** yangından kaçmış gibi arkasına duraksadı, yüzükoyun yatınca tüfeğin burnuna **aralğanlay** ayakları ile budağı aramaya başladı.

Biynöger’in sırtındaki damgalar Kanamat’ın gözünde canlanınca acıyana kadar dişlerini sıktı, nişan alarak kurşunu sıkıverdi. Mağaranın önünde vurulunca kayalar dil bitip gürelemiş gibi acı çığlık attılar, sarı alına kızıl damga kondu. Mağaranın dibi kayalara sıkılıp tüfek sesine titreyerek dururken çadırdan atılmış yün çuval gibi Murtaz, yüzünü kan yıkayarak önüne düştüğünde Biymurza’nın ödü koptu, arkasına çekindi. **Avuzu kıyığına ketib, burnunu üsüne teren sızladan çibin av cabışıp, betcanğa qarab**, kırbacını sallayarak mağaraya ateş etme emri verdi.

Patlamış kavurmaç gibi yirmi kurşun birden sıkıldı, etraf gürlleme sesiyle doldu. İkinci tüfeği alıp Kanamat'ın yanına yattı, Biynöger koşacak at gibi vurmaya silah bulamadan titreye dururken karşıdan cızıldayarak gelen kurşun arılardan biri bileğine saplandı. Silahsız karşı tarafın cevap verememesi zoruna gitti, yaralı ayı gibi didinerek Kanamat'ın elindeki tüfeği almaya uzandı. Fakat kafasını çevirip öfkeyle bakınca **şokoknu kızğan sıbızğısın ciberib, artına tohtadı.**

Kanamat heceyanla ateş ederken uzalıp fişeklikten fişek bulamayınca Semyon'un da fişekleri bitmiş, Biynöger de sırtını çevirmiş sarılmış bileğinden kan akarken, elleriyle ensesini tutarak başını taşa koyup duruyordu. Dört bir yanını arayıp tarayınca fişeklik bulamadı, ayağa kalkmadan tüfeğe ne koyacağını bilemedi, **başın şoknu қоçхарına saldı.** Mağaradan gelen ateşler kesilince karşıdan mağaranın ağzına doğru kurşun yağmuru yağmaya başladı. Kanamat arıların arasında kalmış gibi etrafından geçen kurşun seslerini bir süre dinleyince kafasını kaldırarak bağırdı:

-Fişek!

Badimat, Kanamat'ın fistanını, heybelerini kurcalayarak **sınar** bir fişek buldu, **oқala қuyулub** mağaranın duvarına kurşunlar değince atı kırbaçlamış gibi acı ses çıkarıyor, tüm bunlara bakmadan başını çnüne eğmeden tohta **tepserge çıkғанча** gelip fişeği Kanamat'a uzattı.

Büyük bir ganimet almış, çoktandır fişeği görmemiş adam gibi döndürüp baktı, korkarak yavaşça tüfeğe yerleştirip ayarladı ve siper ederek tekrar yere yattı.

Mağarayı kuşatanlar ara sıra bir-iki kere ateş ediyor olmazsa grupça ateş etmeyi bıraktılar. Onlara karşı rüzgar durdu, kara bulut dağın başından gidince bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu. Mağarada ateş kesilince **borsuқ** deliğinden bakıyormuş gibi Biymurza kafasını kayadan uzatıp dört tarafa baktı. Gözlerini biraz ileride yamçı* dibinde yatan Murtaz'ın ölüsünü almak için, yavaşça kaya arkasından çıkıp dört kat eğilerek arkadaşlarının karşısına gelip taşa saklandı.

-Şu anda onların kurşunları bitmiş bulunuyor, birkaç çocuk dallara tutunarak göğsüne tüfeği asarak onları indirmeli. Siz yukarı çıkınca mağaradan ateş edilirse biz de buradan kurşun yağdırırız, siz gidin, yukarı çıkana kadar bir sıkıntı çıkmaz.

* Keçeden yapılmış yağmurluk

Cesur gençler şimdi kendini tanıtır, kendi isteğiyle gitmek isteyen var mı diye sordu Biymurza.

Bekçilerle birlikte gelen giyinmiş, kuşanmış gençleri Murtaz dal, budak almaya gönderince **kulak otları, kol bla sıdırgança, ketib, anı üsüne suvuğ cavum da, suvğa urub alğança, cibitib**, Biymurza'nın emrini işitince taş yanına sıkıştıkça sıkışan gençlerden kimse kafasını kaldırmadı. Buraya gelmeden önce “dağda gezip tozan serserileri yakalayıp getireceğiz” diye Kıyamıt'ın önünde övünen, doru aygırın sahibi altın kılıçlı, kaya dibinde kara yamçı serildiğini görünce Biymurza'nın gözüne ilişmeyeyim diye korkarak ıslanmış başlığını gözlerine indirdi, önünde dikilen taşın dibinde insan saklanacak delik olmadığına üzülerek yamuk gibi sıkıştı.

Arkadaşlarından kimsenin ses çıkarmadığını gören Biymurza anlamsız bir sesle burnu ile bağırarak bekçilere emretti:

-Hemen beşiniz gidin ve dallı budaklı ağaç kütüğüne binip buraya bağlayıp indirin onları!

Yerlerinden kalkan bekçiler etrafına bakınarak gitmek istemediklerini belli ederek kürek kemiklerine vurup durdular. Ama Biymurza, göğsünü kabartarak tepeden baktığında cevap vermekten korkarak mağaraya doğru sürünmeye başladılar.

Biymurza siperde kalanlara hindi gibi köpürerek kaya dibine sıkıştı.

-Mağaradan kafasını uzatana iyi nişan alarak ateş edin diye buyurdu oradan da.

Biymurza kaya dibine saklanınca siper taşların arkasında sıkışanlar tehlikeyi anlatınca diken kapından kafasını çıkararak kirpi gibi dört bir yanına baktılar, mağarayı görünce tekrar taşın arkasına topluca sıvıştılar.

Kanamat, mağaranın önünde yatarken karşısındakilerin yarısının kendisine taraf yaklaşanları göremedi, Biymurza nereye gitti diye endişelenirken tam karşısında kedinin bıyıkları gibi dikilerek işlemeli başlık giyen bir adam tüfeğini önüne tutup yukarıya baktı. Göğsü de bu tarafa çıkınca Kanamat nişan alarak tetiği çekiverdi. Suyu düşmüş gibi çığlık atarak gözden kayboldu o da. Mağara tarafından kurşun sıkılınca karşı taraf da ateş etmeye başladı.

Kanamat, üzerini temizleyerek ayağa kalktı, avucu ile alnını silince yanındaki arkadaşlarına sordu:

-Fişeklerin sonuncusu da bitti, ne yapacağız bundan sonra?

-Akşama kadar mağaraya gelmelerine izin vermemeliyiz dedi Biynöger, kanı fazla aktığı için yüzü solmuş, sağ yumruğunu sallayarak – akşam olunca siper yerlerine arkasından gidip saldırmalı, bir kısmının silahını ele geçirmeliyiz. **Cıym canlı eşek sürüvünü kırğança etib** kalan fişeklerini alınca buradan kaybolmamız gerek.

Semyon, konuşulanları dinleyince çat pat anladı, taşa oturup alnına dayanarak Karaçayca üç-beş kelime katarak el işaretlerini de ihmal etmeden anlatmaya başladı:

-Yanımızda kadın da var. Onlar bizden daha çoktur, silahları da sanırım fazladır, köyden de yardım istemiş olabilirler. Karanlık çökünce çaktırmadan buradan ayrılmalı, izimizi şaşırtmalıyız. Onların bir kısmını öldürmekte hayır yoktur. Bu yiğitlik sayılmaz.

Kanamat dinleyince Biynöger ile Badimat'a bakarak söyledi:

-Haklısın, akşam olmaya da az kaldı, gitmeye hazırlanalım. Hiç olmazsa karanlıkta **ala salğan** dal budaklarla inmeye çalışırız. O saate kadar ben onları oyalayayım dedi, eski kara fistanını değneğe sarıp tepesine başlağını koydu, kendisi kayanın karşısına saklanarak insan kılığına soktuğu değneğin tepesini mağaradan baktırdı.

Üst üste tetik çekmelerini durdurup ara sıra çekenler mağaradan eşkıya görünce birden kurşunu yağdıırverdiler, ama Kanamat eşkıyayı indirip arkadaşlarına bakarak gülümsedi:

Tam karşına çıkan eşkıyayı tetiğe çekemediyse bu büyük eşkıyayı parmak kadar taş ile yere sereyim. Amma da iki gözünü yumarak ateş ediyorlar. Biynöger! Bir-iki taş getir, burayı sağlamlaştırırım, istediği kadar vursunlar, ben onlara korkuluk tutarsam kafaları çok kabarır dedi, korkuluğu mağaranın önüne dikip arkasına çekildi, fistanı delen kurşunlara bakıyordu.

-Fistanımı mahvettirdin diye İbrahim sitem edecek..

Şimdiye kadar İbrahim'in yoklamadığını fark etti, yanında göremeyince endişelendi.

-İbrahim nerede diye sordu Badimat'a.

-Bilmiyorum.

-Biz bugün mağaradan ayrılmadık, gideceği bir yer yoktu, nereye kayboldu ya?

Arkadaşlar birbirine bakarak şu ana kadar onu hatırlamadıklarına kendileri kınadılar, kafalarını eğip düşüncelere daldılar. Badimat'ın gözyaşları belirdi, nereye bakacağını bilemeden telaş içindeyken değirmenci gibi üstübaşı toza bulaşmış İbrahim mağaranın karanlığından çıktı. Onu görünce hepsi sevindi, Semyon koşup gelip bağrına bastı.

-Neredeydin?

Parmağındaki kanı temizleyerek çarığından fırlamış baş parmağı ile soğumuş küllü kazarak cevap verdi İbrahim:

-Etrafımız kuşatılınca benim faydam dokunmayacağımı gördüm, burada fazla kalamazsak nasıl kaçarız diye mağaranın arkasına kadar seyretmek istedim, karanlığı yoklaya yoklaya gittim, iyice uzak bir yere vardığımda mağaranın arka tarafında bir ışık gördüm. Kayanın deliğinden ışık vuruyordu. Zar zor delikten çıkıp baktığımda arasında su yatağı gibi büyük bir ırmak varmış. Nasıl bir şey diye iyice baktım fakat dağları yağmur, sis bastığından iyice göremedim... Delikten sizing çıkamayacağını sandım, taş ile dövüp genişletmeye çalıştım. Burada iş kötü durumdaysa çıkabilirsiniz oradan dedi, mağaranın önündeki fistanını görünce:

-İslanmış fistanı ben nasıl giyeceğim, niye oraya taktınız diye sordu.

-Etrafımızı kuşatan köpekler sıkılmasın diye öyle yaptık dedi Kanamat. Siz hazırlanın, ben bir kışkırtıp geleyim diye gidip korkuluğu kımıldattı, yine kurşun yağmurları yağdı. Kanamat iyice yerinden oynatıp etraftakileri kızdırarak İbrahim'i memnun etmeye çalıştı:

-Eski fistanını burada bırakalım, gelip mağarada bir şey bulamayınca bizi kınamasınlar, sana bir fistan borcum olsun.

-Anamın el işinin burada kalmasına üzülüyorum. Ama lazım ise kalsın diye gitmeye hazır duran arkadaşlarına katıldı İbrahim ensesini kaşıyarak. Karanlıkta takılarak ara sıra Semyon kibrit yakarak onun ışığıyla mağaranın arkasına ulaştıklarında gerçekten de ışık gördüler. İbrahim'in dediği gibi el ele tutuşarak

hepsi zorlanmadan dışarıya çıktıklarında yağmur dinmiş, ovada mavimsi sisler de dağılmış, eteklerini **çeket başlağa tiyire**, dağa doğru gidiyorlardı. Temiz havayı içlerine çekerek çıktıkları deliği iyice kapattılar, Kanamat önde, Biymurza da arkada değneğine dayanarak Semyonda koltuğuna girerek yuvalarından dağıldılar, ileride nelere uğrayacaklarını, nerede oturacaklarını bilemeden **çavullu özenge aylandıla**.

SEKİZİNCİ KISIM

Eski toprak damlı evlerden yalın gömlekli, kara göbekli çocuklar koşarak çıktılar, evin önündeki çıkıntılara doluşup dünden kalma sert mısır ekmeğini ovalayarak kemiriyor, burun sularını bilekleriyle silerek aşık oynuyorlardı. Uzaktan bekçinin geldiğini görünce, köpeği görmüş geyik sürüsünün ürkererek kaçması gibi oyunu bıraktılar, geç görmüş olan biri ağlayarak arkada kaldı, diğerleri evlerine sıvıştılar.

Büyük nehir, esen rüzgar gibi uğultulu, birde kısak ses çıkararak boğazdan, ırmaklardan gelen ezilenlerin gözyaşlarını toplayıp aceleyle kaynar su gibi **cay taşılğandan arivlanadı**. Dibinde sakladığı hazineyi göstererek önüne gelen büyük taşlara çarparak acı çekiyor, iki türlü boyunduruk taşıyan, açlıktan, sefillikten, hastalıktan mahvolmakta olan halkın gözyaşını çıkarıyordu.

Büyük yolun yukarısında gidiyordu ak sakallı bir ihtiyar. Yırılmış, kirden yağlanmış yakasını kapatarak yeni temizlenmiş değneğini beline yatay şekilde sıkıştırarak yürüyordu. Sırtı, astragan kalpaklı, altın kılıçlı, kurt kürklüler, omuzları parlak yeşil kıyafetleri kaldıramadığı için kambur olmuştu. Bu yurttaki **köbleçe**, sökülmüş pabucundan parmakları çıkmış, yürüdükçe sırtına sıkıştırdığı saman hışırıyor, sallanıyordu. İki kirli, yamalı çuval yüklenmiş boz eşeğin peşinden gidiyordu eski ihtiyar kafası titreyerek. Gözyaşı döke döke gözleri kızarmış, boynu ateşe düşen tulum gibi buruşmuştu. Boz eşek duvar yanındaki otlara dönüp oyalanınca sırtını göğsü ile dürtüyor.

Müezzin, minarenin deliğinden kafasını çıkarıp ellerini kulaklarına götürdü, kafasını iki yanına sallayarak olan sesiyle sela okuyordu. Onunla yarışıyormuş gibi kapıda unutulmuş eşek de ahırdan kendisini belli ederek anırmaya başladı.

Sela okunduğunu duyanlar büyük, küçük demeden dar avluya doluşup birbirinden haber öğreniyordu. Tavcan hamurlu elleriyle gevşeyen başörtüsünü çekerek un bulaştırdı, duvarın yanında toplanarak dedikodu yapmakta olan kadınlara katıldı.

-Çok sela okundu, kim ölmüş diye sordu.

Diğer kadınlar sadece dinleyerek kafa sallıyorlar, Tokal'ın annesi ise çok konuştuğu için ağzının iki yanı mavimsi küf olmuştu. **Cıllık kıyık kabanni azavuça**, eğri sarı dişi ağzını kapatıyor, çatlamış dudaklarının arasından bakıyor. Dedikodusunu bırakıp yeni gelen Tavcan'a da anlatmaya acele etti, ta baştan aldı:

-O gözü çıkası Kanamat'ın halka yapmadığı kötülük kalmadı. Oturduğu yeri öğrenip yakalamaya giden Murtaz zavallıyı vurmuş, gebertmiş.

Tokal'ın annesi kurumuş dudaklarını yalayıp ıslattı, **haparnı cassısına kirginçi**, Tavcan'ın yüzü aydınlandı, aşırı sevinçten gözü yaşardı, kendini tutamadan yumruğunu avucuna vurarak etrafına un saçarak içten söyledi:

-Oh oh! **Carılıb turğan kölüm keñdi!** Muradıma erdim! Dileğim kabul oldu! Onu öldüren ellere kurban olayım! Köyün etini yiyip, çorbasını içip bitirmek üzereydi, işte kendinden daha betere rastladı. Ha, güçsüzlere yaptıklarının bedelini ödedin mi **ensiz!** dedi, kafasından kayan örtüsünü düzelterek Temurka'nın evine yöneldi.

Tokal'ın annesinin şaşkınlıktan ağzı açık kaldı, sarı azı dişini göstererek Tavcan'ın arkasından öfkeyle baktı.

-**Kesin erinden çıķğan atlı etib, taşa cürüb turğan uyalmaz, sen kıamarık zat çoķdu.** İşte canım, büyükleri dinlemiyorlar, köylülerden böyleleri ayak kaldırmış, değnek göstererek bulduğu kötülükleri yapıyorlar. Görüyor musun, kendisi gibi gidip katıldı. Dur yüzüz, ben seni Kıyamıt'a söyleyip foyanı ortaya koyacağım diye Tavcan'ın peşinden yürüdü.

Lafa katılmayan kadınlardan biri yanmak üzere olan ateşi alevlendirmiş gibi dedikoduyu güçlendirdi:

-Eyvah! Haram talah yapılıncı Cantemir ile nasıl kalıyor? Onun yüzünden bu mahallenin bereketi suyla yıkanmış gibi aktı gitti.

Tokal'ın annesinin gözü Temurka'nın evinden gözünü almıyorken kadının laf sokmasıyla oyulmak üzere olan yarı değnek ile oyuş gibi oldu. Büyük kara

topuzunun yanından bitler geçiyor, elleriyle uzanıp pantolonunu yukarıya çekerek gıcırdamaya başladı:

-Cantemir'in seher vaktinde evinden çıktığını kendi adamlarımdan işitmişim. Doğru söylüyorsun, o utanmazların yüzünden köye bereket gelmiyor. Mahalleyi kuruttuğu için bu dişi köpeğin makas ile karnını yarmak gerek derken Kıyamıt'ın evine gittiğini gördü. Dedikodunun havasına kendilerini kaptıran kadınlar kafalarını sallarken onları bırakıp pabuçlarını sürükleyerek pantolonunu çekerek Kıyamıtlar'a doğru saptı.

-Allah belasını versin bu çirkin dişlinin, ölü çıkınca da yerinde durmuyor. Yerin dibi ile yürüyor olmalı, yoksa bu kadar haberi nereden öğreniyor dedi sözün sonuna gelince soğuyan bir kadın. Tepede toplananlar çoğalınca arkadaşlarını uğurlayarak örtülerine yüzüne çekip aceleyle dağıldılar, sıkışmış kuşakları gevşeyen eteklerini pılıpırtını toplayarak gittiler.

Kıyamıt, Murtaz'ın öldüğünü duyunca bir yere duramadan evin önünde volta atıyordu. Muhammet-Amin kaplı sandalyede oturmuş önüne bakıyor, gözleri bakır leğendeydi. Tokal'ın annesi kapıdan yamalı hububat torbası gibi düştü, etrafına bakıp sırtmaya çalışınca çirkin azı dişi görüldü, Kıyamat'a bakarak:

-Kurban olam.. diye başladı, efendiden utandığı için arkasını getiremedi, Kıyamıt rahat ol anlamında elini sallayınca örtüsünün dışından tepesini kaşıyarak hırsız gibi çevresini süzerek fısıldadı:

-Murtaz'ın haberini anlatırken o Cantemir'in utanmazı Tavcan yanıma gelip “ oh” çekerek sevindi, mahalleliler de gördü, **eki etegimi başıma kablak, üsüme cekirib baradı.**

Sessizce anlatsa da eşik üzerinden ayrılarak konuştu. Isıracak köpekten korkan bir tavırla ve peşinden gelecekmiş gibi sık sık arkasına bakıp sinsice Kıyamıt'a iyice yaklaştı. Parmağı ile evin duvarını göstererek:

-O utanmaz şu anda kesinlikle Temurkalar'a olayı anlatıyor dedi.

-Düşmanın da **et cuvugu bolmağa edi**, görüyor musun kadıncağızın koşup geldiğini. Ne dersin de **süt-kan cetgen adam** yakınına nereden yel estiğini bilir dedi, bıyıklarını üfleyerek içini çekti, efendinin yanına oturdu.

Tokal'ın annesi gerçek **et cuvuguma** girmişim muradıyla gururlandı, efendiye taraf baktı.

-Ne yapalım, kötü olsak da yakınlarımız köyün direkleri olan büyük adamlardır. Büyük delikanlı (çoktandır Kıyamıt'a böyle hitap ediyor) öksüzümü yanına aldığından beri yere göğe sığmıyoruz sevinçten. Büyük delikanlı gibi direğimiz varken bir sıkıntımız yoktur, namazda da çok yaşasın diye hep dua ediyorum.

-Kıyamıt gibi akrabası olan adam, kalesi olan adam demektir dedi efendi, gözlerini kapı arkasında dikilen bakır leğenden gözşerini almadan.

Efendinin konuşmaya katılmasından bir pay kapmayı düşünen Tokal'ın annesi kendi durumunu da lafa karıştırmayı ihmal etmedi:

-Efendim, kurban olayım, birinin kirli suyunu dağıttığın zaman beni de unutma. Ben de öksüzlere bakan bir kadıncağızım. Ara sıra zekat verilince benim üzerimden geçiyor.

Kıyamıt kapıdan bakıp karısını çağırdı elini sallayarak.

-Bunlardan başka uygun kimse yok. Doğru söylüyor efendi, bunlara iyi bak.

Karısı sallana sallana eve girince eşik üzerinden kulağına fısıldadı. İnleyerek yerine geçince Tokal'ın annesine bir şeyler ikram ederek uğurlamak istedi, yanına oturup fısıldadı:

-Seni kendimden saydığım için anlatıyorum, dediklerimi sakın kimseye söyleme!

-Hayır, ne demek kurban olayım, anlattıkların içimde çürüyecek dedi, dinlemek için yanağına dayanan Tokal'ın annesi.

-Kimseye söylemeyeceğini biliyorum, ama akraba falanlara kendin gibi görüp de söylememelisin. **Aytılğan cerge- igilik.** İşte, önümüzde namaz kıldırıp duran efendi "Bir bela yağdırırlar o gezip tozan hainler. Onlar yakalanmazsa kitapta yazıldığı gibi köylülere Allah kızar" diye konuşuyorduk sen gelmeden. Şimdi didinerek köylüleri bu sıkıntılardan kurtarmaya çalışıyoruz. Bana akrabalığın varsa Temurka'nın evinde neler konuşulduğunu, kaçakların nerede olduğunu, onlara kimin yardım ettiğini bir de Temurka'nın nereye saklandığı öğrenmeli, bugün akşam bana iletmelisin. Erkeklerden değil çoluk-çocuklardan öğrenirsen daha

rahat olur. Din uğruna mücadele ettiğimiz zaman akrabalarımız da yardım etmeli, öyle değil mi efendi? diye Muhemmet-Amin'e baktı.

-Öyledir, bu her müslümanın borcudur.

Başka zamanda tenezzül edip bakmayan adamlarla konuştuğundan memnun olan Tokal'ın annesinin içki içmiş gibi başı döndü, ağzına geleni saçmalaya başladı:

Kim da kimdi, özge va o Cantemir'in utanmazı gece, gündüz Temurka'nın kulübesinden çıkmıyor, fısıldaşıp duruyor. Bugün Murtaz'ın öldüğünü söyler söylemez "oh, iyi oldu, muradıma erdim" diye etekleri zil çalarak Temurkalar'a saptı. Kasımlar'ın ailesi fena değil ama Kasım'ın ablası Mölehan'ın eteğinden ayrılmıyor. O Tavcan adlı dişi köpeği tüm mahalle ağzından düşürmüyor. Onun yüzünden bereketimiz gidiyor.

Efendi arka kelimeleri işitince kaşlarını çatıp dudaklarını ısırды, bir şeyi hatırladı.

-Cantemir gerçekten buralarda mı dolaşıyor diye sordu?

-“Köpek demir yer” deseler de inanacak adamlardan öyle duydum.

-Yaşlı kaynının yanında utanıyor yoksa gelin kendisi görmüş olmalı diye düşünüyorum öyle değil mi? Hadi utanma, söyle! dedi Kıyamıt, hınzırca sırtarak.

Oturduğu yerden oynayarak efendi ile Kıyamıt'ın bakışlarını kaldıramayan kadın:

-Öyledir, kurbanım, öyledir diye ağzından kaçırды.

Kilerin kapısından inek böbreği gibi yüzü kırış kırış olan Kıyamıt'ın karısı kızarak çıktı, Tokal'ın annesini önlüğüne üç torba koyup uğurladı. Yenine bulaşmış un lekesini teneke tasa vurup kocasına göz ucuyla baktı.

-Bunları buraya üşüştürüp evimi su ile yıkattın diye yılan gibi ıslık çaldı, manda gibi iki yanına sallanarak evden çıktı.

-Haram talah yapınca boşadığı kocası ile birlikte kalmasına şeriat nasıl bakar diye merak ederek sordu Kıyamıt, karısına elini sallayıp efendiye dikkatle bakarak.

-Çok çirkin bakıyor.

Erşi karağanını ızından eterik zatın ceñil oğuna etdirirge kerekdi.

-Merak etme onu. Köyün arasına hüthüt kuşunu gönderip dedikodu yaydıktan sonra...

Kıyamıt sakalını ikiye ayırarak sıvazladı, **kaşlarını canı bla qaradı.**

-Demin sen namazdan çıkınca sesini bileyerek başlatsaydın... Demiri sıcağında dövme gerek. Sabahtan beri Kaşavbiy çağırıp duruyor, ben oraya gideyim. Namazda görüşürüz dedi, ellerini havada sallayarak eğilip köşeden sıvıştı.

* * *

Ayak sesleri geliyor, yaşlılar camiden çıkıyordu. Boğazlarını temizleyerek bastonlarına sakallarını değdirerek havadan sudan konuşuyor, bir kısmı geç kalmış, çarıklarını giyip, cami önünde kara taburelere dizildiler.

Caminin duvarına yakın yapılmış medresede kuranın parçalanmış, tozlu kağıtlarını hışırdatarak çeşit çeşit sedayla okuyorlar. Anlamını bilmiyorlar, ağızları alıştığı için sırayla döküyorlar öğrenciler. Odanın ortasında demir çiviye kemerşinden asılmış, yüzü morarmış, yamalı boz pantolon giyen bir çocuk kıpırdayınca sallanıyordu.

Koyu renkli ince kitabı okuyan büyük öğrenci yanında kavrulmuş buğday gibi ses çıkartıyor, birden çocuğu dürterek ürküttü.

-Kuran'ı göbeğinden yukarı tutarak oku. "**Tilburğuçha**" girince efendiye saygı göstermedin. Muhammet-Amin görürse seni de çiviye asar deyince kapı açılıverdi. Efendi girince okumakta olan çocuğun beti benzi attı, Kuran'ı dizlerinden yukarı kaldırıp burnuna diredi. Deliğine sıvışınca bakan tarla faresi gibi okumasını kesmedi, kara gözleri ışıdayarak efendinin elindeki kırmızı çubuğa baktı. Efendi acele etmeden yavaşça gelip odanın ortasında durdu. Yukarı bakıp kırmızı söğüte asılı çocuğu dürtüp çividen aldı, yere attı. Ellerini sırtına dolayıp sopayı oraya buraya sallayarak oynuyor, efendi girince örümcek görmüş gibi derse kendileri veren öğrencilere bakıyor, yerde burnundan kan akıtarak duran çocuğa da göz ucuyla bakınca geriye dönüp gitti.

Caminin önünde bağlanmış, dövüle dövüle sağrısında tüy kalmamış kara eşek ara sıra cami önünde güneşlenen hacılara, niye buraya bağladıklarına şaşırıyormuş gibi bakıyor. Kimse onun hüznü olduğunu bilmiyor, kulak sallamıyordu. Aval aval baktıktan sonra sağ ayağını yere vurup buruşmaya başlamış yapraklarla oyalanıyordu. Caminin etrafı da, evlerin önü de tıklım-tıklım insanla dolu, kadınlar yüzlerini başörtüleriyle kapatmış bakıyorlardı. Çocuklar hopluya zıplaya gelip

annelerinin eteklerinden çekiyor, cami önünde bağlanmış eşeğe ne yapacaklar, bu kadar insan niye toplandı diye soruyorlar. Anneleri gözlerinin eşeğin bulunduğu yerden almadan tesadüfen biri geçerse göremeyiz diye endişelenerek eteklerine yapışan çocuklarını çekiyorlar. “Zina yapmış kadını getirmişler” diye yolda görünen başka bir kadını süzüyorlar, aradıkları o olmayınca ağzındaki örtüleri çekip utanmaz ne zaman gelecek diye fisılđayıyorlardı.

Ƙaysı kiri bolđan üyde ese da tepsi túbge içınđanın bildire, beline tartılđan ayılını başından tegenesi salına, Tokal tepeden koşı koşı geldi. **Kapna tartđan** üç yaşındaki öküz gibi önüne dikilen insanları sertçe dürterek efendinin yanına geldi.

-Hala getirmeye çalışıyoruz, yüzsüz kadın kapısını kilitlemiş, açamıyoruz bir türlü dedi, ağzını kapatmadan cami önündeki koridorun çıkıntısına dayandı.

Muhammet-Amin Kıyamıt'ın gözlerinin içine bakınca camin önündeki eşeği duvara sıkıştıran halkın işiteceği bir şekilde Tokal'a da göz ucuyla bakarak söyledi:

-Göbek bağı müslümanca kesilmiş adam şeriatın şartlarını mutlaka yerine getirmelidir din kardeşim! Aldığın görevi yerine getirmemişsin! Şimdi arkadaşlarınla hemen gidip kapısını paramparça etmeli, onu buraya getirmelisiniz diye çevresinde otran hacı hocalara baktı.

Tokal ayağa kalktı, kalabalığın arasından sıyrılıp tepeden aşığı inince onun nereye gideceğini hisseden bir grup baldırı çıplak çocuklar çığlık atarak peşinden koşuştular.

Kalabalık, Tokal kaybolana kadar arkasından bakıp durdu, kadını nasıl getirecekler merakıyla bir kısmı da caminin yukarısındaki tepeye dişler gibi dizildiler.

Caminin karşısndaki evlerin tepesine üşüşen kadınlar ve erkekler tepeye dizilenleri görünce biz de kaçırırız korkusuyla tepeye doğru sapmaya başladılar. Ama seyretmeye eski yerleri uygun olduğunu fark ettiler. Terk ettiği yerlerine tekrar yerleştiler. “Getiriyorlar!” diye biri bağırınca kalabalık eşeği yalnız bırakıp tepeye saldırdılar. Siyah masada otran hacı, hocalar, yaşı maşlılar da sesi işitince dayanamayıp onlar da tepeye saptılar.

Evin tepesindeki kadınlar arılar gibi vızıldıyor, meraktan az kalsın ölüyorlardı. Bağlanmış akburunlu hayvancağız etrafında dolanan insanların kendisini yalnız bırakıp gitmelerini beğenmedi, onların peşinden gidebilir miyim acaba diye ipini çekmeye başladı. Fakat sertçe çektikçe kıtças* yanağına dokunuyor, kurtulamacağını anlayınca çarisizde tepeye doğru anırdı. Bir süre sonra koridorun bir tarafında dolananlar aceleyle itişe-kakışa seyredecek uygun bir yer bulunca önlerinde iki dişi düşmüş, kara fistanlı uzun yüzlü kadın sol tarafında, Tokal'ın annesi de sağ yanında ellerinde birer makasları vardı. Ortada ise siyah saçları dağılmış, mor fistanı ıslanıldığı için sırtına yapışmış, kan bulaşmış sağ ayağı aksayarak yüzü de boyalmış gibi kararmış, kaşlarının altında büyük kara gözleri kalabalığa dikilmiş, boynunu bükmüş Tavcan geliyordu. Arkasından Tokal **talkı til bla** ite kaka, onun peşinden de çocuklar, hepsi gelip hacıların önüne dikildiler.

Tavcan'ın eteklerinden su akıyor, sağ ayağının bastığı koridora döşenmiş tozlu **narat kaçalanı** kana buladı. Yüzünde tırnak yaralarından akan kan ile gözyaşları karışarak yüzüne sıvanmış kazan isini yıkıyordu. Rüzgar esince selvi ağacında kalmış tek kuru yaprağın titremesi gibi tir tir titriyor, dağılmış, ıslak saçları da yüzünü kapatıyor. Başını eğerek Muhammet-Amin'in karşısında durdu. Tokal, erkeklerin arasına katıldı, **talkı tilge** dayanarak kıvrıkcık başlığını ensesine çekip maymun alnını gösterdi, abartarak anlatmaya başladı:

-Birden kapısını koparıp evine girince **bilek ağaçnı** arksındaki halıdan fırlayarak çıktı, bana fırsat vermeden sırtıma vurup kaçıp çıktı. **Ölüm kara çabıb**, ben de arkasından yetiştim, tam eteklerinden tutacaktım ki Koban'a yaklaşmış, eteğine yapışınca suya atladı, eteğinin yarısı elimde kaldı. Suyu girsem mi girmesem mi diye tereddüt ederken peşimizden gelen gençlerden biri suya atladı, çağlayana ulaşana kadar peşinden yüzdü, sonra yakalayıp sudan çıkardı. Sabahtan beri ele geçmiyor, öfkeden çıldırtmıştı bizi, sudan çıkarınca gerilerek sopayla dövdüm dedi, nasıl dövdüğünü göstermek için sopayı kaldırmak üzereyken sopanın kenarı ağırlaşıverdi birden, niye kalkmıyor diye şaşakaldı. Meğer Kasım sopanın bir ucundan tutmuş öfkeyle Tokal'a bakıyordu.

-Eşoğlu eşşek!

* İki ipi birleştirmeye yarayan ağaç halka

Sopayı çekip alıp attı, sonra kalabalığa karıştı Kasım.

Abartarak anlattığı olayın sonunu getiremedi, Kasım'a bir şeyler söylemek istedi ama dudaklarını sessizce kıpırdattı, başlığını alınına çekti. Kendisine dikilen gözlerden rahatsız olunca ortadan sıyrılıp Kıyamıt'ın yanına sokuldu.

Tavcan'ın arkasında musallat olan Tokal'ın annesi ile kara fistanlı, uzun yüzlü dişsiz kadın, sokak rezilini, dedikodu bulduklarına böbürlenerek makaslarını kırparak Tavcan'a taraf sallıyorlar.

Kıyamıt, Tavcan Muhammet-Amin'in karşısına gelince ayağa fırladı, tiksindircesine yüzünü ekşitti, eteklerini toplayıp bir tarafa çekildi, bastonunu Tavcan'a sallayarak bağırdı:

-Bu pislği Allah evinin önüne getirdiğimiz için Allah tüm köylülere kızmasın efendi! Edeceğini et de buradan çabucak def et dedi, bastonu ile koridora vurarak mihrabın yanında otran Kaşavbiy'in yanına çöktü.

Isırmaya hazırlanan dişi köpekler gibi makaslarını kırparak duran Tokal'ın annesi ile kara fistanlı, uzun yüzlü, dişsiz kadın Kıyamıt'tan destek alınca **cıyın canlı** merali sürüp gelince yorulmuş gibi **üsüne basınjança etdile bılayda**. Tavcan'a hemen saldırdılar, saçına başına yapıştılar, güzel çam ağacının budakların kesmiş gibi uzun siyah saçlarının iki yanından tutup kesiverdilerde yere attılar.

Tavcan, ayaklarının dibinde kana boyanarak yatan gür saçlarını görünce hıçkıra hıçkıra ağladı. Titreyen elleriyle yavaşça eline aldı, gözü buğulanarak ev tepesinde seyreden kadınlara baktı medet umarcasına.

-Neden? diye fısıldadı kuru dudakları titreye.

Caminin önündeki kalabalığın çoğunluğu onun perişan haline dayanamadılar, önlerine baktılar. Bir avuç köylünün talihsiz kadını neden bu duruma düşürdüler, günahı neydi? diye fısıldamaları efendinin kulağına geldi. Böyle giderse işler kötüye gidecek diye ödü koptu, kumaş kaplı büyük kitabı açıp cemaate seslendi:

-Bu kadın köyün ortasına girip zina ediyor. Onun yüzünden ekinler kuruyacak, kan yağacaktı. Eskiden bir köyde bunun gibi bir kadın zina ettiği için köye salgın hastalığı bulaşmış, halk geberip gitmiş diyor kitapta. Bu zinacı kadını şeriata göre eşeğe bindirip tüm köylülere lanet ettirmezsek biz de o duruma düşebiliriz...

-Köyde kızları hamile bırakan, efendi ile buraya gelen şeyhi eşeğe bindirseydik olmaz mıydı? diye birileri bağırdı.

Bağırma gelen tarafa dönüp baktılar ama kimseyi bulamadılar.

Kıyamıt yerinden kalkıp göğsünü kabartarak:

-Kim o dilini yılan sokası? Hemen yakalayıp getirin buraya, onun gibilerin yüzünden böyle belalar oluyor dedi salyalarını saçarak, alıcı bakışlarla üşüşen halka baktı, fakat kimseyi göremedi, herkes başlarını eğmiş duruyordu.

Aradığını bulamayan birinin çaresizliği içinde mırıldanarak bastonunu sürükleyerek Kaşavbiy'in yanına geçti.

Efendi, utancından ölüyor, kimseye bakamıyordu, kitap okuma bahanesiyle kağıtları karıştırıyordu.

-Şeytan, iblis kışkırtanlar aranızda çoğaldı. Dikkat edin! Onların dediklerine uyarsanız köye örümcek yağar diye parmağını köyün yukarısında bulunan Temurka'nın mahallesine tutup, işte şu mahalleye şeytanlar dolmuş. Su ile yıkamış gibi bereketi gitmiş, görmüyor musunuz? Bu bozulmuş kadın da köyün nurunu gideriyor, ona şeriatın dedikleri yapılsın diye Tokal'a taraf elini sallayarak oturdu.

Fırtına öncesi sessizliğe bürünmüş gibi kalabalık gürültüyü kesip sessizliğe daldılar, Tokal ise kaçacak tavşan gibi aralarından Kasım'ı aradı, Kıyamıt'a bakıp ipin bağını çözdü, eşeği hazırladı.

Efendinin çevresinde otran hacılar birbirinin lafını keserek söylediler:

-Böyle utanmazı zindana atmak gerekti. Onun yüzünden köyün bereketi kaçtı, yediğimiz midemize inmiyor. Bu pisliği önümüze dikip durmayın, götürün buradan dedi, yerlerinde oturamayınca bitki süpürge gibi sakallarına bulaşan salyalarını silerek Tavcan'ın karşısından bir tarafa çekildiler. Köyün kirli suları ile geçinen, efendinin ufak tefek işlerini yapan Mustafa başüstüne hazır geldi, bastonuyla Tavcan'ın karnına sertçe iterek bağırdı:

-Görüyor musunuz bunu! Edeceğini ettikten sonra utanmadan bakıyor bir de diye ayağı ile Tavcan'ı ite kaka medreseye saptı.

Kalabalığın ortasını yarıp yalan kafa, yüzü morarmış, gözleri kızarmış ağzının iki kenarında köpükler oluşmuş Cantemir acı acı çığlık atarak kendisini yere attı. Ama bekçiler yakasını bırakmadı, sıkıca tuttular onu.

Tokal'ın annesi ile kara fistanlı dişsiz kadın Tavcan'ı ite döve eşeğe ters bindirdiler, eşeğin iki ayağını bağlayıp ipin bir ucunu da yaralı ayı gibi bekçilerin elinde dövünen Cantemir'in boynuna geçirdiler. Tavcan artık kafasını kaldıramadı, eşeğin sağrısını gözyaşları ile ıslatıyordu, peşinden kalabalık büyük sokağa çıktılar.

Tokal'ın annesi en önde kara fistanlı dişsiz kadından geri kalmayayım diye pantolonunu çekerek kirli tabanını göstererek gidiyordu, küçük sokaklara saptıkça şöyle bas bas bağııyordu:

-Eheey ahali! Bozulmuş kadını görün, çıkın buraya! Sokaktan çıkınca çitin yanında bir grup kadın görünce kara fistanlı arkadaşından önce yetişmek istiyordu onlara. Ulaşınca da olayı ayrıntılarına girmeden anlatıp başka bir dar sokağa acele ediyordu.

Cantemir, boynuna ip bağlanınca iki elinden tutmuş bekçilerle mücadele etmeyi bırakmıştı. Uzunca gelen pantolonundan dizleri görünmüş, yüzü solmuş, eğilerek eşeğin önünde geliyordu.

Kürklü kadınlar **kanca** evden çıkıyor, eşeğin üzerindeki Tavcan'a tükürüyorlar, ellerini göğsüne koyarak ağzına geleni söylüyorlardı.

Mölehan'ın elinden bir şey gelmiyor, kalabalıktan da ayrılamıyor, ağlaya ağlaya eşeğin peşinden gidiyor, kendi kendine konuşuyordu:

-Bu kadar acı çektirmeniz yeter, zavallı kadıncağız ne yaptı? diye kimseye bakamıyor, gözyaşlarını siliyor. Bazen etrafına bakıp müdahale edecek birini bulamıyor, bağıra çağıra Tavcan'a atılsa Tokal atmaca gibi yetişip sertçe kenara atıyor. Mölehan şişmiş gözleri ile peşinden gelen kaşemir fistanlı, kadife cepkenli kadınlara bakıyor, onların yiyici bakışlarından rahatsız olunca hep boynu bükük yürüyordu. Tavcan'ı görünce kalbi sızlıyor, onun durumuna dayanamıyor, eşeğin peşinen titreyerek gidiyordu.

Parlak güneş de bu kara günü görünce dayanamadı, ışınları ile orman aydınlatarak dağın arkasına kayboldu. Müezzin minarenin deliğinden köylüleri camiye

çağırarak için boğazını temizleyip bağırmağa başladı. Kalabalığı yönetenler Kıyamıt, Muhammet-Amin, Biymurza gösteriş için abdest alınca **buvun ilgiklerin ete**, iki talihsizi mahvettikleri için bıyık altından gülerek başka ne var dercesine havayı koklaya koklaya camiye girdiler.

Tokal peşlerinden camiye yetişti, Kıyamıt'a yine bir şeyler fısıldadı, aceleyle geri döndü. Kıyamıt, Tokal'ın arkasından gülümseyerek baktı, bıyıklarını sıvazladı, büyük adımlarla kafasında fakirlere yeni kötülükler kurgulayarak, fesatların yuvası olan camiye kayboldu.

DOKUZUNCU KISIM

Namaz bitince insanların çoğu camiden çıktı, Kıyamıt, efendi ile Biymurza'ya bir şey anlatacağını bildirdi. Rüzgarda sallanan korkuluk gibi kafasını iki yanına sallayarak, ara sıra da efendinin mihrabına bakarak o safta oturuyordu. Boşuna kalmadığını bile efendi ile Biymurza birbirine bakarak ufak taşları yerden koparıyormuşçasına tespih çekiyorlar.

İlkiçni kiyindirgença, müezzin cuvumçuluğğa tüşgen kıtine kıptalını biçimleri kıyruğuna tüşüb, etrafına göz gezdire üçünün oturduğunu gördü. Caminin anahtarını gözlerini yarı kapalı tespih çeken efendinin yanına sessizce bırakıp gitti.

Müezzin kapıdan çıkınca Kıyamıt gözle kaş arası Biymurza'yı çağırdı, kendisi mihraba yakın oturdu. Tüylü kalın burnunu buruşturması, kırmızı ağ oluşmuş gözlerini parlaması sevincini belli ediyordu. Çevresine bakıp Biymurza'yı sırtından vurdu:

-İşini iyi bilmek lazım yöneticim! Sokağın orasına burasına koşmakta fayda yoktur.

Efendi tespih çekmesini durdurdu, Biymurza da kılıcına bir elini koyarak Kıyamıt'a döndü. Camide ağaç böceğinin sesinden başka ses çıkmayınca Kıyamıt sırtarak bıyık altından kararmaya başlayan azı dişlerini göstererek kendini övmeyi de ihmal etmeden fısıldadı:

-Yaşlansak da bir grup yöneticiye göre geçinip gidiyoruz diye bıyıklarını sıvazladı. Kendisine gönderme yapıldığını hisseden Biymurza cevap veremedi. Burnundan kimsenin anlayamayacağı biçimde sesler çıkardı, altındaki kadife halıyı ayakları ile kıvrarak boynunu büktü.

Efendinin dayanamadığını, sözün sonunu öğrenmeye telaşlandığı parmaklarını tıklattığından fark etti Kıyamıt. Önündeki rafcıkta tozlanmış Kuranlar'ı süzerek yaşlılıktan kırışmaya başlamış elini sıktı. Sağ elinin parmağı ile yumruğunu dürterek Biymurza'ya seslendi:

-Bak işte buradalar... Şimdi çıkarsa boynumu keseceğim. Size eskisi gibi güvenmiyorum. Prustob'a haber gönderiyorum, onun kararına göre elini, ayağını bağlatıp öyle göndereceğim.

Biymurza ile efendi artık dayanamadı, sevinçten yanına daha da sokulup fısıldaşınca Kıyamıt anlattı:

-Temurka adlı tilki çarıklı yaşlı köpeği avucuma topladım.

Kanamat yakalandı mı acaba diye sevinen arkadaşlarının sevinci bir az dağılsa da kendilerini rahatsız eden yaşlının yakalandığını duyunca yüzleri ışıldadı, Kıyamıt'a övgüler yağdırdılar.

-Nerede, nasıl yakalandı? diye sordular birbirinin lafını keserek.

Kıyamıt deminki gibi Biymurza'ya takılmaya devam etti, parmağıyla ona işaret ederek **koçhar teri curunça**, kaşlarını gerdi.

-Onların arasında gözlerin, kulakların olmalı. Ağacı kendisinde çivi yapıp yarıyorlar. Öyledir Biymurza, öyledir dedi kafasını sallayarak, hırpaniler sırlarını sana, bana anlatmasalar da kendileri gibilere anlatıyorlar. Onlardan göz, kulak olacak adamları kendimize çekmeliyiz. Böyle işlerde koku alan cılız bir adama güzel sözleri söyleyerek ara sıra dışarıya dökcek kirli suyundan vermelisin, kendisi gibi serserilerin sırnı ele verirse artık yakınının sayılır.

Kıyamıt'ın bir sürü övünmelerine, birde bildikleri hilelerden bahsetmesine gülesi geldi, yeni bir şey anlat, zaten onları biliyoruz dercesine içlerinden sırttılar. Ama Kıyamıt kırılmasın diye bir şey öğrenmiş gibi kafa salladılar.

Kıyamıt dişleri ile yumruklarını birlikte sıktı, sağ elini doğruya taraf salladı.

-Dur dur, Kıyamıt sağ kaldıkça kayalar yarılıp yutsa da sana kelepçe vurdurmadan edemem ! dedi, ayaklarını toplayıp arkadaşlarına bakarak: Birlikte götürmemişler, bırakmışlar, o aç, çıplak yaşlı köpeği kendisi gibi Kasım adlı serserinin çürümüş ahrında saklıyorlarmış. Hemen elini, kolunu bağlayıp ikinci kere Koban'ın suyunu içmez etmeliyiz dedi, sözünü bitirdiğini belli ederek ayağa kalktı.

-Yılanın kafasını ezmiş gibi ezmek gerek, onlar köyde buldukça bize rahat yok dedi efendi tespihini heybesine koyarken.

Biymurza eteğinin kıvrılmasını düzeltti.

-Kökünden kesmek lazım dedi, üçü de fısıldaşıp bitince leş aramış **ciyim canlıca**, sokağa saptılar.

Kıyamıt'ın evine gidecek yolda **için ura**, yüzü solmuş büyük metal kılıcı bacalarına dokuna bir gözü kör, yüzünü **çeçek çançaklaşan** bekçiye rastladı, nefesi kesildiği için sözlerini yarı bırakıp Biymurza'ya döndü.

-Sizi aramadığım yer kalmadı. Yukarıdan atlı polis gelmiş, bir kuyrukulu kağıt getirmiş bekliyor.

Bunu duyunca üçü de büyük adımlarla pravlene saptılar. Biymurza önde, en arkada efendi cüppesini dalgalandırarak sokak eşyalarını savura Pravlen'e geldiler. Biymurza, polisin elindeki dört köşesine kırmızı mühür basılmış paketi aldı, bir-iki kere döndürüp yolun bir kenarına çekildi, paketin içindeki açtı, Kıyamıt ile efendi peşinden gelince dudaklarını kıpırdatarak kağıdı sessizce okumaya başladı.

Öyle yapması Kıyamıt'ın zoruna gitti, bastonu ile yolda yuvarlanmış taşları sertçe iterek **tigine kaçdı**:

-Senin bu mırıldanman ne zaman bitecek? Kimden saklıyorsun okumanı? Prustop sana güveniyor da bana güvenmiyor mu sanki? Dur, öyleyse öğreyim seni... diye efendinin yeninden çekip gitmeye hazırlandı.

Kıyamıt'ın kızdığını gören Biymurza önünü kesip kendini temizlemeye başladı:

-Niye böyle yapıyorsun ya, bak Kıyamıt, senden saklamıyorum birileri işitsin istemiyorum diye bir şeyler geveledi, sonra arkadaşlarının duyacağı bir şekilde kağıdı okumaya koyuldu:

“Benim gönderdiğim atlılara güvenilir bir insan katın da tutuklunun elini, ayağını bağlayıp gönderin. Bu sefer de dağda dolaşan serserilerin tutukluları kurtarması gibi bu tutukluyu da kaçırsan...” diye Prustob’un yazdıklarını Kıyamıt ile efendiye okudu. Son kelimeye gelince Biymurza’nın alt dudağı titredi, benzi attı birden, orayı atlattığını fark eden Kıyamıt durdurdu.

“Kaçırsan” dedikten sonrakileri de oku dedi, efendinin ayağına basıp yan bakışlarla baktı.

Biymurza tereddüt etti, boğazına bir şey sarılmış gibi söyledi:

-Boş verin ya, benim görevimle ilgili bir şeymiş..

-Biymurza’nın elinden kağıdı çekip kendisi okumak istedi. Cebinin kurcalayarak gözlüğünü bulamadı, sinirlendiğini bildirerek dudağının kenarı ile taşı taşa vurmuş gibi sertçe azarladı:

-Hadi lan, bizimle oynayıp durma, ne yazıldıysa hepsini oku hadi diye suratını astı, tüylü burnunu sık sık sildi.

Biymurza, içinden Kıyamıt’ın soyu, sopuna kadar küfürler yağdırdı, çaresizce belindeki tabancasını yukarı çekmeye çalıştı. Okumzsa yakasını bırakmayacaklarını anlayınca tütünden yanmış kara-mor dudakları kurudu, boğazında bir şey düğümlendi, kaldığı yerden devam etti:

“Elinden kaçırsan ataman şubesine mektup yollayıp işinden edeceğim seni, yerine de Kıyamıt’ın oğlu Kandavur’un başvurmuş yapacağım, babasına çekmişse bize iyi hizmet edecek” diye okmasını durdurdu, alın terini sildi, göz ucuyla bıyık altından gülen Kıyamıt’a baktı. “Şüphesiz Prustob’a haber demişti, ne dediğini saklıyorsa da babası beni ispiyonlamış anlaşılın, kendi çocuğunu benim yerime geçirmek istiyor” diye düşündü, sevinçten ışıldayan Kıyamıt’ın yüzüne öyle tokat yapıştırası geldi ki kendini zor tuttu. Fakat, “dur kimi kim yiyecek bakalım “ diye sakinleşti, öfkesini bastırıp gülümsemeye çalıştı, kurnazca konuştu:

-Dokuz-on senedir büyük kılıcı taşımaktan ben de bıktım doğrusu. Kandavur benim yerime şimdi geçse de memnun olurum hatta kurban keserim. Nasıl olsa akli başında biri gelirse kendisini de, bizi de koruyabilecek.

Kıyamıt başını önüne eğdi, kimsenin anlayamayacağı bir şeyler mırıldadı burnundan. Biymurza'nın elindeki kağıt huzurunu kaçırdı, bastonu ile taşları oraya buraya kopararak Biymuza'ya dikkatle baktı:

-Bizim oğlanın hayvanları, çiftliği bırakıp buraya gelmeye niyeti yok. Bir de bizim için senden iyi başçavuş olmaz. Prustob'u görünce kendisine de söyleyeceğim bunu. Ufak isle edile dursun daü kağıdın sonunda ne yazılmış? diye Biymurza'yı ürküttü, tırnağı uzamış parmağını leş karğasını tırnağı gibi eğrilterek kağıdı dürttü:

Valla hiçbir şey unutmuyor bu moruk da diye düşündü, kağıdı boyuna çeviriyordu Biymuza. Kıyamıt'ın durmadan parmağı ile gösterdiği yeri istemeyerek okudu:

“Çara karşı mücadele eden fesatçıları yakalamak için kanını, canını feda etmekten korkmayan, bize yardım eden Kıyamıt' ödüllendiriyor, aşağıya yazıyorum. Benim için onun elinden sık, köylüler toplanınca herkese ilan et!” diye kağıdı okuyup bitirdi. Biymuza ne kadar çalışıp çabalasa da kendine verilecek ödülün Kıyamıt'a yazıldığına içi gitti, bunu da içine çekerek belli etti, kağıdı sıkıca katlayıp heybesine koydu.

Sevinçten Kıyamıt'ın kırmızı ağ kaplamış gözleri ışıldadı, sakalını memnuniyetle sıvazladı, Biymurza'nın elini sıkmadığını görünce ona yan bakışlarla baktı.

-Canını, kanını esirgmeden zavallı babam da çara hizmet etmişti, ben de ediyorum. O, bizim gibi mal-mülk sahibi adamların kalesidir. O olmasaydı bizim köydeki deri donlu serseriler kafamızı çoktan yiyecekti. Değil mi efendi? dedi, mısıra doymuş yaşlı öküzün zıplaması gibi zıplayarak efendinin geniş cüppesinin yeninden çekti. Kıyamıt'ın sevinmesi Biymuza'nın yarasına tuz serpmiş gib oldu. “Hemen Ak kaleye birkaç mal götürmek için çiftliğe adam göndereyim. Nerede olsa da o yaşlı başıbozuğu yakalatıp kendim teslim etmezsem bu yaşlı domuz çaktırmadan dibime ılık su göndermeye başladı. Prustob'un parmağını iyice yalatmış olmalı, **keregi bla at iye aylanğan hapanı bar edi**. Bakalım...” diye düşündü, Kıyamıt'a dönüp:

-Geç olmadan o fesatçıyı götürmek için avluda bekçiler hazır duruyor. Kıyamıt, o serserini nerede diyordun?

Ödül aldığı için yere göğe sığmayan Kıyamıt, Tokal'ı çoktan kaldırıp gelmiş. Kıyamıt'ın yanında duran adamlar boşuna gelmediğini Tokal çekinmeden:

-Kasım'ın ahırına Môlehan Temurka'ya yemek götürüyor. Şimdi kendi gözlerimle gördüm dedi.

Bunu duyan Biymurza arkadaşlarını yolda bırakıp Pravlen avlusuna koştu.

* * *

Duvarları birbirine sıkışan, oyulsa da çürükleri birbirinin üstüne düşen toprak çatılı evlerin arkasında her zaman yuvarlak ağaçten kertilerek yapılmış eski toprak çatılı evlerin ahırları tamamen yıkılmasa da yere eğilmiş eski yaşlı gibi önüne bükülerek duruyor. Ahırın sahibi Kasım'ın var olan malı boynuzsuz ineği ile **sanavu tavusulğan** kök eşeğini ahırın arkasının yıkılcağından endişenip çoktandır ötelere bağlıyordu. Yazın sıcaktan bunalan hayvan ya da çocuklardan başka kimse girmiyor buraya. Artık bir işe yaramayacak duruma geldiğinden beri mahalledeki çöpleri, ıvır-zıvırları, hayvan kemiklerine kadar getirip ahırın önüne atmışlar, insan giremez hale getirmişler. Ahırın önü bir de kara dikenle dolmuş, bunu Kasım atmış olmalı. O yüzden buraya girmek isteyen birileri dikenini görürse vazgeçer.

Temurka buraya geleli Môlehan ya da Kasım etrafı gözetleyerek giriyor, başka kimse adım atmıyordu. Birileri görürse aklına yanlış bir şey gelmesin korkusuyla ellerine bakır ibriği alıp yere çökmüş gibi yapıyor, ortalıkta kimseyi göremeyince sonra girerler ahıra. **Şumğanni şarağan köznü alcaşandan sora da başha carağan zatı bardı.** Koynuna külde pişmiş mısır ekmeğini sokup ibrik ile bir **nartüh bilamuş** getiriyor. Onlar Temurka'nın bir günlük yemeği oluyor.

Temurka, hayvan dışkısı kokmuş ahırdan sıkılınca kaçmış çocukları, arkadaşlarını hatırlıyıp üzülse yemeği geri çeviriyor. Özgürlüğe, güneşe, işe susayınca telaşa kapılıyor, çıkıntı arkasındaki saman tepesine çıkıp işkence edici tuzağa düşmüş geyik gibi ahırın köşesine gidip delikten bakıyor, içine çekerek geri dönüyordu. Hava bozulması için rüzgâr esmiş gibi bugün kalbi sıradışı atıyordu. Ahırda dayanamayıp dışarıya çıktı, güneşe bakarak havayı içine çekerken Tokal'ın Kıyamıt'n evine bir çuvalı götürdüğünü gördü. İşini özlediği için evine gidecekmiş gibi ya da yukarı tarafta yıkılmış duvarı yeniden yapacakmış gibi öne bir-iki adım atladı. Fakat demir kelepçeyi hatırlayınca duraksadı. Tokal'ı çuvalın altından izleyince geriye döndü. Gözlerini **boyun ağaç etivçü** tepeye dikti, derin iç çekince gömleğinin deliğinden ağarmaya başlamış göğsü görünüyor, üzeri yarı kapatılmış kabir gibi loş ahıra girdi.

Samana uzandı, içi huzursuz olduğundan oraya buraya yuvarlanarak vücudu yoruldu, **zamandan çirib** tepesinden başmış toprakları kaldıramamış belinden yarı kırılmış duvara bakarak yatıyordu. Mölehan sessizce gelip kazan isi bulaşmış ibrik dolu **bilamuğ bla** çıkıntıya koydu, koynundan sıcak mısır ekmeğini çıkarıp Temurka'nın omzundan tutarak yumuşak konuştu:

-Çocuğun babası, hadi yemeğe bak! Acıkmışsındır. Yukarı köye un almaya gidip geç kaldım diye **bütev ezilmeklikni, incilmeklikni suratı süyelgença, erinlerin kabdı**. Boğazında tıkanmış hıçkırığı tutuyor, hayvanın ayağı basmadığı yerde kurumuş **maral- çöb-başıça**, dikilmiş gibi ellerini çökmüş göğsüne koydu. Temurka, duvarın kırılmasını bahane ederek oradan gözlerini almadan bir süre durdu. Kafasını çevirip duvarın deliğinden birinin baktığını fark edince boş şeyler görüyorumdur diye gözlerini ovdu. Delikten gözler kaybolunca “Ne biçim şeyler görünmeye başlamış gözüme. Öleceksem de bu ahırdan derhal kaybolmaya çalışayım yoksa yakalanabiliriz” diye düşündü. Hasta ayağını sürükleyerek ayağa kalktı, gidip duvarın ufak deliklerinden baktı, geriye dönüp ekmeğe istemeyek uzandı, Mölehan'a sordu:

-Ortalıkta ne haber, neler gördün?

Mölehan işten çatlamış elleri ile gözyaşlarını silip ibriği kocasının önüne koydu.

-Ne olsun, o talihsiz Tavcan'ı lanet olasılar kocan ile yaşıyorsun diye bahane uydurdular, evini altüst edip kaza isini yüzüne sıvadılar, cami önünde eşeğe bindirdiler. Halkın önünde başım belaya girmesin korkusuyla kendini suya atınca ocağı gözü çıkası Tokal koşa koşa gidip sudan çıkardı, döve döve caminin önüne götürdü. Tokal'ın annesi ile kendisi Kıyamıt'a haber iletip duruyorlar. Hatamız, günahımız olmadığı takdirde başımıza bela oldu, yaşatmıyorlar diye ağlamaya başladı. Ağlamamak için boğazındaki hıçkırığı yutmaya çalışarak “Kıyamıt, Muhammet-Amin, Biymurza bu zavallı halkı yutuyorlar. Onların Tavcan'a yaptığı kötülüğü başka kimse yapamaz” dedi.

Temurka ekmeğin kenarından koparmış parçayı çiğniyor, kafasını kaldırmadan:

-Cantemir ne yapıyor peki? diye sordu.

-**Seni cavuñ ol etgenni etge edi, ürseñ, avarça bolub aylanadı.**

Mölehan, kocasının yanına çökmüş mısır **bilamuğnu** vermek için ibriği uzatırken birden ayak seslerini işitti, şüpheyle kulak kabarttı. Kocasına tam söyleyecekken ahırın kapısına dikilmiş yassı **kaña** tıkrıdayak yere yıkılınca Biymurza tabancasını tutarak bir grup bekçiyle delikten dilini uzatarak çıka gelmiş yılan gibi girdiler.

Mölehan çığlık atarak Temurka'ya sokuldu.

Biymurza çizmesinin burnu ile yemeği döküp ibriği kırıverdi, Mölehan'ı da kenara fırlattı, Temurka'nın hastalıktan acımış vücudunu tabancası ile dürterek ahırdan çıkardı. Tokal edeceğini ettikten sonra bekçileri uğurlayıp Kıyamıt'ın evine koştu.

Biymurza kenara atınca Mölehan kendini kaybetmişti. Komşu kadınlar gelip yüzüne su serpince kendine gördü, ahırda Temurka'yı göremeyince koşa koşa pravlene geldi, Biymurza at üstünde bekçilerin önünde duruyordu. Temurka'nın eli, ayağı kelepçeye vurulmuş, at arabasına koyup gitmeye koyuldular. Arabanın peşinde dolaşan halkın feryadı ile koşup yetişti, arabanın arkasını tuttu. Fakat hızlı giden arabaya binemedi. Gözüne Temurka'nı solmuş yüzü ile etrafı morarmış, içine çökmüş gözleri göründü, büyük yolda arabanın arkasından savrulmuş tozda kayboldu.

Mölehan toz toprak olmuş, tırnak batırdığı yüzünden kan akıyor, çığlık atarak arabaya yetişeceğinden umudunu keserek geriye döndü. Dolaşan halk da başlarını eğerek hüzüne büründüler.

“Su kovasını dibi suda kalır” diye Kıyamıt heyecanlandı, Mölehan tarafa gözünü dikip istediğine kavuştuğu için leşe doymuş kurt gibi dudaklarını yalıyor, sakal bıyığını sıvazlıyordu.

Güçsüz evlerin kadınları üzüyor, Mölehan'ın koluna girip onunla birlikte ağlaşıyorlar, Kasım da peşinden gelip teselli etmeye çalışarak toprak evlerin arası ile dar sokağa saptılar.

Hüzün çökmüş köylüler bir süre başlarını eğerek sessizce durdular, Kanamat'tan medet umarcasına doğudaki beyaz bengülü dağlara baktılar, burunlarını çekerek dar kulübelere kayboldular. Sandukanın tepesi açılmış gibi dağlarla çevrili ovaya gece kara örtüsü serdi, göğün yuvarlak yarısını, sonbahar gecesinin yıldızlar göz kırparak süslemişti. Zengin evlerinin pencereleri aydınlanmış, kışlık et için

kesilmiş hayvanın yakılmış kafasının, ayağını kokusu yolda geç kalmış adamların burnuna gelip ağız sularını getiriyor.

Diğer evlerin bir kısmında kapı açıldığı zaman donuk ışık çıkıyor, **eşik etilgenley, kırmalıb,** geniş ocaklardan çıkan kıvılcımlardan başka bir şey görünmüyor, kapı kanınca da karanlığa kayboluyor.

Yaşlı Tavlan eğersiz eşeğine binerek eski evine geldiğinde Temurka'nın durumunu öğrendi, bir süre kaygılanarak oturdu. Bir şey diyemedi, beyaz kafasını sallayarak odanın ortasına dikilmiş **bıstırlağa çırmalıb bilek ağaçnı** arkasına saklanmış eski kamıştan kavalı alıp ayarladı. Çok acı çeke çeke kambur olmuş sırtını karyolanın al ağacına verip çam odunları yakılmış ocağı süzerek yaşadığı ömründe sürülerin peşinden giderek bestelediği ezgileri çalmaya başladı. Çaldıkça iyice coştı, kavalın ucundan salyalarını küle ata Kandavur'un öldürdüğü Hamit'ten öğrendiği ezgilere geçti. Onları çalmaya başlayınca gözyaşları ateş aydınlığında sakalında parlıyordu, çalışa çalışa nasır bağlamış, çatlamış parmakları kavalın deliklerinde oynuyordu. Bildiği ezgileri uzunca çalınca yolculuktan yorukmuş olmalı uykuya dalıverdi. Kavalın kenarı ağızında kaldı, parmakları boşalıp ıslanmış çarıkları ateşin önünde dumanlayarak **kalıdı.**

Mölehan dönünce evine girmek istemedi, evin önünde oturdu, yukarıya baktı, duvara sıkışarak **serivünlükge sanab** kafasını soğuk taşa koyarak ağlıyordu.

ONUNCU KISIM

İki çamlı **kulağnı** Mingi Tav tarafa kenarlarını birbirine karışarak başlamış **kısıq sırtlığnı** kalın yağmış kar, ölüyü kefenlemiş gibi ağartmıştı. **Ak sabannı içinde çöb başla çonçaygança, selt-melt ösgen, kürt uruvçu mırışkı kayınla** karın altından başlarını kaldırmış, dağ rüzgârında yalın **bulçuqları** zayıfça titriyordu.

Sırtlığnı oñ canına cayaqlab, çavul küçlegen duppurlanı başında, qar tohtamağan cerleri keñden canıvar teşikleça qarala, Miñi Tavnu eteklerini biri, miyik işlenen kabırğaça, süyelgendi. Korkup adam ayağı basmasın diye saklamış gibi **ırğağburun** kuşlar yel vurmuş yamçı gibi kanatlarını açmış kayanın çavresinden uzaklaşıyor, sonra oraya buraya uçuşa birbiriyle konuşuyormuş gibi gövdelerine **suvuq kaltıravuqluq sala,** acı acı feryat ediyolar. Bekçilik

yapıyormuş gibi bir kısmı da kaya girişinde oturmuş, bir kısmı da yığının içinden duman çıkan büyük taşın karşına konmaya cesaret edmiyor, dönerek uçuyorlar.

Onlardan korkup **canlağanca**, çalılığın yanına sıkışmış tavşancık uzun kulaklarını sırtına yüklemiş, zıplaya zıplaya taş dibine sıvıştı. Yığının ortasındaki büyük taş diğerlerinden kendisini belli ederek beyaz yurdun içinde yüzünü duman karartmış.

Onun dip mağarasında yaşayanlar taşın yüzünün kararması soğuk misafir çağırmasın diye korkarak bir kere ateş karartmış yerlerinin toprakla silmişlerdi, fakat bir-iki kere ateş yakılınca gene eski siyah haline gelmişti.

Taş dibi mağaranın ortasında ateş yakılmış kayın odunların **tozları** çıtırdatarak yanıyordu. Semyon'nun tüylü çarıklarının karları eriyince ocağın yanı ıslanmış, sırtını taşa vererek saman yığnında oturuyor, küçük kitapçığı ışığa tutmuş bir şeyler yazıyordu.

Badimat büyük kar yumağını yanına koymuş, ateşe konmuş pencereye parça parça atıp eritiyor, dumandan gözü yaşıyordu. Biynöger, köşede sık sık soluyarak tüyü gitmemiş inek derisinden sabahtan beri çarık yapıyor, büyük bir iş başarmış gibi sevinerek elinde döndürdü, ayağa kalkıp Semyon'a uzattı.

-Bu çarıklara iyice saman koy, bağlarını da sağlamca sıkarsan keskin dağlardan geçersin. İşte güle güle kullan dedi, büyük bir hediye veriyormuş gibi verdi.

Yazmakta olduğu kitapçığı koynuna soktu, sırayla elini çabıra sokup dikişlerine baktı, gerçekten sağlam yapıldığını anlayınca buz tutmasınlar diye **murcarğa cıylğan** samanın dibine koyup gülümsedi:

-Sağ ol! dedi dağ dilini **igi tañ** sevinerek Biynöger'in elini sıktı.

Kanamat, avladığı zayıf kaşka keçiyi kapıdan girince dala astı, elleri soğuktan morarmış bileklerini kaldırıp kesmeye başladı. Keçinin derisini yüzerken kendi kendine mırıldanarak hüzünlü sesle şarkı söyledi:

Apsatı da versin bize, iyi yolculuk olsun

Apsatı'nın sayısız malı vardı

Çok malından bize de versene

Beyler, zenginler birer kısır inek kestiler

Biz fakirleri sana **ülüşge koydula**.

Kendi kendine “ hayırsız ağzına ot bile koymamış ya” diye karnını açtı, iç yağı göremeyince **cörme** çıkacağından umudunu kesti, içini yanındaki samana attı.

Budağın en tepesinde asılmış tüfeği görüp deminki şarkısına devam etti:

Kara tüfeği kuru **stınğa ulutma**,

Ayak kıyımızını kıaya ranlada kurutma.

Apsatı'nın sarı saçlı kızları vardı

Onların izleri de beyaz dağlardadır

Şarkısını bitirince hüznü mırıldanarak burnunu sildi, dağ geçişinin zayıf olduğuna üzümlere Semyon'a döndü:

-Bu sana yolda iyi yemek olmayacak, kurudan kuyrukda iyidirderler, güçsüz olduğun zaman yırtmaya yarayacak diye ellerine bulaşmış kanı kartopuyla sildi, ocağın yanına oturdu.

-Kıyamıt'ın sürüsündeki ineklerini köye bırakmadan birini buraya getirseysin. Dağda dolaşan keçi nereden semiz olsun dedi Badimat canına battığını bildirerek, kar suyunu ısıtmış tencereciği götürüp içini **eterge caraşdı**.

-Bizim için bir sorun yok, fakirlere vermekle iyi ettin dedi Semyon, kenarlarında su kaynamış köseleri **ışıra**.

Kanamat, Kıyamıt'ın sürüsündeki inekleri Semyon'un öğrettiği gibi fakirlere dağıttığında Semyon çok sevinmişti. Kendisi de ona katılarak sevindi, lafa başka tarafa çevirmeye çalışarak:

-Buraya inek sürüsünü getirseydim izim kapanana kadar Kıyamıt iki ayaklı köpekleriyle peşimden gelirdi. Başka bir gün “küçük ovanın” içinde birer orman tarlada yaşamış fakirlerden yeni et yemeyen olmaz. **Barmağa koy, bir kerildile!**

-İnek sürüsünü getirersen de tek bir hayvanı kesip getirseydin ya? **Suvsar mılıkça**, bu cılız keçiden size ne yapayım? Tuzumuz da kalmadı, çocuk da geç kaldı. Yakalanmaya Allahı dedi, keçinin karnından çıkmış kiri samana toplayıp dışarıya atmaya mağaradan çıktı Badimat.

Dağdan esen soğuk rüzgâr **ağ unnu boranlatıb, kümüşden egevenib tüşgen umurça, qarıvsuz ışarğan künde cıtırata, sibire kelib, ulla taşnı allına kalaydı.** Taşın altında yaşayanlar kar, kapının önünü kapatmasın diye taşın dışarıya çıkacak tek deliğinin önünü değırmen taşından yığılmış un gibi kar kapatınca hep temizliyorlar. Fakat çok durmadan gene kar yığılır.

Etrafta dönerek havada bekleyen kuşlar Badimat'ın dışarıya hayvan bağırsak parçalarını atmasını görünce taş düşmüş gibi yere indiler, görmemiş gibi yaparak delikten çıkıp leş parçalarına saldıran tilkini baştan savdılar, atılmış bağırsakları seçmeye başladılar.

Arkadaşlar ocağa yakın oturdular, pencerede kenarları görünerek pişen ete memnuniyetle bakıyorlardı. Gözlerine, burunlarına duman girdiğinden burun suları akıyor, gözleri kızarıp gözyaşları akıyor, sonra kafalarını çekip bir yanına döndüler. Duman altı olmaktansa üşümeye razı olan Biynöger taşın çukuruna sıkışarak ellerini yenine soktu, Kanamat'a dönüp:

-O gece “çamlı elde” gerçekleşen olayın sonunu getirmeden uyumuştun. Yorulduğun için dinlensin diye boşvermeştik yoksa sonunu işitmeye can atıyorduk. **Mıllıkını alğın ceğil bişer capısı coğdu,** boş boş oturmaktansa olayı anlatıp kurtul hadi dedi, taşın soğuşu geçmiş sırtını ısıtmak için vücudunu kıpırdattı.

-İnsan aşırı haber antacak şey nesne değildir. Öyle küçük bir gürültü oldu.. dedi, çubuğun ucu ile külde bir şeyler işaretledi, anlatmak istemediğini belli ederek çubuk ile tencereye uzanıp dışına çıkmış etleri içeriye soktu Kanamat.

Semyon uzamış sakalına akan gözyaşlarını sildi, artık dumani kaldıramayacağından geriye çekildi.

-Hadi anlat, ben de dinlemek istiyorum dedi, “k” harfini telaffuz edemediğine üzülerek Kanamat'ın omzundan tuttu.

Kanamat anlatmak istemese de başını önüne eğip ucu yanmış çubuk parçası ile gene külde işaretler koymaya başladı.

-Biz kaçıp kurtulduk diye akıl ile çiftliğe girip Biymurza'ya ters yolu gösteren yakışıklı adamı unuttun mu yoksa?

Unutmadığını bildire kafasını salladı.

-...Muhammet-Amin'in koyunlarını sürerek ovada yaşayan güçsüz kulübelere dağıtıp uykusuz gecede yakışıklı adamın murcarında **tayanıb kalkıy başlab**, kulübenin içindeki adamlar kazan etrafında dolanarak lakırdı ederken “hey” diye bir ses çıktı. Kapıya yakın duran gençlerden biri dışarıya çıkıp misafiri karşıladı. Orta yaşlı esmer, üstübaşı dökük bir adam geldi, kalabalık insanı görünce utandı, etrafına bakınıp derin bir iç çekerek oturdu. Misafire içecek ismarladılar.

-Ne haber misafirim, dolaştığın yerlerde ne var ne yok diye sordu kulübenin sahibi.

Misafir kazana sık sık göz gezdirerek aç olduğunu belli etti, ağarmarmaya başlamış sakalını kaşdı.

-Pravlen'de oturan çekirgelerden kurtulup ailem ile böyle yukarı Çıganaklı'da bir **kulağğa kısilıb turama**. Hayırsızlar, çocuklar **alısın bolğandıla da**, onlara ekmek yapmak için köye inip iki elek kavut getirirken sizin yukarı tarafınızdaki **ırhı avuzdan** geçince taşın arkasından biri çıkıp göğsüme tefek dayadı, çocuklarımı ekmeksiz bırakıp eşeğin sırtındaki kavur çuvalını kaptı götürdü.

Olayı anlatıp bitince efkârlandı, dinleyenlerin de kalbine dokundu, kulübe sahibi ateş alevinden çekilip eliyle yüzünü ateşten koruyarak:

-Kimdir o acaba, öyle kötülükleri yapıp burada doşalan? diye sordu.

Misafir düşüncelere dalmış olmalı soruyu duymamış, ezilip büzülerek:

-Ne? diye ev sahibine baktı.

-Kimmiş o seni yağmalayan?

-Ne bileyim, boynu devrilesi beklenmedik yerde birden “Ben Kanamat'ım” diye tüfeği göğsüme diredi de..

Karışık kafasını sallayarak:

Bılay bir kulağ kıyırında kısilıb, zar zor geçinip giderken burada Kanamat adlı birisi çıkıp kanımızı emiyor. Sis dağılmış mı, ben gideyim evdekiler endişelenmesin diye kalktı. Dışarıya bakıp burnuna pişmiş etin kokusu gelince

kurumuş dudaklarını kıpırdattı, açlıktan gidemedi, oh çekerek ağa. Kütüğüne oturdu.

Yanımdakiler benimle misafire sıra ile baktılar. Ev sahibi yaşlı adam, ateşin bir tarafındaki kenarları yanmış köseleri kıvılcım ettirerek ateşe atmaya çalıştı, ateşe değmiş hafif yanmış parmağını ıslatıp ocaktan geri çekildi.

-Çuvalının alınmasına üzüldüm. Ama Kanamat dediğine inanmıyorum. Senin gibilere dokunacak karakteri yoktur onun.

-Neden Kanamat olmasın? Tüfeği düpedüz göğsüme sıkıştırdı, çuvalı eşeğin sırtından çekip aldı gitti. Sonra da “Kanamat adlı fesatçı şeytana uyup camide bulunan kuranları ayakaltına aldı, dağa kaçıp hala kötü işler çevirmeye devam ediyor” diye Cuma namazında efendiden dinlemiştim. Öyle biri olduğu için benim çuvalıma el koymuştu yoksa... diye üzüldü misafir.

Baldırı çıplak çocukların kaya kenarındaki kırık dökük kulübede babamız kavut getirecek diye **cerk** ile boyanmış kaşıkları ellerine alarak beklediklerini gözünün önünde canlandırınca sözünün arkasını getiremedi, küle baktı. Gençlerden biri beni dürtüp misafire sordu:

-Sen hiç kaçak Kanamat'ı gördün mü?

Misafir soruya kızdı, gence sertçe bakarak:

-Kavut çuvalını aldı, onu görüp de ne yapacağım? Görmediğim bir tek o kalmıştı sanki. **Bılay tuvarıldım da kıaldım...**

Soyulmuş misafir cevap vermeye cömert biri olmasa da benim adıma fakirleri soyana kalbim parçalandı. Kendini “kaçak Kanamat” yapanın izini bulurum diye düşünerek:

-Tam nerede soydu? diye sordum.

Sorulardan bıkan misafir kazanın **ceñil tüşürüllüğünden tñjölüb** inleyerek kalktı, gitmeye hazırlandı.

-Dur dur! Gece misafiri kovmak ayıp değil mi? Otur buraya. Buradan “Çıganaklı'ya” gidemeyecek misin sanki diye kulübeden ayrılmak üzere olan misafiri eteğinden çekip oturttu.- Kazana bak, et pişmiş olmalı, misafir de yorukmuş hadi çabul olun diye hizmet eden çocuğu acele ettirdi ev sahibi, misafir

gitmek isteyince. Kulübeden çıkıp dışarıya baktı, yukarıdan köpek havlamasını duyunca bir-iki kere bağırdı, **ķablak ıkķan çabırlarına ķar cıya**, içeriye girdi o.

uvalı alıp kendini “Kanamat” adlandıranların **iyegilerin sanarĝa razı bolub**, kazan ocaktan indirildi, herkes önlerine saman çekerek et yamaya hazırlanırken sessizce sıvışıp atı çabucak eĝerledim. Kafamda misafirin “dereden geçince taşın yanında” demesi yankılandı, nehirin yukarı tarafına gittim, **kesimi elden ıkķan matallı etib, ırķı avuzĝa** dönüp at ile gidiyordum. Atın ayakasında ezile karların gıçırdaması, kayalıktan tilki feryatlarından başka ses yoktu, ovanın içi rahattı, sis de daĝıldı, ben de **ırķı avuzdan** ıktım. Tam karşımda bir karaltı atı ürkütüverdi, bana tüfek gibi bir şeyi sallayıp bağırdı:

-Ben, kaçak Kanamat’a derhal yamını çıkar diye önüme dikildi.

Sesinden kim olduĝunu çıkartmak için kendimi tutmaya çalıştım. Atın aĝzını çekip durdurdum.

-Kanamat’ın yoldaki yolcuları soymaktan başka işi yok mu, sen hangi Kanamat’sın? diye sordum.

Biraz geriye çekilip beni kortkuttuĝu tüfek gibi şeyini **ıřanĝa tarta** bakır leĝeni vurmuş gibi bağırdı:

-Hadi be gırlayıp durma, yamını çıkar da saĝ kalmak istiyorsan kaybol!

Ondan sonra kendimi tutamadım, yerinde duramayan atla önüme dikilenin üzerine yürüdüm, kırbaçla kafası dövmeye başlayınca kendini “Kanamat” sanıp da beni soymaya kalkışan haydut elindeki tüfek gibi bir şeyi yere attı, kafasını koruyarak bağırmaya başladı.

Attan inip yakasına yapıştım, sertçe bağırdım:

-Bugün soyduĝun şeyleri çıkar hadi!

Aĝzından ıt çıkmadı, büyük taşın arkasından çuvalı, donu, iki yamıyı, bir kaç ipi çıkardı. Yukarıda şafak sökmek üzereydi, soyduklarını kensine götürüp iftliĝe beraber gelince elindekileri yere bırakıp aĝlamaya başladı:

-Bundan sonra böyle yapmayacaĝım, kimseye söyleme beni diye atın boynuna yapıştı. Kırbacın sapı ile ittim de:

-Kanamat kimdir diye sorduğumda başını eğip:

-Vallahi Kanamat değilim, kandırmıştım...

-Kanamat'ı tanıyor musun?

-Duymuştum da ama kendisini görmemiştim.

-Neler duydun Kanamat hakkında?

-Bir gün köylüler toplandığında Kıyamıt: “Kanamat kaçak, eşkıya oldu, karşısına çıkan köylüleri soyup soğana çeviriyor” demişti.

-İşte Kanamat benim, bana soyguncu diyebilecek misin?

-Hayır, hayır! Ne olur kıyma bana, bir daha yapmayacağım diye arkası ile yürümeye başladı. Atımı soyguncunun önüne çevirip:

-Köyün fakirlerinden aldığın eşyaları çiftliğin yanına götür de derhal kaybol! dedim, **men gepdeşni allında atdan tüşerge**, eşyaları hemen kulübenin çiftliğin yanına atıp gölge gibi kaçtı, köpekler kovalayınca çiftliğin yukarısında kayboldu.

Şafak söküp gökteki seyrek kalmış yıldızlar da sönmek üzereydi, sabah rüzgârı da insanı üşütüyordu, eve girince soyulmuş misafir ayağa kalktı, gecede gömülmüş acılarını bir yere toplayıp ateş yakmaya çalışıyordu. Girdiğimi fak etmemiş gibi bana bakmadı, **çabır etgen kolların** kül ile yıkayınca dışarıya çıktı.

Tabi bu benim zoruma gitti, bana bıraktıkları et parçasını alıp kemirirken ilk önce “tövbe tövbe, hayret ya!” demesini duydum dışarıdan, misafirin yüzü ıslıl ıslıl kulübeye girdi, uyuyanaları uyandırdı.

-Ağır uykudan ne olduğunu hatırlayamıyorum, çuvalcığımı sağ salım elime geçti, acana nereden bulundu? diye bağırdı.

-Seni soyan eşkıyadan aldım!

-Misafir inansam mı inanmasam mı diye şaşakaldı, koltuğunu kaşımaya başladı.

-O Kanamat dedikleri adam çok tehlikeli diyorlardı, nasıl geri vermeye razı oldu? diye gülümsedi.

-Seni soyan Kanamat değildir. Asıl Kanamat benim işte diye önüne dikildiğimde misafirin benzi attı, geriye çekildi. Tepeden aşağıya kadar süzdü, belimdeki

tabancayı görünce önünde dikilenin şüphesiz Kanamat olduğuna inandı, kafasını sallayarak:

-Kim olsan da çok yaşa oğlum diye boynuma sarıldı.

Boynumu iki eliyle sıkıca sardı, kahvaltı yapıp öyle gitsin diye erken kalkmış, nargile içerek oturan yakışıklı evsahibi misafirin sol yanına çöktü. Yakışıklı adam nargilerinin ucunu tırnağına kaktı, balta ile kesmiş gibi keskin konuştu:

-Kanamat fakirleri soymuyor. Onunla birlikte kalan rus çocuk ile bir karaçay arkadaşı üçü de **unuğganlağa tüzlük izleb aylanadıla**, diye ocağa dikilmiş ekmeklerden birini silip misafire tutturdu.

Yakışıklı adam ile onun misafiriyle vedalaştım, izimi şaşkırtarak ovanın tepesine çıktığımda çuvalın sahibi eşeğinin peşinden kovalayarak gözden kayboldu.

Kanamat olayı anlatıp bitirdi. Ateşte köseler çıtırdıyor, dışarıda fırtına uluyordu, ara sıra karga gıkliyordu, başka bir ses yoktu, etraf sessizdi.

Kenarına köpükler yapışmış, suyu da iyice azalmış tencerede kemikleri ağarmış geyik etlerine bakan Kanamat, Badimat'a tatlı bakıp:

-Dibi tutmayın, artık çıkar dedi, eğilerek taşın altından çıkıp gerildi, köye giden İbragim'in yoluna baktı. Kimseyi göremeyince mağaranın önüne yığılmış karları ayağı ile bir kenara küreyip içeriye girdi.

Semyon, Kanamat'ın anlattıklarının bir kelimesini bile kaçırmadan dikkatle dinledi, yanında oturan Kanamat'a dönüp:

-Zenginlerin hayvanlarını alıp fakirlere verdin ya. O fakirler, çuvalın sahibi, **sağa amanlıkçıdı deb kesleri aythan oğay esej, alanı katlarında birev aytsada, unamazla**. Kıyamıtlar da ne kadar çabalasa da senin ismin fakirlerin arasında hep iyi anılacak.

Semyon'un böyle demesi Kanamat'ın kalbini yağ sıvamış gibi yumuşattı.

-Sen öğrettiğin yolda gideceğim dedi Kanamat, Semyon'un yanına oturdu, üçü de Badimat'ın saman üzerine koyduğu ete saldırdılar.

-Biraz ekmek olsaydı iyi olurdu dedi Biynöger, Semyon'un önündeki yenmiş **cavorunnu** alıp ışığa tuttu, döndürüp kenarı kırıp samana attı, **bazuknu cırta kelib.**

-Neyi görüyorsun diye gülümseyerek sordu Kanamat **aşıkilikni** kemirirken.

Benim körlüğüm gitmiş diye arkadaşlarını güldürdü, samana koymuş yalın kemikleri bir yere topladı, hepsini samanla sarıp dışarıya çıktı Biynöger.

Biynöger uzağa fırlatıp geriye dönerken sırtlıkta bir karaltıyı görüp duraksadı. Bir süre bakınca karaltı gittikçe büyüyerek yığına kayboldu. Karaltının bulunduğu yere gidip baktığında İbrahim **bir sagüncünü** getirmiş kar kar yığımına bata çıka eteklerini dalgalandırarak mağaraya ulaştı.

Onu gören Biymuza çabuk geriye dönüp içeriye girdi.

-İbrahim geldi! diye sevinerek bağırdı.

Taş yığınının altında yaşayanlar hepsi dışarıya çıkınca büyük taşın önünde ayaklarını temizliyordu. Herkesten önce Badimat gidip bağırsa bastı. Onun arkasından Semyon. Hepsi birer birer İbrahim'in boynuna sarıldı, omzundan yamalı tulumu alıp içeriye girdiler.

Semyon, Badimat'ın kardeşinin hüzünlü yüzüne dikkatle baktığını görüp İbrahim' sordu:

-Köyde ne haber?

-Şimdi insanın insana anlatacağı haber yok dedi İbrahim, ablasının yüzüne bakamayıp ocağın yanına çöktü. Badimat kardeşinin asık suratından endişelendi.

-Anne babamlar nasıldır, ne yapıyorlarmış? diye sordu.

-Bir şey yaptıkları yok, iyiler diye cevap verdi İbrahim, başını eğip ateşi karıştırmaya çalışarak.

-Babam nasıl?

-O da saklanmaya çalışıyor.

-İbrahim'in sesinden şüphelenen Kanamat lafı döndürdü.

-Niye bu kadar geç kaldın?

-Köyden çıkalı üç gün oldu. Gele gele böyle geç oldu, yolu şaşırılmayayım diye korkunca bir kulübeye dönmüşüm. Orada epeyce yaşlanmış bir ihtiyar kadın beni tanıdı: “Oğlumı gözünden görüyorum, burada bir-iki gün kal” diye zorlayınca ihtiyarı kıramadım, işte şu ana kadar onlarda idim.

-Nerede idi o kulübe, seni nereden tanıyormuş ya?

-Evleri buradan uzak değildir. Çocuğu su almaya gidip ölüsünü bulamayınca ben bir adada görmüşüm, öylece bulmuşlardı. O günden beri ihtiyar kadın beni gördü mü bağına basıyor.

-Nereye gidiyorsun diye sormadılar mı?

-Burada bir çiftliğe işe gidiyorum dedim, bizimle bir az daha kal dedi, iki ihtiyar yalvardılar, zor kurtuldum onlardan.

İbrahim, ablasının yanında kendini kontrol etmeye çalışsa da çocuğun kalbinin ezildiğini hisseden Kanamat, Badimat’a çaktırmadan bir şeyler öğrenebilir miyim diye çocuğun ağzını araladı:

-Köyde bizim hakkımızda ne diyorlar?

-Hayvanları sürüldüğünden beri Kıyamıt ile efendinin bize atmadığı iftira kalmamış, köylüleri ayaklandırıp yakalatmaya çalışıyorlar. Bizim etrafımızda onların arayıp taramadığı yer bırakmamışlar. Ama kimse ipucu bulamıyor. Sokakta beni gören Kıyamıt bastonu ile vurdu, ben de hemen elime bir taş alınca arkasına duraksadı, bir daha vurmaya cesaret edemedi, küfürler savurarak gitti. Özellikle “Çıganaklı’daki” çiftlikleri kandırarak Kıyamıt bizim nerede bulunduğumuzu öğrenmeye çalışıyor. Ama hiçbir şey bulamadı. Bir-iki kere Biymuza bizim yukarı tarafımızdaki ovayı bekçilerler gezip gitmişti.

Semyon, İbrahim’in anlattıklarından köylülerin büyük kısmının kaçaklar tarafını tuttuğunu anlayınca sevindi.

Konuşmaları bitince herkes kendi düşüncelerine daldılar. Artık gece olduğundan haber veriyormuş gibi tilki feryat etti. Gündüzkinden daha da şiddetlenen rüzgâr iyice azıttı, büyük taşın ağzına karı yığıyordu, kaçakları taşın bir tarafına sıkıştırıp

köllerin taçır ete, cıyın canlıca

Uluyordu.

Arkadaşlar ateşin kömürlerini küle gömdüler, karın aydınlığında yerlerine geçip karın geçmediği yerlere kıvrıldılar.

Semyon tam uykuya dalarken rüzgârın uyumasından uyandı, karın aydınlatmasını şafak sökmesiyle karıştırdı. Bir kere boşuna kalktı, delikten kafasını uzatıp yıldızlı göğyüzüne bakınca tekrar yattı.

Yanında horlayan Kanamat'ın sıcak bedenine sokuldu, hayatı iyi tanımayan saf arkadaşlarını sabah olunca bırakıp gideceğini düşündü. Kalbi bıçak saplanmış gibi acıdı, Kanamat'ın kaburgasına daha da sokuldu, “Yüksek dağların arasında, kendilerini zenginlere, beylere, çara ezdiriyorlar, zorlukla büyümüş fakirler karanlıkta bana tepeden baksalar da birlikte kaçak olalı karanlıktan aydınlığa çıkmaları gözlerini biraz kamaştırırsa da düşmanlarını, dostlarını artık ayırt etmeye başladılar.

Yukarıdan gök gürleyerek yağmur yağalı dağlıları aydınlatmaya başlamıştı. “Gitmeden burada uyanmaya başlayan fakirlere yol göstermek lazım. Fakat orada buradan daha çok lazım olurum hayır gideyim. Tüm dünyada zalimlerin zorluklarını kurutup ezilenleri aydın dünyaya çıkarmaya mücadele eden Bolşevik Partisi, ezilmiş dağlılara bir başka sefer de yardım etmeye gönderir beni” diye kendi kendine konuşarak fırlaya kalktı. Arkadaşlarından gözünü almadan bür süre durdu, gömülmüş kömürleri külden kazıp çıkardı, ateş yakmaya başladı.

Bir süre uğraşınca Biynöger'in yaptığı tüylü çarıkları giyip dışarıya çıktı.

Tağ kurumu bla gidecek yoluna bakıp geriye dönünce büyük taştan biraz uzakta Kanamat, Biynöger, İbraHim fısıldaşa başlarını eğmiş duruyorlardı. Semyon yanlarına gelince:

-Ölmüş, dedi Kanamat, kafasını kaldırmadan hüzün içinde.

-Temurka hapiste ölmüş dedi Biynöger, kim öldü diye Semyon sorana kadar.

Dördü de yumruklarını sıkarak bir süre sessizce durdular. Semyon, yanağındaki gözyaşlarını silip cılız sesiyle fısıldadı:

-Badimat'a söylemeyin, kalbi parçalanır, mahvolur.

Onun dediğine razı oldular, sessizlikten sonra ayakaltındaki karları gıcırdatarak mağaranın önünde toplandılar.

Badimat, Semyon'un yemeklerini hazırlarken arkadaşların birbirinin peşinden suratları asılarak girdiğini beğenmedi.

Sabahın köründe nerede kaldınız diye sordu çuvalın ağzını bağlarken.

-Rüzgâr etrafımızı karla doldurmuş, Semyon'un nasıl gideceğine için yola bakıp geldik dedi Kanamat, sesini düzeltmeye çalışarak.

Kanamat'ın cevabı huzurunu kaçırdı. Alt dudağını ısırarak **boğurdağı buvulub**, sesi cılızca çıktı:

-Hadi oturun bir şeyler atıştırın diye dünden kalma etleri önlerine koydu, Semyon'a kalanlardan **artık köl aşab col azıktan** kalmış ekmeğin yarısını bırakıp sessizce dışarıya çıktı.

Tağ rüzgârı hiç sakinleşmiyor, gittikçe kuduruyordu, kalın yağmış karı **ışık** yerlere süpürüp yığıyordu. Soğuk şiddetli olduğu için ağzını açınca boğazını sıkıp sesini çıkartmıyordu. Yürürken ayaklarının altındaki karı, rüzgâr yüzüne üflüyor, ufak iğne batmış gibi acıyordu. Mingi Tav'ın deve hörgüçü gibi iki zirvesine güneş değmiş sarartmıştı. Kaya girişinde yaşayan kuşlar soğuğu umursamıyor, havayı çeşit çeşit seslerle dolduruyor, kaya girişinden uzaklaşmadan dönüp duruyorlar.

Batı tarafta büyük beyaz **sabanni** ortasındaki ovalarda çam ormanları, ak kâğıda mürekkep dökülmüş gibi kararıyor.

Badimat, kafasında dolaşan şeyin ne olduğunu açık ayırt edemese de kalbinin sızlaması durmadı, büyük taşın arkasına sıkışıp ağlıyordu. Arkadaşların Semyon'u uğurladıktan sonra taşın arkasından çıktıklarını görünce eteğiyle çabucak gözlerini siliverdi, kar yığına tıkanarak çıkıp diğerlere katıldı.

Semyon başından ayağına kadar dağlılarca giyindi, yemek torbasını sırtına berkitti, kayın değneğine dayanarak arkadaşlarının arasında **kalaytın barlığına karaydı**. Rüzgâr karı boranlata sırtlığına ulaştıklarında Semyon durdu, arkadaşlarına dönüp bir süre baktı, birer birer çekip kucakladı. Sıra Badimat'a gelince ne yapacağını bilemeyip arkasına duraksadığında Badimat kara bata çıka geldi, Semyon'un belinden kucakladı, örtüsünün kenarı ile gözyaşlarını sildi. Semyon gitmek istemiyordu, bir süre arkadaşlarına bakıp kafasından kıvrıkcık başlığını çıkarıp:

-Hoşça kalın! Başka iyi bir zamanda görüşeceğime inanıyorum diye arkasına döndü, başlığını sallayarak gitti. Sırtlığı geçip ormanın kenarına geldiğinde üç-dört arkadaşı kar tepesinde etekleri dalgalanarak bakıyorlardı.

Ağaç budaklarına çarparak **cağasından suvuk buğu kuyula, ısan ete barıb** yeni oluşmuş keçi yoluna saptı.

Dışarıda esen şiddetli rüzgârın gücü yüksek çam ağaçlarını tepesini sallayıp karları uçuruyordu.

Bazen çalılığın ya da çam ağaçlarının yanında yığılmış kardan tavşan fırlayıp geriye doğru kaçıyordu. Ağaçların budağında konmuş karga insanın geldiğini görünce kanatlarını açıp budaktaki beyaz unları savurarak uçu. Semyon büyük adımlarla ormandan geçip büyük yola sapınca da ara sıra arkasına, arkadaşlarına bakmayı ihmal etmedi. Önünde rüzgârın kovduğu kar tozunu inatla sürüyordu. Arkadaşları ile kendisinin ortasını çam tepesi kapatınca **ğarağanlığa körlüğünden tünülüb**, yoluna devam etti.

İkinci Kitabın Sonu